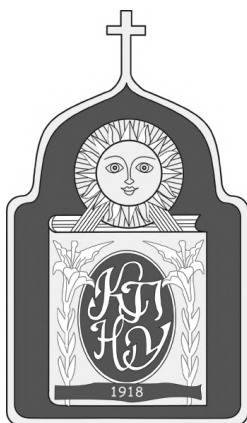

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА

НАУКОВІ ПРАЦІ

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА

Збірник за підсумками звітної наукової конференції
викладачів, докторантів і аспірантів

2-3 березня 2021 року

Випуск 20

Том 1

Кам'янець-Подільський
2021

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
Серія КВ № 14575-3546 ПР від 11.11.2008 р.

Друкується згідно з рішенням вченої ради Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка, протокол № 6 від 29 квітня 2021 року.

Рецензенти:

Бріцин В. М., доктор філологічних наук, професор;
Гапан С. В., доктор біологічних наук, професор.
Кокун О. М., доктор психологічних наук, професор;
Лисенко О.Є., доктор історичних наук, професор
Самойленко В. Г., доктор фізико-математичних наук, професор;
Терещук Г. В., доктор педагогічних наук, професор;

Редакційна колегія тому:

Котлов С. А., доктор історичних наук, професор (*голова*);
Конет І. М., доктор фізико-математичних наук, професор (*відповідальний редактор*);
Плахтій М. П., кандидат філософських наук, доцент (*відповідальний секретар*);
Бахмат Н. В., доктор педагогічних наук, професор;
Віннічук О. В., кандидат політичних наук, доцент;
Гаврилов О. В., кандидат психологічних наук, доцент;
Газін В. П., доктор історичних наук, професор;
Дубінський В. А., кандидат історичних наук, доцент;
Дуткевич Т. В., кандидат психологічних наук, професор;
Завальнюк О. М., доктор історичних наук, професор;
Комарніцький О. Б., доктор історичних наук, доцент;
Лабунець В. М., доктор педагогічних наук, професор;
Миронова С. П., доктор педагогічних наук, професор;
Онуфрієва Л. А., доктор психологічних наук, професор;
Опалюк Т. Л., доктор педагогічних наук, доцент;
Печенюк М. А., кандидат педагогічних наук, професор;
Підгурний І. С., кандидат мистецтвознавства, доцент;
Стівак В. І., кандидат психологічних наук, доцент;
Степанков В. С., доктор історичних наук, професор;
Урсу Н. О., доктор мистецтвознавства, професор;
Федьков О. М., доктор історичних наук, доцент;
Філішук А. Г., доктор історичних наук, професор;
Яропуд З. П., кандидат педагогічних наук, доцент.

Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка:
Н34 збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів:
у 3-х томах. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені
Івана Огієнка, 2021. Вип. 20. Т. 1. 176 с.

У збірнику вміщено доповіді та повідомлення науково-педагогічних працівників, докторантів, аспірантів і здобувачів наукових ступенів, виголошені на звітній науковій конференції за підсумками науково-дослідної роботи у 2020 році. Представлено матеріали роботи секцій історичних наук, корекційної та соціальної педагогіки і психології, мистецьких дисциплін.

Адресовано науковцям, учителям і студентам.

УДК 378.4(082)
ББК 74.58я431

УДК 342.5:378.014.6

*В. І. Адамовський, кандидат історичних наук, доцент***АНАЛІЗ ПРАВОВИХ АСПЕКТІВ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ
У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

У статті висвітлюється стратегія вдосконалення якості вищої освіти в Україні як фундаментальної основи для розвитку держави, підготовки конкурентоспроможного людського капіталу. Аналізується нормативно-правова база щодо введення та забезпечення якості освіти в Україні вимогам європейських стандартів.

Ключові слова: Європейський простір, якість, освіта, стратегія, розвиток.

Реформування системи вищої освіти в Україні своєю метою має інтегрування в Європейський освітній та науково-дослідницький простір. Одним з пріоритетів діяльності влади та закладів вищої освіти є приведення до європейських стандартів якості освіти в державі.

Аналіз публікацій науковців показав, що питання правового забезпечення якості вищої освіти в Україні досліджено частково. Але останнім часом спостерігається значне зростання зацікавленості питаннями формування якісної освіти в країні. Так, окремі правові аспекти регулювання вищої освіти в своїх працях досліджували І. Шаркова, С. Кушнір, М. Легенький, І. Орловська, О. Мельничук та інші. Особливу зацікавленість процесами євроінтеграції освіти показують здобувачі вищої освіти, роботодавці та представники закладів вищої освіти.

Метою статті є аналіз нормативно-правових актів щодо реалізації державної політики у сфері забезпечення якості вищої освіти та їх адаптація до норм та принципів освітнього законодавства європейських країн.

У зв'язку з закінченням дії Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на період до 2021 року [1], виникла необхідність розробки нової стратегії. Її доцільність зумовлена посиленням співпраці бізнесу та освіти, ризиками економічного характеру, розвитком технологій, соціальними проблемами тощо.

Нова Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки була розроблена відповідно до Указу Президента України «Про вдосконалення вищої освіти в Україні» [2] та визначила місце, цілі, завдання, механізм реалізації та моніторингу, очікувані результати на шляху до освітніх стандартів Європи [3].

Операційною ціллю стратегії є запровадження внутрішнього та зовнішнього забезпечення і моніторингу якості вищої освіти. З цією метою заплановано реалізацію ряду завдань, серед яких можна виділити такі: приведення до стандартів Європейського простору вищої освіти нормативно-правового забезпечення діяльності незалежних центрів оцінювання якості вищої освіти; членство Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти в Європейській асоціації якості вищої освіти; розробка методичних рекомендацій щодо контролю та моніторингу якості діяльності ЗВО; створення та вдосконалення внутрішньої системи забезпечення якості вищої освіти із урахуванням потреб ринку праці; вдосконалення системи зовнішнього забезпечення якості вищої освіти відповідно до міжнародного досвіду [3].

Нормативно-правову базу діяльності вищої освіти в Україні склали Конституцією України, Закони України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про наукову та науково-технічну діяльність», а завдання та основні напрямки розвитку освіти до 2025 року визначаються Національною доктриною розвитку освіти [4].

Міжнародною основою законодавства України у сфері освіти є Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом [5], Велика хартія університетів [6], до якої приєдналися 79 університетів країни, Паризьке Комюніке 2018 року Європейського простору вищої освіти (СПВО), учасником якого Україна стала у 2005 році [7].

Реалізація прав людини на якісну освіту може бути забезпечена лише у випадку формування нормативно-правової бази на основі міжнародного досвіду з урахуванням європейських стандартів забезпечення якості освіти.

В Україні вже почався процес реформування та вдосконалення нормативно-правової бази у сфері освіти щодо забезпечення якості освіти.

Так, було прийнято ряд нових Законів України «Про вищу освіту» (2014 р.), Закону України «Про освіту» (2017 р.), «Про повну загальну середню освіту» (2020 р.).

Загалом Закон України «Про освіту» у п. 29 ст. 1 дає визначення якості освіти. Так, якість освіти – відповідність результатів навчання вимогам, встановленим законодавством, відповідним стандартом освіти та/або договором про надання освітніх послуг. У п. 30 ст. 1 визначено поняття якості освітньої діяльності, під якою розуміється рівень організації, забезпечення та реалізації освітнього процесу, що забезпечує здобуття особами якісної освіти та відповідає вимогам, встановленим законодавством та/або договором про надання освітніх послуг.

Розділ V Закону України «Про освіту» повністю присвячено питанню забезпечення якості освіти. Так стаття 41 визначає систему забезпечення якості освіти, складовими якої є система забезпечення якості в закладах освіти, система зовнішнього забезпечення якості освіти та система забезпечення якості в діяльності органів управління та установ, що здійснюють зовнішнє забезпечення якості освіти.

Поняття академічної доброчесності надається у статті 42, під якою розуміється сукупність етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень.

У статтях з 43 по 46 визначено процедури ліцензування освітньої діяльності, акредитація освітньої програми, проведення інституційного аудиту та інституційної акредитації, а в статтях 49-51 громадської акредитації закладу освіти, атестації та сертифікації педагогічних працівників.

Поняття зовнішнього незалежного оцінювання визначено в 47 статті закону. Під ним розуміється оцінювання результатів навчання, здобутих особою на певному рівні освіти, що проводиться спеціально уповноваженою державою установою (організацією).

Закон України «Про освіту» передбачив інструменти та заходи забезпечення і підвищення якості освіти, якими є ліцензування освітньої діяльності та акредитація освітніх

програм. Саме такі євроінтеграційні положення, політика впровадження європейських стандартів та міжнародного досвіду у сфері вищої освіти дозволять забезпечити високий рівень якості вищої освіти.

Ще одним важливим елементом Європейської інтеграції є моніторинг якості освіти, під яким розуміється система послідовних і систематичних заходів, що здійснюються з метою виявлення та відстеження тенденцій у розвитку якості освіти в країні, на окремих територіях, у закладах освіти (інших суб'єктах освітньої діяльності), встановлення відповідності фактичних результатів освітньої діяльності її заявленим цілям, а також оцінювання ступеня, на пряму і причин відхилень від цілей [8, ст.42-51].

Натомість про складові елементи системи забезпечення якості вищої освіти йдеться в розділі V Законом України «Про вищу освіту». Згідно статті 16 складовими такої системи є система внутрішнього забезпечення якості, системи зовнішнього забезпечення якості освітньої діяльності, системи забезпечення якості діяльності Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти і незалежних установ оцінювання та забезпечення якості вищої освіти [9].

Подальші статті даного розділу визначають статус та повноваження Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти, його склад та повноваження члена Національного агентства, визначають незалежні установи оцінювання та забезпечення якості вищої освіти, порядок ліцензування освітньої діяльності та акредитації освітньої програми.

Однією з новел освітнього законодавства стала інституційна акредитація закладу вищої освіти, результатом якої є отримання сертифікату, що надає закладу вищої освіти право на самоакредитацію освітніх програм (крім тих освітніх програм, що акредитуються вперше в межах відповідної галузі знань).

Серед інших нормативно-правових актів у сфері освіти, що окреслюють процедури забезпечення якості вищої освіти слід виділити Закони України «Про доступ до публічної інформації» [10], «Про захист персональних даних» [11] та «Про ліцензування видів господарської діяльності» [12].

Отже, забезпечення якості вищої освіти можливе лише у випадку проведення державної політики у сфері вищої освіти, спільних заходів органів центральної влади та відомчих установ, об'єднань роботодавців та закладів вищої освіти, незалежних установ оцінювання та забезпечення якості вищої освіти. Особлива роль повинна бути відведена незалежним установам оцінювання та забезпечення якості вищої освіти.

Список використаних джерел:

1. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року. *Офіційний вісник Президента України*. 2013. № 17. С. 31.
2. Указ Президента України «Про вдосконалення вищої освіти в Україні». *Офіційний вісник Президента України*. 2020. № 13. С. 12.
3. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки. URL: http://www.reform.org.ua/proj_edu_strategy_2021-2031.pdf (дата звернення 17.02.2021).
4. Указ Президента України «Про Національну доктрину розвитку освіти». *Офіційний вісник України*. 2002. № 16. С. 11.
5. Закон України «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони». *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 40. С. 2843.
6. Велика хартія університетів. URL: <http://www.magna-charta.org/resources/files/the-magna-charta/ukrainian> (дата звернення 16.02.2021).
7. Паризьке Комюніке 2018 року Європейського простору вищої освіти. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8/2018/06/06/12/paris-communicueua2018.pdf> (дата звернення 17.02.2021).
8. Закон України «Про освіту». *Відомості Верховної Ради України*. 2017 р. № 38-39. С. 5.
9. Законом України «Про вищу освіту». *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 37-38. С. 2716.
10. Закон України «Про доступ до публічної інформації». *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 32. С. 1491.
11. Закон України «Про захист персональних даних». *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 34. С. 1188.
12. Закон України «Про ліцензування видів господарської діяльності». *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 23. С. 1234.

The article highlights the strategy of improving the quality of higher education in Ukraine as a fundamental basis for the development of the state, the preparation of competitive human capital. The legal framework for bringing and ensuring the quality of education in Ukraine to the requirements of European standards is analyzed.

Key words: European space, quality, education, strategy, development.

Отримано: 15.03.2021

УДК 77(477.43-21)«18/19»

Д. С. Бабюк, аспірант

ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОГО ОФОРМЛЕННЯ ФОТОГРАФІЧНИХ БЛАНКІВ У КАМ'ЯНЦІ-ПОДІЛЬСЬКОМУ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті автор розкриває поняття фотографічного бланку, аналізує їх типи, формати та дизайн, якими користувалися фотографи у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття, зокрема в місті Кам'янець-Подільському. Розкриваються часові межі появи фотографічних бланків, технологія та основні місця їх виготовлення. Проаналізовано техніку та способи наклеювання фотографічного знімку на фотографічний бланк

Ключові слова: фотографія, фотографічний бланк, дизайн, формат, фотоательє, фотограф, Кам'янець-Подільський.

У дослідженнях фотографій панує мистецькознавчий підхід, який окреслює питання специфіки художніх практик, методів та жанрів фотографії. Також досліджуються питання історії фотографічної справи, вивчаються технічні характеристики процесу отримання зображень. Починаючи з середини минулого століття намітився перехід до вивчення культурологічних аспектів фотографічної справи. Дослідники звернули увагу на вплив візуальних образів на життя людини і недосліджені аспекти феномена фотографії як засобу комунікації. Однак залишаються окремі питання дослідження фотографій, зокрема, типи і різновиди картонних бланків, які були невід'ємною частиною перших фотографій.

Важливим аргументом на користь актуальності дослідження є недостатнє вивчення та висвітлення в науковій літературі згаданої проблеми. Історію фотографічної справи відзеркалено певною мірою у публікаціях вчених та дослідників, серед яких А. Прусевич, Г. Осетрова, Л. Баженов, Ю. Гаштецький, А. Паравійчук, О. Завальнюк, О. Комарницький, І. Паур, Н. Уреу, І. Підгурний та ін.

Фотографічний бланк – це товстий картонний прямокутник, на який наклеювалась фотографія. Фотографічний бланк – це своєрідне «обличчя» фотографа, або його «візитна картка». На зворотній стороні бланку літографічним способом часто друкували ім'я фотографа або назву фотографічної майстерні, адресу та всі нагороди, отримані фотографом на різних виставках [3, с.134].

Сам бланк друкувався на спеціальному брістольському картоні. Такий картон виготовлявся методом склеювання між собою від трьох до шести листів паперу високих сортів [1]. Назва його походить від міста Бристоль, що на південному заході Англії, де й був винайдений. Такий картон характеризувався високою стійкістю до механічних пошкоджень.

Перший фотографічний бланк з'явився у 1849 р. і став предметом першої необхідності для фотографів-професіоналів.

Кожна фотографічна майстерня прагнула виділити себе серед інших подібних закладів. Бланки відрізнялись типом шрифту, малюнком, вензелями з ініціалами фотографа, кольором фарби тощо. Також існували певні правила розміщення символів. Наприклад, помістити зображення державного герба Російської імперії міг тільки той фотограф, який отримав на це особливий дозвіл за «особливо корисну працю для суспільства». Також державний герб міг означати, що фотограф (або ательє) є постачальником двору його імператорської величності. Таке ж саме правило стосувалось і розміщення гербів інших держав. Медалі, зображені на бланку, розповідали про те, де і коли проводилися виставки, в яких брав участь і відзначився власник фотографічного закладу [8, с.58-59]. Такі виставки могли бути найрізноманітніші: фотографічні, політехнічні та навіть мануфактурні. Свій невеликий знак або напис на бланк наносили і їх виробники. Це дозволяє встановити типографії, які спеціалізувались на виготовленні цих бланків. Але часто буває, що фотографія, яка наклеєна на фотографічний бланк, являється єдиним джерелом, який свідчить про існування фотографічного ательє [2, с.21].

До 1890 року використовувалися наступні формати бланків для фотографій [7]:

- ✓ «Мінйон» (40x78, 45x83 мм);
- ✓ «Візитний» або «Вікторія» (62x101, 65x105, 82x127 мм);
- ✓ «Стереоскопічний» (88x178, 88x180 мм);
- ✓ «Кабінетний» (108x166, 110x170 мм);
- ✓ «Променадний» або «Макарт» (105x210 мм);
- ✓ «Будуарний» (135x220 мм);
- ✓ «Імперіал» (175x250 мм);
- ✓ «Панель» (180x320 мм).

Найпопулярнішим форматом фотографії були візитний та кабінетний. Вони були невеликі та недорогі, внаслідок чого клієнти часто їх замовляли одразу 12 штук (дюжину). Їх було зручно надсилати поштою в конверті або вкладати в альбоми чи рамки [6].

Фотографи Кам'янця-Подільського замовляли свої бланки у великих російських та європейських літографіях. Особливою популярністю користувалась майстерня австрійського підданого Йосипа Покорного, який налагодив виробництво фотографічних бланків в Москві, Ліваві, Одесі та Варшаві [2, с.100]. Послугами його майстерні користувалась переважна більшість кам'янецьких фотографів. Наприклад, серед літографічних майстерень, послугами яких користувався А. Енгель, були: О. Флек (Варшава), Дубінський (Київ), Й. Покорний (Одеса), К. Ктвіанек (Відень); М. Грейм користувався послугами майстерні Л. Карпінського (Варшава); С. Гіллер – Й. Покорного (Одеса); Ф. Кодеш – Б. Вахтля (Відень), Й. Покорного (Лівава, Одеса), та Г. Кона (Варшава). Як бачимо, кам'янецькі митці користувались послугами європейських літографічних майстерень та російських в теренах сучасної Правобережної України.

Кам'янецькі фотоательє користувалися стандартними форматами фотографічних бланків. Переважна більшість з них використовувала фірмові іменні фотографічні бланки із зазначенням прізвища фотографа, назви фотографічного закладу та його адреси (Ю. Кордиш, А. Енгель, М. Грейм, Ф. Кодеш, Е. Кодеш, С. Гіллер, А. Фогелевич, Б. Гиков, І. Глембоцький, М. Молчанов, К. Розенберг, Й. Седлячек, В. Загорський, А. Жилінський, І. Кржемінський та фотоательє Макарт, Рембрандт, Русская фотографія, Военная фотографія). Також часто місцеві фотоательє використовували стандартні бланки з магазинів, позначаючи свій заклад на бланку

чорнильною або тисненою печаткою (А. Демченко, А. Міллер) [4]. Серед місцевих фотографів, які відзначались оригінальним власним дизайном своїх фотографічних бланків, варто відзначити бланки Й. Кордиша, М. Грейма із зазначенням гербу Російської імперії, та А. Жилінського, який на своєму бланку розмістив зображення будівлі, в якій знаходилась його студія. На поданих малюнках цифрами «1» вказано варіанти дизайнів нижньої лицьової частини фотографії, «2» – варіанти тиснених штемпелів фотографа та «3» – варіанти дизайну звороту фотографічних бланків даного фотографа. Варто також окремо відзначити фотографів А. Енгеля та студію Кодешів. Хоч вони друкували бланки зі стандартними малюнками, але дизайн їх змінювався доволі активно, що значно полегшує процес датування фотографії. На жаль, багато фотографів не завжди замовляли фірмові бланки, а інколи використовували готові бланки стандартних розмірів, на яких вказували лише прізвище фотографа чи закладу та інколи місто способом звичайного штемпелювання. Таким чином, фотографи виконували обов'язкову умову законодавства про позначення своєї продукції [2, с.45]. Багато кам'янецьких фотографів та ательє взагалі ніяк не позначали свої фотографії, використовуючи стандартні чисті фотографічні бланки. Як правило, такі фотоательє існували короткочасно та швидко припиняли свою діяльність.

Мода на бланки теж змінювалася, тому за їх зовнішнім виглядом можна спробувати визначити дату створення знімку. Так, як дата на звороті фотографії вказувалася доволі рідко – стиль оформлення фотографічного бланку залишається чи не єдиним джерелом, щоб датувати фото. Сорт картону, округлені або прямокутні кути і інші деталі допомагають датувати дореволюційні знімки з приблизною точністю в п'ять років. Однак цей метод датування не дає 100% точності: фотографи могли використовувати старі сорти картону або фотографія могла бути видрукувана з негативу, зробленого багато років тому. Розрізнити типи фотографічних бланків можна за такою схемою [5].

Картонна основа:

- 1866-1880 – легкий картон квадратної форми;
- 1880-1890 – щільний картон квадратної форми;
- 1890 – зубчасті або фігурні краї.

Колір картонної підкладки:

- 1866-1880 – тонкий, легкий картон білого, брудно-білого або світло-кремовевого відтінку, світлі тони картону використовувалися і в наступних роках, але підкладка була більш щільною;
- 1880-1890 – різний колір лицьової та зворотної сторони бланку;
- 1882-1888 – матова лицьова поверхня, кремово-жовтий глянцевої зворот.

Кромки:

- 1866-1880 – червоні або золоті лінії, одинарні або подвійні;
- 1884-1885 – широкі золоті окантовки;
- 1885-1892 – золоті скошені краї;
- 1889-1896 – поодинокі лінії окантовки з округленими кутами;
- 1890 і після – тиснені кромки або написи.

Написи:

- 1866-1879 – ім'я фотографа і адреса ательє надруковані маленькими акуратними літерами прямо під зображенням; назва студії надруковано маленькими буквами на звороті;
- 1880 і далі – ім'я фотографа та адреса написані об'ємним декоративним текстом, найчастіше курсивом, найменування студії займає весь зворот;
- кінець 1880-90 – золотий текст на чорній картонній підкладці;
- 1890 і після – назва фотостудії та інші елементи оформлення зроблені за допомогою тиснення.

Фотографія XIX початку – XX століття – це мистецтво кількох майстрів: фотографа, художника, літографа, а фотографічний бланк часто був справжнім витвором мис-

тецтва. На бланках шрифт переплітався з рослинним орнаментом, де доволі часто зустрічаються зображення музи, херувимів, мольберта, палітри, пензлів для малювання, які повинні були підкреслити належність фотографа до мистецького світу. Таким чином, фотографічний бланк – важлива інформаційна частина знімку, завдяки якій можна більше дізнатись про фотографів, які завжди залишаються за кадром та про період, коли ательє були головною формою організації фотографічного процесу.

Список використаних джерел:

1. Большой словарь иностранных слов. Издательство «ИДДК», 2007. URL: https://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_fwords/49944/%D0%B1%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9 (дата звернення 01.02.2020).
2. Идрисова Р. Р. Становление и развитие фотографического дела в Казани и Казанской губернии (1843–1918 гг.): автореф. дисс. ... канд. истор. наук. Казань. 2013. 27 с.
3. Підгурний І. С., Урсу Н. О. Культурно-мистецька спадщина Поділля у художніх фотографіях Михайла Грейма (др. пол. XIX – поч. XX ст.): монографія. Кам'янець-Подільський, 2011. 251 с.
4. Приватний архів Бабюка Д. С.

5. Старинные фотографии: оформление. URL: <https://www.photorepair.ru/starinnyie-fotografii-oformlenie> (дата звернення: 10.02.2021).
6. Фотографический бланк. URL: http://taide.ru/book_page_45279.html (дата звернення: 11.02.2020).
7. Фотографический календарь на 1891 год / сост. И. И. Карпов. Санкт-Петербург: паровая скоропеч. А. В. Пожаровой, 1891. 144 с.
8. Чистякова В. П. Семейная фотография второй половины XIX – начала XX века в России: опыт этнологического и источниковедческого анализа: автореф. дисс. ... канд. истор. наук. Москва 2012. 26 с.

In the article the author reveals the concept of photographic form, analyses their types, formats and designs used by photographers in the second half of the XIX – early XX century, in particular in the city of Kamianets-Podilskyi. The time limits of the appearance of photographic forms, technology and the main places of their production are revealed. The technique and methods of pasting a photographic image on a photographic form are analyzed

Key words: photography, photographic form, design, format, photo studio, photographer, Kamianets-Podilskyi.

Отримано: 15.03.2021

УДК 930.1(438)«18»:94(477.4)

Л. В. Баженов, доктор історичних наук, професор

РЕГІОНАЛЬНА ІСТОРІЯ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ В ДОСЛІДЖЕННЯХ І ПРАЦЯХ ПОЛЬСЬКИХ НАУКОВЦІВ ТА КРАЄЗНАВЦІВ І-Ї ПОЛОВИНИ XIX СТ.

Розглядається і характеризується діяльність польських науковців і краєзнавців I-ї половини XIX ст. з регіонального дослідження історії Правобережної України, з'ясовуються їх методологічні та концептуальні засади їх творчості, подається оцінка їх праць.

Ключові слова: Правобережна Україна, польська історіографія, археографія, Я. Потоцький, В. Марчинський, А. Пшездзєцький, твори.

Так склалося, що в першій половині XIX ст. у дослідженнях історії Правобережної України польські науковці й краєзнавці займали панівні позиції в історіографії. Цій обставині сприяла низка причин. Зокрема, після другого поділу Речі Посполитої 1793 року і до 1830-х рр. на Київщині, Волині й Поділлі, які відійшли під владу Російської імперії, продовжували панувати в системі освіти, культури, управління і судочинства польська мова, зберігалися польське чиновництво, домінування римо-католицької церкви, міцні соціально-економічні позиції в регіоні магнатсько-шляхетських кл. До того ж, додавалася віра в те, що Правобережна Україна належить до так званих «східних кресів» Польщі, є невіддільними від неї. Також спонукала і позитивно вплинула на посилення українознавчих досліджень в польській історіографії XIX ст. діяльність «української школи» в польській літературі 20-40-х рр. XIX ст. Погляд на Правобережну Україну й інші «східні кресив» повністю відповідає духу тодішньої польської історичної науки, яка спираючись на науковців і краєзнавців переважно із середовища місцевих поляків, взяла ініціативу в свої руки в першій половині XIX ст. у регіональному дослідженні Київщини, Волині й Поділля [1; 2].

Українознавчі дослідження польських науковців першої половини XIX ст. розглядали та аналізували сучасні українські історики І.І. Ярмошик [1], В.С. Прокопчук [2], О.М. Кошель [3], Колесник [4], автор цієї публікації [5] та ін. Проте їх праці не вичерпують вивчення поставленої проблеми.

Вже на початку XIX ст. відомий польський магнат Поділля, просвітитель, письменник, публіцист та історик, мандрівник граф Ян Непомуцен Потоцький (1761-1815) [6], який перейшов на службу до російського самодержавства і користувався прихильністю імператора Олександра I, видав у Петербурзі французькою мовою невеликі книги: «Стародавня історія Подільської губернії» (1805) [7], «Стародавня історія Волинської губернії» (1805) [8] та ін.

У цих дослідженнях автор уперше здійснив спробу науково узагальнити відомості з історії первісного суспільства та доби середньовіччя Волині й Поділля, обґрунтувати тут автохтонність місцевих східнослов'янських племен і визнав їх невід'ємною частиною Київської Русі, що йшло всупереч з тогочасною польською історіографією. Крім того, Ян Потоцький виступив ініціатором підготовки археологічних карт регіонів. 1805 року він опублікував французькою мовою «Археологічний атлас європейської Росії» [9]. В ньому були описані відомі на той час стародавні поселення, городища, кургани, подані описи старожитностей, у тому числі в Правобережній Україні. Праці Яна Потоцького заклали польських учених і краєзнавців до ґрунтовного вивчення історії Київщини, Волині й Поділля.

Найбільш визначну роль у дослідженні та популяризації минувшини краю, його населених місць відіграв у першій половині XIX відомий діяч місцевої польської обшчини, кам'янецький ксьондз, доктор теології та історик Вавжинець Лаврентій Марчинський (1779-1845) [10; 11].

Народився В. Марчинський в м. Каліші, у шляхетській родині. Закінчив учительську семінарію, Віленський університет, студював в університетах Галле і Франкфурта, працював над літературою і джерелами бібліотек Відня, Парижа і Рима. 1803 року назавжди оселяється в м. Кам'янець-Подільському. До 1815 року викладав у місцевій римо-католицькій духовній семінарії. В 1816 році висвячений у релігійний сан і працював кафедральним священником, згодом прелатом капітули, генеральним візитарієм, директором кам'янецьких польських шкіл. У 1827 р. захистив у Віленському університеті докторську дисертацію з богослов'я.

Проте справжнім покликанням В. Марчинського були історичні дослідження. Головним його науковим досягненням, яке визначило його як ученого і провідного краєзнавця, стала монографія в трьох томах польською мовою «Статистичний, топографічний і історичний опис Подільської губернії» (1820-1823) [12]. Це масштабне видання, що було

вперше здійснено для даного краю у XIX ст., відповідало потребам того часу і використовувалось як службовий довідник для губернського начальства і установ, а також для потреб пересічного читача й тих, хто став на шлях досліджень минувшини Поділля. При створенні капітальної праці автор використав наявну літературу з історії краю та поточні архіви державних установ губернії. У першому томі В. Марчинський подав короткий нарис про природу (територія, ландшафти, ріки, ліси, тваринний і рослинний світ), населення, економіку, статистику, історію Поділля. В другому томі автор виклав історико-статистичні і географічні довідки про всі міста, містечка і головні села краю. Третій том праці був присвячений опису римо-католицької дієцезії, історії проникнення на Поділля та діяльність католицьких орденів, розвитку польської освіти і культури під кутом зору «цивілізації східних окраїн» Польщі. При всій докладності і цінності викладеного матеріалу «Опис Подільської губернії» В. Марчинського мав серйозні недоліки в плані ігнорування давньоруських і пізньосередньовічних літописів, актових книг і стародруків. Це призвело до значних фактичних помилок у викладі подій, датуванні часу заснування міст і сіл, допускалась ідеалізація колоніального панування на Поділлі Речі Посполитої, ролі римо-католицької церкви. Все це викликало тоді справедливую критику подільської інтелігенції. Дійшло до того, що тритомник перестали купувати і автор, який власним коштом здійснив видання, зазнав значних матеріальних збитків [13]. Вавжинець Марчинський боляче сприйняв критику і на тривалий час відійшов від дослідження Поділля, поринув у духовну та громадську діяльність. Тільки 1836 року в «Журнале министерства внутренних дел» з'явилася його стаття «Сведения о Подольской губернии» [14], яка вперше докладно розповіла усім читачам Російської імперії про принади природи, історію, тогочасний стан цього краю.

Продовжувачем справи В. Марчинського з регіонального дослідження виступив уродженець Поділля, письменник, археограф та історик Олександр Пшездзєцький (1814-1870) [15; 16; 17]. Дитячі роки його пройшли в родинному маєтку у м. Чорний Острів Проскурівського повіту Подільської губернії (нині поблизу м. Хмельницького). Тут він закінчив повітове дворянське училище, згодом Кременецький ліцей на Волині і завершив здобуття освіти в Берлінському університеті. В 1830-40-х роках багато подорожував по країнах Західної Європи, України, Росії, публікуючи цікаві репортажі й повісті про бачене і пережите, які принесли йому славу мандрівника і літератора. Водночас він відкрив себе як історика і археографа Польщі та України і, зокрема, Подільської землі. 1841 року світ побачила книга його спостережень від мандрів по Правобережній Україні під назвою «Поділля, Волинь і Україна. Образи місць і часу» [18], яка й досі є важливим історичним джерелом для вивчення історії краю. В своєму описі автор подав докладні відомості про умови життя, побут, традиції і місцеві звичаї населення, маловідомі факти історії міст і сіл Подільської, Волинської і Київської губерній, вмістив цікаві характеристики магнатських родин. Проте він виступав поборником «цивілізаторської» місії Речі Посполитої в Україні.

Як історик, О. Пшездзєцький захопився діяльністю варшавсько-віленських археографів Міхала Балінського і Тимошеуша Ліпінського [5, с.184, 121-123], які «протягом 18 років збирали, систематизували й видали велику колекцію середньовічних документів (люстрації, акти, грамоти й ін.), подали географічний, статистичний та історичний опис Польщі XVI-XVIII ст. у тритомнику «Старожиття Польща» [19]. Другий том цього видання присвячено опису та документам Волинського, Подільського і Брацлавського воеводств. У свою чергу О. Пшездзєцький створив під своїм головуванням ще одну археографічну комісію та авторський колектив для публікації історичних документів і матеріалів з минулого Речі Посполитої та її «східних кресів».

У середині 1840-х років з друку вийшов двотомник «Джерела з польської історії» [20], авторами якого виступили О. Пшездзєцький, М. Грабовський і М. Малиновський. Крім того, О. Пшездзєцький видав книгу, яка містила бібліографію стародруків і рукописів з історії Польщі, в

тому числі Поділля і Волині, що зберігалися в головних бібліотеках країн Західної Європи (у Лондоні, Парижі, Берліні й ін.).

Привернув увагу до історії Правобережної України, зображення життя і побуту його місцевого населення відомий письменник, історик і діяч польського визвольного руху Юліан Урсин Немцевич (Niemcewicz) (1757-1841) [5, с.220], який у 1820 і 1828 рр. подорожував по цій землі і подав детальний її опис в опублікованих «Спогадах моїх літ» та двотомнику «Подорожі історичні по польських землях з 1811 до 1828 рр.» [21]. Особливу вартість, як джерело для дослідження історії та повсякдення населення регіону, має опублікований у 1840 р. двотомник описів подорожей по Волині та Поліссю письменника Ю. Крашевського [22].

До сьогодні не втратило своєї археографічної цінності двотомник польського історика, діяча польського визвольного руху і політичного емігранта у Франції Фелікса Вроновського (1805-1871) «Повстання на Волині, Поділлі і Україні 1831 року» (1837-1838) [23], в якому на основі звітів і спогадів керівників та учасників польського повстання подана хроніка ходу збройних виступів місцевих поляків, діяльності їх конспіративних організацій від початку грудня 1830 і до жовтня 1831 рр. Чимало місця для викладу історичних подій в Правобережній Україні періоду XV-XVIII ст. приділив в тритомнику історико-географічного опису Польщі історик польської політичної еміграції 30-40-х рр. XIX ст. А. Словачинський [24].

Отже, на середину XIX ст. польська історіографія зробила рішучий крок в археографічному забезпеченні наукових досліджень й випередила російську та українську історичну науку по вивченню та публікації документів та інших джерел з минулого на регіональному рівні, зокрема, по Правобережній Україні. Проте упереджені погляди більшості польських істориків і краєзнавців того часу на Поділля, Волинь, Київщину, які не відповідали меті і завданням українського національного-культурного відродження, певним чином корегувалися діяльністю та творчістю так званої «української школи» в польській літературі 20-40-х років XIX ст. Вагомим наслідком творчої діяльності названих та інших польських науковців і аматорів Правобережної України стало започаткування в цьому регіоні у першій половині XIX ст. організованого краєзнавчого руху і регіональних досліджень.

Список використаних джерел:

1. Ярмошик І. І. Польська історіографія 1800-1939 рр. суспільно-політичного і культурно-духовного розвитку Волині. Житомир: Волинь, 2010. 512 с.
2. Прокопчук В. С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність: монографія. Кам'янець-Подільський: Вид. Зволейко Д. Г., 2014. 330 с.
3. Кошель О. М. Історик Поділля і Волині граф Ян Потоцький. *Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки*: зб. наук. праць. Хмельницький: Поділля, 1999. С. 452-455.
4. Колесник В. Відомі поляки в історії Вінниччини. Біографічний словник. Вінниця: ВМГО «Розвиток», 2007. 1008 с.
5. Баженов Л. В. Історичне краєзнавство Правобережної України XIX початку XX ст.: монографія. Хмельницький: Доля, 2005. 255 с.
6. Баженов Л. В. На перехресті цивілізацій (до 225-ліття подолання, польського письменника, історика, державного діяча, мандрівника графа Яна Непомуцена Потоцького). *Освіта, наука і культура на Поділлі*: зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2015. Т. 22. С. 359-368.
7. Potocki J. Histoire ancienne du gouvernement de la Podolie. St.-Peterburge, 1805. I-XXXIV. 15 s.
8. Древняя история Волинской губернии, служащая продолжением первобытной истории народов Российского государства, сочиненная графом Иоанном Потоцким. 2-е изд. Санкт-Петербург, 1892. I-XII. 32 с.
9. Potocki I. Atlas archeologique de la Russie europeenne. St.-Peterburg, 1805. 72 s.
10. Кошель О. М. Вавжинець Марчинський – один з перших дослідників Поділля в XIX ст. *Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки*: зб. наук. праць. Хмельницький: Поділля, 1999. С. 548-551.

11. Формулярні списки духовенства Подільської Римо-Католицької дієцезії. *Державний архів Хмельницької обл.* Ф. 685. Подільська Римо-Католицька дієцезія. Оп. 2. Спр. 6. Арк. 5-6.
12. Marczyński W. Statystyczne, topograficzne i historyczne opisanie gubernii Podolskiej. W 3 t. Wilno, 1820. T. 1. 380 s.; 1821. T. 2. 320 s.
13. Dr. Antoni J. Wycieczka do Kamięna Podolskiego. *Kłosy* (Warszawa). 1878. T. XXVI-XXVII.
14. Марчинский В. Сведения о Подольской губернии. *Журнал Министерства Внутренних Дел.* Санкт-Петербург, 1836. Ч. 22. № 1. С. 166-183.
15. Słownik historyków polskich. Warszawa: PAN, 1994. S. 428-429.
16. Biemacki A. Aleksander Przewdziecki: Życiorys uczonego mecenasa. *Kwartalnik Nauki i Techniki.* Warszawa, 1972. Nr. 22. S. 110-115.
17. Баженова С. Е., Баженов Л. В. Олександр Пшездзєцький – історик і археограф Польщі та України XIX століття. *Kamieniec-Podolski: Studia z dziejów miasta i regionu / pod redakcją Feliksa Kiryka.* Т. II. Kraków: Wyd-wo Naukowe Akademii Pedagogicznej, 2005. S. 210-220.
18. Przewdziecki A. Podole, Wołyń, Ukraina. *Obrazy miejsc i czasów.* Wilno, 1841. T. 1. 231 s.; T. 2. 157 s.
19. Baliński M., Lipiński T. Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym. W 3 t. Warszawa, 1845. T. II.
20. Źródła dla dziejów polskich. Wyd. A. Przewdziecki i in. W 2 t. Wilno, 1843. T. 1; 1844. T. 2.
21. Niemcewicz J. U. Podroże historyczne po ziemiach polkich od 1811 do 1828 r. Wyd. 2. Petersburg, 1850. T. 1-2.
22. Kraszewski J. I. Wspomnienia Wołynia, Polesia i Litwy. Wilno, 1840. T. 1-2.
23. Frotnowski F. Powstanie na Wołyniu, Podole i Ukrainie w roku 1831. (Podług podan dowodzców i wspoluczastników tegoż powstania). Payz, 1837-1838. T. 1-2.
24. Słowaczynski A. Polska w kształcie edukcyorsa historyczno-geograficznego opisana. Paryz, 1833-1838. 494 s.

The activity of Polish scientists and local historians of the first half of the XIX century is considered and characterized from the regional study of the history of the Right Bank of Ukraine, their methodological and conceptual principles of their work are clarified, an assessment of their works is given.

Key words: Right-Bank Ukraine, Polish historiography, archeography, J. Potocki, V. Marchynski, A. Przewdziecki, works.

Отримано: 15.03.2021

УДК 327(437:438)«1938»

I. I. Боровець, кандидат історичних наук, доцент

ЗМІНИ ПОЛЬСЬКО-ЧЕХОСЛОВАЦЬКОГО КОРДОНУ НА СПІШІ ТА ОРАВИ (ЖОВТЕНЬ-ЛИСТОПАД 1938 р.)

У статті розглянуто історичну ситуацію, пов'язану з польськими територіальними претензіями на словацькій ділянці польсько-чехословацького кордону восени 1938 р. Простежено дипломатичне обговорення корекції кордонів та охарактеризовано інциденти під час зміни влади у населених пунктах Спіша та Орави.

Ключові слова: чехословацько-польський кордон, зовнішня політика, дипломатичні переговори, ревідикація, ультиматум, збройні сутички, делімітаційна комісія.

У період кризового в історії Центрально-Східної Європи 1938 року відбулися відомі широкому загалу дослідників макрозміни у політико-територіальному переоблаштуванні регіону (анексія Австрії, передача Судетської області Німеччині, а Південної Словаччини та частини Закарпаття – Угорщині). Значно менше інформована професійна спільнота про перехід Тешинської Сілезії до Польщі, а по суті поза увагою української історіографії опинилися тогочасні корекції польсько-чехословацького кордону в Словаччині. Тому фактологічна база даної розвідки взята з опублікованих дипломатичних документів та праць словацьких (М. Масрікова, Д. Сегеш, А. Дробняк) і польських (Я. Бергхаузен, М. Гняздовські, С. Жерко) дослідників.

Після військової окупації та анексії Тешина (включаючи невелику смугу Чадци біля сьогодинішнього чехословацького кордону) Польщею в жовтні 1938 р., предметом прискіпливої уваги владних кіл Варшави стали внутрішньополітичні проблеми в Чехословацькій республіці (ЧСР). Польща неофіційно підтримала словацький автономістський рух, опозиційний до центрального уряду ЧСР. Понад те, вищі польські урядовці у розмовах з поліофільськи налаштованими членами провідної опозиційної політичної сили – Глінкової словацької народної партії (насамперед з К. Сідором) – натякали на свою підтримку в разі проголошення цілковитої незалежності Словаччини.

Однак, оскільки словацькі лідери, з польської точки зору, не були достатньо активними у цьому напрямку, то у Польщі стартувала пропагандистська кампанія щодо підтримки територіальних претензій на частини Орави та Спіша, які за підсумками арбітражного розмежування у 1920 р. були залишені, попри протести Варшави, у складі ЧСР [5, s.95]. Польська влада наголошувала, що це не є загарбання, а так звана ревідикація (з польської – повернення майна). Відтак, були створені Комітет допомоги Спішу, Ораві та Кисуцам та Комітет об'єднаних поляків в Ораві.

Характерно, що польський уряд передав 8 жовтня свої територіальні вимоги не Празі, а безпосередньо в Бра-

тиславу, щойно створеному словацькому автономному уряду. При цьому польські дипломати у розмовах зі словаками наголошували, що якщо справа розглядатиметься центральною владою, польські претензії будуть більшими, ніж у переговорах зі словацькими лідерами [7, s.350; 8, s.80]. Таким чином поляки висловлювали свою підтримку опозиційним до офіційної Праги політичним силам. Можливо, у Варшаві вважали, що даний тиск у поєднанні зі синхронними територіальними вимогами Угорщини підштовхнуло словаків до проголошення незалежності [4, p.207].

Проте їх розрахунки не виправдалися, і навіть навпаки – зумовили протилежний ефект. Політичні лідери автономної Словаччини натякнули полякам про можливість словацької зовнішньополітичної орієнтації на Німеччину [7, s.376], а також зуміли домовитися з празьким урядом. 22 листопада 1938 р. був прийнятий закон, що перетворював централізовану Чехословацьку на країну з асиметричною автономією – Чехо-Словаччину. В той же час словацькій пресі окреслилася тенденція до антипольської пропаганди.

Не змінив ситуацію й візит 19-20 жовтня К. Сідора до польської столиці. У розмовах з польськими політиками йому було наголошено, що озвучені вимоги є мінімальними і передбачають невеликі корекції кордонів [7, s. 385]. Тобто офіційна Варшава інтерпретувала ситуацію як велику послугу словакам, своєрідне самообмеження [3, s. 263], маючи на увазі, що в цілому претензії могли би бути значно більшими у разі негативного ставлення польської влади до словаків. Демаркаційна лінія, накреслена варшавськими експертами, охоплювала територію навколо Чадци, частини лісів Татр, Яворину, П'єнін-на-Дунайці, річку Попрад та ін. [2, s.386]. Загальна площа складала 500 км² з близько 6 тис. жителів [5, s.96]. Характерно, що польський історик С. Жирко зазначає, що дані терени не мали суттєвого економічного значення [8, s. 80]. Словацький автономний уряд відхилив польську ноту та запропонував переговори на основі етнічного принципу [4, p.211].

Однак польська сторона не була налаштована компромісно. Одразу ж послідував польський ультиматум. Маючи прямого ворога на півдні – Угорщину, яка висунула значно більші територіальні претензії, як автономний словацький так і центральний чехословацький уряди не мали можливості опиратися польським вимогам силовим шляхом. 1 листопада Прага та Братислава задовольнили польський ультиматум й була сформована двостороння делімітаційна комісія, яка визначала встановлення кордонів. Представники з боку ЧСР в даній комісії були призначені словацьким автономним урядом [6, s.121]. Співголовами комісії були Б. Заборські від польської сторони та Ф. Грушовски – від словацької.

Комісія працювала в умовах як стихійних, так і організованих протестів місцевого населення проти приєднання до Польщі [5, s.97]. Так, 24 листопада 1938 р. натовп місцевих жителів закидав камінням автобус з польською делімітаційною делегацією в Оравському Подзамку. Варшавський уряд негайно оголосив, що спірна територія буде окупована для забезпечення порядку. Дійсно, наступного ранку оперативна група «Сілезія» польської армії почала рух в районі Чадци, де дислокувалися підрозділи армії ЧСР. Розгорнулися запеклі бої локального значення, але із залученням артилерії і навіть бомбардувальників. Втрати з польської сторони склали 2 вбитих та 10 поранених, з чехословацької – 4 вбитих та 14 поранених [4, p.212]. Наступного дня населений пункт був окупований польськими військами. Подібне збройне зіткнення також відбулося поблизу Яворіни.

У підсумку 30 листопада 1938 р. в м. Закопане був підписаний протокол про делімітацію. Польщі відійшли словацькі землі загальною площею 226 км² і 4280 жителів. Згідно даних польського історика Я. Бергхаузена, чисельність тамтешніх мешканців складала 3200 осіб [1, s.414]. Польська влада одразу почала примусово асимілювати населення на приєднаній території. Польська мова була введена єдиною офіційною, а активні представники словацької інтелігенції були депортовані.

Хоча площа втраченої території була насправді невеликою, однак набагато глибшим був морально-психологічний вплив факту, що дружня, католицька Польща, на яку поклали надії словацькі автономісти, виявилася на практиці таким же агресором, як і віковичний ворог – Угорщина [2, s.386]. У результаті, низка політиків-полонофілів (К. Мургаш, Ф. Грушовски) стала змінювати свою зовнішньополітичну орієнтацію на Німеччину, яка перетворюва-

лася на господаря у Центрально-Східній Європі. Ці далекосяжні наслідки далися взнаки у вересні 1939 р., коли Словацька держава взяла участь у нацистській агресії проти Польщі, маючи на меті повернення до свого складу даних районів Спіша та Орави.

Список використаних джерел:

- Berghauzen J. Stosunki polsko-slowackie w latach 1938-1947. *Przegląd Historyczny*. 66/3. 1975. S. 411-442.
- Drobňák A. Slovensko-poľské vzťahy na stránkach denníka Slovák v medzivojnovom období. 8. *študentská vedecká konferencia. Zborník plných príspevkov* / ed. M. Ološtiak, M. Chovanec. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2013. S. 375-387.
- Gniazdowski M. Slovenský autonomizmus v poľskej politike v 30. rokoch. *Česko-slovenská historická ročenka*. 2010. S. 243-264.
- Jesenský M. Between Realpolitik and Idealism. *The Slovak-Polish Border, 1918-1947*. Thesis submitted to the Faculty of Graduate Postdoctoral Studies in partial fulfillment of the requirements for the PhD degree in History. Ottawa: University Ottawa, 2012. 353 p.
- Majeriková M. Vojna o Spiš. Spiš v politike Poľska v medzivojnovom období v kontexte česko-slovensko-poľských vzťahov. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku 2007. 144 s.
- Segeš D. Orava: úvahy politických elit verus realita sporného regionu v rokoch 1918-1947. *Putovanie dejinami pod múrmi Oravskéhp hradu* / Michal Bada, Alena Bartlová a kol. Bratislava: Veda, 2015. S. 108-138.
- Slovensko a slovenská otázka v poľských a maďarských diplomatických dokumentoch v rokoch 1938-1939 / [ed.]: Dušan Segeš, Maroš Hertel, Valerián Bystrický. Bratislava: Spoločnosť Pro Historia 2012. 576 s.
- Žerko S. Polska wobec autonomicznej Slowacji (październik 1938-marzec 1939). *Colloquium wydziału naukhumanistycznych i społecznych*. Kwartalnik. 2014/2. S. 73-96.

The author of the article considered the historical situation around the Polish territorial claims on the Slovak part of the Polish-Czechoslovak border in the autumn of 1938. He characterised a diplomatic discussion of border correction and traced the incidents during the change of power in the some settlements of Spiš and Orava.

Key words: Czechoslovak-Polish border, foreign policy, diplomatic negotiations, revindication, ultimatum, armed conflicts, delimitation commission.

Отримано: 15.03.2021

УДК 343.1(470+571)«1864»

Л. В. Бортня, аспірантка

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА ПІСЛЯ СУДОВОЇ РЕФОРМИ 1864 РОКУ

У статті розглядається реорганізація судових установ після прийняття судових статутів 1864 р. Аналізуються основні етапи становлення кримінального процесу після запровадження судової реформи.

Ключові слова: Судова реформа, Статут кримінального судочинства, прокуратура, адвокатура, кримінальний процес.

На формування кримінального судочинства в Україні протягом століть має вплив український і зарубіжний досвід. На сучасному етапі, для реформування кримінального судочинства в Україні, потрібне переосмислення низки його закономірностей, адже правова практика свідчить про певні проблеми які потребують вирішення. Тому доречним буде проаналізувати основні положення права через призму їхньої еволюції в законодавстві на різних етапах розвитку кримінального судочинства.

Мета статті – проаналізувати становлення та функціонування кримінального судочинства після судової реформи та прийняття Судових статутів 1864 р.

Прийняття та впровадження Судових статутів 1864 р., а також аналіз норм законодавчих актів, можна простежити в працях таких видатних вчених як К. Арсеньева [1], Г. Джанішева [2], А. Коні[5], К. Кавеліна [3], А.Ф. Кістяковського [4], С.А. Крушинського [6]. На сучасному етапі

тему діяльності судових установ та судочинства за судовою реформою 1864 р. досліджували українські вчені: О.О. Самойленка[8], М. Єрошкін [10], О. Ярмиш [11].

Судова реформа була найбільш новаторською і технічно досконалою з усіх реформ другої половини XIX ст. Нова інституційна і процесуальна структура системи судочинства являла собою розрив з попередньою правовою традицією, а також приклад творчої адаптації досягнень юриспруденції і судової практики західноєвропейських країн [4, с.29]. 20 листопада 1864 року були прийняті Судові статuti, які включали в себе чотири закони: Заснування судових установ; Статут цивільного судочинства; Статут кримінального судочинства; Статут про покарання, що накладаються мировими суддями [4, с.56].

Нове процесуальне цивільне та кримінальне законодавство ввели систему незалежних судів, де засідали професійно підготовлені судді [6, с.326]. Суди були відокремлені від адміністрації і навіть за імператором залишалось

тільки право помилювання. Публічність і гласність судових засідань, принцип змагальності сторін, введення суду присяжних і адвокатури – все це створило важливі гарантії демократичних судових процесів [2, с.28]. Діяльність прокуратури та адвокатури зазнає змін. Відповідно до Статуту кримінального судочинства зміст прокурорської діяльності поділявся на законоохоронну (наглядову) і обвинувальну (кримінальне переслідування). За судовими статутами прокуратура позбавлялася функції загального нагляду, компетенція прокурорів обмежувалася справами судового відомства, вони здійснювали державне обвинувачення в судах і нагляд за діяльністю поліції та судових слідчих [7, с.96-99]. Адвокатура була двох категорій. Адвокатами вищої категорії складали присяжні повірені, які об'єдналися в корпорації по округам судових палат. Іншу, нижчу категорію, адвокатури складали приватні повірені. Вони займалися малозначними справами і могли виступати в тих судах, при яких числилися [8, с.39].

За реформою 1864 р. судовий слідчий був членом окружного суду, він провадив процесуальні дії під керівництвом прокурора окружного суду. Завдання слідчого полягало в зібранні матеріалів для обвинувачення особи у вчиненні злочину і передати їх прокурору для складання обвинувального акта. У разі висновку слідчого про невинуватість певної особи, він повинен був звернутися до окружного суду з поданням про закриття кримінальної справи відносно такої особи [6, с.328].

Судові пристави перебували при судах усіх рівнів. Їх завдання полягало у врученні учасникам процесу повісток і судових документів, а також вчинення всіх дій, необхідних для виконання судових рішень [5, с.63-65]. Пристави були об'єднані у самоврядні корпорації, по округах судових палат. Сам кримінальний процес можна поділити на етапи: Перший етап – попереднє розслідування, що складалося із дізнання та попереднього слідства [3, с.44]. Другий етап – попереднє слідство, яке здійснювалося судовими слідчими. Судовий слідчий повинен був встановити обставини, що обвинувачують або виправдовують особу, а тому зазначені та інші повноваження не дозволяють віднести судового слідчого до жодної зі сторін [3, с.78]. Третій етап – судове слідство. Згідно статуту кримінального судочинства 1864 р., судове слідство складалося з низки судових процедур, головними з яких були перевірка в судовому засіданні доказів, як зібраних на попередньому слідстві так і знову представлених до судового розгляду [2, с.122]. Четвертий етап – винесення вироку. Даний пункт ґрунтувався на завчасно винесеному висновку присяжних про винність або невинність підсудного, який приймався більшістю голосів [3, с.82]. П'ятий етап – виконання вироку. Вироки окружних судів за участю присяжних засідателів були остаточними і підлягали негайному виконанню поліцією, за винятком випадків, коли коронний суд визнавав, що присяжними засуджений невинний, у цьому випадку справа передавалася на слухання новому складу присяжних [4, с.102]. Шостий етап – перегляд вироку. Оскарження вироків окружних судів або їх опротестування прокурором допускалося тільки в касаційному порядку в Сенаті [6, с.134].

Отже, статут кримінального судочинства 1864 р. визнано кардинальним напрямом удосконалення кримінального процесу, яким було покладено початок масштабним перетворенням в системі судочинства. Судові статuti ввели в кримінальний процес дві сторони – обвинувачення і захист, які діяли окремо і незалежно від суду, і змагання між ними.

Кримінально-процесуальне законодавство України перейняло багато ідей, впроваджених Статутом кримінального судочинства. Тому дослідження даного історичного етапу становлення правового інституту, що регулює порядок судового розгляду і вирішення кримінальних справ в Україні, дозволить оцінити його сучасний стан, виявити найбільш суттєві ознаки, встановити закономірності та окреслити шляхи вдосконалення і подальшого розвитку зазначеного інституту.

Список використаних джерел:

1. Арсеньев К. К. Итоги судебной реформы. *Вестник Европы*. 1871. Т. 3, кн. 5.
2. Джаншиев Г. А. Эпоха великих реформ. Москва: Территория будущего, 2008. Т. 2. 496 с.
3. Кавелин К. Д. Основные начала русского судостроения и гражданского судопроизводства от Уложения до Учреждения о губерниях. Москва, 1844. 123 с.
4. Кистяковский А. Ф. О значении судебной реформы в деле улучшения уголовного правосудия. Киев: Университетская типография, 1870. 243 с.
5. Кони А. Ф. Отцы и дети судебной реформы: к пятидесятилетию Судебных Уставов. Москва: Изд-во т-ва И. Д. Сытина, 1914. 198 с.
6. Крушинский С. А. Подання доказів у кримінальних справах за статутом кримінального судочинства 1864 року. *Університетські наукові записки*. 2011. №3 (39). С. 324-329.
7. Савуляк Р. Роль органів прокуратури та судових слідчих при розслідуванні кримінальних справ та їх розгляді в судах за судовою реформою 1864 року і Україні. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2006. Випуск 43. С. 95-102.
8. Самойленко О. О. Судова реформа 1864 року в Україні: сучасна історіографія проблеми. *Правова держава*. 2012. Вип. 23. С. 54-62.
9. Середа А. М. Реорганізація кримінального процесу в умовах судової реформи 1864 р. *Вісник Запорізького національного університету*. № 1 (II). 2013. С. 37-44.
10. Ерошкин Н. П. История государственных учреждений до-революционной России. Москва: Высшая школа, 1968. 250 с.
11. Ярмак О. Н. Каральний апарат самодержавства в Україні в кінці XIX – на початку XX ст.: монографія. Харків: Консум, 2001. 228 с.

The article considers the reorganization of judicial institutions after the adoption of judicial statutes in 1864. The main stages of the criminal process after the introduction of judicial reform are analyzed.

Key words: Judicial reform, Statute of criminal justice, prosecutor's office, bar, criminal process.

Отримано: 15.03.2021

УДК 930.1(477)Костомаров:94(470.23-25)«185/186»

В. В. Верстюк, старший викладач

УЧАСТЬ М. КОСТОМАРОВА В ДІЯЛЬНОСТІ САНКТ-ПЕТЕРБУРЗЬКОЇ ГРОМАДИ НАПРИКІНЦІ 50-х – НА ПОЧАТКУ 60-х РОКІВ ХІХ СТОЛІТТЯ

У статті на основі аналізу праць М. Костомарова та наукової літератури висвітлено внесок видатного українського історика, письменника й громадсько-політичного діяча в становлення та розвиток Санкт-Петербурзької громади наприкінці 1850-х – на початку 1860-х рр.

Ключові слова: М. Костомаров, українська інтелігенція, Санкт-Петербурзька громада, український національний рух.

В історії культури кожного народу умовно можна визначити дві групи діячів. Одні зосереджують свою енергію тільки на певній царині творчості, інші намагаються обійняти духовним зором усю багатоманітність життя свого

народу, прилучитися до розвитку його творчого духу. Саме до таких діячів належить і Микола Костомаров – визначний історик, громадський діяч, письменник, літературознавець, фольклорист і педагог, який, за словами М. Гру-

шевського, «розбивав ідеологічні підстави старожитньої царської Росії», що привалила була своїм тягарем народне життя і загордила шляхи поступу та розвитку» [5, с.151].

На особливу увагу заслуговує період життя Миколи Івановича, який охоплює кінець 1850-х – початок 1860-х рр. У 1859 р. з М. Костомарова було знято заборону викладати й проводити наукову діяльність. Як наслідок, керівництво Санкт-Петербурзького університету запросило його на кафедру російської історії. Розпочався новий етап у житті дослідника. 1859-1864 рр., на думку М. Грушевського, стали «центральним п'ятиліттям, апогеєм енергії та творчості історика, який був протягом цілого чверть-століття (приблизно 1859-1883 рр.) провідником не тільки української інтелігенції, а й так само і великоруської та білоруської» [14, с.120].

Вступна лекція в університеті запам'яталася Миколі Івановичу «скупченням публіки, присутністю «кількох державних осіб» й «гучними оваціями» [9, с.526]. «Натовп молодих людей підхопив мене на руки та виніс з університетського приміщення до екіпажа», – згадував він [9, с.526]. Ораторське мистецтво видатного історика високо оцінив його колишній студент П. Биков: «Взагалі Костомаров перш за все надзвичайно талановитий історик з літературним талантом. Він – історіограф, єдиний та неповторний своєю оригінальністю, цікавий лектор, який вмів оживити старовину. Значення народу, як основи розвитку, намагання проникнути в потреби та характер народних мас, про які попередні історики навіть і не згадували, – ось, що особливо цікавило його» [4, с.109-111].

Археографічні студії М. Костомарова посприяли тому, що його запросили в члени Археографічної комісії при Міністерстві народної освіти та Російського географічного товариства. Вченому доручили редагувати серійне видання документів – «Акти Південної та Західної Росії». Упродовж 1861-1884 рр. за редакцією Миколи Івановича було опубліковано 12 з 15 томів цієї серії. Дослідник став одним із кращих фахівців у галузі української історії доби Середньовіччя і раннього нового часу, а опубліковані збірки документів – джерельною основою його монографій: «Гетьманство Юрія Хмельницького» (1868), «Гетьманство Виговського» (1861), «Мазепа. Історична монографія» (1882), «Павло Полуботок» (1876), «Руїна. Історична монографія 1663-1687 рр. Гетьманство Брюховецького, Многогрішного та Самойловича» (1879-1880) [16, с.9]. У цих працях він проаналізував історичний розвиток українських земель від IX до XVIII ст. і обґрунтував, що монархічно-династична форма правління суперечила сутності історичного процесу України. На його думку, у взаєминах особи і суспільства для українців найважливішим критерієм були свобода вибору та згоди, а у політичній сфері – свобода створювати добровільні союзи, владні структури, що не повинні були перешкоджати реалізації прав особистої свободи [8, с.54].

Викладацька діяльність М. Костомарова перервалася в 1862 р. у зв'язку з конфліктом, спричиненим репресіями проти професора П. Павлова. Студентський комітет на знак протесту ухвалив рішення призупинити навчальний процес, а вчений наполіг на його продовженні [13, с.117]. На лекції М. Костомарова, що відбулася 8 березня, між ним і студентами виникла суперечка, що завершилася мітингом, після якого він подав прохання про свою відставку [13, с.121]. Упродовж 60-х рр. XIX ст. йому пропонували кафедру в Київському, Казанському та Харківському університетах, але з різних причин історик не зміг поновити викладацьку діяльність у вищій школі [10, с.57].

М. Костомаров спрямував свої зусилля на наукову та громадську діяльність. З початку 1860 р. він проводив у своїй квартирі так звані «костомарівські вівторки», на яких збиралися науковці, художники, письменники, громадські діячі, обговорюючи політичні, філософські та етичні питання [7, с. 294-296]. Їх учасниками були В. Білозерський, Н. Білозерська, О. Бодяньський, М. Ге, В. Горленко, М. Добролюбов, Е.-В. Желіговський, брати Жемчужникови, Д. Кожанчиков, О. Котляревський, П. Куліш, О. Пипін, З. Сераковський, В. Стасов, І. Тургенев, Т. Шевченко, М. Чернишевський та ін. Душею «вівторків» незмінно були М. Кос-

томаров та Т. Шевченко, які глибоко переймалися співчуттям до закріпачених селян [15, с.30].

Помешкання М. Костомарова стало своєрідним клубом для тогочасної української інтелігенції Санкт-Петербурга (Санкт-Петербурзької громади), рупором якої був журнал «Основа» (1861-1862) [11, с.66]. На його сторінках історик дискутував з польськими та російськими вченими, опублікував нариси про Г. Сковороду, Т. Шевченка, науково-публіцистичні статті («Дві руські народності», «Думки про федеративні початки в стародавній Русі» та ін.), присвячені з'ясуванню етносоціальних та етнопсихологічних рис українського народу [12, с.28].

Особливою гостротою відзначалася полеміка між українськими культурними діячами і польськими істориками Т. Падалицею, Т. Нарбутом, М. Грабовським, які поширювали ідею «Польщі від моря до моря», згідно з якою українські, литовські та білоруські землі мали увійти до відродженої Речі Посполитої як її провінції [6, с.73-90]. М. Костомаров рішуче виступив проти такої позиції поляків. Він писав, що ці ідеї поділяють лише ті, для кого «було заманливе й вигідне утворення привілейованого стану, коли вони самі думали в ньому поміститись», тобто стати сполонізованими панами [2, с.66]. Але, писав дослідник, «маси південноруського народу не одержали благодіянь від Польщі, за які поляки вимагають від них подяки за наших працюрів» [2, с.66].

Аналіз епістолярної спадщини Миколи Івановича свідчить, що упродовж 1860-х – 1885 рр. він був «величавим авторитетом» як для українців Наддніпрянщини, так і для «західняків», які мешкали на території Австро-Угорщини [1, с.82-83]. До його думки також прислухалися вчені-гуманітарії Російської імперії. Водночас історик дещо змінив своє ставлення до правлячого режиму, його висловлювання стали більш стриманими, зважаючи на Валуєвський циркуляр 1863 р. та Емський указ 1876 р., що завдали значної шкоди українському національному руху другої половини XIX ст. [1, с.87]. «Мовчи, язичку, кашки дам», – застерігав він діячів українського національного відродження в одному з листів до О. Кониського [2, с.75].

Список використаних джерел:

1. Барвінський О. Погляди Миколи Костомарова на задачі української інтелігенції та літератури. *ЗНТШ* (Львів). 1918. Т. 126-127. С. 81-103.
2. Бернштейн М. Д. Журнал «Основа» і український літературний процес кінця 50–60-х років XIX ст. Київ: Видавництво Академії Наук Української РСР, 1959. 218 с.
3. Возняк М. Листування Костомарова з Кониським. *Україна*. 1925. № 3. С. 72-77.
4. Гончар О. «Людина науки, закохана в неї...» (М. І. Костомаров). *Український історичний журнал*. 2007. № 2. С. 107-113.
5. Грушевський М. Костомаров і новітня історія України. В сорокові роковини. *Український історик*. 1984. № 1-4 (81-84). С. 148-170.
6. Грушевський О. Історичні статті Костомарова в «Основі». *Україна*. 1928. № 1. С. 73-90.
7. Венгловский С. А. Николай Костомаров. Санкт-Петербург: Алетея, 2013. 462 с.
8. Іванова Л. Г. Україна між Сходом і Заходом: українська національна ідея в суспільно-політичній думці 50-60-х рр. XIX ст. Монографічне дослідження. Київ: Дніпро, 2008. 302 с.
9. Костомаров Н. И. Исторические произведения. Автобиография / сост. и ист.-биограф. очерк В. А. Замлинского; примеч. И. Л. Бутича. Киев: Изд-во при Киевском университете, 1989. 736 с.
10. Микола Костомаров: Віхи життя і творчості: Енцикл. довід. / В. А. Смолій, Ю. А. Пінчук, О. В. Ясь; вступ. ст. і заг. ред. В. А. Смолія. Київ: Вища школа, 2005. 543 с.: іл.
11. Михалевич А. Костомаров у Петербурзькій громаді 1860-х рр. З споминів В. Менчиця. *Україна*. 1925. № 3. С. 66-68.
12. Пінчук Ю. А. Мемуари про Миколу Костомарова графині Катерини Юнге, Надії Білозерської, Аліни Костомарової: історіогр. нариси з дод. спогадів Олександри Куліш, Віри Мордовцевої та статті Ольги Багалій. Київ: Вища школа, 2005. 142 с.

13. Пінчук Ю. А. Микола Іванович Костомаров. Київ: Наукова думка, 1992. 232 с.
14. Пінчук Ю. А., Гриневич Л. В. Про оцінку М. С. Грушевським науково-публіцистичних і полемічних праць М. І. Костомарова. *Український історичний журнал*. 1992. № 4. С. 112-133.
15. Сініченко С. В. Журнал «Русская старина» (1870-1918) та українські історики. Аспекти і особливості співпраці. *Грані*. 2009. № 6. С. 29-32.
16. Толочко П. Видатний історик України і Росії. *Київська старовина*. 1992. № 5. С. 7-14.

The article deals with contribution of the famous Ukrainian historian, writer and community and political leader to making and developing Saint-Petersburg community in the late 50s – early 60s of the XIX century on basis of analysis of M. Kostomarov's writings and scientific literature.

Key words: M. Kostomarov, Ukrainian intelligentsia, Saint-Petersburg community, Ukrainian National Movement.

Отримано: 15.03.2021

УДК 323.266/.268:004.056

О. В. Віннічук, кандидат політичних наук, доцент

МІЙ БЕЗПЕЧНИЙ ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР: ЯК НАВЧИТИСЯ ДОВІРЯТИ ПОЛІТИКАМ

Проаналізовано рівень сучасних викликів та загроз в інформаційній сфері. Охарактеризовано особливості безпечного інформаційного простору для сучасного українського суспільства. Окреслено технології маніпулятивного впливу, які часто використовуються суб'єктами виборчого процесу в Україні.

Ключові слова: інформаційна безпека, інформаційний простір, маніпуляція, дезінформація.

В умовах глобалізації сучасного світу фундаментальною складовою функціонування сучасного суспільства стала розгалужена інформаційна гілка.

Адже рівень сучасних викликів і загроз в інформаційній сфері підтверджує значимість ст. 17 Конституції України про те, що забезпечення інформаційної безпеки є однією з основних функцій держави і справою всього Українського народу [1]. Однією з основних загроз інформаційній безпеці, відповідно до закону України “Про основи національної безпеки” є намагання маніпулювати суспільною свідомістю, зокрема, шляхом поширення недостовірної, неповної або упередженої інформації, тобто шляхом поширення негативного інформаційного впливу. Відповідно, зазначені факти зумовлюють потребу у осмисленні безпечного інформаційного простору для сучасного українського суспільства.

Посилений вплив інформаційних технологій на сферу соціально-політичних відносин докорінно руйнує класову структуру суспільства, породжуючи нові критерії оцінки соціально-політичних відносин. Таким чином, найефективнішим каналом зв'язку між партіями, суспільством, громадянами і владою виявляються не лише засоби масової інформації, але й соціальні мережі. Вони стають основним містком у формуванні політики.

В інформаційному суспільстві політичне життя кардинально змінює характер політичних процесів. Адже незважаючи на модернізовані можливості маніпулятивного впливу на суспільство, також зростають й можливості громади контролювати дії влади й політичних лідерів.

Український дослідник С. Телешун зазначає, що разом з розширенням сфери застосування інформаційних технологій з'являються так звані комунікаційні коди, які дають можливість всім громадянам брати безпосередню участь у всіх циклах політичної діяльності [6, с. 114].

Проблеми формування сучасного інформаційного простору в Україні залишаються сталими та характеризуються непрофесійним підходом до висвітлення подій, акцентуючи увагу на визначених подіях.

Ряд технологій, які використовуються в українському інформаційному просторі політиками фокусуються на забезпеченні підтримки електорату.

Інструментами маніпуляцій та дезінформації можуть бути не лише факти, але й їхнє потрактування, а також основні меседжі (салогани), з якими політики вступають у передвиборчі змагання.

Для того, щоб у потоці передвиборчих заяв розрізнити маніпулятивну інформацію, команда онлайн-видання “Острів” (засновник – ГО “Центр досліджень соціальних перспектив Донбасу” ЦДСПД) на початку президентської виборчої кампанії у 2019 році розробила документ, де зафіксувала позиції політичних сил щодо актуальних тем, записаних в офіційних виборчих програмах, які опубліковані на сайті Центральної виборчої комісії. Протягом кампанії

журналістам запропонували робити компаративний аналіз виступів окремих кандидатів у депутати з офіційною позицією їхньої партії щодо тригерних питань. Наприклад, по темі приватизації землі, стосунків з Росією, зняття депутатської недоторканості тощо [2].

Важливо відзначити, що у президентській виборчій кампанії 2019 р. політики фактично розділили Україну на електоральні сектори, орієнтовані на важливі регіони, практично не акцентуючи особливої уваги на інших – тих, які не є базовими для них. Тому випадки виголошення меседжів, які не відповідають програмним засадам партій, були поодинокими.

Проте, парламентські перегони стали особливими через те, що єдина політична сила, яка об'єднала своїх прихильників у всіх регіонах України, отримала свій результат завдяки замовчуванню фактів. Таким чином, кожен виборець голосував, виходячи з власних уявлень та очікувань від цієї політичної сили, а не її істинної позиції.

Наприклад, політика “Слуги народу” щодо врегулювання конфлікту на Донбасі у передвиборчій програмі партії була описана загальними словами: “Забезпечимо законодавчий супровід ініціатив Президента, спрямованих на відновлення територіальної цілісності та державного суверенітету України”. Проте президент В. Зеленський не озвучував конкретної політики щодо врегулювання конфлікту на Донбасі! [7]

Однією з ключових політичних технологій, яку досить часто застосовували окремі суб'єкти виборчого процесу з метою “самопопуляризації” проявлялася у маніпуляції даними соціологічних досліджень. Варто зазначити, що основним інструментом впровадження цієї маніпулятивної інформації в український соціум стали ЗМІ [5].

Директор Інституту демократії імені Пилипа Орлика С. Єременко, аналізуючи регіональний медійний простір у період виборчої кампанії зазначила, що ЗМІ маніпулюють переважно свідомістю громадян, розміщуючи замовні матеріали без позначки “Реклама” [4, с.49].

С. Єременко наголошує на наступних маніпуляційних технологіях:

- ✓ Говорити про політичну компетентність нових людей, оскільки вони такого досвіду не мають. Менеджерський досвід – це не політична компетентність.
- ✓ Робити посил щодо руйнування старої політичної системи, а у програмах не пропонувати нічого, окрім популізму, лише для того, щоб зайти в цю стару систему.
- ✓ Презентації партій – це лише яскраві обгортки, а не суть нового продукту. Про ідеологію чи стратегію змін ніхто не говорить.
- ✓ “Просуваємо яскраве” – концерти, шоу, виступи – це намагання емоційно підкупити електорат, а не апелювання до розуму виборців [5].

Отже, за результатами моніторингу Інституту демократії імені Пилипа Орлика було з'ясовано, що регіональні та місцеві медіа навіть після "роздержавлення" залишаються тісно пов'язаними з владою і демонструють готовність обслуговувати її "інформаційно" з метою збагачення.

Варто зазначити, що в умовах сьогодення регіональні та місцеві медіа знаходяться у постійному пошуку фінансування. Тому інтереси обох сторін залишаються узгодженими [7].

2 лютого 2021 року викликала фурор у громадськості інформація про введення президентом В. Зеленським в дію рішення РНБО від року про застосування санкцій проти нардепа Т. Козака і телеканалів В. Медведчука – "112 Україна", NewsOne, Zik, що є важливим кроком для захисту інформаційного простору України [2].

Керівник Офісу президента І. Жовква в коментарі "Укрінформу" повідомив, що підставою для їх блокування стали докази тривалого фінансування телеканалів "112 Україна", ZIK і NewsOne з території Росії (Рада національної безпеки і оборони отримала від Служби безпеки України зазначену інформацію).

І. Жовква також зазначив, що "можна взяти український медіапростір і подивитися, скільки щоденно, щотижнево проводиться незалежних журналістських розслідувань, спрямованих проти Президента, проти влади в цілому, і вони продовжуються, очевидно, будуть тривати, бо це свобода і незалежність ЗМІ. Але не варто плутати ЗМІ, новини і фейки, пропаганду – це зовсім різні речі" [1].

Проте відкритим залишається питання щодо юридичної захищеності відповідного рішення!

Отже, процес формування безпечного інформаційного простору в умовах глобалізації сучасного світу вимагає дієвих законодавчих механізмів, інтегрованої стратегії розвитку інформаційного суспільства (в тому числі мадіаграмотного громадянина), розвитку електронної демократії та електронного врядування.

УДК 32.001

С. Г. Вонсович, доктор політичних наук, доцент

КОНЦЕПЦІЇ АВТОРИТАРНОГО ПРИГНІЧЕННЯ: КОНФОРМНІСТЬ ТА «ВТЕЧА ВІД СВОБОДИ»

Розглянуто вплив авторитаризму на особистість людини через формування колективної свідомості; розкрито засоби авторитарної маніпуляції свідомістю; висвітлено похідні формування «нової, одномірної людини»; визначено, що людина під впливом авторитарних ідей намагається знайти нових вождів, які б зняли з останньої відповідальність щодо прийняття рішень.

Ключові слова: авторитаризм, режим, вплив, суспільство, держава, свідомість.

Зміни, що відбувалися у ХХ столітті вплинули на формування світогляду людей на їхнє відчуття свого місця в Світі, що змінювався. Одним з ключових рушіїв таких перетворень є політичний розвиток авторитарних, тоталітарних політичних режимів. Власне, у своїй структурі дані режими несли ключові аспекти пригнічення людини, які розкрито у концепціях авторитарного пригнічення комфортності та «втечі від свободи».

Розглядаючи процеси поширення та впливу авторитаризму на людину, низка дослідників наголошують саме на соціально-політичному житті громадян. Перш за все, це простежується у «розчиненні» людини у масі та у підміні істинної громадсько-політичної активності й особистої самореалізації консьюмеризмом. За допомогою консьюмеризму, людина отримує можливість самовираження й знаходження ідентичності [3, с. 128.].

За допомогою технологій впливу авторитарні режими змогли закріпитися, а згодом, і домінувати в низці країн як Європи так і в цілому у Світі про що наголошують дослідники Т. Адорно, А. Адлер [2], Е. Фромм, Л. Хьелл [7], Ф. Гаск, Г. Маркузе.

Мета статті – розкрити концептуальні основи авторитарного режиму та простежити складові впливу на суспільство.

Список використаних джерел:

1. Зеленський В. заблокував телеканали NewsOne, Zik і «112». *Галичина*. 2021. 10 березня. URL: <https://galychyna.if.ua/category/politika/>
2. Кудрін О. Як потрібно захищати свій інформаційний простір. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3183851-ak-treba-zahisati-svij-informacijnij-prostir-dosvid-baltii.html>
3. Конституція України (ст. 17). URL: https://kodeksy.com.ua/konstitutsiya_ukraini/statja-17.htm
4. Нетреба М. М. Специфіка відображення дійсності в електронних ЗМІ. *Актуальні проблеми сучасного мас-медійного простору*. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (Херсон, 12–13 вересня 2016 року) / Олексенко В. П., Рембейка О. В. та ін.; Херсонський держ. ун-т. Херсон: ХДУ, 2016. С. 49–51.
5. Нечипоренко Юлія. Особливості протидії ЗМІ маніпуляціям та дезінформації у ході виборчих кампаній. Рекомендації для медіа. URL: <https://detector.media/infospace/article/173091/2019-12-09-osoblyvosti-protydii-zmi-manipulyatsiyam-ta-dezinformatsii-u-khodi-vyborchykh-kampaniy-rekomendatsii-dlya-media/>
6. Телешун С., Журавльов А. Електронний інформаційний простір та публічна політика. *Політичний менеджмент*. 2010. № 5. С. 113–127.
7. Шторгін І. Маніпуляції та прорахунки виборчої кампанії. Що не так із політичною рекламою? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30035638.html>

The level of modern challenges and threats in the information sphere is analyzed. Features of secure information space for modern Ukrainian society are described. The technologies of manipulative influence, which are often used by the subjects of the election process in Ukraine, are outlined.

Key words: information security, information space, manipulation, misinformation.

Отримано: 15.03.2021

Американський дослідник Т. Адорно розглядав авторитаризм через призму концепту власне самої людини. Здатність людини до пригнічення собі подібних знайшло відображення у праці «Дослідження авторитарної особистості».

Розглядаючи авторитаризм, потрібно наголосити на впливі останнього на формування поглядів людини через колективну свідомість.[1, с.62]. В цілому, комплекс влади, який досліджував Т. Адорно, надає індивідам можливість самоотождентності з владними особами і, таким чином, задовольняє і потребу влади і потребу підпорядкування. Підпорядковуючись владі, індивід вважає, що бере участь у її здійсненні.

Найповніше це відображено у концепції Ф. Гаска, зокрема у праці «Шлях до кріпацтва» [5, с.27]. Досліджуючи поняття «колективізму», автор розкриває його для позначення теоретичних систем, які на противагу лібералізму, прагнуть організувати суспільство для досягнення мети та відмовляються визнати захищену сферу автономії індивіда. Наголошуючи на різноманітні засоби маніпуляцією свідомістю, дослідник робить акцент на монополізації на засоби масової інформації. Провідне місце за цього належить вправному пропагандисту, який фактично має необмежену владу над свідомістю людей. Найефективніший спосіб змусити громадян прийняти ті цінності, яким вони

слугують, як єдино правильні – переконати їх у тому, що насправді це ті самі цінності, яких усі дотримувалися, але неправильно досі розуміли або тлумачили. І найдієвішим методом досягнення цієї мети є використання старих слів із новим значенням.

Варто зазначити, що німецький дослідник Г. Маркузе у праці «Розум та революція» писав про те, що авторитарна система може підтримувати суспільний порядок лише шляхом насильницького включення кожного індивіда в економічний процес, не враховуючи його інтереси [4, с.207]. Ідеологія фашизму передбачає утримання народу у його «до раціональному» стані для запобігання можливості перетворення мас на об'єднання вільних індивідів. Із встановленням авторитаризму, втіленого у бюрократичні структури державних інститутів, згідно з ідеєю Г. Маркузе, виникає новий тип особистості – «одномірна» людина з конформною свідомістю, яка визначає її відповідну конформну поведінку, що сприяє стабілізації наявних суспільних структур. Звідси – прагнення суспільства до маніпуляцій подібної людини.

Ідеї про формування авторитаризму у суспільстві розкривались у праці Е. Фромма «Втеча від свободи» [6]. Для населення, якого стосувалися зміни, (соціального характеру та революційні перетворення) властивим є конформізм – риса, яку можна вважати однією з основних для масової людини. Відповідно до особливостей суспільного характеру, поведінка людей формується не осмисленими рішеннями про те, наслідувати чи ні суспільні зразки, а бажанням діяти так, як вони мають діяти і, водночас, мати якусь винагороду за те, що вони діють згідно з вимогами культури.

Разом з тим, Е. Фромм виокремив ряд типів характерів, що схильні відмовитися від свободи і тим самим від власної особистості: авторитаристський, руйнівний, автоматично конформістський, назвавши ці властивості деструктивними. Втечі від свободи – втечі мас від відповідальності, яка супроводжувалася пошуком вождів, здатних відновити гарантії особистої безпеки людей, порядок та порушені суспільні зв'язки. Такий конформізм поєднувався безпосередньо із прагненням «масової людини» уникнути

відповідальності. І те, що авторитарна модель держави привласнює собі всі виняткові цілі суспільства, що лише вона встановлює мету, має подвійний ефект.

Отже, одним із основних складників становлення авторитаризму є його підтримка суспільством. Така підтримка пов'язана з формуванням «масового суспільства» а відповідними змінами у психології людей.

Список використаних джерел:

1. Адорно Т. Исследование авторитарной личности. Москва: Академия исследований культуры, 2001. 412 с
2. Адлер А. Психология власти. *Адлер А. Наука жить*; пер. с англ. и нем. Киев: Port-Royal, 1997. С. 235-240.
3. Глобальні модерності / за ред. М. Фезерстоуна, С. Леша, Р. Робертсона; пер. з англ. Т. Цимбала. Київ: «Ніка-Центр», 2013. 400 с
4. Маркузе Г. Разум и революция: Гегель и становление социальной теории / пер. с англ. А. Л. Шурбелева. Санкт-Петербург: «Владимир Даль», 2000. 541 с.
5. Фрідріх А. Гаск. Скорочена версія для журналу «Читацький оглядач» книги Шлях до кріпацтва / пер. з англ. Київ: ГО «Ціна держави», 2016. 66 с.
6. Фромм Е. Втеча від свободи / [пер. з англ. М. Яковлева]. Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2019. 284 с.
7. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности: основные положения, исследования и применение / пер. с англ. С. Мелевской, Д. Викторовой. 3-е изд. Санкт-Петербург: ПИТЕР, 2003. 608 с.

Influence of authoritarianism on the human personality through the formation of collective consciousness is considered; the means of authoritarian manipulation of consciousness are revealed; the derivative formations of the «new, one-dimensional man» are covered; it is determined that a person under the influence of authoritarian ideas tries to find new leaders who would relieve the latter of responsibility for decision-making.

Key words: authoritarianism, regime, influence, society, state, consciousness

Отримано: 15.03.2021

УДК 323:316.4.057.4(477)

Г. Б. Вонсович, кандидат історичних наук, доцент

ЛАТЕНТНІСТЬ У ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Акцентовано увагу на деструктивному впливі латентності та її практик на стабільність політичної системи; зазначено, що уявлення дослідників про цілі та джерела змови залежать від їхньої суб'єктивної точки зору; виділено типологію та проаналізовано підходи до розуміння категорії «латентність» та розкрито їх зміст в контексті політичного дискурсу.

Ключові слова: латентність, політична система, політичний дискурс, політика.

Досвід функціонування української державності свідчить про існування серйозних складнощів на шляху демократизації політичної системи. Зміцненню та розвитку державних інститутів перешкоджає ряд чинників: домінування у політичному процесі олігархічних груп, слабкість інститутів громадянського суспільства, недосконалість інституційних механізмів контролю за діяльністю політичних еліт з боку суспільства; вплив світових криз, включаючи пандемію, агресія Росії проти України з анексією Криму та окупацією частини території. Деструктивний вплив позначених факторів на процес стабільності політичної системи посилюється за рахунок зростання організації політичних практик на принципі латентності. Небезпека широкого поширення у політичному просторі латентних процесів полягає не тільки в зниженні функціональних можливостей політичних інститутів, але й в здатності якісно видозмінювати політичну систему в бік зростання її закритості. Латентні процеси здійснюють негативний вплив не тільки на політичну систему, їх дія має суттєві наслідки в суспільстві. Крім посилення закритості суспільства, латентні процеси призводять до відчуження громадян від політики, ослаблення дієвості права, падіння легітимності політичної влади та, як наслідок, до нестабільності.

Окремі прояви латентності в політичних процесах отримали широку розробку в працях українських дослідників: С.Г. Вонсовича, Н.Г. Гнатенко, В.Є. Курілла, Є.В. Магди, О.М. Максимової, А.І. Нагорного, Є.В. Невмержицького, О.В. Новакової, Г.В. Почепцова, І.П. Рущенка, В.С. Сергєєва, О.А. Третяка, О. Фісуна та ін. Предметом дослідження українських науковців ставали неопатріональні, клієнтарно-патронажні відносини в умовах транзиту, корупція, тіньовізація політичної сфери, лобізм. Проте поза увагою дослідників залишилися окремі аспекти латентних процесів в політиці, зокрема розгортання цього поняття у політичному дискурсі. Тому метою є аналіз підходів до розуміння категорії «латентність» та їх класифікація в контексті політичного дискурсу.

У політичному контексті поняття латентності достатньо часто використовується у дослідженні конфліктів, політичної напруженості, протестного потенціалу суспільства тощо. Майже у всіх суспільних сферах перехідних суспільств, олігархічних демократій тощо, зберігається широкий тіньовий сектор. Це вказує не тільки на наявність скритих відносин між окремими групами суб'єктів, але й говорить про формування латентних структур та функцій інститутів в соціально-політичному просторі. Таким чином,

дослідження латентності як явища, визначення її впливу на трансформаційні процеси уявляється не менш значущим завданням поряд з вивченням публічної сфери політики та формальних принципів її функціонування.

Одним з перших термін «латентність» в соціальному контексті застосував американський соціолог Р. Мертон, який виділяв «явні» і «латентні» функції соціальних інститутів. Така типологія функцій була введена науковцем для пояснення певних суспільних явищ, коли необхідно розрізнити очікувані і спостережувані наслідки від невизначених і побічних [1]. Так, основна функція інституту освіти, що забезпечує стабільність суспільства, – передача знань з покоління в покоління. Але людина, здобувши освіту, отримує й вищий статус, можливе кар'єрне зростання. Таким чином, латентна функція освіти простежується в закріпленні соціальної нерівності. Поняття латентності використовується не тільки для пояснення явищ на макрорівні, але й на мікрорівні. Зокрема, німецький соціолог Н. Луман акцентував увагу на ролі латентності в процесах комунікації. На його думку, латентність пов'язана з «відсутністю усвідомленості» [2, с.441]. Латентність у спілкуванні є одним із засобів забезпечення самої можливості безконфліктної взаємодії. Інший американський соціолог П. Лазарфельд запропонував метод латентного аналізу для дослідження соціальних структур [3, р.356]. Питання латентності знайшли відображення в роботах Т. Парсонса, який розглядав латентність як одну з умов збереження ціннісних зразків поведінки та регулювання напружень в соціальній системі. Збереження латентності соціальної структури, за Т. Парсонсом [4], виступає однією з функціональних вимог до існування будь-якої соціальної системи.

На сьогодні кількість підходів до розуміння латентності значно збільшилася. Окремі науковці класифікують латентність у сфері суспільних наук. Так, в соціальних науках дослідник має справу з чотирма видами латентних процесів. «Перший вид – це явища до запитання... – реальні процеси і проблеми суспільства, які із-за штучних зовнішніх перешкод, установок, обмежень тимчасово випадають з сфери науки, але можуть бути актуальні в процесі політичних і культурних змін» [5, с.75]. Наступний вид латентності – «віртуальна латентність», яка «пов'язана із специфікою процесу наукового мислення. Мається на увазі право на гіпотезу, сміливе і парадоксальне припущення. Гіпотеза автоматично створює латентну ситуацію, яка існує апіорі і вимагає подальшої перевірки, верифікації, звірення з дійсністю». Третій вид – «інструментальна латентність», «коли дослідник «кінчиками пальців» відчуває новий соціальний пласт, але до певного часу він йому не доступний». Існує і четвертий вид латентності – класична, яка «здатна акумулювати з одного боку, всі види латентності, з іншого – є специфічною; вона об'єднує процеси, які відносяться до суспільно небезпечних і небажаних явищ і, як правило, знаходяться під контролем соціальних інститутів, держави.

У контексті політичного дискурсу виокремимо також історичну латентність, яка залежить від здатності сучасної культури сприймати й освоювати історичний досвід, відкладаючи його в актуальній соціальній пам'яті. Інший тип латентності – соціетальний, включає дії політичних агентів, які позбавлені суб'єктності в рамцях соціального простору. Природна латентність властива царинам життя суспільства і особи, які мають закритий від розголосу і втручання публічних інститутів спосіб існування. Наприклад, партикулярна латентність як різновид природної латентності властива особистому життю людини. У політичних процесах перехідних систем досить часто простежується інструментальна латентність. Ця форма латентності виявляється при побудо-

ві політичних рейтингів на користь певної політичної сили або конкретного лідера, в результаті якої може відбуватися перекручування реальних фактів. Також у результаті застосування технологій створення іміджу, в окремих випадках виникає така соціальна реальність, що навіть її носії втрачають критерій, за яким можна було б відрізнити штучно створений і справжній образи. Ще однією формою латентності, що виникає на основі інструментальної латентності, є соціальна анонімність. Приховування інформації може здійснюватися за ідеологічними міркуваннями, з метою маніпулювати поведінкою мас, створювати мобілізаційні міфи тощо. У свою чергу, соціальна анонімність трансформується в перетворену латентність, яка є розгортанням існуючих закономірностей розвитку культури, що об'єктивно проявляють себе в одній формі, але суб'єктивно репрезентуються в абсолютно іншій формі.

Сьогодні одним з найбільш поширених підходів до розуміння латентності політичних інститутів і процесів є конспірологічний підхід. Ключовим об'єктом дослідження в рамках цього напрямку виступає діяльність закритих політичних еліт. У цьому контексті латентність досліджена в «класичних» працях американського філософа Ральфа Еперсона [6], російського О.Г. Дугіна та українського науковця – М.І. Сенченка. Вочевидь, що у більшості політологічних праць, присвячених питанням латентності, ключовим елементом аналізу виступає феномен змови. Єдиного підходу до типологізації зазначеного феномена не існує, оскільки уявлення дослідників про цілі та джерела змови в значній мірі залежать від їхньої суб'єктивної точки зору.

Отже, проаналізована сукупність позицій щодо трактування «латентності» в суспільствознавчих науках дозволяє стверджувати, що найбільш широку розробку феномен латентності отримав в соціології, в той час як у політичній науці він виявився менш розробленим. У дослідженнях, присвячених політичній латентності переважає конспірологічний підхід, в рамках якого об'єктом аналізу стає діяльність світових структур та закритих політичних еліт.

Список використаних джерел:

1. Мертон Р. Явные и латентные функции. *Американская социологическая мысль: Р. Мертон, Дж. Мид, Т. Парсонс, А. Шюц: Тексты* / сост. Е. И. Кравченко; под ред. В. И. Добрянкова. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 2004. С. 379-448.
2. Луман Н. Социальные системы. Очерк общей теории. Санкт-Петербург: Наука, 2007. 643 с.
3. Lazarsfeld P. A conceptual introduction to latent structure analysis. *Mathematical thinking in the social sciences*. Glencoe: Free Press, 1969. P. 349-387.
4. Парсонс Т. О социальных системах / пер. с англ. Москва: Академический Проект, 2002. 831 с.
5. Руценко И. П. Латентные социальные процессы: теоретические и практические аспекты исследования наркомании. *Социологические исследования*. 1999. № 10. С. 74-85.
6. Эпперсон Р. Невидимая рука. Взгляд на историю как на заговор. Киев: Аратта, 2003. 484 с.

Emphasis is placed on the destructive impact of latency and its practices on the stability of the political system; it is noted that researchers' perceptions of the goals and sources of the conspiracy depend on their subjective point of view; the typology is highlighted and the approaches to understanding the category «latency» are analyzed and their content in the context of political discourse is revealed.

Key words: latency, political system, political discourse, politics.

Отримано: 15.03.2021

В. П. Газін, доктор історичних наук, професор

ООН В УМОВАХ СУЧАСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ СВІТОВОЇ ПОЛІТИКИ

У статті окреслено ситуацію, що склалася в міжнародних відносинах з початком XXI століття. Дається характеристика ролі ООН в сучасному світі, проаналізована доцільність реформування цієї міжнародної організації.

Ключові слова: світова політика, міжнародні відносини, ООН, Рада Безпеки.

Світова політика, міжнародні відносини, які складають конкретну сферу її вираження на початку XXI ст., не стали чимось абсолютно новим. Вони склалися і розвивалися на ґрунті вирішення суперечностей минулого століття і появи нових тенденцій, спричинених крахом міжнародного комунізму; прискороною демократизацією світу; наростаючою глобалізацією, що видозмінює роль і місце національних держав; економічною кризою, яка почалася 2008 року; становленням нових центрів економічної сили; новою конфігурацією розстановки сил у світі; формуванням сучасного світового порядку, появою нових об'єктивних і суб'єктивних викликів у світі; наростанням ролі і значення у виробництві природних ресурсів, особливо енергоносіїв; розбудовою і розширенням сектора демократії і свободи, що виражається не без труднощів їх впровадження в багатьох регіонах світу. Усі ці чинники впливають на формування і розвиток міжнародних відносин, на процеси, що зароджуються і розвиваються.

Насамперед, змінилася вісь напруженості. Якщо раніше вона проходила між комуністичним Сходом і ринковим Заходом, то зараз простежується їх кілька: між розвинутими країнами Півночі і країнами Півдня, що розвиваються; між старими і новими центрами сили, між наддержавою США і Китаєм, який виношує ідею гегемоністської місії у світі, між заможністю країн «золотого» мільярда і бідністю другого світу, що виражається на поверхні відносин суспільства багатьма незгодами аж до посилення міжнародного тероризму та зародження вогнищ конфліктів і війни.

На цьому тлі міжнародні відносини, як і світова політика в цілому, вимагають модернізації, адекватної тим реаліям, які склалися на даному етапі розвитку як окремих суспільств, так і світового співтовариства в цілому. Час показав, що існуючі міжнародні організації, створені після Другої світової війни, відстали від вимог часу і потребують реформування. Серед них й ООН, де й досі чинна статутна формула 1945 року, за якою питання світової безпеки було віддано на відкуп п'ятьом переможцям – великим державам світу, а на практиці одній, яка може накласти вето на все, що їй вигідно чи забাগнеться, навіть якщо це буде на шкоду усьому світу. Однак час, коли проблеми безпеки і

миру вирішували тільки переможці в Другій світовій війні, канув у минуле. Німеччина, Японія стали демократичними державами, великими фінансовими спонсорами ООН, важливими чинниками впливу у світі. Та й Індія, ПАР, Бразилія уже зараз утверджуються в ролі великих гравців світової політики. Але ці факти ніяк не відображені в системі діяльності ООН. Рада Безпеки в її нинішньому функціональному форматі стала анахронізмом, оскільки будь-хто з п'яти (США, Китай, Росія, Франція, Велика Британія) може вольовим рішенням загальмувати процес позитивного вирішення проблеми, що стосується безпеки світу, перешкодити ефективному розв'язанню небезпечного конфлікту. Так було під час російсько-грузинської війни 2008 р., на Близькому Сході в період «арабської весни», російської агресії в Україні, що почалася 2014 р. Якщо в епоху двополосного світу така поведінка великих держав сприяла підтриманню нетривкої рівноваги, то сьогодні може призвести не тільки до рецидивів холодної війни і конфронтації, а й до критичної ситуації у всьому світі, оскільки в її формуванні бере участь уже не два, а багато нових активних учасників. За умов появи можливостей досягнення консенсусу у світі, що глобалізується, функціональна здатність ООН різко падає у той час, коли йдуть пошуки співробітництва для вирішення складних питань, успадкованих від епохи попереднього світу: надпотужна зброя масового знищення, ізраїльсько-арабський конфлікт, ядерні плани Ірану, боротьба з хворобами (так кількість інфікованих СНІДом на початку століття склала більше 40 млн. осіб) тощо. Це старі виклики, які XX ст. залишило у спадок світовій політиці нового століття. Вони представляють собою першу важливу проблему сьогодення й найближчого майбутнього в системі міжнародних стосунків і світової політики.

The article outlines the situation in international relations at the beginning of the XXI century. The role of the UN in the modern world is characterized, the expediency of reforming this international organization is analyzed.

Key words: world politics, international relations, UN, Security Council.

Отримано: 15.03.2021

А. Л. Глушковецький, кандидат історичних наук, доцент

П. М. БАЛАШОВ: ШТРИХИ ДО БІОГРАФІЇ

У статті охарактеризовано окремі аспекти думської та позадумської діяльності депутата Державної Думи Російської імперії третього та четвертого скликання від Подільської губернії, брацлавського повітового предводителя дворянства, голови Всеросійського національного союзу Петра Миколайовича Балашова.

Ключові слова: П. М. Балашов, депутат, Державна Дума, Подільська губернія, вибори, Всеросійський національний союз.

Історична постать брацлавського повітового предводителя дворянства, депутата Державної Думи третього та четвертого скликання від Подільської губернії, П. М. Балашова неодноразово побіжно згадується у роботах дослідників, проте спеціальних публікацій присвячених його персоні, за виключенням енциклопедичних видань, наразі не створено. Належність депутата до керівництва Всеросійського національного союзу зумовила негативне ставлення до його діяльності представників радянської історіографії. На думку С. А. Степанова, саме такі родинні зв'язки забезпечили колишньому лейб-гвардії гусарському офіцеру посаду пові-

тового предводителя дворянства та депутатське місце в III Думі за курією землевласників [17, с. 185]. Негативну оцінку П. М. Балашов отримав і у радянського історика А. Я. Авреха. За його словами, «ніяких талантів він не мав і був обраний на посаду голови (фракції націоналістів. – А. Г.) саме завдяки своєму багатству» [2, с. 51]. У сучасній російській історіографії також акцентується увага на надзвичайному багатстві П. М. Балашова, що дозволяло фінансувати роботу своєї фракції в Державній Думі [15, с. 57].

Водночас не варто нехтувати особистими досягненнями П. М. Балашова. Він, безумовно, був найбільш імпазант-

ною постаттю серед представників Подільської губернії у Державній Думі третього та четвертого скликання. Окреслено лише окремі штрихи його біографії. Росіянин, православного віросповідання, потомствений дворянин Подільської губернії, син члена Державної Ради Миколи Петровича Балашова (1840-1931 рр.) і Катерини Андріївни, уродженої графині Шувалової. Єгермейстер (1911 р.). Закінчив 6 Петербурзьку гімназію і юридичний факультет Петербурзького університету (1894 р.). У 1894 р. вступив в лейб-гвардії Гусарський полк. 3 грудня 1895 р. по травень 1899 р. діловод полкового суду, з 20 грудня 1896 р. завідуючий полковими майстернями, з лютого 1897 р. по січень 1898 р. завідуючий приймального покою, у червні 1897 р. – березні 1898 р. полковий скарбник, квартирмейстер і завідуючий настроєвою командою, у вересні 1897 р. – жовтні 1899 р. завідуючий школою солдатських дітей. У грудні 1899 р. отримав звання поручика, в березні 1900 р. вийшов у відставку, оселився у маєтку Комаргород Брацлавського повіту Подільської губернії, займався сільським господарством і громадською діяльністю. Впродовж 1900-1909 рр. брацлавський повітовий предводитель дворянства. У 1902-1917 рр. почесний мировий суддя Брацлавського округу. 6 грудня 1906 р. наказом по Міністерству імператорського двору отримав звання камергера. 22 листопада 1908 р. зарахований до Міністерства внутрішніх справ. Один з найбільших землевласників Російської імперії (330 тис. дес.). Одружений (з 1896 р.) на доньці гофмейстера княжні Марії Григорівни Кантакузини; мав чотирьох синів [11, с.35; 4, с.315].

Обирався виборщиком до I та II Державних Дум, виконував обов'язки члена Брацлавської повітової у справах про вибори до Державної Думи комісії. На других виборах отримав 95 виборних голосів із 193 можливих. 19 жовтня 1907 р. обраний депутатом III Державної Думи від з'їзду землевласників Подільської губернії. Очолював фракцію помірковано-правих, Російську національну фракцію. Член комісії: для вироблення проекту всепідданнішого адресу, для вироблення законопроекту про зміну діючого законодавства про селян, про державну оборону, земельно, особового складу, про полювання, із направлення законодавчих пропозицій. З 19 листопада 1908 р. голова комісії з місцевого самоуправління. Активно підтримував політику П.А. Столипіна, впродовж 1910-1911 рр. був його головним союзником в Думі [4, с.315-316].

П.М. Балашов був ініціатором утворення і головою Союзу російських виборців Південно-Західного краю. Після злиття останнього у 1908 р. з Всеросійським національним союзом незмінний голова його Головної ради. Намагався перетворити ВНС на впливову думську партію з широкою мережею місцевих організацій. Для чого надавав значну матеріальну підтримку з особистих коштів. У 1909 р. став одним з організаторів утворення на основі фракції помірковано-правих Партії помірковано-правих. У січні 1910 р. після злиття Партії помірковано-правих і ВНС очолив ВНС, яким постійно керував до 1917 р. [11, с.35]

18 жовтня 1912 р. обраний депутатом IV Державної Думи від з'їзду землевласників Подільської губернії. Був головою фракції російських націоналістів та помірковано-правих. Після розколу фракції у серпні 1915 р. очолив її праву частину так званих балашовців. У 1915 р. виконував обов'язки голови Комісії із військових та морських справ, пізніше був її рядовим членом. Був доповідачем III відділу щодо перевірки прав членів Державної Думи. Виступав проти утворення Прогресивного блоку та намагався утворити спільний блок з крайніми правими [4, с.316].

Під час Першої світової війни 1914-1918 рр. був одним із організаторів Південно-Західної земської організації допомоги хворим і пораненим воїнам. Після Лютневої революції 1917 р. відійшов від думської діяльності. 12-15 серпня 1917 р. брав участь у Державній нараді в Москві. 27 серпня 1917 р., в дні повстання генерала Л.Г. Корнілова, був заарештований. Після жовтня 1917 р. емігрував. Спочатку жив у Парижі, згодом в м. Сафі (Марокко). Нагороджений орденами Святого Володимира 4 ст., Святого Станіслава 2 ст. (1903 р.) та медалями (срібна В пам'ять святого коронування їх імператорських величностей (1896 р.). В

пам'ять царювання імператора Олександра III. В пам'ять 100-річчя Вітчизняної війни 1812 р. В пам'ять 300-річчя царювання Дому Романових) [11, с.35].

П.М. Балашов був досить передбачливим політиком. Він раніше за інших представників право-монархічного табору зрозумів невідворотність парламентських процесів, які відбувалися в Російській імперії, та необхідність збереження інституту Державної Думи. У зв'язку з цим ще в 1906 р. майбутній депутат писав імператору: «... жодна розсудлива людина не порадить Вашій Величності повернутися до традицій колишньої самодержавності й бюрократичного ладу; ця форма правління приречена вже остаточно Вами 17 жовтня, і кожний істинний російський патріот і переконаний монархіст може тільки цьому радіти» [13, с.142].

Вже у грудні 1908 р. П.М. Балашов домогся дозволу заснувати Партію помірковано-правих, тобто утворити крім фракції центральні та місцеві комітети в імперії. Однак не поспішав це робити, а зачекав доки у лютому 1909 р. головні конкуренти у Думі – октябристи потрапили в опалу до царя і той почав прихильно дивитися у бік помірковано-правих. Одразу ж П.М. Балашов активізував діяльність і став одним із головних ініціаторів створення Партії помірковано-правих, яка остаточно оформилася у 1909 р. та незабаром, у січні 1910 р., злилася з Всеросійським національним союзом, а подільський депутат був обраний його головою [3, с.36; 7, с.134; 13, с.142]. Всеросійський національний союз став союзником прем'єр-міністра П.А. Столипіна, який остаточно переорієнтувався з октябристів на російських націоналістів і планував створити на його основі проурядову партію [1, с.17; 10, с.147]. Вже 25 жовтня 1909 р. в III Державній Думі була створена Російська національна фракція, яка нараховувала 89 депутатів (за іншими даними 91 депутата. – А.Г.), а подільський депутат був обраний її головою [5, с.537; 6, с.67; 16, с.185]. Незабаром «фракція Балашова» почала відігравати провідну роль у думській більшості. На це вказував опонент націоналістів, лідер Конституційно-демократичної партії П.М. Мілюков. Він, зокрема, зазначав: «Справжніми господарями становища (в Думі. – А.Г.) почували себе націоналісти на чолі з Балашовим і продовжували свої антисемітські та антиінородчеські орґії» [9, с. 338]. Правда, навесні 1911 р. у фракції націоналістів стався розкол, виділилася група «незалежних націоналістів» із 17 осіб на чолі з впливовим політиком П.М. Крупенським. Це призвело до скорочення числа членів фракції Балашова до 74 осіб [17, с.2-3]. Наприкінці останньої сесії III Державної Думи Російська національна фракція нараховувала за різними даними 75-77 членів [5, с.537; 12, с.110].

Після смерті у вересні 1911 р. П.А. Столипіна лідер російських націоналістів спробував домовитися з потенційним кандидатом на посаду прем'єр-міністра В.М. Кокцовим про підтримку останнього [14, с.179]. Проте такі політичні маневри не принесли П.М. Балашову та його фракції скільки-небудь помітних дивідендів.

П.М. Балашов брав участь і у законотвірчій роботі, яка яскраво ілюструвала його націоналістичні переконання. Так, він та ще один подільський депутат-націоналіст О.С. Гіжицький 12 січня 1912 р. зініціювали подання на розгляд III Державної Думи суперечливого законопроекту, який забороняв в'їзд до Російської імперії євреям-громадянам Сполучених Штатів Північної Америки незалежно від їхнього соціального статусу та роду діяльності. Автори законопроекту доводили, що американські євреї повністю відносяться до тієї категорії осіб котрих російське законодавство «визнає шкідливими» [8, с.50-51].

Отже, депутат Державної Думи третього та четвертого скликання від Подільської губернії П.М. Балашов був помітною постаттю в суспільно-політичному житті Російської «імперії» думського періоду, а його діяльність потребує подальшого дослідження та аналізу.

Список використаних джерел:

1. Аврех А. Я. Ленский расстрел и кризис третьенюньской системы. *Материалы к сессии посвященной 50-летию*

- «Правды» и Ленской стачки. Москва: Институт истории АН СССР, 1962. 68 с.
2. Аврех А. Я. Царизм и третьеиюньская система. Москва: Наука, 1966. 181 с.
 3. Алексеев С. В., Ляшенко Є. П. Політичні партії в Україні (1900-1917). Краматорськ: ДДМА, 2003. 76 с.
 4. Глушковецкий А. Л. Демократія в провінції: вибори та діяльність депутатів Подільської губернії у Державних Думах Російської імперії. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О. А., 2010. 400 с.
 5. Демин В. А. Русская национальная фракция. *Государственная Дума Российской империи: 1906-1917: Энциклопедия* / отв. ред. В. В. Шелохаев. Москва: РОССПЭН, 2008. С. 537.
 6. Дорошенко А. А. Правые в Государственной Думе Российской империи. Самара: Издательство «НКЦ», 2004. 226 с.
 7. Дякин В. С. Самодержавие, буржуазия и дворянство в 1907-1911 гг. Ленинград: Наука, 1978. 246 с.
 8. Законотворчество думских фракций. 1906-1917 гг.: Документы и материалы. Москва: РОССПЭН, 2006. 768 с.
 9. Милуков П. Н. Воспоминания. Москва: Изд. политической литературы, 1991. 528 с.
 10. Непролетарские партии России. Урок истории / редкол.: К. В. Гусев и др.; под общ. ред. И. И. Минца. Москва: Мысль, 1984. 566 с.
 11. Николаев А. Б. Балашев (Балашов) Петр Николаевич. *Государственная Дума Российской империи: 1906-1917: Энциклопедия* / отв. ред. В. В. Шелохаев. Москва: РОССПЭН, 2008. С. 35.
 12. Обзор деятельности Государственной Думы третьего созыва. 1907-1912. г. Часть первая. Общие сведения. Санкт-Петербург: Государственная типография, 1912. 515 с.
 13. Омелянчук И. В. Черносотенное движение на Украине в 1904-1914 гг.: дисс. ... канд. ист. наук: 07.00.01. Киев, 1997. 195 с.
 14. Соловьев Ю. Б. Самодержавие и дворянство в 1907-1914 гг. Ленинград: Наука, 1990. 270 с.
 15. Сметанин А. В. Институт фракции в Государственной Думе Российской империи: 1906-1917 гг.: дисс. ... канд. ист. наук: 07.00.02. Пермь, 2016. 268 с.
 16. Степанов С. А. Черная сотня в России (1905-1914). Москва: Изд. ВЗПИ А/О «Розвузнаука», 1992. 330 с.
 17. Юрский Г. Правые в Третьей Государственной Думе. Харьков: Издание Центрального Предвыборного Комитета Объединенных Русских Людей, 1912. 254 с.

The present paper concentrates on some activity aspects of the State Duma of the Russian Empire's deputy of the 3ed and 4th convocation from Podilska province, Bratslav county leader of nobility, chairman of the All-Russian National Union Petro Balashov.

Key words: P.M. Balashov, deputy, State Duma, Podilska province, elections, All-Russian National Union.

Отримано: 15.03.2021

УДК 94(44+410+495)«1915/17»

А. Я. Грачов, аспірант

ВАСИЛІЙ ЗАХАРОВФ У БРИТАНСЬКІЙ БОРОТБІ ЗА ГРЕЦІЮ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті розглянуто роль торговця зброєю Василя Захаровф у зовнішньополітичній боротьбі Великої Британії за залучення Греції до Першої світової війни на стороні Антанти. Проаналізовано відомі в історіографії та джерелах факти щодо характеру діяльності Захаровф та її результатів.

Ключові слова: Греція, Велика Британія, зовнішня політика, підкуп, хабарі, Василій Захаровф, Базілеос Захаріас.

Василій Захаровф (також відомий як Базілеос Захаріас) (1849-1936) – торговець зброєю, підприємець та фінансист грецького походження. Василій Захаровф – одна із найбільш загадкових фігур ХХ ст. Початковий період життя Захарова достеменно невідомий і залишається загадкою для вчених-істориків [3, с.22-23; 4, с.94].

Під час Першої світової війни ворогуючі блоки застосовували різні методи в зовнішньополітичній боротьбі. До них належали і такі недержавні речі, як підкупи та провокації. Подібними заходами не хестував і британський уряд, зокрема, і в боротьбі за Грецію.

В роки Першої світової війни Греція тривалий час перебувала у таборі нейтральних держав. Причиною цього був внутрішньополітичний розкол: правлячі кола держави були розділені на прихильників нейтралітету, згуртованих довкола короля Греції Костянтина I Глюксбурга, та прихильників вступу до війни на боці Антанти, очолених амбітним прем'єр-міністром Греції Елефтеріосом Венізелосом [1, с.23-25]. Щоб схилити шальки терезів грецької політики на свою користь, Велика Британія вдавалась до широкого спектру заходів, таких, як дипломатичний тиск, економічна блокада, застосування сили тощо. Одним із інструментів стали вищезгадані провокації та підкупи, для чого британське керівництво залучило Василя Захаровф.

Доцільно припустити, що переходу Уайтхолл до таких брудних шляхів досягнення мети передували провали спроб схилити Грецію на свій бік шляхом територіальних обіцянок. Варто зазначити і те, що Венізелос, на якого робив ставку Foreign Office, відмовлявся від закордонного фінансування, за винятком грошової допомоги з боку представників грецьких діаспор – тож важливим було знайти посередника саме грецького походження для посилення впливу на Венізелоса [8, с.2].

Історіографія та джерела не дають чіткої відповіді на запитання, коли саме Захаровф був включений в боротьбу

за Грецію як агент британського уряду. Британські дослідники Джозеф Майоло та Тоні Інсалл з Кінгс-коледжу в Лондоні стверджують, що хронологічно перші згадки про таку роль Захаровф стосуються 1915 р., посилюючись на опубліковані в середині ХХ ст. документи Девіда Ллойд-Джорджа (в роки Першої світової – міністра озброєнь, згодом військового міністра та прем'єр-міністра) та Моріса Хенкі (в роки Першої світової – секретаря Комітету оборони імперії). Зокрема, Хенкі, як стверджують Майоло та Інсалл, згадував деякого «довіреного грека» під 1915 та 1917 рр. В цілому, відомо, що до грецької дипломатії Уайтхолл Захаровф був долучений десь у жовтні-листопаді 1915 р.

Василій Захаровф здобув в історичних працях та публіцистичній репутацію хитрої, винахідливої людини та підступного маніпулятора. Однак Майоло та Інсалл стверджують, що в грецькому напрямі британської політики предметом маніпуляцій був уже сам Захаровф: він мав впливові зв'язки у Парижі, але в Лондоні єдиною ланкою, що зв'язувала Захаровф та урядові кола, був його товариш та партнер по бізнесу Вінсент Кайяр, фінансовий директор компанії «Вікерс», що виготовляла різні види озброєнь, тож можливості Захаровф у Британії були певною мірою обмежені [7, с.819-822].

Відомо, що в листопаді 1915 р. Захаровф писав до Кайяра, що він здатен протягом 20 днів залучити Грецію до війни на стороні Антанти, маючи в своєму розпорядженні суму в 1,5 млн фунтів стерлінгів. Захаровф зазначив, що він у хороших відносинах із Венізелосом (що на той момент втратив пост прем'єр-міністра) та Скулудісом (якому і перейшла посада глави грецького уряду). Захаровф пропонував витратити зазначені кошти на те, що «перекупити» про-німецькі газети в Греції та роздати хабарі грецьким чиновникам. В своєму повідомленні Захаровф додав, що сума в 1,5 млн. фунтів стерлінгів здатна значно скоротити

тривалість війни, й подібних коштів державам Антанти вартують кожні три години бойових дій [5, с.29].

2 грудня 1915 р. Захарофф зустрівся із британським прем'єр-міністром Гербертом Асквітом. Згідно листа Асквіта до Кайяра від 11 грудня 1915 р., на той момент Асквіт вже вирішив залучити Захарофф до підкупу греків – Майоло та Інсалла до причин такого рішення відносять і необхідність добитися безпеки відкритого за два місяці до того Салонікського фронту. 14 грудня 1915 р. Банк Англії переказав 1,5 млн. фунтів стерлінгів на рахунок Кайяра в Банку Барклейс, звідки вони були переказані в Банк Франції на рахунок Захарофф. 18 грудня Захарофф зустрівся з двома грецькими політиками, власниками й редакторами газет в Неаполі [7, с.823-824].

Історіографія та джерела не надають подробиць того, які саме дії були виконані Захарофф у Греції. Немає також об'єктивного джерела, яке б свідчило про їх ефективність. Наприклад, венізелісти, з одного боку, відмовилися брати участь у виборах до парламенту 19 грудня 1915 р., маючи на меті спровокувати політичну кризу [2, с.104]. Такий хід подій можна трактувати і як самостійне явище, і як успіш зусиль Захарофф, якому вдалося підштовхнути венізелістів до такого радикального кроку, і як його провал – якщо його метою було, навпаки, надати венізелістам підтримку на виборах.

В історіографії також зустрічаємо твердження, що в грецьких справах Захарофф співпрацював і з французьким урядом, зокрема контактував із французьким міністром закордонних справ Арістідом Бріаном [5, с.361]. На жаль, жодні з відомих нам наукових робіт або джерел не дають пояснення про те, яке відношення ця співпраця мала до зв'язків Захарофф із британським урядом.

10 січня 1916 р. Захарофф повернувся до Франції й телеграфував Кайяру про успішне виконання завдань у Греції, не зазначивши жодних деталей щодо їх змісту. Також відомо, що 24 січня 1916 р. Захарофф бачився в Лондоні із Асквітом, а в джерелах збереглися згадки про пропозицію Захарофф організувати морську блокаду Греції задля тиску на короля та його оточення [7, с.825]. Як відомо, Греція дійсно стала об'єктом морської блокади з боку Великої Британії та Франції, однак роль Захарофф у цій ініціативі залишається невідомою.

Під час тієї ж зустрічі 24 січня Захарофф запропонував використати залишок із виділеної йому суми, що дорівнював 210 тис. фунтів стерлінгів, на те, щоб нагодувати грецькі війська в Салоніках, профінансувати контрпропаганду німцям та здійснити провокацію в Румунії. Відомо, що британський уряд погодився лише на перше [7, с.834].

З британських архівних джерел відомо, що Захарофф на квітень 1916 р. передав венізелістам близько 80 тис. фунтів стерлінгів [8, с.2]. Про те, куди було витрачено решту коштів, ні джерела, ні історіографія відповіді не дають.

Останні відомі згадки про діяльність Захарофф на грецькому напрямі британської дипломатії стосуються літа

1916 р. Після відставки рояліста Скулудіса з поста глави уряду, Захарофф запропонував профінансувати виборчу кампанію Венізелоса, на що він отримав згоду – британський та французький уряди порівну надали політику та його табору коштів на 5 млн. драхм [7, с.826; 8, с.2].

В подальшому слід Захарофф у грецьких справах губитися. Цілком очевидно, що до кінця Першої світової війни він припинив грати скільки-небудь помітну роль на цьому напрямі британської зовнішньої політики. На користь цього говорить і те, що надалі Захарофф фігурує вже у переговорах про сепаратний мир з Османською імперією.

Греція вступила у війну аж влітку 1917 р. Хід подій внутрішньополітичного життя країни не дозволяє зробити скільки-небудь точних висновків про те, яку роль в ньому відіграла діяльність Захарофф і чи мала вона вагомий позитивні або негативні наслідки [1, с.161].

У підсумку, сама постать Василя Захарофф та один із епізодів його біографії, пов'язаний з британською зовнішньою політикою, залишають по собі більше запитань, ніж відповідей – навіть для сучасних істориків.

Список використаних джерел:

1. Соколовская О. В. Греция в годы Первой мировой войны. 1914–1918 гг. Москва: Наука, 1990. 208 с.
2. Улунай Ар. А. Политическая история современной Греции. Конец XVIII в. – 90-е гг. XX вв. Москва: ИВИ РАН, 1998. 331 с.
3. Bloom C. A conspiracy of silence? *Journal of Liberal History*. 86. P. 22-29.
4. İkiz A. S. Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşünden Modern Türkiye'ye Geçişte Bir İşadaminin Biyografisi: Basil Zaharoff. *TURAN-SAM*. 10 (39)/ 2018. P. 92-96.
5. Flynn J. T. Men Of Wealth: The Story Of Twelve Significant Fortunes From The Renaissance To The Present Day. Kesinger Publishing, LLC, 2010. 568 p.
6. Hamilton K. Chocolate for Zedzed: Basil Zaharoff and the secret diplomacy of the Great War. *The Records of the Permanent Under-Secretary's Department. 1873-1939*. Published on Jan 15, 2015 Published by Foreign, Commonwealth and Development Office FCDO. P. 27-41.
7. Maiolo A. J., Insall T. Sir Basil Zaharoff and Sir Vincent Cailard as Instruments of British Policy towards Greece and the Ottoman Empire during the Asquith and Lloyd George Administrations, 1915–8. *The International History Review*. 34 (2012). P. 819-839.
8. The National Archives. CAB 42/13/11.

The article examines the role of arms dealer Vasiliy Zakhareff in the foreign policy struggle of Great Britain for the involvement of Greece in the First World War on the side of the Entente. The facts known in historiography and sources about the nature of Zakhareff's activity and its results are analyzed.

Key words: Greece, Great Britain, foreign policy, bribery, bribes, Vasiliy Zakhareff, Basileos Zakharias.

Отримано: 15.03.2021

Н. Р. Гриськова, аспірантка

ФОРМУВАННЯ ОРГАНІВ ЦЕРКОВНОГО УПРАВЛІННЯ В ПОДІЛЬСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ НАПРИКІНЦІ XVIII СТОЛІТТЯ

У статті висвітлено процес заснування й розбудови православної Подільської єпархії, із кафедрою у м. Кам'яні-Подільському. Заналізовано адміністративно-освітню діяльність її першого єпископа – пресвященного Іоанкія. У хронологічній послідовності описано етап формування і становлення церковно-адміністративного апарату й органів управління Подільсько-Брацлавської єпархії: консисторії, духовних правлінь, благочинь тощо. Звернено увагу на освітню діяльність першого архієпископа Поділля, й заснування ним низки церковно-освітніх закладів: семінарії та духовних училищ.

Ключові слова: Поділля, єпархія, консисторія, духовні правління, благочиння, семінарія, духовне училище.

Після другого (1793) та третього (1795) поділів Польщі до Росії відійшли: Правобережна Україна, Західна Волинь і Західна Білорусь. Політика Російського самодержавства, яка впроваджувалася на цих територіях, охопила усі сфери життя населення регіону й одночасно ознаменувала відродження у них православної віри.

За повелінням імператриці Катерини II із колишніх Подільського та Брацлавського воєводств було утворено Брацлавську губернію, що у ієрархічному відношенні підпорядковувалася архієпископу Віктору Садковському (1793-1795), який проживав у Слуцьку й одночасно був архієпископом Брацлавської, Ізяславської та Мінської губерній. Територія цих губерній утворювала досить велику

епархію, а преосвященний Віктор носив титул архієпископа Мінського, Ізяславського і Брацлавського [8, с.419].

Зважаючи на значну кількість уніатів, які після приєднання Поділля і Волині до Російської імперії у кінці XVIII ст., перешли у православ'я, Катерина II видала наступний Височайший указ, від 12 квітня 1795 р. «... признали Мы за нужное учредить на первое время одного местного архиерея под названием Брацлавского и Подольского, с содержанием, какое положено для второклассной епархии». Цей указ було покладено в основу новоутвореної Брацлавсько-Подільської епархії, яка складалася із двох колишніх воеводств – Брацлавського і Подільського [9, с.664].

Із заснуванням православної Брацлавсько-Подільської епархії, із кафедрою єпископа в м. Кам'яниці-Подільському, розпочинається активна адміністративно-освітня діяльність православних архієпископів Поділля, щодо розбудови та облаштування даного церковного округу. Тому варто прослідкувати, схарактеризувати й описати цей історичний час, що проявився у розвитку та благоустрої адміністративних й просвітницьких закладів епархії.

Першим архієпископом новоутвореної православної епархії на Поділлі був преосвященний Іоанікій (1795-1819). Його можна назвати не лише першим адміністратором епархії але й її будівничим. Будучи одночасно настоятелем Московського Донського монастиря й членом місцевої Синодальної контори, його 13 травня 1795 р., посвятили у єпископа Брацлавського і Подільського, який керував даним церковним округом майже 24 роки: з 1795 по 1819 рр. Новий архієпископ розпочав будівництво епархії практично з нічого. На Поділлі не було ані консисторії, ні семінарії, ні училища, а лише «принижене і пригнічене православне духовенство, що перебувало у повній залежності від панів поляків. Все потрібно було створювати, облаштовувати, відроджувати, поновлювати та пристосовувати, і все це чинити у найважчих обставинах» [2, с.10-11].

Преосвященному Іоанікію приходилося розбудовувати Подільську епархію за досить несприятливих умов. Адже православні монастирі та їх паства знаходилися під владою поміщиків іншого віросповідання (переважно римо-католиків), й перебували в повній від них політичній та соціально-економічній залежності. Надзвичайно багато уваги подільський архієпископ приділяв процесу приєднання уніатів до православ'я. Йому вдалося у цьому питанні досягти значних успіхів, зокрема, переведення усіх уніатських церков на Брацлавщині в православ'я.

Перший архієпископ новоутвореної Брацлавсько-Подільської епархії приступив до виконання обов'язків архієпископа в складних суспільно-політичних умовах. По-перше, формування і перші кроки функціонування епархії доводилося налагоджувати одночасно з адміністративно-територіальними перетвореннями в регіоні. По-друге, ще продовжувався процес переходу уніатів у православ'я. По-третє, потрібно було брати до уваги величезний вплив на мешканців Поділля римо-католицької церкви [4, с.10-11].

Місцепроживання, преосвященному Іоанікію, було призначено в губернському місті Кам'яниці, у колишньому францисканському монастирі. Та прибувши туди він застав ці приміщення неприготованими та невлаштованими, тому поселився у м. Шаргород, в колишньому базилянському Свято-Миколаївському монастирі, й звідти управляв епархією близько 4-х років. Звідти вийшли його перші розпорядження щодо єпархіального управління: про заснування консисторії, семінарії, духовних правлінь тощо [3, с.8].

Слід зазначити, що у період з 1796 по 1799 рр., правлячому архієпископу прийшлося займатися визначенням кордонів Подільської епархії. Територія Поділля стала основою православної епархії, яку поділили на церковні округи. Починаючи з 1795 р., до її складу входили Брацлавський, Базалійський, Бершадський, Вінницький, Вербовецький, Гайсинський, Грудецький, Зінковецький, Кам'янецький, Кременецький, Летичівський, Літинський, Липовецький, Махновський, Могилівський, Проскурівський, П'ятигорський, Сквирський, Старокостянтинівський, Тульчинський, Ушицький, Хмельницький, Ямпільський повіти. В 1797 р., до Київської губернії відійшли Махновський, П'ятигорський і Сквирський по-

віти, а Базилійський – до Волинської [4, с.27]. Натомість, були включені Балтський і Ольгопільський повіти колишньої Вознесенської губернії. Однак і після цього проблема кордонів Подільської епархії не була вирішена, оскільки її територія неспівпадала з межами губернії. Це, безумовно, мало створювати серйозні незручності в цивільному і духовному адмініструванні щодо Дубенського, Кременецького і Старокостянтинівського повітів Волинської губернії. Адже їх населення з духовних питань мало звертатись до Брацлавського архієпископа, а з цивільних справ – до Волинського губернатора. Тому, не дивним видається той факт, що 31 липня 1799 р., був виданий царський указ про відокремлення від Брацлавської епархії цих трьох повітів і передачу їх під управління житомирського єпископа. Синодальним указом від 11 серпня 1799 р. Іоанікію було запропоновано привести у відповідність із царським указом межі епархії, яка дістала назву Подільської, архієпископ став називатись Подільським і Брацлавським [4, с.28].

Зразком по влаштуванню епархії були російські церковно-адміністративні округи й духовно-освітні заклади, що були в облаштованих епархіях. Дана система, як візирець по влаштуванню новоутворених епархій, та структура церковного управління православної церкви, на території Російської імперії, склалася у XVIII ст. На вершині управлінської піраміди стояв Священний Синод – найвища державно-церковна інституція на чолі з обер-прокурором, яка підпорядковувалася особисто імператору й забезпечувала, за допомогою законодавчої, адміністративної і судової системи управління, контроль за духовно-релігійною сферою імперії [13, с.11-262].

Одним із перших розпоряджень преосвященного Іоанікія, на Подільській кафедрі, був указ про облаштування духовної консисторії, або єпархіального управління та судочинства. Ще до відкриття консисторії, преосвященний Іоанікій у травні 1795 р., просив Св. Синод затвердити секретарем майбутньої консисторії Івана Охотіна, канцеляриста нижегородської консисторії, якого він знав як людину хорошої поведінки і розуміючого канцелярську справу [1, с.281]. У віданні консисторії перебували всі справи епархії, починаючи із суду над духовенством і завершуючи вирішенням питань з мирянами щодо шлюбу, розлучення або богохульства. Подільська духовна консисторія ділилася на «присутствіє» і канцелярію. «Присутствіє» складалося із п'ятих штатних і двох позаштатних членів консисторії. Після прибуття на Поділля преосвященний Іоанікій обрав першим присутствующим в консисторії шаргородського архієпископа Єфрема і протоієрея Кирила Молякву-Тарасевича які, указом Св. Синоду від 12 квітня 1795 р., були затверджені на цій посаді. У жовтні 1795 р., присягу склали ще п'ятеро осіб: канцелярист і копіїсти оскільки із двох столів справи духовної консисторії розширилися до чотирьох [4, с.12].

Секретар консисторії у своїй діяльності керувався указами Св. Синоду, розпорядженнями обер-прокурора і єпархіального архієпископа, а поточними справами при архієпископі займалася єпархіальна канцелярія [13, с.274]. Кошти на утримання консисторії та духовних правлінь, у більшій частині, були місцеві: різноманітні мита із прохачів, штрафні кошти, а також зачислення приходів за канцеляристами. Функції та завдання консисторії, склалися поступово і набули завершеного характеру в Статуті, затвердженому Указом імператора Миколи I від 27 березня 1841 р. [14, с.21-22]. Новий Статут консисторії представляв собою єдину уніфіковану нормативно-правову основу для своєї діяльності.

7 грудня 1795 р., консисторія розпочала роботу, а 10 грудня, на основі вимог указу Св. Синоду від 9 липня 1774 р., отримала від преосвященного Іоанікія пропозицію про відкриття духовних правлінь в усіх містах. Передбачалося побудувати або найняти дерев'яні чи кам'яні будівлі й, за вибором місцевого духовенства, для присутності в духовних правліннях обрати по два члена які перебували під керівництвом уїзного протоієрея. Обрані кандидати зобов'язувалися явитися до архієпископа «для наставлення и утверждения их в судейской должности». Після цього вони очолили певні столи (відділення) канцелярії (відділи) –

розпорядчий, шлюбозрозумний, господарський, загальний, судовий, а також реєстраційне та архівне відділення.

Духовні правління були нижчою адміністративно-церковною інстанцією й підпорядковувались духовній консисторії. До їх обов'язків входило призначення, звільнення і переміщення церковного кліру, а також контроль за веденням метричних книг, нагляд за господарською діяльністю релігійних установ, здійснення духовного суду, розгляд скарг і збір необхідної інформації для вищих церковних інстанцій. Духовні правління на Поділлі склалися із трьох осіб – столоначальника і двох канцелярських служителів. У 1796 р., духовні правління були відкриті у 13-ти містах Подільської губернії: Брацлаві, Кам'янці, Вінниці, Літні, Ямполі, Гайсині, Ушиці, Проскурові, Летичеві, Хмільнику, Городку, Вербовці і Бершаді [3, с.9].

Влаштування консисторії та духовних правлінь було необхідним, оскільки правління протопопів, що існувало до 1795 р., було обтяжливим для духовенства. Протопопи були зведені ще архієпископом Віктором на посаду, яка нібито прирівнювалася до архієрейських намісників, й широко користувалися своєю владою. Вони самостійно розпоряджались приходами, позбавляли священників місць, переводили їх з приходу на прихід, самі обіймали по декілька приходів, залишаючи там спостерігачів, обов'язком яких, крім треб, було жити у ладу із панями і постачати протопопам домовлену частину доходів.

Із заснуванням консисторії і духовних правлінь, влада протопопів обмежувалася, хоч свавілля їх припинилося не повністю, так як у духовних правліннях протопопи, як першоприсутні, швидко стали головною силою, підпорядкувавши собі інших двох членів.

У травні 1836 р., в Подільській православної єпархії, стараннями архієпископа Кирила, була введена посада вікарного єпископа з титулом "Вінницького", резиденція якого знаходилася в Шаргородському Свято-Миколаївському монастирі. Вінницьких архієреїв було 6. В 1866 р., із закриттям Вінницького вікаріанства, було засновано Балтське вікаріанство з перебуванням вікарних єпископів в Кам'янецькому Троїцькому монастирі. Вони були безпосередніми помічниками та соратниками подільських архієпископів в управлінні подільською паствою [3, с.6].

Після заснування духовних правлінь, преосвященний Іоанікій, для зручності в управлінні, прийняв рішення розділити єпархію на благочинні округи, ввівши особливі духовні посади у кожному окрузі: благочинних або десятиначальників – найближчих начальників окружного духовенства, духовників і депутатів – в [3, с.10]. Благочинні отримували інструкцію або правила як їм поводитися на своїй посаді. Кожному благочинному підпорядковувалося від 10 до 30 парафій. Якщо їх було більше 15, то благочинному призначався помічник. Керуючись нормативними актами, він двічі на рік об'їжджав округ, перевіряв ведення церковної документації (метричних книг, клірових та сповідальних відомостей, фінансової документації тощо). Щорічно інформував духовні правління про стан справ у парафіях, поведінку кліру і його родин, про кількість шлюбів, народжених, хрещень і померлих, церковні прибутки і видатки тощо [1, с.281-282]. Благочинні представлялися єпископу і отримували від нього відповідні настанови про перебування на новій посаді. У своїй діяльності вони керувалися вимогами спеціальної "Інструкції благочинних парафіяльних церков" від 1775 р., чинність якої була перенесена на усе Правобережжя. Благочинні обиралися парафіяльним духовенством зі свого середовища. Проте в 1820 р. цей порядок було змінено на положення про призначення їх єпархіальними архієреями як інструмент нагляду за всіма справами, що стосувалися церковного життя на місцях. У благочинних зберігалися списки всіх священнослужителів і церковнослужителів з детальною інформацією про них і членів їх сімей. Благочинні були цензорами проповідей і катехізис повчань священників.

Найнижчою церковно-адміністративною ланкою, яка об'єднувала вірян православної конфесії, була парафія, очолювана парафіяльним священником. При парафії, у більшості випадків, була церква і причет. Причет, або церковне

духовенство, складався із священнослужителів (протоієреї, ієреї, диякони) і церковнослужителів (дяки, паламарі, псаломщики, дзвонарі, проскурниці, співці, читці). У 1795 р., в Подільській єпархії діяло два соборних і 2048 парафіяльних храмів, було 1865 священників, 1903 церковнослужителів, 69 заштатних священників, 68 заштатних дяків і паламарів, 319 семінаристів. Їх сім'ї склалися з 6436 осіб жінок і дітей [4, с.11]. У кожній парафії були церковні старости, які виконували функції сполучної ланки між кліром і вірянами, а також допомагали священникам під час богослужіння. Їх обирали із благочестивих парафіян, здібних організаторів на сільських сходах за погодженням із парафіяльними священниками і церковнослужителями, а також з місцевими поміщиками. Списки обраних церковних старост подавалися духовними правліннями на затвердження правлячою архієрею [3, с.6].

З ім'ям преосвященного Іоанікія пов'язано відкриття православної духовної семінарії, двох духовних училищ, заснування училищ в уїзних містах та великих містечках. Перша семінарія була відкрита при чоловічому монастирі в 1797 р., у м. Шаргород. Спочатку відкрили два нижчі класи, а в 1803 р., – відкрито богословський клас. Після переїзду із м. Шаргорода в м. Кам'янець у 1799 р., преосвященний Іоанікій намагався перевести сюди й семінарію, яку планував розташувати у приміщенні колишньої уніатської семінарії, закритої в 1793 р. У результаті довготривалого листування, щодо отримання на це дозволу влади, в 1805 р., приміщення все ж таки передали під подільську семінарію, а в 1808 р., вона повністю була переведена із м. Шаргорода [3, с.11].

Після переведення семінарії із м. Шаргорода там залишилося нижче відділення, яке в 1817 р., було перейменовано у духовне училище. В 1814 р., преосвященний Іоанікій, на своїй архієпископській дачі, відкрив ще одне училище у Приворотті, яке утримував на власні кошти. Воно складалося із двох класів і призначалося виключно для виховання сиріт священно-церковнослужителів [3, с.13]. Першими учителями як Шаргородської так і Кам'янецької семінарії були вихованці Київської академії, в більшості місцевого походження, які знали моральний стан народу і його недоліки, дух і характер вихованців.

Іншим напрямком уваги Іоанікія стала розбудова монастирського життя. Монахи й монахині, окрім церковних обов'язків (богослужіння, молитви, читання Святого Письма тощо), були зобов'язані займатися й господарською діяльністю (городництвом, садівництвом, бджільництвом, ремісництвом тощо) [1, с.282]. Зростанню ваги монастирів сприяло те, що на їх кошти утримувалися двокласні церковно-парафіяльні школи при Брацлавському, Немирівському та Шаргородському монастирях; школи грамоти при Барському, Сатанівському, Гранівському, Головчинецькому монастирях. У цих навчальних закладах окрім навичок читати, писати і рахувати вивчалися основи православної віри. Останнє мало велике значення для залучення молодого покоління до православ'я [1, с. 283].

Упродовж кінця XVIII – початку XIX ст., в єпархії були вжиті заходи, спрямовані на підвищення соціального статусу та фінансово-матеріального становища православного духовенства. Так, наприклад, набув чинності указ імператора Олександра I від 22 травня 1801 р., про відміну тілесних покарань для священників і дияконів [6], які в 1800 р., відновив Павло I. В 1804 р., їх звільнили від подушних податків, а у 1808 р., вони одержали право на придбання ненаселених земель. З 1819 р., священникам дворянського походження дозволили мати у своєму володінні населені землі (маєтки разом з кріпаками) [12, с.327]. У 1821 р., духовенство єпархії було звільнене від військових постойів, земельного збору, інших міських повинностей, а їх сини, які не займали церковних посад, – від рекрутської повинності [7; 10]. У 1823 р., священникам вдвічі збільшили посадові оклади, заснували пенсійний фонд й створили органи опіки для надання допомоги бідному духовенству з приватних пожертвувань і певних сум із державної казни [11]. Ще одним кроком, який сприяв покращенню становища православних священників, стало розпорядження

щодо призначення пенсій і виплат, у Подільській єпархії, священнослужителям та їх вдовам [5].

Отже, починаючи з кінця XVIII ст., православна церква поступово відновлює свою духовну діяльність на Поділлі. Цьому сприяло створення архієпископом Іоанікієм церковних адміністративно-управлінських структур та формування органів церковного управління; завданням яких було організувати та контролювати релігійне життя Подільської єпархії, звертати увагу на парафіяльне священство, його матеріальне становище, духовну та громадську діяльність. Разом із цим відбувається духовне відродження православної віри у Подільському регіоні й духовне виховання жителів краю.

Список використаних джерел:

1. Блажевич Ю. І. Відродження православ'я на Поділлі наприкінці XVIII – на початку XIX ст. *Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції* / ред. кол.: Завальнюк О. М. (співголова), Войтенко В. І., Баженов Л. В. (відп. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. Т. 1. С. 276-286.
2. Вукул П. Подольские Архипастыри (1795-1895 гг.). *Труды Подольского Епархиального историко-статистического комитета*. Каменец-Подольский. Типография подольского губернского правления, 1897. Вып. VIII. С. 1-197.
3. В память исполнившегося в 1895 году столетия учреждения Подольской епархии и возсоединения Подольских униатов с Православной Церковью. *Труды Подольского Епархиального историко-статистического комитета*. Каменец-Подольский. Типография подольского губернского правления, 1897. Вып. VIII. 412 с.
4. Лисий А. Нариси історії Подільської (Вінницько-Брацлавської) Єпархії 1795-1995. Вінниця: Вінницьке єпархіальне управління УПЦ, 1995. 120 с.
5. Назначение пенсий и пособий священнослужителям Подольской епархии и их вдовам. *ПЕВ*. 1871. № 7. С. 157-158.
6. Об освобождении священников и диаконов от телесного наказания. Именной указ, данный Синоду. 1801. 22 мая. *Полное собрание законов Российской империи*. Санкт-Петербург, 1830. Собр. 1. Т. XXVI. 19885. С. 655-656.
7. Об освобождении домов священно и церковнослужителей от постоя, земельного сбора и других городских и полицейских

- повинностей. Именной указ, данный Сенату. 1821. 17 апреля. *Полное собрание законов Российской империи*. Санкт-Петербург, 1830. Собр. 1. Т. XXXVII. № 28611. С. 694-695.
8. Об учреждении Епархий въ новопробретенныхъ отъ Польши Областяхъ. *Полное собрание законов Российской империи*. Санкт-Петербург, 1830. Собр. 1. Т. XXIII. С. 419.
 9. Об учреждении в трех присоединенных от Польши Губерниях и в Каменецкой Области по одному мужскому и одному женскому монастырю. *Полное собрание законов Российской империи*. Санкт-Петербург, 1830. Собр. 1. Т. XXIII. С. 664.
 10. Освобождение от квартирной повинности домов церковнослужителей, принадлежавших к православному духовному состоянию до издания закона 25 мая 1869 года, а равно домов их сирот и вдов. *ПЕВ*. 1871. № 12. С. 278-280.
 11. О суме, следующей на призрение бедных духовного звания. Синодальный указ. 1823. 20 сентября. *Полное собрание законов Российской империи*. Санкт-Петербург, 1830. Собр. 1. Т. XXXVIII. № 29613. С. 1220-1223.
 12. Полонська-Василенко Н. Історія України: у 2 т. Т. 2. Від середини XVII століття до 1923 року. 3-тє вид. Київ: Либідь, 1995. 608 с.
 13. Смолич И. К. История Русской Церкви. 1700-1917. Книга восьмая. Часть первая. Москва: Издательство Спасо-Преображенского Валаамского монастыря, 1996. 800 с.
 14. Федоров В. А. Русская Православная Церковь и государство. Синодальный период 1700-1917. Москва: Русская палорама, 2003. 480 с.

The article covers the process of founding and building the Orthodox Podolsk Diocese, with a department in Kamianets-Podilskyi. The administrative and educational activities of its first bishop, Reverend Ioannicius, are analyzed. The chronological sequence describes the stage of formation and formation of the church-administrative apparatus and governing bodies of the Podolsk-Bratslav diocese: consistories, spiritual boards, denominations, etc. Attention is paid to the educational activities of the first archpastor of Podillya, and his establishment of a number of church and educational institutions: seminaries and seminaries.

Key words: Podillya, eparchy, consistory, spiritual boards, denomination, seminary, theological school.

Отримано: 15.03.2021

УДК 314.117(438)«1950/1989»

А. О. Гуменик, кандидат історичних наук, доцент

ЕТНО-ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ В ПОЛЬЩІ ПРОТЯГОМ 1950-х – 1989 рр.

У статті йдеться про етно-демографічні процеси у Польщі протягом 1950-х – 1989 рр. Розглядаються результати державної національної політики, які продовжували курс на досягнення моноетнічного характеру населення країни, його демографічні наслідки, а також чисельність та суспільне становище етнічних меншин.

Ключові слова: влада, система, населення, меншина, політика.

З другої світової війни Польща вийшла принципово новою державою у порівнянні з міжвоєнним періодом її історії. Це виразилося у змінах соціально-економічного і політичного характеру, а також призвело до значних територіальних, етнічних і демографічних змін в складі населення Польщі.

Внаслідок Голокосту і німецької окупації під час Другої світової війни, населення Польщі скоротилося приблизно на шість мільйонів осіб. Одночасно, в результаті радикальних територіальних змін і висилки населення в кінці і після війни, Польща стала однією з найбільш етнічно однорідних країн Європи. Післявоєнний рух населення супроводжувався двома хвилями вимушених міграцій, організованих радянською і польською комуністичними владами.

Війна одночасно загострила тертя між різними народами і завершила розкол польського суспільства за національним принципом (етнічний антагонізм досяг свого апогею ще в останні передвоєнні роки). Трагічна доля польських євреїв не привела до тісної співпраці між ними і поляками [1]. Ще більш високого ступеня напруження досягли від-

носини поляків з іншими національними меншинами, що жили в міжвоєнній Польщі, особливо з українцями. Повоєнна політика нової польської влади зробили Польщу країною етнічно однорідною, в якій сьогодні національні та етнічні меншини не становлять більше 4% від загальної кількості населення [2].

З кінця 1947 р. в Польщі відбулася прискорена монополізація влади ППР, і політична система стала подібною до системи СРСР. Зміни, що відбулися в політичному житті Польщі, також вплинули на становище національних меншин. Відповідно до комуністичної пропаганди, націоналізм та національні конфлікти мали бути лише проявом поведінки капіталістичного суспільства.

На межі 40-х – 50-х років державна політика перетворення Польщі на моноетнічну країну в цілому була реалізована. У країні склалася абсолютне чисельне і суспільне домінування польського народу. Моральна сторона застосованих методів безумовно, залишається на совісті тогочасного державного керівництва країни та польського суспільства.

Закріплення етно-демографічної динаміки попередніх років в Польщі фіксується результатами загального перепису. Загальна чисельність населення згідно з переписом грудня 1950 року було 25 млн. осіб. Розбивка за етнічними групами не була дана. Але можна відновити приблизну етнічну структуру населення країни. Поляки склали на той момент 24,5 млн. чол. (98%), українське і білоруське населення сукупно становило 200 тис. осіб, (0,8%), євреї – 100 тис. чол. (0,4%) і німці – приблизно 170 тис. чол. (0,7%) [3, с.39].

Поступово влада відмовилася від наміру побудувати національно єдину державу в короткостроковій перспективі. Тому від початку 1950-х рр. відбулося пом'якшення її національної політики. Зміни спочатку торкнулись білоруської меншини. Їй було дозволено навчання власною мовою і її члени отримали певний рівень матеріального забезпечення. Почалася стабілізація етнічних громад на західних та північних землях. На початку 1950-х років було вирішено протидіяти всім формам їх дискримінації та забезпечити їх необхідною фінансовою допомогою. Вона була адресована насамперед українцям, переміщеним в рамках акції «Вісла» та колишнім громадянам Німеччини, які підтверджувалися особами польської національності – переважно у Верхній Сілезії, Вармії та на Мазурах. Результати цієї діяльності були досить обмеженими, що було наслідком як неефективності та поганої на той час організації системи, так і відсутності достатніх фінансових ресурсів.

Була розроблена модель національної політики, заснована на ставленні до представників національних меншин як до громадян з рівними правами. Ця модель була частково запущена у наступні роки [4].

Політика щодо білорусів базувалася на поєднанні можливостей збереження ними своєї національної ідентичності з одночасним обмеженням її публічної демонстрації.

Німецька меншина мала для польської влади другорядне значення, але мала ключову важливість у якості аргументу у суперечці з Німеччиною щодо визнання кордону по Одеру та Нісі. У цій суперечці не могло бути й мови про визнання польською владою значної частини з них німецькою меншиною, оскільки це загострювало конфліктну ситуацію навколо західних польських земель, включених до складу Польщі після Другої світової війни.

Роми (цигани) становили невелику меншину (приблизно 12–16 тис. осіб). У початковий період, а частково і пізніше, вважалось, що вони скоріше соціальна, ніж національна громада. Ромам відмовляли у праві на національну ідентичність. Соціальний зміст у ставленні до них переважував і у наступний час, коли до них застосовувались адміністративні та поліцейські заходи, щоб переконати їх змінити традиційний спосіб життя. Адміністративні заборони на мандрівний спосіб життя були впроваджені у 1964 році.

Період демократизації системи в середині 1950-х років не став значним проривом у національній політиці, але мав певний вплив на всю внутрішню політику.

Першим наслідком лібералізації національної політики стало послаблення еміграційного контролю держави над членами тих етнічних меншин, які прагнули до цивілізації та більшого обсягу свободи порівняно з Польщею. Таким чином, еміграція з Польщі охопила людей, які визнали приналежність до єврейської та німецької громад. Ця група включала 1130 тис. двомовних польсько-німецьких осіб, які заявили про свою вірність Польщі. Крім того, в 1950 році ще залишалось 94 тис. громадян Німеччини, 36 тис. німців з довоєнного Данцига і 1500 інших етнічних німців. Велика частина цієї групи емігрували до Німеччини після 1956 року [5]. Емігрувала також значна частина з приблизно 80 тис євреїв, які залишалися у Польщі на середину 50-х років [6].

Мета урядової політики залишалася незмінною, і це була система, в якій оцінка післявоєнних депортацій німців та українців у рамках операції «Вісла» залишалася незмінною. У випадку останніх влада виступила проти повернення до колишніх місць проживання, а також проти спроб ви-

знання існування німецької меншини у Верхній Сілезії, Вармії та Мазурах [7].

У новій політичній реальності неможливо було контролювати та обмежувати діяльність національних меншин наявними засобами. Тому далі під час хвилі лібералізації системою дозволялося створювати асоціації меншин, хоча за правилами часу – лише по одній для кожної етнічної групи [3, с.47].

Вже починаючи з кінця 1950-х рр. тривав процес постійного витіснення меншин та їх організацій на узбіччя суспільного життя, у бік визнаного владою безпечного фольклору. У 1960-1988 роках польська етнічна політика вирізнялась певним поверненням до наступу на національні форми культурного життя етнічних меншин, у тому числі й української. Представників національних меншин активно охоплювали процесами інтеграції та асиміляції. Вона передбачала поступове стирання міжетнічних відмінностей (релігійної, культурної, історичної пам'яті) що перешкоджали асиміляційним процесам і посиленню моноетнічного характеру суспільства.

З 1960-х років відбулася важлива зміна покоління – у свідоме життя вступали люди, народжені після війни і значючі лише реальність повоєнної Польщі. Діти меншин навчалися у польських школах та контактували з польським середовищем з самого початку життя і вони, як правило, мали менше проблем міжетнічного спілкування. Це стало причиною більш ефективної асиміляції молодих представників етнічних меншин.

Однак серед членів сілезької громади реакція на асиміляційний тиск була іншою. Привабливість цивілізаційно-матеріальних зв'язків з Німеччиною призвела до обрання значною частиною членів цієї етнічної групи саме німецької ідентичності з подальшою еміграцією багатьох з них до ФРН [3, с.50].

Останній загальний перепис населення періоду ПНР відбувся у 1988 р. Він зафіксував зростання населення країни до 37,9 млн. осіб., але не дав точних даних про чисельність національних меншин. Можна було приблизно оцінити їх частку у менш ніж 2% від загальної людності.

Отже, за менш ніж 40 років режиму ПНР відбувся процес неухильного скорочення чисельності нетитульних етнічних груп в населенні країни. Торкнувся він усіх меншин, але найбільше – українців, білорусів, німців та євреїв. Досягнуто такого результату було за рахунок асиміляційних процесів та еміграції.

Список використаних джерел:

1. Mironowicz E. Polityka narodowościowa PRL. Białystok, 2000. S. 33.
2. Chałupczak H., Browarek T.: Mniejszości narodowe w Polsce 1918-1995. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej 2000. 322 s.
3. Madajczyk P. Mniejszości narodowe w Polsce po II wojnie światowej. Pamięć i Sprawiedliwość 3/2 (6), 2004. S. 37-55.
4. Милякова Л. Б. Польша на пути к моноэтническому государству (1918-1947 гг.). *Международный исторический журнал*. 2001. № 13. С. 10-13. URL: <http://www.history.machaon.ru/number13/analiti4/milyakova/index.html>
5. Berlińska D, Madajczyk P. Mniejszość niemiecka w Polsce [w:] *Mniejszości narodowe w Polsce. Praktyka po 1989 roku*. Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa, 1998. S. 83-141.
6. Волобуев В. В. Польша в советском блоке: от «оттепели» к краху режима. Москва: Русский фонд содействия образованию и науке, 2018. С. 36.
7. Tomaszewski Jerzy. Mniejszości narodowe w Polsce XX wieku. Warszawa, 1991. S. 2-5.

The article deals with ethno-demographic processes in Poland during the 1950–1989. The results of state national policy, which continued the course to achieve a monoethnic character of the country's population, its demographic consequences, as well as the number and social status of ethnic minorities.

Key words: power, system, population, minority, politics.

Отримано: 15.03.2021

В. А. Дубінський, кандидат історичних наук, доцент

МИКОЛА ПОРШ ПРО СУТНІСТЬ І ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ АГРАРНОГО ПИТАННЯ В НАДДНІПРЯНЩИНІ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті аналізуються погляди одного з лідерів УСДРП Миколи Порша на значення та шляхи вирішення аграрного питання в підросійській Україні на початку ХХ ст. Розглядаються статті еседа в загальноукраїнській і партійній пресі.

Ключові слова: аграрне питання, муніципалізація землі, сільськогосподарська освіта, кооперативний рух, автономія України.

У міжреволюційний період у складі УСДРП сформувалася невелика група партійних теоретиків, які розпочали інтенсивно переосмислювати досвід першої російської революції. На порядку денному залишалася проблема поєднання соціального та національного аспектів в українському національному русі. Соціальна складова при цьому розумілася ними як система шляхів розв'язання соціально-економічних питань, серед яких важливе місце посідало аграрне питання. Так, в одному з друкованих органів партії читаємо: «Висвітлити сей процес (вирішення економічних і соціальних проблем в Україні. – В.Д.) світлом марксової ідеології, заналізувати його соціально-економічні підвалини, його хід, розвойові тенденції і ціль є першим завданням української соціалістичної думки».

Важливу роль у розробці підходів до врегулювання аграрної проблеми в Наддніпрянській Україні відігравав М. Порш як один з лідерів партії. Ще на початку 1907 року в одній із своїх статей він наголошував на актуальності аграрного питання в Наддніпрянській Україні. М. Порш писав: «... й досі земельне питання займає перше місце в свідомості головної маси українського народу – в свідомості селянства» [1, с.135]. Крім того, ним зазначалося, що слід «зв'язати автономію України з демократичним розв'язанням земельного питання на Україні» [1, с.135].

Проблема розробки шляхів вирішення аграрного питання в українській соціал-демократичній думці на початку ХХ ст. уже знайшла відображення в працях істориків. Найбільш активно у цьому напрямку працювали В. Головченко, Г. Касьянов, А. Павко та О. Федьков. Однак погляди окремих представників УСДРП, у тому числі М. Порша, не знайшли відображення в них, що і стало **метою** пропонованої статті.

М. Порш, погоджуючись із В. Садовським щодо необхідності проведення культурно-просвітницької роботи, головну увагу звертав на «інтелігентний пролетаріат», тобто вчителів, фельдшерів, дрібних службовців, які не втратили зв'язок з тими селянськими і робітничими верствами, з яких вони вийшли. Лідером у боротьбі за національне визволення, на його думку, мав стати численний український пролетаріат. Однак, така постановка питання не відповідала тогочасній соціальній ситуації в Україні (близько 85% населення становило селянство). Відтак, ідея визвольної місії пролетаріату з гаслом його лідерства була примарною. Загалом же в українських соціал-демократів національна ідея була виразно підпорядкована класовій.

У численних зверненнях і політичних статтях еседеків провідне місце займала оцінка Столипінської аграрної реформи. Вони відзначали той факт, що вона не враховує специфіки земельного питання в різних регіонах Російської імперії, зокрема і в Україні. М. Порш звертав увагу на особливості земельних відносин у Наддніпрянщині та інших частинах європейської Росії. Це стосувалося, насамперед, питання володіння землею. Він зазначав: «Там надільна вся земля належить всій громаді селянській... У нас такого громадського володіння землею, можна сказати, ніде на Україні немає» [2, с.8–9]. Тому, на його думку, «кожен народ повинен мати право сам порядкувати своїми господарськими справами», і особливо, у врегулюванні земельних відносин [2, с.8–9].

Найкраще специфіку аграрних відносин у краї знали місцеві органи самоврядування (муніципалітети), які повинні були безпосередньо проводити перетворення. Відстоюючи ідею муніципалізації землі, М. Порш наголошував

на ролі місцевих органів влади, яким пропонувалося надати значні повноваження [3, с.1]. А одним із дієвих кроків аграрних перетворень еседеки вважали створення при крайових органах влади переселенських організацій, «що поставили собі за мету внести планомірність в стихійний процес переселенського руху з України» та надання агрономічної допомоги селянам, які переселялися [3, с.1].

Важливе місце в аграрних перетвореннях, які пропонували українські еседеки, мали відіграти заходи по інтенсифікації сільськогосподарського виробництва. Вони, на думку М. Порша, повинні були призвести до більшого попиту «на робочі руки в хліборобстві і в промисловості, де виробляються сільськогосподарські машини й інше потрібне для раціонального господарювання, а це означає не що інше, як кращу заробітну плату і добрий міцний внутрішній ринок для продуктів індустрії» [4, с.2]. При цьому він зауважував, що місцеві органи влади при наданні селянам техніки, агрономічної допомоги мають віддавати перевагу малоземельним і безземельним селянам [4, с.2].

Значне місце в інтенсифікації аграрного сектора господарства мала зайняти сільськогосподарська освіта. Пропонувалося «заводити опитні поля, ферми, на яких би наш селянин міг навчитися як господарювати» [5, с.7]. Слід зазначити, що дана пропозиція членів УСДРП окреслила нові підходи партії по врегулюванню аграрних відносин, і відзначити, що в роки першої російської революції на таких позиціях стояли лише представники українських ліберальних партій.

Ще одним кроком аграрних перетворень, які активно обговорювалися представниками української соціал-демократії, було створення кооперативних організацій. Орієнтація УСДРП на таку форму організації селян була зумовлена політичною реакцією в державі, що унеможлилювала нелегальну роботу серед селян та утворення партійних осередків на селі.

Українські соціал-демократи в оцінці ролі кооперації продовжували стояти на класових позиціях. Вони прагнули зв'язувати, яку роль відіграватимуть ці організації в житті як сільських робітників, так і «дрібнобуржуазних» верств населення. М. Порш взагалі вважав, що «для цих своїх місцевих справ кооперативи кожного класу, в кожному краї повинні з'єднатися в краєвий з'їзд кооперативів» [6, с.6–7]. Це, на його думку, мало допомогти у вирішенні всіх проблем, які мали місце в аграрній сфері.

Українські еседеки вважали, що весь досвід кооперативної справи слід поширювати шляхом проведення різноманітних заходів. М. Порш вказував на необхідність підтримки першої кооперативної виставки, що проводилася в Росії. Він писав: «Це обов'язок товариств, і особливо товариств України, бо не кому іншому, а Києву, культурному у національному осередкові нашого краю, судилося влаштувати першу кооперативну всеросійську виставку» [7, с.1–2]. Отже, важливим чинником вирішення як аграрних, так і національних проблем, на думку соціал-демократів, мали бути кооперативні установи. При цьому слід зазначити, що в основу будівництва кооперативних організацій було покладено демократичний принцип. Соціальною основою кооперації були представники селянства та сільські робітники. Кооперативи ставали реальною можливістю роботи УСДРП на місцях, серед різних соціальних верств суспільства. Однак, практичних кроків українських еседеків, спрямованих на створення та діяльність кооперативів, у джерелах ми не знаходимо.

Загалом же, поєднуючи розв'язання аграрного та національного питань з інтересами певних соціальних груп, представники УСДРП, у тому числі М. Порш, зробили помітний внесок у концептуальний розвиток проблеми в цілому, чимало було зроблено і в практичному плані. Залишаючись на позиціях муніципалізації землі М. Порш неодноразово оцінював столипінську аграрну реформу. У цей час він уперше висловлював ідеї підтримки кооперативів і сільськогосподарської освіти селян, які у той час мали покращити соціально-економічний стан селян. У національному питанні підтримував ідею автономії України.

Список використаних джерел:

1. Порш М. Національне питання та виборча агітація на Україні. *Літературно-науковий вісник*. 1907. Т. XXXVII. Кн. 1.
2. Порш М. Автономія України. *Слово*. 1908. № 5. 4 лютого.
3. Мик П. Добрий почин. *Рада*. 1911. № 4. 6 (19) січня.

4. Порш М. На новому шляху. *Рада*. 1910. № 276. 2 (15) грудня.
5. Порш М. Автономія України. *Слово*. 1908. № 11. 16 березня.
6. Порш М. З'їзд кооперативних товариств в Москві. *Слово*. 1908. № 16. 19 квітня.
7. М. В. П. Кооперативна вистава в Києві і кооперативи в Україні. *Рада*. 1913. № 83. 10 квітня.

The article analyses the views of one of the leaders of the USDLP Mykola Porsh on the importance and solutions to the agrarian issue in Ukraine in the early twentieth century. The articles of the Social Democrats in the all-Ukrainian and party press are considered.

Key words: agrarian question, land municipalisation, agricultural education, cooperative movement, autonomy of Ukraine.

Отримано: 15.03.2021

УДК 378.4(477.43-21)КПДУУ«1918/1920»:651.4/9

О. М. Завальнюк, доктор історичних наук, професор

КАНЦЕЛЯРІЯ СТУДЕНТСЬКИХ СПРАВ У ЖИТТІ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ (1918-1920 рр.)

Висвітлюється питання про утворення і діяльність в структурі Кам'янець-Подільського державного українського університету канцелярії студентських справ, підрозділу, який забезпечував діловодний супровід приймальної кампанії, переведення студентів, за їх проханнями, з факультету на факультет, фіксував зміни у статусі того чи іншого здобувача вищої освіти (дійсний студент, умовно дійсний студент), виробляв, подавав ректору і поширював в інформаційному просторі відповідну статистику, яка засвідчувала про ріст авторитету вишу, і разом з діловодним журналом та особовими справами є цінним джерелом для дослідників. Звернено увагу на особистість керівника канцелярії.

Ключові слова: Кам'янець-Подільський державний український університет, ректор, канцелярія студентських справ, діловодство, дійсні студенти, вільні слухачі, статистика, інформаційний простір, секретар Микола Грінченко.

Заснування в серпні 1918 р. у Кам'янці-Подільському одного із двох українських державних університетів відкрило шлях до отримання національної вищої освіти різним віковим групам молодих українців, які прагнули до культурного росту, самоствердження, поповнення рядів інтелігенції, на яку лягала велика відповідальність за розвиток молодої нації, держави, демократії.

В українській історіографії добре з'ясовано різні аспекти життєдіяльності цього вишу загалом, низки структурних підрозділів, утім це не стосується канцелярії студентських справ, на перший погляд, малозначущого органу в системі управління університетом, про який є лише згадки у працях дослідників [напр., 8, с.207, 208, 210]. Насправді, його функціональна роль у розвитку вишу була незаперечною. Про секретаря студентських справ, який очолював однойменну канцелярію, є згадки у статті О.М. Завальнюка і О.Б. Комарницького [7].

Метою нашого повідомлення є з'ясування на основі архівних і опублікованих джерел відкриття в структурі Кам'янець-Подільського державного українського університету (К-ПДУУ) канцелярії студентських справ та її діяльності в контексті формування контингенту здобувачів вищої освіти, зокрема, накопиченні та ліквідації в окремих випадках особових справ, формуванні статистичних даних про рух студентів.

Творення структур К-ПДУУ відбувалося відразу після того, як гетьман України Павло Скоропадський затвердив 17 серпня 1918 р. «Закон про заснування Кам'янець-Подільського державного університету». У самому акті про управлінську структуру вишу не йшлося. Утім, тут стверджувалося, що заклад у своїй діяльності має послуговуватися російським університетським статутом 1884 р., із змінами, внесеними до нього пізніше [9, с.206]. На основі закону мав би бути вироблений статут К-ПДУУ, утім до кінця його існування цього зроблено не було.

Аналіз нормативно-правових документів, якими послуговувався університет, засвідчує, що у жодному із них не передбачалося створити канцелярію студентських справ. Щоправда, закон Української держави «Про штатні ставки працівників вищих шкіл» від 23 серпня 1918 р. встановлю-

вав у штаті дві посади – секретаря і помічника секретаря у студентських справах [6, с.204]. Проте знайти підтвердження, що ці ставки були відразу заміщені, не вдалося. Тому в оголошеннях про «Вступ до Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету», опублікованих у пресі у серпні-жовтні 1918 р., наголошувалося: «особи, що бажають вступити студентами цього університету, подають прохання ректорові...» [11; 12; 13], а не до канцелярії студентських справ, куди, логічно, мали б звертатися абітурієнти (пізніше, зокрема й за радянського режиму, в оголошеннях про прийом студентів зазначали, що «всі прохання про зачислення подаються до канцелярії студентських справ ун-ту Секретарю її» [9, с.763]). За В.О. Бідновим, зарахування «в студенти переводилося на особливих нарадах [комісії із зарахування. – Авт.], де докладчиком виступав ректор, а ми всі [члени. – Авт.] обговорювали питання, приймати чи не приймати даного кандидата» [9, с.148].

У спогадах лікарського помічника і скарбника Ю.А. Гудзія зафіксовано факт кадрового призначення киян та вихідців з інших регіонів на різні штатні посади в К-ПДУУ (бухгалтер, бібліотекар, секретар правління університету, екзакутор) у жовтні 1918 р. Утім, щодо заміщення посади секретаря студентських справ, то мемуарист зауважив, що випускник Київського музичного училища, колишній студент Київського народного українського університету (припинив існування влітку 1918 р.) М.О. Грінченко, який мав очолити відповідну канцелярію, прибув до Кам'янця-Подільського пізніше [10, с.300]. Коли саме – не уточнив. Про це йдеться в спогадах Л.Т. Білецького. Він вказує, що керівник канцелярії прибув до місця роботи лише 26 січня 1919 р., допомігши доставити до університетської бібліотеки закуплену у книгарнях Києва і подаровану столичними закладами наукову і навчальну літературу. Разом з іншими урядовцями він поселився у флігелі університету, де мешкав й ректор І.І. Огієнко, зі своєю сім'єю [1, с.150; 10, с.309]. Словом, секретар студентських справ приступив до роботи лише у весняному семестрі 1918-1919 навчального року. Але ніхто із мемуаристів не зауважив, що 30-річний Микола Олексійович ще 25 листопада 1918 р. був зарахований дійсним студентом історико-

філологічного факультету цього ж вишу і мав би бути на навчання з того ж часу [6, с.545].

Першочерговою справою керівника підрозділу стало приведення у належний стан усіх документів, прийнятих на навчання хлопців і дівчат відповідно до висновків комісії про їхнє зарахування. Так, з'явився «Журнал обліку документів студентів і вільних слухачів» (в архівній справі ця назва, відповідно до радянських вимог, подана архіваріусом російською мовою), який запровадили у канцелярії студентських справ. Він заповнювався каліграфічно (невідомо, чиєю рукою, можливо заступника секретаря студентських справ або діловода, хоча видно, що з часом почерк змінювався кілька разів), хронологічно охоплював період, як вказано на титулі справи, з 19 жовтня 1918 р. до 30 вересня 1919 р. і мав такі графи: № по черзі; № по вступному журналу; № діла; прізвище ім'я й по батькові; віра; факультет; перелік документів, поданих до університету; довідка про внесення плати (№ квитанції за осінній семестр; № квитанції за весняний семестр); коли переведено на другий факультет: відношення до військової служби; постанова ректора про вступ до університету (проставлявся штемпель «Зарахувати» (від руки вписували у якому статусі – дійсного студента, умовно дійсного студентом, вільного слухача), протокол (від руки – проставлявся його №), від (число і місяць також записувалися від руки) 191_р. (останню цифру вписували). В нижньому рядку на штемпелі значилося слово «Ректор», проти якого ставився власноручний підпис; остання колонка у журналі іменувалася «уваги» (сучасною мовою – примітки) [4, арк.2].

Віза ректора підтверджувала достовірність рішення про зарахування кожної особи, щоправда, починаючи з 12-го запису у «Журналі», керівник вишу свій підпис вже не ставив. Першим у списку значився Чумак Онопрій Миколович (перший по черзі і по вступному журналу, діло № 1). Він був православної віри, вступив на історико-філологічний факультет, подавши такі документи: 1. Свідоцтво про закінчення Київської духовної семінарії. (посвідчення № 962). 2. Метрику за № 65. 3. Свідоцтво про виконання військової повинності (№ 2721). 4. Копії з цих документів і 2 фотокартки. 5. Номери двох квитанцій про внесення плати за навчання. 6. Графа про перевід на інший факультет не була заповнена. 7. У графі «Відношення до військової служби» вказано про надання абітурієнту у серпні 1918 р. відстрочки до призову. 8. Зарахований дійсним студентом, протокол № 1 від 19 жовтня 1018 р. 10. У завершальній графі «Уваги» поміток немає [4, арк.2].

Записи у журналі дають підстави стверджувати, що зарахування абітурієнтів на 3 факультети, які запрацювали після відкриття вишу, відбувалося і в ході навчального року, що розпочався 1 листопада 1918 р. (останні засідання комісії із зарахування у осінньому семестрі датовані 30 грудня). У весняному семестрі 1918-1919 н.р. цей процес відновився 1 лютого і тривав аж до 15 квітня 1919 р. Останнім зарахували умовно дійсним студентом богословського факультету фольклориста, етнографа і музеєзнавця, активного церковного діяча, члена Всеукраїнської православної церковної ради Грушевського Марка Федоровича, родича Михайла Сергійовича Грушевського. Його порядковий номер у «Журналі» – 490-й [4, арк.278]. У наступні два дні у місті відбулися події, що призвели до встановлення радянської влади, яка протрималася до початку червня. На цей час зарахування до вишу не проводилося.

Відновилося воно напередодні нового навчального року – 30 вересня 1919 р. Процес тривав до 20 листопада 1919 р. У журнальному списку нараховується 435 осіб (щоправда, у «Журналі» проти прізвищ Лисера Маєра Куновича (№ 141), Якубовської Янини Іждорівни (№ 169), Маркової Надії Михайлівни (№ 241), Пахар Ольги Миколаївни (№ 246), Кульчицької Валентини Степанівни (№ 255), Куменка Івана Яковича (№ 309), Гаврилів-Буяра Михайло Тодосівича (№ 320), Яворського Йосифа Михайловича (№ 334), Курчика Данила Хведоровича (№ 343), Сідлецької Катерини Іванівни (№ 344) немає відмітки про зарахування). Не проти усіх зарахованих студентів вказано їхній статус і номер протоколу. Скоріш за все, це пов'язано з

переходом ведення «Журналу» до інших працівників, які були менш відповідальними або ж чекали на надходження окремих документів, зокрема, про освіту, що дало б підставу записати вищий статус здобувача вищої освіти (скажімо, не вільний слухач, а умовно дійсний чи дійсний студент).

Якщо ж врахувати тих абітурієнтів, хто не отримав відмітки про зарахування (йдеться про дату), то реальна цифра прийнятих на навчання становить 425. Зарахування продовжувалося і у наступні місяці (про це повідомляла місцева преса), проте відповідного продовження записів у «Журналі» не виявлено. У часописі «Наше життя», який видавала спілка служачих університету, станом на 1 липня 1920 р., за даними канцелярії студентських справ, на 5 факультетах нараховувалося 1401 студент. З них 914 були дійсними студентами, 487 – вільними слухачами. Зокрема, на фізико-математичному факультеті навчалось 478 осіб, історико-філологічному – 338, правничому – 310, сільськогосподарському – 235 і богословському – 40. За національним складом переважали українці – 1111 осіб. За ними розмістилися євреї (211), поляки (35), росіяни (32), німці (8), білоруси (3) і вірмени (1 особа). За віросповіданням найбільшу групу становили православні – 979 осіб. Греко-католики нараховували 166, іудеї – 211, римо-католики – 35, лютерани – 9 і вірмени-григоріани – 1 особу. Студентство представляли такі регіони України: Поділля (60%), Галичину (12%), Київщину (7%), Степ (4%), Слобожанщину (5%), Бессарабію (3%), Чернігівщину (3%), Волинь (3%), Полісся (2%). По пів відсотка нараховували вихідці з Московської і прибалтійських губерній. [15, с.24-25].

Зазначимо, що були й інші дані, які не увійшли до опублікованої статистики. Як свідчить «Відчит по канцелярії студентських справ Кам'янець-Подільського Українського Університету за період від 22 жовтня 1918 р. по 1 липня 1920 р.», що зберігається в Держархіві Хмельницької обл., увага зверталася також на соціальне походження абітурієнтів, їх і освітнього рівень (відповідні дані тут зафіксовано) [3, арк.157-158].

В канцелярії студентських справ знаходилися усі особові справи здобувачів вищої освіти (абсолютна більшість їх знаходиться у зазначеному архівосховищі), документи, пов'язані з переведенням студентів з факультету на факультет (це практикувалося і вирішувалося рішенням комісії із зарахування студентів), довідки університетського лікаря про смерть студентів, заяви про залишення навчання та інші, що давало можливість надавати щомісяця ректору точні дані про рух і загальну кількість студентів в розрізі факультетів, університету загалом. В разі, якщо керівник закладу, який поєднував роботу на державній службі, покидав виш на три-вітих термін, то після повернення до свого кабінету він обов'язково запрошував М.О. Грінченка для отримання усної, а згодом і письмової інформації про склад студентства, його настрої за радянського режиму тощо [7, с.96].

Крім роботи в канцелярії студентських справ і відвідування занять на історико-філологічному факультеті, М.О. Грінченка, як відомий фахівець з українського музичного мистецтва, у вихідні дні і поза навчальний час керував студентським хором, входив до складу ради старшин Українського клубу, яка домоглася відкриття Кам'янець-Подільського народного українського університету, провадила активну роботу з національно-культурного відродження у місті, був членом місцевого музичного товариства «Українська філармонія». Український студентський хор виступав під час проведення Шевченківських днів, річниць університету, виконував такі твори, як гімн України, «Заповіт» Тараса Шевченка, «Вкраїна-мати» та інші. Він був відомий як фаховий музикознавець, про що засвідчують такі опубліковані його праці, як «Сфера музики» і «Музика патріотичних пісень». Значний інтерес викликали його замітки «Народня Консерваторія у м. Кам'янці на Поділлі», етюд «Шевченко і Лисенко», нарис про життєвий і творчий шлях Марка Кропивницького [2; 7, с.96-97].

Як свідчить архівне джерело, секретар студентських справ М.О. Грінченко підписував протоколи засідань приймальної комісії (йдеться про жовтень 1920-го і січень 1921 рр.) [5]. Навесні 1921-го, коли проходила реорганіза-

ція університету у два окремі інститути радянського зразка – народної освіти і сільськогосподарський, рада професорів К-ПДУУ обрала М.О. Грінченка лектором історії музики [6, с.401], тим самим відкрила йому шлях до викладацької діяльності, яка тривала до 1922 р.

Отож, канцелярія студентських справ була у К-ПДУУ необхідним структурним підрозділом, що відіграв важливу функцію як під час завершальної стадії вступної кампанії, так і відігравав роль поточного архіву, де зберігалися особові справи здобувачів вищої освіти, журнальні записи, статистично концентрували та обробляли усю інформацію про них, фіксували рух студентів, передавали дані до факультетських канцелярій про зарахованих абітурієнтів, переведення окремих з них на інші спеціальності. Узагальнена інформація лягала на стіл ректора, використовувалася в інформаційному полі. Секретар студентських справ М.О. Грінченко поєднував свої обов'язки з навчальною, публіцистичною і науковою працею, а наприкінці існування університету, як фахівець з історії української музики, був уведений до штату лекторів.

Список використаних джерел:

1. Білецький Л. Т. Мої спомини (1917-1926 рр.) / підготовка тексту, вст. стаття та імен. покажчик В. Р. Адамський. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2013. 239 с.
2. Грінченко М. Народня Консерваторія у м. Кам'янці на Поділлі. *Наше життя: місячник* / накладом секції урядовців Кам'янець-Подільського Українського Університету. Кам'янець на Поділлі: Друкарня Кам.-Под. Українського Університету, 1920. Ч. II-III. С. 19-21.
3. Державний архів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 1. Спр. 72. 23 арк.
4. Державний архів Хмельницької обл. Ф. Р. 582. Оп. 2. Спр. 23. 278 арк.
5. Державний архів Хмельницької обл. Ф. Р. 582. Оп. 2. Спр. 116. 20 арк.
6. Завальнюк О. М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.). Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2006. 632 с.

7. Завальнюк О. М., Комарницький О. Б. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка в особах. Кам'янець-Подільський: Оіом, 2008. Т. 3. С. 94-103.
8. Завальнюк О. М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917-1921 рр.): монографія. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. 644 с.
9. Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1921 рр.) у документах і матеріалах / укл. й автори. статті С. А. Копилов, О. М. Завальнюк. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2016. 848 с.
10. Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1921), Ювілейні спогади / упор. та авт. перед. В. Р. Адамський. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2015. 359 с.
11. Персонал Університету в державній і громадській праці. *Наше життя: місячник* / накладом Спільки служачи Кам'янець-Подільського Державного Університету. Кам'янець на Поділлі, 2020. Ч. I. С. 25.
12. Село: журнал / Видання Подільської Губерніальної Народної Управи. Кам'янець-Подільський, 1918. 28 серпня. № 28, 29. С. 32.
13. Село: журнал. 1918. 1 вересня. № 32, 33. С. 32.
14. Село: журнал. 1918. 15 жовтня. № 40, 41. С. 32.
15. Склад Кам'янець-Подільського Державного Університету. *Наше життя: місячник*. Кам'янець на Поділлі: Друкарня Кам.-Под. Українського Університету, 1920. Ч. I. С. 23-25.

The article highlights the topical issues on the formation and activity of the Student Affairs Office in the structure of Kamianets-Podilskyi State Ukrainian University – the unit that provided clerical support of the Admissions Board, students' transfer from faculty to faculty (on their request); recorded changes in the status of a graduate student (actual student, conditionally actual student); systematically clarified, filed to the rector and shared the relevant statistics in the information space, which testified to the growth of the authority of the university, and is a valuable background material for contemporary researchers. Attention is paid to the identity of the head of the Office.

Key words: Kamianets-Podilskyi State Ukrainian University, rector, Student Affairs Office, office work, real students, free listeners, statistics, information space, Secretary Mykola Hrinchenko.

Отримано: 15.03.2021

УДК 94(477)«18-10»(075.8)

А. А. Заводовський, кандидат історичних наук, доцент

ЙОСИФ ЛЕВИЦЬКИЙ У ПОЛЬСЬКО-РУСИНЬСЬКОМУ НАЦІОНАЛІСТИЧНОМУ ДИСКУРСІ ЩОДО МОДЕРНОЇ МОВИ РУСИНІВ КОРОЛІВСТВА ГАЛІЦІЇ І ЛОДОМЕРІЇ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

Автор статті, застосовуючи сучасні методи історичного дослідження, зокрема методи модерного конструктивізму, аналізує роль та місце відомого галицького інтелектуала ХІХ ст. у польсько-русинському націоналістичному дискурсі щодо модерної мови русинів Королівства Галіції і Лодомерії у першій половині ХІХ ст.

Автор доходить висновку, що Йосиф Левицький намагався протиставити експансії польської мови не менш «родовити» – церковнослов'янську мову. Незпримігшись «зконструювати» модерну мову, як це вже зробили інтелектуали інших європейських етносів, він зробив спробу «реконструювати» вже готову – кодифіковану й канонізовану церковнослов'янську, на його погляд, зрозумілу для галицьких русинів. Однак, як показав час, вона виявилася нежиттєздатною перед новими викликами доби націоналізму.

На думку А. Заводовського Й. Левицькому, як і іншим галицьким інтелектуалам у першій половині ХІХ ст., так і не вдалося синтезувати існуючі в регіоні говірки – гуцульську, лемківську, бойківську, покутську та надністрянську, а обрати якусь одну з них для «конструювання» модерної мови означало б зневажити інші.

Йосиф Левицький вважав, що майбутня модерна мова русинів має мати два стилі: «високий» і «низький». Ця його позиція стала предметом тривалих дискусій галицьких інтелектуалів упродовж цілого ХІХ ст.

На думку А. Заводовського, націоналістичні дискурси щодо модерної мови, започатковані працями Й. Левицького поживали процеси націєтворення у регіоні та спричинили появу ідеологій галицького русофільства і українофільства.

Ключові слова: Йосиф Левицький, українське націєтворення, модерна мова, націоналізм в Україні, русинський націоналізм, Австрійська імперія, Королівство Галіції і Лодомерії.

Шляхи становлення національних ідеологій на українських землях науковці намагалися дослідити вже наприкінці ХІХ ст. Перший логічний виклад бачення «українського минулого» було зроблено Михайлом Грушевським [1]. Однак, вивчення історії ідей вийшло на чільне місце в світовій історіографії лише після Другої світової війни, а в українській – з 90-х рр. ХХ ст.

Творення націй в імперії Габсбургів досліджували Б. Андерсон, Я. Грицак, Л. Грінфельд, А. Каппелер, З. Ко-

гут, П.Р. Магочій, О. Міллер, Е. Сміт, М. фон Хаген, Д.-П. Хімка. На думку Я. Грицака, В. Кравченка, Г. Касьянова, І. Удода, Р. Шпорлюка серед представників різних етнічних груп імперії у ХІХ ст. тривав пошук відповідей на складні питання ідентифікації себе у відповідних системах національних координат [2].

Неможливо не погодитися з Б. Андерсоном, у тому, що у ХІХ ст. саме філологічно-лексикографічна революція і розвиток націоналістичних рухів створили наростаючі

культурні та політичні труднощі для багатьох імперських династій, у тому числі і для династії Габсбургів. Крім того, ще до вибуху націоналістичних рухів, ці династії, виключно з адміністративних потреб, намагалися опертися на окремі діалекти, якими вже видавалися книги [3, р.98].

На початок XIX ст. на сході Королівства колонізація нечисленної русинської інтелігенції була такою, що навіть серед русинського греко-католицького духовенства «ледве сотий умів добре читати по-церковнослов'янськи та розуміти те, що відправляв на богослужінні, а про світських людей, дрібну шляхту та міщан, що держалися ще русини а особливо про жіноцтво, й говорити ніщо» [4, с.550].

Протягом майже чверті XIX ст. в Австрійській імперії «руською» мовою вийшло лише шість невеличких публікацій, чотири з яких побачило світ саме у Галичині [5, с.5]. Я. Головацький у січні 1849 р., зазначав, що минуло вже чотири десятиліття як «змовкла» місцева русинська говірка на львівській університетській кафедрі [6, с.27].

Тому, починаючи з 30-х рр. XIX ст., галицькі інтелектуали, поступово засвоюючи логіку нової європейської ідеології – націоналізму, беруться за творення модерної «народної» мови для регіону. Піонером у цій справі варто вважати священика, вихованця Віденської духовної семінарії Йосифа Левицького (1801–1860), з друкованих праць якого і почалися польсько-русинські націоналістичні дискурси щодо модерної мови русинів Королівства Галиції і Лодомерії у першій половині XIX ст. У передмові¹ до «Природного словаря славно-польского, или собрания речений славенскихъ церковницъ», що побачив світ у 1830 р. він уперше намагається знайти історичні причини такого занепаду «рідної» мови галицьких русинів: «Причину сеї сумної появи в нашій освіченій віці можна знайти почасти в погорді до власного языка і відданню його зовсім чужостороннім языкам, але ж «ізвергом естества» треба вважати того, хто стидається языка дідів своїх...» [Цит. за: 4, с.557]. Інша, не менш важлива причина занепаду, на думку автора, криється «в недостатку заснованих нате шкіл, у яких би руській молодежі можна правильно подавати руський язык і поясняти деякі слова, що в простій бесіді мають інше значення» [Цит. за: 4, с.557].

Й. Левицький вважав, що наступна причина занепаду полягає у тому, що «русин, хочаби висловити високе поняття і не знаючи, чи є на нього вираз у руській язиці, чи нема, бере для його означення слова латинські, німецькі або польські і, так не почувуючи потреби навчитися тих трудніших речень руських, занедбує їх і наслідком того робить їх незрозумілими; почасти ж хоч і знайшлись би очочі навчитися тих трудніших слів, не мають для того потрібних способів, граматики і словарів» [Цит. за: 4, с.556].

У 1834 р. побачила світ німецькомовна граMATика Йосифа Левицького. Будучи прихильником старослов'янської мови та етимологічного правопису, він запропонував власний варіант модерного правопису для русинів – симбіозу правописів старослов'янської, великоруської, великопольської мов та галицьких говірок. Аналіз цієї праці дає підстави стверджувати, що для автора старослов'янська мова залишалася сакральною, недоторканою, і це зрозуміло, адже вона була мовою церкви, мовою богослужіння упродовж цілого тисячоліття, тому порушення її канонів автор вважав святотатством.

У 1843 р. у Варшаві у російсько-польському двомовному часописі «Денница–Jutrzenka» було опубліковано статтю Й. Левицького «Доля галицько-руського языка», в якій автор виклав свій погляд на польсько-русинські націоналістичні дискурси щодо модерної мови русинів Королівства Галиції і Лодомерії до 40-х р. XIX ст. [7]. У передмові до статті подавався красномовний коментар самого автора: «такої языкъ, какимъ писана эта статья, съ теченіемъ времени и съ постепеннымъ сближеніемъ галицькихъ писателей съ русскою литературою, легко можетъ перейти въ нашъ нынѣшній письменный языкъ» [7, с. 188].

¹ Саме «Предисловіе», як припускає І. Франко, було написано в Перемишлі в день св. апостола Андрія Первозванного 30 листопада 1828 р. і підписане буквами «...ій».

Серед науковців панує думка, що Й. Левицький протягом всього свого життя різко критикував прихильників фонетичного правопису і пропагував «язичіє». Однак його післямова до вищезгаданої статті свідчить про зворотнє: «Я старался такъ писать, какъ у насъ въ Галициі могутъ понимать, но строго нужно беречь мое правописаніе. Положеніемъ моимъ есть, чтобы малорусскій языкъ со сѣверо-восточнымъ во правописаніи сходился, хотя во произношеніи разнятся, то не мѣшаетъ мысли; а кто хочетъ и произносить по мало- или велико-руски, то очень скоро и легко въ томъ успѣтъ» [7, с.45].

Вже за рік у Лейпцизі в часописі «Jahrbücher für slawische Literatur, Kunst und Wissenschaft» вийшов німецькомовний варіант статті Левицького [8]. Саме ця німецька версія й започаткувала польсько-русинські націоналістичні дискурси найвідоміших на той час галицьких інтелектуалів – Й. Левицького, Й. Лозинського і Я. Головацького щодо модерної мови русинів Королівства Галиції і Лодомерії у тому ж часописі. Незважаючи на те, що усі учасники полеміки друкувалися анонімно, їх дописи були легко впізнані на малій батьківщині.

Висновки: Йосиф Левицький у польсько-русинських націоналістичних дискурсах щодо модерної мови русинів Королівства Галиції і Лодомерії намагався протиставити експансії польської мови не менш «родовиту» – церковнослов'янську мову.

Незпромігшись «зконструювати» модерну мову, як це вже зробили інтелектуали інших європейських етносів, Левицький зробив спробу «реконструювати» вже готову – кодифіковану й канонізовану церковнослов'янську, на його погляд, зрозумілу для галицьких русинів. Однак, як показав час, вона виявилася нежиттєздатною перед новими викликами доби націоналізму.

Йосифу Левицькому, як і іншим галицьким інтелектуалам у першій половині XIX ст., так і не вдалося синтезувати існуючі в регіоні говірки – гуцульську, лемківську, бойківську, покутську та наддністрянську, а обрати якусь одну з них для «конструювання» модерної мови означало б зневажити інші.

Йосиф Левицький дійшов висновку, що майбутня модерна мова русинів має мати два стилі: «високий» і «низький». Ця його позиція стала предметом тривалих дискусій галицьких інтелектуалів упродовж цілого XIX ст.

Націоналістичні дискурси щодо модерної мови, започатковані працями Й. Левицького поживали процеси націоналізації у регіоні та спричинили до появи ідеологій галицького русофільства і українофільства.

Список використаних джерел і літератури:

1. Грушевський М. Історія України-Руси: в 11 томах, 12 книгах [редкол.: П. Сохань (голова) та ін.]. Київ: Наук. думка, 1991–1998.
2. Удод О. Україна XIX – початку XXI ст.: цивілізаційний контекст пізнання: монографія. Кн. II: Україна XIX – початку XXI ст.: цивілізаційний контекст пізнання. Київ, Чернівці, Тернопіль: Астон, 2012. 696 с.; Удод О. Соціокультурні аспекти формування української нації в XIX ст. «Наддністрянська Україна: історичні процеси, події, постаті». Дніпропетровськ: ДНУ ім. О. Гончара, 2015. Вип. 13. С. 185–202; Удод О. Модернізація і становлення української нації. *Сторінки історії*: зб. наук. пр. Київ: НТУУ «КПІ», 2013. Вип. 35. С. 39–60; Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму: монографія. Київ: Либідь, 1999. 352 с. та ін.
3. Anderson B. Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. Revised Edition. VERSO. London-New York. 224 p.
4. Франко І. Азбучна війна в Галичині 1859 р. *Франко І. Зібрання творів: у 50-ти т.* Київ: Наук. думка, 1986. Т. 47: Історичні праці (1898–1913). С. 549–650.
5. Маковей О. З історії нашої фільології. Три галицькі граматики. *ЗНТШ*. Т. LI. Львів, 1903. С. 5.
6. Головацький Я. Три вступительні преподаванія о русской словесности. *Сочиненіе Якова Головацкаго*. Львовъ, 1849. С. 26–28.
7. Левицький Й. Доля галицько-руського языка. *Денница–Jutrzenka*. 1843. I. С. 188–194; II. С. 39–45.

8. [J. Levyc'kyj]. Das Schicksal der gallizisch-russischen Sprache und Literatur. *Jahrbücher für slawische Literatur, Kunst und Wissenschaft*. 1844. S. 183-185, 206-207.
9. Kozik J. *Українські речі народowy w Galicji w latach 1830–1848*. Kraków, 1973. 308 s. S. 159.

The author of the article, applying modern methods of historical research, in particular the methods of modern constructivism, analyses the role and place of the famous Galician intellectual of the XIX century, in the Polish-Ruthenian nationalist discourse on the modern language of the Ruthenians of the Kingdom of Galicia and Lodomeria in the first half of the nineteenth century.

The author concludes that Joseph Levitsky tried to oppose the expansion of the Polish language no less "ancestral" – the Church Slavonic language. Unable to "construct" the modern language, as intellectuals of other European ethnic groups had already done, he attempted to "reconstruct" a ready-made – codified and canonized Church Slavonic, in his opinion, understandable to the Galician Ruthenians. However, as time has shown, it has proved unviable in the face of the new challenges of the age of nationalism.

According to A. Zavodovsky, J. Levitsky, like other Galician intellectuals in the first half of the 19th century, failed to synthesize the existing dialects in the region – Hutsul, Lemko, Boyko, Pokut and Naddniesterian, and to choose one of them for "Constructing" modern language would mean despising others.

Joseph Levitsky believed that the future modern language of the Ruthenians should have two styles: "high" and "low". This position became the subject of long discussions of Galician intellectuals throughout the nineteenth century.

According to A. Zavodovsky, the nationalist discourses on modern language, initiated by the works of J. Levitsky, revived the processes of nation-building in the region and led to the emergence of ideologies of Galician Russophilism and Ukrainophilism.

Key words: Joseph Levitsky, Ukrainian nation-building, modern language, nationalism in Ukraine, Ruthenian nationalism, the Austrian Empire, the Kingdom of Galicia and Lodomeria.

Отримано: 19.03.2021

УДК 94(477.43/.44)«01/04»:671.41

А. Б. Задорожнюк, кандидат історичних наук, доцент

ВИРОБНИЦТВО І ОБІГ ФАЛЬШИВИХ МОНЕТ РИМУ НА ТЕРЕНАХ ПОДІЛЛЯ

У статті розглядається питання виробництва і обігу фальшивих монет Римської імперії на теренах Поділля. Обіг римської монети трактується в контексті поширення римської культури на територію прикордоння, так званого лімесу, до якого входили землі Поділля, яке, на думку дослідників, відіграло важливу роль у формуванні черняхівської культури. Античні культурні впливи зумовили поширення «римської моди» в середовищі варварського населення регіону, а використання денарію в грошовому обігу навіть зумовило монетний дефіцит, що призвело до фактів виробництва римських монет на території краю.

Ключові слова: Поділля, Римська імперія, лімес, фальшування монет, денарій.

В період античності значна територія сучасної України входила до так званого римського прикордоння, або римського лімесу, що визначало розвиток цього регіону у ту далеку епоху. Територія Поділля у той час була місцем активної співпраці місцевих варварських племен із античним світом. До нашого часу залишилися решти колись потужних Траянових валів, а також висновки вчених про зародження в результаті таких контактів яскравої черняхівської культури. Поліетнічність носіїв черняхівської культури загальновизна на фахівцями, що докладно проаналізовано в монографії Б.В. Магомедова [7, с.113-132]. Причому, вогнищем процесу формування черняхівської культури вважається регіон між Смотричем та іншими лівими притоками середньої течії Дністра і верхів'я Південного Бугу [10, с.312].

Подільський регіон багато представлений пам'ятками черняхівської культури, які досліджуються впродовж десяти років. Проте, знахідки останніх часів дозволяють виокремити нові напрямки наукових розвідок. Залучення до наукового обігу нових матеріалів і комплексний аналіз наявних джерел дають підстави для внесення певних коректив у сутність розуміння політичних, економічних та етнокультурних контактів античного світу із «варварськими» племенами на новому фактологічному ґрунті. З новою силою розгортається дискусія стосовно ролі і значення римської монети в середовищі варварів. Окремою темою є виробництво і обіг фальшивої римської монети на території сучасної України.

Завданням цього повідомлення є спроба окреслити задану проблему на теренах подільського краю, де знахідки фальшивих монет римського часу є масовими. Ключовими в цьому відношенні залишаються питання про роль цих монет в місцевому суспільстві і у внутрішньому обігу, а також визначення центрів і часу їх карбування.

На думку М.Ю. Брайчевського, рівень розвитку черняхівського суспільства цілком допускало місцеве карбування монет. Імітації римським монетам, на думку вченого, могли виникнути лише там, де широке застосування мали самі римські монети [4, с.88-90]. За спостереженнями дослідника, територія поширення римських денаріїв в цілому збігається з територією поширення монет «варвар-

ського» карбування. Випадки знаходження таких монет поза цим ареалом (в степовій смузі) М. Ю. Брайчевський пояснює діяльністю кочових племен, ймовірно, аланів [2, с.98]. На думку вченого, точне місце виготовлення монет «варварської» карбування визначити неможливо. У той же час вчений схиляється до думки, що єдиного центру «варварського» карбування монет не існувало і ці монети виготовлялися в багатьох місцях, майже по всій території масового поширення римських денаріїв [5, с.76]. На думку вченого, «варварські» наслідування римським денаріям слід датувати в межах III-IV ст., тобто часом «після припинення масового припливу римських монет на східнослов'янські землі», так як в більш ранній час потреби в такій чеканці просто не існувало [3, с.126]. У дослідника не викликає сумніву факт використання «варварських» наслідувань у внутрішньому обігу, де вони були пов'язані не стільки з оборотом товарів, скільки представляли собою грошовий знак. Проте, карбування «варварських» монет, на думку М.Ю. Брайчевського, не може розглядатися свідченням появи у черняхівського населення власної монетної системи [4, с.91].

На думку О.В. Анохіна, основний приплив срібних денаріїв Римської імперії на землі варварських культур відбувався в II-III ст., де їх обіг, а також накопичення монетних скарбів відбувалося упродовж II – початку V ст. Паралельно поширенню римської монети на землях варварських культур, тут починається масове і безкарне виготовлення фальшивомонетниками підроблених монет [1, с.9].

Фальшиві монети, що зустрічаються на територіях проживання варварських культур, дослідники умовно розділяють на кілька видів, найбільш поширеними серед яких є литі денарії і антонініани, що складають до 10% від загальної маси знахідок оригінальних денаріїв на територіях поселень варварських культур. Їх відливали зі срібла, бронзи, оловянистої бронзи та інших сплавів. Основна маса з них, згідно з результатами досліджень, проведених на рентгено-флюоресцентному спектрометрі, виготовлені зі сплаву оловянистої бронзи, що містить в середньому близько 50% міді, 40% олова, 5% свинцю, 5% кремнію, а також інших незначних додавань. Зразками для відливальних

форм служили монети, викарбувані на офіційних монетних дворах Римської імперії [1, с.10].

У середовищі нумізматів і дослідників, такі фальшиві монети отримали назву «лімесних», тобто виготовлених за межами (кордоном) Римської імперії. Цікаву думку висловив одеський нумізмат П.Г. Лобода. На його переконання, «варварські» копії золотих ауреусів призначалися не для грошового обігу, а служили донативами, якими римська влада відзначала вождів і знать варварських племен, тоді як місцеві срібні денарії (копії та підробки) включалися у грошовий обіг в певних ареалах. П.Г. Лобода пропонує відносно таких монет вживати терміни, відповідно «український ауреус» і «український денарій». Розвиток «варварського» карбування, на думку нумізмата, могли стимулювати різні причини: скорочення надходження звичайної римської монети на рубежі II і III ст. н. е.; нестача монети на обігу на місцевих ринках і необхідність заповнення її дефіциту; прагнення племінної знаті мати власну монету. Факт наявності цих монет в складі скарбів поряд зі справжньою римською монетою, говорить про внутрішню повноцінність «варварських» наслідувань [8, с.92]. Поряд із лімесними денаріями, частими є знахідки так званих варварських наслідувань, виготовлених із срібла і навіть золота, проте, лише з імітацією написів, що містилися на оригінальних монетах. І якщо лімесні денарії зазвичай виготовлені технікою лиття, то наслідування демонструють техніку чеканки, коли різник штемпелю лише імітував написи на монетах. Отже, під «варварським» наслідуванням римських монет розуміють емісії монет із зображеннями, аналогічними зображенням на монетах офіційного римського карбування [6, с.2]. Ясно, що естетична виразність тієї чи іншої емісії безпосередньо залежала від кваліфікації варварських майстрів-ремісників.

Останнім часом в наукових та Інтернет-виданнях з'явилася інформація про нові знахідки «лімесних» або «українських» денаріїв на теренах Поділля. Значну роботу по вивченню таких матеріалів провели О. Погорілець і О. Надвірняк. Вони зазначають, що «моніторинг інформаційного простору і, в першу чергу, Інтернет-ресурсів, фіксує чисельне зростання повідомлень про виявлення монет саме цієї групи, що додає аргументації щодо необхідності актуалізації дослідження питань, які стосуються з'ясування джерел їх надходження (або походження), хронології «виробництва» і «обігу», а також місця в повсякденні, культури та віруваннях населення, яке мешкало на цій території в першій третині I тисячоліття н.е.» [9, с.28].

Згадані дослідники провели рентгено-флуоресцентографію лімесних римських денаріїв, виявлених в різних місцях Поділля. Науковцям вдалося виокремити два місця виробництва денаріїв. Найменш очікуваними виявилися результати рентгено-флуоресцентографії трьох «реплік» з емісій Адріана, Марка Аврелія та Олександра Севера із залишками лиття і литників з околиць с. Коржівці Деражнянського району Хмельницької області. У кожному випадку домінуючим елементом виявився Ag (від 92.836 до 94.956) із лігатурою Cu (від 4.105 до 4.412), Ni (від 0.028 до 0.210), Zn (від 0.050 до 0.129), Pd (від 0.051 до 0.098), Au (від 0.594 до 0.650). Тобто литі «репліки» денаріїв з Коржівців містили в собі срібло практично найвищого гатунку що, мабуть, є цілковитим нонсенсом для фальшивомонетництва [9, с.33].

У 2018 р. в районі села Абрикосівка, Кам'янець-Подільського району було локалізовано ще один центр «виробництва» литих денаріїв. Тут було виявлено «репліки» денаріїв Антоніна Пія і Марка Аврелія, литники, монети із залишками литників, «виробничий брак» та ливарні шлаки. Результати проведеного тестового сканування сплаву литників, монет з литниками та «браку» повністю співпадають з протестованими раніше копіями емісії Марка Аврелія з іншого об'єкту у Кам'янець-Подільському районі Хмельницької області: Cu (від 90.893 до 96.403), Ni (від 0.106 до 0.276), Zn (від 0.196 до 8.151), Pd (0.069 і 0.141), Ag (0.459 і 0.682) та Au (0.108 і 0.214) [9, с.34].

Як результат, дослідники зазначають, що «локалізація центрів «виробництва» литих денаріїв на території поши-

рення черняхівської культури (Коржівці та Абрикосівка Хмельницької області), дає підстави засвідчити місцеве виробництво т. зв. «литих» денаріїв [9, с.35].

Разом з тим, в роботах М. Брайчевського зазначено, що кількість «лімесу» по відношенню до повноцінних денаріїв складала 10%. Сьогодні дослідники говорять про 25-30%, а «скарбошукачі» констатують, що знахідки «лімесу» на Поділлі вищі за 30%, а в окремих місцях є домінуючими.

Отже, поширення фальшивої монети має ствердити масовий і добре організований грошовий обіг у середовищі місцевого населення. Жоден з монетних періодів не знає такої кількості фальшивих монет в обігу. До того ж, більшість «лімесних» монет досить майстерно виконані і несуть сліди тривалого використання. Здебільшого, такі монети вироблені із бронзи із різними домішками, що в обігу мали «спрацьовуватися» менше від срібних денаріїв, які при високій пробі срібла досить м'які і швидко затирилися при використанні.

На нашу думку, поширення римських монет слід розглядати в контексті масового використання інших предметів «римської моди» (фібул, каблучок і пряжок римського типу), що докорінно змінює бачення проблеми. Знахідки таких артефактів є масовими, що засвідчує повне сприйняття «римської моди» мешканцями прикордоння. Монети настільки були затребувані економічно, що стало питання їх виготовленню на місцях. Отже, лімесний продукт заповнював якусь економічну нішу, якою могла бути торгівля готської військової верхівки із виробниками аграрної продукції. Так як римляни розраховувалися із готами за спокій на кордонах сріблом, готи розраховувалися за сільськогосподарську продукцію монетами, виробленими на організованих ними же монетарних на місцях. Отже, причину масового продукування фальшивих римських монет слід шукати в поліетнічності черняхівської культури і поширенні «римської моди» на побутовому та економічному рівнях.

Список використаних джерел:

1. Анохин О. В. Фальшивомонетчество у варварских племён на территории современной Украины и Молдовы. Каталог варварских подражаний. Днепропетровск: Середняк Т. К., 2015. 206 с.
2. Брайчевський М. Ю. Знахідки римських монет на території УРСР. *Археологія*. Т. III. Київ, 1950. С. 93-103.
3. Брайчевський М. Ю. О распространении римских монет у древних восточных славян. *ВДИ*. 1954. № 1. С. 119-134.
4. Брайчевський М. Ю. Римська монета та території України. Київ: Вид-во АН УРСР, 1959. 244 с.
5. Брайчевський М. Ю. Час обігу римської монети в антському суспільстві. *Археологія*. Київ, 1952. Т. VI. С. 74-80.
6. Лобода П. Г. Варварские подражания римским монетам черняховского периода. *Вестник Одесского музея нумизматики*. Одесса, 2006. Вып. 22. С. 2-12.
7. Магомедов Б. В. Черняховская культура. Проблема этноса. Lublin: Wyd-wo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2001. 290 с.
8. Мызгин К. В. «Варварские» подражания римским монетам на территории черняховской культуры. *Древности*. 2009. Вып. 8. С. 90-106. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drev_2009_8_10
9. Надвірняк О., Погорілець О. «Фальшивомонетництво», «неофіційні імітації» чи «неофіційне монетне виробництво»? До питання присутності «литих» денаріїв I-III століття н.е на «варварських» територіях Південно-Східної Європи (за матеріалами межиріччя середнього Дністра і Південного Бугу). *Український нумізматичний щорічник*. Переяслав-Хмельницький, 2019. Вип. 3. С. 28-41.
10. Щукин М. Б. Готский путь (готы, Рим и черняховская культура). Санкт-Петербург: Филологический факультет СПбГУ, 2005. 576 с.

The article considers the issue of production and circulation of counterfeit coins of the Roman Empire in Podolia. The circulation of Roman coins is interpreted in the context of the spread of Roman culture in the border area, the so-called Limes, which included the lands of Podolia, which, according to researchers, played an important role in shaping Chernyakhiv culture. Ancient cultural influences led to the spread of «Roman fashion»

among the barbarian population of the region, and the use of denarii in money circulation even led to a monetary deficit, which led to the production of Roman coins in the region.

Key words: Podolia, Roman Empire, Limes, counterfeiting of coins, denarius.

Отримано: 15.03.2021

УДК 027.7:[378.4:37](477.43-21)К-ПДП«195/196»

Л. В. Климчук, кандидат історичних наук, старший викладач

СТАНОВЛЕННЯ КНИГОЗБІРНИ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ В 1950–1960-х рр.

У статті узагальнено відомості звітів, актів обстеження роботи та довідок про перевірку роботи бібліотеки Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту в 1950–1960-х рр. Висвітлено розвиток бібліотечного фонду та діяльність працівників книгозбірни з проведення культурно-освітньої роботи.

Ключові слова: Кам'янець-Подільський державний педагогічний інститут, бібліотека, звіт, бібліотечний фонд.

Книгозбірня університету на шляху розбудови пройшла насичену на події сторічну історію, яка, безумовно, пов'язана із долею університету. За період діяльності бібліотеки питання її становлення та розбудови неодноразово поставало об'єктом дослідження. Нарисом, що заклав фундамент для подальших розвідок, став нарис І.Г. Сливки «Бібліотека Кам'янець-Подільського державного українського університету» на шпальтах спецвипуску «Свято Поділля» від 22 жовтня 1918 р., в день офіційного відкриття навчального закладу [18, с. 7; 21]. Серед джерел з історії книгозбірни вагомим є видання «Бібліотека Кам'янець-Подільського національного університету: роки становлення й розквіту» (2009 р.). У виданні досліджено та висвітлено історію бібліотеки, узагальнено діяльність кількох поколінь бібліотечних працівників упродовж 1918–2008 рр. [18].

Мета статті – на основі звітів та довідок про роботу бібліотеки упродовж 1950–1960 рр. висвітлити розвиток й діяльність книгозбірни Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту.

Із звільненням Кам'янця-Подільського від окупантів розпочався новий етап діяльності закладу освіти та його книгозбірни, що відновлювалася після чергового закриття вишу. Бібліотечні фахівці вкотре розпочали формування фонду, що нараховував 402 книги [6; 18, с. 76]. Книгозбірня інституту була розташована в будівлі колишньої чоловічої гімназії (сьогодні – навчальний корпус № 2, історичний факультет, вул. Татарська, 14), займала три кімнати, загальною площею 215 м² та структурно мала два відділи – абонемент і читальний зал на 80 посадкових місць [7].

Пріоритетними завданнями бібліотеки у ті часи було: забезпечення студентів та професорсько-викладацького складу інституту необхідною літературою, допомога бібліотекам при кабінетах, виконання довідково-бібліографічних запитів та реалізація історичних рішень ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У про ідеологічну роботу [7-9].

На початок 1949 року фонд бібліотеки налічував 16100 примірників, а вже на 1 січня 1950 року налічував 21236 документів [7]. У звіті бібліотеки за 1949 рік зазначено, що у фонді книгозбірни є «... комплекти творів В.І. Леніна (3 видання – 3 комплекти; 4 видання – 15 комплектів), з них 10 комплектів російською мовою та 5 українською мовою. Твори Й.В. Сталіна – 10 комплектів російською та 5 українською мовами. В бібліотеці відсутня повна збірка творів Маркса та Енгельса, що є великим недоліком в роботі бібліотеки. Бібліотека повністю забезпечена коротким курсом історії ВКП(б) і літературою на допомогу вивчаючим історію ВКП(б) за виключенням до 3 й 4 розділів» [7].

Для інформаційного забезпечення освітнього процесу книгозбірня поповнювала фонди необхідною літературою та періодичними виданнями. При комплектуванні працівники бібліотеки керувались програмами для вишів і замовленнями кафедр для потреб освітнього процесу інституту. Упродовж 1950 року бібліотека поповнилася новими виданнями творів Леніна, Сталіна, закупила чималу кількість праць Маркса і Енгельса. Також придбано значну кількість

художньої літератури, особливо класиків української літератури, творів лауреатів Сталінської премії [8].

Особливу увагу приділяли закупівлі літератури відповідно ідеології того часу: «... бібліотека поповнилася 3-ма комплектами нової збірки творів Маркса та Енгельса. Бібліотека повністю забезпечена творами Леніна і Сталіна» [14]; «... за останній час бібліотека значно поповнила свої фонди навчальною літературою: 1. Діалектичний матеріалізм; 2. Історія України; 3. Хінчин «Математичний аналіз» та інші» [13].

Головним джерелом комплектування протягом 1956–1957 рр. був обласний бібліотечний колектор, який «... постачав бібліотеку літературою різних відділів і матеріалами бібліотечної техніки». Також значну кількість літератури у ці роки було отримано через відділи книга-поштою з Києва, Москви, Ленінграда та Ростова [9].

Проаналізувавши документи бібліотеки, що збереглися за досліджуваний період, можна зазначити, що на придбання літератури для фонду бібліотеки виділялось від 65 000 до 110 000 крб. щорічно:

- у 1949 р. – витрачено 64 818 крб. (придбання книг – 53 817 крб., передплату періодичних видань – 11 001 крб.) [7];
- у 1950 р. – 109 889 крб. (придбання книг – 95 754 крб., передплату періодичних видань – 12 134 крб., ремонт книг – 2 000 крб.) [8];
- у 1951–1952 н.р. – передбачено на придбання літератури 88 000 крб. (книг – 76 000 крб., передплату періодичних видань – 12 000 крб.) [14];
- у 1952–1953 н.р. заплановано на потреби бібліотеки 77 000 крб. (книг – 63 500 крб., передплату періодичних видань – 12 000 крб., ремонт книг – 1 500 крб.) [19];
- у 1956–1957 н.р. – витрачено на передплату 150 назв періодичних видань 13 000 крб. [9];
- у 1963 р. – на придбання літератури передбачено 10 530 крб., з них на 158 назв періодичних видань асигновано 1 600 крб. [2].

У 1959 р. фонд бібліотеки налічував близько 200 тис. примірників [4, с. 71]. Але «... приміщення не задовольняло вимог бібліотеки. Книгосховища читального залу та абонементу недостатньо забезпечені стелажми, книги немає де розмістити на стелажах, крім того немає місця для нових стелажів» [1]. Вирішити проблему з розміщенням фонду вдалося лише після завершення реконструкції головного корпусу.

У «Відомостях про матеріальну базу та стан роботи бібліотеки Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту на 1 липня 1963 року» зазначається, що книжковий фонд бібліотеки широко представляє історичну, філологічну, педагогічну та фізико-математичну та інші види літератури відповідно профілю інституту. Також зауважено, що бібліотека має достатню кількість загальних та спеціальних довідкових видань та особливе місце займає загально-політична література, широко представлені твори класиків марксизму-ленінізму, література з питань історії КПРС. Але з відкриттям загально-наукового факультету бібліотека не мала можливості задовільнити потреби сту-

дентів в підручниках з правознавчих дисциплін та латинської мови [2].

Упродовж зазначеного періоду фонд бібліотеки швидко зростав та вже наприкінці 1969 року налічував близько 446 176 документів. Зі збільшенням фонду бібліотеки й зростала чисельність читачів, а саме – з 825 у 1949 році до 5473 у 1969 р. [4, с.71].

Традиційними формами роботи з читачами були книжкові виставки, бібліографічні огляди, диспути, бесіди, лекції, створення списків рекомендованої літератури та надання бібліографічних довідок.

Провідне місце серед заходів у бібліотеці з пропаганди актуальної літератури посідали книжкові виставки. На тематику експозицій впливала ідеологія того часу. Актуальними були виставки: «Славний шлях комунізму», «Живи Україні прекрасна і сильна», «Наука і релігія», «З'їзд КПРС – з'їзд будівників комунізму», «Професія учителя благородна, відповідальна», «Гідну зустріч з'їзду КПРС», «Великі будови комунізму», «СРСР в боротьбі за мир і дружбу між народами», «Великий Кобзар (до дня народження Т.Г. Шевченка)» та ін. [7-16; 19; 22].

Переважна кількість списків рекомендованої літератури була наступної тематики: «Марксизм-ленінізм про літературу», «Класики марксизму-ленінізму про Пушкіна», «Що читати про життя та діяльність Й.В. Сталіна», «Художня література на допомогу атеїстичному вихованню», «Праця поряд з Макаренком (до дня народження)», «Пусть жизнь их всегда тебе служит примером», «М. Горький – борец за мир и демократию», «Наукові праці кафедри фізики видані з 1918 року» тощо [7-16; 19; 22].

Працівниками бібліотеки активно проводилась популяризація бібліотечно-бібліографічних знань. З цією метою систематично проводили бесіди. Завідувач бібліотеки Й.І. Токар читав цикл лекцій з бібліографії історичної літератури. З кожним роком зростала кількість виконаних бібліографічних довідок.

Отже можна зробити висновок, що упродовж зазначеного періоду фонд інститутської книгозбірні швидко наростав та вже у 1958 р. був визнаний найбільшим у Хмельницькій області. Зростав й авторитет бібліотеки серед книгозбірень педагогічних інститутів. Працівники бібліотеки забезпечували надання бібліотечних послуг та виробничих процесів. Проведення культурно-освітніх заходів, популяризація бібліотечно-бібліографічної роботи та фонду книгозбірні сприяли забезпеченню інформаційних потреб освітнього процесу, науковій та виховній діяльності в інституті.

Список використаних джерел:

1. Акт обстеження роботи бібліотеки Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту від 9 травня 1952 року / уклад.: Гусько, Токар, Конюшенко, Московченко, Островська. Кам'янець-Подільський, 1952. Арк. 5.
2. Відомості про матеріальну базу та стан роботи бібліотеки Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту на 1 липня 1963 року / уклад.: Й.І. Токар. Кам'янець-Подільський, 1963. Арк. 12.
3. Довідка про перевірку роботи бібліотеки Кам'янець-Подільського педагогічного інституту. Кам'янець-Подільський, [1962]. Арк. 9.
4. Завальнюк О. М., Комарницький О. Б. До історії Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (1918–2010 рр.): довідково-статистичні матеріали. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2011. 112 с.

5. Завальнюк О. М., Комарницький О. Б. Кам'янець-Подільський державний університет (1918–2006 рр.): іст. нарис. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2006. 196 с.
6. Завальнюк О. М., Комарницький О. Б. Матеріали до історії Кам'янець-Подільського державного університету: довід.-статист. матеріали. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. С. 56.
7. Звіт бібліотеки Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту за 1949 рік / уклад.: Й. І. Токар. Кам'янець-Подільський, [1950]. Арк. 3.
8. Звіт бібліотеки Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту за 1950 рік / уклад.: Й. І. Токар. Кам'янець-Подільський, [1951]. Арк. 2.
9. Звіт бібліотеки Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту за 1956–1957 навчальний рік / уклад.: Й. І. Токар. Кам'янець-Подільський, [1957]. Арк. 2.
10. Звіт про довідково-бібліографічну роботу бібліотеки Кам'янець-Подільського пединституту за 1967–1968 навчальний рік / [уклад.: О. І. Зуськова]. Кам'янець-Подільський, [1968]. Арк. 13.
11. Звіт про довідково-бібліографічну роботу бібліотеки Кам'янець-Подільського пединституту ім. В. П. Затонського за 1969 рік. Кам'янець-Подільський, [1970]. Арк. 4.
12. Звіт про роботу абонементу за 1967–1968 рр. навчальний рік. Кам'янець-Подільський, [1968]. Арк. 1.
13. Звіт про роботу бібліотеки інституту за 1953–1954 навчальний рік / уклад.: Й. І. Токар. Кам'янець-Подільський, 1954. Арк. 2.
14. Звіт про роботу бібліотеки Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту за 1951–1952-й навчальний рік / уклад.: Й. І. Токар. Кам'янець-Подільський, 1952. Арк. 2.
15. Звіт про роботу відділу бібліографії Кам'янець-Подільського пединституту за 1966–1967 рік / [уклад.: О. І. Зуськова]. Кам'янець-Подільський, [1967]. Арк. 6.
16. Звіт про роботу відділу обслуговування бібліотеки Кам'янець-Подільського пединституту за 1966–1967 навчальний рік. Кам'янець-Подільський, [1967]. Арк. 6.
17. Кам'янець-Подільський державний університет: минуле і сьогодення. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2003. 408 с.
18. Прокопчук В. С., Філінюк Л. Ф. Бібліотека Кам'янець-Подільського національного університету: роки становлення й розквіту. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. 284 с.
19. Сведения о библиотеке Каменец-Подольского государственного пединститута по состоянию на начало 1952–1953 уч. года / уклад.: И. Зеленюк, Й. Токар. Кам'янець-Подільський, [1952]. Арк. 4.
20. Сведения о личном составе библиотеки Каменец-Подольского государственного педагогического института по состоянию на 1 сентября 1952 года / уклад.: И. Зеленюк, Й. Токар. Кам'янець-Подільський, [1952]. Арк. 1.
21. Сливка І. Г. Бібліотека Кам'янець-Подільського державного українського університету. Свято Поділля: видання Подільського українського товариства «Провіста». 1918. 22 жовтня. С. 7.
22. Текстовий звіт про роботу відділу обслуговування читачів бібліотеки Кам'янець-Подільського пединституту за 1969 рік. Кам'янець-Подільський, [1970]. Арк. 3.

The article summarizes the information of reports, acts of work inspection and certificates of inspection of the library of Kamianets-Podilskiy State Pedagogical Institute in 1950-1960. The development of the library fund and the activities of the staff of the book collection for cultural and educational work.

Key words: Kamianets-Podilskiy State Pedagogical Institute, library, report, library fund.

Отримано: 15.03.2021

П. В. Кліщинський, кандидат історичних наук, старший викладач

ФОНД НАДЗВИЧАЙНОГО УПОВНОВАЖЕНОГО З УСТРОЮ БІЖЕНЦІВ В ПОДІЛЬСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ ЯК ДЖЕРЕЛО З ВИВЧЕННЯ БІЖЕНСЬКОГО РУХУ В РЕГІОНІ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1914 – ЛЮТИЙ 1917 рр.)

У статті здійснено джерелознавчий аналіз документів фонду Ф. 272 «Надзвичайний уповноважений з устрою біженців в Подільській губернії» Державного архіву Хмельницької області. На основі досліджених документів з'ясовано інформаційний потенціал матеріалів фонду щодо висвітлення організації та проведення примусової евакуації населення та об'ясування біженців в регіоні.

Ключові слова: евакуація, біженці, прикордонна смуга, робітничі команди, Подільська губернія.

Об'єктивне дослідження історичного процесу, його подій і фактів, виявлення їх певних закономірностей та особливостей значною мірою залежить від наявності джерел, що містять інформацію про них. Зважаючи на це, важливою умовою критичного аналізу евакуаційних процесів та біженського руху в роки Першої світової війни є використання архівних документів. Комплексне дослідження їхнього джерельно-інформаційного потенціалу дозволить ґрунтовно проаналізувати становище біженців в Російській імперії загалом та на території Подільської губернії, зокрема.

На фронтах Великої війни події розвивалися з перемінним успіхом. В результаті кампаній 1914-1915 рр. царські війська звели нанівець свої попередні досягнення в результаті чого постала реальна загроза вторгнення військ супротивника на територію Правобережної України. Як слушно зауважила Л.М. Жванко, однією з багатьох новацій Першої світової війни, направлених проти людини, стало примусове вивезення військовими воюючих сторін у тиліві райони власного цивільного населення [14, с.23].

Через брак детальної інформації важко відтворити повну картину біженського руху в регіоні. Більшість дослідників вважають, що поява втікачів стала наслідком паніки яка охопила місцевих мешканців через постійні обстріли населених пунктів, появу інформації від російських вояків про «звіряче» ставлення австро-угорських солдатів до мирного населення окупованих територій та з повідомлень у пресі. У зв'язку з цим виникла гостра необхідність проводити евакуацію населення, організовану за заздалегідь розробленим планом. За пропозицією ради міністрів, схваленою імператором Миколою II, при кожному з фронтів були призначені головні Надзвичайні уповноважені з устрою біженців. Наказом № 434 від 30 липня 1915 р. головного начальника постачання армії Південно-Західного фронту, Головним Надзвичайним уповноваженим цього фронту було призначено члена Державної Ради князя С. Урусова, канцелярія якого знаходилась у Бердичіві [1, арк.5]. Відповідні посади створювались в кожній губернії. Надзвичайним уповноваженим у Волинській губернії став член Державної Ради Беляєв, в Подільській губернії – член Державної Ради І. Ракович. В розпорядження Надзвичайних уповноважених в губернії були призначені комісари: у Волинську – Кир'янов, в Подільську – Логінов [1, арк.5-5 зв.].

У вересні 1916 р. С. Урусов був звільнений з посади Головного Надзвичайноуповноваженого, а організація втратила назву «Югобеженец». З листопада 1916 р. місцем розташування Надзвичайноуповноважених стає Кам'янець-Подільський, але з часом цей інститут втратив своє значення і в другій половині 1917 р. припинив своє існування.

Матеріали фонду Ф-272 «Надзвичайний вповноважений з устрою біженців в Подільській губернії» охоплює період 1915-1917 рр. і складаються з 26 справ. За складом та змістом документи фонду можна поділити на такі групи: 1. Інструкції Головного Надзвичайного вповноваженого Південно-Західного фронту з устрою біженців. 2. Доповіді Надзвичайного вповноваженого з устрою біженців Подільської губернії Головному Надзвичайно вповноваженому стосовно розміщення біженців та формування робітничих команд. 3. Листування з Головним Надзвичайним вповноваженим та земськими повітовими управами з питань розміщення біженців, їх харчування, забезпечення одягом та взуттям, праці робітничих команд. 4. Списки мешканців

евакуйованих населених пунктів губернії, списки адміністрації робітничих команд.

З-поміж усього документального матеріалу, зібраного у зазначеному фонді, чільне місце належить різним роз'ясненням та інструкціям щодо обов'язків надзвичайно вповноваженого з устрою біженців, а саме негайного формування списків осіб, що підлягають евакуації, оцінка майна, що підлягала знищенню, видача власникам майна квитанцій, розробка плану евакуації населення губернії тощо [1, 3, 13]. В разі епідемічних захворювань надзвичайний уповноважений давав розпорядження щодо евакуації біженців в спеціальні табори, забезпечував зв'язок з пунктами призначення для евакуйованих, відповідав за організацію харчування біженців, забезпечення їх одягом та взуттям шляхом просування [7, 8, 9, 12]. Так, згідно з планом евакуації жителів Подільської губернії визначалося 6 можливих маршрутів їх просування в східні повіти (до Брацлава і Гайсина), оснащених харчувальними і медичними пунктами [1, арк.33].

Матеріали фонду містять відомості про створення та діяльність робітничих команд з числа біженців в межах губернії для військових і сільськогосподарських робіт у прифронтовій смузі. Робилось це з метою часткового сприяння поверненню біженців, надання їм можливості забезпечити себе засобами для існування в умовах війни [13, арк.91]. Документи свідчать, що ці команди створювались за розпорядженням надзвичайного уповноваженого, і перебуваючи в його підпорядкуванні, виконували роботи з спорудження і укріплення доріг, мостів, риття окопів та інші роботи за дорученням штабу армії. Право звільнення від праці у робочих командах було надано Надзвичайному вповноваженому [6, арк.322]. За даними матеріалів фонду у Подільській губернії було створено 16 робітничих команд (15 у повітах і 1 у Кам'янці-Подільському) з 144 рот, в яких було 20480 осіб [3, арк.15].

Загалом, аналіз матеріалів фонду дає підстави стверджувати, що пік біженського руху територією Подільської губернії припадає на серпень-вересень 1915 р. І вже в листопаді цього року процес стихійного масового руху біженців різко скоротився. В цей час значно скоротилось пересування не лише гузем, а й залізницею (особливо Південно-Західною) [1, арк.16].

Отже, фонд Ф. 272 Державного архіву Хмельницької області містить цінну інформацію для з'ясування комплексу питань пов'язаних з підготовкою і ходом евакуації, транспортуванням, умовами проживання, матеріальним станом та зайнятістю біженців на території Подільської губернії та за її межами.

Список використаних джерел:

1. Державний архів Хмельницької області. Ф. 272. 1915-1918 рр. Оп. 1. Спр. 1. 433 арк.
2. Держархів Хмельницької області. Ф. 272. Оп. 1. Спр. 3. 504 арк.
3. Держархів Хмельницької області. Ф. 272. Оп. 1. Спр. 4. 21 арк.
4. Держархів Хмельницької області. Ф. 272. Оп. 1. Спр. 6. 203 арк.
5. Держархів Хмельницької області. Ф. 272. Оп. 1. Спр. 7. 30 арк.
6. Держархів Хмельницької області. Ф. 272. Оп. 1. Спр. 9. 781 арк.

7. Держархів Хмельницької області. Ф. 272. Оп. 1. Спр. 12. 19 арк.
8. Держархів Хмельницької області. Ф. 272. Оп. 1. Спр. 13. 83 арк.
9. Держархів Хмельницької області. Ф. 272. Оп. 1. Спр. 16. 813 арк.
10. Держархів Хмельницької області. Ф. 272. Оп. 1. Спр. 20. 28 арк.
11. Держархів Хмельницької області. Ф. 272. Оп. 1. Спр. 23. 66 арк.
12. Держархів Хмельницької області. Ф. 272. Оп. 1. Спр. 24. 195 арк.
13. Держархів Хмельницької області. Ф. 272. Оп. 1. Спр. 25. 43 арк.
14. Жванко Л. М. Евакуація біженців першої світової війни: допомога на шляху руху українськими землями (літо-осінь 1915 р. *Історична пам'ять*. 2015. № 2. С. 23-37.

The article analyses the source studies of the documents of the fund F. 272 «Extraordinary Commissioner for Refugees in the Podolsk Province» of the State Archives of Khmelnytskyi region. On the basis of the researched documents the information potential of the fund's materials on the coverage of the organization and carrying out of forced evacuation of the population and accommodation of refugees in the region is clarified.

Key words: evacuation, refugees, border strip, workers' teams, Podolsk province.

Отримано: 15.03.2021

УДК 930.2:070(436-25):[329(470+571):342.849

А. П. Ковальчук, аспірант

ПІДГОТОВКА СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІВ ДО ВИБОРІВ В ІV ДЕРЖАВНУ ДУМУ ЗА МАТЕРІАЛАМИ ГАЗЕТИ «ПРАВДА» (ВІДЕНСЬКА)

Стаття присвячена висвітленню підготовки соціал-демократів до виборів в ІV Державну думу за матеріалами газети «Правда» (Віденська). Проаналізовано статті періодичного видання, які висвітлюють програму та підготовку до виборів в Державну Думу. Зазначено особливості виборчої кампанії соціал-демократів.

Ключові слова: соціал-демократи, Державна Дума, газета «Правда», підготовка до виборів.

Після закінчення революції 1907 р. в Росії відбулося посилення самодержавного режиму. Закономірним підсумком цього процесу став розпуск другої та вибори до третьої Державної Думи, яка в більшості складалася із лояльних до царської влади депутатів і партій. Змінився й склад депутатського корпусу; якщо до другої Державної Думи було обрано 65 депутатів соціал-демократів, то до третьої лише 15. Такі зміни урядової політики до опозиційних і революційних рухів зумовили поступовий перехід соціалістичних організацій в підпілля й еміграцію їхніх лідерів до країн Західної та Центральної Європи [11, с.92].

Зменшення числа депутатів соціал-демократів в парламентському представництві, переслідування та перехід в підпілля організацій РСДРП в період 1907–1912 рр. зумовили намагання керівництва партії відновити місцеві організації та поживити їхню діяльність. Тому партійні провідники розпочали ретельнішу та завчасну підготовку до виборів 1912 р., які, на їхню думку, мали змінити ситуацію в організації та діяльності російської соціал-демократії.

Історію російського парламентаризму початку ХХ ст. вивчали історики А. Глушковецький, О. Коник, О. Мартинюк, В. Милько та ін. Дослідженням участі соціал-демократів у виборах до Державних Дум Російської імперії займалися такі вчені як Н. Мартиненко [10], яка у своїй дисертації охарактеризувала діяльність представників меншовицького крила РСДРП на території Наддніпрянської України та їхню участь у виборах до представницького органу. Російський дослідник А. Стегнюшин [11], з'ясував питання про парламентську діяльність російських марксистів у Державних Думах. Проте комплексне дослідження з підготовки соціал-демократів до виборів в четверту Державну Думу відсутнє.

Мета дослідження полягає у висвітленні перебігу підготовки соціал-демократів до виборів в четверту Державну Думу на основі матеріалів газети «Правда», яка в період 1910–1912 рр. була провідним друкованим органом РСДРП.

В січні 1910 р. в Парижі відбувся пленум ЦК РСДРП, на якому партійці востаннє намагались подолати розбіжності політичних шляхів. Водночас, в обох фракціях РСДРП існували окремі групи, які твердо стояли на позиціях довести справу до розриву відносин один з одним [9, с.205]. Проте на форумі прийняти рішення про консолідацію сил для відновлення партійних організацій розбитих урядовою реакцією на революційні події 1905–1907 рр. Центральний комітет (ЦК) фактично признав газету «Правда» своїм органом та вирішив призупинити фракційні публікації та

вкласти кошти у єдиний партійний друкований орган [12, с.126]. Після того, як «Правда» перетворилась на загальнопартійне друковане видання, редакційна колегія взяла на себе відповідальність не лише за висвітлення сучасного стану РСДРП, але й від імені всієї партії визначати шлях, яким вона повинна рухатись.

Наприкінці 1910 р. в додатку «Що ж далі?» до № 17 газети «Правда» опублікували платформу партії на виборах до Державної Думи. Вона передбачала мобілізацію пролетаріату всієї Росії. Місцевих партійних діячів націлювали на активну роботу з народними масами, зокрема щодо характеристики роботи депутатів третьої Державної Думи. Відводилась особлива роль планомерної агітації, яка мала за мету перетворити думську трибуну соціал-демократичної фракції в трибуну всеросійську [8, с.6]. Вибори всеросійського масштабу вбачались редакційною колегією «Правди», очолюваною Л. Троцьким, тим чинником, який сприятиме створенню загальнопартійної організації. Зазначений партійний діяч вважав, що серйозно підготована конференція поєднає розрізнені частини партії в єдино, сформує загальну для всіх течій партійну думку, програму дій, виробить лозунги виборчої кампанії та зміцнить партійний апарат [2, с.2].

Поряд із політичною платформою, що передбачала консолідацію партії для ефективної участі у виборах, опублікували соціальну програму, яку соціал-демократи мали на меті відстоювати з трибун четвертої Державної Думи. Вона містила вимоги необмеженої свободи коаліцій, загального державного страхування робітників, яке поширювалось би на хвороби, інвалідність, перестарілість, нещасні випадки та безробіття. В аграрному секторі програма передбачала конфіскацію земель поміщиків, повне звільнення селянства від різних станових обмежень та всякої опіки бюрократії. Передбачалося повне знищення всіх обмежувальних законів проти окремих національностей та віросповідань [5, с.3].

Декларування у програмі пунктів державного страхування робітників, охорони дитячої та жіночої праці, встановлення на виробництвах восьмигодинного робочого дня мало на меті об'єднати широкі трудящі маси загальними вимогами, проявити зацікавленість робітників до політики здійснюваної в місті та на селі. Реалізація такого об'єднання широких мас, на думку редакційної колегії, мала здійснюватися через професійні спілки. Координувати діяльність спілок з виступами соціал-демократичної думської фракції, на думку Л. Троцького, могла лише централізована організація РСДРП [8, с.6].

Така думка головного редактора газети підтверджується тим, що соціал-демократична фракція Думи була тісно пов'язана з широкими масами на місцях. Ідейні та організаційні засади думської фракції РСДРП давали вагоміші результати в комунікації з пролетаріатом, ніж діяльність партійних організацій, які значною мірою були зруйновані на місцях або погано організовані [10, с.98].

На сторінках газети, паралельно із статтями, які висвітлювали діяльність партії та її підготовку до виборів, подавалася загальна картина соціально-політичної ситуації в країні у зв'язку з функціонуванням третьої Державної Думи. У статті «До чого прийшли» подано ретроспективний огляд відступу сил революції, контрнступу правих партій і рухів, які користувалися повною підтримкою царизму. У той же час «Правда» прагнула переконати читачів в наявності серйозних протиріч між поміщиками і великими капіталістами, що, на її думку, призвело до нестійкого становища третьої Державної Думи [12, с.126].

Разом з тим, підводячи підсумки контрреволюційної роботи уряду та третьої Державної Думи, редколегія газети звертала особливу увагу на роботу місцевих партійних діячів, націлюючи останніх на необхідність пояснювати робітникам про стан роботи буржуазних партій з місцевими демократичними виборцями. Вони повинні були показати робітничим масам, що у всіх тих випадках, в яких справа йшла про їхні інтереси, про захист слабкого, безправного та пригнобленого населення соціал-демократична фракція Думи стояла в першому ряду проти експлуататорів [2, с.2].

Платформа партії опублікована на сторінках газети отримала позитивний відгук із Закавказької соціал-демократичної організації, рішення конференції якої, опублікували в газеті. Конференція, обговоривши діяльність думської представництва РСДРП в третій Державній Думі, виразила свою повну солідарність з діяльністю фракції. Високо цінуючи присутність соціал-демократичної групи в загальному народному представництві, конференція вважала за необхідне негайно розпочати підготовчу роботу до майбутньої виборчої кампанії в Державну Думу [4, с.1].

Протягом 1911 р. на сторінках газети публікувалися статті, які вказували на методи діяльності місцевих організацій під час виборів до Державної Думи. Підготовча робота розпочалася із закликів до робітників легальними і нелегальними способами, кожного дня, у різних місцях збирати маси навколо гасла «свободи коаліцій». Пропонувалось через соціал-демократичну фракцію направляти в Думу петиції протесту проти розгрому робітничих організацій. «Правда» рекомендувала роз'яснювати масам політичний зміст цієї петиції, збирати під нею якомога більше підписів для привернення уваги до переслідувань робітничих організацій. Цією роботою мали займатись місцеві активні партійці, які виступали опорою у виборчій кампанії [1, с.1].

Таку кампанію розгорнули з метою відновлення партійних організацій. Із кореспонденції надісланої до редакції газети дізнаємось, що оформлена організація на місцях існувала лише у вигляді рідкого виключення. Якщо до осені 1910 р. в Петербурзі існував комітет, то фактично на 1911 р. і цього не було. Ніяких комітетів в Москві, Одесі, Миколаєві, Ростові на Дону, у всіх містах Поволжя, Катеринославі в цей період не існувало. Партійці визнавали, що оформлена на початок демократичного централізму партійна організація існувала лише в Києві [3, с.2].

Водночас, газета повідомляла про деякі позитивні зрушення у підготовці до виборів, свідченням яких стало створення нових груп в містах, де партійні організації були розбиті поліцейськими діями. У кореспонденціях, надісланих до редакційної колегії, зазначалось, що у зв'язку з розмовами про вибори в четверту Думу, після попередніх провалів в Одесі восени 1911 р. виникла невелика група, яка, окрім підготовки до виборів, намагалась розгорнути місцеву роботу, як легальну, так і партійно-організаційну. При наявності керівних сил у міській соціал-демократичній організації виборча кампанія могла б успішно пройти, а новини про видавничу роботу, спрямовану на скликання конференції, надихали місцевих товаришів [7, с.3].

Характеризуючи вибори до четвертої Державної Думи, редколегія газети «Правда» зазначала, що статті у ній друкувались з тією метою, щоб ця кампанія дійсно стала процесом, який сприятиме розвитку свідомості робітників та росту їх організованості під знаменом революційної соціал-демократії. В умовах, коли вибори відбувались під пильним контролем влади, російські марксистки розробили доцільну тактику, яка передбачала створення платформи та проведення виборчої кампанії по організації самодіяльності пролетаріату [5, с.3].

Вибори до четвертої Державної Думи давали можливість Л. Троцькому активніше порушувати питання партійної єдності. Влітку 1911 р. відбулася нарада членів ЦК РСДРП, яка вирішила, що наближення виборів, поживлення робітничого руху, а також внутріпартійне становище партії, зумовили невідкладну потребу скликання загальнопартійної конференції [6, с.41]. Проте навесні 1912 р. більшовики скликали конференцію, на яку запросили переважно членів своєї фракції або лояльних до В. Леніна партійців. Конференцію проголосили загальнопартійною, хоча більшість організацій РСДРП на ній не були представленими. Це зумовило поглиблення внутріпартійного конфлікту між фракціями.

На противагу більшовикам Л. Троцький розпочав підготовку партійної конференції, яка б представляла всі організації. Конфлікт всередині партії зумовив переорієнтацію головного змісту газети кінця 1911 р., коли йшлося про підготовку до виборів в четверту Державну Думу. Статті початку 1912 р. переважно присвячувалися критиці конференції, скликаній більшовиками. Проте в квітні 1912 р. Л. Троцький був вимушений припинити друк газети «Правда», а очолювані В. Леніним більшовики використали назву газети для власного видання, яке стали видавати в Петербурзі.

Отже, підготовка соціал-демократів до виборів в четверту Державну Думу розпочалась з кінця 1910 р., коли в газеті «Правда», за редакції Л. Троцького, опублікували платформу партії. Протягом наступного року на сторінках друкованого органу публікувались статті, які відзначали важливість роботи соціал-демократичних депутатів в Думі. Було надруковано методичні засади діяльності місцевих партійних організацій і робітничих профспілок по організації до виборів. Вибори 1912 р. до Державної Думи розглядалися керівництвом партії як шлях до організаційного відновлення та зміцнення РСДРП. На думку редакційної колегії газети, виборча кампанія уможливила б не лише активізацію діяльності соціал-демократів після урядових переслідувань, але й сприяла б об'єднанню партії навколо спільної мети. Проте внутрішньопартійні чвари та боротьба за владу всередині партії виявились більш важливими для розрізнення груп, ніж об'єднання під час виборів.

Список використаних джерел:

1. Впередь! *Правда*. 1911. № 22. С. 1.
2. Выборы въ четвертую Думу. *Правда*. 1911. № 18-19. С. 2.
3. За общепартійную конференцію. *Правда*. 1911. № 18-19. С. 2.
4. Къ возрождению партии. *Правда*. 1911. № 20. С. 1.
5. Къ вопросу объ избирательной кампании. *Правда*. 1911. № 22. С. 3.
6. Резолюция совещания членов ЦК РСДРП 14 (1) июня 1911 г. *Конференции РСДРП 1912 года. Документы и материалы*. Москва: Российская политическая энциклопедия (РОСПЭН), 2008. 1119 с.
7. Что делается на местах. *Одеса. Правда*. 1911. № 22. С. 3.
8. Что же дальше? *Правда*. 1910. № 17. С. 6.
9. Дойчер И. Троцкий. Вооруженный пророк. 1879-1921 гг. Пер. с англ. Т. М. Шуликовой. Москва: ЗАО Центрполиграф, 2006. 527 с.
10. Мартиненко Н. М. Діяльність РСДРП (меншовиків) в Україні (1907-1914 рр.): дис. ... канд. іст. наук / Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2007. 160 с.
11. Стегнюшин А. А. Учредительное собрание в теории и политической практике меньшевиков в первой четверти

XX века: дис. ... канд. ист. наук / Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего образования «Омский государственный педагогический университет». Омск, 2019. 239 с.

12. Фельштинский Ю. Г., Чернявский Г. И. Лев Троцкий. Книга первая. Революционер. 1879–1917 гг. Москва: ЗАО Издательство Центрполиграф, 2012. 448 с.

The article is devoted to the coverage of the preparation of the Social Democrats for the elections to the IV State Duma

with the materials of the newspaper «Pravda» (Vienna). The articles of the periodical, which cover the program and preparation for the elections to the State Duma, are analyzed. The peculiarities of the election campaigns of the Social Democrats are noted.

Key words: Social Democrats, State Duma, Pravda newspaper, preparation for the elections.

Отримано: 15.03.2021

УДК 378(477.4)«192»–057.87

О. Б. Комарницький, доктор історичних наук, професор

ВИКОНАННЯ ПЛАНУ ПРИЙОМУ СТУДЕНТІВ ДО ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ УСРР У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1920-х рр.

Досліджується процес формування студентського контингенту ЗВО радянської України. Зокрема, показано хід виконання щорічних планів прийому молоді. Автор, використавши архівні документи та матеріали тогочасної періодики, доводить, що відсоток виконання плану держзамовлення у педвишах був значно вищим у порівнянні з вишами інших типів. Наведені конкретні приклади прийомів до окремих закладів освіти.

Ключові слова: студент, інститут, технікум, абітурієнт, прийом, зарахування, заява.

Упродовж 20-х рр. XX ст. в УСРР було здійснено декілька спроб реорганізації закладів вищої педагогічної освіти, метою яких була підготовка висококваліфікованих і відданих радянській владі кадрів вчителів. На них покладалася відповідальність за навчання і виховання покоління, здатного втілити в життя проекти правлячої партії щодо побудови нового суспільства. Відповідно зростали вимоги до приймальних комісій педвишів, які мали забезпечити прийом лояльних до влади студентів. Окремі аспекти цієї проблеми вивчали вчені О. Слуцький [15], О. Лаврут [10], О. Ляпіна [11] та ін. У нашій публікації покажемо як виконувалися плани прийомів студентів педагогічних ЗВО у другій половині 1920-х рр.

Щорічно педвишам України доводився план прийому студентської молоді. У 1926-1927 н.р. планувалося набрати в інститути народної освіти республіки 2070 студентів, педтехнікуми – 3340 [14, с.74; 22, арк.100]. План прийому в ІНО виконали на 96%. Загалом, у 12 ІНО заяви подали 3299 осіб (1,59 осіб на місце), з яких склали екзамени 1366, а зарахували 1988. У 61 педтехнікумі УСРР виявили бажання навчатися 6758 осіб, склали екзамени – 3266, зарахували – 4074 осіб (виконання плану прийому склало 121,97%) [12, с.9]. Сучасники тих подій Я. Звігальський та М. Іванов у своїй праці подають дані про фактичний прийом в ІНО 2020 студентів, а в педтехнікуми 3751 студента [8, с.314]. Відсоток виконання плану держзамовлення у педвишах був вищим у порівнянні з вишами інших типів. Загалом, в УСРР в інститути усіх типів виконали доведений план на 95,4%, а технікуми – на 97,3% [10, с.187; 13, с.72].

У 1927-1928 н.р. ІНО мали поповнити 2010 студентів, а педтехнікуми – 3340 [20, арк.83; 22, арк.100]. Попри це журнал «Студент революції» повідомив дещо інші дані. Так, в інститути системи педосвіти планувалося набрати 1740 осіб, а в технікуми – 3440 [18]. У тому навчальному році бажання навчатися в ІНО виявили 5030 абітурієнтів (2,5 особи на місце), з яких прийняли на навчання 2309 [20, арк.83], у педтехнікумах – відповідно 8512; 2,54 і 4672 [20, арк.109]. Таким чином, відсоток виконання плану прийому в ІНО склав 114,87%, у педтехнікуми – 135,81%. В УСРР в усіх вишах показник виконання плану був таким: в інститутах – 109,3%, у технікумах – 96,1% [10, с.187].

З 1928-1929 н.р. у вишах почали спостерігатися недобори, зважаючи на політику радянської влади щодо стримування сільських учителів, про що йшлося вище. В ІНО зарахували 3210 студентів при плані прийому у 3250 осіб, у педтехнікуми – 6403 [2, с.9]. Не кращим було становище і у 1929-1930 н.р. Радянський історик О.Б. Слуцький наголошував, що при комплектуванні перших курсів педагогічних вишів залишилися сотні вакантних місць [15, с. 171]. Він вважав, що причиною хронічних недоборів були «недоста-

тня робота серед робітничо-селянської молоді, грубі помилки, що їх допускала республіканська студентська організація «Пролетстуд» у підготовці прийому до вузів, недостатня кількість трудящої молоді з середньою освітою, нечітка діяльність Наркомосу УСРР» [15, с.170]. Загалом, у 1929-1930 н.р. в 11 ІНО зарахували 4141 студента [21, арк.8-12], у 33 педтехнікуми – 2931 студента [21, арк.1-3].

Як і в попередній період найбільші набори мали педвиші великих міст (Харкова, Києва, Дніпропетровська і Одеси). Водночас, деякі педтехнікуми за кількістю новоспечених першокурсників випереджали низку ІНО [9, с.851-852].

Прикметною рисою другої половини 20-х рр. було перевиконання або невиконання планів прийому. Так, у Волинському ІНО в 1926 р. план прийому студентів було перевищено із 100 до 103 осіб. У зв'язку з цим, 6 листопада ректор ІНО отримав листа від заступника наркома освіти УСРР Я. Ряпо, у якому він просив повідомити з «чийого дозволу проводився прийом поверх норми» [4, арк.40; 5, арк.48]. У тому році на початку вступної кампанії активність абітурієнтів була низькою. Основною причиною пасивності було те, що більшість вступників мали дуже слабку підготовку і потенційно відчували, що в них виникнуть труднощі із складанням вступних екзаменів. Лише після розпорядження НКО про зарахування без екзаменів учителів, які бажали покращити свій фаховий рівень, від них «посипалися» заяви, хоча конкурс при вступі був невеликий. На 100 місць подали лише 135 заяв [4, арк.50]. Певні проблеми з набором студентів відчувалися у Проскурівському педтехнікумі. У зв'язку з цим в лютому 1926 р. директор технікуму К.Г. Гайовий у своєму звіті зазначав: «Щодо укомплектування 1 курсу, можемо лише констатувати, що, на жаль, в нашій окрузі є лише одна сільськогосподарська профшкола, і вона не може дати відповідної кількості кандидатів для технікуму. З числа тих, що бажали до технікуму вступити та не пройшли профшколи, прийшлося прийняти по іспитах все-таки кращих...» [17, с.258]. У 1927 р. НКО УСРР встановив для технікуму норму прийому у 60 осіб. У той же час школи Поділля потребували значно більшої кількості кваліфікованих педагогічних кадрів. З цього приводу керівник закладу в серпні 1927 р. у зверненні до НКО писав: «... установа НКО норма до прийому... Проскурівщину не задовольняє. Умови Проскурівщини вимагають, аби в наступному році було прийнято 80 чоловік. Проскурівський педтехнікум обслуговує частково Кам'янецьчину й Шепетівщину». Щоправда, у записці відверто наголошувалося, що «пропускна можливість технікуму з боку аудиторій – 40 чоловік». Враховуючи зазначене, НКО УСРР пішов на зустріч, і 2 вересня 1927 р. повідомив, що план набору на І курс збільшено до 80 осіб [1, с.340; 16, с.446; 21, арк.2].

У 1927-1928 н.р. у 19 педтехнікумах УСРР спостерігався недобір студентів. Зокрема, у Нікопольському педтехнікумі він становив 5 студентів, при плані у 80 студентів, Глухівському – відповідно 8 і 80, Хортицькому – 8 і 40, Пришибському німецьких – 10 і 40, Шепетівському – 10 і 80, Артемівському – 16 і 80, Лубенському – 16 і 60, Бердичівському – 17 і 60, Конотопському – 17 і 60, Київському єврейському – 17 і 40, Преславському болгарському – 18 і 40, Марупольському – 18 і 80, Київському польському – 23 і 80, Мелітопольському – 28 і 80, Коростенському – 28 і 80, Добровеличківському – 32 і 80, Новомосковському – 35 і 80, Старобільському – 38 і 80, Запорізькому – 40 і 80 [20, арк.130]. Подібне мало місце і у 1928-1929 н.р. 27 серпня 1928 р. на одній із вишівських нарад зверталася увага на слабкі темпи подачі заяв у педвищі, у зв'язку з чим виникла небезпека вакантних місць. Наприклад, у Кам'янець-Подільській ІНО на 200 місць було подано лише 140 заяв [6, арк.2-2зв.]. Тому НКО УСРР прийняв рішення продовжити термін подачі заяв, а також вжити заходів щодо залучення у ряди студентства комуністів і комсомольців, робітників і селян [6, арк.2]. Проведена робота не дала бажаного ефекту. 26 вересня ректор Кам'янець-Подільського ІНО Ф.А. Кондрацький на нараді, яку проводив окружний партійний комітет, інформував про значний недобір студентів. Основними причинами цього керівник назвав «збільшення вимог [до вступників] і не випуск [у 1928 р.] профшкіл». Він також констатував слабку підготовку абітурієнтів [6, арк.8]. Крім того, як з'ясувалося пізніше, серед прийнятих на І курс були «небажані елементи», які «скрили» своє соціальне становище [7, арк.39]. Подібною були ситуація і у Волинському ІНО, де на 28 серпня 1928 р. було подано лише 140 заяв [3, арк.29].

Власне, це призвело до того, що становище з кадрами залишалося напруженим, їх не вистачало для забезпечення всіх шкіл кваліфікованими працівниками. На засіданні правління Проскурівського педтехнікуму 30 листопада 1928 р. інспектор окривділу народної освіти Буяновський заявив: «В Проскурівському округу 50% викладачів не задовольняють з боку кваліфікації, і якщо 25% ще можна терпіть, то 25% треба би зараз зняти. В нашому округу три чотирирічки мають по 4 вчителі, зате багато ще трьохрічок діють з одним учителем... Доводиться використовувати випускників технікуму для роботи і в старшому концентрі» [19, арк.102].

Таким чином, у другій половині 1920-х рр. влада значну увагу приділяла формуванню студентського контингенту майбутніх вчителів, які мали забезпечити навчання і виховання покоління, здатного втілити в життя проекти правлячої партії щодо побудови нового суспільства. Використавши архівні документи та матеріали тогочасної періодики, ми дійшли висновку, що відсоток виконання плану держзамовлення у педвишах був значно вищим у порівнянні з вишами інших типів. Власне, у закладах досить часто планів прийому не дотримувалися: їх або не виконували, або перевищували.

Список використаних джерел:

1. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи. Хмельницька область / [ред. рада вид.: В. Г. Кремень (гол.) [та ін.]; редкол. тому: О. М. Завальнюк (гол.) [та ін.]. Київ: Знання України, 2010. 447 с.

2. Володарський Б., Косман Й. Про набір до вищої школи. З додатком програм до вступу у вузи та робфаки. Харків: Держ. вид-во України, 1929. 64 с.
3. Держархів Житомирської обл. Ф. П. 211. Оп. 1. Спр. 16.
4. Держархів Житомирської обл. Ф. Р. 98. Оп. 1. Спр. 12.
5. Держархів Житомирської обл. Ф. Р. 266. Оп. 1. Спр. 150.
6. Держархів Хмельницької обл. Ф. П. 3. Оп. 1. Спр. 263.
7. Держархів Хмельницької обл. Ф. П. 4. Оп. 1. Спр. 24.
8. Звігальський Я., Іванов М. Професійна освіта на Україні. Б. м., б. в., 1927. 410 с.
9. Комарницький О. Б. Студенти-педагоги у модернізації вищої освіти радянської України у 1920-1930-х рр.: монографія. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 2017. 984 с.
10. Лаврут О. О. Студентство Радянської України в 20-ті рр. ХХ ст.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Донецький національний університет. Донецьк, 2004. 221 с.
11. Ляпіна О. В. Інститути народної освіти (1920-ті – початок 1930-х рр.): порівняльний аспект. *Наддніпряньська Україна: історичні процеси, події, постаті*: зб. наук. пр. / [редкол.: С. І. Світленко (відп. ред.), А. Г. Болебрух, О. М. Бут та ін.]. Дніпропетровськ: Дніпропетров. нац. ун-т, 2008. Вип. 6. С. 263–271.
12. Народня освіта України. Установи професійної та політичної освіти на 1 січня 1927 р. *Статистика України. Серія VII. Статистика народної освіти*. Харків: Центр. стат. управл. УССР, 1929. Вип. 2. Т. VIII. № 152. 66 с.
13. Ряппо Я. П. Народна освіта на Україні за десять років революції. [Харків], 1927. 126 с.
14. Сборник действующего законодательства УССР по народному просвещению / [сост. М. А. Глейзер; под ред. Я. П. Ряппо]. Харьков: Юридич. изд-во Наркомюста УССР, 1926. 208 с.
15. Слущкий О. Б. Радянське культурне будівництво на Україні в перші роки боротьби за соціалістичну індустріалізацію країни. Київ: вид-во АН УРСР, 1957. 212 с.
16. Сороколіт Т. С. Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія. *Матеріали III науково-краєзнавчої конференції «Місто Хмельницький в контексті історії України»* / [редкол.: Л. В. Баженов (гол.), Ю. І. Блажевич, С. М. Єсюнін та ін.]. Хмельницький: Мельник А. А., 2011. С. 442–452.
17. Суровий А. Ф. Проскурівський педагогічний технікум (1920-ті рр.). *Освіта, наука і культура на Поділлі*: зб. наук. пр. / [редкол.: П. Т. Тронько (гол.), О. М. Завальнюк (відп. ред.), Л. В. Баженов та ін.]. Кам'янець-Подільський: Оіум, 2007. Т. 9. С. 253–264.
18. Хроніка. *Студент революції*. 1927. № 2-3. С. 109.
19. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 5. Спр. 5313.
20. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 8. Спр. 399.
21. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 9. Спр. 1819.
22. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 2491.

The process of formation of the student contingent of the Free Economic Zone of Soviet Ukraine is studied. In particular, the progress of the annual youth admission plans is shown. The author, using archival documents and materials of the periodicals of that time, proves that the percentage of implementation of the state order plan in pedagogical colleges was much higher in comparison with other types of universities. Specific examples of admissions to individual educational institutions are given.

Key words: student, institute, technical school, entrant, admission, enrolment, application.

Отримано: 15.03.2021

А. А. Лубчинський, кандидат історичних наук, доцент

МІСЦЕВА ТА РЕГІОНАЛЬНА ПРЕСА ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ НОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

Дана студія розглядає роль місцевої та регіональної преси в процесі дослідження процесу становлення та функціонування нової економічної політики в 20-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: місцева та регіональна преса, дослідження, селянство, аграрна політика, нова економічна політика, заможний селянин, кооперація.

Після розвалу Російської імперії на теренах України виник певний інформаційний колапс. Часто змінені уряди та велика кількість політичних партій видавали власну періодику, а вона висвітлювала власне бачення майбутнього розвитку України, що призводило до плутанини у достовірності офіційної інформації, яка не завжди вчасно доходила до пересічних громадян. При встановленні радянської влади періодична преса почала свою інформативну функцію. Городяни та селяни отримали можливість ознайомлюватись з рішеннями державних органів влади безпосередньо з радянських газет.

При дослідженні процесу становлення, ходу та згорання нової економічної політики, а також подальших змін у радянському суспільному житті, пресу як джерело невичерпної інформації використовували В. Адамовський [1], О. Каденюк [5], І. Рибак [10; 11], А. Матвєєв [11], В. Нечитайло [8] та інші дослідники.

До особливо цінних можна віднести статті в періодичній пресі, що зберігаються в архівних фондах, в яких зберігається фактологічний матеріал. Зокрема ті в яких ведуться дискусії між вченими-аграріями, державними, партійними і господарськими діячами про визначення підходів щодо перспектив розбудови аграрного сектора України. Найбільша кількість подібних статей з означених вище проблем друкувалася в спеціалізованих журналах: «Бюлетень Наркомзема УССР», «Землеустрійник України», а також у спеціалізованих та місцевих періодичних виданнях «Радянський селянин» [9], «Червоний кордон» [6], «Комсомолец Прикордоння» [7] тощо.

З метою дослідження дорадянської України варто звернути увагу на цивільну – «Українська ставка» – та армійську пресу УНР, зокрема фронтову газету Української народної армії «Український козак» в якій висвітлювались, у тому числі, і проблеми села.

Зразком відображення суспільно-політичного та соціально-економічного життя українського села часів НЕПу є «Радянський селянин» [9]. Політичну скерованість часопису розкривала сама його назва, яка підкреслювала його кредо: «... про незаможників з сільським пролетаріатом ми говоримо. Не буде від нас щирого слова до куркульні» [9, с.7].

Що стосується відмінностей між місцевою та регіональною пресою то їх практично не існувало, адже місцеві видання дублювали офіційну інформацію з регіональних видань за для їх подальшого поширення.

Виключно як місцеві, територіальні видання себе позиціонували: «Народна воля» [4], «Селянська громада» [12] тощо. Але в той час в Україні були комбіновані видання які мали і загальноукраїнський і регіонально-місцевий характер: «Вісті» [3] та «Більшовик» [2]. Вони мали статус загальноукраїнських видань, але часто передруковувались, для поширення інформації, на місцях під тією ж назвою.

Специфічною властивістю періодичних видань, була багатоплановість подання матеріалу, що є дуже цінним джерелом інформації для істориків-дослідників. Це синтетичний матеріал, що вбирав у себе найрізноманітнішу за

жанром та змістом інформацію: офіційні повідомлення і документи, законодавчі акти, публіцистику, листи читачів та сількорів, оголошення, гумор тощо.

Періодичну пресу селяни розглядали як рятівну інстанцію, подібну до вищих органів влади. Писали щиро, маючи надію на пораду та вирішення наболілих питань. Проте селянська кореспонденція піддавалась цензурній обробці на предмет лояльності до більшовицького режиму.

Не зважаючи на опіку масового друкованого слова з боку більшовицької влади, періодичні видання віддзеркалювали епоху, в якій жило українське селянство, кампанії і аграрну політику радянської влади та позицію села, викликану змінами згори. Для вивчення політичної історії, суспільної свідомості, соціально-економічного і суспільно-політичного життя і настроїв періодика була, є і залишиться важливим і незамінним джерелом.

Список використаних джерел:

1. Адамовський В. Ешелони у вічність. Депортації населення в першій половині ХХ ст. Кам'янець-Подільський: видавець Зволейко Д., 2007. 184 с.
2. Брати незаможники! Передовиця. *Більшовик*. 1920. № 3. 13 жовтня.
3. Вибірайте комуністів! Передовиця. *Вісті*. 1921. № 22. 19 січня.
4. До волосних комісарів. Передовиця. *Народна воля*. 1919. № 224. 6 листопада.
5. Каденюк О. Аграрна історія України. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2005. 300 с.
6. Куркуль-хutorяни не хочуть землеоблаштуватись по новому (допис сількора). *Червоний кордон*. 1928. 28 жовтня.
7. Недобачають куркуля (допис сількора). *Комсомолец Прикордоння*. 1929. 20 липня.
8. Нечитайло В. В. Селянське господарство фермерського типу в Україні: історія і сучасність. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2004. 436 с.
9. Передовиця. *Радянський селянин*. 1924. № 1. Січень.
10. Рибак І. В. Проблема кількості депортованих розкуркулених селян України та її розв'язання у найновітніших Російських документальних публікаціях. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету: Історичні науки*. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2008. Т. 18. С. 126-133.
11. Рибак І. В., Матвєєв А. Ю. Трагічний перелом. Колективізація і розкуркулення на Поділлі та Південно-Східній Волині. Кам'янець-Подільський, 2001. 140 с.
12. Саверіян О. Як дбатимете так і матимете. *Селянська громада*. 1918. № 17. 5 жовтня.

This study examines the role of local and regional press in the process of studying the formation and functioning of new economic policy in the 20s of the twentieth century.

Key words: local and regional press, research, peasantry, agricultural policy, new economic policy, wealthy peasant, cooperation.

Отримано: 15.03.2021

Р. С. Лякович, аспірант

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ ПРИЗОВНИХ КАМПАНІЙ ДО ДІЄВОЇ АРМІЇ УНР НА ТЕРИТОРІЇ ПОДІЛЛЯ ТА ВОЛИНИ ВЛІТКУ-ВОСЕНИ 1919 р. (ЗА АРХІВНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ)

У статті з'ясовано інформаційний потенціал низки документів і матеріалів Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України для вивчення військових мобілізацій до бойових частин армії УНР на території Поділля і Волині влітку-восени 1919 р.

Ключові слова: Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, документи і матеріали, мобілізаційна кампанія, Поділля, Волинь, Дієва армія УНР.

В наш час з'явилося чимало нових історичних розвідок, присвячених Українській революції 1917–1921 рр., які пролили світло на багато досі невивчених проблем того періоду. Сьогодні є велика можливість реконструювати реальний хід подій, адже розсекречені справи з архівосховищ України, після тривалого радянського табу, доступні для використання.

Переосмислення вимагає і питання про створення власних збройних сил за Директорії УНР у 1918–1920 рр., зокрема його кульмінаційного періоду літа-осені 1919 р., коли розбудова армії розпочалася фактично заново. Чимало відповідей міститься у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України, тому автор цієї статті прагнув розповісти про деякі архівні джерела, які безпосередньо стосуються тематики військових мобілізацій до Дієвої Армії на території Поділля і Волині під час запеклої боротьби із більшовицьким військом.

Предметом розгляду досліджуваної теми є документи і матеріали, що увійшли до однієї справи, розміщеної у описі 1 фонду 538 «Подільський губернський комісар Української Народної Республіки, м. Кам'янець-Подільський, Подільської губернії» та трьох справ із опису 2, фонду 1092 «Міністерство внутрішніх справ Української Народної Республіки, м. Київ, м. Винниця, м. Проскурів, м. Рівне, м. Кам'янець-Подільськ, Станіслав, Тарнів». Цей джерельний ряд має неабияке інформаційне значення для дослідження мобілізаційного процесу до Дієвої армії УНР у період кам'янецької доби Директорії УНР. Зокрема, інформація, яка вміщена у рапортах та докладах, поштотелеграмах, телеграмах, наказах та протоколах, дає можливість простежити хід та дізнатися про результативність призовних кампаній, які проводили українські військові частини.

Найбільше з-поміж документів, згрупованих у справі 89 фонду 538, виділяються рапорти та доклади Кам'янецького повітового комісара Я. Огородника до Подільського губерніального комісара М. Куриленка, датовані 14 червня, 20 та 22 липня 1919 р. Звідси дізнаємось про негативне ставлення повітового комісара до будь-яких спроб проведення військовими частинами УНР мобілізаційної кампанії у перший літній місяць у звільненому від більшовиків регіоні. Щоправда, тут міститься і аргументація такої позиції [1, арк.8-9]. Я. Огородник звернув увагу на брак продуктового забезпечення жінок мобілізованих козаків, що, на його думку, відбивалося на активності вступу новобранців до Дієвої Армії УНР [1, арк.71]. Досить цінними у його рапортах є чисельні відомості про результати мобілізаційних кампаній, які проводилися у червні-липі на Кам'яничині. Крім того, посадовець висловлює власне бачення причин, які впливали на вибір населенням військового табору [1, арк.86зв.].

Про хід мобілізації до Дієвої армії УНР у Проскуріві йдеться у доповідях місцевого повітового комісара Т. Верхоли (червень-липень) та його наступника Стецюка (вересень) М. Куриленку. Передусім у їхповідомленнях відзначається бажання / не бажання селянства виконувати мобілізаційні накази військової влади УНР. Наголошується і на граничних вікових межах новобранців, які встановлювала місцева військова влада на цій території [1, арк.11зв.], заснуванні інструкторсько-інформаційного відділу, котрий роз'яснював сучасний політичний стан, на якості мобілізаційної тощо [1, арк.53]. Наводяться приклади негативного

впливу більшовицьких «провокаторів» на призовний процес та випадки про примусовий набір чоловіків бойовими частинами [1, арк.53зв]. На основі цих документів можна відстежити зміни на краще у настроях проскурівчан та їх активність у поповненні збройних сил республіки протягом червня-вересня [1, арк.191].

Важливим з погляду інформаційного значення є доклад Ушицького повітового комісара О. Лазаренка про успішність військового набору на підлеглий йому території, відзначено позитивну роль у цьому процесі інструкторів-інформаторів, а також чисельність новобранців, прийнятих чотирма мобілізаційними комісіями [1, арк.45, 192]. Із доповіді відомо про методи залучення недобросовісних чоловіків до виконання військового обов'язку, аргументи ухильників від військової служби, які виправдовувались за свої дії. Піднята також важлива на той час проблема дезертирства, проти якої вживали чимало заходів. За повідомленням О. Лазаренка, в повіті утворювали спеціальні загони, які затримали порушників закону [1, арк.192].

Досі було відомо, що зі звільненого влітку Могилівського повіту поповнення до Дієвої армії УНР поступало в середині серпня, коли відновилися місцеві адміністративні установи. Утім, як свідчить «Донесення» від повітового комісара Я. Христича, мобілізація, до того ж на непоганому рівні, пройшла місяцем раніше [1, арк.57]. Про значно гірші результати набору чоловічого населення інформують Літинський комісар та помічник Брацлавського повітового комісара Ф. Старчак [1, арк.165, 181зв.].

Цікавими є доповіді Летичівського комісара Криволапа та його наступника Харуса. Ознайомлення з першим документом дає змогу скласти уявлення про те, що агітаційно-роз'яснювальна робота інструкторів-інформаторів населенню, яке довгий час перебувало під більшовицькою владою, відбувалася не тільки після повного звільнення того чи іншого повіту [4, арк.49]. Цей процес проходив і у тилу ворога. Окрема увага приділяється кадровому призначенню інструкторів, їх професіоналізму, розписано маршрути і населені пункти волостей повіту, в яких проходила їхня праця із червня по серпень [1, арк.220-221]. У іншому йдеться про кількість чоловіків, що вступили із околиць Летичева до Дієвої Армії УНР протягом літніх мобілізацій, випадки дезертирства при їхньому транспортуванні [1, арк.202зв].

Заслужовує уваги і доклад товариша міністра внутрішніх справ Г. Нянчура, який після поїздки волостями Старокостянтинівщини та Проскурівщини зробив висновки щодо готовності місцевого населення до проведення військового набору у червні 1919-го та покровоко розписав, як повинен проводитися успішна мобілізація, враховуючи невдалий попередній досвід [2, арк.162]. Він також навів приклад, як цей процес проходив у селах Циківської волості Кам'янецького повіту [2, арк.183+зв].

Широко представленим видом документів є телеграми повітових комісарів: Кам'яничини – Я. Огородника, Могилівщини – Христича, Проскурівщини – Стецюка до Подільського губерніального комісара М. Куриленка. У них основну увагу зосереджено на матеріальному становищі кожної із волостей, процесі та результативності військового набору до збройних сил, названо проблеми, що заважали повноцінній праці держструктур [1, арк.138-139, 144, 147].

Низка матеріалів (переважно поштотелеграми з Кам'яничини) засвідчують, що мобілізація військовими час-

тинами УНР після вступу на територію Поділля проводилася здебільшого примусово, хоча, як вони констатують, цей метод не забезпечив їм високих показників [1, арк.64, 65, 127-128; 3, арк.51].

До документів, які відображають організаційну роботу Ушицького повітового комісара О. Лазаренка, належать накази: 1) від 22 серпня (йдеться про допомогу сім'ям мобілізованих козаків по збору врожаю) [1, арк.163]; 2) 30 серпня – адресований волосним і сільським комісарам та начальнику повітової міліції щодо притягнення ухильників від мобілізації та дезертирів, що переховувалися по домівках [1, арк.167-167зв]; 3) 6 вересня – повторний наказ про затримання дезертирів у повіті [1, арк.180].

У архівному масиві збереглися протоколи загального зібрання представників Базалійської волості Старокостянтинівського повіту, яке відбулося 11 червня 1919 р. [2, арк.170], та об'єднаної наради Голів волосних земельних справ Могилівського повіту, проведеної 20 липня 1919 р. [1, арк.210]. У першому по рахунку протоколі йшлося про деталі мобілізації козаків цього регіону. Не менш серйозні проблеми виносилися у Могилеві-Подільському. Загалом, із доповідей голови Шаргородської земельної управи Керничного, голів Мар'янівської, Вендичанської та Снітковської волосних управ можна скласти достатнє уявлення про призовний процес у цьому повіті [1, арк.210-218].

У документах справи 66 (оп.2) фонду 1092 міститься роз'яснення повітовим управам про їх обов'язки у проведенні мобілізаційної кампанії 27 вересня 1919 р., порушено важливе питання продовольства та транспортування мобілізованих чоловіків, створення мобілізаційних комісій для огляду новобранців, тощо [3, арк.8, 80].

Отже, зазначені архівні документи ЦДАВО України містять цінну інформацію про мобілізаційні кампанії до Дієвої Армії УНР протягом червня-вересня 1919 р. Джерела на різному рівні зафіксували складові цього процесу і різні події на території Подільської і Волинської губерній. Найбільш змістовними у цьому плані є рапорти, доклади і телеграми повітових комісарів на ім'я керівника губернії. Завдяки їм можна реконструювати процес проведення призовних акцій та простежити їхню результативність. Серйозну вагу має невелика група документів, представлена протоколами засідання і наказами повітового комісара. Вони дають змогу доповнити наявний джерельний масив і скласти цілісну картину мобілізації населення державними і військовими структурами УНР.

Список використаних джерел:

1. ЦДАВО України. Ф. 538. Оп. 1. Спр. 89. 235 арк.
2. ЦДАВО України. Ф. 1092. Оп. 2. Спр. 11. 188 арк.
3. ЦДАВО України. Ф. 1092. Оп. 2. Спр. 66. 103 арк.
4. ЦДАВО України. Ф. 1092. Оп. 2. Спр. 68. 121 арк.

In articles on the use of information and information potential of a number of documents and materials of the Central State Archive of the highest authorities and administration of Ukraine to study military mobilizations to combat units of the UPR army in Podillya and Volyn in the summer and autumn of 1919.

Key words: Central State Archive of the highest authorities and administration of Ukraine, documents and materials, mobilization company, Podillya, Volyn, Active Army of the Ukrainian People's Republic.

Отримано: 15.03.2021

УДК 930.253:355.6(477)УНР«1919/1920»

Т. В. Ляскович, аспірантка

ДОКУМЕНТИ ЦДАВО УКРАЇНИ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ СТАНУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АРМІЇ УНР ПРОДОВОЛЬСТВОМ ТА ОБМУНДИРУВАННЯМ (1919–1920 рр.)

У статті проаналізовано документи і матеріали, які зберігаються у фонді 2299 ЦДАВО України і стосуються проблеми забезпечення збройних сил військовим майном. За допомогою різних видів архівних джерел показано матеріальний стан армійських підрозділів та заходи щодо його налагодження та покращення. Запропонований корпус документів стосується початку 1919 р., коли механізм постачання військовослужбовців перебував на стадії організації та налаштування, і осені 1920 р., коли Польща припинила доставки військового майна і Українська армія фактично перейшла на самозабезпечення.

Ключові слова: Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, фонд 2299, документи, матеріальне забезпечення, продовольство, одяг, Армія УНР.

Період національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. насичений подіями, які за своїм змістом та характером багато в чому схожі з реаліями, що мають місце в українській державі ХХІ ст. На чільне місце поряд з реформуванням політичного життя виступає розбудова і організація власних збройних сил, зокрема підвищення рівня їх забезпеченості матеріально-технічними ресурсами. Тому одним з пріоритетних напрямків сучасної історичної науки є дослідження досвіду військового будівництва, яке є запорукою суверенітету і територіальної цілісності держави, що засвідчують події на Сході України.

Не зважаючи на чималу кількість праць дослідників О. Демчучена [1], О. Заремби [2], Р. Мельника [3], А. Рукаса [4], Ю. Русина [5], Д. Трембовецького [6] про організаційну роботу уряду УНР щодо налагодження матеріально-технічного забезпечення українського війська, все ж існує потреба введення до наукового обігу широкого кола нових джерел. Цінний фактичний матеріал значної історичної ваги, пов'язаний з функціонуванням системи постачання військовослужбовців, зосереджений у 6 справах фонду 2299 «Головне інтендантське управління Військового міністерства УНР Київ, Вінниця, Кам'янець-Подільський Подільської губернії». Основну частину матеріалів цієї документальної колекції становлять накази, протоколи, телеграми, оферти, акти, рапорти, офіційне листування та ін.

В опрацьованих нами джерелах виявлено інформацію про зловживання, які мали місце в українській армії. До-

сить промовистим у цьому плані є наказ головного інтенданта УНР отамана Даньківа від 6 січня 1919 р. Звідси дізнаємось про крадіжки речей та харчів фіктивними особами, які, звертаючись в інтендантське управління, представлялись уповноваженими різних бойових груп та надавали фальшиві відомості з вимогами на отримання військового майна [7, арк.1].

Велику інформаційну наповненість містять протоколи. Вони дають можливість скласти уявлення про організацію продовольчого забезпечення козаків. Один із них зафіксував хід наради при Міністерстві народного господарства (далі – МНГ), де розглядалося питання про порядок видачі війську зерна [8, арк.84-84зв.].

Важливе значення має офіційна кореспонденція органів державного управління. У архівному масиві зберігається лист членів київської губернської народної управи до С. Петлюри від 13 січня 1919 р, який свідчить про заснування організаційного відділу для утворення комітету допомоги козакам, його кадровий склад та виконану роботу [12, арк.25].

Широко представленим видом документів є телеграми корпусних інтендантів Головному інтендантському управлінню. Вони вміщують інформацію про роботу органів державної влади із наповнення військових гаразів продуктами харчування [10, арк.8]. Для якісної організації справи постачання армійських складів та з метою моніторингу ситуації, уряд зобов'язав їх начальників щоденно

надсилати інформацію про кількість наявних харчів [9, арк.7, 9, 12, 53]. У спр. 4 «Телеграми про одержання та видаток продуктів» виявлено повідомлення керівників продуктових складів, що функціонували при збройних групах у містах Рівному – Винокура, Зв'ягелі – Перегуда, Сарнах – Степанюка та Крем'яніці – Жигарловського, про наявні запаси продовольства [8, арк.6-8, 10-13].

Окрему групу складають документи, які відображають роботу Головної управи постачання (далі – ГУП) у сфері укладення договорів з іноземними компаніями з метою поповнення запасів одягу для потреб військослужбовців у 1920 р. Важливе значення для з'ясування проблеми забезпечення війська одягом мають матеріали спр. 2 «Доповідь начальника петлюрівської головної управи постачання про асигнування коштів на пошиття одягу, копії згод між петлюрівською інтендантською управою з окремими особами про поставку матеріалів, речей та акти про якість одержаних матеріалів для армії». До джерел, які містять конкретну інформацію про функціонування органів постачання УНР у вказаному напрямку, належать оферти. Вони представляють повідомлення з пропозиціями різних закордонних фірм для співпраці у галузі доставок речового майна українській армії. У офертах заготовано кількість майна та його грошову вартість. Цікавим у цьому контексті є повідомлення постачальника Вікентія Мігдала з Кракова та його спільника Осипа Скрентовича про можливість надіслати сукно для пошиття мундирів українському війську, а також тверду шкіру для виготовлення чобіт [11, арк.49-49 зв.].

Особливе місце серед документів фонду займають акти. Цей вид діловодства є широко представленим, оскільки щоразу для перевірки майна, яке в перспективі могло надійти на фронт, створювалася відповідна комісія. Переважна більшість актів дають змогу простежити процес огляду речей. Так, 12 жовтня 1920 р. комісія у складі голови начальника Загального відділу інтендантської управи адміністратора Огородника, технічного відділу – Ярошевського, речового – Соломко при участі представника від державного контролера – Зоца та керівника відділу закордонних закупок ГУП Марцінчика зафіксувала обсяг обстеженого сукна, його якість, ціни, а також зробила висновок про придатність для використання на військові потреби [11, арк.27-29].

Цікавою, на наш погляд, є постанова від 23 жовтня 1920 р., у якій зафіксовано недоліки та труднощі у справі покупки тканини у польських фірм для українських збройних сил. Зокрема, найбільшого проблемою, згідно документів, була заборона польською владою здійснювати торговельні операції і транспортувати військове майно. Тому без дозволу керівництва Польщі доставка краму на терен України була не можливою. Також через слабе розуміння стану польської економіки, комісія не володіла достатньою кількістю даних про існуючі товари і ціни на них, а тому не могла орієнтуватись на скільки запропонована оферта В. Мігдалем і О. Скрентовичем була вигідною для скарбниці УНР [11, арк.58-59 зв.].

Важливе місце серед джерел посідають рапорти. У переважній більшості вони представляють собою офіційні письмові повідомлення вищих посадових осіб ГУП до Міністерства військових справ. Зокрема, у рапорті начальника ГУП О. Базилевича датованому 6 листопада 1920 р., зазначається про стан справи щодо купівлі за кордоном краму для військових потреб. Із цього повідомлення можна дізнатися про кількість матерії, яку планувалося придбати та її грошову цінність [11, арк. 71- 71 зв.]. Наприклад, для купівлі однієї партії сукна було необхідно 52 000 000 марок [11, арк.44].

Інформація про польсько-українські торговельні відносини вміщена в угодах. Наприклад, 8 листопада 1920 р. був підписаний договір з В. Мігдалем та О. Скрентовичем про постачання вовняної матерії для пошиття комплектів військового обмундирування: френчів, штанів і шинелей. У ньому йшлося про права і обов'язки двох сторін, вказівки щодо перевезення майна, його передачі та прийому [11, арк.37-38 зв.].

Особливий інтерес становлять доклади. Щоб зрозуміти як функціонував апарат забезпечення армії, варто ознайомитися із повідомленням військового міністра О. Галкина, відправленого Раді Народних Міністрів УНР 1 листопада 1920 р. За висновком керівника відомства, постачання армії не мало систематичного і планомірного характеру. Звідси також дізнаємося, що матеріально-технічне забезпечення збройних сил було поділено між окремими органами постачання: військовою місією генерала В. Зелінського у Варшаві, відділом постачання при МНГ і ГУП. Як свідчить документ, надходження на фронт одягу та продовольства відбувалося також власними засобами бойових підрозділів шляхом самозабезпечення. Важливою складовою докладу є розроблений О. Галкиним раціональний план забезпечення армії одягом, який, як наголошувалося, мав посприяти успішному проведенню бойових операцій [11, арк.34-35].

Отже, різні за видами і змістом документи і матеріали фонду 2299 ЦДАВО України містять цінну інформацію про організацію і функціонування апарату матеріально-технічного забезпечення українських збройних сил. Найбільш корисними для дослідника, з огляду на високий інформаційний потенціал, є накази, телеграми, листи, оферти, акти, рапорти і доклади посадовців вищого державного рангу, інтендантів та військового командування. Загалом вони на задовільному рівні інформують про процес налаштування роботи органів армійського постачання, укладення угод з польськими фабрикантами на транзитивання товарів мілітарного характеру і труднощі під час ведення торговельних операцій.

Список використаних джерел:

1. Демчучен О. До питання про всебічне забезпечення Армії Української Народної Республіки в період Директорії (1918–1920 рр.). *Питання історії України*. 2013. Т. 16. С. 67–70.
2. Заремба О. Забезпечення армії УНР одягом влітку-восени 1919 року. URL: <http://kupa.in.ua/statti/pershi-vyzvolni-zmagannya/odiag-daunr.html> (дата звернення: 02.02.2021).
3. Мельник Р. Теоретичні основи матеріально-технічного забезпечення збройних сил в українській військовій літературі 20-30 рр. XX ст. *Вісник Національного університету «Львівська Політехніка»*. 2014. № 784. С. 153–161.
4. Руккас А. «Разом з польським військом»: Армія Української Народної Республіки 1920 р. (структура, організація, чисельність, уніформа). 2-е вид. Київ: Видавець Олег Філюк, 2015. 480 с.
5. Русин Ю. Тилове забезпечення Армії УНР та Галицької армії: спроба порівняльного аналізу. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. «Держава та армія». 2014. № 809. С. 80–83.
6. Трембовецький Д. Діяльність військового міністерства УНР з забезпечення армії теплими речами восени 1919 року. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Історичні науки*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2015. Вип. 8. С. 361–366.
7. ЦДАВО України. Ф. 2299. Оп. 1. Спр. 1. 57 арк.
8. ЦДАВО України. Ф. 2299. Оп. 1. Спр. 4. 90 арк.
9. ЦДАВО України. Ф. 2299. Оп. 1. Спр. 5. 14 арк.
10. ЦДАВО України. Ф. 2299. Оп. 1. Спр. 6. 34 арк.
11. ЦДАВО України. Ф. 2299. Оп. 2. Спр. 2. 72 арк.
12. ЦДАВО України. Ф. 2299. Оп. 2. Спр. 3. 61 арк.

The article analyses the documents and materials stored in the fund 2299 TsDAVO of Ukraine and related to the problem of providing the armed forces with military property. With the help of various types of archival sources, the material condition of army units and measures for its establishment and improvement are shown. The proposed body of documents relates to the beginning of 1919, when the mechanism of supply of servicemen was at the stage of organization and adjustment, and in the autumn of 1920, when Poland stopped delivering military property and the Ukrainian army actually switched to self-sufficiency.

Key words: Central State Archive of the highest authorities and administration of Ukraine, fund 2299, documents, material support, food, clothing, Army of the Ukrainian People's Republic.

Отримано: 15.03.2021

В. Ю. Маркітантов, кандидат політичних наук, доцент

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРА: СУЧАСНІ УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

У статті розглядається суть поняття політичний імідж, аналізуються зміни у формуванні іміджу В. Зеленського під час виборчої кампанії та після інавгурації.

Ключові слова: імідж, політичний імідж, вибори, президент, В. Зеленський.

Імідж, безсумнівно, є важливою складовою будь-якого політика, оскільки від нього значною мірою залежить його майбутня політична кар'єра. Він наближує політика до народу, змушує враховувати його інтереси та потреби, підтримувати постійний зв'язок із громадянами.

Згідно з політичною енциклопедією політичний імідж (з англ. *image* – образ) означає аналог політичного об'єкта (чи то людини, партії, чи ідеї) у віртуальній площині. У реальній (фізичній) площині людина визначається за одними ознаками та характеристиками, а у віртуальній (інформаційній) – за іншими. Очікувані іміджеві характеристики закріплюються у масовій свідомості шляхом їх реалізації у фізичному просторі, стимулюючи таким чином пришвидшення ухвалення необхідних рішень [6, с.278-279].

У політологічному енциклопедичному словнику під політичним іміджем розуміють «образ (найчастіше політика, політичного лідера), що цілеспрямовано формується й покликаний справити емоційно-психологічний вплив на певних осіб з метою популяризації, політичної реклами і т. ін.» [7, с.228]. Оскільки політик у своїй діяльності перебуває в межах не лише політичного, а й комунікативного середовища, значна роль у творенні його позитивного іміджу належить саме символічному світу, який формується масовими комунікаціями. Вони стають творцями його образу за відсутності безпосередніх контактів з ним. Оскільки прямі контакти громадян (виборців) з політичним лідером переважно відсутні, то немає потреби змінювати якісь його особистісні поведінкові якості чи характеристики. Достатньо змінити лише його імідж. В результаті виборці отримують виключно необхідну для них інформацію про носія, що формується на основі проведених соціологічних опитувань. Отже, політичний імідж є своєрідним уявленням населення про ідеальне втілення тієї чи іншої соціальної ролі. Він поєднує у собі різні характеристики: особистісні якості, організаторські та управлінські здібності, характеристики, що наближають лідера до електорату тощо.

Політичний імідж формується на основі реальних властивостей притаманних певній особі, проте іміджмейкери намагаються відібрати з них лише ті, що найкраще будуть впливати на населення або на його окремі соціальні прошарки. Відповідно, образ політика наповнюється лише потенційними характеристиками, які спрямовані на посилення значущості особи. До того ж формування політичного іміджу передбачає врахування поряд із політичними реаліями ще й особисті (сім'ю, тварин, хобі, минуле тощо).

Основні вимоги щодо формування політичного іміджу полягають у відповідності його біологічним і психологічним характеристикам носія, а також позиціонуванні його (політичного лідера, партії) як особливого, не схожого на інших.

У 2019 році відбулися вибори президента України, результати яких стали несподіванкою не лише для багатьох громадян нашої країни але й для експертної та наукового середовища. Вчорашній шоумен, актор та непрофесійний політик беззаперечно переміг чинного президента в усіх регіонах України, за винятком Львівської області.

В. Зеленський та його команда напередодні виборів створили йому імідж ледве не політичного експерта, досвідченого знаючого, що та як необхідно робити. Ними було вдало виявлено не лише настрої значної частини виборців але й прагнення, щоби президентську посаду обійняв чесний, невідкупний та патріотично налаштований політик, близький до народу. На формування такого образу були спрямовані серіал «Слуга народу», виступи 95 Кварталу,

відеоканали в YouTube та Instagram. Саме завдяки цьому В. Зеленський швидко зміг перетворитися із успішного шоумена на лідера думок, який здатний пояснити громадянам політику краще за всіх попередніх депутатів та президентів. У своїх зверненнях він говорив про політику, владу, корупцію, кумівство, а також про інші проблеми, що були близькими та хвилювали кожного громадянина, ба більше, він пропонував прості механізми їх вирішення [3]. До того ж запливи у басейні, підтягування на турніках та інші форми публічності у відеоблогах стали характерною ознакою неформального стилю кампанії В. Зеленського, що залишив відбиток у серцях виборців. Все це привернуло до нього значну увагу громадян, й особливо тих, хто часто залишався поза виборчим процесом. Акумуляція інтересу та уваги до постаті кандидата В. Зеленського відбулося у двох важливих ракурсах – як позасистемного політика, так і телевізійної знаменитості [2].

Властивим для образу В. Зеленського як кандидата є неполітичний характер його мови, яка для громадян країни стала мовою здорового глузду. На переконання О. Смірнова, стиль В. Зеленського у відеороликах є бездоганним, що свідчить про перемогу у політиці «форми над змістом, упаковки над смаком, яскравості над обгрунтованістю». Його команда чудово розуміла, що на цьому етапі медійної боротьби шанси мав більш цікавий та яскравий для вітчизняного виборця продукт, яким і став В. Зеленський. Експерт наголошує на вдалому та сміливому виборі аудиторії та правильній креативній ідеї для комунікації з нею [8].

Одним із ключових моментів у формуванні іміджу В. Зеленського стала його відповідь на виклик П. Порошенка на дебати під час другого туру президентських виборів, підготовлена у вигляді відеоролика, що зібрав сотні тисяч переглядів. Такий хід підсилює його образ в очах виборців, дозволив затвердити його психологічну перевагу та створив ще більший відрив від конкурента [3].

Сформований особистий бренд і професійний шлях В. Зеленського повністю відповідали тому іміджу, який був підібраний для нього як починаючого політика. Гасла, які лунали з його вуст, були абсолютно неприйнятними або ж навіть смішними для політиків із великим стажем. Надскладне завдання полягало у переконанні прихильників діючого президента та тих, хто ще не визначився, у тому, що він може бути актуальним й для них. Проте, вже під час другого туру перед В. Зеленським постало питання формування ширшого порядку денного, розробки стратегії, налагодження діалогу з усіма [8]. І це, як показали результати виборів, йому вдалося.

В. Зеленський, вдало почавши комунікацію з виборцями, спочатку прагнув підтримувати такий самий стиль і далі. Так, під час інавгурації він у жартівливій формі розповів про слова свого шестирічного сина й те, що кожен українець – Президент [3], проте серйозно оголосив про розпуск Верховної Ради восьмого скликання. Під час липневої наради в Борисполі вигнав чиновника із залу, назвавши його розбійником [5] тощо. Все це демонструвало у ньому живу людину, що подобалося переважній більшості громадян. До того ж, як зазначає М. Подоляк, В. Зеленський, змагаючись за посаду президента, серед іншого ставив за мету десакралізувати цю інституцію, що була породженням попередніх систем, зруйнувати її та створити іншу [4].

Образ, який почали формувати після парламентських виборів вже не для кандидата, а для президента країни В. Зеленського – це образ сучасної молоді людини європейського або північно-американського типу, легкої на

підйом, динамічної у прийнятті рішень, інтелектуальної особистості, що готова брати на себе відповідальність. Як стверджує політтехнолог, це те, чого ніколи не було раніше в нашій країні. При цьому, на його думку, В. Зеленському варто залишатися доступною для суспільства особою, спілкуватися з громадянами мовою довіри, а також мовою, яка буде свідчити про те, що перед ними Президент [4]. Йому варто також усвідомлювати, що тисячі людей, які періодично виходять декларувати свою позицію або протест, це не лише прихильники колишнього президента, але й просто активні громадяни. А це, на думку С. Безушко, потребує від Президента декларації сильної позиції, не розганяючи їх при цьому [1].

За межами країни В. Зеленський прагне позиціонувати себе в якості прогресивного молодого політичного діяча, очільника держави, що, на відміну від своїх попередників, реально узявся за серйозні реформування в надзвичайно складних умовах, викликаних значними внутрішніми проблемами, бойовими діями на Сході, всесвітньою пандемією тощо. Під час усіх своїх закордонних візитів він запевняє у непорушності своїх намірів. Він повертає політ'язнів, серед яких були 24 моряки, затримані росіянами у Керченській протоці. Він проявляє твердість на зустрічах із В. Путіним, окреслюючи основні пункти, на які Україна ніколи не погодиться: федералізацію, поступки територіями та зміни вектору свого розвитку [5].

Президент України й далі намагається поставати в образі «миротворця», для якого припинення війни в Донбасі є одним із найголовніших пріоритетів на протипагу усім тим, хто на ній тривалий час «заробляв». Проте, спочатку він демонструє, що ніби не помічає війни та жертв, говорить про інші проблеми та питання, виглядає невпевнено, уникає зустрічей з учасниками війни, залишаючись при цьому «цивільним» у воюючій країні. Проте, довго так тривати не могло й уже за кілька місяців В. Зеленський постає у новому образі – під час чергової поїздки в зону ООС він одягає камуфляж, залишається на ночівлю, значно більше цікавиться ситуацією та оточує себе великою кількістю військових [1].

Отже, останнім часом в Україні спостерігається запит на політичного лідера нового типу, не пов'язаного зі старою системою та старими елітами. Настрої суспільства були вдало використані на виборах командою В. Зеленського. Проте, сформований імідж кандидата, спрямованого на руйнування системи та десакралізацію інституту президента, потребував трансформації після одержаної перемоги та вступу на пост

Президента України. Так, поряд із рисами, які так сподобались виборцю (близькість до народу, неполітичність мови, чесність, патріотичність, жартівливість, яскравість), йому довелося доводити не лише своїм прихильникам але й опонентам новий образ, що уже передбачав принциповість, силу, відповідальність та динамізм. А це передбачає, що В. Зеленський має перетворитися з успішного шоумена на лідера країни європейського типу.

Список використаних джерел:

1. Безушко С. Новий образ Зеленського. Як змінюється поведінка президента. 30.10.2019. URL: https://zaxid.net/noviy_obraz_zelenskogo_n1491954
2. Гетьманчук А., Солодкий С., Медведєва Г. М'яка сила Зеленського: як за рік змінилося сприйняття України на пострадянському просторі. Центр "Нова Європа". 09.07.2020. URL: <https://rpr.org.ua/news/m-iaaka-syla-zelenskogo-iaak-za-rik-zminylosia-spruyniattia-ukrainy-na-postradians-komu-prostori/>
3. Ze!-маркетинг: 9 висновків, які кожен маркетолог повинен зробити з перемоги Володимира Зеленського. URL: <https://toplead.com.ua/ua/blog/id/marketing-zelenskogo-225/>
4. Лукашова С., Кравець Р. Політтехнолог банкової: Зеленський більше, ніж відосики. Він – президент країни. 12.11.2020. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2020/11/12/7273246/>
5. Пеца М. Квантовий стрибок Зеленського. Як за рік головний комік країни став її лідером. BBC NEWS. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-50907746>
6. Політична енциклопедія / редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2011. 808 с.
7. Політологічний енциклопедичний словник / упор. В. П. Горбатенко; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. 2-е вид., доп. і перероб. Київ: Генеза, 2004. 736 с.
8. Смірнов О. Маркетинг Зеленського: упаковка для президента. URL: <https://nv.ua/ukr/biz/experts/internet-kandidat-yak-komanda-zelenskogo-buduye-imidzh-politika-50015286.html>

The article considers the essence of the concept of political image, analyses the changes in the formation of the image of V. Zelenskyi during the election campaign and after the inauguration.

Key words: image, political image, elections, president, V. Zelenskyi.

Отримано: 15.03.2021

УДК 94(477.43/.44)«1919/1920»:001(477)Огієнко+355.091(438)Крайовський

О. І. Марчук, аспірант

СПІВПРАЦЯ ГОЛОВНОУПВНОВАЖЕНОГО УРЯДУ УНР І. ОГІЄНКА І ПОЛЬСЬКОГО ГЕНЕРАЛА Ф. КРАЙОВСЬКОГО НА ПОДІЛЛІ: ПОШУК КОНСЕНСУСУ (1919-1920 рр.)

У статті висвітлюється українсько-польська співпраця на прикладі двох відомих національних представників головноуповноваженого уряду УНР Івана Огієнка та командира VII дивізії збройних сил Польщі, генерала Францішека Крайовського під час польського адміністрування на Поділлі з середини листопада 1919 і до літа 1920 рр.

Ключові слова: головноуповноважений уряду УНР Іван Огієнко, генерал Францішек Крайовський, співпраця, Поділля, український інтерес, польське адміністрування.

Завершальний етап Української революції 1917-1921 р. характерний налагодженням співпраці між українською і польською сторонами та спільними їхніми діями проти червоної загрози зі сходу. У середині листопада 1919 р. польські війська зайняли підконтрольну УНР територію, а український уряд емігрував до Польщі. Для захисту населення та інституцій, а також налагодження відносин з окупаційною владою було спеціально призначено головноуповноваженого уряду УНР (ГУ) Івана Огієнка, до обов'язків якого входило, зокрема, встановлення повноцінних партнерських стосунків з генералом Ф. Крайовським.

Питання співпраці та взаємодії І. Огієнка та Ф. Крайовського на Поділлі у 1919-1920 рр. у рамках своїх дослі-

джень побіжно розглядали деякі дослідники, зокрема, А.О. Копилов [15], О.М. Завальнюк [9; 10; 11; 12], А.А. Заводовський [13] та інші. Утім вони не висвітлили усього комплексу питань, пов'язаних зі стосунками обох діячів в контексті українсько-польських відносин, що залишає простір для подальших досліджень

Виходячи із ступеня вивчення запропонованої теми, метою статті є висвітлення у повній мірі взаємовідносин ГУ І. Огієнка та командира VII польської дивізії генерала Ф. Крайовського, які базувалися на компромісі і спрямовувалися на досягнення взаєморозуміння, дотримання паритету і захисту національних інтересів.

16 листопада 1919 р. 7-ма польська дивізія генерала Ф. Крайовського зайняла м. Кам'янець-Подільський [3, с.49]. Саме з ним і найбільше співпрацював представник українського уряду [2, с. 49]. У спогадах І. Огієнка вперше зустрічаємо згадку про їхню зустріч у адміністративному центрі Поділля, 23 грудня 1919 р., під час спеціально скликаної наради за участю ГУ, референта військових справ, голови старшинської громади, з однієї сторони, та генерала Ф. Крайовського, з іншої. Предметом розмови став наказ польської сторони про зібрання українських військових для відправлення до табору в Домб'ю, на території Польщі (нібито на прохання Головного Отамана військ УНР), про що українські урядовці у Кам'янці-Подільському не були поінформовані [18, с.148-149]. Генерал навіть переконливі факти і підтвердив, що це робиться з відома С. Пеглюри. Того ж дня ГУ видав наказ № 40 усім старшинам, які мали виїжджати до Домб'ю, видавати грошову допомогу встановленого розміру [5, с.35-36; 6, с.133].

Вдруге до Кам'янця-Подільського з Чорткова, де перебувало командування VII дивізії польських військ, Ф. Крайовський прибув 2 січня 1920 р. [13, с.87]. Тоді ж відбулася його майже двогодинна конструктивна зустріч з І. Огієнко з питань, як зазначалось у пресі, «загального значення і вирішення їх у спосіб найбільш задовольняючий». Судячи із газетних повідомлень, перемовини пройшли в дружній атмосфері [4], а генерал заявив, що усуне всі кривди українському населенню (під цим треба розуміти недопущення правопорушень з боку польської адміністрації і військ, які перебували на Поділлі) [18, с.150]. У листі до голови дипломатичної місії у УНР у Польщі Андрія Лівичського ГУ оптимістично писав, що після цієї зустрічі «здається життя просвітліє і буде ліпшим» [6, с.13; 20, с.32]. Вже 3 січня І. Огієнко, за пропозицією генерала, видав доручення військовому референту отаману Ф. Колодію погодити з комендантом міста питання щодо відправлення українських старшин до місця збору, яке вкаже останній [5, с.38].

Низка проблемних питань, що виникали у двосторонніх стосунках, окреслювалася І. Огієнком у пошті на ім'я Ф. Крайовського. Зокрема, після виходу 9 січня відозви польського капітана М. Оцеткевича до населення про повернення м. Кам'янця-Подільського з довгої неволі до матері-Польщі, І. Огієнко оскаржив документ у листі генералу. Він наголосив, що «ця відозва сильно нервує [українське] громадянство», реакція була позитивною, і через деякий час, 22 січня 1920 р., відозву скасували як неправомірну. На такі кроки польська сторона йшла неохоче, утім мала рахуватися з принциповою позицією ГУ та завдячуючи «високому рівню спілкування з польськими військовими», зокрема командиром VII дивізії Подільського фронту [10, с.146; 15, с.192].

На відміну про провокативної відозви польського коменданта у значній мірі вплинула особиста зустріч І. Огієнка з Ф. Крайовським, що відбулася 15 січня. 1920 р. ГУ привернув увагу генерала й до інших неприпустимих заходів місцевої польської влади, недружніми щодо українців. Йшлося «про заміну українських вівісок польськими», «непарність побирання оплат за реєстрацію», «сваволю й гвалти деяких жовнірів», «недозволені реквізиції майна», «неправну реквізицію будинку губернського комісара й свавільне забирання з нього ціннішого урядження й коней» [18, с.153]. Усі ці претензії були ретельно занотовані, й 22 січня І. Огієнко отримав на них письмову відповідь, яка засвідчила про скасування попередніх розпоряджень польського коменданта: вівіски залишаються українськими, оплата за реєстрацію населення скасовується, створюється комісія для опису реквізованого майна, будинок губкомісара буде повернуто з майном. Надалі відносини між І. Огієнком і М. Оцеткевичем мали відбуватися за посередництва штабу генерала тощо [18, с.154].

Пізніше, 11 лютого у Кам'янці-Подільському стався прикрий польсько-український інцидент. Польські військовики на деякий час арештували українських державних і політичних діячів: Андрія Лівичського, Ісаака Мазепу, Осипа Безпалка, Михайла Корчинського. Основною причиною було нібито «зневажання польського міністра [А. Мінкевича. – О. М.] через запізнення [українських політиків. – О. М.] на зустріч» [16, с.21-22]. Така доля спіткала й І. Огієнка. Щоправда, поляки запідозрили цих осіб ще й у таємній співпраці з більшовиками, що було абсолютно нереально. За свідченням ад'ютанта Головного отамана О. Доценка, 12 лютого, після спілкування з генералом Ф. Крайовським, останній зателефонував міністру А. Мінкевичу й вимагав негайно звільнити взятих під варту українців. Через декілька годин усіх відпустили [6, с.167-168]. З інших джерел дізнаємося, що 11 лютого о 17 год. до ГУ приїжджав генерал Ф. Крайовський для розмови, зміст якої не просочився у пресу [21]. Вже наступного дня генерал звільнив І. Огієнка і запросив на офіційний польський бал, але той відмовився прибути на цей захід, [18, с.159].

Одним із питань, яке вимагало врегулювання у двосторонньому співробітництві, була «галицька проблема», пов'язана з проживанням у Кам'янці-Подільському і повіті вихідців з Галичини, яка перейшла під міжнародний контроль Польщі. Офіційна позиція Варшави зводилася до того, що всі вони мали повернутися на своїх домовок. 22 січня штаб Ф. Крайовського оприлюднив наказ, за яким усі галичани, що проживали на Поділлі, мали виїхати до рідних місць [1, с.131; 12, с.312]. І. Огієнко відразу звернувся до генерала з проханням не поширювати депортацію на усі категорії галицьких українців. Йшлося про потребу залишити в Кам'янці-Подільському, по-перше, учених-галичан, які були на викладацьких посадах у місцевому університеті; по-друге, більше сотні хлопців і дівчат з Галичини, які восени 1919 р. влилися у студентський контингент і здобували вищу освіту з різних фахів: по-третє, про тих спеціалістів, які були потрібні для управлінської та іншої діяльності. Як стверджує І. Огієнко, перемовини з цього питання були довготривалими, але 26 лютого завершилися успішно, про що згодом повідомила преса [19; 17; 18, с.155; 14, с.139]. Утім несподівано, під час офіційного оформлення цього дозволу у канцелярії М. Оцеткевича, до змісту досягнутих домовленостей було внесено правку, яка стосувалася «урядників», тобто працівників управлінської сфери. Їх бачили лише в університетських органах, а не міста загалом. А це означало, що всім тим галичанам, які працювали поза вишем, необхідно було покинути місто і відбути за р. Збруч [7]. Надісланий у зв'язку з цим протест І. Огієнка Ф. Крайовський задовольнив лише частково [18, с.163].

Після того, як під час вуличного ходу на честь 106-ї річниці від дня народження Тараса Шевченка, що відбулася 10 березня 1920 р., вихідці з Галичини заспівали пісню «Не пора» на слова Івана Франка, капітан М. Оцеткевич, який сприйняв цей випадок за антипольську, недружню акцію, розпорядився, щоб усі вони відбули на батьківщину 20 березня, і на цей раз ГУ звернувся до Ф. Крайовського, щоб той підтвердив раніш досягнуті з ним домовленості про дальше перебування певних категорій галичан, що мешкали у Кам'янці-Подільському. Строгого табу на їх депортацію генерал не дав. Але успіхом можна вважати те, що термін виселення з міста перенесли – спочатку на 1 квітня, потім на 20-е, далі – на 31 травня і, врешті-решт, на 20 червня 1920 р. А в підсумку депортація не відбулася через погіршення становища на польсько-українсько-радянському фронті і вимушений відступ поляків з Кам'янця-Подільського [11, с.246].

В ході вирішення цієї проблеми обидва діячі двічі зустрічалися, але не спеціально для її обговорення. 2 квітня поводом для зустрічі став приїзд до міста на урочистому генерала Вацлава Івашкевича, у зв'язку з чим польська сторона влаштувала урочистий обід, на якому побували

Ф. Крайовський та І. Огієнко [22]. 8 травня вони побачилися на католицькому молебні, який відбувся на одній із площ в історичній частині міста з нагоди взяття польсько-українським військом м. Києва [18, с.167].

Варто відзначити, що не всі досягнуті домовленості між генералом і ГУ виконувалися у повному обсязі. До прикладу, 20 березня Подільський губкомісар звертався до допомоги до ГУ, жаліючись, що «... не виконуються у місті розпорядження Генерала Крайовського...» [6, с.325]. Не завжди вдавалося захистити український інтерес. Це стосується, зокрема, реквізиції поляками приміщення Кам'янець-Подільської жіночої гімназії тощо [9, с. 18].

Іван Огієнко згадував, що українська справа у Кам'янці-Подільському з листопада 1919 до весни 1920 рр. сильно залежала від Ф. Крайовського, з яким він періодично спілкувався у важливих двосторонніх питаннях, не раз приймав його у себе вдома [18, с.259]. ГУ відзначав його інтелект, обізнаність у різних справах, загальну принциповість і певну схильність до компромісу, був вдячний йому за кроки назустріч українським інтересам. Це підтверджував також В. Завадський у своїх евакуаційних нарисах [8, с.118].

Отже, співпраця ГУ І. Огієнка та польського генерала Ф. Крайовського, як представників двох молодих національних держав, інтереси яких не завжди співпадали, у вирішенні проблемних, двосторонніх питань, переважно місцевого значення на території УНР. У тій чи іншій мірі вона базувалася на консенсусному принципі, свідчила про готовність до конструктивного діалогу і була загалом результативною, хоча не завжди у повній мірі задовольняла українську сторону. Важливе значення для позитивного українсько-польського діалогу мали особистості обох діячів, а також лояльне ставлення командира дивізії до українського питання. Це сприяло функціонуванню державних і місцевих органів УНР в Подільському регіоні. Піднята тема потребує дальшого дослідження на основі вивчення нових архівних джерел, переважно польського походження.

Список використаних джерел:

1. Bitwa o Ukrainę (1 I – 11 V 1920). Dokumenty operacyjne / Marek Tarczyński. Warszawa, 2016. 1512 s.
2. Bruski J. Petlurowcy. Centrum Państwowe Ukrainkiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1919–1924). Kraków: Arcana, 2000. 600 s.
3. Биковський Л. Книгарні. Бібліотеки. Академія: спомини (1918-1922). Мюнхен: Дніпровська хвиля, 1971. 151 с.
4. Візит Його ексцеленції генер. Крайовського до Пана Міністра та Головноуповноваженого Уряду У.Н.Р. проф. Огієнка. *Наш шлях*. 1920, 4 січня. Ч. 3. С. 2.
5. Головноуповноважений уряду Української Народної Республіки (1919–1920): документи та матеріали / упоряд., автор вст. статті В. Адамський. Хмельницький: ФОП Цюпак А. А., 2017. 493 с.
6. Доєнко О. Літопис української революції. Матеріали й документи до історії української революції 1917–1923. Т. II. Кн. 5. Тарнів-Львів, 1924. 398 с.
7. Заборона побуту Галичан в Кам'янці. *Вперед*, 1920, 19 марта. Ч.65 (249). С. 5.
8. Завадський В. Як ми мандрували (Евакуаційні нариси). *Дніпро*. Львів, 1924. С. 117–118.

9. Завальнюк О. М. І. Огієнко: турбота про українські інституції та громадян УНР за польського адміністрування на Поділлі (листопад 1919 – липень 1920 рр. (до 130-річчя від дня народження видатного українського діяча Івана Івановича Огієнка). *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Сер.: історична та філологічна*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділь. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2012. Вип. IX. С. 16–27.
10. Завальнюк О. М. І. Огієнко і польське адміністрування на території Поділля (листопад 1919 – липень 1920 рр.). *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський держ. пед. ун-т, 1997. Т. 1 (3). С. 137–152.
11. Завальнюк О. М. І. Огієнко і українське студентство (1918-1920 рр.). *Творчі вершини вченого: зб. наук. пр. до 60-річчя від дня народження д-ра іст. наук., проф. М. Г. Кукурудзяка*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділь. дер. пед. ун-т, 1998. С. 242–248.
12. Завальнюк О. Польська влада на Поділлі і Кам'янець-Подільський державний український університет (листопад 1919 – липень 1920 рр.). *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Істор. науки*. Київ: Стило, 1999. Т. 3(5). С. 311–317.
13. Заводовський А. І. Огієнко – Головноуповноважений уряду УНР. Духовна і науково-педагогічна діяльність І. І. Огієнка (1882-1972) в контексті українського національного відродження. *Наукові доповіді другої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції (18-19 лютого 1997 року). До 115-річчя від дня народження*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський держ. пед. ун-т, 1997. С. 86–88.
14. Інститут Головноуповноваженого уряду Української Народної Республіки на Поділлі у висвітленні періодики 1919-1920 рр.: збірник матеріалів / [упоряд. і автори вступної статті О. І. Марчук, О. М. Завальнюк]. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня "Рута"», 2018. 242 с.
15. Копилов А. О. І. Огієнко про польську військову присутність у Кам'янці-Подільському у 1919-1920 рр. *Наук. праці. історичного факультету*. Кам'янець-Подільський: Історичний факультет К-ПДП, 1996. Т. 2. С. 189–194.
16. Лівичкий Андрій. Листування (1919–1953 роки) / упоряд., вступ. ст., заг. ред. Я. Файзуліна; Український інститут національної пам'яті. Київ: Фенікс, 2019. 688 с.
17. Об'ява. *Наш шлях*. 1920, 10 березня. Ч. 49. С. 5.
18. Огієнко І. Рятуння України / упоряд. М. Тимошик. Київ: Наша культура. 2005. 464 с.
19. Оголошення до відома. *Наш шлях*. 1920. 9 березня. Ч. 48. С. 5.
20. Пам'ятки: Т. 2: Епістолярна спадщина Івана Огієнка (митрополита Іларіона) (1907–1968) / упоряд.: В. П. Ляхощкий, Н. П. Московченко, І. М. Преловська. Київ, 2001. 477 с.
21. Хроника. *Наш шлях*. 1920. 13 лютого. Ч. 28. С. 2.
22. Хроника. *Наш шлях*, 1920. 2 квітня. Ч. 67. С. 4.

The article covers Ukrainian-Polish cooperation on the example of two well-known national representatives – the chief commissioner of the UNR government Ivan Ohienko and the commander of the VII division of the Polish Armed Forces, General Franciszek Craiowski during the Polish administration in Podolia from mid-November 1919 to summer 1920.

Key words: Ivan Ohienko, Chief Commissioner of the UNR Government, General František Craiowski, cooperation, Podillya, Ukrainian interest, Polish administration.

Отримано: 15.03.2021

ДО ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ІДЕОЛОГІЧНИХ ЗАСАД УКРАЇНСЬКОГО РАДЯНСЬКОГО КІНОМИСТЕЦТВА В 1920-х РОКАХ

Стаття присвячена творенню «нової дійсності» в кіномистецтві Радянської України 1920-х рр. З'ясовуються основні віхи поступу кінематографічного мистецтва в післяреволюційній Україні, особливості ставлення комуністичного режиму до нього, наводяться статистичні дані щодо покращення матеріально-технічної бази кінематографічної промисловості, залучення «старих фахівців» до створення агітаційних стрічок, особливостей комуністичної агітації в кіно тощо. Наводяться приклади кінострічок, де «нова реальність» комуністичного суспільства є домінуючою, пропонується їх короткий культурологічний аналіз.

Становлення національного кіно в 1920-х рр. відбувалося в умовах українізації, а нова економічна політика передбачала елементи ринкової економіки, в тому числі і в кіноіндустрії. Разом з тим, політична цензура лише формувалася і ще не встигла набути таких форм, як у наступне десятиліття. Ці фактори мали позитивний ефект на розвиток українського кіномистецтва та призвели до появи багатьох яскравих картин.

Ключові слова: кіно, пропаганда, агітація, кіномистецтво, українська культура, Олександр Довженко, радянська влада.

Особливістю кінематографії як виду мистецтва є подання можливостей потужного емоційного впливу на людину з можливостями одночасного впливу на значні маси. Це робить кіно могутнім інструментом конструювання суспільної свідомості через свою здатність вчити глядача запропонованим моделям поведінки, змушувати перейматися певними проблемами і прагнути до їх розв'язання підказаними шляхами. Таку його властивість відразу зрозуміла кінематограф грізним засобом впливу на маси для тоталітарних режимів, у тому числі на території радянської України міжвоєнного часу. Тут до нього висувалися чіткі політико-ідеологічні вимоги не стільки віддзеркалення оточуючої реальності, скільки формування «нової історичної реальності» та створення образу «нової людини».

Враховуючи важливість проблеми до її вирішення бралися багато істориків і мистецтвознавців. Організаційно-творчим трансформаціям в українському кіномистецтві 20-х рр. ХХ ст. присвячено ґрунтовні монографії В. Миславського. Глибокою науковою і цікавою методично є стаття Я. Примаченко про пошук власних тем і смислів українського кіно 1920-х рр. Однак узагальнюючої праці досі не створено.

Після утвердження радянської влади в Україні методологічним базисом кінематографічного мистецтва на її території став «соціалістичний реалізм». Насправді, образи людей і стосунків між ними, відображені в фільмах тих років, не мали нічого спільного з реальною дійсністю. Говорячи про кіно, Л. Троцький називав його великим суперником церкви і що це суперництво може стати для неї фатальним, якщо відділення церкви доповнити поєднанням соціалістичної держави з кінематографом» [1, с.3]. Поява радянського кінематографа датується 23 серпня 1919 р., коли Ленін підписав декрет «Про перехід фотографічної і кінематографічної промисловості у відання Народного комісаріату освіти» [2, с.36]. І хоча приватні фірми та акціонерні товариства існували ще кілька років, кіно в СРСР стало державним і перетворилося в засіб виховання «нової людини».

Перші вдалі кінострічки в радянській Україні, зняті до революційними кінематографістами, що прийняли революцію, виконували виключно пропагандистські функції. Їхні сюжети часто копіювали західні вдалі західні зразки, але перероблені під нові реалії. Серед сценаристів були Л. Нікулін, Г. Тасін, Б. Леонідов, Я. Глицький, В. Лідін; з-поміж режисерів – М. Салтиков, С. Ценін, М. Вернер, А. Лундін, А. Аркатов; у числі операторів – Г. Дробін, С. Капітта, А. Станке, А. Грінберг; актори П. Инсаров, А. Нікітін, В. Градов, Г. Словатинська, В. Сеглін та ін. [2, с.7]. На теренах України вже 1919 р. були зняті такі агітки: «Все для фронту» про збір теплого одягу і взуття для фронту, «Червона зірка» – про червону армію, «Павуки і мухи», «Чотири місяця у Денікіна», «Пролетарі усіх країн, єднайтесь!», «Наляканий буржуй», «Усі до зброї!» тощо. За своїм змістом вони нагадували листівки і плакати, навіть назви часто співпадали. До назви додавався сюжет, часто наївний і повчальний, який для широких верств підходив найкраще.

13 березня 1922 р. було утворене Всеукраїнське фотокіноуправління – ВУФКУ, а згодом спеціальним наказом

Народного комісару внутрішніх справ і Народного комісара просвіти УСРР у його розпорядження були передані всі кінотеатри та підприємства кінофотопромисловості [3, с.17]. Весіль за цим Наркомпрос створив Головний комітет з контролю за репертуаром (Головрепертком). У «Кодексі законів про народну просвіту» від 1922 р. було поставлено завдання вилучити і замінити «усі антихудожні і розбещуючого змісту фільми» стрічками, які відповідають «загальним завданням політичної просвіти і виховання мас» [4, с.659]. 27 грудня 1922 р., X з'їзд Рад РСФРР у постанові на доповідь А. Луначарського було підкреслено величезне агітаційне й просвітницьке значення, яке може і повинна набути кінематографія для широких верств населення». По суті, це стало цільовою настановою Наркомпросу і радянським кіно організаціям, направленою на залучення кіномистецтва в розбудову соціалістичного суспільства і формування «нової людини» [5, с.131]. Відтоді головним критерієм, який вирішував долю більшості фільмів у СРСР, стала відповідність «політичному вихованню мас».

Зрозумівши, що кіно є важливішим серед усіх мистецтв, радянська влада почала швидко нарощувати потужності кіноіндустрії в республіці. Швидкими темпами збільшується кількість кінотеатрів, починається виробництво кіноплівки та власного кінопроекційного обладнання, розпочинається підготовка акторів. З 1928 р. стала працювати Київська кінофабрика, де одночасно можна було знімати 24 ігрових фільми. Визнана на той час найбільшою кіностудією СРСР, Київська кінофабрика забезпечувала близько половини радянського кіновиробництва [6, с.42]. Невпинно зростало фінансування кінематографії. Так, капіталовкладення в Одеську фабрику за три роки (1923–1926) збільшилося в 7 разів, а кошти на постановку фільмів – у 12 разів! (Вартість однієї кінострічки коливалася від 20 тис. до 250 тис. руб.) [7, с.23]. Загалом, кінематографічна база України в 1920-х роках вважалася за оснащенням кращою в СРСР.

Чинником впливу радянської влади на мистецько-художній процес, була цензура, запроваджена в кіно практично відразу після її встановлення. Це стало відчутним вже з середини 1920-х рр. навколо відповідності нових фільмів більшовицькій ідеології: «Укразія», «Макдональд», «Аристократка», «Руки геть від Китаю», «Проголошення Молдавської республіки». Коли доопрацьовану сатиричну кінострічку «Макдональд» представник ВУФКУ Вайнер назвав «геть антихудожньою і контрреволюційною», її режисер Лесь Курбас образився і заявив, що залишає Одеську кінофабрику на знак протесту. Тогочасний директор Першої кінофабрики А. Греймер став на бік Курбаса і написав доповідну записку на ім'я секретаря ЦК КП(б)У Е. Квірінга, де виклав суть справи. Таке заступництво закінчилось призначенням нового директора Л. Главацького. Такі фільми, як «Ряба телиця» (1924 р.) і «Чорне золото» (1924 р.) не викликали жодних зауважень з боку органів цензури [8, арк.47-50]. Одним з перших фільмів, знятих в УСРР про еволюцію від неписьменного селянина до свідомого борця за «світле майбутнє», справжньої «нової людини», став фільм «Остап Бандура», знятий 1924 р. Надалі ця тематика була домінуючою в українському німому кіно. Потужний заряд

пропаганди нового життя містився і в інших, визнаних у світі фільмах. Серед них – класична стрічка «Земля» (1930 р.) О. Довженка, який не приховував агітаційного спрямування та потужного впливу фільму на свідомість населення.

В розпал «чисток» і розправ над «неблагонадійними» до «попутників» віднесли діячів культури непролетарського походження, насамперед інтелігенцію. Їх поділяли на дві категорії: тих, хто використовував радянську владу в своїх особистих інтересах, і тих, які чесно та щиро намагалися стати «своїми», але так і не стали. Довженко за критеріями належав до другої категорії, світогляд та світовідчуття якого походило з його соціальної природи [9, с.9, 10]. З кінця 20-х рр. ХХ ст. фільми забороняли і знімали з виробництва та прокату. Заборонили як шовіністичні, занепадницькі та формалістичні фільми: «Весна», «Квартали передмістя», «Людина з кіноапаратом», «Студентка» [5, арк.31]. На Всесоюзній нараді при ЦК ВКП(б) з питань агітації, пропаганди та культурного будівництва (1928 р.) жорстко розкритикували тенденції великодержавного шовінізму, націоналізму і спроби спрямувати національні культури буржуазно-демократичним шляхом [7, с.174].

На початку 1930-х рр. боротьба художніх ідей і творчий пошук, притаманний майстрам українського екрану в 1920-х рр., відійшли у минуле. Але навіть за таких умов кіно в Україні змогло далі розвиватися й вирізнятися національним колоритом і глибиною образів у творах О. Довженка, І. Кавалерідзе, Л. Курбаса та інших митців.

Список використаних джерел:

1. Троцкий Л. Водка, церковь и кинематограф. *Правда*. 1923. № 154. 12 июля.
2. Тур-Коновалов К., Замрій Д., Лісовикова О. Режисер. Олександр Довженко: роман / [пер. з рос. І. Бондаря-Терещенка]. Харків: «Клуб сімейного дозвілля», 2014. 336 с.: іл.
3. Кіно на Україні. *Екран*. 1923. № 1.
4. Кодекс законів о народном просвещении. Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-крестьянского правительства

ва Украины. Харьков: Народный комиссариат юстиции. 1922. № 49. 729 с.

5. Гак А. К истории создания Совкино. *Из истории кино. Материалы и документы*. Москва: Изд-во АН СССР, 1962. С. 131-145.
6. Госейко Л. Історія українського кінематографа: 1896–1995 / [пер. з фр.]. Київ: КІНО-КОЛО, 2005. 464 с.
7. Шимон А. Из истории украинского советского кино периода восстановления народного хозяйства страны (1921–1925 гг.). *Из истории кино. Материалы и документы*. 1962. № 5. С. 5-33.
8. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 1852.
9. О «Земле». Режиссер А. Довженко. *Красноарм. кино*. 1930. № 1.
10. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 6458.
11. КПСС о культуре, просвещении и науке: сборник документов / [сост.: В. С. Викторов, А. С. Конькова, Д. А. Парфенов]. Москва: Политиздат, 1963. 552 с.

The article is devoted to the creation of a «new reality» in the cinematography of Soviet Ukraine in the 1920s. The main milestones of the progress of cinematographic art in pre-revolutionary Ukraine, the peculiarities of the attitude of the communist regime to it, statistics on improving the material and technical base of the cinematographic industry, attracting «old specialists» to create propaganda films, features of communist agitation in cinema, etc. Examples of films where the «new reality» of communist society is dominant are given, and a brief culturological analysis is offered. The formation of national cinema in the 1920s took place in the conditions of Ukrainization, and the new economic policy provided for elements of a market economy, including in the film industry. At the same time, political censorship has only just taken shape and has not yet taken the form of the following decade. These factors had a positive effect on the development of Ukrainian cinema and led to the appearance of many bright pictures.

Key words: cinema, propaganda, agitation, cinematography, Ukrainian culture, Oleksandr Dovzhenko, Soviet government.

Отримано: 15.03.2021

УДК 1:321.01(3)

А. В. Найчук, кандидат філософських наук, доцент

СТАНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВ СТАРОДАВНЬОГО СХОДУ: ФІЛОСОФСЬКО-ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС

У статті, через призму філософсько-політологічного дискурсу, розкривається конструктивна основа поняття «Схід», в контексті географічного, історико-культурного, соціально-політичного, цивілізаційного підходів, аналізується природа і сутність держав Стародавнього Сходу.

Ключові поняття: цивілізація, держава, культура, деспотизм, соціум, азіатський спосіб виробництва.

Майже одночасно до III тис. до н. е. в трьох регіонах світу виникають перші давні культури: по-перше, шумеро-вавилонська і єгипетська культури; по-друге, доарійська культура долини Інд; по-третє, «архаїчний світ Китаю» [1, с.70; 2, с.294].

В результаті, як зазначає К. Ясперс, «уся атмосфера раптово змінюється. Тут уже не панує мовчання. Тепер люди розмовляють в писемних документах один з одним, і водночас з нами, якщо тільки ми досягаємо їх писемності і мову, – розмовляють за допомогою архітектурних пам'яток, припускаючи організацію і державність, своїх витворів мистецтва, де чужий нам зміст ховається у привабливих для нас формах» [1, с.70], що відкрило нову сторінку людської цивілізації, а історія Стародавнього Сходу, пише В. Тураєв, виступила «першим розділом історії людства, історії цивілізації, що генетично передувало еллінізму і християнству» [3, с.3].

Загалом Стародавній Схід, в даний історичний період, виступив «колискою» декількох великих регіональних цивілізацій, чималої кількості великих і дрібних держав. Проте найбільш типовими «країнами Стародавнього Сходу, в яких із вичерпною повнотою втілилася як специфіка їх

суспільного устрою, так і сутність властивої їм державної організації, виступають Стародавній Єгипет, Вавилон, Стародавня Індія, Стародавній Китай» [4, с.5].

Проблема становлення раних держав, у цивілізаційному вимірі, була і залишається в центрі уваги науковців, зокрема Х. Класена, П. Скальніка, Е. Саутхолла, К. Маркса, К. Ясперса, Ю. Заблоцької, Б. Тураєва, Л. Васильєва та ін. Разом з тим більшістю з них формування держави розглядалася через призму певних факторів: територія, податки, класовий поділ тощо.

Метою нашого дослідження, враховуючи згадані фактори, є аналіз природи і сутності держав Стародавнього Сходу в контексті соціально-політичних відносин.

Слід зауважити, що поняття «Схід» у наукових дослідженнях використовується не тільки як географічне, але й як історико-культурне, соціально – політичне, цивілізаційне [4, с.5]. За визначення Л. Васильєва: «Мова іде про гігантську вселюдну цілісність, нехай в чомусь не однорідну й суперечливу, але все ж таки майже монолітно цілісну в своїй глибинній основі – тій самій основі, яка, власне, і спричинила дихотомію «Схід» – «Захід»» [5, с.11-12]. Зазначений поділ, не формальний, він відображає значну

розбіжність в історичних шляхах розвитку політичних і культурних структур, між стародавньосхідними і античними суспільствами [6, с.102-105].

К. Маркс вбачав особливості класичної східної структури в природі східної общини, на основі якої й вибудовує «азіатську форму власності», де окрема людина ніколи не являється власником, а виступає тільки господарем тому, що община є «єдиний першопочаток і дійсний власник» [7, с.426]. Звідси К. Марксом вибудовується економічна основа «східного деспотизму», коли «частина додаткової праці общини належить верхівці общини, яка існує, кінцею кінцем, у вигляді однієї особи, і ця додаткова праця дається взнаки як у вигляді данини і т. п., так і у спільних роботах для узагальнення єдиного начала – почасти дійсного деспота, почасти уявної племінної істоти, бога» [7, с.427].

В подальшому започаткований К. Марксом «азіатський спосіб виробництва» набуває різних інтерпретацій, у співвідношенні відмінності Схід-Захід, проте із збереженням соціально-економічної основи: дофеодалний (Ю. Кобищанов), рентний (В. Ілюшечкін), неартикульований (М. Чешков) тощо. Більш радикально до марксистської концепції підійшов Л. Васильєв. Відхиливши ідею способу виробництва, як двигуна історичного розвитку, науковець, на основі зміни концепції «азіатського способу виробництва» пропонує використовувати «державний спосіб виробництва», який базується на особливостях структури суспільства: ринково-приватновласницький або адміністративно-розподільчий. Звідси Л. Васильєв визначає особливості побудови соціуму Стародавнього Сходу, як суспільства, у якому «цілковито переважає консервативна стабільність, а самозадоволена держава із підім'ятим під нею соціумом не бажає змін, навіть страхається їх» [5, с.40].

Разом з тим зазначені особливості становлення суспільств, держав Стародавнього Сходу так чи інакше пов'язані з економічними, соціальними факторами. Проте, на думку А. Тойнбі «відокремлювати цивілізації» від примітивних суспільств тільки на основі зміни структур, або розподілу праці не можливо, «істотна відмінність полягає в тому, куди спрямований мімізис, або наслідування». У суспільствах, де мімізис (громадянська активність в усіх сферах діяльності) спрямований у минуле, панує звичай і воно зберігає статистичність. Натомість у суспільствах-цивілізаціях де мімізис спрямований на творчі особистості, тобто на людей, котрі прокладають шлях у майбутнє, суспільство динамічно рухається «шляхом перемін і бурхливого розвитку» [8, с.59-60]. В даному контексті, необхідно виділити ще один фактор, який безпосередньо впливає на усі структури суспільства і держави – світоглядний. Перехід від примітивних суспільств до цивілізацій, базується на переході від статистичних умов до динамічної активності [8, с.61]. Враховуючи те, що суспільства Стародавнього Сходу зробили перший крок у даному напрямі, зрозуміло, що в них знайшла відображення класична модель традиційного суспільства – «модель регресу», де досить яскраво переплелися світоглядні орієнтири «примітивних» і «цивілізаційних» суспільств. Значною мірою в суспільствах Стародавнього Сходу продовжували існувати патерналістські відносини, які генетично трансформувалися із сімейних і пронизували усю суспільну ієрархію, визначаючи особливості суспільно-політичного життя на кожному його рівні. На думку Е. Фрома, індивіда як такого ще не існува-

ло. Людина розглядала себе виключно через призму своєї суспільної ролі, але аж ніяк в якості індивідуальної особистості [9, с.45]. Все своє життя вона проводила в рамках замкненої соціальної групи, яка забезпечувала його соціальний захист і одночасно за допомогою традиційних норм регламентувала його поведінку та відносини з зовнішнім світом. З даного приводу А. Гуревич зазначає: «Оскільки індивід, по-суті, ще не відокремився від органічної спадкової групи, кола родичів, великої сім'ї, патронімії, оскільки походження детермінувало увесь його спосіб життя, поняття «родина», «шляхетність», «почуття роду» були невід'ємною і сутнісною стороною його самосвідомості» [10, с.31]. Дане співвідношення підтримувалося релігійно-міфологічними уявленнями і канонізованими стилями мислення. Однак, міфологічне світобачення з іншого боку набирає раціонально-прагматичного розрахунку, що знайшло своє вираження в адміністративно-державному управлінні. Магічно-релігійні образи стають «державною справою».

Відтак проаналізувавши особливості суспільств Стародавнього Сходу, можна зробити висновок, що усі зазначені вище тенденції необхідно розглядати у комплексі, як взаємозв'язані, які безпосередньо виступили основою державобудівництва і знайшли своє вираження у політичному.

Список використаних джерел:

1. Ясперс К. Смысл и назначение истории; [пер с нем]. Москва: Политиздат, 1991. 527 с. (Мыслители XX в.).
2. Крохмаль Н. В., Найчук А. В. Провідні тенденції у функціонуванні систем саморегуляції окремих країн: історичний. *Саморегуляція соціального організму країни*: [монографія] / [за наук. ред. В. П. Беха]. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. С. 294-317.
3. Тураев Б. А. История Древнего Востока. Минск: Харвест, 2004. 752 с.
4. Кучма В. В. Государство и право Древнего мира и Средних веков: в 2 частях. Волгоград: Издательство Волгоградского государственного университета, 2001. Ч. 1. Государство и право Древнего мира. С. 5-218.
5. Васильев Л. С. История Востока: в 2 т.: [учеб. пособ. по спец. «История», 2-е изд. испр. и доп.]. Москва: Высш. шк. Т. 1. 2001. 512 с.
6. Васильев Л. С. Восток и Запад в истории (основные параметры и проблематики). *Альтернативные пути цивилизации*: [кол. монография]. Москва: Логос. 2000. С. 96-114.
7. Маркс К., Энгельс Ф. Критика политической экономии. *Твори*. Київ: Політвидав України, 1982. Т. 46. Ч. 1. 515 с.
8. Тойнбі А. Дослідження історії: в 2 т. / [пер. з англ. В. Шовкуна]. Київ: Основи, 1995. Т. 1. 614 с.
9. Фром Э. Бегство от свободы / [пер. с англ.; общ. ред. и послесл. П. С. Гуревича]. Москва: Прогресс, 1989. 272 с.
10. Гуревич А. Я. Средневековой мир: культура безмолвствующего большинства. Москва: Искусство, 1990. 395 с.

The article, through the prism of philosophical and political discourse, reveals the constructive basis of the concept of «East», in the context of geographical, historical-cultural, socio-political, civilizational approaches, analyses the nature and essence of the ancient East.

Key words: civilization, state, culture, despotism, society, Asian type of production.

Отримано: 15.03.2021

С. В. Олійник, кандидат історичних наук, доцент

ЗАПИСКИ «РУССКОГО НАРОДНОГО СОВЕТА» ЯК ДЖЕРЕЛО З ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ ГАЛИЦЬКИХ МОСКВОФІЛІВ У 1914-1916 РОКАХ

Стаття має джерелознавчий характер. Автор досліджує записки «Русского Народного Совета» на предмет їх цінності для з'ясування освітньої політики галицьких москвофілів у 1914-1916 роках.

Ключові слова: «Русский Народный Совет», галицькі москвофіли, Перша світова війна.

Початок Першої світової війни та подальша окупація галицького краю російськими військами і утворення окупаційної адміністрації активізували діяльність місцевих москвофілів. Цьому аспекту присвячено чимало публікацій як зарубіжних [1; 3; 10], так і вітчизняних істориків [3-5; 7]. Певну інформацію можна отримати й у спогадах сучасників [8; 11]. В той же час, вважаємо необхідним, звернути увагу саме освітню політику такого їхнього політичного осередку як «Русский Народный Совет» (далі РНС). Основні освітні принципи цього органу були закладені у направлених російській окупаційній адміністрації «Записках». Їх аналізу й присвячена дана стаття.

Галицькі москвофіли з початком Великої війни намагалися весь час показувати свою значущість для російської влади. 29 липня 1914 року, з кола галицьких москвофілів, які, рятуючись від австрійської влади, знаходилися в Російській імперії, у Києві було створено «Карпато-русский освободительный комитет». Цей орган по-можливості планував керувати політичним та національно-культурним життям Карпатської Русі. А з моменту окупації Галичини російськими військами та організації там окупаційної влади комітетчики, перебравшись до Львова, передали свої повноваження РНС [7, с.100-101].

Одним із головних напрямків діяльності РНС була освітня політика. В основу формували «Записки» направлені до російської влади з рекомендаціями дій в освітній сфері. Нам відомо кілька таких записок, в яких простежується освітня діяльність РНС: «Записка по вопросу о народном образовании в Карпатской Руси», підготовлена Ю. Яворським у 1914 р., «По вопросу об управлении областями русского Прикарпатья», від 17 вересня 1916 р. та «О прошлом, настоящем и будущем Прикарпатской Руси» від 13 грудня 1916 р. Безперечно, для нас найбільш важливим є перший документ. Однак заслуговують на увагу і інші. Аналіз документів засвідчує, що основним принципом освітнього процесу в окупованій Галичині має бути виключно російський характер нижчої, середньої та вищої школи. Наявність «Української» школи членами РНС не допускалася взагалі. Такий підхід доводився такими постулатами як по-перше, небезпека з національно-політичної сторони («мазепинство»), по-друге, «малоруська людинність у достаточній мірі розуміє і скоро та легко присвоює собі близьку йому літературну мову» (мається на увазі російську), по-третє, не має «загального малоруського, карпато чи галицько-руської мови», а є кілька «народних говорів» (подільський, гуцульський, бойківський, лемківський). Слід зазначити, що РНС також не допускав в етнографічних межах Карпатської Русі функціонування як публічних, так і приватних польських шкіл [8, с. 66].

На переконання лідерів РНС освітній процес в підросійській Галичині необхідно поставити не гірше, ніж від був за австрійців. Навчальний процес мав здійснюватися безоплатно, а для учнів слід ввести стипендії та різні допоміжні виплати. Далеким до національної толерантності був підхід щодо права на навчання. Так, для галицьких іудеїв передбачався відсотковий бар'єр у здобутті освіти. Освітній процес в Галичині мали очолити росіяни. До вчителювання допускалися галицькі емігранти, котрі працювали вчителями в Росії, а також політично благонадійні, правильно зорієнтовані місцеві галичани. Для останніх, які б мали труднощі на мовному ґрунті передбачалися курси російської мови від 2 до 6 місяців, як в містах Галичини (Львів, Самбір, Тернопіль, Станіславів, такі Російської імперії (Петербург, Київ), де б окрім російської мови викла-

далися російською і інші предмети. Розуміючи, що реалізувати все це на державному рівні буде важко і цей процес може розтягнутися в часі, Ю. Яворський пропонував на перших порах ініціативу передати російським приватним закладам, москвофільським народно-культурним інституціям, які «високо тримали прапор народної національно-російської освіти», протидіяти «шкідливому впливові польських і мазепинських шкіл» [8, с.67].

Слід зазначити, що російська влада мала свій концепт освітньої політики на окупованих територіях Галичини. В його основі теж лежала русифікаторська ідея. Тому ідеї російської школи та курсів російської мови, які пропонувалися РНС були взяті окупаційною адміністрацією до уваги.

У 1916 році, після другої окупації росіянами Галичини, у вересневій «Записці» висловлюється нарікання до Петербургу щодо загравання російською влади перед поляками, що негативно відбивається на становищі «русского» населення галицького краю, в т.ч. і перспективах змін в освітній сфері. Як свідчить документ, остання, як і раніше в «Записках» за 1914 рік, повинна бути безумовно повністю русифікованою. Авторами документу пропонувалося активніше долучати до освітнього процесу як в школі, так і в вузі росіян. Зокрема, направити з Варшавського університету до Львівського частину професорсько-викладацького складу. Як відомо, за нової окупації Галичини російська адміністрація пішла на деякі поступки українцям, зокрема, хоч і дозовано, але даючи їм право на існування української школи щоправда лише на найнижчому рівні. Така позиція владних структур викликала категоричне заперечення у членів РНС. У вересневій «Записці» представлена також пропозиція розгортання вивчення російської мови представниками судового апарату шляхом введення курсів вивчення літературної російської мови [9].

У чергових «Записках» РНС від 13 грудня не має прямих рекомендацій щодо освітньої політики в регіоні. Однак вона пронизана наскрізно пропагандою «духовної і культурної єдності» Карпатської Русі з Російською імперією, що безумовно передбачає, хоч і опосередковано, рекомендацію продовження русифікації освітнього процесу в Галичині [6].

Таким чином, записки «Русского Народного Совета» є важливим джерелом з історії галицьких москвофілів. Вони вказують на те, що основу їх освітньої діяльності в 1914-1916 роках складала ідея русифікації освітнього простору Східної Галичини.

Список використаних джерел:

1. Бахтуріна А. Политика Российской Империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны / Серия «Первая монография» под ред. Г. А. Бордюгова. Москва: АИРО-XX, 2000. 264 с.
2. Велика війна 1914-1918 рр. і Україна: у 2 кн. Кн. 1: Історичні нариси / упоряд. О. П. Рєєнт; ред. кол. В. А. Смолій (голова). НАН України, Ін-т історії України. Київ: ТОВ «Видавництво «Кліо», 2013. 784 с.
3. Вендланд А. В. Русофіли Галичини. Українські консерватори між Австрією та Росією, 1848-1915 / переклала з німецької Х. Назаркевич. Львів: Літопис, 2015. 688 с.
4. Гайсенюк В. Початок кінця. Москвофіли у Великій війні (1914-1918). Чернівці: Друк Арт, 2017. 304 с.
5. Історія Львова. У трьох томах / редкол.: Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій. Львів: Центр Європи, 2007. Т. 2. 559 с.
6. О прошлом, настоящем и будущем Прикарпатской Руси. Одна из записок Русского народного совета Прикарпатской Руси. *Русин*. 2016. № 2 (5). С. 35-54.

7. Олійник С. В. «Карпато-русский освободительный комитет» як складова частина реалізації зовнішньополітичного курсу Російської імперії щодо Галичини. *Анатолій Олексійович Копилов: Особистість у вимірі епохи: спогади. Дослідження*: зб. наук.-практ. конф. / Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. І. Огієнка. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2016. Вип. 2. С. 100-103.
8. Петрович І. Галичина під час російської окупації. Серпень 1914 – червень 1915. Львів, 1915. 115 с
9. Русского народного совета Прикарпатской Руси записка по вопросу об управлении областями русского Прикарпатья. *Русин*. 2016. № 2 (5). С. 19-34.
10. Сусяк С. Г. Будущее Галичины в планах Русского Народного Совета. *Русин*. 2016. № 4 (46) С. 168-190.
11. Białynia-Chołodecki J. Lwów w czasie okupacji rosyjskiej (3 września 1914 – 22 czerwca 1915). *Z własnych przeżyć i spostrzeżeń*. Lwów, 1934. 168 s.

The article has a source study character. The author examines the notes of the «Russian People's Council» for their value in elucidating the educational policy of Galician Muscovites in 1914-1916.

Key words: «Russian People's Council», Galician Muscovites, World War I.

Отримано: 15.03.2021

УДК 321.64«19»(8=134)

І. А. Опря, кандидат історичних наук, доцент

АВТОРИТАРНІ РЕЖИМИ ХХ ст. ТА ЇХ СПЕЦИФІКА: ПРИКЛАД ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ

У статті досліджено сутність авторитарних режимів у Латинській Америці у ХХ ст. Визначено причини поширення цих режимів та специфіку існування у регіоні.

Ключові слова: авторитаризм, політичний режим, диктатура, каудильйо.

У ХХ ст. багато країн Латинської Америки пережили період авторитарних режимів, коли, зберігаючи диктаторську владу, авторитарна система допускала наявність елементів економічного, політичного і ідеологічного плюралізму. Для країн регіону типовими були авторитарні військово-диктаторські режими з тоталітарною тенденцією, в яких реальний механізм політичної влади концентрувався в руках військового або цивільного лідера, який ставав главою держави і керівником єдиної політичної партії. Оскільки загроза авторитаризму не зникла і донині, тому доцільним є характеристика цих режимів та виявлення їх специфіки на прикладі Латинської Америки, що і є метою даної статті.

Питання авторитарних режимів привертало увагу багатьох дослідників, серед яких варто згадати А. Глінкіна [1], Е. Лапшева [3], Г. Мірського [5], А. Орлова [6], О. Ткача [7] та ін., втім дискусійність питання зумовлює потребу подальшого наукового пошуку.

Ряд латиноамериканських держав у післявоєнний період прагнули використовувати західну модель «індустріального суспільства» для зміцнення незалежності і ліквідації свого нерівноправного «периферійного» положення, для здійснення цілого комплексу соціально-економічних перетворень в інтересах модернізації. Однак на практиці ця модель в силу певних труднощів і протиріч, обумовлених недостатнім рівнем розвитку в економічній, соціальній, політичній сферах, національними традиціями, не могла в перші повоєнні десятиліття дати в повній мірі істотних результатів. «Вестернізація» регіону призвела до ескалації політичної, соціальної, економічної нестабільності. У підсумку в пошуках механізму стабілізації лідери багатьох латиноамериканських держав прийшли до усвідомлення необхідності авторитарних, «жорстких» методів правління [9, с.261].

У ситуації, що склалася з'явилася концепція «нового авторитаризму». Гарвардські політологи вважали, що для багатьох країн визначальними факторами були не демократія і політичні свободи, а політична стабільність. Але у зв'язку з тим, що свобода немислима без організованості і порядку, то необхідно було зосередити державну владу або в руках «еліти», або «освіченого диктатора». При цьому, щоб дати «еліті» можливість здійснити економічну модернізацію, участь народу у політичній діяльності слід значно обмежити [2, с.473].

Існування авторитарних режимів у Латинській Америці як політичної константи обумовлюється цілою низкою чинників, характерних для даного регіону в цілому. Це і незавершеність перехідного періоду на шляху до демократичної, правової держави; і слабкість різних політичних структур та нечіткий розподіл гілок влади; і активна роль армії в політичному житті; і наявність таких соціальних явищ як корупція, кримінально-мафіозні структури, голод, злидні,

наркоманія, безробіття, безграмотність; і різноманітність національних та расових елементів; і військові конфлікти, громадянські війни, тероризм, забруднення навколишнього середовища та інше. Не можна не згадати неоднорідний, широкий спектр політичних поглядів населення – від традиційних культур і релігій, до буржуазних неоліберальних ідей і концепцій; економічну і політичну залежність латиноамериканських держав від індустріально розвинених світових центрів – США, Європи і Японії [4, с.41].

Одна з особливостей латиноамериканських авторитарних режимів це популізм. Він сформувався на ґрунті спотворень в економічному розвитку порівняно з Європою і Північною Америкою. Відставання латиноамериканського регіону створювало загальне відчуття несамостійності і відчаю. Саме це живило ідеологію популізму і дозволяло йому, викривати «західний імперіалізм» з націоналістичних позицій, висунути в якості альтернативного варіанту вчення про класову боротьбу в кожній з країн Латинської Америки [3, с.19].

Особливою формою популізму в латиноамериканському регіоні є так званий воєнізований популізм. Раніше в історичній публіцистиці мала місце тенденція перебільшувати роль латиноамериканського військового популізму, ототожнювати його з тоталітарною системою, фашизмом [7, с.64]. Скоріше можна погодитись з міркуванням Г. Мірського, який зазначає, що «часто вживане визначення бразильського військового режиму як фашистського, є недостатньо переконливим. Звичайно, спільні риси є. Але фашизм має свою специфіку, яка принципово відрізняє його від інших різновидів деспотичної диктатури, військової чи громадянської: він немислимий без двох рис – створення масової соціальної бази і ідеологічного «уніформізму», що виключає будь-який плюралізм думок. Всього цього не було ні у бразильського, ні у інших військових режимів Латинської Америки» [5, с.218].

Найважливішою особливістю авторитаризму в Латинській Америці є його тісний зв'язок з військовими силами, представники яких нерідко в процесі переворотів ставили на чолі держави. За ХХ ст. в регіоні відбулось близько 200 державних переворотів за участю військових. Найбільш значні з них за своїми політичними наслідків відбулися в Бразилії (1964 р.), Аргентині (1966 і 1976 рр.), в Перу і Панамі (1968 р.), в Уругваї та Чилі (1973 р.) [6, с.94].

Військово-диктаторські режими стали не тільки реальністю, а й певною закономірністю політичного розвитку регіону. Встановлення «нового порядку» після здійснення військових переворотів було засновано на беззастережному підпорядкуванні всіх верств населення волі диктаторів або їх радників. До середини 70-х років авторитарні військові режими знаходились при владі в переважній більшості

латиноамериканських країн (за винятком Венесуели, Колумбії, Коста-Ріки, Мексики).

Механізм правління військових був добре відпрацьований: в більшості випадків диктатори, які захопили владу, привласнювали собі звання президента і створювали політичну систему, що опиралася на армію і одну партію. Населення, за винятком нечисленної пануючої групи, перетворювалося в об'єкт політичного тиску диктатора та його оточення. Крім внутрішніх причин, формуванню авторитарних режимів у Латинській Америці сприяло протистояння двох світових систем – капіталізму і соціалізму у їх глобальній боротьбі за сфери впливу [8, с.154].

Для політичного життя латиноамериканського континенту характерний феномен так званого кауділізму (вождизму). Він є важливим фактором у формуванні авторитарних режимів. Культ вождя пронизана вся історія регіону. Військові або цивільні лідери наділялися надлюдськими рисами, ставали найчастіше живою легендою. Слепа віра в месіанське призначення таких харизматичних лідерів змушувала латиноамериканського виборця, особливо в сільській місцевості, віддавати свої голоси не за ту чи іншу партію, а за місцевого вождя – каудильйо.

Серед інших особливостей авторитарних режимів у Латинській Америці відзначають корупцію, наркомафію і ряд інших явищ антиконституційного характеру. Корупція отримала широке розповсюдження в країнах регіону через надмірну бюрократизацію адміністративного апарату. Бюрократія перетворилася в особливий корпоративний соціальний прошарок, що впливає на більшість важливих параметрів політичного життя [1, с.21].

Найнебезпечнішим явищем в політичній, економічній і соціальній сферах регіону стала діяльність наркомафії. Вона являє серйозну загрозу для політичної стабільності всієї Західної півкулі. Причини явища кореняться в місцевих традиціях та соціально-економічних особливостях. Вони багато в чому визначалися запізнілим, в порівнянні з США і Західною Європою, вступом країн регіону на шлях капіталістичного розвитку.

Таким чином, авторитарні режими в Латинській Америці у XX ст. характеризувалися рядом факторів, які прямо впливали на їх формування а саме: монополія на владу однієї групи, партії або коаліції, яка ні перед ким не підзвітна; повна або часткова заборона на діяльність опозиції; централізована структура влади; збереження обмеженого плюралізму; відсутність можливості ненасильницької зміни влади; використання силових структур для утримання влади. І хоча на сьогодні у більшості країн регіону авторитаризм відійшов у минуле, його загроза залишається актуальною.

Список використаних джерел:

1. Глинкин А. Н. Борьба с наркобизнесом: противоречия и сотрудничество. *Латинская Америка*. 1997. № 12. С. 17-21.
2. Гренвилл Дж. История XX века. Люди. События. Факты: пер. с англ. О. Суворова. Москва: Аквариум, 1999. 678 с.
3. Лапшев Е. Г. Опасное наследие XX века. *Латинская Америка*. 1995. № 10. С. 13-20.
4. Механизмы политической власти в переходных обществах. «Круглый стол». *Латинская Америка*. 1997. № 8-9. С. 32-44.
5. Мирский Г. И. Роль армии в политической жизни страны «третьего мира». Москва: Наука, 1989. 312 с.
6. Орлов А. Г. Политические системы стран Латинской Америки. Москва: Международные отношения, 1982. 192 с.
7. Ткач О. І. Латинська Америка – деякі аспекти конституційних реформ. *Вісник Київського національного університету імені Т. Шевченка. Серія «Міжнародні відносини»*. Вип. 12. 1999. С. 63-69.
8. Хачатуров К. А. Записки очевидца. Москва: Новости. 1996. 381 с.
9. Шумов С. А., Андреев А. Р. История Латинской Америки. Москва: Наука, 2003. 312 с.

The article examines the essence of authoritarian regimes in Latin America in the XX century. The reasons for the spread of these regimes and the peculiarities of existence in the region are determined.

Key words: authoritarianism, political regime, dictatorship, caudillo.

Отримано: 15.03.2021

УДК 32.019.51:32.019.57:004(477)

Я. Пінкас, аспірантка

ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВПЛИВ В УКРАЇНСЬКОМУ МЕДІАПРОСТОРІ (НА ПРИКЛАДІ ТЕЛЕКАНАЛІВ ZIK, 112, NEWSONE, НАШ)

У статті окреслюються основні методи інформаційно-психологічного впливу, які застосовуються в засобах масової інформації, з метою формування у свідомості людей навіюваних образів.

Ключові слова: інформаційний вплив, інформаційно-психологічний вплив, інформаційно-технічний вплив, переконання, навіювання, дезінформація.

Роль інформації значно зросла в сучасному світі. Цьому сприяє глобалізація та перехід до постіндустріального, а з часом і до інформаційного суспільства. Така нова реальність впливає на ширше застосування інформаційних засобів впливу задля отримання вигоди. Найпоширенішими сферами їхнього застосування є військова, політична та економічна. У політичній – це створення підтримки населенням влади та насадження ідеології [1, с.25].

Одним із основних методів впливу є інформаційний, який у науковому середовищі часто поділяють на інформаційно-технічний та інформаційно-психологічний. Під інформаційним впливом розуміють «організоване цілеспрямоване застосування спеціальних інформаційних засобів і технологій для внесення деструктивних змін у свідомість особистості, соціальних груп чи населення (корекція поведінки), в інформаційно-технічну інфраструктуру об'єкта впливу та (чи) фізичний стан людини» [3, с.10]

Інформаційно-технічний полягає у здійсненні впливу на інфраструктуру об'єкта з метою реалізації змін у її функціонуванні з технічного боку. Натомість інформаційно-психологічний передбачає вплив на свідомість та підсвідомість особистості й населення з метою внесення змін у

їхню поведінку і світогляд. Його базовими методами є переконання й навіювання [9, с.10-11]. За допомогою методу переконання забезпечується формування критичного сприйняття дійсності у об'єкта впливу, що передбачає наступний алгоритм дії: ідея (певне бачення), що транслюється має бути доступно для розуміння тих на кого вона спрямовано, в ідеалі звучати «іхньою» мовою та походити з джерел яким вони довіряють. Переконання базуються на фактах, що вже відомі об'єкту, проте подаються під потрібним кутом. Така інформація здебільшого повинна містити узагальнюючі пропозиції та логічні конструкти. Надзвичайно важливим при цьому є емоційне забарвлення фактів, що доносяться до об'єкта впливу.

Навіювання, на відміну від переконання, спрямовується на некритичне мислення. Мета його полягає у впливі на почуття та емоції людини, а через них – на її волю та розум.

Його особливостями є:

- цілеспрямованість і плановість застосування;
- конкретність визначення об'єкта навіювання (селективний вплив на певні групи населення, що враховує їхні

основні соціально-психологічні, національні й інші особливості);

- некритичне сприйняття інформації об'єктом навіювання;
- визначеність, конкретність поведінки, що ініціюється (об'єкту необхідно дати інструкцію щодо конкретних його реакцій і вчинків, які відповідають меті впливу) [3, с.11].

Застосування методів інформаційного впливу може спричинити дестабілізаційні процеси в інформаційному просторі держави, спровокувати неспокій та внутрішнє протистояння. Об'єктом їх впливу є індивідуальна та суспільна свідомість, а ціллю – трансформація психіки, зміна поглядів, думок, ціннісних орієнтацій, світогляду, духовних цінностей, а також процес формування громадської думки щодо державного устрою, прав і свобод громадян, зовнішньої та внутрішньої політики, іміджу інститутів громадянського суспільства та глави держави.

Досягнення зазначених цілей передбачає застосування окрім згаданих вище методів також дезінформацію, приховування або спотворення інформації, девальвацію суспільних цінностей тощо.

Засоби масової інформації, здійснюючи вплив, переслідують різні цілі: від консолідації нації до поділу населення держави на кілька ворогуючих таборів. Наприклад, в ефірах телеканалів 112 Україна, ZIK, NewsOne та НАШ, на яких неодноразово звучали меседжі про те, що в Україні відбувається громадянська війна і на її території немає російських військ, формується «образ» України, як економічно, політично та військово неспроможної держави. Країни, яка захоплена олігархами, де порушуються права людини, пригнічуються російськомовні громадяни, керівництво якої не бажає припинити війну. Тут Закон України про «Про забезпечення функціонування української мови» назвали неконституційним, «піарили» російську вакцину, трансливали зустріч В. Медведчука з В. Путіним та намагалися влаштувати телеміст із каналом «Россия 24» [15].

В Україні чи не найбільший суспільний резонанс має тема війни, навколо якої ведуться активні дискусії. Проте, під час передачі «Хронологія тижня» із В'ячеславом Пішовським 30 червня 2019 року, ведучий наголосив на тому, що «повернуся до цієї теми, тому що вона дуже важлива, вона показує, хто що може і хто чого не може робити на такому складному відтинку роботи, як конфлікт всередині України і україно-російські відносини» [2].

В ефірі програми «Протистояння», що трансливалась 28 червня 2019 року, гість програми, кандидат у народні депутати від «ОПЗЖ» в Харківській області А. Лесик зазначав наступне: «Ви бачили там російські війська? ... це все пропаганда. Там звичайні донецькі громадяни, шахтарі, які встали захищати свої погляди, свої ідеали, бо бачать, що творила українська влада. ... Ви згадайте, як конфлікт починався? Стояли люди: жінки, матері, взявши за руки, а на них бронетранспортери зі зброєю ... Найпростіше знайти агресора і п'ять років промивати мізки людям, що на нас напали і тому подібне ...» [8].

В ефірах аналізованих телеканалів часто звучали меседжі про утиски російськомовних громадян, особливо після нещодавно ухваленого Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [11]. На думку їх спікерів, даний Закон є неконституційним і держава не може вимагати від бізнесу нічого крім сплати податків. Так, в ефірі телеканалу NewsOne народний депутат від ОПЗЖ І. Кива заявив, що «даний закон суперечить Конституції України, порушує мої права і права всього російськомовного населення України. Він прийнятий на угоду окремим політикам, які використовують конфлікт на сході України для просочення нашої країни ненавистю по відношенню один до одного і розколу суспільства. По суті, вони хочуть наблизити знищення нашої держави. Це все – тотальна програма знищення нашої нації» [4].

Говорячи про те, що даний закон є суперечливим І. Кива ймовірно мав на увазі 10 статтю Конституції України де вказано що: «в Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних

меншин України» [5]. Але він не говорить про те, що в тій же 10 статті вказано й те, що «держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України» [5].

Часто інформація перекручується, або не договорюється. Так, сайт телеканалу 112 Україна містить статтю: «Мовний закон: патріоти отримають нову іграшку» де цитується інформація з телеграм-каналу юриста М. Підмогильного: «вже деякий час «патріотично заклопотані» громадяни розважають себе полюванням на тих працівників сфери послуг, які не володіють українською мовою. Людей публічно цькують і звільняють з роботи. Все це посправжньому жахливо» [6].

В свою чергу канал «НАШ» до Дня Незалежності випустив ролик де простежується чітка маніпуляція, основний меседж якої полягає в тому, що наш суверенітет є помилкою [7] і не варто було голосувати за самостійність. Сюжет розвивається наступним чином: спершу на прапор України дивиться жінка, яка в 1991 році на всеукраїнському референдумі проголосувала за незалежність України, далі час ніби відмотується назад, показані кадри з президентами В. Зеленським, П. Порошенком, В. Януковичем, В. Ющенком та Л. Кучмою, війною на Донбасі, Революцією Гідності та Помаранчевою революцією. Всі сюжети висвітлюють події, як негативні та руйнівні. Ролик завершується тим, що на всеукраїнському референдумі щодо проголошення незалежності України дівчина відходить від бюлетеня.

Європейська конвенція з прав людини та законодавство України, зокрема стаття 34 Конституції України, передбачає право на свободу вираження поглядів, проте у тому випадку якщо здійснення цих свобод, не суперечить інтересам демократичного суспільства та здійснюється в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки. А свобода засобів масової інформації немає нічого спільного із розпалюванням ворожнечі, дезінформацією, перекручуванням фактів і грою на емоціях.

Діяльність зазначених каналів спричинила появу петиції з вимогою «припинити антиукраїнську діяльність телеканалів «112 Україна» та NewsOne» та набрала на сайті Верховної Ради 25 тисяч необхідних для розгляду [10]. Вона отримала відповідь комітету ВРУ з питань національної безпеки і оборони, у якій зазначалось, що «03 жовтня 2018 року на засіданні Комітету було прийняте рішення рекомендувати Верховній Раді України за результатами розгляду підтримати прийняття проекту Постанови Верховної Ради «Про схвалення пропозиції щодо застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)» ... за створення реальних та/або потенційних загроз національним інтересам, національній безпеці в інформаційній сфері, суверенітету і територіальній цілісності України ...» [10; 13]. Нещодавно Указом Президента України від 2 лютого 2021 року № 43/2021 було введено в дію рішення РНБО від 2 лютого 2021 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)» [12].

Голова Служби безпеки України І. Баканов назвав рішення РНБО щодо запровадження санкцій проти телеканалів 112, NewsOne та ZIK послідовним кроком української влади у боротьбі з російською гібридною агресією, яке не має жодного відношення до обмеження свободи слова [14].

Отже, застосування методів інформаційного впливу може мати різні цілі: від консолідації нації або частини населення до розділення держави на кілька ворогуючих груп. Вони можуть працювати в інтересах діючої влади або опозиції, окремої групи людей, ідеології чи концепції.

Список використаних джерел:

1. Гріга В. С., Гізун А. І. Аналіз сучасних теорій інформаційно-психологічних впливів в аспекті інформаційного протистояння. *Актуальні задачі та досягнення у галузі кібербезпеки: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції*, м. Кропивницький, 23-25 листопада 2016 р. Кропивницький, 2016. С. 25-27.
2. Дотримання стандартів висвітлення під час виборів та можливих зловживань свободою слова телеканалом

- «NewsOne». Незалежна медійна рада: веб-сайт. URL: <https://mediarada.org.ua/case/newsone/>
- Жарков Я. М., Компанцева Л. Ф., Остроухов В. В., Петрик В. М., Присяжнюк М. М., Скулиш Є. Д. Історія інформаційно-психологічного протиборства: підруч. / за заг. ред. Є. Д. Скулиша. Київ: Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2012. 212 с.
 - Ілля Кива: Мовний закон – дискримінаційний і прийнятий в порушення Конституції. URL: https://zikua.tv/news/ludyna/illia_kyva_movnyi_zakon_dyskryminatsiinyi_i_pryinia_tyi_v_porushennia_konstytutsii_993187
 - Конституція України. Редакція від 01.01.2020. *Офіційний вебпортал парламенту України*: веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
 - Мовний закон – з 2022 року все тільки погіршає. *112 Україна*: веб-сайт. URL: <https://ua.112ua.tv/mnenie/movnyi-zakon-patrioty-otrymaut-novu-ihrashku-568383.html>
 - Наша (Не)залежність? 29-річниця Незалежності України. НАШ покаже! 24.08.2020. *НАШ*: веб-сайт. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=yQutSR6Ob-o>
 - Освобождение пленных, 40 дней президента Зеленского и приближающиеся выборы. Противостояние 28.06.19. *NewsOne*: веб-сайт. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=PqIM1rfP7bw>
 - Петрик В. М., Присяжнюк М. М., Компанцева Л. Ф., Скулиш Є. Д., Бойко О. Д., Остроухов В. В. Сугестивні технології маніпулятивного впливу: навч. посіб. 2-е вид. / за заг. ред. Є. Д. Скулиша. Київ: ЗАТ «ВІПОЛ», 2011. 248 с.
 - Припинити антиукраїнську діяльність телеканалів «112 Україна» та NewsOne. Комітет Верховної Ради України з питань національної безпеки і оборони від 12 жовтня 2018 року. №04-24/ 16-657(213709). Відповідь на петицію Переверзева А. «Припинити антиукраїнську діяльність телеканалів «112 Україна» та NewsOne». *Верховна Рада України. Електронні петиції*. веб-сайт. URL: <https://itd.rada.gov.ua/services/Petition/Index/4060>
 - Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України від 11.09.2020. № 21 *Офіційний вебпортал парламенту України*: веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>
 - Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 лютого 2021 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)» Указ Президента України від 02.02.2021 р. №43/2021. *Офіційне інтернет-представництво президента України*: веб-сайт. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/432021-3644>
 - Про схвалення пропозицій щодо застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій): Постанова Верховної Ради України від 04.10.2018 р. № 44/2018. *Офіційний вебпортал парламенту України*: веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2589-19#Text>
 - Санкції щодо окремих телеканалів – послідовний крок у боротьбі з російською гібридною агресією – Іван Баканов. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/sanktsii-shchodo-okremykh-telekanaliv-poslidovnyi-krok-u-borotbi-z-rosiiskoii-hibrydnoiu-ahresieiu-ivan-bakanov>
 - Телеканалом «NEWSONE», «112 УКРАЇНА» і «ЗИК» призначено позапланові перевірки через трансляцію зустрічі Медведчука з Путіним. *Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення*: веб-сайт. URL: <https://www.nrada.gov.ua/telekanalam-newsone-112-ukrayina-i-z-zik-pryznacheno-pozaplanovi-perevirky-cherez-translyatsiyu-zustrichi-medvedchuka-z-putinyum/>

The article outlines the main methods of information-psychological influence, which are used in the media, in order to form in the minds of people inspired images.

Key words: Information influence, information – psychological influence, information – technical influence, persuasion, suggestion, misinformation.

Отримано: 15.03.2021

УДК 371:37.032

М. П. Плахтій, кандидат філософських наук, доцент

ФІЛОСОФІЯ ДИДАКТИКИ У КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ ПОКОЛІНЬ

У статті досліджується особливості постмодерної філософії та її можливості у вирішенні освітніх проблем, аналізуються головні підходи до розуміння покоління «Z» як прояву постмодерних тенденцій.

Ключові слова: постмодерн, «Теорія покоління», покоління «Z», класична освітня парадигма, нова парадигма освіти, освіта покоління «Z».

Постмодерністський поворот філософської думки другої половини ХХ ст. зумовив переосмислення багатьох важливих питань, зокрема і проблеми філософії освіти та нової освітньої парадигми. Це соціокультурне явище пов'язане із зміною статусу знання в суспільстві, адже у нових реаліях знання виробляється й буде вироблятися для того, щоб бути проданим, а споживається й буде споживатись для того, щоб набутти вартість у новому продукті.

Головними вітчизняними дослідниками проблем філософії освіти є такі вчені як: В. Андрущенко, І. Бех, Л. Губерський, В. Кремень, П. Кононенко, М. Култаєва, І. Предборська, І. Степаненко, Н. Сухова та ін.

В умовах кризи попередньої системи освіти постала необхідність перегляду головних принципів освітньої діяльності та зміни освітньої парадигми. Питанням дослідження парадигми освіти приділяли увагу: В. Андрущенко, М. Бойченко, І. Зязюн, В. Кізіма, В. Краєвський, В. Пилиповський, М. Романенко, О. Уваркіна та ін. Втім, і сьогодні ця проблема є актуальною для вітчизняної освіти.

Класична освітня парадигма була створена під впливом певних «філософських і педагогічних ідей, які були сформульовані в кінці ХХІІІ – початку ХІХ ст. Я.А. Коменським, Й.Г. Песталлоці, Й. Гербартом, А. Дістервегом, Дж. Дьюї та іншими мислителями» [1, с.38].

Проте, вважає професорка І. Предборська, ця парадигма себе вичерпала і не відповідає вимогам сучасного су-

спільства [1, с.39]. Тому необхідним є перехід до нової освітньої парадигми «під якою розуміється сукупність принципів, ціннісних настанов і способів організації освітньої діяльності, які визначають кут зору на освіту: її мету, модель та освітній ідеал, адекватний антропологічним та соціокультурним запитам суспільства» [1, с.38].

Серед сучасних тенденцій філософсько-освітнього напрямку науковці виділяють – Постмодерністський (С. Ароновітц, Н. Бурбуліс, Г. Жиру, Д. Ленцен, В. Фішер та ін.). У цьому напрямі визначальним є «спрямування на деконструкцію так званих гранднарративів, переосінку суб'єкт-об'єктних відносин, подолання ієрархій та владних відносин, у тому числі й в освітній сфері» [1, с.44]. Цей напрям виступає проти диктату визначених теорій у педагогіці, за плюралізм та нові форми виробництва знань.

Про тенденції до «деконструкції» у освіті зазначає також Л. Ваховський. Він звертає увагу на цю вимогу постмодернізму, яка змінює традиційні взаємовідносини між учителем та учнем, і вважає прийнятним демократичний та рівноправний діалог між ними [2, с.16]. Слід зазначити, що сьогодні і в українській освіті спостерігається тенденція до зміни стилю взаємовідносин між учителями та учнями.

Таким чином, ученні звертають увагу на потребу впровадження нових освітніх моделей, а це, у свою чергу не є можливим без змін у світоглядних основах освіти, зокрема української.

І, як слушно зазначає І. Предборська: «В особистісному ракурсі освіта повинна враховувати: зміни стереотипів поведінки; образи мислення. У соціальному плані вона має брати до уваги: зміни моделей освіти; способи трансляції соціокультурного досвіду поколінь; відповідність змісту освіти сучасній науковій картині світу та сучасним освітнім ідеалам; стиль соціально-політичної діяльності та ін.» [1, с.55].

Теорію поколінь створили американські вчені Нейл Хоув і Вільям Штраус [3] в 1991 році. Основою цієї моделі є цінності людей. На думку сучасних учених, покоління є групою людей, народжених у певний віковий період, що перебували під впливом однакових подій, особливостей виховання, та цінностей.

Американські вчені Нейл Хоув і Вільям Штраус виділили шість поколінь: покоління переможців або «GІ» (народилися в 1901 – 1922); мовчазне покоління (1923 – 1942); покоління «бумерів» або «бєбі-бумери» (1943 – 1963); покоління «Х» (роки народження – 1963 – 1983); покоління «Y» (роки народження – 1983 – 2003); покоління «Z» (2003 – 2023) [4, с.37].

Покоління «Х». Цінності цього покоління формувалися під впливом «холодної війни», перебудови, поява СНІД, війни в Афганістані. Це покоління людей готових до змін, для яких визначальними особистісними якостями є: індивідуалізм, можливість вибору, глобальна інформованість, технічна грамотність, прагнення вчитися протягом усього життя, неформальність поглядів, пошук емоцій, прагматизм, надія на себе, рівноправ'я статей.

Покоління «Y» (міленіали). Формування цього покоління відбувалося при розпаді СРСР, терактах, появі атипової пневмонії, бурхливому розвитку цифрових технологій. Звичною дійсністю стали мобільні телефони та Інтернет. Головні цінності цього покоління: громадянський обов'язок, мораль, відповідальність, нехайна винагорода, але при цьому психологи відзначають їх наївність і вміння підкорятися. «Y» вирости в епоху віртуального світу, комп'ютерів, цифрових технологій.

Покоління «Z» (роки народження – 2003 – 2023). А.Б. Єрмоленко розглядає це покоління як дітей батьків з покоління «Х», які були першим поколінням, просунутим в інформаційному плані. «Z» народжуються з Інтернетом в руках. Те, що попередні покоління називали «новими технологіями» або «технологіями майбутнього», для покоління «Z» вже дійсність. Головними цінностями для них є сім'я, дружба, любов, кар'єра і гроші. «Z» – перше покоління, яке повністю народилося в часи глобалізації та постмодернізму [5, с.86].

Дітям покоління «Z» зручніше спілкуватися он-лайн, а не особисто і друзі в соціальних мережах для них так само важливі, як і реальні, зазначає Ю.Ю. Великий [6, с.252]. Вісім з десяти представників покоління «Z» зареєстровані в соцмережах і вважають віртуальне життя не менш вагомим, ніж реальне.

Втім, занурення у віртуальне життя спричиняє і збільшення кількості депресивних станів та психологічних розладів серед дітей починаючи з 2011 року, зазначає американський психолог Джин Твендж [7, с.38].

Освіта завжди була і залишається основним способом розвитку людини та суспільства. Зарубіжні та вітчизняні вчені відзначають, що система освіти не задовольняє сучасні вимоги і внаслідок цього перебуває в стані кризи. Класична освітня модель із орієнтацією на засвоєння великого об'єму усіх можливих наук більше не є ефективною у сучасних умовах. Нова парадигма дидактики повинна враховувати усі виклики цивілізації, зокрема і наявність безперервного потоку інформації, освітніх та психологічних особливостей здобувачів освіти.

Перш за все потрібно розглянути питання: хто здійснює освітній вплив, хто навчає. Сьогодні немає аналітичних публікацій, які б давали уявлення про те, чи зрозумі-

лими та прийнятними є вимоги нової освітньої парадигми для сучасних вітчизняних педагогів. Більша частина педагогів які навчають зараз – це випускники радянських вузів, із величезним віковим розривом із сучасною молоддю. Інакше кажучи, сьогодні це представники нашого соціуму народжені в період з 1954 по 1984 роки. Відповідно до даних «Теорії Поколінь», ці категорії відповідають поколінням «Бєбі-бумерів» та «Х».

Сучасне покоління дітей багато у чому відрізняється від батьків та прабабків. Їхня унікальність формується за рахунок того, що вони живуть у в умовах цифрового, інформаційного суспільства. «Z» – перше покоління, яке повністю народилося в часи глобалізації та постмодернізму. Персональні комп'ютери, легкий та швидкий доступ до Інтернету, величезні можливості доступу до інформації є для них складовими повсякденного життя.

Класична освітня парадигма, як була створена під впливом «філософських і педагогічних ідей кінця ХХІІІ– початку ХІХ ст. себе вичерпала і не відповідає вимогам сучасного суспільства. Тому необхідним є перехід до нової освітньої парадигми, під якою розуміється сукупність принципів, ціннісних настанов і способів організації освітньої діяльності, які визначають кут зору на освіту: її мету, модель та освітній ідеал, адекватний антропологічним та соціокультурним запитам суспільства. Такі ґрунтовні зміни освітньої парадигми змушують все більше орієнтуватися на гуманітарні цінності, на нову людину. У «Теорії поколінь» Нейла Хоува і Вільяма Штрауса дається чітка та ґрунтовна характеристика шести поколінням в залежності від років народження та соціально-технологічних умов формування. Для найбільш ефективної суспільної взаємодії необхідно врахування специфіку кожного із поколінь. Найбільш проблемною ця взаємодія між поколіннями може бути у освітній діяльності.

Таким чином, сучасні освітні процеси мають бути кардинально змінені, адже покоління «Z» – це інші учні. Ми вважаємо, що покоління «Z» повинне мати характерні умови здобування освіти та методи навчання. Освітній заклад, створений у ХХ столітті, без інтеграції в сучасні реалії та врахування перспектив розвитку суспільства, не здатен підготувати підрастаюче покоління до життя.

Список використаних джерел:

1. Філософія освіти: навчальний посібник / за заг. ред. В. Андрушенка, І. Предборської. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. 329 с.
2. Ваховський Л. Постмодернізм і сучасна освіта. *PRACENA UKOWE Akad emiim. Jana Dlugoszaw Częstochowie Pedagogika*. 2015. Т. XXIV. S. 15–23.
3. Neil Howe, William Strauss. Millennials rising: the next great generation. *Vintage Books*, 2000. URL: <http://books.google.ru/books?id=vmNkI9oYc2IC>
4. Матвійчук О. Є. Теорія поколінь: чому ми різні та як порозумітися одне з одним. *Практика управління дошкільним закладом: щомісячний спеціалізований журнал*. 2018. № 7. С. 36-42. URL: <http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/25576>
5. Єрмоленко А. Б. Розвиток національного освітнього простору в контексті надбань теорії поколінь. *Вісник Національного університету оборони України*. 2014. № 3. С. 82-87.
6. Великий Ю. Ю. Діти-міленіали початку ХХІ ст. *Вісник ХДАК*. Випуск 53. 2018. С. 250-257.
7. Твендж Джин. Поколение селфи: кто такие миллениалы и как найти с ними общий язык / [пер. с англ. Е. Деревянко]. Москва: Эксмо. 2018. 336 с.

The article examines the features of postmodern philosophy and its possibilities in solving educational problems, analyses the main approaches to understanding generation «Z» as a manifestation of postmodern trends.

Key words: postmodern, «Theory of generations», generation «Z», classical educational paradigm, new paradigm of education, education of generation «Z».

Отримано: 15.03.2021

О. О. Починок, аспірант

ЗНАЧЕННЯ ПУБЛІЦИСТИКИ У ДОСЛІДЖЕННІ ПИТАННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕЛІТИ (НА МАТЕРІАЛАХ ГАЗЕТИ «ПОДОЛІЯ»)

У статті висвітлюється проблема джерелознавчого значення інформації, опублікованої в публіцистичних виданнях для дослідження питань регіональної еліти. Зокрема текст ґрунтується на матеріалах періодичного видання Подільської губернії «Подолія».

Ключові слова: періодичні видання, газета, замітка, діячі, регіональна еліта.

Вивчення проблемних питань регіональних еліт, це передусім студіювання життя та діяльності окремих осіб. За винятком офіційних документів певних закладів (різних сфер: політичної, соціально-економічної, культурницької), які черпаємо в фондах архівних установ, важливу інформацію про досліджуваних осіб можемо знайти в періодичних виданнях. Розглядаючи пресу як важливе джерело характеристики регіональної еліти Поділля в другій половині XIX – на початку XX ст., варто акцентувати на масиві інформації про діяльність значної кількості осіб, які перебувають у колі дослідження. Тому метою статті є простеження важливості газетних публікацій в системі вивчення функціонування регіональної еліти подільської губернії. До вивчення проблем історичного значення публіцистичних видань XIX – початку XX століття в Україні та зокрема на Поділлі звертались такі дослідники як: В. Вареник [2], В. Гандзюк [3], С. Єсюнін [4–6], А. Санцевич [13] та інші.

Характеризуючи публікації, замітки, об'яви та іншого роду інформативні записи, які можна віднайти вивчаючи номери газети «Подолія» можемо констатувати про кілька основних напрямів групування вартого уваги масиву інформації в джерелі. Зокрема, перші шпальти номерів займали загалом імперські значимі події або ж важлива інформація із діяльності Державної Думи. Це було закономірно для більшості тогочасних газет, а також для вище згаданої, зважаючи на те, що час початку публікації газети припав на діяльність Державних Дум. Тому серед інформації, яка могла бути доцільною (з дуже малою вірогідністю) – це окремі оголошення про діяльність певних установ чи про заходи у місті, що були на часі.

Наступній сторінці видання варто віддати другий пріоритет важливості. Ймовірно інформацію, яку можна знайти у її рубриках – це, в кращому випадку, дискусії з окремих питань в Державній Думі за участі подільських депутатів або із засідань губернської управи. Також тут же часто знаходилась інформація про церковні справи чи замітки з повчальним церковно-моральним характером. Це не випадково, зважаючи на те, що саме у 1906 р. видання «Подольские епархиальные ведомости» розділились на два окремі часописи «Православная Подолія» та, відповідно газета «Подолія» [1].

Найціннішу інформацію для дослідження персоналії Подільської губернії початку XX ст. несли замітки третьої та четвертої сторінок названого джерела. Зокрема у рубриках «Местная хроника» та «По Подолии». У них друкувались публічні звернення чи заяви, міжособистісні дискусії з актуальних питань регіонального характеру. А ще там розміщували вагому інформацію про різного роду заходи, за участі відомих осіб.

А саме, майже у кожному номері газети можемо віднайти згадки про щоденну діяльність єпископа Подільської православної єпархії. Особливо того, що стосувалося його особистого нагляду за діяльністю місцевих шкіл та провадженням навчального процесу. До прикладу, 18 травня 1907 р. єпископ Парфеній, був присутній в Подільському жіночому училищі духовного відомства на екзаменах в V класі з історії та у IV зі слов'янської мови [7, с.4], чи 30 листопада, того ж року на уроках Закону Божого в гімназії С. Славутинської у II і III класах [10, с.3]. Це не виглядало чимось особливим на той час, адже за державними законами нагляд за навчальним процесом був на Духовній консисторії губернії. Проте вартим увага є те, що і в таких справах списком волів брати особисту участь.

Співзвучно з актуальними в тому часі культурними освітньо-просвітницькими заходами, часто можемо зустріти публікації про створення різного роду товариств із означеною метою. Що особливо вагомо при цьому завжди згадувались чи імена організаторів чи відповідальних осіб. Так, за 9 червня 1907 р. є згадка, що в місті Кам'янці-Подільському, за ініціативи Ф. Ганницького, Б. Старорипинського, графа Грохольського та інших було організоване «Подільське музикальне товариство», яке мало на меті розвиток у м. Кам'янці та і взагалі у Подільській губернії музичного мистецтва за допомоги взаємного навчання. Для успіху введення в життя своїх завдань, товариство планувало відкривати свої відділи у межах Поділля [9, с.3]. Тижнем раніше, інформує газета, 3.06.1907 в міському клубі о 7 годині вечора, відбулося річне зібрання членів товариства «Просвіта». Було вказано, що одним із суттєвих завдань організації крім відкриття читалень та бібліотек і продажу книг, повинно бути намагання вести українську мову в школу, хоча б як експеримент. Засідання відбувалось за участі голови товариства – М. Завойка, замісника – С. Іванницького, секретаря – В. Стиранкевича [8, с.3].

Важливий вид заміток у цій частині газети, які часто публікувались – це подячні або компрометуючі статті та некрологи. Хоча газетне видання звісно ж піддавалася цензурі проте публікуватись міг кожен бажачий. Тому для всебічної характеристики життя та діяльності обраної для вивчення особи дуже важливим є пошук фактів, які підтверджують чи опротестовують раніш віднайдені відомості. Це особливо важливо у дослідженні проблем з характеристикою персоналії як еліти суспільства. Так, завдяки газетним публікаціям можемо простежити полеміку між духівництвом та представниками дворянського сектору Подільської губернії. На фоні суперечок про майбутнє представництво і кандидатів у депутати в Державну думу священник В. Левицький написав в одній з відповідних предводителю дворянства І. Раковичу у доволі саркастичному стилі, що між поміщиком і священником повна солідарність. Селянин «благоденствує під просвітницьким покровительством». І якщо б цар наказував прислати йому людей найкращого розуму для обговорення загалом-державних питань, то народ і духовенство, не роздумуючи послало б російських поміщиків, не зважаючи потрібним надати таку честь комусь іншому [11, с.3]. А далі зазначив, що таку картину ми спостерігали в маєтностях графа Гейдена, Бобринського та інших поміщиків імена яких відомі серед народу. Проте сказати таке про всіх російських поміщиків неможна [11, с.3].

Окремо слід сказати про некрологи. Такий вид джерела у газетах несе ширшу інформацію про особу. У них звично розповідається про колишній період життя померлої людини, а не про реальний час, за який виходить часопис. До прикладу, простий сільський вчитель подав некролог-згадку про померлого протоієрея о. В. Кардасевича, називаючи його своїм благодійником. Зауважив, що колись давно, знайшов в особі покійного свого доброго покровителя і людину рідкісної доброти у ставленні до ближніх. Зокрема згадував, що і підлегли, і парафіяни, й іновірці шанували, цінили і любили його як законовчителя, і як людину. Заставши всіх парафіян дітьми, він залишив їх почесними і добрими хазяями. Навіть особливо конкретизував автор, що євреї, мешканці містечка, поклали на його могилу срібний вінок [12, с.3]. Саме завдяки, таким деталізованим описам окремих випадків життя досліджуваних

осіб – некрологи займають особливе місце серед видів джерел.

Охарактеризувавши окремо кожен з видів інформативних газетних заміток, можемо констатувати, що такий вид джерела не тільки важливий, а доволі корисний і навіть необхідний при веденні дослідження, в якому основна увага зосереджується на характеристиці життя та діяльності певних осіб. Тому для вивчення проблем функціонування регіональної еліти Поділля другої половини XIX – на початку XX ст. газета «Подолія» є одних з основних видів джерельної бази.

Список використаних джерел:

1. Будзей О. «Подольянин» – 100 років. *Подольянин*. 2010. 24 вересня. URL: <http://podolyanin.com.ua/history/7658/> (дата звернення: 15.02.2021)
2. Вареник В. М. Становлення української галузевої преси кінця XIX – початку XX століття. *Обрії друкарства*. 2020. № 1 (8). С. 20–31.
3. Гандзюк В. О. Часописи Поділля в процесі творення державницької ідеології українства (1917–1920 рр.): монографія. Вінниця: Діло, 2009. 370 с.
4. Єсюнін С. М. До історії періодичних видань у Проскурові початку XX ст. *Українська періодика: історія і сучасність*. Доповіді та повідомлення VII Всеукраїнської науково-теоретичної конференції. Львів, 2002. С. 100–102.

5. Єсюнін С. М. Періодичні видання Подільської губернії у 1838–1914 роках. *Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник*. Хмельницький, 2015. Вип. 2. С. 55–66.
6. Єсюнін С. М. Релігійно-церковна преса Поділля другої половини XIX – початку XX ст. *Історія релігій в Україні. Науковий щорічник*. Львів, 2015. Книга I. С. 208–213.
7. Местная хроника. *Подолія*. 1907. 19 травня. № 112. С. 4.
8. Местная хроника. *Подолія*. 1907. 6 червня. № 125. С. 3.
9. Местная хроника. *Подолія*. 1907. 9 червня. № 128. С. 3.
10. Местная хроника. *Подолія*. 1907. 2 грудня. № 267. С. 3.
11. Левицький С. Ответ г. Раковичу. *Подолія*. 1907. 23 серпня. № 188. С. 3.
12. Сельский учитель Б. Памяти почившаго. *Подолія*. 1907. 31 травня. № 121. С. 3.
13. Санцевич А. В. Періодична преса як комплекс історичних джерел (структурний аналіз). *Український історичний журнал*. 1988. № 4. С. 64–75.

The article highlights the source aspect of the importance of information contained in journalistic publications in studies of the problems of the regional elite. In particular, the text is based on the materials of the Podolsk periodical «Podolia».

Key words: periodicals, newspaper, note, figures, regional elite.

Отримано: 15.03.2021

УДК 94(477)18/19

О. В. Ребрик, аспірант

АКТИВІЗАЦІЯ ЗАКОРДОННОЇ ХЛІБНОЇ ТОРГІВЛІ В ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ В 30–50-х рр. XIX ст. ТА ЗМІНИ ТОРГОВЕЛЬНИХ ШЛЯХІВ У РЕГІОНІ

У розвідці зроблена спроба охарактеризувати на широкому комплексі джерел і матеріалів взаємозв'язок активізації міжнародної хлібної торгівлі в Правобережній Україні і змін, які відбувалися в мережі торговельних шляхів у 30–50-х рр. XIX ст.

Ключові слова: хлібна торгівля, Правобережна Україна, торговельні шляхи, зміни.

Аналіз наукової літератури і численних архівних й опублікованих джерел засвідчує, що водночас зі зміною вектору та активізацією зовнішньої торгівлі через Чорне море, а отже і через територію Правобережжя на південь України, стали відбуватися істотні зміни в стані шляхів сполучення. Свого часу на це звертали увагу Д. Багалій, І. Гуржій, Т. Дерев'янкін, І. Крип'якевич, В. Маркіна, О. Оглоблин, І. Слабесв, М. Слабченко, С. Сташевський, а з сучасних істориків – М. Герасименко, Т. Гончарук, М. Глушко, О. Гордуновський, О. Гуржій, І. Жалоба, Т. Ігнат'єва, Г. Казьмирчук, В. Кулаковський, О. Пилипенко, О. Ресент, Т. Соловійова, А. Філінюк та інші дослідники. Їх зусиллями накопичено значний фактичний матеріал, проте в означеній у заголовку постановці проблема не розглядалась.

Насамперед, підкреслимо, що XIX ст. в історії України загалом і її правобережної частини зокрема було характерним тим, що, з одного боку, позначилося істотним зростанням зернового виробництва і збільшенням питомої ваги хліба в структурі експортної торгівлі, з іншого – посиленням ролі і значення сухопутних шляхів регіону, якими вона направлялася через Чорне море в європейські та інші країни світу. Відтак, значення сухопутних шляхів піднялося до рівня важливого і необхідного чинника як самої торгівлі, так і всього суспільного життя Правобережної України. Цю тезу наводить сучасний дослідник Т. Гончарук, відзначаючи важливість «одеського транзиту», передусім транзиту Одеса – Броди, який успішно функціонував на початку XIX ст. і був відомим в усій Європі [11, с.64–69]. Не менш важливими були шляхи. Які виходили до р. Західний Буг, якою Західне Полісся з'єднувалося з міжнародним портом Гданськ [13, с.21–22].

Г. Казьмирчук і Т. Соловійова наголошують на важливому значенні торговельних шляхів великого українського регіону, які з'єднували Центральну Росію з Південною Україною і проходили через велику кількість міст, містечок і сіл Лівобережної та Правобережної України.

Однак історики звернули увагу і на те, що «розвитку торгівлі Правобережжя перешкоджав поганий стан доріг шляхів...» [12, с.87, 88]. Проте через низький технічний рівень у першій половині XIX ст. судноплавства сухопутні шляхи сполучення відігравали пріоритетне значення у розвитку внутрішньої і зовнішньої торгівлі.

Шляхи пролягали як вздовж водних магістралей, так і перетинали їх у багатьох місцях. Тому з роками ставала гострішою проблема мостів через Дніпро, Буг, Дністер та інші великі і малі річки. Це стало причиною значних господарських і фінансових втрат. Приміром, на початку XIX ст. центральний уряд стали буквально атакувати різноманітними зверненнями, проханнями, пропозиціями, проектами від місцевих органів влади, приватних осіб, органів місцевого самоврядування щодо поліпшення шляхів сполучення в частині ремонту та побудови мостів. Зокрема, в 1803 р. нагальним стало спорудження кам'яного моста через Дніпро на Київщині, річкових переправ і мостів у Волинській та Подільській губерніях [3, арк.1-7; 4, арк.1-76; 5, арк.1-4].

Саме тому особливі зусилля центральних і місцевих органів влади та самоуправління спрямовувались на підтримання у повній справності всіх доріг, мостів, насипів і гребель. Були запроваджені норми, відповідно до яких по обидві сторони поштових доріг відводилося по 10 сажнів для випасу і прогону худоби [9, арк.1-6, 20, 24]. Питання про підтримання доріг в справності та ремонт мостів, насипів, гребель і самих доріг систематично обговорювалися на його засіданнях. Для виконання робіт із обслуговування доріг регулярно виділялися кошти з міської казни. Крім того, магістрат у цьому відношенні тісно співпрацював із керівництвом Проскурівського повіту [7, арк.49, 65, 66]. Зокрема, в липні 1805 р. на засіданні Проскурівського міського магістрату було ухвалено рішення про спорудження гребель замість зруйнованих на податки міщан і купців у розрахунок по 89 коп. із кожного обивателя. Для цього

спеціально виділили 2890 руб., а для побудови моста – 2485,5 руб. сріблом. До того ж, на ці цілі вносили відповідні суми містечка Миколаїв, Чорний Острів, Фельштин, Кузьмин, Тарноруда, Сатанів, Шарівка і Ярмолинці [8, арк.37-38, 40; 10, арк.26-64].

Такі проблеми на шляхах, як правило, привертати до себе увагу місцевих органів влади та самоуправління після проїзду генерал-губернатора, який виявляв несправності дорожнього покриття, гребель і мостів. Скажімо, документи і матеріали в формі відомостей, рапортів і донесень про стан м. Махнівки Київської губернії за серпень – вересень 1827 р. показують, що за результатами такої ревізії-огляду була відремонтована у доволі короткий термін поштова дорога від кордону Липовецького до кордону Сквирського повіту Київської губернії й від Махнівки до Бердичіва [6, арк.78-78зв.].

Втім, підтримання шляхів у справності було перманентною справою як центральних органів державної влади і місцевого самоврядування, котрі організували та контролювали роботи як із упорядкування та ремонту доріг, так і особливо податних станів, які їх забезпечували виконанням земських повинностей і сплатою податків. А вже до середини XIX ст. практично всі поштові тракати і торговельні шляхи не мали твердого покриття. Це були так звані биті або второвані шляхи, тобто втрамбовані (вкочані) транспортом ґрунтові дороги. Під час дощів вони дуже часто розмивалися. Навіть літом після сильних дощів, а восени постійно і зимою зв'язок ґрунтовими дорогами ставав надто складним і навіть неможливим [1, арк.62-63]. Проїзд по них істотно ускладнювався, бо вози залишали глибокі колії [2, арк.3, 5-5зв., 11].

Все це заставляло власників і перевізників думати як над поліпшенням шляхів сполучення, особливо транзитних, так і над питанням про полегшення транспортних за-

собів. Лише в такий спосіб можна було перевозити більше пасажирів і вантажів.

Список використаних джерел:

1. Центральний державний історичний архів України в Києві (далі – ЦДАК України). Ф. 442. Оп. 53. Спр. 427.
2. ЦДАК України. Ф. 442. Оп. 65. Спр. 79.
3. ЦДАК України. Ф. 442. Оп. 787. Спр. 395.
4. ЦДАК України. Ф. 442. Оп. 791а. Спр. 28.
5. ЦДАК України. Ф. 442. Оп. 793. Спр. 1556.
6. ЦДАК України. Ф. 533. Оп. 2. Спр. 213.
7. Державний архів Хмельницької області (далі – Держархів Хмельницької області). Ф. 29. Оп. 1. Спр. 4.
8. Держархів Хмельницької області. Ф. 29. Оп. 1. Спр. 20.
9. Держархів Хмельницької області. Ф. 115. Оп. 1. Спр. 18.
10. Держархів Хмельницької області. Ф. 115. Оп. 1. Спр. 28.
11. Гончарук Т. Г. До питання про встановлення шляхів міжнародного транзиту Одеса – Броди в 1806 р. *Записки історичного факультету*. Одеса, 2000. Вип. 10. С. 64–69.
12. Казьмирчук Г. Д., Соловйова Т. М. Соціально-економічний розвиток Правобережної України в першій чверті XIX століття. Київ: ТОВ «Міжнародна фінансова агенція», 1998. 174 с.
13. Плечко Л. Старинные водные пути. Москва: Физкультура и спорт, 1985. 104 с.

In the investigation, an attempt was made to characterize the relationship between the intensification of international grain trade in the Right Bank Ukraine and the changes that took place in the network of trade routes in the 30s and 50s of the XIX century on a wide range of sources and materials.

Key words: grain trade, Right Bank Ukraine, trade routes, changes.

Отримано: 15.03.2021

УДК 343.222.4:343.7

А. В. Семенюк-Прибать, кандидат юридичних наук, старший викладач

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗНИЩЕННЯ ТА ПОШКОДЖЕННЯ МАЙНА: ТРАДИЦІЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ ЗАКОНОДАВЧОЇ ПРАКТИКИ

Аналізується соціальна зумовленість кримінальної відповідальності за знищення та пошкодження майна за Кримінальним кодексом України, деталізуються традиції вітчизняної законодавчої практики щодо боротьби з цими посяганнями.

Ключові слова: соціальна зумовленість, вітчизняна законодавча практика, знищення та пошкодження майна.

Загальновідомо, що діяльність законодавця повинна базуватись на суспільних потребах; правотворчість повинна зумовлюватись вагомими підставами і в жодному випадку не може бути довільною. Обов'язковою підставою криміналізації діянь є соціальна зумовленість кримінальної відповідальності за їх вчинення. Як слушно зазначає професор В.К. Гришук, наукове дослідження проблем соціальної зумовленості, має дати відповідь на питання: чи доцільно забороняти певне діяння людини під загрозою покарання і якою у зв'язку з цим має бути теоретико-прикладна модель норми (норм) закону про кримінальну відповідальність? [4, с.15-18].

Починаючи з 70-х років минулого століття, проблема соціальної зумовленості кримінальної відповідальності все частіше стає предметом наукового аналізу. Серед українських науковців проблему соціальної зумовленості кримінальної відповідальності за окремі злочини або їх види аналізували В.І. Борисов, Л.П. Брич, В.К. Гришук, А.А. Музика, В.О. Навроцький, В.І. Осадчий, С.В. Фесенко, П.Л. Фріс та ін.

Окремі питання соціальної зумовленості кримінальної відповідальності за умисне знищення або пошкодження майна проаналізовано в дисертації А.В. Сакун. На дисертаційному рівні питання соціальної зумовленості кримінальної відповідальності за некорисливі злочини проти власності (серед яких знищення та пошкодження майна) досліджувала І.Б. Газдайка-Василишин. Історичному аспекту кримінальної відповідальності за знищення та пошкодження майна, а також досвіду держав-учасниць СНД у боротьбі

зі знищенням або пошкодження майна присвячені статті Р.О. Боднарчука та О. Максимчука.

Проте у сучасній українській науці відсутнє дослідження, яке б носило узагальнюючий характер й комплексно розкривало питання соціальної зумовленості кримінальної відповідальності як за знищення, пошкодження майна, що передбачене «загальними» нормами, так і за «спеціальні» види знищення чи пошкодження майна.

Аналіз існуючих поглядів щодо чинників, які зумовлюють встановлення кримінальної відповідальності за певні суспільно небезпечні посягання дозволяє умовно виділити чотири основних обставини, які слугуватимуть з'ясуванням соціальної зумовленості кримінальної відповідальності за знищення або пошкодження майна: 1) суспільна небезпека цих кримінальних правопорушень; 2) доцільність протидії цим правопорушенням кримінально-правовими засобами; 3) традиції вітчизняної законодавчої практики щодо боротьби з цими посяганнями; 4) зарубіжний досвід застосування кримінально-правових засобів протидії кримінальним правопорушенням цього виду. Розглянемо детальніше саме третю із зазначених обставин – традицію вітчизняної законодавчої практики щодо боротьби з цими посяганнями.

Право, як продукт історичного розвитку суспільства, відображає загальні закономірності його розвитку, позитивний і негативний досвід регулювання суспільних відносин. Аналіз цього досвіду створює підґрунтя для дослідження історичної зумовленості кримінальної відповідальності за знищення чи пошкодження чужого майна. Історію

розвитку українського законодавства в частині кримінальної караності знищення майна досить ретельно дослідили у своїх дисертаційних роботах І. Газдайка-Василишин [2] та А. Сакун [6]. Також цьому питанню присвячені наукові статті Р.О. Боднарчука [1] та О. Максимчук [5].

Не вдаючись до детального аналізу положень усіх пам'яток українського права, виділимо лише ті загальні особливості та характерні ознаки розвитку кримінального законодавства (в частині криміналізації знищення або пошкодження майна), які є цікавими з огляду на проблему соціальної зумовленості кримінальної відповідальності за такого роду діяння.

Початок становлення інституту кримінально-правової охорони власності від протиправних знищень та пошкоджень характеризувався казуїстичністю норм, що встановлювали відповідальність за такі діяння. До прикладу, Руська правда передбачала відповідальність за пошкодження чи знищення таких предметів, як спис, щит або одяг; кінь; борт (вулик) та бортовий знак; дерево; польова межа або межвий стовп. При цьому загальні норми, якими б каралося знищення або пошкодження будь-якого чужого майна, у законодавстві були відсутніми аж до 1921 року. Згодом усі радянські кримінальні кодекси, як і кримінальний кодекс України 2001 року, поряд із спеціальними нормами, що присвячені охороні окремих видів майна, містили загальні склади знищення чи пошкодження, предметом яких було будь-яке чуже майно. При цьому характерною рисою радянського кримінального права була посилення кримінально-правова охорона державної та колективної власності порівняно із приватною власністю.

Ще однією вагомою ознакою, що притаманна усім періодам розвитку кримінального законодавства, починаючи із Руської правди, є підвищена караність (а отже, і суспільна небезпечність) підпалу, як способу знищення майна.

Цікавим історичним фактом є те, що Уложення 1903 року передбачало відповідальність за пошкодження не лише чужого, але й власного майна, коли це пошкодження, зважаючи на властивості й розташування предметів, умови вчинення цього діяння, завідомо загрожувало поширенню пожежі, вибуху, затопленню будівлі, суду, інших приміщень (ст. 562) [1, с.48].

Також заслуговують на увагу підстави звільнення від кримінальної відповідальності, визначені у «Правах, за якими судиться малоросійський народ» – не підлягала кримінальній відповідальності особа, яка пошкодила чуже майно у зв'язку із гасінням пожежі або коли вона своїми діями відвернула пожежу сусідніх будинків.

Дослідження питання кримінальної відповідальності за знищення та пошкодження майна в історії вітчизняного законодавства дозволяє зробити висновок про доволі складний процес становлення цього інституту. «На своїх початках він характеризувався надмірною подрібненістю діянь зі знищення чи пошкодження майна, коли замість загальних формулювань, закон встановлював надзвичайно конкретні індивідуальні ознаки складів злочинів, водночас, часто встановлюючи абсолютно невизначені санкції за їх вчинення, та, носячи становий характер, здійснював розподіл складів злочинів не за родовим об'єктом, а за суб'єктом вчинення злочину, відсутністю поділу на галузі права та наступними проблемами з приводу розмежувань кримінальної та адміністративної відповідальності» [1].

За загальним правилом, відповідальність за знищення або пошкодження наставала за наявності умисної вини. Відповідальність за необережне знищення або пошкодження обмежувалася випадками знищення або пошкодження окремих видів майна загальнонебезпечним способом (наприклад, знищення лісу пожежею). Загальна норма, що передбачала відповідальність за необережне знищення чи пошкодження майна, з'явилась у кримінальному законодавстві України в радянський період, та стосувалась лише державного чи колективного майна. При цьому відповідальність за знищення або пошкодження загальнонебезпечним способом встановлювалася однаково, поза залежністю від того, чи майно було знищено або пошкоджено – державне, громадське або особисте майно окремих громадян.

Кримінальний кодекс України 2001 року, на відміну від КК УРСР 1960 року, відмовившись від охорони державної та приватної власності у різних розділах, передбачив кримінальну відповідальність як за умисне, так і за необережне знищення або пошкодження чужого майна, незалежно від форми власності, у розділі VI «Злочини проти власності» (статті 194 та 196).

Передбачає КК України й відповідальність за спеціальні види знищення чи пошкодження чужого майна, в яких певний вид майна є ознакою іншого самостійного складу злочину або знищення чи пошкодження майна є способом вчинення більш тяжкого злочину (наприклад, ст.ст.113, 252, 258, 292, 298, 338, 347, 352, 357, 360, 378, 399, 411 та інші). Проте, ще однією традиційно сформованою рисою українського кримінального закону є систематизація норм Особливої частини КК України за родовими об'єктами злочинів. Це правило має свої винятки, деякі з них стосуються норм про кримінальну відповідальність за знищення майна. Так, 31 травня 2005 року КК України було доповнено статтею 194І – умисне пошкодження об'єктів електроенергетики. Як справедливо зазначає І.Б. Газдайка-Василишин, законодавець, доповнюючи Кодекс цією статтею, врахував (в якості критерію для визначення її місця в системі норм кримінального закону) спосіб вчинення злочину, а не об'єкт злочину, і тим самим порушив традиційний підхід до систематизації норм кримінального закону [3, с.89]. І справді, решта статей КК України, що передбачають відповідальність за знищення, пошкодження, руйнування, псування окремих видів майна цілком обґрунтовано віднесені законодавцем до інших розділів КК України – у відповідності з родовим об'єктом вказаних складів злочинів.

Деякі зміни, що вносились до КК України 2001 року, є більш доцільними та обґрунтованими. Зокрема, це стосується змін, внесених Законом України № 270-VI від 15.04.2008 року. До примітки статті 185 внесено зміни й таким чином визначені оціночні поняття шкоди у великому та особливо великому розмірі при умисному знищенні або пошкодженні чужого майна.

Як підсумок, слід зазначити, що КК України 2001 р., порівняно з попередніми кримінальними законами, що діяли на теренах України, є якісно новим нормативно-правовим актом як за формою, так і за змістом. Склади злочинів знищення або пошкодження чужого майна в чинному кримінальному законодавстві загалом сформульовано несуперечливо, хоча й потребують деякого удосконалення. Зокрема, вдосконалення потребує норма кримінального закону, яка передбачає відповідальність за умисне знищення чи пошкодження майна, в частині встановлення нижньої межі завданої цим діянням шкоди. Нового підходу потребує і вирішення питання щодо кримінальної караності необережного знищення чи пошкодження чужого майна.

Підсумовуючи викладене зазначимо, що кримінальне законодавство України традиційно передбачає відповідальність за знищення та пошкодження чужого майна; загально-небезпечні способи знищення майна традиційно визнаються ознакою, що підвищує ступінь суспільної небезпеки діяння; окремі види майна (в силу своєї значимості та важливості) отримали окрему кримінально-правову охорону. Усі ці вітчизняні традиції кримінально-правової протидії знищенню чи пошкодженню чужого майна є вагомими підставами їх криміналізації і в сучасних умовах, зрозуміло з урахуванням специфіки сучасного стану розвитку суспільних відносин.

Список використаних джерел:

1. Боднарчук Р. О. Знищення або пошкодження майна: історичний аспект. *Форум права*. 2010. № 2. С. 46–56. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-2/10bromia.pdf>
2. Газдайка-Василишин І. Б. Некорисливі злочини проти власності за кримінальним правом України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2011. 201 с.
3. Газдайка-Василишин І. Б. Некорисливі злочини проти власності: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 212 с.

4. Гришук В. К. До питання про соціальну зумовленість кримінальної відповідальності за суспільно небезпечні діяння у сфері господарської діяльності. *Відповідальність за злочини в сфері господарської діяльності*: матер. наук.-практ. конференції / редкол.: В. В. Сташис та ін. Харків: Кроссрод, 2006. С. 15-18.
5. Максимчук О. Історія розвитку інституту кримінальної відповідальності за умисне знищення або пошкодження майна в період XVII-XX ст. URL: <http://naub.oa.edu.ua/2012/istoriya-rozvytku-institutu-kryminalnoji-vidpovidalnosti-za-umysne-znyschennya-abo-poshkozhdzhennya-majna-v-period-xvii-xx-st/>
6. Сакун А. В. Кримінально-правова характеристика умисного знищення або пошкодження майна: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Національний університет внутрішніх справ. Київ, 2010. 230 с.

The social conditionality of criminal liability for destruction and damage of property under the Criminal Code of Ukraine is analyzed, the traditions of domestic legislative practice in combating these encroachments are detailed.

Key words: social conditionality, domestic legislative practice, destruction and damage of property.

Отримано: 15.03.2021

УДК 94:355.2(477.4)«18»

С. А. Сидорук, кандидат історичних наук, доцент

ПРАКТИКА НАЙМУ РЕКРУТІВ—«ОХОТНИКІВ» НА ВІЙСЬКОВУ СЛУЖБУ В ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ

У статті висвітлено окремі аспекти запровадження та еволюції практики найму в рекрути людей за винагороду. Практика найму рекрутів-добровольців змінювалася рішеннями уряду від дозволу лише для окремих категорій на початку XIX ст. до можливості наймати "добровольця" на умовах приватного найму у пореформений час. Аналіз документів засвідчує, що люди, які наймалися в рекрути, робили це здебільшого з відчаю, перебуваючи у дуже складних життєвих обставинах. У військових підрозділах вже до середини XIX ст. сформувався стереотип про негативне ставлення до служби у найманців, що значно погіршувало для них умови проходження служби.

Ключові слова: Правобережна Україна, рекрутська повинність, рекрут, найманець.

До проблеми комплектування армії особовим складом зверталися в різні часи чимало дослідників, які розглядали різні системи, способи та аспекти поповнення військ. В колі науковців і громадськості небезпідставно побутує думка що найбільш вмотивованими до військової служби є добровольці. Разом з тим, маємо зауважити, що ця категорія військовослужбовців формувалася в різних арміях і за різних обставин, що значною мірою впливало на їх мотивацію, а отже й ставлення до виконання своїх обов'язків під час проходження служби.

В історії українського народу маємо чимало прикладів бажання взяти до рук зброю через потребу захищати рідний край, змінити свій соціальний статус, тощо. Але є й інші приклади, коли добровільний вступ до війська можна було назвати таким лише умовно. Тому метою нашої статті є з'ясування окремих аспектів виконання рекрутської повинності на умовах добровільного найму.

З 1794 по 1874 р. населення Правобережної України виконувало на користь Російської імперії натуральну рекрутську повинність. Рекрутські набори та рекрутчина, як найважча з державних повинностей, вкрай негативно сприймалося оподаткованими станами, які її виконували. Однак рекрутські набори стали об'єктом уваги дослідників лише починаючи з середини XIX ст. Вперше проблема найманців у війську почала обговорюватися на сторінках часопису "Военный сборник" [1-4]. Згодом запровадження загальної військової повинності у 1874 р. зробило цю дискусію не актуальною, і до практики найму "охотників", тобто людей котрі були охочі за грошову винагороду виконати чужу рекрутську повинність, зверталися протягом останньої чверті XIX – у XX ст. вкрай рідко, в енциклопедичних виданнях [5].

До обставин та умов запровадження урядом практики найму рекрутів-«охотників» на різних теренах Російської імперії зверталися сучасні зарубіжні та вітчизняні історики. Зарубіжна історіографія представлена працями американського історика Й. Петровського-Штерна, російських вчених П. Щербініна, Ф. Іванова, В. Корнілова, В. Горячева, І. Волкової, Л. Вакулової, Ю. Щербініної, Л. Оглобліної, Ж. Корміної. Вітчизняна – дослідженнями В. Бережинського, О. Вигівської, Н. Мацко, А. Скрипника, Т. Трофімук, А. Філінюка та автора цієї статті. Разом з тим, практика найму «охотників» у Правобережній Україні так і не стала предметом окремого дослідження, що зумовлює її актуальність.

Джерельною базою для дослідження означеної проблеми є нормативні акти Повного зібрання законів Російсь-

кої імперії, та Зводу законів Російської імперії, де в окремих томах, присвячених повинностям податного населення, опубліковані рекрутські статuti редакцій 1831, 1857 та 1862 рр. [6]. Значну наукову цінність становлять документи Національного архівного фонду України, зокрема, Центрального державного історичного архіву України у м. Києві (далі ЦДАК України) та державних архівів Вінницької, Житомирської, Київської і Хмельницької областей.

Наприклад, у фонді Волинського губернського рекрутського присутствія нараховується лише 67 справ, які містять значний практичний матеріал про організацію та здійснення рекрутських наборів у губернії. В окремих справах фонду детально розкритий механізм найму "охотників" і збережені відповідні договірні умови, що проливають світло на низку соціальних та морально-психологічних чинників, які змушували людей найматися в рекрути [7]. Подібну інформацію містять документи фонду Кам'янецького повітового рекрутського присутствія [8].

З часу запровадження у Правобережній Україні рекрутської повинності її виконували лише особисто ті, що їй підлягали відповідно до рекрутської черги. У 1810 р. маніфестом про рекрутський набір [9] були внесені суттєві зміни і доповнення до уже існуючої нормативної бази щодо виконання рекрутської повинності. Документ визначав вік рекрутів від 19 до 37 років [9, с.373]. Тому кожен, хто підлягав повинності, протягом 18 років залишався у невизначеності щодо своєї майбутньої долі, що мало негативні наслідки у багатьох аспектах їхнього життя. Для полегшення рекрутської повинності, маніфестом дозволялося громадам міщан, державних та удільних селян ставити за свої сім'ї рекрутів, на умовах добровільного найму, людей, як зі своїх громад, так і тих, хто приписався до них і прожив у їх складі не менше трьох років [9, с.373]. За таких обставин громадам, або окремим родинам треба було завбачливо, за три роки до своєї черги ставити рекрута під час чергового набору, знайти найманця, приписати його до громади та три роки утримувати власним коштом, а наприкінці цього терміну ще й пильнувати щоб він не утік.

Маючи за мету максимальне зменшення недоїмок рекрутів під час наборів, уряд намагався поширити практику найму добровольців і в інших випадках. Враховуючи вельми строкатий етнонаціональний склад населення імперії та новітні напрями у релігійних вченнях, влада намагалася передбачливо врегульовувати питання виконання рекрутської повинності представниками релігійних сект, зокрема молочанів, духоборців, іконоборців, менонітів та ін. Розко-

льники-старовіри, або, як їх називали, пилипони, рекрутську повинність мали виконувати “натурально”. Але їх в окремих громадах кількість була, як правило, невеликою, а тому й частка рекрутів також була незначною. До прикладу, в середині XIX ст. у Подільській губернії проживало 13 тис. старовірів [10, с.16]. З 1856 року їм дозволили наймати замість себе “охотників” для виконання рекрутської повинності, щоправда тільки зі свого середовища [11]. В разі найму “охотника” з християн, або ж навіть іновірів, громаду старовірів чекало суворе покарання [11, с.4].

Що таке армійські порядки та умови життя дуже добре знали всі представники оподаткованих станів. Довготривалу військову службу сприймали як найгіршу долю, що могла випасти чоловікові. Тому обставини, які змушували молодих людей полишати цивільне життя та найматися в рекрути, мали бути ще більш нестерпними як солдатчина.

Зневажливе ставлення громад до тих людей, які не знаходили у їх середовищі свого місця, викликало у них соціальну апатію і небажання жити в такому суспільстві. Часто саме за таких обставин молоді люди ставали “охотниками”, котрі зголошувалися добровільно йти в рекрути за певну грошову винагороду замість іншої людини. Документи свідчать, що “охотниками” ставали здебільшого незаконнонароджені, а також ті, що не могли з різних причин вести своє господарство і були приречені на злиденне життя [7, арк.34].

Рекрутський статут 1864 р. дозволив наймати “охотників” на умовах приватного найму, що означало можливість найняти таку людину поза межами власної громади, що раніше заборонялося. Наймати за себе в рекрути міг будь-коли кожен, хто підлягав рекрутчині, або його сім'я чи навіть громада, але тільки зі свого середовища. Розмір винагороди за найм визначався добровільною згодою між сторонами що домовляються.

Дозволом найму добровольців з інших громад активно користувалися єврейські громади або їх окремі представники. Оскільки знайти добровольців серед євреїв видавалося практично неможливо, то потенційні рекрути підшукувалися серед українських селян і міщан [7, арк.34, 39]. При цьому необхідно зауважити, що до їх послуг вдавалися не лише євреї, а й заможні представники українських громад [12, арк.106; 67, арк.2, 10]. Однак більша кількість угод про найм “добровольців” все-таки укладалася між євреями та українцями, де найманцями завжди виступали останні.

Документи свідчать, що євреї, зазвичай, ще задовго до набору намагалися знайти людину, яка б виконала рекрутську повинність за когось із представників їхньої сім'ї. Наприклад, мирський вирок жителів м-ка Черняхова, Житомирського повіту, у 1865 р. дозволив найматися в рекрути 22-річному сироті і незаконнонародженому селянинові Антону Ткачєновському. Наймав його у рекрути за своє сімейство єврей м-ка Берестечка Дубенського повіту Давид Табачник [7, арк.5]. Показовим є той факт, що мирський вирок і умови угоди-найму датовані однією датою. Очевидно, євреї давно домовилися з селянином і лише чекали слушної нагоди для оформлення цієї домовленості – дозволу мирського виroku. Інколи євреї наймали українців у рекрути навіть у рахунок майбутніх наборів [7, арк.21].

Ведучи мову про “добровольців”, варто зауважити, що наважитися стати найманцем було далеко непростю справою. У військах ставлення до найманців було переважно негативним. Там побутувала думка, що найманці за своїми моральними якостями значно поступалися звичайним рекрутам [2, с.105]. За свідченнями сучасників серед найманців було надзвичайно поширене пияцтво і безвідповідальне ставлення до служби [2, с.105]. Однак погана поведінка “добровольця” була тільки наслідком тієї неприємної, яка всюди переслідувала його з того дня, коли він вирішив вступити на службу за іншу людину.

Природно, що, йдучи на службу, такі новобранці призначені та морально спустошені, не зупинялися ні перед чим задля втамування свого болю. Перед самим призовом часто ситуацію поглиблювало й те, що з моменту підписання уго-

ди про найм, за кожним кроком “добровольців” пильно стежили наймачі та місцеві власті. Після прийому в рекрутському присутстві та вступу на службу до найманців з недовірою і пересторогою ставилися старші товариші та офіцери. Зрозуміло, що в атмосфері недовіри та упередженого ставлення важко не розчаруватись у своєму виборі і добросовісно відноситись до виконання своїх службових обов'язків. До того ж, права найманців у війську були обмежені, порівняно з іншими солдатами, а саме: 1) гроші отримані “добровольцем”, клялися в так званій “казенний ящик” і жодна копійка з них йому не видавалася до самої відставки; 2) після шестимісячної підготовки, найманець, навіть за умови, що він став зразковим солдатом, не призначався в елітні роди військ тільки через статус найманця [3, с.100].

Отже, з одного боку, запровадження практики найму в рекрути “охотників” полегшувала виконання рекрутської повинності громадам чи окремим родинам, а з іншого – призвела до появи нових негативних явищ безпосередньо в армійських підрозділах та в громадах, що наймали таких “добровольців”.

Список використаних джерел:

1. Г. В. Заметка о найме охотников. *Военный сборник*. 1863. № 7. С. 71-78.
2. Г. Р. Наемные деньги. Заметка по поводу рекрутов поступивших по найму в ноябре 1866 года. *Военный сборник*. 1867. № 1. С. 105-109.
3. Кольбе С. Нечто о наемниках в нашей армии. *Военный сборник*. 1866. № 11. С. 99-110.
4. Г. Р. Наемные деньги. Заметка по поводу рекрутов вступивших по найму в набор 1865 г. *Военный сборник*. 1866. № 2. С. 381-385.
5. Советская историческая энциклопедия [гл. ред. Е. М. Жуков]. Москва: Советская энциклопедия, 1968. Т. 11. Пергам-Ренувен. 1968. С. 1003.
6. Устав рекрутский. *Свод законов Российской империи*. В 15 т., Т. IV. Свод уставов о повинностях. Кн. 1. Санкт-Петербург, 1833. С. 1-132 [прилож.]; Уставы рекрутские. *Свод законов Российской империи*. В 15 т., Т. IV. Свод уставов о повинностях. Кн. 1. Санкт-Петербург, 1857. С. 1-493 [прилож.]; Уставы рекрутские. *Свод уставов о повинностях*. Кн. 1. Санкт-Петербург: Типография Второго Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1962. 447 с.
7. Держархів Житомирської області. Ф. 235. Оп. 1. Спр. 21. 147 арк.
8. Держархів Хмельницької області. Ф. 68. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 68-72.
9. Про набір рекрутів з 500 душ по 3 чоловіки. Маніфест. 1810. Жовтня 4. *ПСЗРІ*. Санкт-Петербург, 1830. Зібрання 1. Т. XXXI. № 24369. С. 373-377.
10. Етно-національні процеси в Україні: історія та сучасність / [О. Б. Бернштейн, Н. А. Зиневич, В. Т. Зінич та ін.]; за ред. В. І. Наулка. Київ: Гол. спеціал. ред. літ. мовами нац. меншин України, 2001. 424 с.
11. О праве последователей вредных сект нанимать за себя охотников в рекруты. Высочайше утвержденное мнение Государственного Совета, опубликованное 13 февраля. 1856. Января 2. *ПСЗРІ*. Санкт-Петербург, 1857. Собрание 2. Т. XXXI. № 30014. С. 3-4.
12. Держархів Вінницької області. Ф. Д-205. Оп. 1. Спр. 85. Арк. 2, 10.

The article highlights some aspects of the introduction and evolution of the practice of hiring in recruiting people for a reward. The practice of hiring volunteer recruits was changed by government decisions from permission only for certain categories in the early nineteenth century, to the possibility of hiring a «volunteer» on a private basis in the post-reform period. Analysis of the documents shows that people who were hired as recruits did so mostly in despair, being in very difficult life circumstances. In military units by the middle of the XIX century formed a stereotype about the negative attitude to the service of mercenaries, which significantly worsened the conditions for them to serve.

Key words: Right-Bank Ukraine, conscription, recruit, mercenary.

Отримано: 15.03.2021

В. С. Степанков, доктор історичних наук, професор

ЧИ ІСНУЄ ПРОБЛЕМА ПОШУКУ МІСЦЯ ЛОКАЛІЗАЦІЇ ПІЛЯВЕЦЬКОЇ БИТВИ? СПРОБА ВІДПОВІДІ

Стаття присвячена проблемі уточнення місця локалізації Пілявецької битви 21–23 вересня 1648 р. Вона постанала внаслідок появи статей О. Погорілець, в яких ставиться під сумнів установлене в історіографії її місце. Здійснений аналіз висловлених ним міркувань засвідчив брак у них джерельної аргументації.

Ключові слова: Пілявецька битва, Пілявці, джерела, Іква, замок, переправа.

В історіографії упродовж XIX – початку XX ст. утвердилося означення місця локалізації битви біля тогочасного м. Пілявці (тепер сіл Пілява й Олексіївка). Починаючи з 2007 року, дослідник О. Погорілець у своїх публікаціях, поставив його під сумнів. У зв'язку з чим виникла доцільність обговорення висловлених ним аргументів, бо у випадку їх обґрунтованості поставала б необхідність його істотного перегляду.

На жаль, порушена у статті проблема не ставала предметом спеціального дослідження.

Мета статті полягає у спробі з'ясування рівня достовірності висловлених критичних зауваг щодо існуючого погляду на місце локалізації битви.

Відомо, що битва відбулася поблизу тогочасного місця Пілявці, розташованого на правому березі Ікви (Пілявки) й точилися на її лівому і правому берегах. Останнім часом очільник Державного історико-культурного заповідника «Меджибіж» і громадської «Постійно діючої археологічної експедиції «Меджибіж-2000» О. Погорілець (котрий у 2005–2008 рр. ретельно обстежив за допомогою аерофотозйомки бл. 50 кв. км території в районі Пілявки, Пілявки та найближчих сіл [7, с.26]) у ряді статей намагається обґрунтувати думку, що «... питання локалізації місця Пілявецької битви залишається відкритим» [7, с.26]. Висловлені ним аргументи зводяться до наступного:

1) «... єдиним джерелом, яке може довести факт битви та реконструювати реальний хід її подій, можуть стати археологічно-топографічні дослідження на місцевості, де колись проходили військові дії»;

2) проведено обстеження «не дало позитивних результатів, не виявило залишків ровів, які могли вказати місце козацького та польського таборів, шанців (окопів) в районі греблі через річку Ікву та річку Пілявку»;

3) «... не з'ясованим залишається той факт, про які саме Пілявці говориться в діаріюшах та реляціях польських учасників битви», бо, мовляв, на той час існувало три поселення Пілявців. На його переконання, нині Старі Пілявці – це «сучасне село Пілявка», Нижні Пілявці – села Пілява й Олексіївка, а із Середніх Пілявців – залишились залишки «під с. Вишневе». Стверджує, що саме «сучасне село Пілявка в той час було містечком, мало укріплення та замок, воно знаходилося поблизу старої дороги із Меджибожа до Старокостянтинова». В силу чого «Питання локалізації Пілявецької середини XVII ст. залишається відкритим»;

4) «... учасники тих подій лише раз згадують річку Ікавку та річку Пілявку, що протікала «між ворогуючими сторонами». Тому «Чи називали сучасну річку Ікву тоді Пілявкою, чи то була інша річка, на якій знаходилась гребля і за яку велась бої – це ще один напрямок досліджень, який допоможе знайти поле бою» [7, с.22–27; 8, с.102–106; 9, с.27–31; 10, с.150–155; 11, с.67–74].

Вияснимо в якій мірі вони мають рацію.

1. О. Погорілець припускається у проведенні історичного дослідження істотної методологічної погіршеності, ставши на шлях ідеалізації інформаційної цінності винятково археологічно-топографічних джерел, повністю ігноруючи при цьому відомості бл. 30 учасників і сучасників битви про її передумови, хід і наслідки. Без аналізу цих щоденників, реляцій, листів, «новин», хронік тощо неможливо вести серйозну наукову дискусію про перегляд існуючого концепту місця її локалізації.

2. Автор не першим констатував факт відсутності знахідок під час археологічних розкопок залишків валів, шанців й інших укріплень. Його відзначила ще у середині 90-х рр. XX ст. Л. Виногородська, котра проводила у 1990–1991 рр. розкопки навколо с. Олексіївка (так з 1913 р. стала називатися правобережна частина м-ка Пілява (до середини XVIII ст. – Пілявці)) [1, с.31–32; 2, с.198–199]. І це швидше закономірність, ніж випадковість. Чому? По-перше, польське військо, яке 19 вересня стало табором у 7–8 км від українського, вочевидь 20 вересня почало перебиратися до обраного М. Острогом нового місця для табору, розташованого поближче (у 3–4 км) до супротивника. Під час боїв він продовжував залишатися неукріпленим, не маючи валів [3, с.163; 4, с.147–148]. Не спромоглися також очільники польських підрозділів, розташованих на греблі через Ікву та її правому березі (навпроти українського табору), звести потужне земляне укріплення, обмежившись «простими ровами» [4, с.132, 135]. Цілком зрозуміло, що віднайти залишків того, чого не існувало, не можливо. На відміну від польського, обидва українські табори, розташовані на правому і лівому березі Ікви, мали міцні укріплення зі зчеплених у кілька рядів возів, виритих окопів і шанців [4, с.149]. Як засвідчує інформація рапорту Літинського поліцейського правління Подільському губернському правлінню щодо «опису усіх пам'яток старовини» від 5 березня 1870 р., залишки земляних укріплень ще продовжували зберігатися на правому березі Ікви («на землях м. Піляви» та на лівому «на землях поміщиці с. Іванковець Наталії Глембоцької»). А попередній власник цього села Єзерській у 50-х рр. XIX ст. провів розкопки «насипу» і «знаходив людські кістки і частини військової старої зброї ...» [5, с.71–72]. Інше питання, що до сьогоденного дня плин часу й людська діяльність знищили їх, як і рештки замку, проте це аж ніяк не означає, що їх взагалі не існувало в природі.

3. Невідомо на основі вивчення якої «всієї доступної літератури» («джерел») [8, с.105; 11, с.72] автор вніс зміни до встановленої найкращим знавцем подільських поселень XVII ст. М. Крикуном локалізації поселень за назвою «**Пілявці**» того часу і сучасності. Він переконливо показав, що тодішнє **містечко Пілявці** згодом стає селом **Пілява** (нині **Пілява й Олексіївка**), село **Пілявці Середні** – селом **Пілявкою** (нині теж с. **Пілявка**), а про **Пілявці Старі** з кінця XVII ст. згадок у джерелах не має [6, с.280–281]. Для чого без віднайдення нових джерел (виходить, що на власний розсуд) О. Погорілець змінив їх локалізацію, про яку йшлося вище? Аби створити видимість існування проблеми пошуку локалізації битви під якими власне Пілявцями? Але ж джерела дають однозначну відповідь: під тими Пілявцями, яке у 1648 р. було містечком, знаходилося на правому березі Ікви, де розташовувався і замок [3, с.138, 158–160, 163, 169, 506; 4, с.114, 119–124, 135, 139, 147–149; 13, с.195–198, 205, 209; 14, с.27].

І ними аж ніяк не могла бути сучасна Пілявка, яка тоді не була містечком, не перебувала на правому березі Ікви і не мала там замку. Це ж засвідчує опис поселень Літинщини початку XIX ст.: «Село Пілявка ... Розташоване частково на пагорбах, частково на крутих косогорах, а частково на пологих берегах безіменного струмка... Це поселення оточується з 3-х сторін дрібним лісом, а з четвертої орним полем... Містечко Пілява... розташоване на обох сторонах річки Ікави, частково на низьких берегах цієї річки, частково на крутих і частково на пологих косогорах... у цьому містечку є кам'яний панський дім, обнес-

ний крутою кам'яною стіною і називається за місцевим звичаєм замком» [5, с.74]. У згаданому рапорті Літинського поліцейського управління читасмо, що саме у м. Пиляві знаходяться залишки замку, розташованого на правому березі Ікви [5, с.70–71]. І Ю. Сіцинський вивчав їх не у с. Пилявка, а в м. Пилява [12, с.95–98].

4. Не існує проблеми і з назвою річки. Окрім прикладів наведених О. Погорільцем, дані інших джерел підтверджують, що Іква (Ікава) інколи називалася Пилявкою [13, с.197; 14, с.27].

Аналіз джерел однозначно спростовує висловлені О. Погорільцем аргументи на користь начебто наукової сумнівності існуючого в історіографії концепту місця локалізації Пилявецької битви. Інший його аспект, який на правду потребує подальшого свого дослідження, – це з'ясування місць розташування українських і польських таборів у час битви.

Список використаних джерел:

1. Виногородська Л. І. Археологічні дослідження у с. Пилява Старосинявського району Хмельницької області. *Пилявецька битва 1648 року в історії України*: матер. всеукр. наук.-практ. конф. / [ред. кол.: Слободянюк П. Я. (голова) та ін.]. Стара Синява, 1995. С. 31–32.
2. Виногородська Л. І. Про локалізацію місця Пилявської битви. *Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку*: матеріали П'ятих Всеукраїнських історичних читань / [ред. кол.: В. А. Смолій (відп. ред.) та ін.]. Київ–Черкаси, 1995. С. 198–199.
3. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. / упоряд.: док. іст. наук, проф., протоієрей УПЦ Київського Патріархату о. Ю. Мицик. Київ, 2012. Т. 1: (1648–1649 рр.). 680 с.
4. Документи об освободительной войне украинского народа 1648–1654 гг. / состав.: А. З. Барабой, И.Л. Бутич и др. Киев: Наукова думка, 1965. 827 с.
5. Дячок В. В. Писемні джерела кінця XVIII – XIX ст. До встановлення місця Пилявецької битви. *Пилявецька битва 1648 року в історії України*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції / під ред.: Вавринчука М. П. (голова) та ін. Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2008. С. 67–75.
6. Крикун М. Подільське воеводство у XV – XVIII століттях: статті і матеріали. Львів, 2011. 733 с.

7. Погорілець О. Г. Археологічні розвідки місць битви під Пилявцями 1648 р. (2005–2008 рр.). *Пилявецька битва 1648 року в історії України*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 360-річчю Пилявецької битви / під ред.: Вавринчука М. П. (голова) та ін. Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2008. С. 22–27.
8. Погорілець О. Г. До питання локалізації населеного пункту Пилявці середини XVII ст. *Пилявецька битва 1648 року в історії України*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 360-річчю Пилявецької битви / під ред.: Вавринчука М. П. (голова) та ін. Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2008. С. 102–106.
9. Погорілець О. До проблеми пошуку місця битви під Пилявцями (11–13 вересня 1648 р.). *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*: зб. наук. ст. / [ред. кол.: Телегін Д. Я. (відп. ред.) та ін.]. Київ: ХІК, 2007. Вип. 16. С. 27–31.
10. Погорілець О. Г. Карти Гійома Левассера де Боплана середини XVII ст. як джерело дослідження подій битви під Пилявцями восени 1648 р. *Хмельницькі краєзнавчі студії*: наук.-краєзн. зб. / [редкол.: Баженов Л. В. (голова) та ін.]. Хмельницький, 2014. Вип. 1. С. 150–155.
11. Погорілець О. Карти Гійома Левассера де Боплана середини XVII ст. як джерело дослідження подій Національно-визвольної війни українського народу (1648–1657 рр.). *Пилявецька битва*. зб. ст. наук. Державного історико-культурного заповідника «Меджибіж» / уклад. І. Западченко. Житомир, 2020. С. 67–74.
12. Сіцинський Ю. Замок у Пиляві. *Пилявецька битва 1648 року в історії України*. Матер. всеукр. наук.-практ. конф. / [ред. кол.: Слободянюк П. Я. (голова) та ін.]. Стара Синява, 1995. С. 95–98.
13. Michałowski J. Księga pamiętnicza. Kraków, 1864. 856 s.
14. Twardowski S. Wojna domowa z Kozaki i Tatarsi, Moskwą, potym Szwedami i z Węgrzy. Calissi, 1681. Cz. 1. S. 1–104.

The article is devoted to the problem of the place of relocation of Battle of Pyliavtsi that took place 21–23rd of September 1648 year. The question was raised due to the issue of O. Pogorilets' articles, who cast doubt on lost in historiography the very place of the battle. The research, done on the basis of the author's thoughts, proved the lack of source documentation in them.

Key words: Battle of Pyliavtsi, Pyliavtsi, sources, Ikva river, river crossing site.

Отримано: 15.03.2021

УДК 94(477)«1648:32»

В. В. Степанков, кандидат історичних наук, старший викладач

ЗАМОСТЯ 1648 РОКУ – СТРАТЕГІЧНИЙ ПРОРАХУНОК Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО, ЙОГО ПРИЧИН ТА ПОЛІТИЧНІ НАСЛІДКИ

У статті висвітлено причини укладення Б. Хмельницьким, більшістю генеральної старшини й полковників Замостянського перемир'я, проти якого виступали радикально налаштовані старшини і козаки. Аналіз його змісту переконливо промовляє про змарнування ними сприятливої нагоди домогтися незалежності від Речі Посполитої. Відведення гетьманом війська на терени «козацької України», перекреслювало здобутки національно-визвольної боротьби 1648 року.

Ключові слова: Замостянське перемир'я, Військо Запорозьке, Б. Хмельницький, переговори, політичне фіаско.

Важливість з'ясування поставленої проблеми обумовлюється необхідністю вияснити причини відмови гетьмана і козацьких старшин (за винятком радикального угруповання) від створення незалежної Української держави і готовності задовільнитися станом автономією (з елементами адміністративно-територіальної) Війська Запорозького на теренах традиційного козацького регіону й Лівобережжя, «недоторканістю грецької віри» та ліквідацією унії. Адже вона стала найважливішою стратегічною помилкою Б. Хмельницького та його оточення упродовж 1648–1657 рр.

Вивчення теми започаткував С. Томашівський [17, с.65–111]. Окремих аспектів дослідження проблеми торкалися М. Грушевський [7, с.110–120], Д. Дорошенко [9, с.17–19], І. Крип'якевич [10, с.94–96], Н. Полонська-Василенко [11, с.15–16]. З сучасних істориків відзначимо праці В. Брехуценка та В. Смоля й В. Степанкова, в яких продовжено пошук з'ясування причини такого політично алогічного рішення

української сторони після трьох здобутих перемог і звільнення етноукраїнських земель, що перебували в складі Речі Посполитої [6, с.60–61, 75; 12, с.194–207].

Мета дослідження полягає у розкритті факторів, які породили феномен відмови Б. Хмельницького від реалізації устремлінь повсталого народу досягти незалежності.

Влітку 1648 р. козацьке повстання переростає у національну революцію, спрямовану на здобуття незалежності від Речі Посполитої і розбудову Української (Руської) держави. До середини вересня вже були звільнені Брацлавське, Київське, Чернігівське, майже все Подільське, південна і центральна частини Волинського та південний схід Руського воеводств. Повстанці масово засвідчували наміри домогтися відокремлення Русі від Корони Польської. Так, у червні полонений козак заявив кам'янецькому старості П. Потоцькому, що «вже держава від вас – ляхів перейшла

до нас – козаків» [4, арк.88–88зв.]. Захоплені під стінами Кам'янця-Подільського опришки на тортурах визнали, що «з огидою ставлячись до рабства й не в силі стерпіти польського панування, підняли зброю проти невгамовних гнобителів» [1, арк.680]. Посполиті, за свідченням шляхтича Громковича, вбачаючи у гетьмані визволителя Русі, так з неприхованою радістю очікували на його прибуття, «... що інші й батька [свого] не приймали б з більшою охотою і вдячністю...» [1, арк.146]. На початку вересня шляхтич Д. Слугоцький констатував: ворог «має за мету (допомогтися – В.С.) відмежування Русі від Корони» [19, с.183].

У такій військово-політичній ситуації Пилявецька перемога, як нами вже відзначалося, могла б стати переломним моментом «в українському державотворенні. ... Швидкі і рішучі дії переможців, за повної підтримки покозаченого населення Руського і Белзького воєводства, могли б привести якщо не до її капітуляції (Корони Польської – Авт.), то до визнання Української держави в етнічних кордонах» [15, с.104]. Проте, як виявилось, гетьман та очолюване ним угруповання, що складалося переважно зі старшин реєстрового і заможнього козацтва, розглядало свій виступ лише «невільним гріхом», спрямованим проти зловживань з боку державців й урядників та спроби великого гетьмана М. Потоцького «... ім'я наше козацьке безвинно знищити», а не повстанням за незалежність Русі. Їхні клопотання носили вкрай поміркований характер, обмежуючись інтересами Війська Запорозького і частково православної Церкви [8, с.39–53; 16, с.254–256; 18, с.90–91]. Ігноруючи «права і вольності руського (українського) народу», вони явно поступалися домаганням старшини першої половини 30-х рр. [13, с.202–203; 16, с.250–253].

Навіть після Пилявець, всупереч позиції радикального угруповання, очолюваного М. Кривоносом, яке добивалося незалежності від Корони Польської, угруповання Б. Хмельницького продовжувало вбачати у ній свою «батьківщину» [8, с.70–73, 83, 85]. Вирушаючи у Західний похід, воно не думало ні про її розгром, ні про здобуття незалежності, що вперше з'ясував С. Томашівський [17, с.6–72]. А відтак не прагнуло до захоплення Львова, що робило б гетьмана «фактичним паном Галицької Русі» [18, с.13] та її визволення. Намагалося лише шляхом демонстрації воєнної сили спонукати польську еліту обрати королем Яна Казимира, в якому вбачало свого благодійного покровителя (протектора). Напередодні укладення Замостяського перемир'я домагалося від нього збільшення козацького реєстру до 12 тис. осіб; скасування «Ординації» 1638 р.; отримання права вільно обирати гетьмана, котрий мав підпорядковуватися тільки владі короля; ліквідації кварцяного війська й передачі Війську Запорозькому функції оборони Речі Посполитої; дозволу вчиняти морські виправи й судитися «правом литовських татар», котрі «судяться таким правом, як шляхта»; заборони розташування жовнірів у козацьких містах; надання Б. Хмельницькому староства в «Україні», «яке він собі вподобас» й до нього «20 миль землі» (бл. 150 км. – В.С.); скасування унії; недоторканості «нашої грецької віри» й амністії учасникам повстання [2, арк.329; 5, с.229–230; 8, с.81–84]. Отже, прохання торкалися винятково захисту православної віри, надання козацькій корпорації станової автономії і, можливо, обмеженої адміністративно-територіальної – козацькому регіону («Україні»).

Масмо підстави стверджувати, що дане перемир'я виявилось не випадковим прорахунком Б. Хмельницького, а закономірним наслідком угодовської політики, очолюваного ним угруповання. Відбулося за згодою обох сторін з ініціативи новообраного короля Яна Казимира, який відправив з листом до гетьмана (його зміст невідомий) Я. Смяровського. Вірогідніше всього у ньому інформував про своє обрання монархом і вимагав від Війська Запорозького визнання його влади, укладення перемир'я та повернення до «України», обіцяючи справедливий розгляд прохань. 21 листопада під час аудієнції посол передав листа гетьману і ознайомив присутніх старшин з волею короля. Серед них не виявилось М. Кривоноса та П. Головацького, яких Б. Хмельницький не допустив до неї внаслідок інтриг Я. Смяровського. Останній, довідавшись, що вони «на тому стояли, щоб з цих країв не

вступатися і цю війну завершувати або своїм щастям («фортуною»), яке їх супроводжує, або трактатами», попрохав гетьмана усунути їх від зустрічі з ним.

Вислухавши посла, Б. Хмельницький заявив: «... як предки мої зичливі і криваві послуги королю польському віддавали, так і я не відмовляюся від них з усім тим рицарством, яке є при моєму боці. Хочу вірно королю й. м. п. і Речі Посполитій служити і за наказом й. к. м. тепер військо поверну до України» (виділено мною – В.С.) [3, арк.183зв.–184]. Щоправда, через кілька годин полковники й старшини, котрі не були на зустрічі з послом, до яких приєдналася «сила черні», «збунтувалися», вимагаючи від гетьмана надати їм королівського листа, в якому на раді «вчитували кожне слово». Побачивши печатку не польського, а шведського королівства, запідозрили Я. Смяровського в зраді й почали наполягати на його арешті. Конфлікт вдалося залагодити тільки після втручання Б. Хмельницького, котрий у промові до учасників ради спромігся спростувати їхні сумніви. Цього ж дня розпочався зворотний марш авангарду українського війська до «України» [3, арк.184–184зв.].

Так було зроблено гетьманом і його угрупованням величезну помилку стратегічного масштабу, якої упродовж революції не вдалося виправити. Адже перемир'я знівельувало здобуті упродовж року воєнні перемоги й реальні результати національно-визвольної та соціальної боротьби. Вперше і востаннє випала найсприятливіша нагода закріпитися на західних рубежах України й проголосити незалежність відродженої Руської держави, що виявилася повністю змарнованою. Ситуації не вдалося істотно поліпшити й пізніше, коли гетьман у середині грудня наказав взяти під контроль Війська Запорозького територію, розташовану на схід від умовної лінії р. Горинь – м. Кам'янця-Подільський. Основну причину цього «українського феномену» політичної короткозорості вбачаємо у відсутності політичної еліти, а відтак і ідеї розбудови власної самостійної держави.

Список використаних джерел:

1. Бібліотека музею Чорторийських (Краків). Спр. 142. 734 арк.: Бібліотека Національна (Варшава). Відділ мікрофільмів, № 6713.
2. Бібліотека музею Чорторийських (Краків). Спр. 142. 754 арк.: Бібліотека Національна (Варшава). Відділ мікрофільмів, № 6691.
3. Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника. ВР. Ф. 4. Спр. 1321/II. 865 арк.
4. Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника. ВР. Ф. 5. Спр. 225/II. 851 арк.
5. Архів ранньомодерної Української держави. Київ, 2019. Т. 3: Мартин Голінський. *Silva rerum: (1648–1665) /* упоряд. О. Заяць, Я. Федорук. Ч. 1: (1648–1649). LXVI+446 с.
6. Брехуненко В. Східна брама Європи. Козацька Україна в середині XVII–XVIII ст. Київ: Темпора, 2014. 504 с.
7. Грушевський М. Історія України-Руси. Київ: Наукова думка, 1995. Т. VIII. Ч. III: Хмельниччина в розцвіті (1648–1650). С. 3–288.
8. Документи Богдана Хмельницького, 1648–1657 / упоряд. І. Крип'якевич та І. Бутич. Київ: Вид-во АН Української РСР, 1961. 740 с.
9. Дорошенко Д. Нарис історії України. Мюнхен: Видавництво «Дніпрова хвиля», 1966. Т. II: (від половини XVII століття). 360 с.
10. Крип'якевич І. Богдан Хмельницький. 2-е вид., виправ. і допов. Львів: Видавництво «Світ», 1990. 406 с.
11. Полонська-Василенко Н. Історія України. 2-е вид. Київ: Либідь, 1993. Т. 2: від середини XVII століття до 1923 року. 608 с.
12. Смолій В., Степанков В. Богдан Хмельницький: полководець, дипломат, державотворець. 3-е вид., допов. та перероб. Київ: Парлам. вид-во, 2020. 752 с.
13. Степанков В. В. Еволюція козацької старшини у протоеліту (кілька міркувань дискусійного характеру). *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки /* [ред. кол.: В. Степанков (відп. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2014. Т. 24: На пошану професора В. А. Смолія. 448 с.

14. Степанков В. В. Становлення політичної еліти Гетьманщини в період революції XVII ст.: особливості, суперечності, деструктивні процеси. *Укр. іст. журн.* 2016. № 6. С. 87–112.
15. Степанков В. Чому український воєнний триумф 1648 р. обернувся політичною катастрофою? Постановка проблеми. *І Міжнародна наукова конференція «Війна і Соціум у середньовічній та ранньомодерній історії Центрально-Східної Європи»*: програма та тези доповідей (21–24 жовтня 2020 р., м. Кам'янець-Подільський. Київ: НАН України, Ін-т історії України, 2020. С. 101–105.
16. Степанков В. Зрада королю чи законне право на виступ? (Козацьке повстання першої половини 1648 р. у сприйнятті Війська Запорозького). *Соціум. Альманах соціальної історії*. Київ, 2006. Вип. 6. С. 249–256.
17. Томашівський С. Межи Пилявцями і Замостем. *Жерела до історії України-Руси*. Львів: З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка, 1913. Т. VI. С. 1–136.
18. Томашівський С. Самуїл Казимир Кушевич, райця львівський і його записна книжка. *ЗНТШ*. Львів, 1897. Т. 15. С. 1–24.
19. Michałowski J. *Księga pamiętnicza*. Kraków, 1864. 856 s.

The given article deals with the reasons for concluding Zamostian armistice between B. Khmelnytsky, the majority of lieutenant colonels and colonels. It should be also mentioned that there are many radically-minded lieutenant colonels and Cossacks who are against this treaty. The detailed analysis of the content of the treaty proves their idea of getting independence from the Polish-Lithuanian Commonwealth. The withdrawal of Hetman's troops on the territory «Cossacks' Ukraine» nullifies the achievements of the National liberation struggle in 1648.

Key words: Zamostian armistice, Zaporizhian Host, B. Khmelnytsky, negotiations, political fiasco.

Отримано: 15.03.2021

УДК 323.2

В. Б. Стецюк, кандидат історичних наук, доцент

КАМПАНІЯ ЗІ ЗБОРУ КОШТІВ НА СТВОРЕННЯ «СУВОРОВСЬКОГО МУЗЕЮ» У ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ (1899-1901 рр.)

У статті на прикладі кампанії зі збирання коштів на створення меморіального музею О. Суворова проаналізовано пропагандистську діяльність імперської влади у Правобережній Україні.

Ключові слова: музей О. Суворова у Санкт-Петербурзі, «суворовська складчина», Правобережна Україна.

Кінець XIX – початок XX ст. у Російській імперії став періодом величезної кількості різноманітних ювілеїв, які влада використовувала задля пропаганди імперського патріотизму та лояльності щодо влади. Першим подібним проєктом, що набув загальноімперського характеру, став проєкт зі створення меморіального музею О. Суворова.

Сторіччя з дня смерті О. Суворова було перетворено на величезну пропагандистську акцію. Була створена спеціальна комісія, яка на своєму першому засіданні прийняла рішення звернутись до царя з проханням створити музей, присвячений пам'яті полководця. Микола II санкціонував створення музею і виділив на цю мету з бюджету 300 тис. рублів. Однак і цієї суми було недостатньо, тож комісія звернулася до царя з проханням про відкриття підписки загальнодержавного масштабу. 2 березня 1898 р. з'явилось «Височайше повеління про відкриття підписки по імперії про збір коштів для створення музею О. В. Суворова в Санкт-Петербурзі» [24, с.7].

По всій країні розгорнулося збирання коштів на суворовський музей.

Слід зазначити, що збирання та подальший переказ пожертв здійснювались різними способами. Так, проскурівський повітовий військовий начальник полковник Балачинський, отримавши підписний лист від комітету з вшанування сторіччя з часу смерті О. Суворова, вирішив залучити до збирання коштів місцеве населення. За його наказом були надруковані прокламації (показово, що вони починались словами «Добра справа!»), завдяки поширенню яких вдалось зібрати досить значну суму – 408,60 руб. [25, с.246].

Наразі нами будуть проаналізовані прямі грошові перекази від одноосібних та колективних жертводавців. Отже, перші пожертви із Правобережжя зафіксовані на початку 1899 р. – за січень-лютий було отримано 214,73 руб. [2, с.202-203; 3, с.227]. Упродовж березня кошти було отримано від військових частин та інституцій, окремих військово-службовців [4, с.299; 5, с.348], а також почали надходити пожертви через повітові казначейства [9, с.572]; всього ж за місяць надійшло 248,88 руб. В квітні надійшло 358,04 руб. [6, с.423; 7, с.473], у травні – 404,71 [8, с.556].

У липні 1899 р. було отримано 573, 45 руб. через казначейства [10, с.571-572]. У серпні 1899 р. комісія отримала 99,10 руб. від Київського губернського та шести повітових казначейств [11, с.843]. З 1 жовтня до 31 грудня 1899 р. з Правобережжя надійшло 506,45 руб. від окремих посадових осіб та через казначейства [12, с.939; 13, с.141-142]. В січні

1900 р. пожертви склали 25,67 руб. [14, с.259], в лютому сума надходжень зменшилась до 10,13 руб. [15, с.432].

В червні у «Суворовську складчину» з Правобережжя надійшло лише 3,56 руб. [16, с.781-782], в липні 10,75 руб. [17, с.923], натомість в серпні 1900 р. переказали 713,06 руб. [18, с.969-970]. У вересні було отримано рекордну суму – 4698,12 руб. [19, с.1018-1019]. Достатньо значними були надходження і наступного місяця, які склали 1688,72 руб [20, с.1106-1107].

Нам не вдалось знайти відомості щодо надсилання пожертв у листопаді 1900 р. В грудні пожертви склали 2774,20 руб. [21, с.164], після чого суми пожертв суттєво зменшились – в січні 1901 р. надійшли 467,31 руб. [22, с.281-282], в лютому 1901 р. – 613,13 руб. [23, с.330].

Характеризуючи кампанію збору коштів на музей О. Суворова, можна зробити ряд висновків. Зауважимо, що наші підрахунки є завідомо неточними – так, включені до підрахунків Хотинська і Волочиська бригади прикордонної варті, підрозділи яких дислокувались на території кількох губерній. Також неможливо ідентифікувати низку приватних осіб, що переказували кошти. Тим не менш, можна констатувати, що за два роки з трьох губерній було отримано, щонайменше, 13410,01 руб., тобто пожертви із регіону склали близько 4,5% від усієї зібраної в ході кампанії суми.

Ключову роль у зборі коштів відіграли дислоковані у регіоні частини та установи імперської армії. Особливо показовий у цьому відношенні серпень 1900 р., коли 678,06 руб. надійшло від військових частин і 35 руб. – від цивільного жертводавця (Михайлівського золотOVERХОГО монастиря) [18, с.969-970].

Доволі помітною серед жертводавців була частка представників місцевого адміністративного апарату. Зокрема, двічі жертвував кошти подільський губернатор М. Семякін, надходили пожертви від повітових справників та предводителів дворянства.

Чітко простежується диспропорція у сумах переказаних коштів – так, пожертви, здійснені через казначейства у березні 1899 р., розподілились наступним чином: Брацлавське – 7,89 руб., Луцьке – 18,35 руб., Чигиринське – 14,70 руб., Старокостянтинівське – 103,42 руб. [9, с.572]; чітко помітно, що пожертва із Старокостянтинівського повіту суттєво перевершувала усі інші. Із 570, 45 руб., переказаних через казначейства у липні 1899 р., 407,86 руб. надійшло через Проскурівське повітове казначейство; для порівняння, через Житомирське губернське казначейство

було отримано 3,68 руб. [10, с.571-572]. Відповідно, можна припустити, що у зазначених випадках мали місце значні одноразові пожертви від певної особи чи групи осіб.

Аналогічна ситуація щодо пожертв від військових частин. Наприклад, із 613,13 руб., отриманих у лютому 1901 р., 425,93 руб. склала пожертва 76-го піхотного Кубанського полку [23, с.330]. Особливо відзначимо пожертву від 12-ї піхотної дивізії у розмірі 1951,20 руб. [19, с.1018]. Наразі ми не можемо пояснити причини такої диспропорції, можемо зробити лише ряд припущень. Так, одним із пояснень може слугувати наявність можливостей для ефективного проведення «суворовського дня вільних робіт», в рамках якого вояки переказували отримані за виконання робіт кошти у розпорядженні Суворовської комісії – на Правобережній Україні, де існувало чимало великих поміщицьких господарств, цукрових заводів та інших підприємств, що потребували організованого наймання робочої сили, військовослужбовці могли успішно знайти досить високооплачувану роботу, що дозволило акумулювати значні грошові суми.

Загалом з формальної точки зору кампанію зі збору коштів на спорудження пам'ятника О. Суворову можна вважати успішним прикладом імперського пропагандистського проекту – була зібрана значна сума коштів, сама кампанія активно висвітлювалась для пропаганди постаті Суворова, «перемог російської зброї» тощо. Водночас не можна не відзначити, що більша частина коштів була отримана від військових частин та установ, водночас участь місцевого населення була достатньо незначною.

Список використаних джерел:

1. Величенко С. Численность бюрократии и армии в Российской империи в сравнительной перспективе. *Российская империя в зарубежной историографии. Работы последних лет. Антология* / сост. П. Верг, П. С. Кабытов, А. И. Миллер. Москва: Новое издательство, 2005. С. 83-116.
2. Заметки. *Разведчик*. 1899. № 437. С. 202-203.

3. Заметки. *Разведчик*. 1899. № 438. С. 227.
4. Заметки. *Разведчик*. 1899. № 441. С. 299.
5. Заметки. *Разведчик*. 1899. № 443. С. 348.
6. Заметки. *Разведчик*. 1899. № 446-447. С. 423.
7. Заметки. *Разведчик*. 1899. № 449. С. 473.
8. Заметки. *Разведчик*. 1899. № 453. С. 556.
9. Заметки. *Разведчик*. 1899. № 454. С. 572.
10. Заметки. *Разведчик*. 1899. № 460-461. С. 571-572.
11. Заметки. *Разведчик*. 1899. № 468. С. 843.
12. Заметки. *Разведчик*. 1899. № 472. С. 939.
13. Заметки. *Разведчик*. 1900. № 486. С. 141-142.
14. Заметки. *Разведчик*. 1900. № 491. С. 259.
15. Заметки. *Разведчик*. 1900. № 498. С. 432.
16. Заметки. *Разведчик*. 1900. № 514. С. 781-782.
17. Заметки. *Разведчик*. 1900. № 521. С. 923.
18. Заметки. *Разведчик*. 1900. № 523. С. 969-970.
19. Заметки. *Разведчик*. 1900. № 525. С. 1018-1019.
20. Заметки. *Разведчик*. 1900. № 529. С. 1106-1107.
21. Заметки. *Разведчик*. 1901. № 539. С. 164.
22. Заметки. *Разведчик*. 1901. № 544. С. 281-282.
23. Заметки. *Разведчик*. 1901. № 546. С. 330.
24. Меерович Г. И. *Музей А. В. Суворова*. Ленинград: Лен-издат, 1981. 152 с.
25. Стецюк В. Б. Російське військо у Правобережній Україні як об'єкт та інструмент імперської пропаганди. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки* / [редкол.: А. Г. Філінюк (відп. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2018. Вип. 11. С. 237-250.

The article analyses the propaganda activities of the imperial government in the Right Bank Ukraine on the example of the fundraising campaign for the creation of the A. Suvorov's Memorial Museum.

Key words: A. Suvorov's Museum in St. Petersburg, «Suvorov's Fold», Right Bank Ukraine.

Отримано: 15.03.2021

УДК 304.4

Т. В. Сулятицька, кандидат філософських наук, доцент

ДІАЛОГ КУЛЬТУР

У статті розглядається актуальність діалогу як цивілізованої форми міжкультурної взаємодії. Здійснюється соціально-філософський аналіз місця та ролі різних стратегій у формуванні міжкультурного діалогу у сучасному дискурсі. Під діалогом розуміється така комунікаційна взаємодія, яка веде до вирішення існуючих спільних проблем на основі принципів толерантності та необхідності збереження існуючого культурного різноманіття світу.

Ключові слова: діалог, міжкультурна взаємодія, взаємопорозуміння, толерантність, комунікація.

Метою взаємодії культур є не тільки спілкування, співпраця, мирне вирішення проблем, пізнання інтересів, цінностей, потреб, менталітету іншої культури, але також соціальна самореалізація суб'єкта однієї культури через взаємодію і взаємодоповнення з репрезентантом іншої культури. Вся історія людства – це діалог. Діалог пронизує все наше життя. Він є у своїй основі засобом здійснення комунікаційних зв'язків, умова взаємопорозуміння людей. Проблема міжкультурного діалогу є похідною від теорії міжкультурної взаємодії або ж комунікації, що була ґрунтовно розроблена А. Модем [1].

Розглядаючи діалог, як процес спілкування, під час якого відбуваються їх взаємні трансформації, можна виокремити такі стратегії, розроблені А. Модем: домінування однієї культури над іншою; синтез культурних надбань та формування нової культури на фоні занепаду взаємодіючих культур; синтез культурних традицій зі збереженням взаємодіючих культур. Діалог культур можливий лише за умов збереження власного культурного коду, «ядра» кожної культури-учасниці. На зламі століть у різних країнах і регіонах активізувалися процеси культурного самовизначення етносів, відродження етнокультурних традицій, як відповідь на зростаючу глобалізацію світу з її небезпекою уніфікації і стандартизації способу життя.

Небувалий стрибок у розширенні міжнародного співробітництва всупереч усім очікуванням не призвів до зникнення гостроти етнічних, релігійних та економічних проблем. Світ став більш конфліктним, що, як ніколи, змушує шукати шляхи до філософії мирного співіснування членів світового співтовариства. Саме останнє гостро ставить проблему поваги до чужих цінностей, а ще більше – як позиції, що припускає розширення кола особистих ціннісних орієнтацій за рахунок позитивної взаємодії з іншими культурами. Шанобливе ставлення до інших культур – це процес збагачення новим культурним надбанням, соціальним досвідом. Міжкультурний діалог вимагає спеціального і цілеспрямованого зусилля. Більш того, він апелює до певних трансцендентальних передумов, спільних для всіх людей у світі. В процесі діалогу культур прийнято виокремлювати культуру донора, яка більше віддає, ніж запозичує, і культуру реципієнта, яка запозичує інновації.

Діалог – це спілкування з культурою свого «Я» і спілкування з іншими. Це діалог творця і споживача культурних цінностей, це і діалог поколінь, і діалог культур, як форми взаємодії і порозуміння народів. Взаємодія культур і цивілізацій припускає якісь загальні культурні цінності. Діалог культур може виступати як примірювальний фактор, що попереджає виникнення воєн та конфліктів. Він

може знімати напруження, створювати обстановку довіри і взаємної поваги.

Поняття діалогу особливо актуальне для сучасної культури. Саме процес взаємодії і є діалогом, а форми взаємодії являють собою різні види діалогічних відносин. Діалог культур – це взаємовплив, за яким кожен може залишатись на своїй точці зору, але обох цей діалог сутнісно збагачує. Діалогізм взаємодії сприяє такій системі контактів культур, коли надбання однієї сторони лягає в основу створення цінностей іншою, а таким чином, як зазначає В.С. Біблер [2], «чужий» текст стає «своїм». Діалогізм – це основна ознака культури, особливий спосіб творення культурних цінностей. Світова культура включає в себе діалог різних суб'єктів, без позицій зверхності або неповаги до «чужого» авторитаризму, догматизму, національної обмеженості. Найбільш широкого і ґрунтового аналізу і розвитку дана проблематика отримала у сучасній французькій феноменологічній філософії Е. Левінаса [3] і П. Рікюра [4]. Дві концепції, що їм належать, можна назвати діалогічними. Саме в них найглибше було розкрито морально-етичні аспекти діалогу: відповідальність, толерантність, принцип «гостинності» як такі, без яких діалогічне відношення сьогодні просто неможливе. В науково-дослідній літературі діалог визначається як одна із форм спілкування, пошуку об'єктивної істини у процесі пошуків обміну думками між співробітниками (особами, групами людей) [5, с.30].

Реальний діалог передбачає живе спілкування, наповнюючи життя повноцінним сприйняттям голосу кожного його учасника. Ця ідея була буквально вистраждана у ХХ столітті з її нечуваною ідеологічною нетерпимістю та масштабним геноцидом як кредо нового гуманізму представниками «діалогічної філософії», серед яких можна виокремити відомого російського мислителя М. Бахтіна. Саме він довів, що діалог – це не суперечка, яка у кінцевому результаті веде до загального смислового знаменника універсальної істини. Навпаки, діалог, згідно з поглядами філософа, з самого початку передбачає плюралістичний мир різних свідомостей, що постає творчим стимулом для продукування нових культурних цінностей [6, с.426].

Ідею діалогу – розуміння висуває й Г. Гадамер, підкреслюючи, що, незважаючи на різницю у національних ознаках, ментальності, діалог передбачає розширення горизонтів світобачення, при цьому на перший план виступають солідарність і доступність взаємних позицій. Г. Гадамер доповнює М. Гайдеггера, який обстоює теорію взаємопроникнення культур, коли ідея «мого» – «твого» переходить у категорію спільного. Близькою до цих параметрів є ідея входження, яка має ще більш широкі рівні розробок шляхів і методів. Поширеною у науковій літературі є ідея «золотого моста» І. Франка, під чим розуміється входження в спілкування між далекими, давніми поколіннями сучасного покоління. Кожна культурна цілісність вбирає в себе ті ознаки і якості, яких їй бракує. Це формує ще один принцип – доповнюваності, коли культура, що не може реалізувати в собі всі спектри і багатозначності буття, вміє існувати не за принципом «краще-гірше» або «вірно – невірно», а з розумінням іншого як «свого – іншого». Інтерес – початок діалогу. Діалог культур – це потреба у взаємодії, взаємодопомозі, взаємозбагаченні. Діалог культур виступає як об'єктивна необхідність і умова розвитку культур. У діалозі культур передбачається взаєморозуміння. Тобто діалог культур можливий лише на основі взаєморозуміння, але разом з тим – лише на основі індивідуального в кожній культурі.

Отже, під діалогом розумітимемо таку комунікаційну взаємодію, яка веде до вирішення існуючих спільних проблем на основі принципів толерантності та необхідності збереження існуючого культурного різноманіття світу. Такий діалог, що можна бачити із самої дефініції, передбачає тривалий і складний процес вироблення адекватних моделей побудови нової соціокультурної конструкції, що відповідала б викликам часу, однак саме він може закласти основи майбутньої системи людських відносин в межах полікультурного світу. І, якщо ми сьогодні говоримо про діалог культур, то повинні врахувати ще й такий діалог, де існує не принцип переконання, а взаємовплив, взаєморозу-

міння: коли кожен залишається при своєму, але обох цей діалог сутнісно збагачує. Звернення до діалогу є найбільш фундаментальним радикальним моментом у сьогоднішній людській історії. Люди виступають творцями «соціального цілого» як діалогічної структури в силу їхньої причетності до процесу спілкування, завдяки якому відбувається визнання іншого як самого себе [7, с.86].

Характерною рисою сучасного світу є не тільки інтенсивний діалог культур, але й взаємопроникнення культур, що може бути описано такими поняттями як дифузія, конвергенція, інтеграція, зближення, асиміляція, творча взаємодія й ін. Позначені цими поняттями динамічні процеси сприяють формуванню єдиної світової спільності. У той же час вони супроводжуються іншими, протилежними їм процесами, спрямованими на визначення культурної ідентичності, підкреслення унікальності культур, установа культурної автономії, – і в цьому відмітна риса сучасної культурної ситуації.

Міжкультурний діалог – це особливий вид безпосередніх відносин і зв'язків, що встановлюються між двома або декількома культурами, а також тих впливів, взаємних змін, які проявляються в ході цих відносин. Вирішальне значення в процесах взаємодії культур набуває зміна станів, якостей, сфер діяльності, цінностей тієї чи іншої культури, породження нових форм культурної активності, духовних орієнтирів і ознак способу життя людей під впливом зовнішніх імпульсів. Процес міжкультурного діалогу, як правило, є довготривалим явищем (не менш декількох десятиліть).

Міжкультурний діалог – не лише гарантія соціальної злагоди, але й джерело соціальної активності – звичайно, за умови його плекання. Тому не менш важливим чинником міжкультурного діалогу є уникнення таких явищ як культурна зарозумілість і самозакоханість, зневага або заздрість до інших культур, стереотипне сприйняття себе та інших, небажання змінюватись і подвійні стандарти у ставленні до себе та інших. Весь комплекс чинників можна адекватно осмислити, виходячи з цілісної світоглядної позиції, яка поєднується з раціональною самокритичністю. Все це робить невідворотною побудову національної філософії освіти, яка єдина може виступати надійним теоретико-методологічним підґрунтям для дослідження й виховання спроможності людини до активного (й толерантного) міжкультурного діалогу.

Міжкультурний діалог повинен збагачувати культури. Культурний міжнародний взаємообмін потрібний для того, щоб люди різних культур могли спілкуватися, а спілкуючись стирали різноманітні стереотипи, упереджене ставлення одних до інших, які сформовані ідеологічним чи політичним протистоянням, тобто тими, хто хоче розділяти і владарювати. «Єдність у різноманітності» – це гасло ХХІ століття. Світ не одноманітний, а багатокультурний, багатомовний, в якому кожна культура розвивається і досягає значних висот.

Отже, у ХХІ сторіччі найважливішим завданням у сфері інформації та комунікації є міжкультурний діалог, дискусивне знайомство з поглядами інших культур та їхнім баченням нас самих, а також усвідомлення того, що утвердження гуманізму для людини і в людині здійснюються тільки через культуру, в якій людина й залишається людиною рідної культури, водночас перебуваючи в силі полі культури глобальної. Міжкультурний діалог стає взагалі можливим тільки тоді, коли його учасники визначають свою рівність перед абсолютною моральною інстанцією. Отже, це дає підстави для пошуку спільних цінностей та загальних вимог, які об'єднували б полікультурне суспільство.

Список використаних джерел:

1. Моль А. Социодинамика культуры / пер. с фр.; предисл. Б. В. Бирюкова. 2-е изд., стереотипное. Москва: Ком. Книга, 2005. 416 с.
2. Библер В. Культура. Диалог культур. *Вопросы философии*. 1989. № 6. С. 31–42.
3. Левинас Э. Путь к Другому: сборник статей и переводов, посвященный 100-летию со дня рождения Э. Левинаса. Санкт-Петербург, 2006. 239 с.

4. Рікбор П. Сам як Інший. Київ: Дух і літера: Центр Європ. гуманітар. дослідж. Нац. ун-ту «Києво-Могилянська академія», 2002. 456 с.
5. Філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука. Київ: Академія Наук Української РСР, 1973. 560 с.
6. Бахтин М. М. Естетика словесного творчства / сост. С. Г. Бочаров; текст подгот. Г. С. Берштейн і Л. В. Дерюгина; примеч. С. С. Аверинцева и С. Г. Бочарова. 2-е изд. Москва: Искусство, 1986. 445 с.
7. Зошенко О. В. Інформаційне суспільство: ознаки й динаміка. *Інтелект. Особливість. Цивілізація*: тематичний збірник наукових праць із соціально-філософських проблем. Донецьк: ДонДУЕТ, 2004. № 3. С. 72.

This article discusses the importance of dialogue as a civilized form of cultural interaction. There is a socio-philosophical analysis of the place and role of different strategies in the formation of intercultural dialogue in the contemporary discourse in this article. Definition of the dialogue sounds in the following way: dialogue is communicative interaction that leads to solving the existing problems on the basis of common principles of tolerance and the need of preserving the existing cultural diversity of the world.

Key words: dialogue, intercultural cooperation, mutual understanding, tolerance, communication.

Отримано: 15.03.2021

УДК 329(477)«189/1902»

С. О. Тимофійко, аспірант

НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ У ПРОГРАМНИХ ДОКУМЕНТАХ НЕОНАРОДНИЦЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ (90-ті рр. ХІХ ст. – 1901 р.)

У статті з'ясовується ставлення до національного питання в Російській імперії у програмних документах неонародницьких організацій 90-х рр. ХІХ ст., які наприкінці 1901 р. об'єдналися у Партію соціалістів-революціонерів (ПСР). Особлива увага приділяється поглядам еміграційних і діючих у Росії соціалістів на післяреволюційну перебудову імперії та місце в ній народів, які входили до її складу. Аналізується перший етап формування програмних засад неонародницьких організацій, які утворили ПСР.

Ключові слова: Партія соціалістів-революціонерів, неонародники, Союз соціалістів-революціонерів, Робітнича партія політичного звільнення Росії, Аграрно-соціалістичний союз, революція, федерація, унітарний устрій.

Дослідження національного питання у програмах неонародників кінця ХІХ – початку ХХ ст. є одним із найактуальніших, оскільки залишається невивченим в історичній науці. Зазвичай більшість учених звертають увагу у своїх працях на соціальні аспекти у програмах партій зазначеного напрямку, часто ігноруючи важливе питання післяреволюційної перебудови імперії, котру сучасники назвали «тюрмою народів». Російські соціалісти мали сформовані протягом десятиліть бачення устрою держави після перемоти над самодержавством. Вивчення цих поглядів дозволить зрозуміти суть багатьох політичних процесів на теренах колишньої Російської імперії на поч. ХХ ст.

Діяльності ПСР присвятили свої праці низка істориків, однак період від створення неонародницьких гуртків до об'єднання у політичну партію залишається поза увагою. Особливо це стосується вивчення національного питання у програмах організацій, які 1902 р. об'єднуються у ПСР. З українських учених, неонародникам присвятили роботи А.Ю. Хоптяр [14], С.В. Сусоров [12], Н.О. Сіталова [13] та О.М. Федьков [15]. Вітчизняні автори висвітлюють різні аспекти діяльності ПСР в українських губерніях Російської імперії, їхнє ставлення до земельних та робітничих проблем, однак мало торкнулися увагою національного питання. Російські вчені приділили неонародникам більше уваги. В цьому контексті можемо виокремити найважливіші сучасні дослідження М.І. Леонова [8] та К.Н. Морозова [10]. Однак їхні публікації переважно стосуються діяльності есерів у період з 1905 до 1914 рр. і торкаються національного питання тільки загально. К.Н. Морозов окремо присвятив національному питанню у програмах неонародників декілька статей [9, 11]. Також варто згадати публікації В.Н. Кудряшова, який досліджував національне питання в народницьких організаціях, торкаючись у окремих статтях становлення до перебудови імперії (у 90-рр. ХІХ ст.) [6].

Зважаючи на недостатню увагу дослідників до цієї теми, у рамках даної публікації ставиться мета розглянути програмні документи неонародницьких організацій 90-х рр. ХІХ ст. та визначити вплив розбіжностей у поглядах стосовно національного питання на виникнення протиріч у роботі під час утворення об'єднаної Партії соціалістів-революціонерів у 1902 р..

90-ті рр. ХІХ століття стали сприятливим часом для відродження та виходу на новий рівень російських організацій, які обстоювали соціалістичні ідеї. У цей час в імперії Романових здійснювалася політика наздоганяючої модернізації, що давала позитивні результати. Водночас зазначена

політика мала суперечливий характер. Зростала кількість робітників на підприємствах, загострювалися проблеми звільнення з кріпацтва селянства та відчувалося назрівання системної кризи, котру провокував самодержавно-поліцейський режим. За таких умов почали відроджуватися товариства народників, які за короткий час трансформували свої ідеологічні принципи під нові реалії.

Першими у 90-х роках ХІХ ст. утворилися Союз російських соціалістів-революціонерів (Берн, 1893 р.) [5, с.169], «Північний» Союз соціалістів-революціонерів (Саратов, 1895 р.) [7, с.143], «Південна» Партія соціалістів-революціонерів (Воронеж, 1897 р.) [8, с.27] та Київська група (1896 р.) [14, с.80]. Причини подібної активізації народників у еміграції та Російській імперії, дослідник В.Н. Кудряшов вбачає у масштабах голоду 1891–1892 рр. та поверненні з заслання частини учасників «Народної волі» [6, с.116]. Ситуація в імперії сприяла новим імпульсам розвитку соціалізму. Деяко пізніше виникла Робітнича партія політичного звільнення Росії (РППЗР) (Мінськ, 1899 р.), ідеологом якої вважають Г. Гершуні. Свої погляди лідери цієї організації згодом виклали у брошурі «Свобода» [5, с.172]. А також, у Парижі, з ініціативи відомого ідеолога соціалізму В. Чернова, утворилася Аграрно-соціалістична ліга (АСЛ), яка бачила своєю опорою селян [5, с.172].

У 1900 р. «Північний» Союз соціалістів-революціонерів (ССР) виклав свою програму у брошурі «Наши задачи». У березні, цього ж року, виданням «Манифеста» теж заявила про своє існування «Південна» Партія соціалістів-революціонерів, що об'єднала низку неонародницьких гуртків на півдні імперії. Її ідеї генерувала К. Брешко-Брешковська, яка взяла участь у створенні програми та інших брошур («19 февраля», «Подсчет сил») [5, с.172].

Викладені у брошурі «Наши задачи» погляди ССР були реакцією на зміну соціальної ситуації у Російській імперії, яка склалася унаслідок наздоганяючої модернізації. Велика увага приділялася обґрунтуванню мети боротьби заради звільнення народу від експлуатації. Першим кроком до цього програма називала руйнування російського абсолютизму, який придушував головні демократичні свободи [2, с.20]. Кінцевою метою після знищення самодержавства мало стати суспільство, яке гарантувало громадянам свободу слова, друку, віросповідання, вільних зборів і союзів [2, с.20]. Стосовно національного питання у Російській імперії, ССР зазначав, що наслідком повалення царизму має стати реалізація наступних політичних вимог: загальне виборче право без соціальних і майнових обмежень; наро-

дне представництво з правом ухвалення законів, широка автономія обласного та общинного самоуправління, рівне та виборне представництво громадян на всіх посадах; перебудова Російської імперії на: «Федерацию самостоятельных народностей (Финляндия, Польша, Великобритания, Малороссия, Кавказ и пр.)» [2, с.20].

Вивчаючи брошуру «Наши задачи», дослідник національного питання у народницьких і неонародницьких організаціях, В.Н. Кудряшов, вбачав у ній неоднозначний підхід авторів до реалізації зазначених вимог. Зокрема, не описувався механізм переходу до федеративного устрою, що залишало сумнів у дотриманні права всіх народів імперії на самовизначення. Програма не пояснювала, як уярмлені народи «погодяться» на утворення федерації з тими, хто ще нещодавно їх підкорив силою зброї, а також не вказувала конкретного характеру процесу утворення федерації: мирного чи силового [6, с.17].

Програмна брошура «Південної партії» «Маніфест» теж починалася з твердження, що для революційних перетворень спочатку потрібно досягти політичної свободи. Першим кроком до цього мала стати перемога над самодержавством і встановлення управління колективною волею народу [1, с.26]. Національному питанню у програмі автори виділили рівно один абзац: «Наконец, мы признаем за различными народностями, входящими в состав Российской империи, право на политическое самоопределение и будем поддерживать их протесты против национального и религиозного насилия русского правительства» [1, с.31]. На останній сторінці вкотре згадувалося серед вимог, що партія підтримує право на самовизначення «деяких» народів Російської імперії, але конкретних планів реалізації цього важливого права не пропонувала. Автори відкладають це питання на подальші публікації [1, с.31].

Порівнюючи «Маніфест» та «Наши задачи», В.Н. Кудряшов дійшов до логічного висновку, з яким важко не погодитися. «Маніфест» передбачав право «окремих народів на самовизначення», але післяреволюційний устрій Росії мав базуватися не на засадах федерації, а лише з дотриманням широкої автономії та місцевого самоуправління. Росія у планах авторів «Маніфеста» мала зберегти свій унітарний порядок [6, с.117]. Це свідчить, що серед членів неонародницьких організацій існували серйозні розбіжності стосовно національного питання, які пізніше трансформувалися у міжпартійні дискусії.

«Маніфест» «Південної» Партії соціалістів-революціонерів написали з явним поспіхом, оскільки тоді ще не сформувалася ні сама організація, ні її друковані органи. Однак цей документ репрезентував погляди частини неонародницьких об'єднань у південних губерніях Російської імперії [5, с.172]. Помилковим є уявлення, ніби партійні принципи у зазначених гуртках подавалися з точки зору молодшої інтелігенції. Зазвичай, цей край здавна був середовищем, яке прийняло на заслання досвідчених народників. На думку одного з дослідників есерів, М.І. Леонова, південні товариства були одними з найдосвідченіших і формували програмні засади на основі успадкованих ідей старшого покоління [7, с.143]. У процесі створення об'єднаної партії позиції південних есерів відігравали помітну роль у виробленні єдиної лінії поведінки.

Потужним був вплив південних об'єднань неонародників на українські губернії Російської імперії. Київські соціалісти після Харківського з'їзду (серпень 1900 р.) позиціонували себе частиною «Південної» Партії соціалістів-революціонерів і пристали на позиції «Маніфеста», поширюючи його серед студентства, інтелігенції та робітників [14, с.82-83]. На думку дослідника діяльності соціалістів на території Правобережної України, А.Ю. Хоптяра, неонародники у Києві часто агітували за здобуття політичних свобод, інколи віддаючи їм першочерговість, порівняно з соціально-економічними [14, с.81].

РППЗР у Мінську долучилася до політичної боротьби, висловивши свої погляди у брошурі «Свобода» (1900 р.). Передусім у ній ставилися вимоги надати свободу слова, зібрань, друку та релігії, незалежно від національних особливостей [4, с.33]. Звертаючи увагу на практику

царизму налаштовувати одні народи проти інших, автори програми посилалися на приклад Фінляндії, яка мирно розвивалася до завоювання імперією [4, с.34]. Першим кроком на шляху до соціалістичного устрою, автори «Свободи» бачили руйнування деспотії. Щодо проекту перебування імперії, чи планів реалізації права на політичну свободу народів, у програмі не йшлося жодним словом. Спершу планувалося силою повалити царизм і досягти політичної свободи, а вже тоді вирішувати інші питання за допомогою мирних засобів [4, с.39]. «Свобода» обіцяла «свободу пролетаріату без поділу на національності» [6, с.117].

1901 р. журнал «Вестник русской революции» опублікував підготовлену К. Тарасовим статтю «Наша программа». У ній погляди неонародників на національне питання були висвітлені значно краще ніж у документах всіх інших організацій допартійного періоду. Автори зазначали, що Партія соціалістів-революціонерів серед пригнічених народів імперії повинна стати головним захисником прав та розвитку, який не суперечитиме нормам міжнародного соціалізму та ніколи не призведе до експлуатації історично сформованих етнічних спільнот [3, с.57]. Автор «Нашей программы» з-поміж інших народів у складі Російської імперії найкраще оцінив єврейське населення Західного краю, яке ним розглядалося як передові борці проти самодержавства. Аналогічно оцінювалися поляки. За останніми визначалося право на безумовне самовизначення політичної долі [3, с.57]. Подібним чином програма звертала увагу на народи Кавказу, заявляючи про підтримку їхнього права на самовизначення. Автор зазначав, що т. зв. «кавказький сепаратизм» існував тільки у головах прибічників самодержавства [3, с.57]. Однак закликів до надання незалежності втомленим столітнім царським гнобленням народам не звучало у жодному рядку програмного документу.

Аналізуючи розбіжності у програмних документах неонародників, К.Н. Морозов стверджує, що всі вони зумовлені продовженням різних народницьких ідей, котрі сформувалися набагато раніше. Він зазначає, що більшість організацій зводили погляди стосовно революційної перебудови до демократичної та недемократичної, при цьому не відмовляючись від обох у полі міжпартійних дискусій. Процес протистояння цих поглядів почався з утворення єдиної партії і, по суті, не зникав аж до розгрому есерів [10, с.136].

Порівняння програм організацій, які 1901 р. об'єдналися у Партію соціалістів-революціонерів, уможливило логічний висновок. Сформовані з різних груп неонародників, у різних місцях і з орієнтацією на різні соціальні та національні групи населення, в агітації та методах боротьби, есерівські політичні організації мали суттєві розбіжності у ставленні до національного питання. Зазначені суперечності не могли зникнути за короткий час після створення ПСР, тому вони надали потужний імпульс міжпартійним дискусіям на початку ХХ ст. і активізувалися під час революцій та світової війни.

Список використаних джерел:

Опубліковані джерела

1. Маніфест партии социалистов-революционеров / Партия социалистов-революционеров. Документы и материалы. Москва: РОССПЭН, 1996. Т. 1. 686 с.
2. Наши задачи (Основные положения «Союза русских социалистов-революционеров») / Партия социалистов-революционеров. Документы и материалы (1900–1907). Москва: РОССПЭН, 1996. Т. 1. 686 с.
3. Наша программа / Партия социалистов-революционеров. Документы и материалы (1900–1907). Москва: РОССПЭН, 1996. Т. 1. 686 с.
4. Свобода. Издание Рабочей партии политического освобождения России / Партия социалистов-революционеров. Документы и материалы (1900–1907). Москва: РОССПЭН, 1996. Т. 1. 686 с.

Статті та монографії

5. Ерофеев Н. Д. Социалисты-революционеры (середина 90-х гг. XIX в. – октябрь 1917 года). URL: <http://grachev62.narod.ru/mnpt/chapt09.htm>

6. Кудряшев В. Н. Национальный вопрос в программных установках революционных народников (вторая половина 1880-х – начало 1900 х гг.). *Вестник Томского государственного университета. История*. 2015. № 392. С. 115-119.
7. Леонов М. И. Эсеры Юго-Востока Европейской России на рубеже XIX-XX вв. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/esery-yugo-vostoka-evropeyskoy-rossii-na-rubezhe-xix-xx-vv/viewer>
8. Леонов М. И. Партия социалистов-революционеров в 1905-1907 гг. Москва: РОССПЭН, 1997. 512 с.
9. Морозов К. Н. Эсеровские варианты народнической модели общественно-политического переустройства России. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/eserovskie-varianty-narodnicheskoy-modeli-obschestvenno-politicheskogo-pereustroystva-rossii/viewer>
10. Морозов К. Н. Партия социалистов-революционеров в 1907-1914 гг. Москва: РОССПЭН, 1998. 624 с.
11. Морозов К. Н. Почему партии социалистов-революционеров не удалось реализовать свою демократическую альтернативу в 1917 году? *Крестьяноведение*. 2018. Т. 3. № 2. С. 55-70.
12. Сусоров С. В. ПСР і українське селянство на початку ХХ століття: до проблеми взаємсприйняття. *Наддніпряньська Україна: історичні процеси, події, постаті*: зб. наук. пр. Дніпропетровськ: Вид-во ДНУ, 2008. Вип. 6. С. 181-187.
13. Сіталова Н. О. Діяльність соціалістів-революціонерів Південної України напередодні та в період революції 1905-1907 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук. Дніпропетровськ, 2009. 20 с.
14. Хоптяр А. Ю. Агитационная и пропагандистская деятельность Киевской организации социалистов-революционеров в 1897-1901 гг. *Вестник Томского государственного университета. История*. 2014. № 2. С. 80-84.
15. Федьков О. М. Партія соціалістів-революціонерів і селянство в Правобережній Україні у 1905 році. *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету. Історичні науки*. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. Т. 13. С. 111-124.

The article clarifies the attitude to the national question in the Russian Empire in the program documents of neo-populist organizations of the 90s of the XIX century, which at the end of 1901 united in the Party of Socialists-Revolutionaries (AKP). Particular attention is paid to the views of emigrant and active socialists in Russia on the post-revolutionary restructuring of the empire and the place in it of the peoples who were part of it. An assessment of the first stage of the formation of the main provisions on the national question in the programs of organizations that later joined the AKP.

Key words: Party of Socialists-Revolutionaries, neo-populists, Union of Socialists-Revolutionaries, Workers' Party of Political Liberation of Russia, Agrarian-Socialist Union, revolution, federation, unitary system.

Отримано: 15.03.2021

УДК 303.446.4(395)=112.2

С. В. Трубочанінов, кандидат історичних наук, доцент

НИМЕЦЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ ст. ПРО СКІФІЮ ТА ЕТНІЧНУ ПРИНАЛЕЖНІСТЬ СКІФСЬКИХ ПЛЕМЕН

Значний вплив на розвиток вітчизняної історіографії Скіфії мали праці німецьких учених. В їхніх роботах у I пол. ХІХ ст. піднімалися основні питання історичної географії Скіфії та етнічної приналежності її племен. Зокрема, висловлювалися гіпотези про приналежність скіфів до монгольських, фінських, слов'янських чи іранських народів. Більшість учених вказували на етнічні відмінності між кочовим і землеробським населенням Скіфії.

Ключові слова: історична географія, німецька історіографія, Скіфія, етнос.

У I пол. ХІХ ст. німецька історіографія займала провідні позиції у дослідженні античної історії. Відомого німецького історика Бартольда Георга Нібура (1776-1831), автора «Римської історії» (1811), що відкрила новий етап у вивченні класичної давнини, вважають фундатором критичного історико-філологічного методу. Під його впливом у 1820-1840-х рр. постала «скептична школа» в російській історіографії. О. Ясь наголошує, що вплив Б. Нібура позначився також на науково-педагогічній діяльності українських істориків О. Бодяньського, В. Циха та М. Максимовича [1, с.212-215, 218-220]. Російські та українські історики у I пол. ХІХ ст. добре знали праці німецьких учених зі «скіфського питання», запозичували та розвивали викладені в них ідеї. Проте сьогодні ці праці практично невідомі вітчизняним дослідникам.

Метою даної розвідки є характеристика праць німецьких істориків I пол. ХІХ ст., у яких обґрунтовувалися основні гіпотези щодо етнічної приналежності племен Скіфії.

Одним із найвідоміших німецьких дослідників у царині історичної географії в I пол. ХІХ ст. вважався Фрідріх Август Укерт (1780-1851), який більшу частину життя працював у герцогській бібліотеці в м. Гота. Найбільш відомою працею Ф. Укерта стала «Географія греків і римлян із найдавніших часів до Птолемея» в 3-х томах, 5-ти книгах, що видавалася Географічним інститутом у Веймарі протягом 1816-1846 рр. В останній книзі цього фундаментального видання розповідалося про країни, що розташовувалися на північний схід від Давньої Греції та Італії – Скіфію, Сарматію та Дакію. Автор подав інформацію про історію, розташування і розміри Скіфії та Сарматії, рівнини і гори, моря, озера та ріки, клімат, тваринний і рослинний світ, мінеральні ресурси, торгівлю, скіфські та сарматські

племена, їхніх сусідів в Північному Причорномор'ї та на Кавказі, а також грецькі колонії [9].

Ф. Укерт зазначав, що згідно свідчень давніх авторів існувало три погляди на походження скіфів. Одні оголошували їх тубільцями, інші – говорили про переселення скіфів з півночі, зі сходу чи південного заходу. На його думку, ніщо не вказувало на те, до якої «раси» належали скіфи. Питання про етнічну приналежність скіфів у I пол. ХІХ ст. займало багатьох авторів головним чином у зв'язку з тим, щоб визначити, кого із народів, згаданих на півночі Понту, слід вважати предками слов'ян [9, с.270-271].

Ще в перших своїх доповідях на засіданнях Берлінської Академії наук, (1811–1812) Б. Нібур продемонстрував інтерес до географічних описів Геродота та до історії скіфів і сарматів. Зазначені доповіді учений пізніше перевидав у 1828 р. [7; 8].

Для з'ясування переміщення різних племен у Північному Причорномор'ї Б. Нібур використав текст ольвійського декрету на честь Протогена (III ст. до н. е.), а також свідчення античних авторів [8, с.382-385]. Німецький дослідник висловив припущення, що серед сусідів ольвіополітів були й германські племена, як от скіри [8, с.385-387].

Б. Нібур вважав, що скіфські кочові племена відносилися до монгольських народів. Ця теорія активно поширювалася в першій половині – середині ХІХ ст. Так, дослідник із Дерпта доктор А. Хансен наголошував на своїй незгоді з Б. Нібуром щодо форми Геродотової Скіфії. У той же час він солідаризувався з останнім, назвавши свідчення Гіппократа про кочових скіфів головним аргументом щодо їхнього монгольського походження [5, с.84].

У 1835 р. вийшла друком праця молодого вченого із Берліна Карла Августа Халлінга (1806-1837) «Історія Скіфів». У передмові до неї наголошувалося, що історія німець-

кого народу тісно пов'язана з історією «не менш русявих і блакитнооких людей» – скіфів. За задумом автора, у першому томі йшлося про історію скіфів в Азії, до їхньої міграції в Європу. У другому томі планувалося розповісти про історію скіфів у Європі, закінчуючи його вторгненням сарматів до Східної Німеччини і кімбрів в Італію. Третій том мав розпочинатися з опису того, як «скіфські алано-масагети» і «старі скіфи» опинилися під владою гетів і остготів. Далі в цьому й інших томах йшлося б про історію «німецьких народів» [3, s.X-XI]. Дана серія запланованих до друку книг отримала назву «Історія скіфів і німців до наших днів, опрацьована за джерелами». Проте через передчасну смерть К. Халлінга перший том залишився єдиною книгою із цієї серії.

Протилежних поглядів на етнічну приналежність скіфів дотримувався німецький історик і філолог, засновник кельтології Каспар Цойсс (1806-1856). У своїй книзі «Німці і сусідні з ними племена» (1837), в розділі присвяченому скіфам, він відкинув пануючі на той час гіпотези про фінське чи монгольське походження скіфських племен. На його думку, зовнішність скіфів, описана у відомому творі Гіппократа «Про повітря, воду й місця», стосувалася різних народів. К. Цойсс доводив приналежність скіфсько-сарматських племен до іранців [10, s.285-302]. З часом, як відомо, саме іранська теорія етнічної приналежності кочових скіфських племен була визнана в науковому світі як найбільш обґрунтована.

У 1841 р. вийшла друком книга уродженця Курляндії, доктора Фрідріха Людвіга Лінднера (1772-1845) «Скіфи Геродота», присвячена королю Вюртембергу Вільгельму I, який перебував у родинних зв'язках із династією Романових. У спеціальному історіографічному розділі дослідник у достатньо різкій формі розкритикував праці своїх попередників. Так, він дорікнув А. Герену за його твердження, що нібито Геродот описував степи біля Астрахані та розповідав про предків лєттів, фінів, тюрків, германців і калмиків [6, s.20]. Щодо Б. Нібура автор зазначив, що той або не зрозумів скіфський логос Геродота, або навіть не хотів його зрозуміти [6, s.32].

Ф. Лінднер спробував пояснити малозрозумілі місця в творі Геродота, охарактеризувати географію Скіфії, з'ясувати обставини походу персів, порівняти дані Геродота із свідченнями пізніших античних авторів, вказати на ймовірних нащадків скіфів. Щодо останнього дослідник перш за все виокремив ті племена, які, на його погляд, були справжніми скіфами: сколоти (власне скіфи), савромати, будини, агафірси, саки. Всі ж інші племена, про які згадував Геродот в описі Скіфії (таври, алазони, неври та ін.), на його думку, не були скіфськими. Ф. Лінднер відкинув гіпотези про зв'язок скіфів із тюрками, монголами, гунами чи фінами, наголосивши на їхньому місці серед індогерманських народів. На його думку, нащадками геродотівських скіфів слід вважати слов'ян. Саме тому приєднання Північного Причорномор'я до Російської імперії трактувалося ним як повернення слов'ян на древню прабатьківщину [6, s.222-239].

Книга Ф. Лінднера імпонувала російському читачеві, схвальна рецензія на неї вийшла в «Записках Одеського товариства історії і старожитностей». В Німеччині ж її оцінка була діаметрально протилежною. На випадок Ф. Лінднера проти наукових авторитетів відреагував фахівець з історичної географії, приват-доцент Кенігсберзького університету Герман Бобрік. У берлінських «Щорічниках академічної

критики» з'явилася його велика уїдлива рецензія, в якій було зроблено висновок, що до рецензованої праці можна ставитися лише з огидою, оскільки її автор затаврував себе нею, «хоча папір і друк цього видання непогані» [2].

Вже згаданий доктор А. Хансен із Дерпта вважав слов'янами скіфів-землеробів, скіфів-орачів, калліпідів та алазонів, а також допускав слов'янську приналежність жителів Гелона [4, s.168, 171-172].

Отже, в працях німецьких дослідників у I пол. XIX ст. робилися спроби з'ясувати різноманітні питання історичної географії Скіфії. Німецькими вченими були сформульовані основні гіпотези щодо етнічної приналежності скіфів.

Список використаних джерел:

1. Ясь О. Критичний метод та його роль у становленні академічної історіографії. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*: зб. наук. пр. Київ, 2004. Число 11. Ч. 2. С. 209-227.
2. Bobrik H. [Rez.:] Skythien und die Skythen des Herodot, und seine Ausleger, nebst Beschreibung des heutigen Zustandes jener Länder, von Dr. Friedrich Ludwig Lindner, König. Bayerischem Legationsrath. Mit vier Karten. Stuttgart, 1841. bei E. Schweizerbart. X u. 239 S. *Jahrbücher für wissenschaftliche Kritik* / hg. Sozietät für Wissenschaftliche Kritik (Berlin). 1842. August. № 28-31. Sp. 217-245.
3. Halling K. Geschichte der Skythen. Bd. I: Asien. Berlin: Kommission der Neckischen Buchhandlung, 1835. 421 s. (Geschichte der Skythen und Deutschen bis zur Gegenwart. Aus den Quellen bearbeitet).
4. Hansen A. Ost-Europa nach Herodot mit Ergänzungen aus Hippokrates. Dorant: Otto Model, 1844. 179 s. (Beiträge zur Geschichte der Völkerwanderung. Abt. 1).
5. Hansen A. Über die Nationalität der Skythen und ihrer Nachbarn, wie Herodot und Hippokrates sie schildern. *Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorant*. Band 1. Heft 3. Dorant: E. Karow, Leipzig; C. Köhler, 1844. S. 73-84.
6. Lindner F. L. Skythien und die Skythen des Herodot, und seine Ausleger, nebst Beschreibung des heutigen Zustandes jener Länder. Mit vier Karten. Stuttgart: E. Schweizerbart'sche Verlagshandlung. 1841. X, 239, [1] s., 4 map.
7. Niebuhr B. G. Über die Geographie Herodots (mit einer Chartte). 1812. *Niebuhr B. G. Kleine historische und philologische Schriften*. 1-e Sammlung. Bonn: E. Weber, 1828. S. 132-158.
8. Niebuhr B. G. Untersuchungen über die Geschichte der Scythen, Geten, und Sarmaten (nach einem 1811 vorgelesenen Aufsatz neu gearbeitet 1828). *Ibid.* S. 352-398.
9. Ukert F. A. Geographie der Griechen und Römer von den frühesten Zeiten bis auf Ptolemäus. Th. 3. Abt. 2. Weimar: Verlag des Landes-Industrie-Comptoirs, 1846. XII, 659 s.
10. Zeuss K. Die Deutschen und ihre Nachbarstämme. München: I. J. Lentner, 1837. VIII, 778 s.

German scientists' works strongly influenced to the development of national historiography of Scythia. General questions of historical geography of Scythia and ethnic origin of its tribes were discussed in their works in 1 half of XIX century. There were suggested hypothesis about Scythian affiliation to Mongolic, Finno-Ugric, Slavic and Iranic peoples. A majority of scientists noted ethnic differences between nomadic and farmer population of Scythia.

Key words: historical geography, German historiography, Scythia, ethnicity.

Отримано: 15.03.2021

А. Г. Філінюк, доктор історичних наук, професор

**ПРОБЛЕМА ІНКОРПОРАЦІЇ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ В ПРАЦІ Д. БОВУА
«ТРИКУТНИК ПРАВОБЕРЕЖЖЯ: ЦАРАТ, ШЛЯХТА І НАРОД. 1793–1914 рр.
КИЇВ: ТОВ «ВИД-ВО «КЛІО», 2020»**

У розвідці зроблено спробу виділити та охарактеризувати репрезентацію в монографії французького історика Даниеля Бовуа «Трикутник Правобережжя: царат, шляхта і народ. 1793–1914», яка побачила світ українською мовою у 2020 р., інкорпорації Правобережної України до складу Російської імперії. Проаналізовано висвітлення в праці винятково складного становище корінного населення в умовах співпраці та одночасного протистояння російського самодержавства, польської шляхти і єврейської меншини на теренах українського регіону. Зроблено висновок про те, що в трактуванні Д. Бовуа, трикутник «царат, шляхта і народ» гальмував інкорпорацію великого українського регіону до складу Російської імперії.

Ключові слова: Даниель Бовуа, монографія, трикутник, Правобережжя, інкорпорація.

Останнім часом ключовою темою і закордонних істориків не тільки дослідження і вписування історії України в європейський і світовий простір, а й всебічне розкриття витоків, сутності та особливостей полінаціонального минулого й сучасного нашої нації. Надзвичайно багато для цього робили і роблять доволі не лише історики України Л. Баженов, М. Бармак, Я. Грицак, О. Гуржій, Я. Дашкевич, О. Донік, Л. Залізник, Я. Ісаєвич, В. Кривошея, О. Крижановська, І. Кулінич, В. Молчанов, Ю. Поліщук, О. Реснт, В. Смолий, А. Філінюк, В. Шандра, Н. Щербак, Н. Яковенко та представники української діаспори І. Боршак, І. Лисак-Рудницький, С. Плохій (США), П.-Р. Магочій (Канада), О. Субтельний (Канада) та інші, а й іноземні дослідники.

У числі перших істориків, які в своїх дослідженнях підняли і розвинули питання про багатонаціональний характер української історії, був канадсько-український дослідник О. Субтельний зі своєю працею «Україна. Історія» [7], що слугувала фактично першим підручником середньої і вищої школи на початку державної незалежності України. Такий підхід розвинув і підняв на вищий рівень американо-канадський історик П.-Р. Магочій у більш масштабній за обсягом праці «Україна: історія її земель та народів» [3]. Тези про полінаціональне минуле України знайшли сучасне звучання в узагальнюючій новаторській роботі американського історика українського походження С. Плохія «Брама Європи» [5], ключовим в якій є обґрунтування про українців як найбільшої демографічної групи і головної сили сучасної політичної нації та Української держави, що приділяє увагу й національним меншинам [5, с.25].

Із числа іноземних вчених тезу про полінаціональний характер української історії доволі успішно провів американський вчений Т. Снайдер у монографії «Перетворення нації. Польща, Україна, Литва, Білорусь 1569–1999» [6]. Подібну точку зору розвиває австрійсько-швейцарський історик А. Каппелер у праці «Нерівні брати. Українці та росіяни від середньовіччя до сучасності» [2].

В цьому зв'язку серед досліджень останнього часу особливий інтерес привертає надзвичайно потужна праця французького історика-славіста, українознавця, активного реципієнта української історії в Європі і світі Даниеля Бовуа «Трикутник Правобережжя: царат, шляхта і народ. 1793–1914 рр.», яка побачила світ минулого року в київському видавництві «Кліо» обсягом 872 сторінок [1]. На перший погляд зазначена монографія присвячена регіональній проблемі, оскільки в ній йдеться тільки про Правобережну Україну. Більше того, судячи з назви, книга – вузька тематична. Проте насправді її автор сміливо порушує українську проблему у вирі подій більш як столітнього періоду через призму та в складі Російської імперії.

У центрі дослідницької уваги – боротьба між російським самодержавством і польськими елітами за панування в Правобережному регіоні, зокрема, за контроль над українським селянством. Історик на конкретних фактах розкриває складнощі входження колишніх земель Речі Посполитої в імперію Романових й пояснює, чому польська землевласницька аристократія великого українського регіону, всупереч зростанню російського націоналізму, залишалася аж до 1917 р. привілейованою і успішною групою; висвітлює драматичну долю майже забутих істориками «проміжних» категорій населення, які не вписалися в жорстку станову

ієрархію російського суспільства. Доводячи нереалістичність усіх проєктів як колонізації, так і русифікації основної маси населення Правобережжя, вчений подає формування української нації як закономірний продукт історичних умов, які склалися на його теренах.

Монографія складається передмови, побудованих за хронологічним принципом трьох частин, відповідно 1793–1830, 1831–1862, 1863–1914. Перша і друга з яких налічують по чотири розділи, а третя складається з п'яти розділів, зокрема аналітичного розділу символічно названого «Підсумки: 1863–1914 роки», та прикінцевих висновків. Текст завершується переліком архівів та бібліотек, списком літератури й опублікованих джерел, покажчиком і географічним покажчиком.

Слід передусім наголосити, що в передмові вчений з самого початку підкреслює, що монографія представляє собою «розлоге дослідження, яке охоплює центральну частину нинішньої України між Дніпром, Дністром і Бугом, як за площею дорівнює території Швейцарії і Португалії. По-друге, наголошує на тому, що впродовж усього ХІХ ст. український народ на цій території перебував у сфері польської гегемонії, з якої поволи підпадав під російський вплив. По-третє, виділяє Лівобережну Україну, зауваживши, що після приєднання внаслідок поділу 1686 р. до Росії та після ліквідації у 1764 р. гетьманату, вона «мала інший шлях еволюції». По-четверте, відзначає, що «Галичина, яка в 1772 р. відійшла до Австрії, також пройшла власний шлях розвитку». По-п'яте, в книзі проведено чорною лінією думку про те, що «навіть після анексії Російською імперією три губернії Правобережної України зуміли зберегти, ба більше, – утвердити свій польський характер, зокрема в царині освіти й релігії». Більше того, особливо наголошує, що «упродовж тридцяти років царська адміністрація не спромоглася придумати для них спеціальної назви. І разом із нинішніми Литвою й Білоруссю називала їх «колишніми польськими землями» або «набутими від Польщі губерніями». Лише після повстання 1830–1831 рр. самодержавство остаточно закріпило назву «Юго-Западний край», тим самим було юридично оформлено приналежність Правобережної України до Російської імперії.

Висвітлюючи тему трикутника: царату, шляхти і народу, Д. Бовуа зазначає, що за складністю і розмаїттям його сили не мали собі рівних [1, с.7]. У праці особлива увага звернена на поведінку польської магнатської верхівки та її взаємини з правлячими колами, з польською шляхтою, між поляками і росіянами та між поляками, українцями, росіянами, євреями та українцями. Доволі докладно розкрито поведінку польського короля Станіслава Августа, учасників Барської конфедерації – Станіслава Понятовського, братів Северина та Яна Потоцьких, Щанного Потоцького, А. Чарторийського, Антонія Станіслава Четвертинського і інших. Для цього історик нерідко робить екскурси аж до ХV ст., акцентуючи на генеалогії їхніх родів та їхньої власності на теренах України.

Грунтовне відображення в книзі знаходить питання про використання зв'язків російського царизму з впливовими польськими магнатами, спираючись на їхні економічні інтереси для маніпулювання антикоролівськими настроями, розхитування стабільності, підштовхування до кланової солідарності, а фактично – до фрагментації суспільства,

підбурювання їхнього свавілля, збільшення розриву між заможною і збіднілою шляхтою і, зрештою, ліквідації Речі Посполитої.

У підсумковій частині цієї фундаментальної праці – не тільки за кількістю сторінок, а й за комплексним розглядом обраної проблеми, яка має назву «Підсумки: 1863–1914 роки», насправді хронологічні рамки істотно розширені. Стосуються вони сьогодення і ретроспективного погляду в глибину до кінця XVIII ст.

Означений у праці трикутник по суті означає для її автора середовище і чинник поглинення території Правобережжя в державний організм Російської імперії. Але після приєднання в 1793–1795 рр. до Російської імперії ще потрібно було пройти багато років, перш ніж цей край злився повністю з Росією [4, с.8].

Історик на широкій джерельній основі зумів показати не тільки збереження, а й посилення культурного домінування поляків у великому українському регіоні. Даніель Бовуа цілком обгрунтовано довів про глибоку обізнаність польської верхівки не тільки з європейською літературою і мистецтвом, яка поєднувалася з їхньою заможністю, що стало основою для контролю за освітою в Правобережжі. Очевидно, саме тому в 1828 р. М. Сперанський нарікав на надмірну схильність до навчання у т. зв. «польських губерніях». І це при тому, цей російський чиновник ще не здогадувався, що нагромаджені утиски вибухнуть соціокультурним конфліктом [1, с.258].

Загалом у праці червоною лінією проходить положення про те, що характерний для Правобережної України трикутник «царат, шляхта і народ» був її характерною ознакою, а й чинником, який гальмував процес поглинення великого українського регіону в імперський організм Росії упродовж 1793–1914 рр.

Список використаних джерел:

1. Бовуа Д. Трикутник Правобережжя: царат, шляхта і народ. 1793–1914 рр. Київ: ТОВ «Вид-во «Кліо», 2020. 872 с.
2. Каппелер А. Нерівні брати: Українці та росіяни від середньовіччя до сучасності / [пер. з нім. В. Кам'янець]. Чернівці: Книги–XXI, 2018. 320 с.
3. Магочій П.-Р. Україна: історія її земель та народів / [пер. з англ. Е. Гайдель, С. Грачова, Н. Кушко, О. Сидорчук; карти П.-Р. Магочій; покажчики Л. Ільченко; наук. ред. С. Біленький; ред. укр. вид. Л. Ільченко, відп. ред. В. Падяк]. Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2012. 794 с. + XXII с. карти та бл.
4. Обзорение Киевской, Подольской и Волынской губерний с 1838 по 1850 год. *Русский архив*. 1884. Кн. Третья. № 5. С. 7-42.
5. Плохій С. Брама Європи / [пер. з англ. Романа Ключка]. Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. 496 с.
6. Снайдер Т. Перетворення націй. Польща, Україна, Литва, Білорусь 1569–1999. Київ: Дух і літера, 2012. 484 с.
7. Субтельний О. Україна. Історія. Київ: Либідь, 1991. 510 с.

In the investigation, an attempt was made to identify and characterize the representation in the monograph of the French historian Daniel Beauvoir «Triangle of the Right Bank: the tsar, the nobility and the people. 1793–1914», which was published in Ukrainian in 2020, the incorporation of Right-Bank Ukraine into the Russian Empire. The coverage of the exceptionally difficult situation of the indigenous population in the conditions of cooperation and simultaneous confrontation of the Russian autocracy, the Polish nobility and the Jewish minority in the Ukrainian region is analyzed. It is concluded that in D. Beauvoir's interpretation, the triangle «tsarism, nobility and people» inhibited the incorporation of a large Ukrainian region into the Russian Empire.

Key words: Daniel Beauvoir, monograph, triangle, Right Bank, incorporation.

Отримано: 15.03.2021

УДК 327:061

В. Г. Чабанов, кандидат філософських наук, старший викладач

ДІАЛЕКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Поступ усіх реальних об'єктів супроводжується діалектичними протилежностями інтеграції та диференціації. Аналіз перебігу цих процесів є одним з важливих джерел розвитку політичної системи та переосмислює роль держави в інтеграційних процесах. У статті автор робить спробу дослідити діалектичні основи євроінтеграційних процесів.

Ключові слова: діалектика, європейська інтеграція, інтеграція, дезінтеграція, диференціація, Європейський Союз.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю формування наукової дискусії в контексті філософських та інституційних аспектів євроінтеграційних процесів, зважаючи на недостатню дослідженість даної проблематики в теоретичних працях.

Пізнання сутності євроінтеграційних процесів як явища об'єктивної дійсності, відповідає вимогам часу, оскільки сприяє переосмисленню місця та ролі держави в інтеграційних процесах у світі, що динамічно змінюється.

При динамічних змінах соціуму необхідно забезпечити його цілісність, збереження ідентичності, відтворення та розвиток культури, відновлення та піднесення ціннісних орієнтацій, визначення конкретних ідеологічних настанов, істотну зміну політичної моделі управління державою та керування суспільними процесами тощо – тобто всебічну модернізацію держави й суспільства, її переорієнтацію на новий, інноваційний шлях розвитку.

Об'єктивною основою диференціації є багатоманітність світу, а інтеграція – його внутрішня єдність. Діалектика як метод пізнання є прийнятною для дослідження сутності євроінтеграційних процесів як з точки зору наукової парадигми, так і з точки зору особливостей предмета дослідження.

Дилема сучасних євроінтеграційних процесів полягає в недостатньому теоретичному обгрунтуванні причинно-наслідкового зв'язку процесів інтеграції та дезінтеграції. Український дослідник Панченко В.Г. зазначає, що деякі

науковці, знаходячись під впливом інституційних процесів, навіть зацікавлені у збереженні такої теоретичної можливості. Адже зробили свій інтелектуальний внесок в опис процесів євроінтеграції, зосереджуючись переважно на позитивній динаміці і майже не помічаючи ризики регіональних економічних суперечностей та проблеми легітимації ініціатив структур Європейського Союзу. Крім того політики зштовхуються з такою дилемою, адже зростає розрив між тактичними кроками, які потрібно реалізовувати невдоволенням свої виборців [1].

Інтеграція є тенденцією до єднання й наділена кількома важливими характеристиками. Першою характеристикою є функціональність – потенційна можливість безперешкодної реалізації індивідуальних дій, які не є деструктивними.

Наступною ознакою є гомологічність – тобто схожість найважливіших характеристик часткового в цілому.

Третьою ознакою є інтегрованість, яку можна характеризувати як ступінь стійкості зв'язків між частинками цілого, від якої залежить стійкість життєздатності системи в цілому («*In varietate concordia*» (з лат. *Єдність у різноманітності*) – офіційне гасло Європейського Союзу) [2, с.41].

Різноманітні кризи, з якими зіштовхується Європейський Союз в останні десятиліття стають певним стимулом, адже з однієї сторони вони виступають своєрідним каталізатором у прийнятті важливих рішень щодо зміцнення інтегрованої Європи й він демонструє потенціал відповідати на проблеми, з іншої, вони несуть ризики.

Слід зазначити, що діалектика (співвідношення) понять «інтеграція» та «дезінтеграція» висвітлюється дослідниками в юридичному та економічному вимірі, де залишаючи поза увагою інституційні та теоретичні аспекти.

Європейський Союз в останнє десятиріччя зосереджує увагу на різноманітних аспектах інституціональної інтеграції через створення нових інститутів, передачі законодавчих функцій держав-членам для дерегуляції владних змін в інституційній системі ЄС в цілому та між окремими рівнями управління, впровадженні нових інструментів, виходячи з актуальних викликів.

Аналіз сутності інтеграції та дезінтеграції та особливості їх перебігу є одним з джерел розвитку політичної системи. В цьому контексті ЄС можна розглядати як систему, що перебуває у стані інтеграції, дезінтеграції або рівноваги. Поряд з цим в сучасному світі діалектика інтеграційних процесів застосовується як політичні технології, інформаційна пропаганда, елементи гібридної війни. Зокрема, як приклад варто навести брекзит чи процеси, пов'язані з іммігрантами в Європі. Очевидно, тому формується необхідність до більш уважного ставлення до доцентрових (інтеграційних) та до відцентрових (дезінтеграційних) тенденцій в середині європейської спільноти з боку національної політики та національної безпеки.

Діалектична сутність європейської інтеграції поєднує у собі об'єктивний, об'єктивно-примусовий та примусовий характер, оскільки супроводжується формуванням та розвитком об'єднаної Європи як економіко-політичного союзу.

Крім того, такі вияви можуть бути наслідком цілеспрямованого впливу або поєднання низки факторів. Варто зазначити, що природнім чином діалектичні процеси європейського співіснування відбувалися б по-іншому, однак примус виступає їх каталізатором.

Якщо діалектику європейських процесів розглядати крізь призму ціннісного переходу, тоді можна виокремлювати позитивні й негативні інтеграції й дезінтеграції. Однак, на думку автора, їх варто розглядати як об'єктивний процес, який може бути охарактеризовано і як позитивний, і як негативний.

Такі процеси потребують корекції дій політичних лідерів з урахуванням реалій сьогодення, викликів, які стоять перед Європейським Союзом у нових формах внутрішньої й зовнішньої взаємодії.

Очевидно, що євроінтеграційні процеси не є механічним об'єднанням частин. Це системний процес поєднання або, як показує досвід, роз'єднання країн-членів, консолідація або дисонанс зусиль, політико-правових, економічних, етнокультурних механізмів, що суттєво ускладнює виокремлення суб'єктів та об'єктів процесів європейської інтеграції.

Передумови та наслідки діалектики євроінтеграційних процесів суттєво відрізняються залежно від рівня досліджуваного процесу. Основними чинниками є: соціально-економічні (економічний рівень розвитку ЄС, особливості соціальних процесів), етнокультурні (етнокультурний розвиток, поліетнічність, зіткнення культурних систем, мовна політика), політичні (типи політичних режимів). Особливості політики ЄС та тенденції [1].

Наприклад, поліетнічні держави залишаються вразливими до етнополітичних відцентрових вимог автономізації, відокремлення, сепаратизму (Іспанія), водночас у моноетнічних державах таких явних ризиків немає.

Отже, застосування діалектики як методологічної основи разом із міжнародно-правовим та державно-правовим підходом дозволяє зробити висновки про те, що феномен європейської інтеграції є діалектичним процесом об'єднаних зв'язками частин цілого.

Список використаних джерел:

1. Панченко В. Діалектика європейських інтеграційних та дезінтеграційних процесів: конфлікт теорії та практики. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ec_n/article/view/3394
2. Рилач Н. Європейський інноваційний союз в глобальних інноваційних процесах. *Міжнародні відносини*. 2015. № 1 (43). С. 39-43

The progress of all real objects is accompanied by dialectical opposites of integration and differentiation. Analysis of the course of these processes is one of the important sources of development of the political system and rethinks the role of the state in integration processes. In the article the author makes an attempt to explore the dialectical foundations of European integration processes.

Key words: dialectics, European integration, integration, disintegration, differentiation, European Union.

Отримано: 15.03.2021

УДК 94(477):94(438)«1648/1649»

О. А. Юга, кандидат історичних наук, старший викладач

«УКРАЇНЬСЬКА ПРОБЛЕМА» У СПРИЙНЯТТІ КОРОЛЯ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ (1648 – ПЕРША ПОЛОВИНА 1649 рр.)

У статті висвітлюється сприйняття сутності подій національно-визвольної боротьби на підвладних Речі Посполитій українських теренах королями Польсько-Литовської держави – Владиславом IV і Яном Казимиром через призму їх політичної свідомості, власних планів і задумів.

Ключові слова: «українська проблема», Б. Хмельницький, козацька Україна, король, Владислав IV, Ян Казимир, Річ Посполита.

Вперше в історії Речі Посполитої «козацька проблема» гостро постала наприкінці XVI ст., коли відбулися козацькі повстання 1591-1596 рр. Її сутність полягала у відстоюванні козацтвом своїх прав і привілеїв як стану «рицарського (військового) люду». З початку XVII ст. Військо Запорозьке почало домагатися зрівняння у правах зі шляхтою, а також поставало в ролі виразника й захисника православної віри, а з 1620-х рр. утверджувало репутацію захисника загальноєвропейських інтересів.

Зростання політичної свідомості Війська Запорозького викликало занепокоєння у Варшаві та змушувало правлячу верхівку Корони Польської шукати різних способів встановлення контролю за ним. Серед політичної еліти почали визначатися як прихильники порозуміння, так і застосування сили. Результатом переваги в середовищі владних кіл останніх стало прийняття в 1638 р. «Ординації

Війська Запорозького» та ліквідація козацтва як стану. Проте, замість розв'язання «козацької проблеми», це призвело до її загострення, результатом чого стали козацькі заворушення початку 1648 р. на Запорозжі. Слід зазначити, що вони були сприйняті представниками владних кіл Речі Посполитої як типове чергове козацьке повстання [13, с.263; 22, с.46].

Яку ж позицію зайняв король Владислав IV і як він оцінював розвиток подій? Слід зазначити, що прагнучи відігравати вагомую політичну роль не тільки в середині держави, а й на загальноєвропейських теренах, він виношував задум організації турецької війни, яка б, «при щасливих результатах», зміцнила його владу в країні шляхом обмеження впливу шляхти [17, с.269]. Коли ж шляхта у 1646 р. виступила проти цього плану, він «повернув погляд у бік козаків» [13, с.207], тобто вирішив скористатися їх

допомогою для реалізації своїх політичних цілей. Задля цього, пообіцяв відновити «старі козацькі вольності» (отримані від його попередників – О.Ю.), збільшити реєстр до 12 тисяч осіб й, очевидно, надати козацькому регіонові окремих статус [11, с. 80; 12, с.41; 20, с.23-24]. Проте, на нашу думку, зважаючи на слабкість влади Владислава IV, гарантування ним «козацьких вольностей» практично було неможливим, інша справа, що король справді користувався авторитетом у козацькому середовищі.

Через призму власних планів король сприймав і події на Запорозжі. Зокрема, вважав, що лютневі заворушення якраз і спричинені підготовкою до морської виправи (а також зловживаннями магнатів і шляхти), а тому наказав коронному гетьману М. Потоцькому пропустити козаків на море та не просуватися вглиб України [3, с.29; 16, с.263].

Починаючи з другої половини травня 1648 р. внутрішньополітичне становище Речі Посполитої почало помітно погіршуватися. Це пояснювалося насамперед смертю 20 травня Владислава IV, а також поразками польських військ біля Жовтих Вод і під Корсунем. Як зазначав брацлавський воєвода А. Кисіль, «квітнуча спокоем вітчизна зі-в'яла», натомість розпочиналася «страшна переміна справ» [3, с.25, 27]. Водночас, саме влітку «козацька проблема», зважаючи на приєднання до повсталого козацтва селянства й міщанства, набуває загальнонаціонального масштабу, переростаючи таким чином в «українську». Окрім того, важливою якісною зміною в процесі еволюції «козацької проблеми» став той факт, що козацтво вишло за межі відстоювання винятково станових інтересів та усвідомило важливість урахування інтересів інших верств населення. Якісно новою складовою вже «української проблеми» стало формування на звільнених з-під влади польської адміністрації територіях органів влади Війська Запорозького.

За таких умов подальше становище Речі Посполитої залежало від якнайшвидшого обрання нового короля та усвідомлення необхідності внесення змін у політику щодо Війська Запорозького. Як зазначав на початку червня О. Сангушко у листі до литовського під канцлера Л. К. Сапіги «якби ж швидко сталася елекція нового короля, то вона могла б все пригасити» [5, с.55]. В середовищі шляхти панувало переконання, що «якщо Річчю Посполитою не буде швидко знайдений вихід під час обрання короля, то козаки досягнуть всього, чого хочуть» [6, с.170]. Причому, висловлювалися думки про те, що «за королем не треба посилати до чужих земель» [5, с.55].

Помірковані сили робили ставку на Яна Казимира, тому важливо з'ясувати сутність його поглядів на «українську проблему». Зазначимо, що будучи ще в статусі претендента на польський трон, розуміючи важливість для себе «голосу» Б. Хмельницького з його військом, в жовтні 1648 р. вступив в переговори з гетьманом з власної ініціативи [9, с.172]. Припускаємо, що це могло статися і за порадою когось з представників поміркованого угруповання, можливо канцлера Є. Оссолінського, який визначав політику уряду в період «безкоролів'я». За даними Г. Кунакова, королевич через свого довіреного Ю. Єрмоловича обіцяв Хмельницькому, що в разі обрання його королем, «він з ним туєю війну заспокоїть (припинить – О.Ю.) ... і вільності їх Черкаські (козацькі) підкріпить краще попереднього» [1, с.285].

За деякими даними, гетьман таки отримав від королевича обіцянку визнати автономію звільнених Військом Запорозьким територій. Це засвідчує «Записка» С. Мужилівського в Москві від 14 лютого 1649 р.: «Ляхи, чи згодні чи не згодні, обрали собі короля Казимира, котрий некоронований писав лист до його милості пана гетьмана і до всього Війська Запорозького, просячи Богом живим, аби вже більше не воювали, обіцяючи бути руським королем і що през шаблю узяли (шаблею завоювали – Авт.), аби тое мощно держали...» [3, с.130]. А «взяли през шаблю» Київське, Брацлавське, Подільське, Чернігівське, Волинське воєводства й Мозирський повіт Литовського князівства [3, с.130]. Можна припустити, що саме цю територію Б. Хмельницький намагався зберегти під своєю владою, розглядаючи її як козацьку. Але слід пам'ятати, що зазна-

чена обіцянка була дана лише претендентом на трон («некоронований писав лист»), а не вже правлячим королем!

17 листопада сейм обрав Яна Казимира королем. Якими ж були основні вимоги короля, поставлені перед Б. Хмельницьким? 1 грудня Ян Казимир відправив до гетьмана А. Мокрського з листом, в якому обіцяв надіслати Війську Запорозькому булаву та корогву, залишити козаків при «давніх рицарських вільностях», погоджувався з тим, щоб козаки безпосередньо підлягали його владі і прихильно поставився до прохання скасувати унію. Також король наполягав, щоб гетьман повернувся зі своїм військом на «звичайні місця» (традиційний козацький регіон – південь Київського воєводства – О.Ю.), розпустив «згромаджене поспільство», відправив татар, «щоб далі не здійснювалось спустошення держав наших», прислав до Варшави своє посольство та очікував на прибуття королівських комісарів [2, арк.381-384].

3 грудня до Варшави прибув Я. Смяровський, а з ним нове козацьке посольство. Посли повідомили, що Б. Хмельницький припинив облогу Замостя і відіслав татар [7, с.93-94; 19, с.24]. 21 грудня король відправив нового листа до гетьмана. В ньому він дякував за відведення війська з-під Замостя, «пробачав» Військо Запорозьке, запевняв, що надішле гетьманську булаву тільки Хмельницькому і нікому іншому, висловлював готовність задовольнити прохання про безпосередню підлеглість Війська Запорозького королівській владі, а також про скасування унії [18, с.218]. Водночас він наказував гетьманові відправити додому татарську орду, особливо наголосив на тому, щоб було розпущено до своїх домівок «поспільство», яке приєдналося до козацтва та розіслано суворі універсали до загонів повстанців в Україні з наказом припинити свою діяльність (саморозпуститися), а також відвести козацьке військо «на звичайні місця, в містах полкових поставивши» [18, с.219].

Як видно з усіх вищевказаних вимог нового короля, він прагнув добитися відновлення на теренах України того становища, яке було до початку національно-визвольної боротьби, з однією лише відмінністю – за реєстровим козацтвом визнавалися його «давні рицарські вільності».

Така позиція короля щодо сутності «української проблеми» спостерігалася і під час роботи коронаційного сейму. Так, у виданій королем і канцлером комісарам на переговори інструкції йшлося про те, що гетьманський уряд повинен був прийняти королівську ласку, задовільнитися 12-тисячним (максимум 15-тисячним) реєстром, відступити від «чорни» та обернути зброю проти «поган» [18, с.375]. Тобто, король мислив категоріями переговорного процесу козацьких постань, які відбувалися до 1648 р., зважаючи, що шляхом простого збільшення чисельності реєстру можна розв'язати проблему.

Вважаємо, що таке сприйняття подій шкодило королівській владі. Річ у тім, тогочасний стан справ з впливом короля в державі бажав значно кращого, потрібно було реформувати систему організації політичної влади, зокрема зміцнити позиції короля. Для цього потрібен був потужний засіб впливу на шляхту, і Військо Запорозьке могло ним стати, але аж ніяк не на умовах, які існували до 1648 р.

За результатами переговорів у Переяславі А. Кисіль та комісари повідомляли короля про зміни планів Б. Хмельницького, зокрема про те, що його вже не задовольняло нічого, окрім можливості розбудови окремої держави – «йому вже не про козацтво йдеться, тільки про володаря й князя руських провінцій» [5, с.204]. Підканцлер А. Лещинський, дізнавшись про це (був учасником вузької наради в короля), намагався переконати Я. Казимира в необхідності оголошення загальної військової мобілізації з метою розпочати війну проти козацької України [15, с.15-16].

Я. Казимир, хоч і вважав надалі, що єдиним шляхом врегулювання конфлікту залишається порозуміння з Б. Хмельницьким [7, с.125], проте не вносив коректив у перелік можливих поступок Війську Запорозькому, що унеможливило віднайдіння компромісу. Так, 27 березня король надіслав до Б. Хмельницького листа, в якому повідомляв про відправлення до нього спеціального пос-

ла – Я. Смяровського [5, с.212; 8, с.101; 14, с.113-117]. Проте, його місія зазнала невдачі, адже 21 травня в посла було виявлено 50 королівських привілеїв, за допомогою яких, як з'ясувалося, він повинен був підкупити козацьку старшину, щоб та відступила від гетьмана. У результаті – Я. Смяровського було страчено [14, с.142; 21, с.78].

Окрім Я. Смяровського, на переговори з гетьманом планували відправити також А. Киселя, який довго не міг отримати жодних чітких інструкцій. Він справедливо зауважував, що ні для війни, ні для переговорів з гетьманом нічого не робиться [18, с.393]. Король давав тільки загальні обіцянки, а запропонованих гетьманом умов не було представлено не тільки сеймові, але й навіть сеймовій комісії, визначеній для цієї справи. В результаті воєвода зауважував, що «нема з чим їхати на комісію» [4, с.164-165]. Вважаємо, що така ситуація була пов'язана зі зміною позиції короля, котрий почав схилитися до ідеї силових заходів проти Війська Запорозького.

І дійсно, на початку травня польський уряд розпочав військові приготування, а 9 травня 1649 р. король оголосив посполите рушення і розіслав листи до регулярного війська, щоб були готові до військового походу, «куди потреба Речі Посполитої вкаже». Пояснював таке рішення Ян Казимир категоричними вимогами магнатів і шляхти «негайно озброювати військо» [5, с.219; 18, с.392-393].

Зауважимо, що можливість укладення миру в травні була. Так, під час розмов у квітні з російським послом Г. Унковським, Б. Хмельницький зазначав, що мир може настати за умови визнання польським керівництвом окремішності Української держави [10, с.185]. Проте, ні король, ні уряд, ні навіть представники поміркованого угруповання на це піти не могли. Вони вважали за краще дочекатися сприятливих умов, коли можна буде врегулювати конфлікт з Військом Запорозьким мінімальними поступками (на зразок визнання давніх козацьких вольностей та збільшення реєстру).

Наприкінці травня 1649 р. польська сторона розпочала воєнні дії, внаслідок чого умови Переяславського перемир'я було зірвано.

Отже, розгортання у 1648 р. на підвладних Речі Посполитій українських землях національно-визвольної боротьби з переростанням у революцію не спричинили адекватного переосмислення подій владною верхівкою Речі Посполитою відповідно до їх змінності у часі, зокрема королем. У випадку Владислава IV, загострення «козацької проблеми» розумілося ним через призму планів організації турецької війни із залученням до неї козацтва, з допомогою чого він планував посилити статус королівської влади в державі, у якій політичним життям заправляла шляхта. В межах такого політичного курсу король визнавав зловживання магнатів і шляхти, які допікали козацтву, але не був в змозі практично виконати декларовані обіцянки.

Аналіз поглядів і позиції нового короля Яна Казимира упродовж перших півроку його діяльності засвідчує відсутність політичної волі у питанні усвідомлення еволюції «козацької проблеми» в українську, що передбачала з початку 1649 р. витворення самостійної держави. Ігнорування цього факту, про що він мав чітку інформацію, дозволяє говорити про те, що насправді усі його мирні декларації були лише маневром з метою затягування часу для мобілізаційних заходів і відновлення воєнних дій, що і відбулося в травні 1649 р. Тобто, залишаючись у полоні традиційних поглядів на козацтво, король і його оточення не допускали навіть думки про виокремлення українських земель зі

складу Речі Посполитої й функціонування на них самостійного державного утворення.

Список використаних джерел:

1. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. Санкт-Петербург: Тип. П. А. Кулиша, 1861. Т. 3: 1638-1657.
2. Бібліотека музею Чарторийських (Краків). Відділ рукописів. Спр. № 143: Бібліотека Національна (Варшава). Відділ мікрофільмів (ВМФ). № 6691.
3. Воссоединение Украины с Россией: Документы и материалы: В 3 т. Москва: АН СССР, 1953. Т. 2. 1648-1651.
4. Грушевський М. С. Історія України-Руси. Київ: Наукова думка, 1995. Т. VIII. Ч. 3: 1648-1650.
5. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. Т. 1: (1648–1649 рр.) / упоряд. о. Ю. Мищик. Київ, 2012.
6. Документи об освободительной войне украинского народа 1648–1654 гг. Киев, 1965.
7. Качмарчик Я. Богдан Хмельницький. Перемишль–Львів, 1996.
8. Мищик Ю. З дипломатичної документації Б. Хмельницького та І. Виговського. *Наукові записки. Історія / Національний університет «Києво-Могилянська академія»*. 1999. Т. 14.
9. Смолій В. А., Степанков В. С. Богдан Хмельницький: Соціально-політичний портрет. 2-е вид., доп., перероб. Київ: Либідь, 1995.
10. Смолій В. А., Степанков В. С. Богдан Хмельницький. Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 2003.
11. Смолій В. А., Степанков В. С. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.). Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009.
12. Borowiak A. Kozaczyzna w przededniu powstania Bohdana Chmielnickiego (1635–1648). *Epoka «Ogniem i mieczem» we współczesnych badaniach historycznych. Zbiór studiów pod redakcją Mirosława Nagielskiego*. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2000.
13. Franz M. Idea państwa kozackiego na ziemiach ukraińnych w XVI–XVII wieku. Toruń: Adam Marszałek, 2006.
14. Grabowski A. Ojczyście spominki w pismach do dziejów dawniej Polski. Diaryusze, relacye, pamiętniki. Kraków, 1845. Т. 1.
15. Grabowski A. Ojczyście spominki w pismach do dziejów dawniej Polski. Diaryusze, relacye, pamiętniki. Kraków, 1845. Т. 2.
16. Kubala L. Jerzy Ossoliński. Lwów, 1924.
17. Majewski W. Plany wojny tureckiej Władysława IV a rzekome przymierze kozacko-tatarskie z 1645 r. *Przegląd Historyczny*. Warszawa, 1973. Т. LXIV. Z. 2.
18. Michałowski J. Księga pamiętnicza. Kraków, 1864.
19. Ochmann S. Sejm koronacyjny Jana Kazimierza w 1649 r. Warszawa, 1985.
20. Romański R. Wojny kozackie. Warszawa: Bellona, 2012.
21. Rudawski J. Historia Polska od od śmierci Władysława IV aż do pokoju Oliwskiego. Petersburg; Mohylew, 1855. Т. 1.
22. Wójcik Z. Jan Kazimierz Waza. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2004.

The article highlights the perception of the essence of the events of the national liberation struggle in the Ukrainian territories under the control of the Polish-Lithuanian Commonwealth by the kings of the Polish-Lithuanian state – Władysław IV and Jan Kazimir through the prism of their political consciousness, plans and intentions.

Key words: «Ukrainian problem», B. Khmelnytsky, Cossack Ukraine, king, Vladislav IV, Jan Casimir, Polish-Lithuanian Commonwealth.

Отримано: 15.03.2021

Д. Р. Яблонська, аспірантка

ПРОФЕСОР М. М. ХВЕДОРІВ (ФЕДОРОВ): НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ТА УПРАВЛІНСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ У КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОМУ ІНО

У статті досліджуються основні етапи життєвого і професійного шляху уродженця Кубанщини, професора математики Михайла Михайловича Хведорова (Федорова). Висвітлено його педагогічну, управлінську та наукову діяльність у Кам'янець-Подільському інституті народної освіти, утвореного на базі Кам'янець-Подільського державного українського університету. Згадуються й інші періоди життя вченого.

Ключові слова: професор М.М. Хведорів (Федоров), Кам'янець-Подільський інститут народної освіти, ректор, декан, професор-сумісник.

Серед відомих українських вчених, які професійно і самовіддано працювали над підготовкою національних кадрів інтелігенції у вишах Кам'янець-Подільського в 1919-1923 рр., виділяється яскрава постать професора математики, електротехніки, управлінця Михайла Михайловича Хведорова (Федорова) (1867-1945).

Вагомий внесок у вивчення його життєвого і професійного шляху належить двом сучасним історикам – О.М. Завальнюку [12; 13; 14] і О.Б. Комарницькому [14], які зосередили увагу переважно на дослідженні його діяльності як професора, проректора і в.о. ректора Кам'янець-Подільського державного українського університету (1919-1920) і частково як викладача, декана і керівника Кам'янець-Подільського інституту народної освіти (1921-1923). Утім поза їхньою увагою залишилися деякі аспекти, зокрема науково-дослідний, які неодмінно потребують з'ясування.

Метою нашої статті є комплексне і цілісне висвітлення основних етапів життєвого шляху і науково-педагогічної діяльності Михайла Михайловича Хведорова (Федорова) переважно у кам'янець-подільських вишах, особистого професійного внеску вченого у розвиток інституту народної освіти і математичної науки загалом.

Українець М. М. Хведорів (Федоров) народився 20 серпня 1867 р. у м. Катеринодарі на Кубанщині. В 1888 р. закінчив середню Олександрівську Кубанську реальну школу. Вищу освіту здобув у Петербурзькому гірничому інституті (1895), отримав професію гірничого інженера. За цим фахом працював на різних копальнях Донецького басейну – інженером, головним інженером, завідувачем шахти, різними копальнями. Однак, бажання займатися наукою змусило М.М. Хведорова покинути роботу на Донбасі та поїхати за кордон для поглиблення фахових знань. Упродовж 1903–1904 рр. здобув другу вищу освіту у Паризькій міжнародній вищій школі за фахом електротехніка. Після того працював на копальнях Франції та Бельгії, де займався електрифікацією гірничодобувних підприємств [4, арк.36].

Наприкінці літа 1905 р. повертається на батьківщину. Петербурзький гірничий інститут запропонував йому посаду асистента по кафедрі гірничозаводської механіки, з правом самостійного керівництва проектами по електрифікації гірничозаводських машинних установ. Згодом перейшов на роботу до Катеринославського гірничого інституту (КГІ), де упродовж 1906-1915 рр. працював штатним викладачем по кафедрі гірничозаводської механіки, з правом самостійно керувати дипломними роботами випускного курсу [4, арк.36зв.]. Цей час характеризувався бурхливим розвитком механізації гірничих робіт. Для приводу підйомних, компресорних, водовідливних та вентиляторних установок почали застосовувати електроенергію. Застосування електроприводів збільшило вплив динамічних явищ на режими роботи установок. На це звернув увагу М.М. Хведорів у своїй дисертації «Теория и расчет гармонического рудникового подъема», яку захистив 8 березня 1915 р. у Петроградському гірничому інституті. Після цієї важливої у його науковому житті події став завідувати секцією гірничозаводської механіки [15], а з 1 квітня рада КГІ обрала його ординарним професором по кафедрі механіки [4, арк.36зв.]. Вчений заснував новий напрям у підготовці фахівців, на основі якого сформувалася його унікальна наукова школа, що дала півтисіч в житті багатьом гірничим механікам [15].

Після заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету (К-ПДУУ) в 1918 р. постала гостра проблема щодо формування професорсько-викладацького складу. До роботи у виші закликали вчених з різних куточків України. Про талановитого професора М.М. Хведорова стало відомо завдяки В.О. Біднову, який раніше працював на Катеринославщині. Саме він порадив ректору І.І. Огієнку запросити його на роботу в К-ПДУУ [13, с.226].

У січні 1919 р., відповідно до наказу № 16 Міністерства освіти УНР, М.М. Хведорів був призначений на посаду ординарного професора по кафедрі математики в Кам'янець-Подільському університеті. Студентам математичного відділу він викладав геометрію, сферичну тригонометрію, вступ до аналізу, а також «різничкове та цільнове числення»; природничого відділу – скорочений курс вищої математики [4, арк.36зв.]. Тижневе навантаження становило від 12 до 26 год., в залежності від навчального року. Окрім викладацької роботи, займався облаштуванням навчального кабінету з прикладної механіки, яким потім і завідував [13, с.229].

Сумлінним ставленням до виконання обов'язків завоював визнання з боку як студентів, так і ректора І. Огієнка, який на час своєї відсутності доручав йому ведення університетських справ. 20 лютого 1919 р. рада професорів вишу обрала М.М. Хведорова на посаду проректора університету. За радянської влади Михайлу Михайловичу двічі довелося керувати навчальним закладом, брати на себе тягар тих проблем, які були нав'язані колективу новим політичним режимом (з 15 квітня по 5 червня 1919 та з 11 липня до 18 вересня 1920 р., коли він виконував обов'язки ректора). Після прийняття Державною комісією в справах вищої освіти УРСР постанови в серпні 1920 р. щодо змін в керівних органах університету, М.М. Хведорова обрали головою Наукової ради [13, с.233].

В середині листопада 1920 р., коли українська революція зазнала поразки, багато професорів і викладачів університету подалися на еміграцію, М.М. Хведорів залишився працювати як професор кафедри математики і певний час – голова Науково-шкільної ради в Кам'янець-Подільському. Радянський режим його не зачепила. На той час в УСРР було ліквідовано (реорганізовано) усі університети, крім Кам'янець-Подільського. Та й цьому вишу залишилося існувати недовго. Ще з серпня 1920 р. проводилися заходи з перетворення його в академію (інститут) теоретичних наук, утім цьому перешкодило повернення в середині вересня української влади. Утім у січні 1921 р. цей процес набув прискорення. Тож колишній університет трансформувався на короткий час в інститут теоретичних наук, а потім на його базі оформилися два автономні інститути – народної освіти (ІНО) та сільськогосподарський (СГІ) [32, арк.5].

Одразу із утворенням Кам'янець-Подільського ІНО виникло питання щодо обрання ректора. Професорсько-викладацький склад навчального закладу запропонував кандидатуру М.М. Хведорова. Сам вчений погоджувався на посаду керівника за таких умов: 1) на офіційних виборах за нього проголосує більше половини колективу і 2) формування педагогічного та технічного складу закладу буде у компетенції ректора. Із цим погодилася Науково-шкільна рада ІНО. На виборах ректора за кандидатуру М.М. Хведорова проголосували 17 із 24 осіб. Його заступниками

рада обрала Є.Д. Сташевського (з господарської роботи) та А.Е. Малиновського (з наукової роботи) [11, арк.40].

Як професор ІНО, він був затверджений рішенням № 1089 Укрголовпрофосу НКО УСРР від 7 липня 1921 р. [3, арк.4] У виші він викладав: вищу математику (3 тижневих години), математику (4), механіку (4), варіаційне числення (3), приближене числення (1), вищий аналіз (8) та доповнення від диференційованих чисел (6 тижневих годин) [10, арк.20зв., 30зв., 51-51зв.]. Загалом – 29 год. Згодом до Кам'янця-Подільського з Катеринослава переїхала дружина та молодша донька М.М. Хведорова, які поселилися у будинку № 31 (флігелі ДУУ/ІНО) [3, арк.4].

Кам'янець-Подільський ІНО, який мав педагогічний профіль, складався з двох факультетів: професійної освіти і соціального виховання [16, с.45]. Обидва були сформовані наказом політкомісара С.В. Чалого. Факультет професійної освіти утворили 18 травня 1921 р. на базі двох факультетів – соціально-історичного (соціально-гуманітарного) та фізико-математичного [10, арк.20]. Саме на останньому професор М.М. Хведорів продовжив свою викладацьку діяльність (факультет соціального виховання відкриється лише через півроку – 1 листопада 1921 р.), при цьому затрачаючи багато часу на вирішення управлінських питань [17, с.34; 16, с.49].

Як керівник вишу, М.М. Хведорів приділяв особливу увагу формування студентського контингенту. Керуючись положенням тимчасового статуту про вищу школу (затвердженом НКО УСРР 25 липня 1921 р.), приймальна комісія ІНО зарахувала на навчання 300 першокурсників. Усі вони були відряджені на навчання партійними, профспілковими, радянськими та військовими органами. Щороку Укрголовпрофосвіта виробляла квоту кожній територіальній організації, що відряджала кандидатів на навчання до конкретного вишу [30, арк.76]. Наприкінці 1921 р. на двох факультетах (профосвіти і соцвишу) налічувалося 885 студентів (530 юнаків і 355 дівчат). За соціальним походженням 122 особи належали до робітників, 297 – селян, 275 – службовців, 152 – належали до інших груп, (39 осіб на момент подання документів не вказали свого соціального стану) [9, арк.116зв.].

Негативно відзначалося на роботі ректора та педагогічних працівників арешти та соціальні чистки, які проводила радянська влада з перших днів існування. Навесні 1921 р. почалися обшуки у квартирах викладачів, арешти професорів, доцентів та технічного персоналу, виселення і реєвізіція майна академперсоналу. В такій ситуації для колективу порятунком було апелювання до ректора, але М.М. Хведорів жодних практичних важелів впливу на цю ситуацію не мав. Крім того, зазнавав втрат й інститут, як юридична особа – у нього влада реєвізували майно [14, с.15].

М.М. Хведорів намагався зберегти існуючу навчально-лабораторну базу ІНО, що йому вдалося. Так, у виші продовжували функціонувати 11 кабінетів (зоології, зоотомії рослин, систематики рослин, мінералогії та петрографії, палеонтології, фізики, хімії, географії, астрономії, фотографії), астрономічна обсерваторія та 2 лабораторії (хімії та фізики), які дісталися у спадок від університету [14, с.16]. Дбав ректор й про поповнення бібліотечного фонду, який на 1 січня 1921 р. нараховував 33 622 книги, які отримав з колишньої університетської бібліотеки [14, с.16].

Головною проблемою для колективу навчального закладу було матеріальне забезпечення. З нею М.М. Хведорів стикався щодня, через дефіцит коштів на утримання навчального закладу. Працівникам вишу не вистачало коштів, які вони отримували як зарплату, через що змушені були особисто обробляти городи. Опинившись без достатніх засобів для існування, деякі професори звільнялися з роботи і виїжджали до великих міст, що негативно позначалося на кадровому забезпеченні освітнього процесу.

У серпні 1921 р. М.М. Хведорів склав повноваження ректора на вимогу політкомісара вишу. В.о. ректора було обрано комуніста С.Д. Сидоряка. Через непрофесіоналізм у керівництві закладом того ж місяця його замінив і професор П.Г. Клепатський (під час першого публічного обрання ректора навесні 1922 р. його підтримав М.М. Хведорів) [8, арк.3зв.].

Після завершення короткої ректорської кар'єри, М.М. Хведорів залишився в ІНО, викладаючи теоретичну механіку на факультеті професійної освіти. 29 травня 1922 р. вчений посів посаду декана факультету соціального виховання [5, арк.22]. Крім того, як професор-сумісник, він викладав у місцевому СГ, де бракувало науково-педагогічних кадрів [20, арк.1].

Робота факультету соціального виховання, який очолював М.М. Хведорів, мала чимало проблем через відсутність достатньої кількості фахівців-педагогів. Першорядна увага приділялася теоретичним дисциплінам і циклу першого та другого курсів, що зазвичай не сприяло зацікавленості студентів педагогічною справою. До того ж не було організовано співпраці між навчальним підрозділом і дитячим будинком. Останній через важке матеріальне становище так і не став педагогічною лабораторією для майбутніх фахівців [6, арк.49].

Вже у серпні 1922 р. М.М. Хведорів добровільно склав повноваження декана факультету. На жаль, з'ясувати причини такого власного рішення нам не вдалося. Відомо лише те, що з 1922 р. вакантне місце керівника цього підрозділу посів перспективний науковець В.О. Гериневич [7, арк.213].

Крім навчальної та адміністративної роботи, займався й науковими дослідженнями. Серед різних проблем, якими захоплювався учений, були пов'язані із теоретичним обґрунтуванням динаміки рудникового підйомного устаткування, методами розрахунку турбомашин, вентиляції та водовідведення. Готував навчальні посібники з різних дисциплін. Ним були опубліковані такі праці: «Очерк состояния электрических сооружений на Уральских заводах и рудниках в 1906 году» [25], «Теория и расчет гармонического рудничного подъема» [26], «Московско-украинская терминология элементарной математики» [27], «Теория значащих» [28], «Анализ безмежно малючих» [29] та ін. Загалом вийшло більше десятка його праць. Майже два десятки рукописних тестів не були опубліковані через брак можливостей друку [4, арк.37-38].

У серпні 1923 р. М.М. Хведорова, як відомого фахівця, запросили на професорську посаду до Московської гірничої академії, на що він погодився [19, арк.1]. Там попрацював 6 років, і у 1929 р. повертається в Україну. Цього ж року став академіком АН УРСР [24] та упродовж 1929-1934 рр. очолював кафедру гірничої механіки відділення технічних наук АН УРСР, а в 1934 р. отримав підвищення і був затверджений на 5 років директором Інституту гірничої механіки АН УРСР [21, арк.1]. З початком Другої світової війни та із закінченням п'ятирічного терміну керівництва інституту гірничої механіки М.М. Хведорова обирають заступником директора цієї академічної структури [23]. Не зважаючи на похилий вік та проблеми зі здоров'ям, не полишав наукової діяльності, повністю віддавався їй. Помер вчений 29 березня 1945 р. у 77-річному віці. Похований в Києві на Лук'янівському кладовищі [24].

Ще за життя вченого у 1942 р. Інституту гірничої механіки АН УРСР було присвоєно ім'я першого директора М.М. Хведорова. У подальші роки інститут зазнавав реорганізацій але його ім'я надалі вшановувалося у назві [22, с.661]. Після святкування 100-ї річниці від дня народження М.М. Хведорова було запропоновано розмістити меморіальну дошку на будинку по вулиці Енгельса 21/12 (тепер Лютеранська) в Києві де упродовж 1931-1945 рр. проживав вчений. Наступного 1968 р. це було реалізовано (скульптор І.В. Макогон) [18].

У Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, в галерії колишніх керівників вишу, відкритій 2008 року з нагоди 90-річчя заснування закладу, розміщено великий, майстерно виконаний портрет Михайла Михайловича Хведорова (Федорова). Він нагадує сучасникам про неординарну постать одного із ректорів, який вірою і правдою служив справі вищої української школи.

Отже, вчений-математик і електротехнік М.М. Хведорів залишив по собі значний слід у розвитку точних наук і вищої освіти в Україні, реалізуючи свій науковий, педа-

гогічний, методичний і управлінський потенціал, зокрема в Кам'янець-Подільському інституті народної освіти, де він працював упродовж перших років становлення вишу і мав незаперечний авторитет.

Надалі потребують дослідження управлінська і громадська діяльність вченого, які на сьогодні з'ясовано недостатньо або ж обійдена увагою істориків.

Список використаних джерел:

1. Державний архів Хмельницької області. Ф.Р. 302. Оп. 1. Спр. 1. Спр. 50. Арк. 49.
2. Державний архів Хмельницької області. Ф.Р. 302. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 138-140, 170, 178.
3. Державний архів Хмельницької області. Ф.Р. 302. Оп. 1. Спр. 35. Арк. 2-8.
4. Державний архів Хмельницької області. Ф.Р. 302. Оп. 1. Спр. 39. Арк. 36.
5. Державний архів Хмельницької області. Ф.Р. 302. Оп. 1. Спр. 42. Арк. 22.
6. Державний архів Хмельницької області. Ф.Р. 302. Оп. 1. Спр. 50. Арк. 48.
7. Державний архів Хмельницької області. Ф.Р. 302. Оп. 1. Спр. 51. Арк. 9-213.
8. Державний архів Хмельницької області. Ф.Р. 302. Оп. 1. Спр. 218. Арк. 3зв.
9. Державний архів Хмельницької області. Ф.Р. 302. Оп. 1. Спр. 395. Арк. 116зв.
10. Державний архів Хмельницької області. Ф.Р. 302. Оп. 3. Спр. 5. Арк. 20зв., 30зв., 51-51зв.
11. Державний архів Хмельницької області. Ф.Р. 582. Оп. 1. Спр. 60. Арк. 40.
12. Завальнюк О. М. М. М. Хведорів (Федоров) – проректор, в. о. ректора Кам'янець-Подільського державного українського університету (1919-1920 рр.). *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.*: зб. наук. пр. Київ: Ін-т іст. Укр. НАН Укр., 2003. Вип. VI. С. 367-375.
13. Завальнюк О. М. Українська еліта і творення національної університетської освіти: фундатори й будівничі (1917-1920 рр.). Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2005. 496 с.
14. Завальнюк О. М., Комарніцький О. Б. Хведорів (Федоров) Михайло Михайлович – ректор Кам'янець-Подільського інституту народної освіти. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. 24 с.
15. Історія становлення кафедри Дніпропетровського гірничого інституту. URL: <https://gm.nmu.org.ua/ua/history.php?print=Y>
16. Кам'янець-Подільський державний університет: минуле і сьогодення. Кам'янець-Подільський, Оіюм, 2003. 408 с.
17. Мельник Е. М., Філіпчук А. Г. Кам'янець-Подільський інститут народної освіти: розвиток, досягнення та втрати (1921–1930 рр.). *Освіта, наука та культура на Поділлі*: зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 1998. Т. 1. С. 28-40.
18. Мьялковський В. Й. Гірничої механіки Науково-дослідний інститут ім. М. Федорова. *Енциклопедія Сучасної України*: електронна версія / гол. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=30236
19. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. Інститут архівознавства. Ф. 214. Оп. 2. Спр. 9. Арк. 1.
20. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. Інститут архівознавства. Ф. 214. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 1.
21. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. Інститут архівознавства. Ф. 214. Оп. 2. Спр. 52. Арк. 1.
22. Федоров Михайло Михайлович. *Київ: Енциклопедичний довідник* [за ред. А. В. Кудрицького]. Київ, 1981. 736 с.
23. Федоров Михаил Михайлович. *Горная энциклопедия*. URL: <http://www.mining-enc.ru/f/fedorov-mm>
24. Федоров Михайло Михайлович (01.09.1867–29.03.1945) – вчений у галузі гірничої механіки, академік АН УРСР. До 150-річчя від дня народження. URL: <http://nbuv.gov.ua/node/3610>
25. Федоров М. М. Очерк состояния электрических сооружений на Уральских заводах и рудниках в 1906 году. Санкт-Петербург, 1910. 101 с.
26. Федоров М. М. Теория и расчет гармонического рудничного подъема. Екатеринбург: Издательство Типоцинографы Берса, 1914. 181 с.
27. Хведорів М. М. Московсько-українська термінологія елементарної математики. Кам'янець-Подільський, 1919. 37 с.
28. Хведорів М. Вступ до аналізу. Вип. 1: теорія визначників: лекції, читані студентам фізмат фак. Кам'янець-Подільського державного українського університету в 1919/20 академ. році. Кам'янець на Поділлі: Видавн. відділ Ради студ. представників, 1920. 107 с.
29. Хведорів М. Аналіз безмежно малючих. Кам'янець-Подільський: видав. відділ Кам'янець-Подільського державного українського університету, 1920. 64 с.
30. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 2. Спр. 273. Арк. 76.
31. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 5. Спр. 567. Арк. 738.
32. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 12. Спр. 2351. Арк. 5.
33. ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 1776. Арк. 18.

The article examines the main stages of life and career of a native of the Kuban region, Professor of Mathematics Mikhail Khvedorov (Fedorov). His pedagogical, managerial and scientific activity at the Kamianets-Podilskyi Institute of Public Education, established on the basis of the Kamianets-Podilskyi State Ukrainian University, is covered. Other periods of the scientist's life are also mentioned.

Key words: professor M. Khvedoriv (Fedorov), Kamianets-Podilskyi Institute of Public Education, rector, dean, part-time professor.

Отримано: 15.03.2021

УДК 94:329.17(477)«1929/1955»

В. П. Ярич, аспірант

КОНЦЕПЦІЯ ОУН «ОЛЕГ» ЩОДО ЗАЛУЧЕННЯ МОЛОДІ ДО ЛАВ ОРГАНІЗАЦІЇ

У статті на основі джерельного матеріалу та аналізу наукової літератури схарактеризовано концептуальну програму щодо залучення та патріотичного виховання молоді до лав організації. Підкреслено значення та роль юнацтва безпосередньо в боротьбі за незалежність та в історії України загалом.

Ключові слова: ОУН, концепція, «Олег», молодь, національно-визвольні змагання.

Озираючись на історію визвольних змагань України останніх ста років, починаючи від битви під Крутами до Революції Гідності та російсько-української війни, важко не помітити українську молодь, їхню роль і вагу в захисті української державності. Цей факт засвідчує про закономірну участь юнацтва на різних етапах історії України та спонукає до детальнішого дослідження цієї проблематики.

У 2011 р. світ побачив 11 том літопису УПА авторства О. Іщука. У книзі історик на основі потужного джерельного матеріалу довів, що молодь була складовою національно-визвольного руху українського народу у 1920–1950-х рр. [3]. Його дослідження спонукає до подальшого вивчення місця українських хлопців і дівчат у концепції

Організації українських націоналістів, зважаючи на доступність документів того періоду [3, 4]. Так, на сайті електронного архіву українського визвольного руху розміщено 2 томи документів, які характеризують форми і методи збройного підпілля ОУН і участь у націоналістичній діяльності місцевої молоді [1, 2]. ОУН визнавала залучення молоді до національно-визвольного руху одним з основних своїх завдань. Лише маючи підтримку і розуміння молодого покоління, можна було розраховувати на те, що майбутня боротьба буде успішною. Окрім того, впродовж 1929–1955 рр. молодіжні структури ОУН створювалися на противагу офіційним польським, німецьким і радянським молодіжним організаціям, зокрема, «гітлерюгенду», комсомо-

льським й піонерським структурам. Відтак, мережа, форми й методи роботи та завдання молодіжних організацій були вибудовані українським підпіллям у відповідності до його цілей, стратегії і тактики дій, створення та діяльності молодіжних структур ОУН у 1939–1955 рр. як складову визвольного руху, вивчено еволюцію участі молоді в ньому [3, с.7].

Варто наголосити на тому що як і для зародження ОУН у 1929 р. так і для вливання до організації молоді у 30-х рр. склалися сприятливі умови. На думку Ж. Ковби, три основні чинники впливали на буденне життя українців. Перший – національне гноблення українського народу. Другий чинник – національно організована економічна, культурницька, громадська, освітня діяльність, національна церква. Третій чинник зумовлювався зростаючою національною свідомістю, патріотизмом, водночас відчаєм, боєм поразок [6, с.369-375]. Саме ОУН була найбільш активною та послідовною у прагненні здобути Самостійну Україну. Через несприятливі умови соціального життя для українців ОУН була забезпечена масовою підтримкою патріотичної та свідомої молоді, котра прагнула активно діяти. Як і кожна політична сила, тим більше та, що діяла радикальними методами і боролася за створення незалежної держави, ОУН опиралася переважно на молодь, серед якої користувалася великою популярністю [6, с.369-375].

ОУН залучила на свій бік велику частину університетських студентів та учнів вищих гімназій Галичини. Майже в кожному університеті чи школі, де вчилися українці, були осередки ОУН. Місцем зібрань українських націоналістів, яких очолювали Б. Кравців, С. Ленкавський, С. Охримович, І. Габрусевич і В. Янів, став Академічний Дім у Львові. Деякі з юнаків повернувшись додому, пропагували націоналістичні ідеї [6, с.382-384].

Ідеолог українського націоналізму Д. Донцов, хоч і не належав до ОУН, доводив, що саме рішуча та активна молодь – нове покоління борців за незалежність – має стати авангардом національного руху. Керівники ОУН найбільші надії на здобуття незалежності України також пов'язували з активною участю молоді в національній визвольній боротьбі [3, с.61]

Саме тому ОУН наполегливо проводила ідейне виховання та підготовку до боротьби в умовах ворожої окупації молоді – майбутнього покоління борців за волю українського народу. Після об'єднання УВО та інших націоналістичних організацій в єдину ОУН у 1929 р., зразу ж було наголошено на необхідності централізації процесу виховання української молоді в національному дусі, для чого було створено референтуру Юнацтва при КЕ ОУН на ЗУЗ. Відповідну постанову прийнято на крайовій конференції ОУН, що відбулася у Львові 22-23 лютого 1930 р. [1, с.61].

Зберіглася інформація про перших керівників молодіжних структур. Референтом Юнацтва крайової езекутиви ОУН на ЗУЗ у 1929–1930 рр. був І. Габрусевич, потім його заарештували поляки. Його заступником був Б. Кордюк, у майбутньому – керівник крайової езекутиви ОУН на ЗУЗ. Певний час Юнацтвом керував Д. Мирон – «Орлик» [1, с.61].

Проаналізовані нами документальні джерела [1, 2] дозволяють зробити висновок про те, що ОУН створила безпосередньо свою концепцію під кодовою назвою «Олег»

щодо залучення молоді до своїх лав, їхнього розвитку в організації і патріотичного виховання. Вона реалізовувалася ще з двома програмами підпілля: «Орлик» (поширення ідеї і впливу ОУН на Схід України) та «Дажбог» (збереження кадрів ОУН) і передбачала такі основні завдання: 1) підбір кандидатів із числа молоді для вступу в ОУН і працю з ними в індивідуальному порядку; 2) створення мережі молодих симпатиків (прихильників) ОУН, які проживали легально, для виконання різних завдань. У них було розроблено нові принципи організації юнацької мережі ОУН та її симпатиків серед усієї молоді; 3) втілення в життя нових форм і методів роботи з юнаками, які гарантували конспіративність у роботі тощо. Також було вироблено низку інструкцій, в яких давалися доручення керівникам організаційних ланок щодо діяльності у юнацькому середовищі [3, с.61].

Загалом, більшість учасників юнацьких і молодіжних груп ставала бійцями УПА (О. Луцький, П. Іванюк), керівниками районних (П. Марчук), надрайонних проводів (Й. Демчук) і підпілля (В. Охримович, П. Дужий, В. Галаса). І хоч боротьба ОУН і УПА завершилися поразкою, значна частина української молоді пройшла виховний вишкіл і перебувала під впливом націоналістичного духу. Це сформувало колективний світогляд й вплинуло на подальше виховання їхніх сімей, дітей, правнуків і формування в них чіткої громадянської позиції, що дозволила в подальшому вибороти незалежність і відстоювати державність України від російської агресії.

Список використаних джерел:

1. Документи, що характеризують форми і методи збройного підпілля ОУН до націоналістичної діяльності молоді серед місцевого населення. Т. 26. URL: <http://old.avr.org.ua/index.php/TOM/210/?a=1>
2. Документи, що характеризують форми і методи збройного підпілля ОУН до націоналістичної діяльності молоді серед місцевого населення. Т. 27. URL: <http://old.avr.org.ua/index.php/TOM/210/?a=1>
3. Ковба Ж. Людяність у безодні пекла: Поведінка місцевого населення Східної Галичини в роки «Остаточного розв'язання єврейського питання». Київ: Б-ка ін-ту юдаїки, 1998. С. 8-14.
4. Ішук Олександр. Молодіжні організації ОУН (1939–1955 рр.). Львів; Торонто: Літопис УПА, 2011. 941, [2] с.
5. Ішук О. Діяльність молодіжних структур ОУН(б) на території центральних та східних областей України у 1945–1954 рр. *Український визвольний рух*: наук. зб. Львів, 2006. Збірник 8. С. 225–252.
6. Субтельний Орест. Україна: історія / [пер. з англ. Ю. І. Шевчука; вст. ст. С. В. Кульчицького]. Київ: Либідь, 1991. 512 с.

The article, based on source material and analysis of scientific literature, describes the conceptual program for the involvement and patriotic education of youth in the organization. The importance and role of youth directly in the struggle for independence and in the history of Ukraine in general is emphasized.

Key words: OUN, concept, «Oleg», youth, national-liberation competitions.

Отримано: 15.03.2021

УДК 373.29-056.2/3

О. Б. Билова, кандидат педагогічних наук, доцент

ПЕДАГОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ ДО ШКІЛЬНОГО НАВЧАННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Стаття присвячена теоретичному вивченню педагогічної готовності до шкільного навчання дітей старшого дошкільного віку. Здійснено теоретичне обґрунтування класичної та сучасної літератури щодо проблеми дослідження; визначено компоненти та критерії педагогічної готовності до шкільного навчання дітей старшого дошкільного віку.

Ключові слова: педагогічна готовність, діти старшого дошкільного віку.

Постановка проблеми. Сучасні вимоги до середньої загальної освіти актуалізують проблеми формування педагогічної готовності дітей старшого дошкільного віку до систематичної навчальної діяльності. Перед вступом до школи для дітей необхідно створити оптимальні передумови, які дозволять без особливих труднощів адаптуватися до нових соціальних умов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Педагогічна готовність передбачає формування знань, умінь та навичок; розвиток здібностей, елементів навчальної діяльності; виховання моральних, естетичних, правових якостей (Ш. Амонашвили, К. Бардін, Л. Венгер, А. Виноградова, Д. Ельконін, О. Кравцова, М. Степанова, В. Мухіна, Г. Петроченко, Ф. Сохіна, Т. Тарунтаєва, О. Усова, Т. Доронова, Я. Коломинський, Є. Панько, Т. Кондратенко, К. Щербакова. В умовах педагогічного підходу виділяють *моральну* (Г. Петроченко), *загальну* (Т. Бабунова, Ельконін, В. Давидов, та ін.) та *спеціальну готовність* (Л. Іщенко, О. Новак, Н. Степанова та ін.).

Мета дослідження – теоретичний аналіз педагогічної готовності до шкільного навчання дітей старшого дошкільного віку.

Завдання дослідження передбачає: 1) теоретичне обґрунтування класичних та сучасних позицій з проблеми дослідження; 2) визначення компонентів педагогічної готовності; 3) характеристика критеріїв педагогічної готовності.

Виклад основного матеріалу. Педагогічна готовність передбачає формування знань, умінь та навичок; розвиток здібностей, елементів навчальної діяльності; виховання моральних, естетичних, правових якостей. В умовах педагогічного підходу виділяють загальну та спеціальну готовність.

В педагогічній літературі "готовність" трактується як багатокомпонентна система (В. Крутецький, А. Мороз, В. Сластенін), комплекс властивостей та якостей дитини (В. Крутецький), які забезпечують успішність в реалізації значимих функцій; розуміння змісту навчального процесу; сформованість навичок самоконтролю, вольової регуляції; уміння спостерігати, слухати, запам'ятовувати, вирішувати проблемні питання (Ш. Амонашвили, О. Леонтьєв, В. Мухіна, Л. Венгер, Г. Петроченко, Ф. Сохіна, К. Бардін, О. Кравцова, М. Степанова та ін.); окрім зазначених якостей, передбачається рівень сформованості пізнавальної сфери та соціального досвіду.

Педагогічна готовність до шкільного навчання направлена на формування у старших дошкільників певних знань, умінь, які сприятиме засвоєнню навчального матеріалу на заняттях у школі. Означений напрямок вимагає організаційного підходу до занять для розвитку провідних елементів навчальної діяльності і створення передумов їх

подальшого розвитку (О. Аніщенко, І. Будницька, Л. Журова, О. Усова та ін.).

Існують різні точки зору щодо готовності дитини до школи, одні вчені пропонують випереджувати розвиток, посиляючись на пластичну можливість цього віку. Зокрема з переконань Т. Тарантуєвої, Л. Журової старші дошкільники здатні інтенсивно розвиватись у інтелектуальному, психічному та фізичному напрямках. У цей період життя їх можна навчати елементарним званням з математики, граматики. Автори пропонують частину програми першого класу перенести у підготовчу групу дитячого садка, і тим самим покращити підготовку дітей до школи. Але ідея випереджального навчання не враховує психологічну готовність усіх дітей до школи, і складає лише передумову до навчальної діяльності в дошкільному віці. На це вказує друга позиція вчених, які надають перевагу особливим критеріям розвитку дитини. Так наприклад, Г. Петроченко звертає увагу на моральну готовність дошкільника до навчання в школі. В основні критерії включає почуття дисциплінованості, взаємодопомоги, доброзичливості, чесності, скромності, доброти тощо. Сформованість позитивного морального досвіду (стійкість мотивів, вихованість) дозволяє дитині краще адаптується в колективі однолітків, засвоїти нові правила, моральні вимоги, які пред'являються шкільною установою.

Т. Доронова, Т. Комарова вказують, що готовність до школи формується на спеціальних заняттях, які включають різні види творчої діяльності (ліпка, малювання, констрування тощо). Це дозволяє розвинути у дітей вміння слухати, виконувати завдання згідно інструкцій, адекватно оцінювати свою та чужу роботу. Інформованість дитини на думку Є. Сапогової не завжди вказує на емоційно-вольову та соціальну сформованість. Тому у дошкільному навчанні необхідно звернути увагу на розвиток символічної функції та процесу уяви, що розширить та закріпить досвід дитини про оточуючий її світ. Р. Єфімкіна, до педагогічних новоутворень старшого дошкільника відносила комунікативну та когнітивну готовність, рівень емоціонального та технологічного розвитку.

Н. Нижегородцева та В. Шадриков виділяють базові та ведучі навчально-важливі якості. На початку першого класу у дитини має бути сформований навчальний мотив, зоровий аналіз, слухове сприйняття, графічні навички, довільність регуляції діяльності, пізнавальна активність. Базові навчальні якості включають рівень узагальнення а ведучі – вербальну механічну пам'ять. Вчені виділяють першу (стартова готовність на початку навчання) та другу (змінену під час навчального впливу) готовність до навчання. Під кінець першого класу саме остання стає менш залежною від початкових знань, так як у процесі навчальної діяльності формуються нові навчально-важливі якості.

Висновки з даного дослідження: 1) визначено, що педагогічна готовність до навчання в школі передбачає сформованість у старших дошкільників комплексу необхідних знань, вмінь та навиків; 2) виявлено, що до компонентів педагогічної готовності відносяться моральна, загальна та спеціальна готовність; 3) розкрито, що критерії педагогічної готовності включають: самостійність, цілеспрямованість, продуктивність, самоконтроль, довірливість у діях, вмотивованість, дисциплінованість тощо. Перспективою подальших розвідок буде аналіз інших компонентів готовності до шкільного навчання, це дозволить цілісно уявити проблему нашого дослідження.

Список використаних джерел:

1. Тарунтаева Т. В. Развитие элементарных математических представлений у дошкольников. Москва: Просвещение, 1980. 64 с.
2. Журова, Л. Е., Кочурова Е. Э., Кузнецова М. И. Диагностика готовности детей дошкольного возраста к обучению в школе. Тула: Родничок, 2005. 832 с.

3. Петроченко, Г. Г. Развитие детей 6-7 лет и подготовка их к школе. Минск: Вышэйшая школа, 1982. 240 с.
4. Доронова Т. Н. На пороге школы. Москва: Просвещение, 2004. 160 с.
5. Комарова Т. С. Изобразительная деятельность в детском саду. Программа и методические рекомендации. Для занятий с детьми 2-7 лет. Москва: Мозаика-Синтез, 2005.
6. Нижегородцева Н. В., Шадриков В. Д. Психолого-педагогическая готовность ребенка к школе. Москва. 2001. 256 с.

The article is devoted to the theoretical study of pedagogical readiness for schooling of older preschool children. Theoretical substantiation of classical and modern literature on the research problem is carried out; the components and criteria of pedagogical readiness for schooling of older preschool children are determined.

Key words: pedagogical readiness, children of senior preschool age.

Отримано: 16.03.2021

УДК 373-056.264

Ю. Ю. Бугера, кандидат педагогічних наук, доцент

ВИКОРИСТАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО ПІДХОДУ ДО УЧНІВ З ЗПР В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ

У статті розглядаються проблеми використання індивідуального підходу до учнів із затримкою психічного розвитку в умовах інклюзивного навчання. Зазначається, що ефективність навчання дітей з затримкою психічного розвитку передбачає урахування індивідуально-психологічних особливостей цих учнів та відповідно реалізацію індивідуального підходу у навчально-виховному процесі.

Ключові слова: індивідуальний підхід, учні молодших класів, затримка психічного розвитку, інклюзивне навчання.

Постановка проблеми. Відомо, що ефективність інклюзивного навчання залежить від врахування індивідуальних освітніх потреб дітей в освітньому процесі; здійснення адаптацій та модифікацій стандартної навчальної програми; систематичного структурування визначених навчальних цілей. Відтак, питання індивідуалізації навчання учнів з особливими освітніми потребами є досить актуальним на сучасному етапі розвитку освіти в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз літературних джерел свідчить, що значна увага приділяється вивченню проблем інклюзивного навчання в Україні зокрема: психолого-педагогічному супроводу інклюзивного навчання, реалізації індивідуального підходу до дітей з особливими освітніми потребами у процесі навчання, підготовці спеціалістів до роботи в інклюзивному закладі тощо (В. Бондар, А. Колупаєва, М. Матвєєва, С. Миронова, Л. Савчук, Т. Сак, В. Синьов та ін.) [1; 2; 3;4;5].

Метою нашої статті є визначення особливостей реалізації індивідуального підходу до учнів з ЗПР в умовах інклюзивного навчання.

Виклад основного матеріалу. Індивідуальний підхід є одним із найважливіших принципів навчально-виховного процесу. Сутність індивідуального підходу визначається як уміле використання різних форм і методів впливу з метою досягнення оптимальних результатів навчально-виховного процесу щодо кожного окремого учня [5].

Відомо, що ефективність навчання дітей з особливими освітніми потребами, зокрема з ЗПР передбачає урахування індивідуально-психологічних особливостей цих учнів та відповідно реалізацію індивідуального підходу у навчально-виховному процесі.

Індивідуалізація навчання розуміється як організація навчального процесу з урахуванням індивідуальних особливостей школярів з метою забезпечення сприятливих умов для реалізації їх пізнавальних можливостей, інтересів та потреб [1; 3; 4]. Відтак, індивідуалізація навчання передбачає застосування системи завдань різного обсягу та рівня складності, організація процесу навчання має враховувати індивідуальні особливості кожного учня.

Охарактеризуємо прийоми індивідуального підходу до дітей з ЗПР в умовах інклюзивного навчання:

- через недостатність знань дітей з ЗПР про навколишній світ сприяти розвитку спостережливості, досвіду практичної діяльності, формування навичок і вмінь самостійно оволодівати основними компетентностями та користуватись ними;
- для попередження відставання дітей від інших учнів класу необхідно виявляти найбільш типові прогалини у знаннях з метою їх поступового заповнення;
- через недостатню активність дітей із ЗПР в оперуванні навіть наявними у них знаннями, сприяти активності дітей на заняттях, підтримувати навіть незначні успіхи з метою створення атмосфери позитивного і дружнього ставлення й постійної підтримки;
- у зв'язку з недостатнім вмінням дітей засвоювати абстрактні знання слід використовувати наочність, особливо на перших етапах навчання і детальне пояснення нових, навіть не складних алгоритмів у процесі роботи;
- враховуючи труднощі запам'ятовування і порушення працездатності у процесі виконання практичних завдань надавати додаткові пояснення навчального матеріалу, сприяти можливості виконання завдання у повільнішому темпі, зменшувати їхню кількість, надавати додаткові запитання з метою глибшого розкриття змісту завдання, наводити вже відомі дітям аналогії;
- враховуючи труднощі орієнтування в завданні, використовувати поетапну інструкцію і поетапне узагальнення, поділяти завдання на складові, формувати вміння планувати свою діяльність у процесі його вирішення, словесно звітувати про їх виконання;
- поступово підвищувати темп роботи і працездатність дитини;
- поступово зменшувати кількість ігрових методів навчання, сприяючи формуванню прийомів навчальної діяльності, при цьому різких заборон, а поетапно формуючи загальноприйнятні прийоми навчальної діяльності;
- підвищувати мотивацію навчальної і пізнавальної діяльності шляхом постійної підтримки і стимулювання, у випадку

- ку необхідності зменшувати кількість завдань, які даються на самостійне опрацювання, залучати до роботи фахівців команди психолого-педагогічного супроводу;
- організувати співпрацю з батьками, пояснити їм особливості психічного розвитку цієї категорії школярів і показати основні напрямки спільної роботи батьків і школи з метою подолання у дітей затримки психічного розвитку;
- давати завдання з опорою на зразок (наочний, словесний, конкретний) [2].

Слід відмітити, що навчання і виховання дитини із ЗПР має поєднуватись із оздоровленням, логопедичними заняттями, заняттями з психологом, по необхідності – із лікуванням, лікувальною фізкультурою [1; 2].

Висновки. Отже, ефективність організації навчання учнів з особливими освітніми потребами молодшого шкільного віку в умовах інклюзивного навчання передбачає урахування їхніх індивідуальних психофізичних особливостей та використання методів індивідуального підходу.

Список використаних джерел:

1. Колупаєва А. А., Савчук Л. О. Діти з особливими освітніми потребами та організація їх навчання: наук.-метод. посіб. Київ: АТОПОЛ, 2011. 274 с.

2. Миронова С. П. Педагогіка інклюзивної освіти: навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2016. 264 с.
3. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи: підручник для студентів педагогічних факультетів. Київ: Генеза, 1999. 368 с.
4. Сак Т. В. Психолого-педагогічні основи управління учбовою діяльністю учнів із затримкою психічного розвитку у школі інтенсивної педагогічної корекції. Київ: Актуальна освіта, 2005. 246 с.
5. Фіцула М. М. Педагогіка: навч. посіб. для студ. вищ. пед. закл. освіти. Київ: Академія, 2002. 528 с.

The article considers the problems of using an individual approach to students with mental retardation in the conditions of inclusive education. It is noted that the effectiveness education of children with mental retardation involves taking into account the individual psychological characteristics of these students and, accordingly, the implementation of an individual approach in the educational process.

Key words: individual approach, junior students, mental retardation, inclusive education.

Отримано: 16.03.2021

УДК 376.091.33-056.264

Ю. Ю. Бугера, кандидат педагогічних наук, доцент

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ДИДАКТИЧНИХ ІГОР В ЛОГОПЕДИЧНІЙ РОБОТІ

У статті розкрито особливості використання дидактичних ігор в логопедичній роботі. Визначено, що для вчителя-логопеда дидактична гра являється одним із важливих засобів роботи з метою корекції різноманітних мовленнєвих порушень дитини.

Ключові слова: дидактична гра, порушення мовлення, корекція, дошкільники.

Постановка проблеми. Одним із основних завдань дошкільної освіти є формування особистості дитини, набуття нею соціального досвіду, розвиток її творчих здібностей. Основним чинником повноцінного становлення в дошкільному дитинстві є мовленнєвий розвиток дитини, що визначає рівень сформованості потреб та інтересів, пізнавальних і соціальних мотивів, знань, умінь і навичок дошкільнят, що є фундаментом їх особистісної культури та подальшого розвитку під час навчання у школі.

Період дошкільного дитинства є ключовим у становленні і розвитку дитини. Адже перед дитиною відкривається навколишній світ людської дійсності, предметний світ, яким діти оволодівають через діяльність. Відомо, що гра є основним видом діяльності дітей дошкільного віку та саме у її процесі розвиваються пізнавальні та психічні властивості дитини: увага, пам'ять, дисциплінованість, спритність тощо. Крім того, гра дарує радість, задоволення і головне, що під час гри у дітей формуються та закріплюються властивості, вміння, здібності, необхідні їм для виконання соціальних, професійних, творчих функцій у майбутньому. Відтак, організація гри являється ключем у вихованні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема мовленнєвої підготовки дітей до школи відображалася у наукових доробках низки вчених Л. Артемової, Т. Бондаренко, Е. Борисової, Т. Введенської, А. Давидчук, О. Ласточкіної, Г. Лаврентьєвої, Л. Калмикової, О. Кононко, Л. Парамонової, Т. Піроженко, О. Усової та ін.). Педагогічні і методичні аспекти мовленнєвої підготовки дітей, в тому числі і з порушеннями мовлення, до школи були предметом вивчення А. Бугуш, М. Вашуленко, В. Гербової, Л. Калмикової, К. Крутій, М. Мурашко, Н. Пахомової, О. Трифонової та ін.

Слід зауважити, що проблемі гри приділяли значну увагу такі вчені як Я. Коменський, А. Макаренко, Л. Виготський, О. Запорожець та інші. У численних працях дослідників відображено різні підходи до визначення сутності дидактичної гри. Зокрема, науковці М. Гончаров, Т. Лади-

вір, М. Лісіна, В. Семенов, В. Сушко, Н. Філатова визначають її сутність як форму спілкування, Л. Виготський, Д. Ельконін як форму діяльності, П. Каптерев, С. Покровський, С. Рубінштейн, І. Сікорський, А. Смирнов як умову інтелектуального розвитку. Спільним у їхніх поглядах є розуміння гри як ефективного методу реалізації навчально-виховного процесу. Ними доведено, що використання дидактичних ігор, ігрових занять і прийомів підвищують ефективність сприймання дітьми навчального матеріалу, урізноманітнюють їхню навчальну діяльність, вносять у неї елемент цікавості і як наслідок підвищують рівень успішності дітей дошкільного віку [2; 3; 4].

Проблеми теорії і практики дидактичної гри були предметом вивчення таких дослідників як А. Усова, Ф. Блехер, Б. Хачягурідзе, З. Богуславський, Є. Іваницька, А. Соєрокіна, Є. Удальцова, В. Аванесова та ін. [1; 2].

Метою нашої статті є визначення особливостей застосування дидактичних ігор в логопедичній роботі.

Виклад основного матеріалу. Проблемі ігрової діяльності присвячено багато психолого-педагогічних досліджень таких вчених, як Л. Виготський, Л. Рубінштейн, Д. Ельконін та інші. Інтерес Л. Виготського до ігрової діяльності виникає в процесі вивчення проблеми розвитку вищих психічних функцій. Вчений тлумачив дитячу гру як дзеркало, в якому відображено доросле життя, до якого прагне дитина, і завдяки йому можна вивчити світ дитини, а дитині знайомитись зі світом дорослих. На думку, Л. Виготського усі внутрішні процеси у грі подаються у зовнішньому вигляді.

Особливості дидактичних ігор та їх впливу на розвиток дитини було предметом дослідження С. Тихєєвої, зокрема вчена вивчала можливість застосування ігор з дидактичною ллялкою, різноманітними іграшками, побутовими предметами, природним матеріалом, ігри для мовленнєвого розвитку; Ф. Блехер розглядав ігри для математичного розвитку; Л. Венгер описувала дидактичні ігри і вправи для сенсорного розвитку; А. Бондаренко вивчала роль дидак-

тичних словесних ігор у розвитку самостійності й активності мисленнєвої діяльності дитини [2].

Відомо, що при умови використання дидактичних ігор, більш інтенсивніше відбувається розвиток пізнавальної активності у дітей дошкільного віку, оскільки при розв'язанні пізнавальних завдань, у дітей відбувається стимуляція пошукових дій та виникає впевненість у досягненні успіху.

Дидактичні ігри, які ще називають навчальними широко використовуються у системі як навчання, так і виховання дошкільників. Адже їх застосування сприяє розвитку спостережливості, уваги, пам'яті, мислення, мовлення, сенсорної орієнтації дітей, оволодінням сенсорних еталонів (розміру, форми, кольору), крім того, максимально задіюють інтелектуальний потенціал у пізнанні себе і світу.

Педагогічною метою дидактичних ігор є сенсорне виховання, мовленнєвий розвиток, ознайомлення дітей дошкільного віку з навколишнім світом, формування елементарних математичних уявлень у них тощо. Крім того, дидактична гра спрямовується на формування у дітей потреби в знаннях, інтересу до потенційного джерела нових знань, вдосконалення пізнавальних, навичок та вмінь.

Отже, дидактична гра розуміється як практичне тренування вміння приймати оптимальні рішення, застосовувати прийоми та методи у створених штучно умовах, що відтворюють реальну обстановку. Слід зазначити, що в процесі гри у дітей виникає мотив, суть якого полягає в успішному виконанні взятій на себе ролі. При цьому, у гри система дій виступає метою пізнання і стає безпосереднім змістом свідомості дітей. Все, що допомагає успішному виконанню ролі, якісно усвідомлюється дошкільниками та має для них особливе значення.

Цінність гри полягає й у тому, що в ігровій діяльності навчальна, розвивальна і виховна функції тісно взаємопов'язані. Різні аспекти ігрової діяльності висвітлено у дослідженнях педагогів-класиків (В. О. Сухомлинського, К. Д. Ушинського), психологів (Є. А. Аркіна, Л. С. Виготського). Саме в процесі гри розпочинається невимуслене спілкування дитини з колективом однолітків, взаєморозуміння дорослого і дитини. Мета статті: розкрити особливості впливу дидактичних ігор на корекційно-розвивальний процес дітей із загальним недорозвиненням мовлення. Виклад основного матеріалу дослідження.

Дидактичні ігри – один з основних засобів розвитку пізнавальних процесів мовлення та мислення. Особливо велика роль цих ігор у збагаченні словника дітей. Для вчителя-логопеда дидактична гра являється одним із важливих засобів роботи над мовленням дитини з метою корекції її призмоманітних порушень.

Висновки. Отже, використання дидактичних ігор у навчально-виховному процесі є ефективним засобом логопедичного впливу. При використанні дидактичних ігор слід враховувати рівні та особливості сформованості мовленнєвої готовності дошкільників. Застосування дидактичних ігор має опиратися на включення всіх способів засвоєння практичного досвіду доступних дітям: спільні дії дитини і педагога, дії за зразком, дії за наслідуванням дорослого, дії за словесною інструкцією. Використання зазначених способів у роботі уможливило надання дитині індивідуальної допомоги і для забезпечення успішного виконання нею завдань на всіх етапах накопичення чуттєвого досвіду та мовленнєвого розвитку та його усвідомленим застосуванням у практичній діяльності.

Список використаних джерел:

1. Богуш А. М. Дошкільна лінгводидактика. Запоріжжя: Просвіта, 2008. 230 с.
2. Богуш А. М., Луцан Н. І. Мовленнєво-ігрова діяльність дошкільників: мовленнєві ігри, ситуації, вправи: навч. посібник. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2012. 304 с.
3. Бондаренко А. К. Дидактические игры в детском саду: кн. для воспитателя дет. сада. Москва: Просвещение. 1991. 160 с.
4. Гаубих Ю. Г., Косова Г. В., Липкина Ю. С. Игры в логопедической работе с детьми: пособие для логопедов / [под ред. В. И. Селиверстова]. Москва: Просвещение, 1979. 208 с.
5. Конопляста С. Ю., Сак Т. В., Шермет М. К. Логопсихологія: навчальний посібник. Київ: Знання, 2010. 293 с.

The article reveals the peculiarities of the use of didactic games in speech therapy work. It is determined that for a teacher-speech therapist didactic game is one of the important means of work to correct various speech disorders of the child.

Key words: didactic game, speech disorders, correction, pre-schoolers

Отримано: 16.03.2021

УДК 37.011.3-051:373-056.2/3

М. Г. Буйняк, кандидат психологічних наук, асистент

ПРОФІЛАКТИКА СИНДРОМУ ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРАННЯ У ВЧИТЕЛІВ ІНКЛЮЗИВНИХ КЛАСІВ

У статті висвітлено сутність синдрому професійного вигорання та причини його виникнення у вчителів інклюзивних класів; описано шляхи профілактики синдрому професійного вигорання у вчителів інклюзивних класів.

Ключові слова: синдром професійного вигорання, вчитель інклюзивного класу, профілактика синдрому професійного вигорання, діти з особливими освітніми потребами.

Психічне здоров'я педагога є необхідною умовою його активної життєдіяльності, реалізації як фахівця, розвитку творчого потенціалу. Воно позначається на здоров'ї його учнів і на результатах всієї навчально-виховної роботи [3; 4; 5]. Специфіка професійної діяльності вчителів інклюзивних класів вимагає засвоєння нових знань, формування психологічної готовності та методичної компетентності до навчання дітей з особливими освітніми потребами, емоційної самовідданості, високого рівня відповідальності за життя і здоров'я учнів. Всі ці фактори, що супроводжуються підвищеною нервово-психічною напруженістю, відсутністю у школах умов для зняття психоемоційної втоми, недостатня компетентність у питаннях збереження і зміцнення власного здоров'я, негативно впливають не тільки на емоційний стан фахівців, а й на стан їхнього здоров'я загалом та сприяють виникненню синдрому професійного вигорання [2].

Синдром емоційного вигорання є стресовою реакцією, яка виникає внаслідок довготривалих професійних стресів середньої інтенсивності. Термін «професійне вигорання» ввів американський психіатр Дж. Фрейденбергер у 1974 році для характеристики психічного стану здорових людей, які інтенсивно спілкуються з клієнтами, пацієнтами, постійно перебувають в емоційно навантаженої атмосфері при наданні професійної допомоги. Професор психології Каліфорнійського університету К. Маслач деталізувала це поняття, окресливши його як синдром фізичного та емоційного виснаження, що складається з розвитку негативної самооцінки, негативного ставлення до роботи та втрати розуміння співчуття щодо клієнтів [1].

Різні аспекти проблеми професійного вигорання педагогів висвітлено у працях В. Алфімова, В. Бобрицької, Ю. Бойчук, Г. Зайцева, М. Зоріної, Л. Карамушки, С. Максименка, Г. Мешка, Л. Мітіної, Г. Міт'яєвої, М. Смірнова,

В. Єфімової та ін.; окремі чинники, що впливають на психоемоційне здоров'я вчителів, описано у дослідженнях О. Анісімова, М. Доброрадних, Р. Хусанінової та ін. Проте питання професійного здоров'я та профілактики професійного вигорання вчителів інклюзивних класів недостатньо окреслено у психолого-педагогічній літературі.

Аналіз літературних джерел, практики запровадження інклюзивної освіти в Україні та результати власних досліджень дозволяють виокремити чинники, що впливають на виникнення синдрому професійного вигорання вчителів інклюзивних класів:

- відсутність психологічної готовності до навчання дітей з особливими освітніми потребами, упереджене негативне ставлення до них;
- недостатня теоретико-методична підготовка у галузі надання освітніх послуг дітям з особливими освітніми потребами;
- відсутній чи недостатній досвід взаємодії з дітьми з особливими освітніми потребами;
- несформованість навичок партнерської взаємодії з членами команди психолого-педагогічного супроводу інклюзивного навчання;
- завантаженість роботою, необхідність швидкого засвоєння великого обсягу інформації;
- особистісні якості (сором'язливість, невпевненість у собі, ригідність);
- високі вимоги до рівня професіоналізму.

Крім вище зазначених чинників не слід забувати й про загальні фактори, що впливають на виникнення синдрому професійного вигорання у педагогів: вік, стаж роботи, періоди професійних криз, професійні деформації особистості тощо [3; 4].

У зв'язку з високим ризиком виникнення синдрому професійного вигорання, вагомим напрямком роботи соціально-психологічної служби закладів загальної середньої освіти з інклюзивним навчанням (практичного психолога та соціального педагога) є профілактика його виникнення. Вважаємо, що піддруктям психоемоційного здоров'я вчителів інклюзивних класів є їхня психологічна готовність до навчання дітей з особливими освітніми потребами. Тому, на нашу думку, саме формування цієї готовності має передувати початку роботи вчителя в інклюзивному класі, оскільки це зменшить вплив інших стресогенних факторів. Другим аспектом, на який варто звернути увагу, є методична підготовка педагогів, формування у них практичних навичок навчання і виховання дітей з особливими освітніми потребами та взаємодії з ними. Вчитель, психологічно та методично підготовлений до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами, є більш стійким до впливу шкідливих чинників, його нервова система здатна швидко та адекватно реагувати на щоденні професійні виклики [2].

Ще одним шляхом профілактики професійного вигорання у педагогів, які працюють в інклюзивних класах, вважаємо створення у закладах освіти кімнат психоемоційного розвантаження, де вони матимуть змогу розслабитися та зняти напруження після впливу негативних факторів.

Дієвим методом профілактики синдрому професійного вигорання, який добре зарекомендував себе у практиці роботи з педагогами, є проведення психологічних тренінгів. Метою тренінгів, спрямованих на профілактику та подолання проявів синдрому професійного вигорання є ознайомлення педагогів з поняттям «синдром професійного вигорання» та науково обґрунтованими способами подолання критичних ситуацій; зняття психоемоційного напруження; формування практичних навичок володіння собою в різних ситуаціях; формування позитивної «Я»-концепції; збагачення психологічної компетентності вчителів.

Отже, профілактика синдрому професійного вигорання у вчителів інклюзивних класів є важливим завданням соціально-психологічної служби закладу освіти. Перспективними напрямками дослідження означеної теми вважаємо розробку методичних рекомендацій та програми психологічного тренінгу з профілактики синдрому професійного вигорання у педагогів, які працюють в закладах загальної середньої освіти з інклюзивним навчанням.

Список використаних джерел:

1. Ayala M. Pines, Christina Maslach. *Experiencing social psychology: Readings and Projects*. Third Edition. Boston, Massachusetts Burr Ridge, Illinois Dubuque, Iowa Madison, Wisconsin New York, New York San Francisco, California St. Louis, Missouri.
2. Буйняк М. Г. Формування психологічної готовності вчителів до інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.08. Київ. 2019. 19 с.
3. Каленская В. П. Влияние технологии обучения на эмоциональное здоровье учителя. *Практична психологія та соціальна робота*. 2009. № 12. С. 17-22.
4. Максименко С. Д., Карамушка Л. М., Зайчикова Т. В. Синдром «професійного вигорання» та професійна кар'єра працівників освітніх організацій: гендерні аспекти. Київ: Міленіум, 2004. 264 с.
5. Мешко Г. М. Аналіз детермінант професійного здоров'я вчителя в контексті завдань педагогіки здоров'я. *Педагогічний альманах: зб. наук. праць*. 2015. Вип. 25. С. 105-112.

The article describes the essence of the burnout syndrome and the reasons for its occurrence in teachers of inclusive classes; described ways to prevent burnout in teachers of inclusive classes.

Key words: burnout syndrome, teachers of inclusive classes, prevention of burnout, children with special educational needs.

Отримано: 16.03.2021

УДК 37.015.3-056.313:316.362

Т. І. Валько, аспірантка

УЯВЛЕННЯ ПРО СІМ'Ю ДОРОСЛИХ ОСІБ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

У статті представлені результати опитування дорослих осіб з інтелектуальними порушеннями легкого ступеня з метою дослідження особливостей їх уявлень про самостійне сімейне життя. Проаналізовано роль батьківського виховання на формування системи уявлень про сім'ю означеної категорії осіб.

Ключові слова: уявлення про сім'ю, сексуальне виховання, дорослі особи, легкий ступінь інтелектуального порушення, батьки, спеціальний заклад освіти

Постановка проблеми. Сім'я як найважливіший осередок суспільства відчуває на собі вплив усіх процесів та суперечностей, що відбуваються в ньому. Тому реалізація притаманних їй функцій залежить великою мірою від стану соціуму в цілому. Сучасний етап розвитку українського суспільства свідчить про поступову зміну ставлення до осіб з інтелектуальними порушеннями: від байдужості, неприйняття та агресії до толерантності, бажання взаємодіяти і

допомогти. Завдяки позитивним тенденціям особи з інтелектуальними порушеннями стають дедалі більш активно залучені в суспільне життя важливим аспектом якого є сімейна реалізація особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Уявлення дітей про сімейне життя досліджували Т. Демидова, В. Петренко, А. Чернова та ін. Окремі аспекти проблеми підготовки дітей з інтелектуальними порушеннями до са-

мостійного сімейного життя в контексті їх морального виховання представлені у наукових працях В. Воронкової, І. Єременка, Н. Коломинського, О. Хохліної; статевого – Н. Бастун, О. Денисової, В. Левицького, М. Матвєєвої, С. Миронової, А. Мухіної; соціалізації – Н. Галімової, М. Гогіна, О. Мастокової, Г. Шаумарова та ін. Недостатньо вивченим залишається післяшкільний етап соціалізації та сімейної реалізації випускників спеціальних закладів освіти. Традиційно першочергову увагу вчені приділяють професійному становленню осіб з інтелектуальними порушеннями (Л. Малинович, Г. Мерсіянова, Л. Ніколенко, Т. Приходько та ін.), хоча для багатьох випускників з легким ступенем інтелектуального порушення доросле життя пов'язане зі створенням власної сім'ї та народженням дітей. Саме тому метою статті є дослідження уявлень про сім'ю дорослих осіб з інтелектуальними порушеннями.

Виклад основного матеріалу. Дослідження здійснювалось на базі ГО Вінницької міської організації соціального розвитку та становлення малозахищених категорій молоді «Паросток» за допомогою індивідуального та анонімного опитування дорослих осіб з інтелектуальними порушеннями легкого ступеня віком від 24 до 40 років.

Було встановлено, що 100% опитаних респондентів проживають спільно з батьками, близькими родичами, неодружені, не мають дітей. 60% не мали близьких стосунків з протилежною статтю. 40% зізнались, що робили спроби побудувати близькі стосунки, ходили на побачення. 20% на момент проведення дослідження перебували в довготривалих стосунках.

80% респондентів розповіли про своє бажання створити власну сім'ю. На запитання про те, чи потрібно готуватись до її створення усі відповіли «так, потрібно», проте пояснити свою думку зуміли лише 40%: «*потрібно знайти людину, яку можна полюбити*», «*потрібно взнати одне одного*». Респонденти не зважають на матеріальні та побутові аспекти сімейного життя, що може бути зумовлено тим, що вони перебувають на забезпеченні батьків та держави. Пояснити, що таке «любов», «турбота», «дружба», «добро» респонденти не можуть проте досить активно використовують ці поняття розповідаючи про сімейне життя.

20% категорично не бажають створювати свою сім'ю і мають негативне ставлення до протилежної статі: «*Я не хочу одружуватись! Жінкам потрібні гроші, машини, квартира*», «*Це не для мене, бо я інвалід і нікому не потрібний*», «*Я знаю які хлопці бувають! Я їх боюсь!*». Респонденти вказали, що на їх позицію вплинули батьки.

Дорослі особи з інтелектуальними порушеннями досить активно розповідали про відчуття власної соціальної неповноцінності, відмічали, що у них досить мало близьких друзів, не вистачає спілкування. На запитання про те, якою має бути майбутня дружина опитані респонденти чоловічої статі відповідали «*добра*», «*красива*», «*розумна*», «*спокійна*». Респонденти жінки бачать своїх майбутніх чоловіків «*добрими*», «*сильними*», «*роботящими*».

На запитання про те, як вберегтись від незапланованої вагітності відповіли усі респонденти. 30% опитаних

дорослих осіб з інтелектуальними порушеннями мали досвід сексуальних стосунків. На запитання про те, хто розповідав про стосунки між чоловіком і жінкою, інтимні аспекти сімейного життя респонденти відповідали «*батьки*», «*педагоги*», «*друзі*».

Дорослі особи, які перебували в стосунках розповіли, що їх особисте життя контролюють батьки: «*Мама мене водить до мого хлопця, забирає. Я їй усе розповідаю*», «*Мої батьки проти мого чоловіка, кажуть він поганий, забороняють бачитись*». Вочевидь більшість батьків опитаних респондентів докладають зусиль, щоб їх діти не мали близьких стосунків з протилежною статтю. 40% опитаних респондентів зізнались, що відчувають симпатію до осіб з якими разом перебувають на базі ГО Вінницької міської організації соціального розвитку та становлення малозахищених категорій молоді «Паросток». Свою симпатію респонденти пояснюють досить примітивно «*він добрий*», «*вона красива*».

Висновки. Результати дослідження свідчать, що у 100% респондентів уявлення про сімейне життя є примітивними та інфантильними. Симпатія до протилежної статі у дорослих осіб з інтелектуальними порушеннями легкого ступеня формується ситуативно, наприклад до того, з ким доводиться найбільше взаємодіяти. Досвід побудови стосунків з протилежною статтю залишається для більшості недоступним через заборону батьків, негативні очікування, страхи. Визначено, що актуальною є проблема організації дозвілля та активного спілкування дорослих осіб з інтелектуальними порушеннями з метою їх соціалізації. Перспективно розгортання дослідження в зазначеному напрямі є розробка змісту та методів формування уявлень про сім'ю осіб з інтелектуальними порушеннями.

Список використаних джерел:

1. Іваненко А. С. Стан роботи з підготовки розумово відсталих учнів до майбутнього сімейного життя в практиці допоміжної школи та в сім'ї. *Науково-практичний журнал «Наука і освіта» Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського. Серія «Психологія»*. 2014. №6. С. 56–61.
2. Левицький В. Е. Статеве виховання учнів молодших класів (гендерний підхід): навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський: ПП Мошинський В.С., 2007. 108 с.
3. Миронова С. П., Матвєєва М. П. Статеве виховання у допоміжній школі: посіб. для вчит: Кам'янець-Подільський: 1996. 30 с.

The article presents the results of a survey of adults with mild intellectual disabilities in order to study the peculiarities of their ideas about independent family life. The role of parental upbringing in the formation of a system of ideas about the family of this category of persons is analyzed.

Key words: ideas about the family, adults with intellectual disabilities.

Отримано: 16.03.2021

УДК 159.9:378.011.3-051(082)

О. М. Вержиковська, кандидат педагогічних наук, доцент

ЗАЛЕЖНІСТЬ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ КОРЕКЦІЙНОГО ПЕДАГОГА ВІД РІВНЯ СФОРМОВАНІСТІ ЙОГО ОСОБИСТІСНИХ ЯКОСТЕЙ

У статті розкрито питання щодо залежності професійного самовизначення корекційного педагога від рівня сформованості його особистісних якостей. Зокрема, звертається увага на розвиток у студентів професійно важливих особистіснo-вольових та особистіснo-моральних якостей, які формують у них стійкий професійний інтерес, та виступають основою створення позитивної внутрішньої мотивації щодо оволодіння професією корекційного педагога.

Ключові слова: особистість, особистісні якості, компетентність, професійна компетентність, корекційний педагог.

Актуальність дослідження. Соціально-економічні зміни в суспільстві привели до необхідності здійснення адекватних змін у системі освіти. Не знижуючи вимог до

обсягів і глибини засвоєння предметних знань, умінь, навичок випускників закладів вищої освіти з напрямку підготовки 016 «Спеціальна освіта», суспільство вимагає від

майбутніх фахівців таких особистісно-вольових якостей, як ініціативність, цілеспрямованість, активність, енергійність, комунікабельність.

Наш уряд все більше орієнтує тих, хто навчається, на вільний розвиток, на прояв творчості, самостійності, що підвищує конкурентоспроможність, мобільність, майбутніх корекційних педагогів та логопедів. Отже, основною метою сучасної спеціальної освіти вважається виховання і розвиток, компетентної особистості саме в такому розумінні.

Головною рушійною силою подальшого розвитку студентів спеціальності «Спеціальна освіта» є розвиток у них мотивації та потреби до самовизначення у відповідних сферах життєдіяльності. Тому, професійне самовизначення слід розглядати не як окремих аспект особистісного самовизначення, а як цілісний інтегративний процес, у якому реалізуються основні життєві цінності людини і конкретизуються аспекти її життєвого, особистісного, соціального самовизначення. Профорієнтація традиційно посідає важливе місце в системі освіти і виховання, але нинішня система профорієнтаційної роботи в навчально-виховних закладах не відповідає вимогам сучасного життя, вона відірвана від дійсних проблем і потреб молоді, оскільки зосереджена не на особистості і не на явищах її психічної реальності, а на комплексі заходів, що, як правило, є зовнішніми, щодо особистості і здійснюється за досить не ефективними схемами. Альтернативним може стати така психологічна концепція професійного самовизначення, яка розглядала б його як процес, де особистість виступає активним суб'єктом.

У роботах українських дослідників підкреслюється думка про те, що формування високого рівня розвитку всіх компонентів професійного самовизначення майбутніх корекційних педагогів та логопедів можливе лише в тому випадку, коли студент є не пасивним суб'єктом педагогічних впливів викладачів, а займає активно-перетворюючу роль по відношенню до власної особистості, її особистісно-вольового та особистісно-морального розвитку з метою професійного самовдосконалення.

Мета дослідження полягає у тому, щоб показати залежність професійного самовизначення корекційного педагога від рівня сформованості його особистісних якостей. взаємозалежність формування професійної компетентності корекційного педагога від рівня розвитку його особистісних якостей.

Результати практичного аналізу проблеми. З метою виявлення впливу психологічних особливостей особистості на професійне самовизначення майбутніх корекційних педагогів, нами було проведено анкетування студентів нашого факультету, яке дало змогу побачити, що більше половини із них має потребу свідомо вивчати дисципліни професійного спрямування, функціональна зацікавленість властива 30 відсоткам студентів, а показна – 20 відсоткам. Студентів, які байдуже відносяться до обраної спеціальності не виявлено. Приблизно 50 відсотків студентів мають високий рівень розвитку комунікативних і організаторських здібностей, що вказує на впевненість у власній придатності до обраної спеціальності можливості стати в ній професіоналом високого рівня. Загалом, упродовж професійної підготовки майбутніх фахівців рівень комунікативних здібностей якісно підвищується, як під впливом цілеспрямованої діяльності викладачів, так і в умовах стихійної комунікації студентів.

Необхідною передумовою підвищення рівня професійної самосвідомості особистості є потреба індивіда у

розвитку власних особистісно-моральних та особистісно-вольових якостей, професійному саморозвитку й самовихованні. Наявність високого рівня сформованості такої потреби стимулює активність майбутнього фахівця з метою пошуку шляхів і засобів власного особистісно-професійного саморозвитку.

За даними анкети переважна більшість студентів 60 відсотків має середній рівень прагнення до саморозвитку. Розвиткові професійних здібностей майбутніх корекційних педагогів та логопедів сприяє наявність стійких професійних інтересів, бажання одержати якомога більших знань і практичний умінь за обраної спеціальності, саме цьому сприяє робота факультету у напрямку корекції професійних інтересів, формування в студентів чіткого образу майбутньої професії, уміння розрізняти майбутню професію і захоплення і, відповідно, корегувати особистісні професійні плани. Домінування внутрішніх професійних мотивів, наявність стійких професійних інтересів та досягнення високого рівня розвитку професійних здібностей є підґрунтям для формування нового інтегрального компоненту професійного самовизначення особистості – професійної спрямованості, під якою ми розуміємо побудову особистісно-професійних планів на основі обраної професії, стійке прагнення працювати лише за нею, навіть всупереч власному благополуччю. Даний рівень професійної спрямованості мають приблизно 40 відсотків студентів нашого факультету, а саме домінуючими мотивами вибору професії у них виступає бажання допомагати іншим, вирішувати складні і нестандартні життєві ситуації.

Висновки. Отже, особистісна готовність до вибору професії за напрямком «Спеціальна освіта» формується в умовах спеціально організованого навчання, важливу роль у цьому відіграє власний досвід суб'єкта професійного самовизначення (педпрактика, взаємодія зі шкільними педагогами, спостереження за їх роботою). У процесі навчання слід звернути увагу на розвиток у студентів професійно важливих особистісно-вольових та особистісно-моральних якостей, які формують у них стійкий професійний інтерес, та виступають основою створення позитивної внутрішньої мотивації щодо оволодіння професією корекційного педагога.

Список використаних джерел:

1. Вержиковська О. М. Формування моральних якостей у розумово відсталих молодших школярів у позакласній виховній роботі: монографія. Кам'янець-Подільський: видавць Зволейко Д. Г. 2009. 228 с.
2. Воспитание и обучение детей во вспомогательной школе: кн. для учителя / под ред. В.В. Воронковой. Москва: Школа-Пресс, 1994. 416 с.
3. Липа В. А. Основы коррекционной педагогики: учеб. пособи. Донецк: Лебедь, 2002. 327 с.
4. Синьов В. М. Психолого-педагогічні проблеми дефектології та пенітенціарії. Київ: МП «Леся», 2010. 779 с.

The article reveals the question of the dependence of professional self-determination of a correctional teacher on the level of formation of his personal qualities. In particular, attention is paid to the development of students' professionally important personal-volitional and personal-moral qualities, which form in them a stable professional interest, and serve as a basis for creating a positive internal motivation to master the profession of correctional teacher.

Key words: personality, personal qualities, competence, professional competence, correctional teacher.

Отримано: 16.03.2021

*О. В. Гаврилов, кандидат психологічних наук, доцент
Н. В. Завтур, здобувач вищої освіти*

ХАРАКТЕРИСТИКА АУТИЧНИХ РОЗЛАДІВ У СУБ'ЄКТИВ ПЕДАГОГІЧНОГО ВПЛИВУ

У статті подана характеристика розладів спектру аутизму як порушення психічного розвитку, що призводять до формування особливої в соціальному плані особистості. Дається визначення аутизму як психолого-педагогічної проблеми і наводяться приклади класифікацій цього розладу з точки зору Європейської (МКХ-10) та Американської (DSM-IV) психіатричних асоціацій класифікацій розладів.

Ключові слова: розлади спектру аутизму, синдром, класифікація розладів спектру аутизму.

Актуальність дослідження. За даними ООН у світі налічується близько 70 мільйонів осіб із розладами аутичного спектру, із затримкою і порушеннями соціальних навичок, що ускладнюють їх соціальну інтеграцію й адаптацію. Всесвітня організація аутизму наводить дані, за якими у 2008 році спостерігався 1 випадок аутизму на 150 дітей, у 2012 році уже діагностувався 1 випадок аутизму на кожні 88 неповнолітніх. Дана статистика демонструє тенденцію до збільшення чисельності дітей з розладами спектру аутизму, що пояснюється активною урбанізацією суспільства, перенасиченістю людства інформацією, а також вакцинацією в ранньому віці без урахування індивідуальних особливостей здоров'я і розвитку дитини [2].

Л. Вінг та Д. Гоулд ввели в науковий та практичний обіг поняття «розлади спектру аутизму» [1979], підкреслюючи різноманітність проявів захворювання. Сьогодні більшість фахівців використовують термін «порушення аутистичного спектру», який запропонований Л. Вінг [17].

Згідно з даними ВООЗ, близько 20% дітей у всьому світі мають різноманітні порушення психологічного розвитку. В Україні близько 3% дітей є споживачами послуг психіатричної служби. Психічні розлади у дітей становлять 20% усієї психічної захворюваності, а дитяча інвалідність – 9% усіх випадків інвалідності, зумовленої розладами психіки [16].

За міжнародними дослідженнями, поширеність аутизму становить 4-8 випадків на 10 тис. дітей, тобто приблизно 0,04-0,08% від загальної дитячої популяції. Варто зазначити, що наведені цифри відображають лише випадки так званого типового аутизму, відомого як синдром Каннера. Серед хлопчиків захворювання спостерігають у 4-5 рази частіше, ніж серед дівчаток. При цьому захворювання у дівчаток характеризується більшою тяжкістю та ознаками спадкової обтяженості [10].

Виклад основного матеріалу. Загалом, для захворювань, які включено в групу порушень психологічного розвитку, характерно: початок у період новонародженості або в дитинстві, наявність зазначених нижче ушкоджень або затримки в розвитку функцій, тісно пов'язаних з біологічним дозріванням центральної нервової системи, постійний перебіг без ремісії або рецидивів, характерних для багатьох психічних розладів. У більшості випадків відзначають порушення функцій мовлення, зорово-просторових навичок і (або) координації рухів. Особливістю цих розладів є тенденція до прогресуючого зменшення їх вираженості в процесі дорослішання, хоча ознаки легкої недостатності можуть зберігатися протягом усього життя. Затримка в розвитку або ушкодження певної функції переважно спостерігають без періоду нормального розвитку, з такого раннього віку, як тільки це можна виявити. Більшість зазначених станів частіше спостерігають у хлопчиків, ніж у дівчаток [3].

Порушення психологічного розвитку є поліетіологічними; вони виникають у разі взаємодії біологічних, соціальних або власне психологічних чинників. Найважливішими серед них є спадкова обтяженість подібними розладами, наявність мінімальної мозкової дисфункції, соматичної патології, вплив соціально-економічних і культуральних особливостей. Діти з порушеннями психологічного розвитку потребують спеціальної корекції з використанням комплексу психолого-медико-педагогічних і соціальних заходів, спрямованих на розвиток їх потенційних можливостей, досягнення максимальної самостійності, соціального та особистісного становлення [14].

За МКХ-10 до порушень психологічного розвитку (F80-F89) належать:

- специфічні розлади мовлення (F80.0-F80.9);
- специфічні розлади розвитку шкільних навичок (F81.0-F81.9);
- специфічні розлади розвитку рухових функцій (F82);
- змішані специфічні розлади розвитку (F83);
- загальні розлади розвитку (F84.0-F84.9), у тому числі дитячий аутизм (F84.0-F84.5);
- інші розлади психологічного розвитку (F88);
- неуточнені розлади психологічного розвитку (F89) [8].

МКХ-10, американська класифікація DSM-IV відносять аутизм до групи первазивних розладів. Не всі дослідники погоджуються з терміном «первазивні» [13].

В Україні вважають, що до найтяжчих порушень психологічного розвитку належить дитячий аутизм. У МКХ-10 дитячий аутизм включено в рубрику F84 – загальні розлади розвитку:

- F84.0 – синдром Каннера (класичний варіант раннього дитячого аутизму);
- F84.1 – атиповий аутизм (помірна розумова відсталість з аутистичними рисами);
- F84.2 – синдром Ретта;
- F84.3 – інший дезінтегративний розлад дитячого віку (дезінтегративний психоз; синдром Геллера; дитяча деменція; симбіотичний психоз);
- F84.4 – гіперактивний розлад, що поєднується з інтелектуальними порушеннями різного ступеня вираження і стереотипними рухами;
- F84.5 Синдром Аспергера (аутична психопатія; шизоїдний розлад дитячого віку)[12].

За діагностичними критеріями Американської психіатричної асоціації (DSM-IV) визначено групу загальних (наскрізних) розладів розвитку (Pervasive Developmental Disorders, P.D.D.), яка об'єднує п'ять синдромів аутичного спектра:

- 299.00 – аутичний розлад;
- 299.80 – синдром Ретта;
- 299.10 – дезінтегративний дитячий синдром (CDD);
- 299.80 – синдром Аспергера;
- 299.90 – нетиповий наскрізний розлад розвитку, до якого входить і атиповий аутизм (PDD-NOS).

Діагноз дитячий аутизм ставлять у разі його розвитку до 3-річного віку (атиповий аутизм – за умови розвитку у 3-5 років) і базують його на таких головних симптомах, як аутизм, схильність до стереотипів, непереносимість змін у довкіллі [12].

За даними Американської асоціації з аутизму під поняттям «аутизм» розуміється глибоке вроджене порушення, біоневрологічного характеру, яке, зазвичай, виявляється протягом перших 3-х років життя. Деякі дослідники пов'язують аутизм з порушенням структури та функцій головного мозку [5, 6, 7].

Дитячий аутизм (від грец. *autos* – «сам»; «занурення в себе») – це розлад, що виникає внаслідок порушення розвитку головного мозку й характеризується відхиленнями поведінки, вираженим, всебічним дефіцитом соціальної взаємодії і спілкування, комунікабельності, а також зменшенням інтересів і активності та стереотипними діями.

Термін «розлади спектру аутизму» охоплює всі стани, пов'язані з аутизмом і відображає значну різноманітність

серед людей з аутизмом. Термін «розлади спектру аутизму» і «аутизм» в загальному розумінні, як це говорилося раніше, є синонімами [13, 15, 17, 18, 19].

Висновки. Актуальність соціальних проблем, пов'язаних із аутизмом, є значною не лише для України, а й для інших країн світу. Проте, на відміну від України, в інших країнах вже тривалий час накопичувався певний досвід у діагностиці, лікуванні та соціальній допомозі дорослому населенню із розладами спектру аутизму, існує дієва законодавча база, розроблені діагностично-лікувальні керівництва. В нашій країні ці питання перебувають на стадії становлення. Використання західних критеріїв щодо осіб з розладами спектру аутизму нашою країною є недосконалим юридичну базу, певний соціальний супротив і нерозуміння цієї проблеми в межах країни, використання традиційних і деколи застарілих методик і технологій у корекційно-розвивальній і реабілітаційній роботі, відсутності (за винятком окремих ініціативних груп або дослідників-ентузіастів) цілісного комплексного підходу щодо системи організації допомоги і супроводу спочатку дітей з розладами спектру аутизму різного ступеня прояву порушення, а в подальшому – дорослих осіб, які часто не можуть обійтись без соціальної підтримки.

Список використаних джерел:

1. Аппе Ф. Введение в психологическую теорию аутизма. Москва: Теревинф, 2006. 216 с.
2. Афанасьева О. Г., Зиянгирова Э. И. Особенности социальной работы в преодолении трудностей адаптации детей с РДА. *Социосфера*. 2015. № 50. С. 57-60.
3. Башина В. М., Симашкова Н. В. Современные подходы к проблеме детского и атипичного аутизма. *Конгресс по детской психиатрии*. Москва: РО-СИНЭКС, 2001. С. 28-32.
4. Гальчин К. С. Особливості клінічних проявів атипичного аутизму у дітей. *Вісник морфології*. 2015. № 1. Т. 21. С. 141-145.
5. Иванов Е. С., Никифорова В. М. Особенности эмоциональных состояний детей со сложным дефектом (аутизм с умственной отсталостью). *Вестник развития науки и образования*. 2006. С. 164-170.

6. Исаев Д. Н. Умственная отсталость у детей и подростков. Санкт-Петербург: Речь. 2003. 391 с.
7. Каган В. Е. Аутизм у детей. Ленинград: Медицина, 1981. 208 с.
8. МКБ-10. Клінічні описи та вказівки з діагностики / ВООЗ, 1992. Переклад Сфера, 1999. Київ: Видавництво Факт, 1999.
9. Никольская О. С., Баенская Е. Р., Либлинг М. М. Аутичный ребёнок. Пути помощи. Москва: Теревинф, 1997. 342 с.
10. Попов Ю. В. Современная клиническая психиатрия. Москва, 1997. 491 с.
11. Ремшмидт Х. Аутизм. Клинические проявления, причины и лечение / пер. с нем. Москва: Медицина, 2003. 120 с.
12. Скрипник Т. В. Феноменология аутизму: монографія. Київ: Фенікс, 2010. 320 с.
13. American Psychiatric Association Diagnostic criteria for 299.00 Autistic Disorder. *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*, 4th, text revision (DSM-IV-TR). 2000.
14. AUTISM the NICE guide line on recognition, referral, diagnosis and management of adults on the autism spectrum; published by The British Psychological Society and The Royal College of Psychiatrist, 2012.
15. Kanner, L. (1943). Autistic disturbances of affective contact. *Nervous Child*, 2, 217–250.
16. Leshchuk, H. Social work with children with autism spectrum disorders: communicative aspect. *Social Work and Education*. 2016. Vol. 3. № 2. P. 26-33. URL: <http://journals.urau.ua/swe/article/view/87821>
17. Wing L. Autistic children. N.Y., 1985. P. 23-34.
18. Wing L., Gould J. Severe impairments of social and associated abnormalities in children: epidemiology and classification. *J. Of Autism and Development Disorders*. 1979. № 9(1). P. 11-29.

Characteristic autism spectrum disorders as disorders of mental development, leading to the formation of a social special personality describes in the article. Psychological and pedagogical problem and examples of classifications of this disorder from the perspective of the European (ISD-10) and American (DSM-IV) psychiatric associations of disorders classification are given.

Key words: autism spectrum disorder (ASD), syndrome, classification of autism spectrum disorder.

Отримано: 16.03.2021

УДК 316.77-053.4-056.313

*Н. С. Гаврилова, кандидат психологічних наук, професор
І. С. Куц, логопед закладу дошкільної освіти*

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ НАВИКУ КОМУНІКАЦІЇ У ДОШКІЛЬНИКІВ З РОЗЛАДОМ СПЕКТРУ АУТИЗМУ ТА ПОРУШЕННЯМ ІНТЕЛЕКТУ

У статті подано характеристику комунікативної навички у дітей дошкільного віку з розладом спектру аутизму (надалі РСА) та порушенням інтелекту (надалі ІІ). Визначено і описано рівень її розвитку у дітей віком від трьох з половиною років до восьми, диспропорції у розвитку навички спілкування характерні для цієї категорії дошкільників, які проявляються на низькому, середньому та достатньому рівнях її сформованості. Матеріал представлений у статті може бути корисним психологам, логопедам, вихователям, які працюють із зазначеною категорією дітей, науковцям та студентам, що досліджують та вивчають зазначену проблему.

Ключові слова: розлад спектру аутизму (РСА), порушення інтелекту (ІІ), навичка спілкування.

Сучасний погляд на особливості розвитку навички спілкування у дітей з розладом спектру аутизму (надалі РСА) перебуває в досить широкому діапазоні розуміння проблеми. Визначено, що науковці розглядають цю проблему в загальному, не виділяючи окремо ті особливості, які притаманні дітям з РСА та нормо-типовим розвитком інтелекту та тим у кого є порушений інтелект (надалі ІІ).

Зокрема, У. Мамохіна, Д. Шульженко та інші відзначають, що дітям з РСА притаманна затримка розвитку мовлення. Найбільш характерними специфічними ознаками, що спостерігаються у них в експресивному мовленні є ехолоалії, мовленнєві ритуали, неточність застосування особистісних займенників, закінчене у дієсловах, використання неологізмів. Властива також бідність словника. Слова, що позначають емоції недостатньо розуміють навіть діти з середнім та вище середнього рівнем розвитку інтелекту, а тому в особистісному мовленні вони їх не використовують,

або застосовують недостатньо точно. Спостерігаються і труднощі при розумінні фразеологічних зворотів та понять, що позначають людські почуття. Відзначають також специфіку інтонаційно-мелодійного оформлення ними мовлення: бідність і монотонність голосових модуляцій, неправильне розуміння та використання логічного наголосу. При цьому, як зазначають більшість науковців (S. Mitchell, J. Brian, L. Zwaigenbaum та інші), основною проблемою для встановлення взаємодії з дітьми з РСА є значні порушення у них власне комунікативної функції мовлення.

Т. Скрипник виявлено, що в процесі навчання та виховання у дітей із РСА розвиваються окремі типи висловлювання, а навіть взаємодія під час спілкування з нею у вигляді прохання, передачі реальних та вигаданих відомостей, збудження емоційного переживання, встановлення та підтримання контакту. Проте, вони проявляються у них своєрідно, не так як при нормо-типовому розвитку.

Темп та особливості розвитку навички спілкування у дітей з комбінованим порушенням, що включає розлад спектру аутизму та порушення інтелекту в умовах дошкільного закладу в системі інклюзивного навчання було вивчено при цьому недостатньо повно.

Метою дослідження було визначення вікових особливостей розвитку первинного, усвідомленого навички вербальної комунікації у дошкільників з РСА та ПІ, які формуються у них в умовах їх перебування в загальноосвітньому просторі.

Методика дослідження. Основним для формування характеристики навички спілкування у дітей з РСА та ПІ було визначено метод спостереження. Для стимуляції взаємодії з дітьми ми застосували методи: локальної (в межах кожної з п'яти аналізаторних систем) та полімодальної стимуляції, предметної маніпуляції (взаємодії з іграшками та предметами) та метод включення у проблемні ситуації (дай, на, візьми, с-нема, не можу, не дам). Результати нашого спостереження були підкріплені та доповнені шляхом використання методу бесіди з вихователями закладу дошкільної освіти та батьками.

Оцінка якості виконання завдань дітьми з РСА і ПІ здійснювалася за комплексом параметрів: готовність дитини до встановлення контакту з оточуючими та розвитку комунікативної функції мовлення; розуміння первинних жестів необхідних для формування навичок самообслуговування; наявність у спілкуванні жестів; розуміння значення слів, що позначають назву предметів; розуміння значення слів, що позначають дію предмета; наявність в мовленні звуко-комплексів, що забезпечують спілкування з дорослими. В основу виділення змісту кожного з параметрів було покладено особливості мовлення, які мають бути сформовані у дитини при нормо-типовому розвитку до 2-х років.

Для оцінки рівня розвитку мовлення у досліджуваних дітей було застосовано систему оцінювання, яка врахувала обсяг засвоєної дитиною вербальної інформації та засобів спілкування. Зокрема, 3 бали за зазначеним параметром ставили тоді, коли дитина повністю виконувала завдання, 2 бали – якщо вона допускала окремі помилки при виконанні завдання, 1 бал – коли реагувала на поставлені питання лише інколи та виконували завдання у незначній мірі та 0 балів, якщо завдання виконане не було та спостерігалось нерозуміння змісту інструкції. Застосування системи оцінювання дозволило визначити у досліджуваних дітей актуальний рівень сформованості навички спілкування, а також скласти індивідуальний профіль, який можна покласти в основу формування індивідуальної програми розвитку дитини.

У підсумку було визначено чотири рівні формування навичок спілкування та мовлення на цьому етапі розвитку дитини: дуже низький (до 40 балів), низький (від 41 до 75 балів), середній (від 76 до 110) та достатній для переходу на наступний рівень розвитку мовлення (від 111 до 132).

Дослідження проводилося впродовж 2019-2020 років. В експерименті взяло участь 28 дітей з РСА та ПІ віком від 3 років 5 місяців до 8 років. Діти відвідували заклади дошкільної освіти № 36 міста Хмельницький та № 3 міста Кам'янець-Подільського.

Аналіз результатів дослідження. На підставі аналізу матеріалів дослідження було виділено три групи дітей рівень розвитку у яких навичок спілкування та мовлення був різним (див. *табл. 1*).

Таблиця 1.

Співвідношення дітей з порушенням інтелекту та розладом спектру аутизму в залежності від рівня розвитку у них мовлення (у %)

Група дітей	Вік дітей	Рівень розвитку мовлення та спілкування	Кількість дітей (у %)
Перша група	7 р. 6 м. – 8 р.	Достатній	43
Друга група	6 р. 5 м. – 7 р. 2 м.	Середній	28,5
Третя група	3 р. 5 м. – 5 р.	Низький	28,5

Визначено, що у 43% дітей з порушенням інтелекту та розладом спектру аутизму навичка спілкування була сформована на достатньому рівні. Актуальний рівень розвитку мовлення дозволяв їм перейти на наступний етап опанування повноцінним словником, що включав іменники та дієслова. Спілкування було достатнім і у ньому уже почали переважати над жєстами слова. Цікавим був той факт, що за умови наявності традиційного підходу до системи навчання такого стану розвитку мовлення притаманного дітям з нормо-типовим розвитком у 2 роки, діти з РСА та ПІ досягали лише у сім з половиною чи навіть вісім років.

У 28,5% дошкільників з порушенням інтелекту та розладом спектру аутизму навичка спілкування була сформована на середньому рівні. Їм було більш притаманне жестове спілкування, яке переважало над мовленням незважаючи на те, що вербальне спілкування уже почало у них розвиватися. Воно характеризувалося присутністю перших звуко-комплексів, аморфних та лепетних слів. Пасивний словник дієслів та іменників, що застосовуються в побуті був непропорційно та недостатньо повно сформованим. При цьому кількість слів, що позначали дію предмету переважали над словами, що позначали назви предмету. Цього рівня розвитку діти з РСА та ПІ досягали у віці шести – семи років.

У 28,5% дітей з порушенням інтелекту та розладом спектру аутизму навичка спілкування була сформована на низькому рівні. Характерною для них була часткова готовність до опанування навичками спілкування, лише інколи зосередженість на дорослих та дітях з оточення, розуміння та застосування у спілкуванні лише частини жестів. При цьому у досліджуваних спостерігалось краще їх застосування порівняно з розумінням. Також вони розуміли лише частину слів, що позначають назви та дії предметів. Розуміння жестів та слів було недостатнє для забезпечення самообслуговування та спілкування у побуті. Звуконаслідування при цьому сформованим ще не було. Діти третьої групи були віком молодші порівняно з дітьми першої та другої групи від трьох з половиною до п'яти років.

Висновки. Отже, виявлено, що за умови перебування в навально-виховному середовищі закладу дошкільної освіти на етап формування повноцінних вербальних засобів комунікації діти з РСА та ПІ переходять лише у віці семи – восьми років. У віці трьох – п'яти років навички спілкування у них сформовані на низькому рівні, а у п'ять – шість років їх стан сформованості досягає середнього рівня.

На кожному рівні розвитку навички спілкування у дітей з РСА та ПІ виявлено певного роду диспропорції. Так у дітей з низьким рівнем її розвитку при застосуванні комунікативних жестів з метою взаємодії з дорослими, відсутній контакт очима, мимовільна і короткочасна зосередженість на діях оточуючих та слабкість реакції на комунікативний жест поданий дорослим. У дошкільнят з середнім рівнем розвитку навички спілкування спостерігалось переважання жестів над вербальними засобами спілкування, а також переважання звуко-комплексів, що позначали дію предмета над тими, що позначали назву предмета. Визначено, що у дітей з РСА та ПІ з достатнім рівнем розвитку навички спілкування мовленнєві позначення витісняли у спілкуванні невербальні засоби (тоді коли для дітей з нормо-типовим розвитком характерним є на цьому етапі гармонійне поєднання слова, жесту та мимічне їх підкріплення).

Наші висновки недостатньо повні і потребують подальшого підтвердження та розширення при залучанні більшої вибірки дітей з РСА та ПІ.

Список використаних джерел:

1. Мамохіна У. А. Особенности речи при расстройствах аутистического спектра. *Аутизм и нарушения развития*. 2017. Т. 15. № 3. С. 24-33. DOI: 10.17759/autdd.2017150304.
2. Скрипник Т. В. Феноменологія аутизму: монографія. Київ: Видавництво «Фенікс», 2010. 368 с.
3. Шульженко Д. І. Основи психологічної корекції аутистичних порушень у дітей: монографія. Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. 382 с.

4. Mitchell S., Brian J., Zwaigenbaum L. Early language and communication development of infants later diagnosed with autism spectrum disorder. *Journal of Developmental and Behavioural Paediatrics*. Vol. 27. No. 2, 2006. Pp. S69–S78.

The communication skills of preschool children with autism spectrum disorder (ASD) and intellectual impairment (II) describes in the article. The level of its development in children aged three and half to eight years, disparities in the devel-

opment of communication skills has been determined and described. The material presented in the article can be useful for psychologists, speech therapist, educators who work with this category of children, scientists and students who research and study this problem.

Key words: autism spectrum disorder (ASD), intellectual impairment (II), communication skills.

Отримано: 16.03.2021

УДК 372.461:376.36-056.264

Ю. В. Галецька, кандидат педагогічних наук, старший викладач

ВПЛИВ ПОРУШЕНЬ ІНТЕЛЕКТУ НА РОЗВИТОК УСНОГО МОВЛЕННЯ УЧНІВ МОЛОДШИХ КЛАСІВ СПЕЦІАЛЬНОЇ ШКОЛИ

У статті проаналізовано вплив порушень інтелекту на розвиток усного мовлення молодших школярів з інтелектуальними порушеннями, визначено завдання розвитку мовленнєвого спілкування.

Ключові слова: усне мовлення, молодші школярі, інтелектуальні порушення.

Постановка проблеми. Формування усного зв'язного мовлення у дітей з інтелектуальними порушеннями здійснюється уповільнено і досить своєрідно. Своєрідність проявляється у засвоєнні фонетичної сторони мовлення, в оволодінні словниковим складом і будовою речень, у формуванні діалогічного та монологічного мовлення. Діти з інтелектуальними порушеннями оволодівають мовленням значно пізніше своїх ровесників з типовим розвитком. Вони досить тривалий час самостійно не вступають у вербальний контакт, таким дітям важко підпорядкувати свої дії словесним інструкціям. В дітей затримка активного мовлення поєднується з порушенням його розуміння та різким звуженням обсягу розмовно-побутового мовлення.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема формування мовлення дітей з порушеннями розумового розвитку – одна з центральних в спеціальній психології та педагогіці (С. Гончаренко, М. Певзнер, В. Петрова, Є. Соботович, Н. Тарасенко та ін.).

Розвиток мовлення дітей з інтелектуальними порушеннями є предметом спеціального вивчення багатьох зарубіжних та вітчизняних науковців. Це питання розглянуто в працях А. Аксьонової, Н. Барської, Л. Вавіної, В. Воронкової, М. Гнезділова, В. Лубовського, В. Петрової та ін.

Мета статті – проаналізувати вплив порушень інтелекту на розвиток усного мовлення молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.

Вклад основного матеріалу. Вербальний розвиток дітей з інтелектуальними порушеннями характеризується глибокими і своєрідними порушеннями та уповільненим темпом. Грубі недоліки виразно простежуються в різних сторонах їх мовленнєвої діяльності – в розумінні зворотного до них мовлення, в змісті і побудові самостійних висловлювань, в словниковому запасі, у вимові окремих звуків та слів. Особливо яскраво ці порушення виявляються в учнів молодших класів спеціальної школи [3].

В усному мовленні дітей дуже слабо представлені засоби виразності мовлення. Учні не достатньо володіють мелодикою і тембром мовлення, тому воно звучить монотонно, без емоційно-експресивних відтінків. Уповільнений темп мовлення призводить до непотрібних пауз, повторень одних і тих же слів, в яких часто є порушеним наголос. Як правило, в побутовому мовленні цієї категорії дітей відсутні логічні наголоси.

Порушення мовлення у дітей з інтелектуальними порушеннями носять системний характер. У них виявляються несформованими, в тій чи іншій мірі, всі операції мовленнєвої діяльності і має місце слабкість мотивації, зниження потреби в мовленнєвому спілкуванні, грубо порушене програмування мовленнєвої діяльності, створення внутрішніх програм мовленнєвих дій, реалізація мовленнєвої програми і контролю за мовленням, порівняння отриманого результату з попереднім задумом, його відповідність мотиву і меті вербальної діяльності [1].

При інтелектуальному порушенні в різній мірі порушені операції і рівні утворення мовленнєвого висловлювання – смисловий, мовний, сенсомоторний. Найбільш недорозвиненими виявляються високоорганізовані складні рівні (смисловий, мовний), які вимагають високого ступеня сформованості операцій аналізу, синтезу та узагальнення. Сенсомоторний рівень мовлення в цих дітей порушується по-різному.

Порушення мовлення у дітей з інтелектуальними порушеннями різноманітні за своїми проявами, механізмами, рівнями і потребують диференційованого підходу при їх аналізі. Симптоматика і механізми мовленнєвих порушень в цієї категорії дітей визначаються не тільки наявністю недорозвитку мозкових систем, які мають безпосереднє відношення до мовлення, а це ще більше ускладнює картину порушень мовлення [2].

У дітей з інтелектуальними порушеннями можуть зустрічатися всі форми порушень мовлення (як і в дітей з типовим розвитком) – дислалія, ринолалія, дисфонія, дизартрія, дислексія, дисграфія, алалія, заїкання, афазія та інші. Переважаючим в структурі системного мовленнєвого порушення є семантичний дефект. Порушення мовлення у дітей з інтелектуальними порушеннями характеризуються стійкістю, вони з великими труднощами долаються і залишаються до старших класів спеціальної школи.

В роботах багатьох авторів відзначається, що становлення зв'язного мовлення в дітей з інтелектуальними порушеннями здійснюється уповільненими темпами і характеризується певними якісними особливостями. Учні молодших класів спеціальної школи тривалий час затримуються на етапі запитально-відповідального і ситуативного мовлення. Перехід до самостійного висловлювання є дуже складним і часто розтягується до старших класів. В ході утворення зв'язного висловлювання школярі потребують постійної стимуляції з боку дорослого, його систематичної допомоги, яка проявляється у вигляді запитань або підказок. Особливо важкою для цих дітей є контекстна форма мовлення. Ситуативне мовлення, тобто мовлення з опорою на наочність, на конкретну ситуацію, здійснюється ними набагато легше [4].

Однією з причин затримки формування зв'язного мовлення є дуже слабка мовленнєва активність, яка швидко вичерпується. При з'ясуванні причин, що зумовлюють уповільнене формування мовлення в дітей з інтелектуальними порушеннями, слід виходити, передусім, із характерного для них загального недорозвитку психіки в цілому, який призводить до значних змін і затримок в розумовому і, відповідно, мовленнєвому розвитку. Однією з причин уповільнення розвитку мовлення виступає загальний моторний недорозвиток. Він порушує процес дієвого активного знайомства дитини з оточуючим світом, а також негативно впливає на довільність вимови звуків та слів, оскільки для цього потрібен високий рівень координованості рухів органів артикуляції [2].

Важливим фактором, який затримує розвиток мовлення учнів спеціальної школи, є також характерна для них недостатність засвоєння семантичної сторони мови. Відомо, що дитина впізнає та вимовляє знайоме слово легше, ніж незнайоме. Відхилення в інтелектуальному розвитку створюють перешкоди для розуміння дитиною значень тих слів, які вимовляють оточуючі люди. Уповільнене, неточне і помилкове засвоєння значень слів гальмує формування мовлення дитини.

В дитини з інтелектуальними порушеннями внаслідок недорозвитку психіки, збагачення життєвого досвіду протікає уповільнено і спотворено. Недоліки пізнавальної діяльності перешкоджають швидкому накопиченню уявлень і знань і стримують появу нових інтересів та потреб. Дитина не відчуває необхідності у мовленнєвому спілкуванні з оточуючими [1].

Перехід до вживання у мовленні складних речень відбувається в учнів уповільнено і важко. Вони довго затримуються на тому рівні мовленнєвого розвитку, коли вже роблять спроби висловлювати власні думки за допомогою порівняно складних конструкцій, але ще не можуть надати їм граматично правильної форми. Учні молодших класів ще не володіють побудовою складних речень, вони говорять аграматично, порушуючи синтаксичні зв'язки узгодження та підпорядкування. Неповні речення займають значне місце в їхньому усному мовленні. Першокласники часто вживають речення, які складаються з одного слова. Дитина просто перераховує назви окремих предметів і дій – невиразних наочних образів, які виникають в неї під час пригадування подій або явищ. Складні просторові, часові та цільові відношення також не знаходять відображен-

ня в мовленні дітей з інтелектуальними порушеннями. Домінуюче вживання дитиною простих непоширених або мало поширених речень може слугувати непрямим доказом бідності осмислення нею оточуючого світу.

Висновки. Проведення систематичної роботи, спрямованої на розвиток мовлення дітей з інтелектуальними порушеннями, передбачається протягом всіх років навчання. Вона є важливою для просування учнів в загальному розвитку, для корекції властивих їм порушень пізнавальної діяльності, формування позитивних рис особистості.

Список використаних джерел:

1. Петрова В. Г., Белякова И. В. Психология умственно отсталых школьников. Москва: Академия, 2002. 160 с.
2. Синьов В. М., Матвеева М. П., Хохліна О. П. Психология розумово відсталої дитини: підручник. Київ: Знання, 2008. 359 с.
3. Соболевич Є. Ф. Особливості засвоєння лексики розумово відсталими дітьми. *Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі*. Київ, 2004. Вип. 5. С. 304-308.
4. Соболевич Є. Ф. Порушення мовного розвитку у дітей та шляхи їх корекції. Київ: ІСДО, 1995. 204 с.

The article analyses the impact of intellectual disabilities on the development of oral speech of junior pupils with intellectual disabilities, identifies the objectives of the development of speech communication.

Key words: oral speech, junior pupils, intellectual disabilities.

Отримано: 16.03.2021

УДК 37.013.42

Н. С. Гевчук, кандидат педагогічних наук, старший викладач

ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ЯК АГЕНТІВ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ

У статті проаналізовано переваги та недоліки засобів масової інформації як агентів соціального виховання молоді. Розглянуто основні тенденції впливу ЗМІ на виховання молоді.

Ключові слова: засоби масової інформації, соціальне виховання, молодь.

Аналізуючи сучасний стан постіндустріального суспільства, ми з усією впевненістю можемо констатувати, що ЗМІ виконуючи зазначені функції, з одного боку, сприяють засвоєнню та утвердженню нових норм життя, з іншого – фальсифікована, необ'єктивна інформація, відверто асоціальні теле- та радіопрограми, журнали та газетні статті відповідно впливають на духовний розвиток дітей дошкільного віку.

Головним наслідком засобів масової інформації стала доступність величезних масивів інформації. Телебачення за своєю природою та соціальними функціями має величезні можливості впливу на духовний розвиток дітей [1].

Серед основних тенденцій такого впливу В. Абраменкова виокремлює наступні:

1. Перевага візуальної інформації, теле, відео, і комп'ютерного екрану, який певним чином викривлює зображення предметів, викликає деформацію у сенсорній системі дитини, у процесах сприйняття нею навколишньої дійсності та понятійного мислення, що знаходиться у дитинстві на стадії становлення.

2. У дитини формується психологічна залежність від екрану. Що у результаті може призвести до відчуження від живого спілкування з іншими людьми, до звуження сфери спільної діяльності дитини і дорослих у сім'ї.

3. Екран стає заміником традиційної дитячої гри з однолітками, яка є необхідною умовою психічного та соціального розвитку дитини, її особистісного становлення.

4. Екранні образи, володіючи властивістю закарбовуватися у свідомості, із джерел інформації формують картину світу для сучасної дитини, що призводить до переоцінки

традиційної системи цінностей та образу життя. Зокрема, це торкнулося такої духовної заміни:

а) мозаїчність, тобто розчленованість образів як агресія щодо живих істот і матеріальних предметів – на протиположності цінності живого і цілісності світу;

б) конвеєр шаблонних прийомів та образів слугує заміником високої естетичної потреби дитини у прекрасному;

в) полегшене ставлення до життя і смерті на протиположності благоговіння перед їхньою таємничістю, розмивання межі дозволеного в уявленні про моральну поведінку на протиположності чіткій системі заповідей;

г) рання сексологізація та еротизація дитячої свідомості на протиположності цнотливому ставленню до інтимної сфери життя;

д) інокультурні форми і зразки підміняють національні традиції і ритуали.

5. Екран для сучасної дитини є не тільки інформатором та джерелом побудови картини світу, скільки її конструктором, агресивно програмує стиль життя «нову мораль» і систему цінностей [2, с.108].

Саме засоби масової інформації (телебачення, комп'ютер, реклама, друк, кінематограф, радіо) генерують соціальну пам'ять, надають соціального змісту подіям, що відбуваються. Справді, небезпека інформації полягає в тому, що вона впливає на духовний розвиток молодого покоління безпосередньо, укорінюючись в ній як органічний елемент, здатний доповнити і навіть замінити функції відчуттів, сприйняття, уяви тощо. Тобто безконтрольний інформаційний потік може як завгодно глибоко проникати в суть дитини і деформувати її свідомість.

Переваги соціальних медіа як агентів соціалізації:

✓ Зв'язок та соціалізація: залишатися на зв'язку з рідними та друзями, знаходити нових друзів, обмінюватися фотографіями та ідеями.

✓ Користування соціальними ЗМІ також може надати підліткам значні переваги, які впливають на їхню самооцінку, формування думки про себе, суспільство й світ.

✓ Розширення освітніх можливостей: використання медіа як інструменту навчання та комунікації як вчителів/викладачів так і учнями/студентами.

✓ Соціальні медіа допомагають зменшувати як просторові так і соціальні дистанції між всіма учасниками навчального процесу [3].

Недоліки та ризики соціальних медіа як агентів соціалізації:

✓ Кіберпереслідування – зумисне використання цифрових ЗМІ для передачі хибної, непристойної чи несприятливої інформації про іншу людину.

✓ Секстинг (sexting) – передача, прийом та пересилання сексуальних повідомлень, фотографій або інших зображень за допомогою мобільного телефону, комп'ютера чи інших цифрових пристроїв. За даними досліджень, близько 20% підлітків відсилали або розміщували фото чи відео, на яких вони зображені оголеними чи напівоголеними. Здебільшого секстинг-інцидент не поширюється за межі однієї-двох невеликих груп однолітків [24, с.13-15].

✓ Facebook-депресія – депресія, що розвивається, коли діти й підлітки витрачають багато часу на відвідування сайтів соціальних ЗМІ, таких як Facebook, а потім починають проявляти класичні симптоми депресії.

✓ «Цифровий відбиток» – «те, що потрапляє в інтернет, залишається там назавжди».

У вік інформаційних технологій: телебачення, відео, комп'ютер, все частіше з життя дітей витісняють книги. Але навіть з огляду на це, науковці дійшли висновку, що в умовах становлення і подальшого розвитку інформаційного суспільства книга залишається вагомим засобом соціальної інформації і носієм духовної культури, успішно конкурую-

чи і співпрацюючи з електронними засобами масової інформації.

Значення друкованих засобів масової інформації (художніх творів, народних казок, лічилок, дражнилок, прислів'їв, загадок, приказок та ін.), їх вплив на духовний розвиток дітей важко переоцінити. Це не лише скарбниця народної мудрості, а й невичерпне джерело розвитку емоційної сфери і творчого потенціалу дитини. Однак останнім часом народна казка в житті дошкільника, на жаль, не витримує конкуренції з комп'ютерними іграми та мультиплікаційними фільмами.

Отже, засоби масової інформації, зокрема (телебачення, комп'ютерні технології, художні твори) є потужним інструментом впливу на духовний розвиток дітей дошкільного віку. Задля забезпечення умов ефективного формування і розвитку духовних потреб дітей було б доцільно, підвищити вимоги до діяльності ЗМІ, запроваджувати заходи попередження їх негативного впливу, сприяти ефективному використанню ЗМІ для ствердження духовних загальнолюдських цінностей.

Список використаних джерел:

1. Джексон О. В. Соціальне виховання дітей молодшого шкільного віку в умовах соціокультурного середовища недільної школи: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05 / НПУ ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2008. 21 с.
2. Конончук А. І. Рекламно-інформаційне забезпечення соціально-педагогічної діяльності. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Серія: Психолого-педагогічні науки*. Ніжин, 2005. № 4. С. 107–111.
3. Маркова Н. В. Соціальна реклама як допоміжний засіб у формуванні гендерної культури особистості. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2006. № 2. С. 66–71.

In the article advantages and lacks of mass medias are analysed as agents of social education of young people. The basic tendencies of influence of MASS-MEDIA are considered on educations young.

Key words: mass medias, social education, young people.

Отримано: 16.03.2021

УДК 159:922.8:316.77

*Н. М. Гончарук, кандидат психологічних наук, доцент,
Л. А. Онуфрієва, доктор психологічних наук, професор*

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ АЛЬТЕРНАТИВНИХ ПЕДАГОГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ У РОБОТІ З ДІТЬМИ ПІДЛІТКОВОГО ТА ЮНАЦЬКОГО ВІКУ В УМОВАХ КАРАНТИННИХ ОБМЕЖЕНЬ

У статті здійснено аналіз технологій педагогічної комунікативної взаємодії, які застосовуються у межах організації дистанційного навчання дітей підліткового та юнацького віку. Шляхом проведеного анкетування виокремлено основні проблеми комунікації в умовах дистанційного навчання й описано комунікативні технології забезпечення педагогічного впливу в період карантинних обмежень.

Ключові слова: педагогічна комунікація, дистанційне навчання, карантинні обмеження, навчальні платформи, підлітковий вік, юнацький вік.

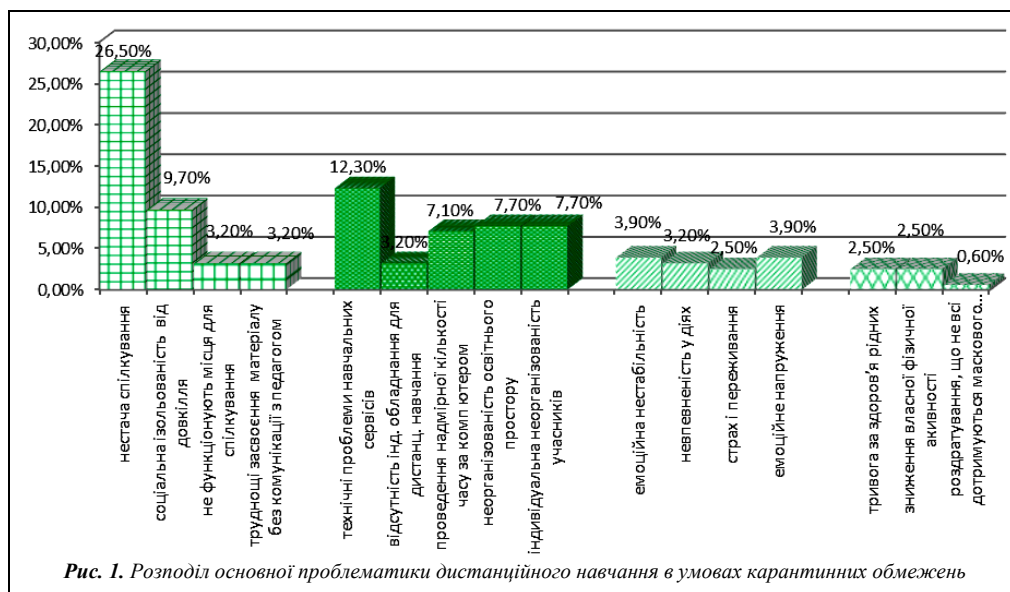
Постановка проблеми. Тимчасове закриття навчальних закладів і дистанціювання освіти під час світової пандемії визначило нагальні завдання щодо збереження темпів і динаміки навчальної діяльності в умовах карантинних обмежень. Вони можуть бути впроваджені шляхом ефективного налагодження педагогічної комунікації як засобу забезпечення зв'язку між педагогом та учнями.

Аналіз останніх досліджень. Ці питання мало досліджені у психологічному аспекті, оскільки в історії освіти таких випадків, пов'язаних із тотальними карантинними заходами у всесвітньому масштабі, не було. Деякі педагогічні технології дистанційного навчання розкрито у працях З. Звinyaцької, J. Arroyave, N. Bizier, L. Gatta, S. Marco. Питання апробації цифрових освітніх платформ у наукових розвідках І. Гунько, Л. Калініної, О. Коневщинської, О. Кузьмінської, М. Щетько.

Зважаючи на актуальність та сучасність визначеної проблеми, **метою нашого дослідження** стало вивчення психологічних засад використання альтернативних педагогічних комунікацій в умовах карантинних обмежень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Анкетування, яке було проведено з дітьми підліткового та юнацького віку (155 осіб) дало змогу проаналізувати психологічні особливості педагогічно-учнівської комунікації в умовах дистанційного навчання та основні проблемні питання освіти. На основі емпіричних даних було виокремлено чотири основні групи проблем:

1) проблеми комунікації (42,6%), з них: нестача спілкування (26,5%); соціальна ізоляція та закритість від довкілля (9,7%); зачинені місця для спілкування (молодіжні кафе, гуртки за інтересами) (3,2%); труднощі засвоєння нового матеріалу без пояснень викладача (3,2%);

2) проблеми організаційного характеру (38,1%), з них: технічні: збої у роботі навчальних сервісів, невміння користуватись навчальними платформами (12,3%); відсутність обладнання для дистанційного навчання (багато учнів користуються телефонами) (3,2%); проведення надмірної (за медичними вимогами) кількості часу за комп'ютером з метою виконання навчальних завдань (7,1%); неорганізованість освітнього простору: навчальні завдання не чітко розподілені у часі (7,7%); прокрастинація, пов'язана з відсутністю навчального контролю (7,7%);

3) проблеми емоційного характеру (13,5%), з них: емоційна нестабільність (3,9%); невпевненість у діях (2,5%); страх і переживання (3,2%); емоційне напруження (3,9%);

4) проблеми психофізичного розвитку та здоров'я (5,8%), з них: тривога за здоров'я рідних (2,5%); втрата власної форми або зниження фізичної активності (2,5%); роздратування, що не всі дотримуються маскового режиму (0,6%); (див. рис. 1).

Як демонструють дані діаграми, на першому місці у підлітків та юнаків – проблеми комунікації, як особистої, так і ділової: «не розуміємо матеріал без пояснення педагогів», «не вистачає живого спілкування», «довгий час не бачились із друзями».

Проблеми ділової взаємодії стосуються обмеження спілкування з педагогами. Деякі навчальні платформи, наприклад, система Moodle, маючи багато переваг у поданні навчального матеріалу в різних форматах, призначені лише для створення електронних курсів і не передбачають пояснень та консультацій у відеорежимі, що ускладнює засвоєння матеріалу тим, хто має аудіальні канали сприймання. Таким слухачам важлива вербальна мотивація, жива дискусія у формі «запитання-відповіді», акценти у подачі матеріалу, інтонація, темп. Зважаючи на це, важливо застосовувати різні платформи для подачі навчального матеріалу (Zoom, Google Meet, Microsoft Teams та ін.), що уможливить поєднувати візуальне й аудіальне сприймання інформації.

Ділова комунікація, пов'язана з отриманням знань у дистанційному режимі, передбачає використання нових інноваційних технологій.

Такими є представлена італійськими вченими перевернута дидактика – техніка скасованого викладання (*didactica sарovolta*). В концепції Flipper Classroom вона передбачає скасування прийнятих уявлень про розподіл шкільного часу: основні заходи виконуються вдома учнями та студентами, які отримують навчальні відеофільми, натомість урочний час присвячується дискусіям та груповому навчанню, а педагог стає координатором (Marco, 2017).

Ще одним методом, представленим італійськими вченими, є метакогнітивна навчальна комунікація, яка зосереджена на теорії когнітивного впливу, що передбачає побудову концептуальних та технічних карт навчальних дій та активізацію самоменеджменту (Gatta, 2020).

Не менш корисною в умовах дистанційного навчання є методика аргументованого навчання, представленого французькими дослідниками. Вона розвиває навички наукового міркування: здатність обґрунтовувати твердження, аналізувати протилежні ідеї, надавати докази, вести конструктивну дискусію, ставити відкриті питання, формулювати свої зауваження науковою мовою, використовувати моделі для побудови пояснень (Bizier, 2016).

Доволі неординарною для сприймання учнями і студентами є стратегія розважальної освіти (Attoyave, 2015). З розвитком електронних ЗМІ з'явилася можливість масової інтеграції навчальної інформації у розважальні програми, розважальні фільми, навчальні серіали, інтерактивні ігрові заходи. Сьогодні така освіта набула всесвітнього масштабу і визнана важливою стратегією педагогічного спілкування.

У час науково-технічного прогресу актуальним стає науково-дослідницький метод комунікації (Bizier, 2016). Він дає змогу шляхом наукових експериментів демонструвати сутність та властивості речей, на основі поетапних конкретних суджень досягати загального висновку. Віртуальне навчальне середовище створює умови і мотиваційну основу дослідницької роботи, описуючи пропонований алгоритм дій та очікувані гіпотези. Воно забезпечує можливість дистанційно виконувати практичні роботи, здійснюючи управління віддаленими лабораторними експериментами.

Окрім запропонованих використовують методи контекстуального, перехресного, адаптивного, емоційно-аналітичного, екологічного навчання, основою яких є ділова комунікативна взаємодія.

Як показують психологічні дослідження, іншою важливою умовою успішності особистісного розвитку учасників навчального процесу є **особистісна комунікація**. На сьогодні, найбільш успішними комунікативними технологіями визнано теорію безконфліктного й успішного спілкування Д. Карнегі, методику транзакційного аналізу комунікативних взаємин Е. Берна, технологію комунікативного інтелектуалізму П. Таранова, техніки відповідальної комунікації Р. Байярд, Д. Байярд та ін.

Технологія Д. Карнегі забезпечує знаннями як здобувати друзів і впливати на людей, як подолати неспокій і почати жити, викладені в однойменних наукових працях. Основний принцип його комунікативної технології у тому, що немає поганих людей, але є неприємні обставини, які потрібно долати, що є цінним в умовах карантинних обмежень.

Стратегія транзакційного аналізу комунікативних взаємин Е. Берна дає змогу проаналізувати власні ролі в переваги. Залежно від того, яку роль комунікант виконує, таку реакцію співрозмовника отримує. Роль – це своєрідний поведінковий стимул, який стає поштовхом для реагування оточуючих. Вміння аналізувати свої ролі в переваги дає змогу підліткам та юнакам змінити погляди на власну комунікативну поведінку та будувати комунікацію з урахуванням конструктивних ролевих тенденцій.

У межах технології комунікативного інтелектуалізму П. Таранова визначено, що комунікативна поведінка базується на діяльності інтелекту. Ця інтелектуалістична тенденція розгорнуто викладена в авторських книгах «Прийом впливу на людей», «500 кроків до мудрості» та ін., в яких описано принципи, закони, правила, аксіоматику по-

ведінки. Розуміння їх дасть змогу усвідомити технологію впливу на людську комунікативну поведінку.

Практичним підґрунтям для формування комунікативної взаємодії стануть техніки відповідальної комунікації Р. Байярд, Д. Байярд. Їх основою є взяття дітьми відповідальності за своє власне життя і відображення цього у комунікативній взаємодії.

Не менш цінними технологіями роботи можуть стати символічний інтеракціонізм Дж. Міда, конструктивізм Дж. Делія, теорія соціального проникнення І. Альмана і Д. Тейлора, діалектика стосунків Л. Бакстер, Б. Монтгомери, теорія соціальних суджень М. Шеріфа, теорія опрацювання соціальної інформації Дж. Уолтера, інтеракціоністський підхід П. Вацлавика та ін., які рекомендовано використовувати для аналізу та покращення міжособистісних комунікативних взаємин.

Висновки. Отже, важливими принципами педагогічної комунікації в умовах дистанційного навчання є здатність активізувати в дітей бажання вчитися, незважаючи на карантинні обмеження, відхід від тактики механічного отримання знань і виховання активної громадянської позиції щодо реалізації освітніх завдань у руслі запропонованих освітніх технологій.

Список використаних джерел:

1. Arroyave J. (2015) La stratégie de communication de l'éducation par le divertissement: une autre manière

УДК 159.92

Н. Є. Гоцуляк, кандидат психологічних наук, доцент

КОНСУЛЬТУВАННЯ КЛІЄНТІВ З ПСИХОСОМАТИЧНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

Стаття присвячена вивченню особливостей побудови психологічної консультації з клієнтами, які мають психосоматичні порушення. Підготовка спеціалістів, які можуть працювати в цій сфері, переважно, здійснюється при товариствах психологів та психотерапевтів за різними напрямками (гуманістичний, психоаналітичний, когнітивно- поведінковий, інтегративний тощо) під керівництвом досвідчених, однак, переважно зарубіжних фахівців.

Ключові слова: консультування, клієнт, психосоматика, порушення психіки, психологічні відхилення.

Постановка проблеми. Серед людей, які звертаються до лікаря, психосоматичними розладами, за даними МОЗ України, страждають від 30 до 70% пацієнтів, котрі потребують психологічної допомоги або ж інтегрованого психотерапевтичного супроводу. Термін «психосоматика» вперше почав використовувати І.Х. Хойнрот, а з 1922 року набуло поширення словосполучення «психосоматична медицина». На думку прихильників психосоматичного підходу, причинами захворювання можуть виступати мислительні процеси людини, її емоційний стан: якщо захворюванню передували тривога, страх, депресія, почуття провини, образа, пережитий стрес, розчарування у взаєминах, життєва криза – тоді хвороба може класифікуватись як *психосоматична*.

Під терміном «психосоматика» розуміють:

- науковий напрямок, що вивчає зв'язок між психікою та тілесними функціями (як психологічні переживання можуть викликати болісні синдроми чи захворювання);
- ряд феноменів, що класифікуються як патологічні порушення;
- напрямок у медицині, що має за мету лікування психосоматичних порушень (психосоматична медицина).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Історія психосоматичної медицини сягає сивої давнини, однак науковий відлік її прийнято починати з виходом у світ праць З. Фрейда, котрий сформував теорію несвідомого, досліджуючи психосоматичні (істеричні) хвороби. Разом з лікарем Й. Брейером йому вдалось довести, що витіснена емоція чи психічна травма на основі «соматичної готовності» можуть шляхом *конверсії* емігрувати у фізичну (соматичну) проблему, вражаючи той чи інший орган. В галузі психосоматичної медицини працювали Ф. Александер, Е. Вейс, С. Джеліфф, П. Крістіан, О. Інгліш, А. Адлер, Е. Кречмер, У. Шелдон. Психосоматичний підхід здобув

d'apprendre. *Savoirs*. 2015/1. № 37. P. 75–98. URL: <https://doi.org/10.3917/savo.037.0075>

2. Bizier N. (2016) L'intégration des apprentissages: l'affaire d'un cours ou d'un programme? *Innovating Pedagogy*. URL: http://www.infressources.ca/bd/recherche/conferences/Atelier_9A24.pdf
3. Gatta L. (2020) Didattica, quali sono le metodologie innovative e attive. *La tecnica della scuola*. URL: <https://www.tecnicaldellascuola.it/didattica-quali-sono-le-metodologie-innovative-e-attive> (дата звернення: 03.02.2021).
4. Marco S. (2017) Didattica 2018: metodi innovativi validi e apprezzati. *Scuolainforma*. URL: <https://www.scuolainforma.it/2017/11/10/didattica-2018-metodi-innovativi-validi-e-apprezzati.html> (дата звернення: 03.02.2021)

The technologies of pedagogical communicative interaction, being used in the organization of distance training of teenagers and adolescents are analyzed in the article. The main problems of communication in the conditions of distance training are singled out by means of questionnaire. The communicative technologies of providing pedagogical influence in the period of quarantine restrictions are described.

Key words: pedagogical communication, distance training, quarantine restrictions, educational platforms, teen age, adolescence.

Отримано: 16.03.2021

особливо широке розповсюдження в 20-50 роки 20-го століття [1]. У цей час почали публікуватися наукові дослідження, створюватись психосоматичні товариства.

Мета статті – провести теоретичний аналіз психосоматичних порушень та особливості проведення психологічних консультацій клієнтів з таким видом психологічних відхилень.

Виклад основного матеріалу. У наш час список психосоматозів розширився інфекційними, простудними захворюваннями, серцево-судинними хворобами, мігренями, алергічними порушеннями, анорексією, енурезом, сексуальними розладами. Все частіше вчені пов'язують онкологічні захворювання з пережитими психологічними травмами, емоційними проблемами. Зауважимо, що переживання, біль, підвищення чи зниження тиску у випадку психосоматичних розладів відчуються так само, як і у випадках звичайних фізичних травм. Патогенез психосоматичних порушень визначається: неспецифічною спадковістю та вродженими фізичними вадами: спадковою схильністю до психосоматичних розладів; індивідуально-психологічними якостями; фізичним та психічним станом у момент переживання психотравмуючої події; силою та характером стресогенної події; наявністю нейродинамічних порушень діяльності ЦНС; особистісним досвідом та ставленням клієнта до життєвої ситуації.

Сучасні розробки психосоматичного напрямку спрямовані на систематичні та інтегровані дослідження, мета яких – виокремити та конкретизувати зв'язки між психологічними та соматичними процесами, віднайти механізми, за допомогою яких ці явища відображаються у захворюванні. У вітчизняній клінічній практиці, здебільшого, спостерігаються розмежовані терапевтичні впливи. Підготовка спеціалістів, переважно, здійснюється при товариствах психоло-

гів та психотерапевтів за різними напрямками (гуманістичний, психоаналітичний, когнітивно-поведінковий, інтегративний тощо) під керівництвом досвідчених, однак, переважно зарубіжних фахівців [2]. Результати використання психотерапії у лікуванні соматичних хворих носить ситуативний, часто слабо виражений характер. Для терапії психосоматичних порушень використовуються різні види традиційної, альтернативної медицини та психологічної допомоги: 1. Для визначення напрямку допомоги психосоматичним клієнтам особливо важливо здійснити діагностику психологічної симптоматики (таку роботу бажано провести спільно з лікарем та отримати первинні медичні висновки). Під час вибору психодіагностичних методик та методів для дослідження психосоматичних клієнтів важливо дотримуватись: відносної простоти у використанні методик; швидкості отримання результатів; високої валідності методик; взаємної доповнюваності методів дослідження.

Найбільш показовою є діагностична бесіда, спрямована на виокремлення істотних психологічних причин захворювання, знаходження первинних факторів соматичних симптомів. Важливо з'ясувати: що знає сам клієнт про своє захворювання («для чого воно йому потрібне»)? Кого він вважає відповідальним чи причетним до своїх проблем? Виділити первинність того чи іншого фактора, що далі сприяє визначенню терапевтичного шляху.

Часто психологічна допомога, що надається соматичним клієнтам, супроводжується використанням медичних препаратів (транквілізаторів, антидепресантів), які можуть призначатись лише лікарем з певною фаховою підготовкою.

Психологічне консультування як вид психологічної допомоги передбачає, передусім, організацію міжособистісної взаємодії психолога і клієнта, спрямовану на задоволення психологічного запиту. Клієнт і консультант прагнуть розібратися у психологічних причинах соматичного захворювання у процесі цілеспрямованої бесіди.

Серед основних задач психолога – профілактика психосоматичних зрушень, передбачення можливих негативних наслідків перенесеного захворювання, аналіз психологічних симптомів захворювання. Найбільш широкого визнання у клінічній практиці набула психотерапевтична допомога, яка передбачає тривалий психологічний супровід пацієнтів зі складними особистісними порушеннями, невротичними конфліктами і здійснюється нерідко поряд з медикаментозною терапією.

Психотерапевтичне розуміння «соматичного клієнта» приймає як факт наступне твердження: хвора людина – це суб'єкт, активна істота, з певним культурним рівнем і сформованими цінностями, включена в міжособистісні стосунки та соціальну ситуацію; людина постійно стикається з

різноманітними несприятливими факторами, що впливають на її внутрішній світ, порушуючи рівновагу (гомеостаз); завдяки роботі компенсаторних механізмів певною мірою утримується баланс, що дозволяє адаптуватись до змін; здатність до адаптації, збереження рівноваги – це і є психічне здоров'я.

Мета консультативного процесу – розвиток природної спонтанності, гнучкості, зниження ситуативної тривожності. Передбачається формування якісно нової поведінкової моделі.

У ході психологічної консультації психосоматиків дії спеціаліста спрямовані: на виявлення справжніх, а не «рекетних» емоцій; проговорення (інколи неодноразове) гнівних фраз, погроз; здійснення дій, які раніше було заборонено; пошуки опори у напружених ситуаціях, усвідомлення власної сили та стабільності.

Висновок. У процесі консультування рекомендується враховувати стан клієнта, почергово використовуючи активні методи консультування з роботою, спрямовану на релаксацію, активний відпочинок, відновлення втрачених сил, поновлення енергетичних ресурсів. Основним видом роботи онкопсихолога (кризового психолога) має виступати планове надання психологічної допомоги хворим, що передбачає необхідну діагностику, розвивальні заняття (особливо творчі сюжетні ігри для дітей), проведення психологічних консультацій для батьків та медичного персоналу, підготовку реабілітаційних заходів та просвітницьку діяльність. Він має пройти спеціальну профільну підготовку.

Пам'ятаємо, що кожна зустріч з клієнтом – окрема історія, яка вимагає аналізу психологічної ситуації та суб'єктивних факторів – індивідуальності клієнта та фахового досвіду консультанта.

Список використаних джерел:

1. Ромек В. Г., Конторович В. А., Крукович Є. І. Психологічна допомога клієнту в кризових ситуаціях. Київ: Мова, 2004. 256 с.
2. Сельє Г. Нариси про адаптаційний синдром. Москва: Медгиз, 2001. 54 с.

The article is devoted to the study of the peculiarities of the construction of psychological counselling with clients who have psychosomatic disorders. Training of specialists who can work in this field is mainly carried out by societies of psychologists and psychotherapists in various fields (humanistic, psychoanalytic, cognitive-behavioural, integrative, etc.) under the guidance of experienced, but mostly foreign professionals.

Key words: counselling, client, psychosomatics, mental disorders, psychological disorders.

Отримано: 16.03.2021

УДК 615:618.8-009.86-053.81

В. В. Грубляк, кандидат медичних наук, доцент

ЗАСТОСУВАННЯ АНКСІОЛІТИКІВ ТА β_1 -АДРЕНОБЛОКАТОРІВ В ПОЄДНАННІ З КОГНІТИВНО-ПОВЕДІНКОВОЮ ТЕРАПІЄЮ ДЛЯ ЗМЕНШЕННЯ ТРИВОЖНИХ РОЗЛАДІВ ПРИ ВЕГЕТО-СУДИННІЙ ДИСТОНІЇ В ОСІБ МОЛОДОГО ВІКУ

У статті висвітлена необхідність використання когнітивно-поведінкової терапії та медикаментозних засобів – анксиолітиків (буспірону) та селективних блокаторів β_1 -адренорецепторів (біспрололу) в комплексному лікуванні вегето-судинної дистонії по кардіальному типу в осіб молодого віку з тривожністю. Визначена динаміка загального стану, клініко-фізіологічних показників та рівня тривожності у 79 осіб. Досліджено позитивний вплив β_1 -адренорецепторів на загальний стан, клінічні та кардіодинамічні показники, а також виявлено регрес тривожних розладів при проведенні когнітивно-поведінкової та анксиолітичної терапії буспіроном.

Ключові слова: вегето-судинна дистонія, когнітивно-поведінкова терапія, тривожність.

Актуальність дослідження. Функціональні розлади здоров'я досить широко розповсюджені, особливо в осіб молодого віку [2; 3, с.35]. Так, вегето-судинна дистонія (ВСД) є найпоширенішою патологією. На частку ВСД припадає до 15-20% функціональних розладів серцево-судинної системи. Серед осіб молодого працездатного віку близько 30% хворих – пацієнти з ВСД [4].

Проте, діагноз ВСД не має доказової бази, а сам цей синдром приховує багато неврологічних, психічних і соматичних розладів, які впливають на якість життя людей. Тривожні розлади, зокрема панічний розлад, є клінічним аналогом ВСД, що підтверджується багатьма спільними симптомами. Етіологічними чинниками ВСД можуть виступати: конституційні особливості, патології перинатального періоду, повторні інфекційні захворювання, інтокси-

кації, психосоматичні захворювання (есенціальна артеріальна гіпертензія, ішемічна хвороба серця, виразкова хвороба), стрес, вітамінна недостатність тощо, особливо при поєднанні з перевтомою [2-4].

Формування вегетативно-судинної дисфункції здебільшого проходить тривалий субклінічний період становлення, нерідко з дитячого чи юнацького віку, з нашаруванням декількох патогенних впливів. В результаті ВСД приводить до зниження працездатності в осіб молодого віку, інколи до тимчасової її втрати і вважається однією з головних причин розвитку ішемічної хвороби серця (ІХС), гіпертонічної хвороби (ГХ) та їх ускладнень: інфаркту міокарда та церебрального інсульту, які, в свою чергу, приводять до стійкої втрати працездатності або летальних наслідків. Отже, проведене дослідження має важливе соціальне значення.

Мета дослідження – вивчення ефективності використання селективного блокатора β1-адренорецепторів бісопролола (медпрепарат «Конкор» виробництва Merck KGaA, Німеччина) та анксиолітика буспірона («Буспірон Сандоз» виробництва Салютас Фарма ГмбХ, Німеччина) в поєднанні з когнітивно-поведінковою терапією (КПТ) у лікуванні та профілактиці розвитку ВСД в осіб молодого віку.

Об'єкт і методи дослідження. Спостерігали 79 осіб з ВСД віком 18-29 років (51 чоловік, 28 жінок): I група – 39 осіб з кардіалгічним синдромом (КС), II група – 27 з цефалгічним синдромом (ЦС), III група – 13 з аритмічним синдромом (АС). Всі пацієнти приймали конкор 5 мг (1 раз/добу, 2 місяці), далі 2,5 мг 1 раз/добу ще місяць. Однією з переваг застосування

β-блокаторів є мінімальний вплив на когнітивні функції. Одночасно пацієнти отримували протитривожні засоби: КПТ та анксиолітичний препарат буспірон (5 мг тричі на добу).

За кількісними характеристиками основних клінічних проявів, в I групі (39 осіб ВСД з КС) визначили 4 підгрупи: в залежності від інтенсивності болювого синдрому (29 – з неінтенсивним болем в ділянці серця, 10 – з інтенсивним) і за тривалістю (31 – з болем до 10 хв., 8 – з болем до 3 год.).

В II групі (ВСД з ЦС) було визначено 2 підгрупи: у 19 осіб напади цефалгій спостерігались двічі на тиждень, у 8 осіб – 5 разів; за тривалістю, у 21 особи – до 40 хв., у 6 – до 2 годин на добу.

В III групі (ВСД з АС) екстрасистолії та відчуття перебоїв визначались у 8 осіб, тахікардія – у 5 осіб.

Об'єктивна оцінка впливу медикаментозної терапії проводилась за допомогою функціональних методів дослідження до і після закінчення курсу лікування: порівняльний аналіз електрокардіограм (ЕКГ), ЕКГ з навантаженням; вивчення динаміки артеріального тиску (АТ), показників середніх значень систолічного (САТ) і діастолічного (ДАТ) артеріального тиску в мм рт.ст. в окремі періоди (8.00–18.00 год.) та варіабельності стандартного відхилення (СВ), поряд із дослідженням клінічних симптомів в умовах індивідуально-звичайного життя. Рівень ситуативної (реактивної) тривожності визначався за шкалою Спілберґера-Ханіна (1976) до лікування і після. Статистична обробка показників здійснювалась за методом варіаційної статистики з використанням критеріїв Ст'юдента.

Результати і їх обговорення. Після проведеного курсу лікування у 2 осіб з ВСД (КС) скоротився час і інтенсивність кардіалгій, у 35 осіб (95% випадків) зникли напади болю. У 4 осіб з ВСД (ЦС) цефалгії виникали лише 1-2 рази на тиждень, у 25 осіб (88%) головний біль не спостерігався. Покращився також стан пацієнтів з ВСД (АС): у 10 – визначався повний регрес порушень серцевого ритму, у 3 – спостерігались відчуття перебоїв без тахікардії (таблиця 1, 2).

Аналіз показників добового АТ до і після лікування, визначив достовірне зниження САТ і ДАТ. Так, САТ в 8.00 змінювався від 125,5±5,3 мм рт.ст. до 110,2±3,1 мм рт.ст., в 18.00 – від 135,3±3,8 мм рт.ст. до 115,5±2,1 мм рт.ст.; ДАТ змінився в 8.00 – від 75,5±3,2 мм рт.ст. до 60,3±1,81 мм рт.ст., в 18.00 – від 80,6±5,2 мм рт.ст. до 65,1±2,3 мм рт.ст. (таблиця 3).

Змінилася також картина загального самопочуття: покращився настрій, зникла загальна слабкість, втомленість, роздратованість, емоційна лабільність, збільшилась фізична активність, зросла працездатність, і що важливо, значно зменшилась тривожність (таблиця 4).

Таблиця 1.

Динаміка основних клінічних симптомів в осіб з ВСД

Групи хворих та симптоми	Кількість нападів до лікування	Кількість нападів після лікування	p
1. Хворі ВСД з КС (n = 39)			
Біль у серці: помірний, неінтенсивний	29,2±1,4	2,1±0,8	<0,01
інтенсивний	9,8±0,2		
Тривалість болю: до 10 хвилин	31,3±1,2	2,5±0,6	<0,01
до 3 годин	8,0±0,6		
2. Хворі ВСД з ЦС (n = 27)			
Напади головного болю: до 2 разів на тиждень	21,4±0,9	4,0±0,3	<0,01
до 5 разів на тиждень	6,2±0,3		
3. Хворі ВСД з АС (n = 13)			
екстрасистолії, відчуття перебоїв, серцебиття	8,1±1,2	3,2±0,5	<0,01
	5,2±0,2		

Таблиця 2.

Динаміка показників ЕКГ в осіб з ВСД після проведеної терапії

Порушення серцевого ритму	Особі з ВСД (n = 79)		p
	До лікування	Після лікування	
Передсерді екстрасистолії	288,0±12,5	42,5±5,8	<0,01
Шлуночкові екстрасистолії	136,6±11,3	19,8±3,5	<0,01
Ранні екстрасистолії	48,4±5,2	11,2±4,3	<0,01
Бігеменія	28,8±6,1	5,3±2,1	

Таблиця 3.

Динаміка показників добового АТ в осіб з ВСД після проведеної терапії

Показники АТ (в мм рт.ст.)	До лікування (години вимірювання)		Після лікування (години вимірювання)		p
	8.00	18.00	8.00	18.00	
САТ	125,5±5,3	135,3±3,8	110,2±3,1	115,5±2,2	<0,01
ДАТ	75,5±3,2	80,6±5,2	60,3±1,81	65,8±1,3	<0,01

Таблиця 4.

Динаміка реактивної тривожності осіб з ВСД після проведеної терапії (за шкалою Спілберґера-Ханіна)

Групи хворих та симптоми	До лікування	Після лікування	p
1. Особи з ВСД+КС (n=39)	38±1,4	27±0,6	<0,01
2. Особи з ВСД+ЦС (n=27)	42±1,6	29±1,8	<0,01
3. Особи з ВСД+АС (n=13)	47±1,2	32±0,3	<0,01

Отже, проведене дослідження показало доцільність використання когнітивно-поведінкової терапії в поєднанні з конкором та буспіроном в осіб молодого віку з ВСД, що сприяло покращенню загального стану, зниженню тривожності, що корелювало з динамікою клінічних показників: зникненню кардіалгій (95% випадків) і цефалгій (88%), достовірному зниженню САТ і ДАТ, регресу порушень серцевого ритму.

Список використаних джерел:

1. Антонюк Т. І. Актуальні питання діагностики та лікування вегето-судинної дистонії. *НейроNEWS. Психоневрологія та нейропсихіатрія*. 2017. № 7-8 (91). С. 32-34.
2. Веїн А. М., Дюкова Г. М., Вороб'єва О. В., Данилов А. П. Панические атаки. Москва: Эйдос Медиа. 2004. 408 с.
3. Кіосева О. В. Особливості психоемоційної характеристики студентів молодших курсів із розладами адаптації. *Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України*. 2016. № 1 (67). С. 30-35.
4. Вегетосудинна дистонія чи панічний розлад: де істина? / М. М. Орос, О. Т. Ємець, В. Ю. Махлинець, В. Ю. Вавринчак, І. І. Сапіга, Д. О. Бабинець. *Спеціалізований мед. портал «Health-ua.com»*, 2020.

The article highlights the need for the use of cognitive-behavioural therapy and drugs – anxiolytics (buspirone) and selective blockers of β_1 -adrenoceptors (bisoprolol) in the complex treatment of neurocirculatory dystonia by cardiac type in young people with anxiety. The dynamics of the general condition, clinical and physiological indicators and the level of anxiety in 79 people were determined. The positive effect of

β_1 -adrenoceptors on the general condition, clinical and cardiodynamic parameters was studied, as well as the regression of anxiety disorders during cognitive-behavioural and anxiolytic therapy with buspirone was revealed.

Key words: neurocirculatory dystonia, cognitive-behavioural therapy, anxiety.

Отримано: 16.03.2021

УДК 159.9.016.2

О. В. Гудима, кандидат психологічних наук, доцент

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ФУНКЦІЙ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ

У статті виділено та розглянуто функції соціального інтелекту, зокрема: адаптивна; функція адекватного розпізнавання, аналізу та прогнозування розвитку ситуації міжособистісної взаємодії; функція емоційного «входження»; мотиваційна; мобілізаційна; розвивальна функція; комунікативна.

Ключові слова: соціальний інтелект, функції соціального інтелекту.

Аналіз наукової літератури з проблеми соціального інтелекту дав підстави виокремити такі основні його функції: прогнозування поведінки інших людей; пізнання поведінки соціальних об'єктів; успішна міжособистісна взаємодія; комунікативна; адаптаційна; керування своєю поведінкою, поведінкова функція тощо; забезпечення продуктивних взаємостосунків індивіда і середовища; розуміння вчинків і дій людей; пізнавально-оцінна; комунікативно-ціннісна; рефлексивно-корекційна; забезпечення адекватності, адаптивності в мінливих умовах соціальної діяльності та взаємодії; формування програми і планів успішної міжособистісної взаємодії в тактичному і стратегічному напрямках із метою розв'язання задач; планування плину міжособистісних подій і прогнозування їх розвитку та функціонування; мотиваційна функція; мобілізаційна функція; саморозвиток, самопізнання, самонавчання; набуття особистістю соціальної компетентності; пристосування до вимог суспільства; когнітивна функція; здатність висловлювати спонтанні судження про інших людей; розв'язання практичних завдань і ситуацій повсякденного життя; функція самоорганізації інтелекту; функція соціалізації в суспільстві; функція розв'язання завдань на суб'єкт-суб'єктному рівні; функція інтеріоризації соціальних норм і правил; функція актуалізації психічної діяльності; функція вибору відповідної реакції у міжособистісній взаємодії; функція становлення соціальної компетентності; коригувальна функція; оцінна функція.

На думку І.Ф. Башірова [2], існує сім базових функцій соціального інтелекту:

- 1) адаптивна, що передбачає адаптивність і адекватність, моделювання програм і планів успішної діяльності та взаємодії;
- 2) функція адекватного розпізнавання, аналізу та прогнозування розвитку ситуації міжособистісної взаємодії з урахуванням зовнішнього мінливого соціального контексту;
- 3) функція емоційного «входження» до парадигми особистісного та соціально-психологічного контексту ситуації міжособистісної взаємодії, яка виокремлюється як необхідна умова реалізації попередньої функції;
- 4) мотиваційна – соціальний інтелект не може ефективно розвиватися поза актуалізацією мотивації саморозвитку, мотивації самовдосконалення, спрямованості особистості на досягнення соціально значущих результатів, на продуктивне спілкування з людьми;
- 5) мобілізаційна (функція актуалізації внутрішніх психічних ресурсів особистості); до того ж, соціальний інтелект є засобом ефективного розв'язання особистістю життєвих криз;
- 6) розвивальна функція;
- 7) комунікативна.

Якщо взяти до уваги особливості професійної діяльності педагога [1], то, безперечно, перелік окреслених функцій має бути розширений, поглиблений тощо. Отже, спираючись на аналіз наукової літератури, а також урахуваю-

чи зміст виокремлених ученими функцій соціального інтелекту особистості, нами запропоновано додаткові функції соціального інтелекту педагога, а саме:

1. *Інтегральна функція.* Ця функція відповідає за синтез когніцій і метакогніцій у структурі соціального інтелекту, що досягається завдяки інтегральним процесам, які, своєю чергою, відповідають за створення особистістю метакогніцій на рівні функціонування соціального інтелекту. Інтегральна функція соціального інтелекту наголошує, що найважливішими особливостями соціального інтелекту є те, що когніції та метакогніції постають інтегративними категоріями (величинами) за своїми психологічними механізмами, і, по-друге, регулятивними за їхнім статусом, спрямованістю, вихідними детермінантами тощо. Відтак, очевидним є зв'язок цих базових особливостей інтегральних процесів з атрибутивними характеристиками соціального інтелекту, що наголошує на синтетичній (інтеграційній) і регулятивній (спрямованій на координацію пізнавальних функцій) ролі соціального інтелекту.

2. *Регулятивна функція.* Ця функція відповідає за регулятивні процеси в утворенні та використанні когніцій і метакогніцій у структурі соціального інтелекту, за відрефлексування педагогом власної діяльності. Згідно з цією функцією, система інтегральних процесів (цілеутворення, антиципація, прийняття рішення, прогнозування, планування, програмування, контроль, самоконтроль) постають як когнітивні й регулятивні метаоперації, своєрідні метазасоби, тобто, як система метакогнітивних регуляцій. Отже, регулятивна функція координує й організовує роботу всіх інших інтелектуальних функцій і механізмів.

3. *Метакогнітивна функція.* Ця функція наголошує на пріоритетному вивченні соціального інтелекту як синтетичної, цілісної структури, що відповідає за створення та функціонування метакогніцій. Отже, такі процеси забезпечують не «пізнання як таке», не безпосередню реалізацію пізнавальних функцій, коли домінуючим є утворення когніцій у структурі соціального інтелекту, які, врешті-решт, стають стійкими фреймами, а регуляцію й організацію пізнання, і для цього – пізнання (точніше – самопізнання) процесу індивідуального пізнання.

Отже, якщо прийняти до уваги те, що соціальний інтелект є складним структурним утворенням, що складається з низки мисленневих здібностей, які безпосередньо або опосередковано пов'язані з виконанням певної діяльності й особистісними характеристиками, то соціально-психологічними чинниками становлення соціального інтелекту особистості можна вважати точність розуміння інших людей, адекватність інтерпретації та прогнозування, індивідуальні властивості нервово-психічного стану і, нарешті, соціальні чинники оточуючого середовища, рівень адекватності й успішності здійснення соціальної міжособистісної взаємодії. Ці соціально-психологічні чинники, своєю чергою, наголошують на тому, що соціальний інтелект є дещо незалежним по відношенню до інтелекту особистості.

Так, суб'єкти з високим рівнем розвитку соціального інтелекту здатні отримувати максимум інформації стосовно поведінки людей, розуміти мову невербального спілкування, висловлювати адекватні й точні судження про людей, успішно прогнозувати їх поведінкові реакції в заданих ситуаціях, виявляти далекоглядність у взаємостосунках з іншими, що сприяє успішній соціальній адаптації суб'єктів.

До того ж, важливо наголосити, що сам по собі рівень розвитку соціального інтелекту ще не є гарантією продуктивності соціальної поведінки особистості. В основі соціальної дезадаптації можуть бути покладені деякі психологічні особливості, такі як невротизація особистості, акцентуації характеру, особливості мотиваційної та ціннісно-смыслові сфери, негативні настановлення й інші характеристики, які можна та слід виявляти за допомогою відповідних психодіагностичних методик.

Люди з високим рівнем розвитку соціального інтелекту, як правило, вирізняються здатністю до здійснення успішної комунікації. Такі індивіди характеризуються контактністю, відкритістю, тактовністю, доброзичливістю і сердечністю, прагненням до психологічної близькості в спілкуванні. Високий рівень соціального інтелекту пов'язаний із неабияким інтересом до соціальних проблем, із потребою впливати на інших, що нерідко поєднується з високорозвиненими організаторськими здібностями. Люди з високим рівнем розвитку соціального інтелекту, як правило, мають чітко виражений інтерес до пізнання самого себе, здатність до рефлексії тощо.

Високий рівень розвитку соціального інтелекту більшою мірою визначає успішність адаптації суб'єктів у випадках прийому на роботу, ніж високий рівень розвитку загального інтелекту.

Люди з високим соціальним інтелектом зазвичай досить легко адаптуються в колективі, сприяють підтримці оптимального психологічного клімату, виявляють більше інтересу, кмітливості та винахідливості в роботі.

Індивіди з низьким рівнем розвитку соціального інтелекту зазнають неабияких труднощів у розумінні та прогнозуванні поведінки інших людей, що значно ускладнює міжособистісну взаємодію і знижує можливості соціальної адаптації. Низький рівень соціального інтелекту, як правило, великою мірою компенсується іншими психологічними особливостями індивіда: розвинутою емпатією, певними рисами характеру, стилем спілкування, комунікативними навичками, які, своєю чергою, можуть бути скориговані у процесі активного соціально-психологічного навчання.

Отже, з одного боку, соціальний інтелект розглядається як пізнавальна здатність, що забезпечує успішну суб'єкт-суб'єктну взаємодію. З іншого боку, актуалізація соціального інтелекту пов'язана, передусім, із життєвими вміннями та досвідом, зі здатністю прогнозувати поведінку інших людей.

Список використаних джерел:

1. Абульханова-Славская К. А. Социальное мышление личности: проблемы и стратегии исследования. *Психологический журнал*. 1994. Т. 14. № 4. С. 39-53.
2. Баширов И. Ф. Социальный интеллект как фактор успешности профессиональной деятельности военного психолога: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05. Москва: РГБ, 2003. 153 с.

In the article are selected and considered functions of social intellect (adaptive; the function of adequate recognition, analysis and prognostication of the development of the situation of interpersonal interaction; the function emotional «entry»; motivational; mobilization; developmental function; communicative).

Key words: the social intellect, the functions of social intellect.

Отримано: 16.03.2021

УДК 378.091.12.011.3-051:[376:005.336.2]

О. І. Данилюк, кандидат економічних наук, доцент

ЩОДО ПРОБЛЕМИ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ПРИ ФОРМУВАННІ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

У контексті впровадження міждисциплінарних зв'язків проаналізовано проблеми професійної підготовки менеджерів соціальної сфери. Доведено на прикладі викладання дисциплін соціально-економічного спрямування ефективність застосування міждисциплінарної інтеграції у професійній підготовці майбутніх фахівців.

Ключові слова: міждисциплінарні зв'язки, міждисциплінарний підхід, міждисциплінарна інтеграція, менеджер у соціальній сфері.

Постановка проблеми. Більшість випускників з дипломами бакалавра, магістра, адаптуючись до ринкових реалій сьогодення, відчувають труднощі в застосуванні знань, умінь та навичок, набутих у процесі професійної підготовки. У зв'язку з цим актуальним залишається питання розробки шляхів і засобів професійної підготовки «багатопланового» випускника закладу вищої освіти відповідного напрямку. Зокрема, за умови зміни пріоритетів в освітньому процесі й впровадженні компетентнісного підходу, питання міждисциплінарності підготовки менеджерів у соціальній сфері є особливо актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукова проблематика професійної підготовки менеджерів у соціальній сфері досліджувалась та висвітлена в багатьох працях вчених. Зокрема, серед них: А. Колот, С. Гончаренко, М. Данильченко, М. Носков, В. Шершньова, Є. Іванченко, В. Різник, В. Бойчук, М. Борисенко та ін., які вивчали імплементацію міждисциплінарних зв'язків у навчально-виховному процесі закладів вищої освіти.

Міждисциплінарність не є феноменом, що притаманний лише соціально-економічним наукам і економічній освіті. Водночас, саме для соціально-економічних галузей знань інститут міждисциплінарності є особливо актуаль-

ним. Це пов'язане з тим, що в центрі досліджень знаходиться економічно активна людина (менеджер у соціальній сфері), її економічна діяльність і ті відносини, що супроводжують цю діяльність.

Здійснюючи професійну діяльність, менеджер у соціальній сфері виконує певні функції: менеджерську, фінансову, а в процесі кар'єрного зростання – кадрову [1, с.57]. Відповідно й виконує різні види саме соціально-економічної діяльності: працює з фінансовою документацією, займається плануванням, організацією і контролем фінансово-економічної діяльності, проводить її аналіз, керує персоналом. Згідно стандарту вищої освіти (галузь знань 23 «Соціальна робота спеціальність» 232 «Соціальне забезпечення») бакалавр повинен володіти активними та пасивними методиками соціального забезпечення, спеціальними соціальними технологіями як різновидом тактико-оперативного впливу на соціальний об'єкт [3]. Сучасний менеджер соціальної сфери – це фахівець, який глибоко розбирається у фізіологічних, правових, моральних та психологічних регулятивах життєдіяльності людей. Крім того, це фахівець в галузі аналізу соціальної політики, соціальної роботи, здатний вирішувати широке коло соціальних проблем і досягти найвищих рівнів визнання в науці (соціоло-

гія, соціальне управління, викладацька діяльність), бізнесі (аналіз та прогнозування попиту), в адміністративній сфері (соціальне управління, соціальна робота, органи соціального захисту), в політичній та соціально-економічній сферах діяльності.

Основне завдання викладання та вивчення соціально-економічних дисциплін у закладах вищої освіти полягає в тому, щоб допомогти студентам виробити економічний образ мислення, що дасть їм можливість професійно оцінювати ту чи іншу ситуацію, приймати більш обґрунтовані та ефективні стратегічні рішення щодо діяльності установ та організацій, виходячи з тієї економічної інформації, яку вони отримали. Таким чином, проаналізувавши вимоги до професійних якостей менеджерів у соціальній сфері, фахівці з високим рівнем професійної компетентності, готові до пошуку і освоєння знань із різних галузей науки, здатні встановлювати міждисциплінарні зв'язки у своїй професійній діяльності, стають більш затребуваними в нових реаліях.

Міждисциплінарне навчання майбутніх менеджерів у соціальній сфері означає використання в навчальному процесі змісту та ресурсів різних наукових галузей економічного та соціально-гуманітарного спрямування.

В широкому розумінні, міждисциплінарний підхід визначений як такий, що спрямований на створення практичних досліджень, які використовують дві або більше дисциплін, і веде до об'єднання дисциплін.

Професор А.М. Колот, для комплексної характеристики категорії «міждисциплінарність» вважає за необхідність аналізувати її як мінімум з дев'яти позицій [2, с.4].

Цілеспрямоване використання міждисциплінарних зв'язків з різних спеціальних дисциплін у процесі підготовки менеджера у соціальній сфері, а саме викладання соціально-економічних дисциплін, є засобом, що об'єднує предметні знання, уміння й навички, одержані з інших видів навчальної діяльності, розширює інформаційні межі досліджуваного предмета, розвиває професійні навички. Вивчення окремих дисциплін повинне супроводжуватися встановленням прийомів і підходів до міждисциплінарного викладу навчального матеріалу, що формує міждисциплінарне мислення.

Розглянемо специфіку ефективного використання міждисциплінарної інтеграції у професійній підготовці майбутніх менеджерів у соціальній сфері. Внутрішньодисциплінарні зв'язки передбачають логічну послідовність вивчення окремих тем дисципліни, їх взаємозв'язок, коли підвалинами для вивчення нової теми є матеріал попередньої. Для прикладу, при вивченні дисципліни професійної підготовки менеджера у соціальній сфері «Методи нарахування соціальної допомоги» логічна послідовність вивчення є такою: теоретична сутність соціальної допомоги – методика обчислення сукупного доходу сім'ї для всіх видів соціальної допомоги – умови призначення та виплати допомоги на дітей одиноким матерям. В іншому випадку, якщо всі теми дисципліни розглядають предмет вивчення всієї дисципліни за різними ключовими ознаками. Наприклад, предметом вивчення навчальної дисципліни «Соціальний аудит» є соціальний аудит в цілому в процесі вивчення його окремих складових: соціального аудиту управління людськими ресурсами, соціального аудиту управління персоналом, соціального аудиту організації і нормування, оплати та охорони праці.

Розв'язання проблемних питань однієї дисципліни із залученням знань та вмінь з кількох суміжних дисциплін передбачає горизонтальна інтеграція («Фінансове забезпечення соціальної допомоги», «Види, способи надання та звітність соціальних послуг», «Методи нарахування соціальної допомоги»). Більш широке коло дисциплін, які комплексно розв'язують проблемне питання, залучаючи для цього весь навчальний матеріал спеціальності окреслює вертикальна інтеграція. Її пріоритетність полягає в тому, що вивчення навчальних дисциплін професійної підготовки

спрямовані на об'єкт професійної діяльності – соціальне забезпечення, соціальну допомогу, навколо якого, з урахуванням міждисциплінарних зв'язків, об'єднуються в навчальні модулі дисципліни (рис. 1).

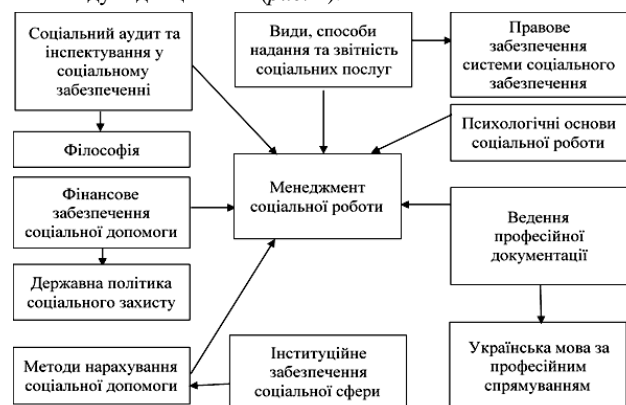

Рис. 1. Приклад міждисциплінарних зв'язків у професійній підготовці майбутніх менеджерів у соціальній сфері

Джерело: складено за навчальним планом підготовки бакалавра галузі знань 23 Соціальна робота спеціальності 232 Соціальне забезпечення кваліфікації – Менеджер у соціальній сфері Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Висновок. Отже, у процесі навчання майбутніх менеджерів у соціальній сфері здійснюється кооперація різних наукових дисциплін (економічних, філологічних, соціально-гуманітарних та ін.), циркуляція загальних понять для розуміння явищ у соціальній сфері, що включає й систему соціального захисту (економічні основи соціальної сфери, правове забезпечення соціальної сфери, професійна документація, наукові методи пізнання, мовні конструкції, етика спілкування, інформаційна культура, інформаційне суспільство, тощо), що становить основу міждисциплінарних зв'язків у професійній підготовці майбутніх менеджерів соціальної сфери.

Список використаних джерел:

1. Данилюк О. І. Соціально-економічна компетентність – як компонента фахової підготовки майбутнього соціального інспектора. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: соціально-педагогічна* / за ред. Л. П. Мельник, В. І. Співака. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2016. Вип. 25. С. 53-63.
2. Колот А. М. Розвиток науки про працю і соціально-трудові відносини та її роль у перформатизації та формуванні сучасного економічного мислення. *Україна: аспекти праці*. 2014. Вип. 6. С. 3-10.
3. Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 232 «Соціальне забезпечення» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти: наказ Міністерства освіти і науки України від 24.05.2019 р. № 734. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/05/28/232-sotsialne-zabezpechennya-bakalavr.pdf>

In the context of the introduction of interdisciplinary connections, the problems of professional training of managers in the social sphere are analyzed. On the basis of the analysis of requirements to professional qualities of managers in the social sphere the competences which cannot be formed in the conditions of isolation of subject branches are defined. The effectiveness of interdisciplinary integration in the training of future managers in the social sphere is proved by the example of teaching disciplines of socially economic orientation.

Key words: interdisciplinary connections, interdisciplinary approach, interdisciplinary integration, manager in social sphere.

Отримано: 16.03.2021

Н. М. Дідик, кандидат психологічних наук, доцент

САМООРГАНІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА

У статті розкрито особливості самоорганізації особистості соціального працівника. Обґрунтовано поняття самоорганізації та професійної самоорганізації. Доведено значення самоменеджменту для ефективного здійснення професійної діяльності соціального працівника.

Ключові слова: самоорганізація, професійна самоорганізація, самоменеджмент, соціальний працівник, самоактуалізація, самоефективність.

Постановка проблеми. У сучасних соціально-економічних умовах до змісту професійної готовності соціального працівника висувається ряд нових вимог, серед яких ключове місце займає вміння здійснювати самоорганізацію. Для соціальної роботи як системи професійної діяльності самоорганізація особистості – це надзавдання. Оволодіння майбутніми соціальними працівниками навичками самоорганізації дозволить їм не лише успішно вирішувати низку питань особистого характеру, а й дасть змогу успішно організувати професійну діяльність. Тому питання підготовки до самоменеджменту має стати ключовим у діяльності закладу вищої освіти. Адже управлінська компетенція займає одне з провідних місць у структурі готовності до професійної діяльності майбутніх соціальних працівників. Професійна діяльність соціального працівника вимагає від нього вміння бути керівником та організатором життєдіяльності своїх клієнтів, готувати їх до самостійного життя після подолання кризи.

Аналіз останніх досліджень. Досліджуючи проблему самоорганізації, російська вчена Н. Попова акцентувала увагу на теоретичних підходах даного поняття в різних науках, таких, як: менеджмент, філософія, психологія, педагогіка, акмеологія, кібернетика, фізіологія (С. Амірова, І. Раченко, О. Санісімов, В. Сластьонін та ін.). Авторка визначає самоорганізацію як властивість особистості використовувати власні інтелектуальні й емоційно-вольові риси для вирішення важливих завдань, які вимагає її професійна діяльність та наголошувала при розгляді сутності самоорганізації про особливу значимість з позиції особистісно-діяльнісного підходу.

Незважаючи на актуальність проблеми, самоорганізація особистості соціального працівника вивчена ще недостатньо. Це стало **метою** для написання **статті** – проаналізувати особливості самоорганізації особистості соціального працівника.

Виклад основного матеріалу. У психологічному словнику за редакцією П.П. Горностая, Т.М. Титаренко поняття самоорганізації особистості визначається як діяльність та здібність особистості, що проявляється в цілеспрямованості, активності, обґрунтованості, мотивації, вмінні планувати власну діяльність, швидко прийняти рішення і відповідальності за них, критичності за результати власних дій, почутті обов'язку [2].

Вітчизняні науковці трактують поняття «самоорганізація» як здатність особистості організувати себе та свою діяльність. Самоорганізація може виявлятися у: активності особистості та обґрунтуванні мотивації до дії; цілеспрямованості до планування власної діяльності; самостійності та швидкості прийняття відповідальності та рішень; критичній оцінці результатів власної діяльності; почутті обов'язку за весь процес.

Самоорганізація – це свідомою робота над собою з метою вдосконалення емоційних та морально-вольових якостей характеру в діяльності, направлена на розвиток та виконання особистісно-значущих завдань. Самоорганізована особистість виховується завдяки впливу зовнішнього середовища на внутрішню мотиваційну сферу даної особистості. Найважливішу роль для розвитку здатності до самоорганізації мають суспільне середовище та зовнішні умови. Основними якістьми, характерними для особистості з високою самоорганізацією є творча самостійність думок, впевненість у собі, відсутність тривоги з приводу свого престижу.

Досить часто поняття самоорганізації особистості ототожнюється з: самоменеджментом, тобто вмінням керувати, набувати, розвивати, зберігати і раціонально використовувати власні ресурси; самоактуалізацією – прагненням людини до якомога повнішого виявлення і розвитку власних особистісних можливостей (Маслоу, 2009); самоефективністю – вмінням активно засвоювати знання або дії, що дозволяють вибудовувати власну поведінку у відповідності із завданням або умовами ситуації (Бандура, 2001).

Головна мета самоорганізації – максимально використовувати особисті можливості, усвідомлено управляти ходом свого життя (самовизначитися) й переборювати зовнішні обставини як на роботі, так і в особистому житті.

Поняття «самоорганізація» є основою для розуміння поняття «професійна самоорганізація особистості». В. Філоненко зауважує, що професійна самоорганізація – це здатність фахівця свідомо й цілеспрямовано використовувати й удосконалювати значущі складові структури особистості в діяльності, яка спрямована на розв'язання навчальних, професійних та особистісно значущих завдань. Професійна самоорганізація в дослідженнях із психології та педагогіки розглядається як показник особистісної та професійної зрілості.

На процес професійної самоорганізації соціального працівника впливають різноманітні фактори протягом життя, які відрізняються за якістю впливу і ступеню інтенсивності; формуванням професійної самоорганізації, що обумовлене динамікою розвитку особистості в цілому і в кожному окремому випадку. Тому професійна самоорганізація соціального працівника – складний, багатоаспектний процес, що має індивідуально-своєрідну траєкторію.

Н. Дуднік, Л. Шабунін висловлюють думку, що професійна самоорганізація – це здатність фахівця до «самовирощування» власних внутрішніх ресурсів, тобто особистісних структур свідомості, що надають гуманний зміст його діяльності.

Т. Новаченко, зауважує, що професійна самоорганізація фахівця – це взагалі ціла система, а самоуправління, педагогічна рефлексія та професійна компетентність є елементами цієї системи [1]. Це стосується і професійної самоорганізації соціального працівника як засобу підвищення професіоналізму та компетентності у професійній діяльності. Продуктивність професійної самоорганізації соціального працівника багато в чому залежить від попереднього, загальнокультурного й особистісного розвитку, глибини власного самопізнання, сформованості самої особистості, наявного власного досвіду цілеспрямованої самозміни та ін.

Висновки та перспективи подальших наукових досліджень. Отже, професійна самоорганізація соціального працівника – це спроможність фахівця самостійно встановлювати мету й завдання та вміти їх поетапно вирішувати, контролювати цей процес та здійснювати аналіз отриманих результатів з метою подальшого особистісного та професійного самовдосконалення. Тому в процесі професійної підготовки соціального працівника важливо зробити акцент на формування та здатність здійснювати самоорганізацію та професійну самоорганізацію у професійній діяльності.

Список використаних джерел:

- Новаченко Т. В. Самоорганізація діяльності державного службовця: вітчизняний та європейський досвід: навч.-метод. матеріали. Київ: НАДУ, 2013. 96 с.

5. Психологія особистості: словник-довідник / за ред. П. П. Горностая, Т. М. Титаренко. Київ: Рута, 2001. 320 с.
6. Юринець З. В. Самоменеджмент. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2014. 272 с.

The article reveals the features of self-organization of the personality of a social worker. The concepts of self-organization and professional self-organization are substantiated.

ed. The importance of self-management for the effective implementation of the professional activity of a social worker is proved.

Key words: self-organization, professional self-organization, self-management, social worker, self-actualization, self-efficacy.

Отримано: 16.03.2021

УДК 373.2-056.2/3.015.3(477)(07)

Н. М. Дідик, кандидат психологічних наук, доцент

СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ РЕАБІЛІТАЦІЙНОЇ РОБОТИ З ДОШКІЛЬНИКАМИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

У статті розкрито інноваційні технології реабілітації дошкільників з особливими освітніми потребами. Проаналізовано значення кожної сучасної реабілітаційної технології, описано їх види. Запропоновано власне бачення проблеми визначення поняття сучасної реабілітаційної роботи з дошкільниками з особливими освітніми потребами.

Ключові слова: сучасна технологія, реабілітаційна робота, дошкільник з особливими освітніми потребами, арт-терапія, бібліотерапія

Постановка проблеми. У теперішній час актуальним є застосування інноваційних технологій як сукупності сучасних технік за допомогою яких реалізуються освітні завдання. Важливим є використання цих технологій з дошкільниками з особливими освітніми потребами (далі – ООП), у яких потрібно розвивати індивідуальні резервні, творчі здібності, знаходити збережені психомоторні функції та позитивні сторони розвитку.

Аналіз останніх досліджень. Альтернативні підходи до організації реабілітаційної роботи через методи арт-терапії подано у працях Л. Алексєєвої, Т. Зінкевич-Євстїгнєєвої, А. Копитіна, А. Панова, Б. Шапіро, О. Холстової, Л. Резник, Л. Шаповал. Проте, незважаючи на актуальність, зазначена науково-педагогічна проблема ще не набула ґрунтовного вивчення. Це стало **метою** написання **статті** – проаналізувати сучасні технології реабілітаційної роботи з дошкільниками з ООП.

Виклад основного матеріалу. На нашу думку, сучасні технології реабілітаційної роботи – це технології відновлення психоемоційного та фізичного стану, що спрямовані на впровадження нових методів та прийомів у реабілітаційну роботу, та які підвищують її якість.

Комплексний підхід до організації освітнього процесу передбачає використання таких сучасних технологій психолого-педагогічного впливу на дитину з ООП: арт-терапевтичні технології (музикотерапія, ароматерапія, ізотерапія, імаготерапія, казкотерапія, лялькотерапія, пісочна терапія, сміхотерапія); техніки розвитку моторики (кінезотерапія, літотерапія, японська методика масажу пальців рук, Су-Джок терапія); інформаційні технології (мультимедійні засоби корекції та розвитку); анімалотерапевтичні технології (дельфінотерапія, іпотерапія, фелінотерапія); метод сенсорно-інтегративної логотерапії Маріанни Линської для немовленнєвих дітей; апаратні методики та фізіотерапевтичні технології; соціальні історії для навчання дітей альтернативній поведінці та соціальним навичкам; поведінкові технології (модифікація проблемної поведінки, методи корекції поведінки у дітей з ООП).

До сучасних технологій також відносять тілесно-орієнтовані технології та прийоми танцювальної терапії, що має такі розвивально-корекційні можливості: стимуляція слухової та мовленнєвої уваги та сприйняття; активізація регульовальної та планувальної функції мовлення; удосконалення невербального спілкування та встановлення контакту з іншими; формування та актуалізація словника; розширення атрибутивного словника (різко-плавно; швидко-повільно); знайомство з частинами тіла; формування передумов складової структури слова; удосконалення просторових уявлень (соматогнозис); нормалізація нервової діяльності, зняття напруження [1, с.14].

Навчитись успішно взаємодіяти з дітьми з особливими освітніми потребами допоможуть кінезіологічні вправи,

які особливо ефективні для оптимізації інтелектуальних процесів і підвищення розумової працездатності. Ці вправи синхронізують роботу півкуль, сприяють запам'ятовуванню, підвищують стійкість уваги, допомагають відновленню мовленнєвих функцій, полегшують читання і письмо, покращують координацію рухів та психофізичні функції, викликають у дитини позитивні емоції [1, с.19-20].

Важливе значення у реабілітаційній роботі з дошкільниками з ООП мають сенсомоторні ігри. Заняття в сенсорних кімнатах сприяють встановленню емоційно позитивного контакту між дитиною і дорослим, допомагають подолати негативізм дітей, отримати важливий сенсорний досвід, що сприяє спонтанному формуванню мовлення.

Кріотерапія – одна із сучасних нетрадиційних методик корекційної педагогіки, що полягає у використанні ігор з льодом. Дозований вплив холодом сприятливо впливає на нервові закінчення, на загальне оздоровлення організму, розвиток дрібної моторики [2, с.4].

Арт-терапія – це система психологічної допомоги, заснованої на мистецтві та творчості і побудові та розвитку психотерапевтичних стосунків [1, с.38]. Арт-терапія широко застосовується у корекційній роботі з дітьми і дорослими з інвалідністю, у реабілітації та адаптації осіб з інвалідністю. Арт-терапевтичні методи включають різноманітні види мистецької діяльності, що мають корекційно-компенсаторний вплив, тому одночасно є реабілітаційними і креативно-терапевтичними засобами.

Один з найпоширеніших методів арт-терапії є ізотерапія, що розуміється як терапія образотворчим мистецтвом, насамперед, малюванням, застосовується також ліплення, декоративно-прикладне мистецтво тощо. Цей вид може широко використовуватись та показує позитивні результати у роботі з будь-якою категорією дітей з особливими освітніми потребами, оскільки, малювання сприяє узгодженню міжпівкульних взаємозв'язків, активізації конкретно-образного мислення, що пов'язане з роботою правої півкулі й абстрактно-логічного, за яке відповідає ліва півкуля.

Для розвитку мовлення дітей з особливими освітніми потребами ефективним є застосування методу імаготерапії, що має на меті навчити людину адекватно реагувати у важких життєвих ситуаціях, розширити комунікативні можливості, мобілізувати життєвий досвід. Методи імаготерапії успішно реалізують через використання різних видів театру: настільний театр іграшок, театр на магнітах, тінювий театр, пальчиковий театр, в'язаний театр, театр масок, театр ляльок-рукавичок. Лялькотерапія є ефективною технологією, оскільки допомагає подолати комунікаційні страхи, мовленнєвий негативізм, стимулює мовленнєву активність, викликає позитивні емоції. Ляльки лікують страхи, енурез, заїкання, допомагають у соціальній реабілітації осіб з інвалідністю, сприяють пошуку внутрішніх резервів для боротьби з хворобою [2, с.6].

Ефективним напрямом роботи є пісочна терапія. Можна застосовувати ігри з манкою, які розвивають дрібну моторику, позбавляють м'язового напруження, дають відчуття захисту, розширюють життєвий досвід, розвивають креативність та мовлення дитини. Для стабілізації емоційного стану корисною буде музикотерапія, кольоротерапія, танцювальна терапія.

Один із методів реабілітаційної роботи, метою якого є психофізичне розвантаження – психосоматична гімнастика, або психогімнастика. Психогімнастика допомагає дітям вивчати різні емоції, вчить ними керувати, удосконалює комунікативні навички, сприяє розвитку емоційної лексики дітей, що забезпечує моральний та соціальний розвиток дитини. Психогімнастичні вправи сприяють розвитку психічних функцій дитини з ООП, нормалізують м'язовий тонус та кіркову нейродинаміку [1, с.10].

Для розвитку дрібної моторики та, відповідно, мовленнєвої діяльності, ефективною буде пальчикова ігротерапія – це ігротерапевтичний метод, що передбачає програмування будь-яких римованих історій, казок або зображення умовних фігур за допомогою пальців. Ефективним для розвитку дрібної моторики та активізації моторних мовленнєвих зон головного мозку буде пальчиковий терапевтичний масаж [2, с.9-10].

Досить поширеним є застосування бібліотерапії – спеціальний корекційний вплив на клієнта за допомогою читання підбраної літератури для нормалізації або оптимізації психічного стану. Різновидом бібліотерапії є казкотерапія, яка використовує казку для інтеграції особистості й розширення свідомості людини, розвитку її творчих здібностей, налагодження контакту із власним внутрішнім світом та конструктивної взаємодії з оточенням.

Важливим є складання соціальних історій – нескладних розповідей, які навчають дітей альтернативної поведінки та соціальних навичок. Соціальні історії описують ситуації, що викликають у дитини певні труднощі, а також

розповідають чого слід очікувати від інших людей в таких ситуаціях, і чого інші очікують від неї. Керол Грей у 1991 році вперше розробила та застосувала соціальні історії для дітей і підлітків з РСА [1, с.29].

С.Ю. Штіль зауважує, що одним з інноваційних методів реалізації корекційно-розвивальної діяльності з дітьми з ООП є ігрова терапія за допомогою гудзиків, що має такі види ігор: ігри на корекцію та розвиток сенсорно-перцептивної сфери; психомоторики; емоційно-вольової сфери; довільної уваги; комунікативних навичок [3, с. 6].

Висновки. Отже, сучасні технології реабілітації роботи з дошкільниками з ООП є досить різноманітними, спрямовані на відновлення фізичного та психоемоційного стану дитини та оптимізують реабілітаційний процес.

Список використаних джерел:

1. Дошкільнята з ООП. Сучасні технології навчання / за ред. Т. Савелюк, Н. Глушенко, Л. Стадник. Київ: Шкільний світ, 2019. 132 с.
2. Стасенко В. Г., Фоменко О. А. Інноваційні терапевтичні технології роботи з особливими дітьми. *Дитина з особливими потребами*. 2018. № 5 (41). С. 4-12.
3. Штіль С. Ю. Сенсорний розвиток дітей дошкільного віку з особливими потребами засобами гудзикотерапії. *Дитина з особливими потребами*. 2015. № 7 (7). С. 6-9.

The article reveals innovative technologies of rehabilitation of pre-schoolers with special educational needs. The significance of each modern rehabilitation technology is analyzed, their types are described. The own vision of the problem of defining the concept of modern technologies of rehabilitation work with pre-schoolers with special educational needs is offered.

Key words: modern technology, rehabilitation work, pre-schooler with special educational needs, art therapy, bibliotherapy.

Отримано: 16.03.2021

УДК 376-056.263:37.018.1

О. І. Дмитрієва, кандидат педагогічних наук, доцент

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ БАТЬКІВ ДОШКІЛЬНИКІВ З ПОРУШЕННЯМИ СЛУХУ

Сучасні підходи до освіти дітей з особливими освітніми потребами передбачають активну участь батьків у вихованні та навчанні дітей. Разом з тим, батькам дітей з особливими освітніми потребами досить складно зорієнтуватися в особливостях розвитку, специфічних підходах до виховання та навчання дітей. Не становлять винятку й батьки дітей з порушеннями слуху, що потребують психолого-педагогічного супроводу, який можуть їм надати фахівці закладу дошкільної освіти для дітей з порушеннями слуху.

Ключові слова: психолого-педагогічний супровід, батьки, діти з порушеннями слуху, заклад дошкільної освіти.

Постановка проблеми. Сучасна система освіти дітей з особливими освітніми потребами розвивається відповідно до нагальних потреб суспільства, віддає перевагу принципам, виголошеним Конвенцією про права дитини, важливе місце серед яких належить принципам пріоритету сім'ї, взаємин дитини і батьків та максимальної участі батьків у особистісному становленні та розвитку дитини, спільної участі сім'ї та освітніх закладів у навчанні та вихованні дитини. Таке бачення ролі сім'ї зумовлює переорієнтацію від навчання переважно суспільного характеру до сімейно-зорієнтованого, що відбувається за безпосередньої активної участі батьків дитини.

Сім'я як первинний осередок суспільства забезпечує відтворення та продовження людського роду, вона є джерелом росту та матеріального добробуту людини, в ній закладаються основи виховання та формування майбутньої особистості, через неї передаються нащадкам духовні цінності досвіду, трудові навички, національні особливості [1, с.178]. Сім'я, у якій народилася дитина з порушенням слуху, не є винятком. Навпаки, на таку сім'ю покладаються складні завдання, що пов'язані із створенням особливого мікроклімату, забезпеченням посиленої корекційно-реабілітаційної роботи і, головне, розумінням особливості

власної дитини та усвідомленням власної відповідальності за її майбутнє.

Аналіз останніх досліджень. Науковцями досліджувалися проблеми виховання дітей з особливими освітніми потребами (М. Виноградова, В. Семіченко, Т. Філічова, Г. Чіркїна та ін.), були розроблені поради батькам дітей з особливими потребами молодшого шкільного віку (В. Бондар та В. Засенко), здійснено аналіз сучасного стану теорії та практики виховання дитини з порушенням психофізичного розвитку у сім'ї (В. Кисличенко), розроблені форми роботи із сім'ями, зверталася увага на важливість взаємодії батьків із навчальним закладом (С. Миронова), досліджувалась проблема співпраці закладів спеціальної освіти для дітей з порушеннями слуху з батьками вихованців (О. Дмитрієва). Проте, на нашу думку, проблема психолого-педагогічного супроводу батьків дошкільників з порушеннями психофізичного розвитку, загалом, і батьків, що виховують дитину дошкільного віку з порушенням слуху, зокрема, потребує подальшого вивчення.

Метою статті є висвітлення актуальності проблеми психолого-педагогічного супроводу батьків, що виховують дитину з порушенням слуху.

Виклад основного матеріалу. Аналіз теоретичних джерел та значний досвід практичної роботи дають можливість зробити висновок, що кваліфікованої допомоги фахівців потребує не лише дитина з порушенням слуху, а насамперед її батьки, адже, виховуючи дитину з порушенням слуху, вони зустрічаються з багатьма проблемами, вирішення яких вимагає від батьків інформованості про проблему, великої самовіддачі, терпіння та старання. Після того, як батьки дізналися про те, що їхня дитина не чує, вони знаходяться у стані шоку, розгубленості, не знають, що робити і як жити далі.

Д. Льютеман описав стадії розвитку почуттів батьків глухих дітей після того як вони дізнаються про те, що їхня дитина не чує: шок – розуміння – захисне заперечення – прийняття глухоти – конструктивні дії [3, с.187-188]. На цій стадії батьки змінюють свій спосіб життя, життєві цінності. У них формується нова важлива мета – виховати глухого малюка так, щоб він виріс щасливою людиною, особистістю. Проте від того, наскільки швидко вони включаються у процес реабілітації дитини, залежить усе її майбутнє.

З огляду на це, кваліфікована допомога фахівців батькам особливо актуальна на етапі раннього та дошкільного віку дитини з порушенням слуху. Такий психолого-педагогічний супровід батьків дітей з порушенням слуху полягає перш за все у тому, щоб допомогти їм пережити стан шоку після того, як вони дізналися, що їх дитина погано чує, і допомогти їм розпочати активно розвивати у неї слух, мовлення, інші навички. Зупинимось на тому, який супровід зможуть надати фахівці спеціального закладу дошкільної освіти для дітей з порушенням слуху, адже саме вони мають спрямувати батьків на послідовне спостереження за розвитком інтересів, здібностей, особливостей характеру, формуванням навичок і умінь, в цілому, за становленням особистості дитини.

Спеціально організоване навчання дітей з порушеннями слуху у дошкільному віці має велике значення. Адже у дітей, крім слуху, збережений інтелект, усі інші органи чуття. Розвиваючи інші органи сприймання, базуючись на них, можна компенсувати порушення слухового сприймання, навчити дитину спілкуватися доступними для неї засобами комунікації (жестова мова, дактильне, усне мовлення), досягти високого рівня загального розвитку дитини, що допоможе їй стати сильною, витривалою, радісною і успішно адаптуватися у суспільстві.

Психолог, сурдопедагог, вихователі закладу дошкільної освіти можуть акцентувати увагу батьків на певних особливостях психічного розвитку дитини, зокрема: затримці розвитку предметних дій, вміння орієнтуватися на якість та властивості предметів; порушенні мовленнєвого розвитку; ускладненні розуміння оточуючих дітей та дорослих; своєрідності ігрової діяльності тощо.

Крім того, саме фахівці закладу дошкільної освіти можуть надати батькам максимум інформації про методи лікування порушень слуху, про сучасні можливості компенсації втрат слуху за допомогою слухових апаратів і кохлеарних імплантів, про особливості розвитку дітей з порушеннями слуху, методах і формах їх навчання, їхніх проблемах та способах вирішення цих проблем. навчити батьків малюка спілкуватися з ним, враховуючи його обмежені можливості чути і розуміти оточуючих людей; налаштувати батьків на систематичні, самостійні заняття з дитиною, надати їм інформацію про те, як розвивати у неї слухове сприймання, мовлення, загальні пізнавальні та моторні навички. Важливо з самого початку спрямувати їх на конкретні дії, котрі допоможуть їм подолати важкий період неприйняття глухоти дитини і побачити реальну можли-

вість допомогти їй; пояснити важливість раннього слухо-протезування, навчити батьків спостерігати за реакціями та поведінкою дитини, пояснити батькам, що вони мають бути терплячими і знати, що результати занять з сурдопедагогом та їх власних занять з дитиною будуть помітні не одразу. Потрібна тривала кропітка робота, в результаті якої дитина зможе чути різні звуки, розуміти оточуючих, говорити; надати батькам можливість спілкуватися з батьками інших дітей з порушеннями слуху, які активно займаються з власними дітьми і можуть підтримати їх, допомогти порадою; допомогти батькам прийняти глуху дитину такою, якою вона є, займатися з нею і радіти будь-яким її досягненням.

Важливими також будуть рекомендації лікаря-сурдолога, які представлені нами у попередніх публікаціях [2, с.119-121].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Психолого-педагогічний супровід батьків дошкільників з порушеннями слуху можливий за умови поетапної побудови взаємодії, основними завданнями якої є: надання кваліфікованої допомоги у створенні комфортного для розвитку дитини родинного середовища; активне залучення батьків до виховання та навчання дітей; формування адекватних взаємин між дорослими і дітьми; розвиток комунікації між ними.

Отже, забезпечення психолого-педагогічного супроводу батьків дошкільників з порушеннями слуху, постійна спільна робота фахівців з батьками, надання батькам необхідної інформації, консультування та підтримка батьків є важливими умовами успішного виховання, навчання та гармонійного розвитку дошкільників з порушеннями слуху, що, в свою чергу, сприятиме позитивному психологічному налаштуванню батьків, допоможе їм налагодити взаємодію та комунікацію з власною дитиною, брати активну участь у її розвитку, вихованні та навчанні.

Перспективу подальших розвідок вбачаємо у розробці програми психолого-педагогічного супроводу батьків, що виховують дитину з порушенням слуху.

Список використаних джерел:

1. Виховання дитини з порушеннями слуху в умовах сім'ї / за ред. Т. В. Сак. Київ: Наук. світ, 2009. 216 с.
2. Дмитрієва О. І. Психолого-педагогічний супровід дітей з порушеннями слуху дошкільного віку. *Інклюзивне навчання: організаційне, змістове та методичне забезпечення: навчально-методичний посібник* / [кол. авторів; за заг. ред. С. П. Миронової]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. С. 112-122.
3. Королева И. В. Диагностика и коррекция нарушений слуховой функции у детей раннего возраста. Санкт-Петербург: КАРО, 2005. 288 с.

Modern approaches to the education of children with special educational needs provide for the active participation of parents in the upbringing and education of children. At the same time, it is quite difficult for parents of children with special educational needs to orient themselves in the peculiarities of development, specific approaches to the upbringing and education of children. Parents of children with hearing impairments, who need psychological and pedagogical support that can be provided by specialists of a preschool institution for children with hearing impairments, are no exception.

Key words: psychological and pedagogical support, parents, children with hearing impairments, preschool institution.

Отримано: 16.03.2021

Т. О. Докучина, кандидат педагогічних наук, доцент

АКТУАЛЬНІСТЬ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ МОБІЛЬНОСТІ ФАХІВЦІВ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ

У статті здійснено теоретичний аналіз проблеми професійної мобільності фахівців. Обґрунтовано фактори, які визначають актуальність формування професійної мобільності фахівців спеціальної освіти.

Ключові слова: професійна мобільність, професійна компетентність, фахівці спеціальної освіти.

Динамічні зміни в суспільстві та освітній галузі детермінують необхідність професійно мобільних фахівців спеціальної освіти, які повинні швидко пристосовуватись до нових умов, завдань, знаходити нестандартні рішення різних ситуацій. Мобільний фахівець здатний змінити свій стиль діяльності, удосконалити свою професійну майстерність, готовий до інновацій та нововведень.

Проблематика професійної мобільності фахівців досліджується в різних галузях науки, зокрема: соціології, психології, педагогіці, економіці та ін. (S. Lipset, П. Сорокін, Є. Іванченко, Е. Єгорова, Л. Пілецька, Т. Сергєєва та ін. Л. Амірова, Л. Горюнова, Н. Дячок, Е. Нікітіна, Р. Пріма, Л. Сушенцева та ін.). Аналіз літературних джерел засвідчив недостатнє вивчення цієї проблеми у корекційній педагогіці, оскільки професійна мобільність фахівців спеціальної освіти ще не була предметом цілісного дослідження.

Теоретичний аналіз визначеної проблеми, засвідчив, що професійна мобільність визначається у двох аспектах [1; 2]:

- як готовність фахівця до зміни професії, тобто професійної переорієнтації;
- як готовність до змін у професійній діяльності, тобто професійний розвиток та удосконалення фахівця в межах професії.

У своєму дослідженні професійну мобільність розглядаємо в аспекті готовності фахівця змінювати стиль професійної діяльності та пристосовуватись до вимог, які висуває професія, здійснювати професійний розвиток. Актуальність проблеми формування мобільності фахівців спеціальної освіти, на нашу думку, визначається такими факторами:

✓ Необхідність підготовки фахівців до роботи в різних типах закладів освіти для дітей з особливими освітніми потребами, зокрема спеціальних та інклюзивних закладах дошкільної та загальної середньої освіти, інклюзивно-ресурсних центрах, навчально-реабілітаційних закладах та ін.

✓ Формування професійної мобільності є умовою професійного розвитку сучасного фахівця спеціальної освіти.

✓ Фахівець спеціальної освіти має бути готовим до роботи з різними віковими категоріями осіб, а також з різ-

ними за категоріями дітей з особливими освітніми потребами у відповідному напрямі корекційної роботи.

✓ Динамічні зміни в освітній галузі, впровадження дистанційного навчання, інновації в освіті дітей з особливими освітніми потребами, обумовлюють необхідність мобільного фахівця, який здатний здійснювати професійну діяльність в різних умовах та ін.

Вчені розглядають різні аспекти проблеми професійної мобільності фахівців галузі освіти (S. Wang, G. Barbieri, Л. Амірова, Л. Горюнова, Н. Дячок, Е. Нікітіна, Р. Пріма, Л. Рибалко, Л. Сушенцева, О. Хижняк, Р. Черновол-Ткаченко та ін.), визначаючи актуальним формування професійної мобільності як на етапі професійної підготовки, так і у професійній діяльності, зокрема у процесі післядипломної освіти.

Отже, проблема професійної мобільності фахівців спеціальної освіти є актуальною, зважаючи на постійні зміни та інновації в освітній галузі. Формування професійної мобільності фахівців має здійснюватися у процесі фахової підготовки та післядипломної освіти з урахуванням тенденцій розвитку освіти дітей з особливими освітніми потребами.

Список використаних джерел:

1. Сушенцева Л., Шевчук Г., Дольнікова Л. Професійна мобільність педагога як умова його конкурентоздатності на сучасному ринку освітніх послуг. *Молодь і ринок*. 2016. 5 (136). С. 6-12.
2. Пріма Р. М. Теоретико-методичні засади формування професійної мобільності майбутнього фахівця початкової освіти: дис. ... д-ра. пед. наук: 13.00.04. Луцьк, 2010.

Theoretical analysis of the problem of professional mobility of specialists in special education was carried out. The necessity of formation of professional mobility of special education specialists in the process of professional training and postgraduate education was substantiated.

Key words: professional mobility, professional competence, specialists in special education.

Отримано: 16.03.2021

С. В. Дорофей, кандидат психологічних наук, старший викладач

ОЗНАКИ ТА ЗАКОНОМІРНОСТІ ТВОРЧОСТІ В МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

У статті висвітлено основні ознаки творчості дітей молодшого шкільного віку. Охарактеризовано психологічні закономірності творчої діяльності дітей молодшого шкільного віку та умови її виникнення.

Ключові слова: творчий потенціал, творча активність, творчість, творча діяльність.

Розвиток творчого потенціалу особистості є одним із актуальних завдань сучасного суспільства. Зміни в суспільному житті і свідомості вимагають формування креативної особистості учня на основі якісної освіти та розвитку його творчих можливостей та самовдосконалення. Тому і перед школою сьогодні, коли дитині потрібні не тільки знання, але й високий творчий потенціал, компетентність, сформованість особистісних якостей, які допоможуть знайти своє місце в житті, стати активним членом суспільства і щасливою, упевненою у власних силах людиною, поряд із традиційними завданнями, постають завдання творчого розвитку особистості. Найсприятливішим для розкриття й прискореного розвитку здібностей є молодший шкільний вік. Це найвідповідальніший етап

дитинства, коли дитина хоче вчитися, учиться вчитися і вірить у свої сили.

Актуальність дослідження зумовлена не тільки соціально значущістю його проблематики, а й самою логікою розвитку досліджень проблеми дитячої творчості, природи її виникнення та розвитку, яка вже впродовж кількох десятиріч років є предметом досліджень багатьох учених (О. Матюшкін, О. Кульчицька, М. Смульсон), визначено структурні компоненти (В. Давидов, С. Максименко, В. Моляко), досліджено параметри креативного середовища як чинника творчих здібностей (В. Дружинін, А. Коваленко, Д. Леонтьєв, Я. Пономарьов), що сформуло умови для визначення системотвірних характеристик обдарованої особистості.

Метою статті є висвітлення ознак та закономірностей творчості учнів початкових класів.

Аналіз науково-психологічних теорій творчої діяльності вітчизняних (В. Андреев, О. Лук, О. Матюшкін, В. Моляко, Я. Пономарьов, В. Роменець) і зарубіжних вчених (Ф. Беррон, Дж. Брунер, Дж. Гілфорд, П. Торренс) дав змогу трактувати цю категорію як процес формування особистості, спрямований на збагачення образно-асоціативного мислення, уяви, фантазії, емоційності, пізнання, практично-дієвого фонду та креативності, яка є особистісним утворенням, що є базою для творчості і творчої діяльності і творчої діяльності у її процесуальному та результативному аспектах.

На сучасному етапі проблеми дитячої творчості певною мірою висвітлені у педагогічних і психологічних дослідженнях особливостей художньої та пізнавальної діяльності дитини. Так, під керівництвом Н. Ветлугіної, О. Дяченко, Т. Комарової вивчалася художня творчість дошкільників; К. Тарасова, Б. Теплов досліджували прояви музичної творчості дітей; Л. Венгер, О. Запорожець, В. Котирло, Н. Лейтес, О. Проскура – пізнавальну та перцептивну діяльність; А. Богуш, Н. Гавриш, Л. Калмикова, Т. Піроженко – комунікативно- мовленнєву діяльність.

Науково доведено: саме дошкільний вік є найбільш сензитивним періодом розвитку творчості. На думку багатьох вчених, в молодшому шкільному віці закладається творчий «фундамент» майбутньої особистості, виникають креативні якості, які в майбутньому визначатимуть «обличчя» людини, формуються навички творчої діяльності та креативне ставлення світу й самого себе. Вступаючи в життя, оволодіваючи різними видами творчої діяльності, дитина набуває творчо- креативних умінь, а також розвиває творчі якості особистості.

Нерідко джерело творчості розглядають як результат біологічних чинників, вроджених потенцій дитини. У цьому випадку становлення творчих здібностей зводиться до спонтанного процесу, що є некерованим. Найвиваженішою є точка зору на існування джерела дитячої творчості в самому житті й можливість активного впливу на її розвиток.

Л. Виготський глибоко обґрунтував положення про те, що творчість притаманна всім людям і більшою чи меншою мірою є постійним супутником дитячого розвитку. Л. Виготський вважав, що «в повсякденному житті творчість – умова існування. І все, що виходить за межі рутини, завдячує своїм виникненням творчій діяльності людини. Якщо так розуміти творчість, – зазначав він, – то неважко помітити, що творчі процеси в усій своїй повноті проявляються вже в дуже ранньому дитинстві. Гра дитини – це не проста згадка про пережите, а й творча переробка пережитих вражень, комбінування їх і розбудова з них нової дійсності, що відповідає запитам та бажанням самої дитини» [3]. В. Давидов теж вказує на те, що творчість є постійним супутником дитячого розвитку.

Творчість дитини як її індивідуальна властивість проявляється у здатності відмовлятися від стереотипних способів мислення у ході реалізації будь-яких завдань (ігрових, побутових, навчальних, соціально-моральних), створення продукту, що за змістом є новим, оригінальним, на основі нестандартного «бачення» нових можливостей у відомому. Така відмова від стереотипів у свою чергу призводить до продукування великої кількості ідей.

Зважаючи на це, дослідники (Дж. Гілфорд, Е. Торренс) виділяють основні характеристики творчості, а саме:

- 1) оригінальність – здатність по-новому, нестандартно розв'язувати проблеми;
- 2) семантична гнучкість – словесна гнучкість мислення проявляється у дітей як підвищена чутливість до мовлення, як мовленнєва творчість;
- 3) образна адаптивна гнучкість як найтиповіша форма прояву творчості в дитячому віці. Дитяче мислення переважно образне, дитина чуттєво сприймає навколишній світ, часто-густо перевтілює об'єкти в нові образи, помічає у предметах те, чого не бачать дорослі;
- 4) стихійна гнучкість – здатність знаходити різноманітні ідеї у дещо обмеженій ситуації [1].

О. Савенков, спираючись на метод моделювання, виділяє ряд характерних особливостей процесу розвитку творчості, дослідницької поведінки дітей: допитливість, чутливість до проблем, надситуативну активність, високий рівень розвитку логічного мислення, підвищений інтерес до проблемних завдань, оригінальність, гнучкість мислення, легкість генерування ідей та асоціювання, здібність до прогнозування, високої концентрації уваги, добру пам'ять, самостійність, гумор та інші [4].

На думку вчених, зовнішні прояви творчого розвитку дітей різноманітні, це:

- чутливість до проблем, готовність розв'язувати їх самостійно;
- відкритість до нових ідей, інтерес до невідомого;
- схильність руйнувати чи змінювати стереотипи, відмовлятися від шаблонів, відходити від зразків;
- здатність виходити за рамки заданої іншими ситуації; швидкість аналогій, протиставлень, асоціацій;
- загострене сприйняття неточностей, недоліків, відхилень, незвичного, складного;
- уміння підійти до проблеми з різних точок зору;
- уміння вносити щось нове, видавати оригінальні ідеї, розв'язувати нові завдання, досягати незвичних результатів;
- пошуково-перетворювальне ставлення до дійсності;
- висока пізнавальна активність;
- допитливість;
- уміння швидко переходити від одного способу розв'язування до іншого; переключатися;
- переконструювати елементи в нових комбінаціях.

Прагнення до творчості викликається різними потребами:

- фізіологічними;
- прихильності та любові; в особистій безпеці;
- у повазі довколишніх, адекватному самооцінюванню;
- у реалізації своїх здібностей, у самовизначенні;
- у спілкуванні;
- у самостійності, в успіхові [3].

Навчально-виховний процес потрібно наповнити такою творчою діяльністю, яка б сприяла повному задоволенню й розвитку пізнавальних можливостей дітей.

Ефективність роботи значно підвищується при дотриманні таких психолого-педагогічних умов:

- створення емоційної, доброзичливої атмосфери у процесі виконання творчих завдань;
- здійснення опори на інтереси учнів, потреби, потенційні можливості тощо при організації діяльності учнів із розв'язання творчих завдань;
- пробудження в кожного школяра дослідницької активності, поглиблення інтересу до творчої діяльності, що далі спонукає до успішних дій та досягнення поставленої мети [2].

Принципи організації навчання з метою розвитку творчого потенціалу молодшого школяра на основі використання інноваційних технологій:

- принцип зв'язку з практикою життя;
- принцип саморозвитку;
- принцип оптимального поєднання індивідуальної та колективної форм навчально-творчої діяльності;
- принцип інформативності;
- принцип віри в сили і можливості дитини.

Критеріями здібності учнів до творчої діяльності є:

- застосування нових підходів до розв'язання навчальних проблем;
- комплексне і варіантне використання в навчальній практичній діяльності всієї сукупності теоретичних знань і практичних навичок;
- бачення нової проблеми у зовні знайомій ситуації, знаходження варіативних шляхів її розв'язання;
- застосування науково-доказового вибору дій у конкретній навчальній ситуації;
- проведення систематичного самоаналізу власної діяльності, дослідницької роботи з творчого узагальнення власного досвіду, досвіду інших;

- прояв гнучкості під час обирання оптимального рішення у нестандартних ситуаціях. Розвитком творчої особистості потрібно керувати, оскільки існують чинники, що впливають на цей розвиток;
- умови, у яких виховується дитина;
- середовище, що її оточує;
- характер її навчальної діяльності.

Отже, для того щоб здатність до творчого мислення давала певні результати, потрібен постійний стимул, двигун, що активізуватиме творчість. Творчі, пізнавальні, інтелектуальні здібності, як і інші здібності людини, вимагають постійного тренування. Завдання вчителя – збудити здібності своїх учнів, виховувати в них сміливість думки і впевненість у тому, що вони розв'яжуть кожну задачу, у тому числі і творчого характеру.

Список використаних джерел:

1. Богоявленская Д. Б. Психология творческих способностей. Москва: Академия, 2002. 337 с.
2. Матюшкин А. М. Концепция творческой одаренности. *Вопросы психологии*. 1989. № 6. С. 29–33.
3. Романець В. А. Психология творчости: навч. посібник. 2-е вид., доп. Київ: Либідь, 2001. 288 с.
4. Савенков А. И. Психология детской одаренности. Москва: Генезис, 2010. 440 с.

The article highlights the main features of the creativity of children of primary school age. The psychological regularities of creative activity of children of primary school age and conditions of its occurrence are characterized.

Key words: creative potential, creative activity, creativity, creative activity.

Отримано: 16.03.2021

УДК 159.922.7

Т. В. Дуткевич, кандидат психологічних наук, професор

СОЦІОКОГНІТИВНИЙ КОНФЛІКТ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНОГО МИСЛЕННЯ СТУДЕНТІВ

У статті висвітлено роль поєднання соціально-психологічного (ціннісні суперечності) й когнітивного (суперечності пошуку) конфліктів як необхідної умови розвитку педагогічного мислення студентів.

Ключові слова: педагогічне мислення, соціокогнітивний конфлікт, цінності, суперечності, майбутній педагог.

Постановка проблеми. Формування у майбутніх учителів педагогічного мислення виступає одним з найважливіших завдань їх фахової підготовки. Необхідність здійснювати індивідуальний (неповторно побудований) підхід до учнів зумовлює високий вміст нестандартних, унікальних професійних задач у роботі вчителя, вирішення яких потребує педагогічного мислення.

Аналіз останніх досліджень. Більшість дослідників відзначає ціннісну природу педагогічного мислення, яка зумовлена певною особистісною спрямованістю вчителя (Л.В. Клочек [3], Р.В. Малиношевський [4] та ін.). Відповідно до розмаїття особистісної спрямованості педагогів, спостерігаються й різні типи педагогічного мислення та прийнятих у його результаті рішень. Логіка розгортання різних варіантів педагогічного мислення впливає із поєднання особистісної спрямованості вчителя із багатоваріантністю і неоднозначністю педагогічних ситуацій

М.В. Савчин підкреслює залежність педагогічного мислення від типів смислової ієрархії, що детермінує дії та вчинки вчителя. Ці типи визначаються зосередженістю вчителя на різних інтересах: особистих, навчального предмету, колективу чи адміністрації, самого учня. Остання орієнтація, відзначає автор, зустрічається рідко [5, с.39]. Розглядаючи педагогічне мислення переважно як ціннісне утворення, дослідники випускають з поля зору його предметно-пізнавальне наповнення, що стало підставою для даного дослідження.

Метою статті є теоретичне обґрунтування ролі соціокогнітивного конфлікту для розвитку педагогічного мислення майбутніх учителів.

Основні результати. Вчитель виконує свої професійні завдання у процесі викладання основ певної науки (навчального предмету) через систему міжособистісних взаємин та спілкування. Відтак його професійне мислення складається з двох основних частин: осмислення соціальної дійсності (соціальний інтелект) та феноменів своєї науки – навчального предмету, який він викладає. Відповідно суперечності, що мають місце у соціальній дійсності (соціально-психологічні конфлікти), та суперечності своєї науки (когнітивні конфлікти) утворюють цілісне поле для осмислення педагогом. Поєднання і зближення соціально-психологічних і когнітивних конфліктів, на нашу думку, є специфічною особливістю педагогічної професії. І саме конфліктність майбутніх учителів може стати системотвірним чинником для поєднання двох

основних ліній у змісті їх підготовки у ЗВО, а саме – науково-предметної із засвоєння відповідної науки (фізики, філології, історії тощо) та педагогічної із вироблення здатності осмислювати педагогічні явища, виробляти педагогічні рішення і діяти як педагог. Мислити як учитель студент зможе лише у випадку, якщо оволодіє професійними цінностями, а засвоєння цінностей передбачає впевненість, переконаність, які виникають внаслідок відстоювання цих цінностей у ситуаціях конфлікту.

Підготовка висококваліфікованого вчителя передбачає, насамперед, формування у студентів гуманістичної спрямованості та відповідного їй типу педагогічного мислення як головного інструменту аналізу й вирішення нестандартних професійних ситуацій – так би мовити «активної спрямованості». Мислення, як складний пізнавальний процес людини, дозволяє їй вирішувати нестандартні ситуації, проблеми, відходити від шаблонів, уникати стереотипів. Відтак, крім ціннісної основи, мислення вчителя повинно відзначатись зорієнтованістю на вирішення нестандартних інтелектуальних задач. Мислення такого характеру є продуктивним, пошуково-дослідницьким. Продуктивним мислення стає тоді, коли вчитель вміє не лише споживати й транслювати знання, але й створювати їх.

Внутрішній діалог як механізм процесу розмірковування характерний для індивідуального мислення особистості (В.С. Біблер, Л.О. Калмикова, Н.В. Чепелева та ін.). Він тісно пов'язаний із зовнішнім діалогом, і цей зв'язок виконує низку важливих функцій, у деяких випадках стимулює, а у інших – загальмовує індивідуальне мислення. Зовнішній діалог властивий для групового мислення, що розгортається у спільній діяльності людей, де виникають дискусії, обговорення, критика. Як наслідок – процес пошуку розв'язання проблем стає більш обґрунтованим та аргументованим, зменшується кількість помилок, зростає реалістичність задумів.

Розвиток дивергентного мислення зумовлений соціальними зв'язками студента. Останні дають потужний імпульс до висвітлення об'єктів пізнання у різних ракурсах, з різних підходів та позицій, а також породжують ситуації доведення, заперечення, переконання. Особливо важливими є ті форми спілкування, в яких відбувається інтелектуальний процес – діалоги, обговорення, дискусії (інтелектуальне спілкування).

Центральною діалоговою одиницею у процесі міркувань слугує взаємодія типу питання-відповідь. Вміти мисли-

ти – значить вміння розв'язувати проблеми, вміння розв'язувати проблеми – значить вміння ставити та відповідати на питання. Розв'язання передбачає пошук, а отже і неоднозначність шляхів рішення, і висування одночасно кількох гіпотез, і зіткнення різних, а часом і протилежних думок. Вміння ставити питання та відповідати на них обумовлюють результативність міркувань у процесі пошуку. Не випадково у школах давньогрецьких філософів прийнято було вести бесіди з учнями (Платон, Сенека). Низка видатних наукових праць XVI-XVII століть викладено у формі діалогів (Галілей «Діалог про дві найважливіші системи світу», «Бесіди і математичні доведення»; Дж. Бруно «Діалогі»).

Мислення студентів у процесі спілкування і взаємодії передбачає появу критики, завдяки якій процес пошуку розв'язання стає обґрунтованішим та аргументованішим, зменшується кількість помилок, зростає реалістичність задумів. Особливо важливою критика є на етапі переходу до практичної реалізації прийнятого рішення. Відомо, що славетний данський фізик, лауреат Нобелівської премії Нільс Бор (1885-1962) використовував пошукову технологію, яка передбачала участь високоерудованих і критично мислячих асистентів К. Хансена і В. Гейзенберга. У дискусіях між ними народились важливі наукові відкриття (принципи доповнення Н. Бора та співвідношення невизначеностей В. Гейзенберга).

Когнітивний конфлікт є природним й атрибутивним явищем інтелектуального спілкування. Н.В. Грішина позначає ситуацію, «коли індивіди мають різні відповіді на одну й ту ж проблему та мотивовані на досягнення спільного рішення», як соціокогнітивний конфлікт [2, с.83]. Для здійснення доведення, як зауважує В.С. Біблер [1], необхідні дві особи, які висловлюють одна одній свою незгоду, сумнів, заперечення, породжуючи когнітивну суперечність. Далі процес мислення розгортається як усунення суперечностей, що й призводить до доведення.

В умовах вищої школи особливо важливою задачею є інтелектуалізація освітнього процесу, що невіддільно пов'язана з культурою наукової дискусії, в якій зустрічаються полярні погляди на проблему, породжуючи *когнітивний конфлікт*. Вільне обговорення теоретичних і прикладних проблем науки й практики, надання студентам можливості висловлюватись і зіставляти різні погляди щодо їх

розв'язання стимулює інформаційно-пізнавальну активність студентів на заняттях, позитивно позначається на мотивації та креативності їх навчально-професійної діяльності й, зрештою, сприяє підвищенню рівня їх навчальної успішності й професійної готовності.

Висновки і перспективи. Відтак, атрибутами педагогічного мислення є ціннісна природа і пошуково-дослідницька спрямованість. Тому для розвитку педагогічного мислення обов'язковою умовою є поєднання соціально-психологічного (ціннісні суперечності) й когнітивного (суперечності пошуку) конфліктів в умовах інтелектуального спілкування студентів. Перспективою дослідження є емпіричне дослідження формування педагогічного мислення майбутніх учителів.

Список використаних джерел:

1. Біблер В. С. Мышление как творчество. (Введение в логику мысленного диалога). Москва: Политиздат, 1975. 399 с.
2. Грішина Н. В. Психология конфликта. 2-е изд. Санкт-Петербург: Питер, 2008. 544 с.
3. Ключек Л. В. Ціннісно-діалогічна парадигма розвитку соціальної справедливості у педагогічній взаємодії. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Психологічні науки*. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. № 6 (51). С. 172-182.
4. Малиношевський Р. В. Феномен альтруїзму у соціально-педагогічному дискурсі. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*: зб. наук. пр. 2012. Вип. 16, кн. 1. С. 165-172.
5. Савчин М. В. Педагогическое мышления учителя как фактор повышения эффективности его общения со школьниками. *Психология педагогического общения*: сб. науч. тр. Кировоград: Кировоградский государственный пединститут, 1991. Т. 2. С. 36-44.
6. Чепелева Н. В. Діалог як механізм творчої діяльності. *Психологія*: зб. наук. праць. Київ: НПУ, 1998. Вип. 2. С. 3-11.

The article highlights the role of socio-psychological (value contradictions) and cognitive (search contradictions) conflicts combination as a necessary condition for the students' pedagogical thinking development.

Key words: pedagogical thinking, sociocognitive conflict, values, contradictions, future teacher.

Отримано: 16.03.2021

УДК 376-056.2/3

О. В. Константи́нів, кандидат педагогічних наук, доцент,

О. М. Ткач, кандидат педагогічних наук, старший викладач

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

Головною метою вітчизняної системи освіти є створення умов для розвитку і самореалізації кожної особистості як громадянина, формування поколінь, здатних навчатися впродовж життя, створення і розвиток цінностей громадянського суспільства. При цьому робиться акцент на особистість, на її соціально обумовлені характеристики, на розвиток позитивних якостей.

Ключові слова: особливі освітні потреби, інклюзивна освіта, безперервна освіта, заклад технічної (професійно-технічної) освіти.

Важливою ділянкою у спеціальній педагогіці є навчання і виховання учнів з особливими освітніми потребами, а саме формування цілісної особистості, здатної адаптуватись до життя в суспільному середовищі після закінчення школи. У цьому педагогічному процесі надається увага безперервному освітньому супроводу осіб з особливими освітніми потребами. Безперервна освіта – комплекс державних, приватних і суспільних освітніх установ, що забезпечують організаційну і змістовну єдність та подальший взаємозв'язок всіх ланок освіти, задовольняючи прагнення людини до самоосвіти і розвитку протягом всього життя. Система освіти дітей з особливими освітніми потребами включає заклади дошкільної освіти, заклади загальної (спеціальної) середньої освіти, заклади професійно-технічної освіти та заклади вищої освіти.

У Кам'янці-Подільському з 2014 року інклюзія активно впроваджується у закладах дошкільної освіти. Дітям дошкільного віку створюються умови для активної реабілітації та розвитку, формування готовності до навчання у школі та соціалізації у середовищі дітей з нормо-типовим розвитком. Оскільки надання корекційної допомоги дітям з особливими освітніми потребами вимагало безпосередньої участі у процесі педагогів, батьків та керівників закладів, організовувались навчальні, науково-методичні та практичні семінари, тренінги, круглі столи, тематичні курси підвищення кваліфікації. Вдалося підвищити рівень обізнаності батьків, що виховують дітей з особливими освітніми потребами, учнів ЗСО та вихованців ЗДО, значно змінити суспільну думку та відношення до надання рівного доступу до отримання освіти дітям з різними порушеннями у розвитку. З 2011 року діє

міський проект впровадження інклюзивного підходу до навчання дітей у закладах середньої освіти, поступово створювались умови, пристосовувались приміщення, вносились зміни у режимні моменти та організацію освітнього процесу. Загалом даною формою навчання скористалися 425 дітей з особливими освітніми потребами, а у 2020-21 н.р. таких учнів – 109. Однак, вихованці різних закладів початкової та середньої освітньої ланки вирости, у своїй більшості, отримали корекційну допомогу та вступили в коледжі, університети, заклади професійно-технічної освіти. Серед дітей, для яких була організована інклюзивна форма навчання виявились ті, що потребують подальшого супроводу. Управління освіти та науки Кам'янець-Подільської міської ради створило пілотний проект корекційного супроводу своїх випускників. На протязі останніх п'яти років випускники шкіл, що завершують середню освіту в професійно-технічних училищах та колежах мали можливість отримувати допомогу вчителів, що були відповідно підготовлені та могли отримати консультаційну допомогу в інклюзивно-ресурсних центрах. 2020-21 навчальний рік став знаковим, стосовно запуску нового пілотного проекту організації безперервного супроводу здобувачів освіти з особливими освітніми потребами безпосередньо під час професійного навчання. Базою для проекту було обрано державний навчальний заклад «Подільський ЦПТО» м. Кам'янець-Подільський.

Загалом впровадження інклюзивної форми навчання у закладах технічної (професійно-технічної) освіти сприяло організації інклюзивного навчання у відповідності до Постанови Кабінету Міністрів України від 10.07.2019 року № 636 «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах професійної (професійно-технічної) освіти» освітні послуги надаються здобувачам освіти з особливими освітніми потребами закладами професійної (професійно-технічної) освіти із застосуванням особистісно орієнтованих методів навчання та з урахуванням індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності таких осіб.

З метою реалізації права дітей з особливими потребами на освіту за місцем проживання, на соціалізацію та інтеграцію їх у суспільство та на підставі Постанови Кабінету Міністрів України від 10.07.2019 року № 636 «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах професійної (професійно-технічної) освіти» у ДНЗ «Подільський ЦПТО» у 2020-2021 навчальному році на основі відповідних висновків про комплексну психолого-педагогічну оцінку з інклюзивно-ресурсного центру, медичних довідок про стан здоров'я з висновком про те, що дитина може навчатись по відповідній спеціальності та відповідних заяв від батьків, було створено дві групи з інклюзивною формою навчання: група № 220 «Кравець, закрійник» та група № 122 «Монтажник санітарно-технічних систем та устаткування; електрозварник ручного зварювання».

З метою організації інклюзивного навчання здобувачів освіти з особливими освітніми потребами наказом керівника в закладу ДНЗ «Подільський ЦПТО» в межах існуючої штатної чисельності була створена команда психолого-педагогічного супроводу. У команду психолого-педаго-

гічного супроводу було включено: соціального педагога, практичного психолога, класного керівника, майстра виробничого навчання, медичну сестру. З метою попередження труднощів психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами соціальний працівник та практичний психолог закладу пройшли низку семінарів та практикумів щодо організації та розробки індивідуальної програми розвитку для учнів з ООП. У подальшому Кам'янець-Подільським управлінням освіти планується: організація практичних семінарів з ознайомлення фахівців з особливостями професійно-трудової діяльності осіб з особливими освітніми потребами (засвоєння нових навичок, перенесення у власний досвід, формування сталої навички, умови її реалізації); організація волонтерського супроводу осіб з особливими освітніми потребами під час професійно-технічного навчання; впровадження у систему професійно-технічного навчання корекційної складової та механізми її реалізації; проведення тренінгів та практичних семінарів з організації взаємодії з такими особами у навчальному процесі та в позаурочний час; організація груп підтримки для батьків, чиї діти отримують фахову професійну освіту; організація методичних семінарів для фахівців, що забезпечують формування професійних навичок; затвердження переліку рекомендацій стосовно зміни середовища та обладнання кабінетів та майстерень.

Отже, забезпечення безперервної освіти осіб з особливими потребами передбачає наступність усіх закладів освіти з метою соціалізації та адаптації до самостійного життя. Проте, залишається низка нерозв'язаних питань щодо психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами у закладах професійно (професійно-технічної освіти), а саме введення до штатного розпису корекційного педагога та асистента вчителя, підвищення спеціальної педагогічної освіченості педагогічного персоналу закладу, розробка методичних рекомендацій щодо впровадження інклюзивної освіти в закладах професійно (професійно-технічної освіти) в залежності від їх професійної спрямованості.

Список використаних джерел:

1. Постанова Кабінету Міністрів України від 10.07.2019 року № 636 «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах професійної (професійно-технічної) освіти». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/636-2019-%D0%BF#Text>

The main goal of the national education system is to create conditions for the development and self-realization of each individual as a citizen, the formation of generations capable of lifelong learning, the creation and development of civil society values. At the same time the emphasis is on the personality, on its socially conditioned characteristics, on development of positive qualities.

Key words: special educational needs, inclusive education, continuing education, institution of technical (vocational) education.

Отримано: 16.03.2021

УДК 37.091.12.011.3-051:376:005.336.2

А. О. Косовська, аспірантка

ТЕОРЕТИЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ «КОМАНДНОЇ РОБОТИ» ЯК ЗАГАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ КОРЕКЦІЙНОГО ПЕДАГОГА

У статті проаналізовано поняття «компетентність» подано аналіз загальних компетентностей корекційного педагога необхідних в його професійній діяльності. Описано доцільність та розкрито теоретичне обґрунтування компетентності командної роботи.

Ключові слова: корекційний педагог, компетентнісний підхід, компетентність, загальні компетентності, компетентність командної роботи.

В силу інноваційних змін вітчизняної освітньої системи педагогічна майстерність корекційного педагога зумовлюється розв'язанням низки складних задач і практич-

них проблем в процесі навчання дітей з особливими освітніми потребами. Крім вузькопрофільної обізнаності корекційного педагога у його професійній діяльності значне міс-

це посідають загальні навички, які наділяють фахівця зі спеціальної освіти здатністю працювати в команді з учасниками педагогічного процесу та ефективно взаємодіяти з іншими представниками професійних груп.

Аналіз наукових досліджень і публікацій дає змогу виокремити ряд науковців, які присвятили свої праці різним аспектам підготовки фахівців (корекційних педагогів) до професійної діяльності в рамках компетентнісного підходу, зокрема: В. Боднар, Л. Журенко, І. Дмитрієва, А. Колупасва, З. Левин, О. Мартинчук, С. Миронова, М. Шеремет, та ін. Враховуючи проведені дослідження варто зосередити увагу саме на загальних компетентностях, зокрема здатності корекційного педагога до командної роботи, що є недостатньо вивченим у колі наукових досліджень.

Метою дослідження є вивчити суть поняття «компетентність», теоретично обґрунтувати «командну роботу» як загальну компетентність корекційного педагога.

Основою побудови змісту підготовки фахівців різних професій в тому числі і фахівців зі спеціальної освіти (корекційних педагогів) став компетентнісний підхід, відповідно якого показником фахової підготовки можна вважати оволодіння випускником певних компетентностей.

З огляду наукової літератури, за Л. Журенко, професійну компетентність слід розуміти як: обсяг змістовних знань + застосування практичних умінь + психологічні якості, які сприяють фахівцю у застосуванні відповідних умінь в конкретних ситуаціях [1, с.152].

Аналіз загальноєвропейських документів, зокрема Проект Тьюнінг, дає можливість визначити компетентність як динамічне поєднання когнітивних знань і розуміння, вмінь і навичок, міжособистісних, розумових та практичних вмінь і навичок, та етичних цінностей [5, с.98].

Проект Тьюнінг виокремлює спеціальні (фахові) компетентності та загальні. При цьому акцентуючи більшу увагу саме на загальних компетентностях, які в рамках проекту були поділені на 3 типи:

1. Інструментальні компетентності (когнітивні, методологічні, технологічні та лінгвістичні здатності).
2. Міжособистісні компетентності (навички соціальної взаємодії та співпраці).
3. Системні компетентності (поєднання інструментальних та міжособистісних) [5, с.8-9].

Відповідно до Закону України «Про вищу освіту» термін «компетентність» трактується як динамічна комбінація знань, вмінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, яка визначає здатність особи успішно здійснювати професійну та подальшу навчальну діяльність і є результатом навчання на певному рівні вищої освіти [3].

Наказом Міністерства освіти і науки України від 2020 року № 799 затверджено Стандарт вищої освіти за спеціальністю 016 «Спеціальна освіта» для першого рівня вищої освіти, згідно якого фахівець із спеціальної освіти (корекційний педагог) по завершенню навчання має володіти низкою загальних та спеціальних (фахових) компетентностей. Перелік загальних компетентностей включає:

- здатність реалізовувати свої права і обов'язки як члена суспільства;
- здатність абстрактно мислити, аналізувати та синтезувати;
- здатність застосовувати знання в практичних ситуаціях;
- здатність використовувати комунікаційні та інформаційні технології; здатність спілкуватися державною мовою;
- здатність працювати в команді; здатність до міжособистісної взаємодії; здатність діяти на основі мотивів [4].

Отже, враховуючи компетентнісний підхід фахової підготовки та актуальність розвитку загальних компетентностей, що передбаченні нормативно-правовими документами, варто виокремити із переліку загальних компетентностей корекційного педагога компетентність до командної роботи. Необхідність обґрунтування якої зумовлюється здійсненням фахівцем зі спеціальної освіти психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами, що вимагає не лише навичок комунікативної взаємодії, а й здатності працювати в команді як одне ціле направляючи власний потенціал на реалізацію спільної мети команди супроводу.

Таким чином, компетентність командної роботи передбачає динамічне поєднання знань, вмінь і практичних навичок роботи в команді та особистісних якостей корекційного педагога як командного гравця.

Перспективи подальшого дослідження вбачаються в структуризації компетентності командної роботи в професійній діяльності корекційного педагога.

Список використаних джерел:

1. Журенко Л. О. Формування професійної компетентності майбутнього вихователя дошкільного закладу в педагогічному університеті. *Вища і середня школа в умовах сучасних викликів*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. 2016. С. 150-154.
2. Мартинчук О. В. Підготовка фахівців зі спеціальної освіти до професійної діяльності в інклюзивному освітньому середовищі: монографія. Київ: Центр учбової літератури, 2018. 430 с.
3. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII (веб-сайт). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 17.02.2021).
4. Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 016 «Спеціальна освіта» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти: Наказ Міністерства освіти і науки України від 16.06.2020 р. № 799 (веб-сайт). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vyshcha/standarty/2020/06/17/016-spetsialna-osvita-bakalavr.pdf> (дата звернення: 17.02.2021).
5. Проект Тьюнінг – гармонізація освітніх структур у Європі. *Education and Culture*. Socrates-Tempus. 108 с.

The article analyses the concept of "competence" and analyses the general competencies of a correctional teacher necessary in his professional activity. The expediency is described and the theoretical substantiation of team work competence is revealed.

Key words: correctional teacher, competence approach, competence, general competences, team work competence.

Отримано: 16.03.2021

*А. І. Куриця, кандидат психологічних наук, старший викладач,
З. М. Бирчак, здобувач вищої освіти*

ЗНАЧЕННЯ СТИЛЮ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ У МОВЛЕННЄВОМУ РОЗВИТКУ ДОШКІЛЬНИКА

У статті охарактеризовано взаємозв'язок батьківсько-дитячих стосунків і стилю виховання з мовленнєвим розвитком дітей дошкільного віку.

Ключові слова: стиль виховання, авторитарний стиль, демократичний стиль, ліберальний стиль, гіперопіка, мовленнєвий розвиток.

Становлення особистості людини – складний і багатогранний процес. Найважливіше місце в цьому процесі належить сімейному вихованню. Особливість сімейного виховання полягає в його емоційному характері, який заснований на родинних почуттях, виражається в глибокій кровній любові до дітей і відповідному почутті дітей до батьків. Інтерес до процесів взаємодії людей в різних людських спільнотах зародився на ранніх етапах суспільного розвитку. Відомий чеський педагог Я. Коменський першим розробив теорію сімейного виховання. Величезне значення сім'ї у вихованні дитини відзначали в своїх роботах вітчизняні філософи, вчені та педагоги. Тема сімейного виховання знайшла відображення в творах О. Макаренка, В. Одовського, В. Сухомлинського та інших.

Серед причин, що викликають порушення мови, розрізняють біологічні й соціальні фактори ризику. Біологічні причини розвитку мовленнєвих порушень, представляють собою патогенні фактори, що впливають головним чином у період внутрішньоутробного розвитку й пологів (гіпоксія плода, родова травма, та ін.) а також у перші місяці життя після народження. Мовленнєві порушення, які виникли під впливом якого-небудь патогенного фактору, самі не зникають і без спеціально-організованої корекційно-логопедичної роботи можуть негативно позначитися на всьому подальшому розвитку дитини. В зв'язку з цим варто розрізняти патологічні мовленнєві порушення й можливі мовленнєві відхилення від норми, викликані віковими особливостями формування мовлення або умовами зовнішнього середовища.

Соціально-психологічні фактори ризику зв'язані головним чином із психічною депривацією дітей. Негативний вплив на мовний розвиток можуть робити необхідність засвоєння дитиною одночасно двох мовних систем, зайва стимуляція мовного розвитку дитини, неадекватний тип сімейного виховання дитини, педагогічна занедбаність, тобто відсутність належної уваги до розвитку мови дитини (вихователя, вчителя, а особливо батьків) та дефекти мови навколишніх. Розглянемо, зокрема, важливість стилю сімейного виховання для мовленнєвого розвитку дитини.

Вивченням та класифікацією типів, стилів батьківського ставлення до дитини займалися вчені: І. Кон, В. Дружинін, Е. Ейдемільер. В останні роки ця тематика викликає зацікавленість і в колі вітчизняних науковців, таких як Г. Бевз, В. Семиченко, Л. Орбан-Лембрик, Г. Федоришин, С. Литвин-Кіндратюк, Т. Титаренко та ін.

Основною характеристикою сімейного виховання є його стиль [4]. У сучасній практиці сімейного виховання виділяється три стилі: авторитарний, демократичний і ліберальний. Авторитарний стиль батьків у відносинах з дітьми характеризується суворістю, вимогливістю. Загрози, примус – головні засоби цього стилю. У дітей він викликає почуття страху, незахищеності. Це веде до внутрішнього опору, який проявляється зовні в грубості, брехливості, лицемірстві. Батьківські вимоги викликають або протест і агресивність, або звичайну апатію і пасивність.

Ліберальний стиль виховання, на противагу авторитарному, відміняє покарання, осуд, моральні повчання, а разом з ним і вимоги. Батьки надають дитині всі можливості для її розвитку. Рамки дозволених розширені до крайніх меж. З дитини знімається будь-яка відповідальність. Ці діти багато годин можуть проводити перед телевізором, комп'ютером, що призводить, з одного боку, до психічного та емоційного перевантаження, а з іншого боку – до гіподинамії. Дитина,

вихована в цих умовах, не підкоряється вимогам дитячого садка, а в подальшому й школи. Ці діти не доводять до кінця задумане і залишають розпочату справу незавершеною, як тільки виникають труднощі. Розвиток вольових якостей у такої дитини утруднений. Дитина не здатна регулювати свою поведінку. У дітей, які перебувають в умовах ліберального стилю виховання, важко формується мотивація до навчання. Не вмючи докладати вольові зусилля, така дитина не отримує результату, який би її задовольнив і, в свою чергу, став би стимулом подальшого навчання, а отже, і розвитку. Заняття з логопедом у таких дітей бувають малорезультативними. Такий стиль виховання у дітей з фактором ризику заїкання є несприятливим.

Демократичний стиль виховання має на увазі виправдані поєднання заохочення і покарання, свободи вибору і обмеження, усвідомлення не лише прав, а й обов'язків. При демократичному стилі виховання створюється обстановка довіри між батьками і дитиною. Пояснення дитині необхідності виконання тих чи інших вимог, можливості вирішення конфліктів на раціональному рівні сприяє емоційній стабільності дитини, виробленню тих якостей особистості, які дозволять їй в майбутньому мати високу ступінь розвитку соціальної адаптації. У свою чергу це позитивно впливає на мовленнєвий розвиток дитини.

Гіперопіка характеризується надмірним піклуванням, попередженням активності, бажанням зробити все за дитину. З раннього дитинства діти дуже прив'язані до батьків. По мірі зростання самостійності, і, особливо, в перехідному віці, ця залежність починає дитину обтяжувати. Погано, якщо дітям не вистачає батьківської любові, але надмірна опіка також шкодить дитині, а батьки інколи плутають любов і опіку. Вона затрудняє формування у дітей внутрішньої автономії та породжує залежність як рису характеру. Люблячі матері часом не здатні уявити дитину окремо від себе. Батьки звикли до своєї дитини і не схильні помічати вікових психологічних змін, що відбуваються з нею. Вона виростає, змінилася, а батьки все ще бачать її такою, якою вона була декілька років тому, причому власна думка їм здається беззаперечною. Шкідливий вплив на розвиток мовлення має спілкування з дітьми, використовуючи їх лепетне мовлення, а при гіперопіці це особливо часто використовується.

Отже, знання типових відносин в сім'ях і стилів батьківського виховання допомагає краще, швидше і правильніше зрозуміти, з якою сім'єю доведеться мати справу і як доцільніше організувати партнерські відносини з батьками. Для кожного типу негативних відносин існують свої способи їх подолання.

Список використаних джерел:

1. Гринчук О. І. Аналіз зумовленості особистісного розвитку дитини типом батьківського ставлення в сім'ї. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія*. Івано-Франківськ: Вид-во ПНУ ім. В. Стефаніка, 2010. Вип. 15. Ч. 2. С. 55-64.
2. Михальська С. А. Вплив родинного спілкування на комунікативно-мовленнєвий розвиток дошкільника. *Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць Кам'янець Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої*. Кам'янець Подільський: Аксіома, 2009. Вип. 4. С. 219-228.

3. Тарасун В. Формування мовної особистості – новий напрям логопедичної роботи. *Дефектологія*. 2007. № 4. С. 3-11.
4. Шаповаленко І. В. Возрастная психология. Москва: Гардарики, 2005. 350 с.
5. Эйдмиллер Э. Г., Юстицкис В. Психология и психотерапия семьи, 4-е изд. Санкт-Петербург: Питер, 2008. 672 с.

The article describes the relationship between parent-child relationships and parenting style with the speech development of preschool children.

Key words: upbringing style, authoritarian style, democratic style, liberal style, hyperopia, speech development.

Отримано: 16.03.2021

УДК 159.3

Д. І. Куриця, кандидат психологічних наук, старший викладач

СТРЕС ЯК ФАКТОР ВПЛИВУ НА РІВЕНЬ ПРАЦЕЗДАТНОСТІ

У даній статті розглядається проблема стресу як фактору впливу на рівень працездатності. Проаналізовано поняття «стресу» та основні положення теорії Г. Сельє щодо стресу. Висвітлено обґрунтування трьох стадій тривалості стресу. Проаналізовано поняття «професійного стресу» та основні етапи протікання професійного стресу.

Ключові слова: стрес, професійний стрес, протікання професійного стресу.

Постійно зростаюча складність професійних завдань, а також різного роду соціально-економічні зміни обумовлюють значний рівень психологічної напруги, котра, в свою чергу, може призвести до виникнення стресу. Як наслідок, виникає вірогідність зниження рівня працездатності, та погіршення виконання професійної діяльності. Зважаючи на це, проблема дослідження впливу стресу на рівень працездатності є актуальною і заслуговує на спеціальне вивчення.

Проблема стресу виступає предметом спеціальних досліджень зарубіжних дослідників, таких як Дж. Брайт, Дж. Грінберг, Р. Лазарус, Р. Скотт та ін., а також активно вивчається українськими дослідниками (М. Білова, Т. Зайчикова, Л. Карамушка, С. Максименко, В. Паньковець, Н. Перегончук та ін.) [1].

Опираючись на літературні джерела можна говорити про те, що «стрес» («job stress», «stress at work») виникає в результаті ускладнень, які пов'язані із робочим середовищем (особливості робочого місця, умови праці тощо). Сьогодні цей термін використовують у фізіології, медицині, психології для пояснення широкого кола станів людини, які виникають внаслідок негативної дії зовнішніх і внутрішніх факторів [2].

Згідно підходу Г. Сельє, який сьогодні розглядається, як «базовий», стрес – це фізіологічна реакція організму, яка виникає у результаті впливу фізичних, хімічних або органічних факторів. Ідеї науковця знайшли відображення в чотирьох основних положеннях:

а) усі біологічні організми володіють вродженими механізмами підтримки рівноваги функціонування своїх систем, оскільки підтримка стану внутрішнього балансу є життєво важливим завданням організму;

б) сильні зовнішні подразники, або стресори, порушують внутрішню рівновагу. На будь-який вплив, позитивний або негативний, організм реагує специфічним фізіологічним збудженням. Ця реакція має пристосувально-захисний характер;

в) розвиток і пристосування до такої адаптаційної реакції відбувається у декілька стадій, час перебігу й переходу на кожну стадію залежить від рівня стійкості організму, інтенсивності й тривалості дії стресора;

г) організм має обмежені резерви адаптаційних можливостей попередження і подолання стресу – їх виснаження може призвести до захворювання й смерті [3].

Г. Сельє обґрунтував існування трьох стадій тривалості стресу:

1) стадія тривоги, котра виникає при першій появі стресора. Відмічається швидке зниження рівня стійкості організму, порушуються деякі вегетативні й соматичні функції, організм людини у відповідь мобілізує резерви і включає механізми саморегуляції захисних процесів. За умови, якщо вони ефективні, то тривога зникає й організм повертається до нормальної активності, що характерно для більшості стресів;

2) стадія опору, що настає в результаті тривалої дії стресора й необхідності підтримки захисних сил організму. Організм намагається збалансувати витрати адаптаційних резервів на фоні адекватного зовнішнім умовам напруження функціональних систем;

3) стадія виснаження, яка настає у випадку порушення захисних пристосувальних механізмів при надмірно сильному і тривалому впливі стресора, при дії якого дуже різко знижуються адаптаційні резерви та опір організму і, як наслідок, з'являються функціональні та морфологічні порушення [3].

Тобто, можна говорити про те, що за умови виникнення стресу, а особливо при його тривалому впливі на організм людини, настає стадія виснаження, котра знижує адаптаційні резерви організму та сприяє появі функціональних та морфологічних порушень. Як наслідок – відбувається зниження рівня працездатності.

Якщо розглядати стрес в контексті здійснення професійної діяльності, то варто вживати термін «професійний стрес», який, власне, розглядається як специфічна форма порушення фізіологічної та психічної діяльності, яка виникає у відповідь на негативний вплив професійної ситуації, і яка обумовлена індивідуально-психологічними характеристиками працівників.

Протікання професійного стресу складається з таких основних етапів:

1) виникнення професійної ситуації (яка послідовно або несподівано виводить людину із стану рівноваги);

2) сприймання професійної ситуації як стресової (такої, яка викликає стурбованість);

3) емоційне збудження (страх, гнів, почуття загрози, стан потрясіння тощо) як реакція на події, що примушують страждати;

4) виникнення фізіологічного збудження (підвищення артеріального тиску, напруження м'язів, пониження ефективності імунної системи тощо);

5) виникнення наслідків (занедужання; хвороби; зниження продуктивності праці; міжособистісні конфлікти тощо) [2].

Список використаних джерел:

1. Куриця Д. І., Куриця А. І. Об'єктивний рівень професійного стресу у держслужбовців та його порівняння з самооцінкою рівня професійного стресу працівниками держслужби. *Організаційна психологія. Економічна психологія: науковий журнал* / [за наук. ред.: С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки]. Київ: ЛОГОС, 2015. № 2. С. 60-68.
2. Технологія психологічної підготовки персоналу держадміністрацій до профілактики та подолання професійного стресу: навч. посіб. / [Карамушка Л. М., Куриця Д. І., Левковець В. В., Альохіна О. І.]. Київ: Логос, 2015. 159 с.
3. Сельє Г. Стресс без дистресса. Москва: Прогресс, 1979. 124 с.

This article considers the problem of stress as a factor influencing the level of efficiency. The concept of "stress" and

the main provisions of G. Selye's theory of stress are analyzed. The substantiation of three stages of stress duration is highlighted. The concept of "occupational stress" and the main stages of occupational stress are analyzed.

Key words: stress, occupational stress, the course of occupational stress.

Отримано: 16.03.2021

УДК 376:373.016

В. Е. Левицький, кандидат педагогічних наук, доцент

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ НАВИЧКИ ЧИТАННЯ У ДІТЕЙ ІЗ ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ 1-2 КЛАСУ

Стаття містить результати узагальнення вивчення питання формування навички читання у дітей із затримкою психічного розвитку 1-2 класу. Висвітлення стану розвитку процесу читання як об'єкта корекційно-розвивального впливу відбувається на основі констатації сформованості основних якостей читання (свідомості, виразності, швидкості та правильності).

Ключові слова: читання, діти із затримкою психічного розвитку, текст, якості, слово, зміст.

Актуальність дослідження. Сформований навик читання характеризується єдністю чотирьох компонентів: свідомості, правильності, швидкості та виразності. Формування цієї навички йде одночасно з розвитком мислення і мовлення школярів, розширенням їх знань і уявлень про навколишній світ.

Аналіз досліджень та публікацій. Питання методики навчання читання дітей з порушеннями розвитку розглянуті у працях: А. Аксьонової, Н. Барської, І. Дмитрієвої, Л. Вавіної, М. Гнезділова, Н. Кравець, І. Марченко, Г. Мерсіянової, М. Плешканівської, Б. Пузанова, Т. Ульянової, Н. Чередніченко, М. Шеремет та ін.

Мета статті: описати результати узагальнення вивчення питання формування навички читання у дітей із затримкою психічного розвитку 1-2 класу.

Виклад основного матеріалу. У 1 класі учні із затримкою психічного розвитку засвоюють букви, вміють зливати їх у склади, деякі опановують складовий спосіб читання і переходять до читання цілими словами, інші читають виключно «по буквах». Темп читання школярів відрізняється значною варіативністю, що можна пояснити уповільненістю сприймання друкованих знаків, а також індивідуальними особливостями читців. Одним із значущих чинників є зміст прочитаного – текст з більшою складною смисловою структурою читається більшістю учнів повільніше. Практично всі учні допускають при читанні помилки. Школярам ще важко диференціювати графеми, що мають окремі подібні елементи; змішують букви, не завжди сприймають м'який приголосний, допускають пом'якшення приголосних у кінці слів. Деякі учні допускають нестійкі заміни парних за глухістю і дзвінкістю приголосних, перестановки, пропуски, не дочитують закінчення слова; повторюють звуки і склади, додають при читанні у слова склади або окремі звуки, замінюють звуки у словах, що може призвести до спотворень слів і навіть заміни їх іншими. Часто зустрічається неправильне читання за згодкою. Але всі ці помилки, на відміну від помилок, що допускаються учнями з порушеннями розумового та мовленнєвого розвитку, зазвичай є нестійкими і дифузними – у одного і того ж учня спостерігається поряд з помилковим і правильним читанням одних і тих складових структур [2].

Кількість помилок значно зростає при читанні слів зі складною складовою структурою. Найбільше помилок допускають при читанні складів зі збігом приголосних.

Більшість школярів перебувають на поскладовому аналітичному етапі читання, коли сприймання і осмислення прочитаного ще роз'єднані, тому велике значення для розвитку техніки читання має правильний добір лексики як щодо частотності використання слів у мовленні читачів, так і у плані їх структури. Кількісне обмеження і одноманітність з точки зору семантичної наповненості словника школярів із ЗІП ускладнює виникнення смислової згодки. Багато загальноживаних слів і словосполучень, що позначають явища і поняття, віддалені від життєвого досвіду дітей, виявляються їм незрозумілі. Труднощі зростають, коли учні стикаються зі стійкими словосполученнями,

фразеологічними зворотами. Зміст текстів мало допомагає учням у осмисленні незнайомих слів і словосполучень. Це пояснюється характерною для них обмеженою здатністю у встановленні логічних зв'язків, невмінням самостійно виділяти і засвоювати закладену у контекст інформацію про значення незрозумілих слів.

Поширеним недоліком читання є його монотонність, відсутність пунктуаційної інтонації (останнє обумовлене віком дітей та побудовою навчальної програми). Характерними особливостями розуміння учнями сенсу прочитаних текстів є фрагментарність сприймання прочитаного, що можна пояснити особливостями уваги і пам'яті учнів; тенденція до дослівного відтворення смислових одиниць тексту (школярі прагнуть дослівно передати прочитане, при цьому, можуть втрачати смислово спрямованість питання); обмеження відтворення змісту прочитаного; привнесення, що не мають відношення до змісту тексту. Найчастіше привнесення мають місце, коли учні не розуміють мотивації вчинків дійових осіб, не можуть зробити висновок щодо змісту [3].

Окремі учні можуть помилково читати слова, відсутні у їх активному словнику. У порівнянні з іншими видами помилок на цьому етапі збільшується кількість пропусків при читанні, особливо при читанні текстів зі складною смисловою структурою (можуть пропускатися звуки і склади). Не всі учні помічають неправильно прочитане і не завжди виправляють свої помилки, навіть якщо у них входять безглузді алогічні слова. Внаслідок недостатньої сформованості синтетичних процесів виявляється слабкий розвиток вміння під час читання спиратися на живе мовлення з метою контролю правильності читання. Деякі учні можуть допускати помилки в узгодженні і керуванні способом зв'язку слів. Зв'язок слів у словосполученнях порушується рідше, ніж зв'язок між головними членами речення, розділених іншими словами. Зазвичай замінюються дієслівні форми, що веде до порушення узгодження підмета і присудка та порушення зв'язку однорідних присудків. Спостерігається залежність порушення зв'язку слів у реченні від складності смислової структури тексту [2].

З'являються синонімічні заміни слів. Характерно, що заміни, в основному, проявляються при відтворенні основи слова, що визначає семантику значущих його частин. Помилки у читанні окремих слів тягнуть за собою і порушення розуміння смислових ланок тексту. Слова, які виявляються найбільш важкими для сприймання, можуть виконувати різну функцію у смисловій структурі. Тому помилки у читанні можуть спричинити незрозуміння цілого смислового фрагмента або смислових відтінків окремої фрази.

Аналіз відповідей на питання за змістом показує, що більшість учнів розуміють сенс змісту прочитаного. Сприймання змісту текстів з двома смисловими лініями на даному етапі навчання знаходиться у «зоні найближчого розвитку» учнів. На питання, що вимагають відтворення простих смислових одиниць тексту, учні дають більше правильних відповідей, ніж на питання, що передбачають самостійні формулювання. Більшість учнів здатні самостійно робити висновки за змістом прочитаного. У окремих випадках виявляється незрозуміння смислових одиниць

тексту, що пов'язане, головним чином, з недоліками реальних уявлень або контамінації смислових ланок, допущеними при читанні. Більшість школярів виявляють часткове розуміння логіко-інформаційного плану при розумінні причинно-наслідкових зв'язків у змісті прочитаного.

Висновки. Позитивна динаміка розвитку темпу читання у школярів із затримкою психічного розвитку проявляється досить яскраво. З розвитком техніки читання менше проявляється варіативність і індивідуальні особливості у самому процесі читання. Швидкість читання від класу до класу збільшується у зв'язку з формуванням цілісного сприймання.

Простежується і розвиток правильності читання в залежності від року навчання. Значно скорочується кількість помилок кожної категорії. Але на всіх етапах основними залишаються повторення і заміни слів. Причина цього явища полягає в інертності нервових процесів.

Отже, практика навчання і виховання дітей із ЗПР дозволяє сподіватися на позитивний прогноз у плані засвоєння ними навчальної програми загальноосвітньої школи за умови корекційно-спрямованої психолого-педагогічної та ефективної методичної організації процесу навчання.

УДК 376.1-056.34

Л. І. Лісова, кандидат педагогічних наук, старший викладач

ОСОБЛИВОСТІ НАВИКІВ КОМУНІКАЦІЇ У ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Стаття розкриває особливості розвитку комунікативних здібностей дітей з інтелектуальними порушеннями, напрямки роботи педагога з формування навичок у даній категорії дітей висловлювати свою думку та сприймати звернене до них мовлення.

Ключові слова: бесіда, комунікація, мовлення, розуміння, спілкування, сприймання.

Спілкування займає особливе місце у процесі формування особистості. Комунікативна діяльність на ранніх етапах розвитку представлена досить несамостійними елементами (у вигляді комплексу поживлення), поступово перетворюючись у все більш самостійні особистісні властивості – комунікативний потенціал, який визначає сформованість самостійної діяльності спілкування, визначаючи систему соціальних зв'язків і відносин особистості.

Проблемі спілкування приділялась увага дослідників (Л. Буєва, Б. Паригін, А. Брудний, В. Соковнік (філософія), Я. Щепанський, Г. Андрєєва, І. Кон, Н. Телюк, В. Тесленко (соціологія), А. Бодаєв, А. Ковальов, С. Кузьмін, О. Леонтьєв, М. Лісіна, Б. Ломов, А. Петровський, Ю. Ханін (психологія), С. Кондратєва, Т. Коннікова, Т. Мальковська (педагогіка), В. Мясішев, В. Леві, А. Добровіч (психотерапія) та ін.) різних галузей науки [2].

Мовлення поряд з мисленням і емоційно-мотиваційною сферою визначає психічний розвиток людини. Не дивлячись на велику кількість досліджень відносно розвитку осіб з інтелектуальними порушеннями, до сьогодні не з'ясовано, чи є розвиток мислення первинним в обумовленні розвитку мовлення або навпаки. Однак багато авторів стверджують, що низький рівень розумового розвитку – скоріше причина лінгвістичних порушень, ніж фактичних порушень мовлення. Практика показує існування значних відмінностей розвитку мовлення, а також те, що мовленнєве функціонування дітей з інтелектуальними порушеннями в значній мірі залежить від створених соціальних ситуацій. Ситуації, особливо шкідливі з точки зору емоційного життя дитини (наприклад ізоляція, відчуження), суттєвим чином впливають і на розвиток мовлення. Вчителі-вихователі з недовірою ставляться до інформації, яка передається учнями, що мають інтелектуальні порушення, вважаючи, що їм не можна довіряти і які не досить охоче слухають їх незграбні розповіді, як правило перестають розуміти потреби своїх вихованців. Діти, відчуваючи що їх не слухають і не розуміють, можуть припинити спілкування з дорослими, вести себе агресивно [4].

Список використаних джерел:

1. Вавина Л. С. Методические рекомендации по обучению грамоте учащихся I-II отделений вспомогательной школы. Київ: РУМК, 1990. 112 с.
2. Корекційна спрямованість початкового навчання у спеціальній школі інтенсивної педагогічної корекції: методичні рекомендації. Київ: ІСДО, 1995. 60 с.
3. Методичні рекомендації по удосконаленню навичок читання учнів молодших класів допоміжної школи. Київ: РУМК, 1990. 240 с.
4. Соболевич Е. Ф. Методика выявления речевых нарушений у детей и диагностика их готовности к школьному обучению. Київ: ІП «Актуальна освіта», 1998. 127 с.

The article contains the results of generalization of the study of the formation of reading skills in children with mental retardation 1-2 grade. Elucidation of the state of development of the reading process as an object of corrective and developmental influence is based on the statement of the formation of the basic qualities of reading (consciousness, expressiveness, speed and accuracy).

Key words: reading, children with mental retardation, text, qualities, word, content.

Отримано: 16.03.2021

Нерідко діти з інтелектуальними порушеннями стаються уникати мовленнєвого спілкування. В тих випадках, коли мовленнєвий контакт між дитиною і ровесником або дорослим виникає, він є досить короткочасним або неповноцінним. Це обумовлено рядом причин:

- виснаження бажання до висловлювань, що веде до завершення бесіди;
- відсутність у дитини запасу уявлень, необхідних для відповіді і підтримки діалогу, бідний словниковий запас, що перешкоджає формуванню висловлювань;
- нерозуміння висловлювань – дошкільнята не намагаються вникнути в те, що їм розповідають тому їх мовленнєві реакції виявляються неадекватними і не сприяють продовженню спілкування.

Спілкування потребує щоб кожен з учасників прирівнював зміст своїх висловлювань до висловлювань співбесідника. Відповідно дитина має постійно слідкувати за розвитком думки співбесідника і співвідносити своє мовлення з його запитаннями і репліками. Це завдання для дитини з інтелектуальними порушеннями є не легким. У багатьох з них порушена увага. Такі учні важко концентруються на бесіді, особливо при наявності сторонніх зорових або слухових подразників, які відволікають їх. В цих випадках учні забувають, про що вони щойно говорили, або перестають слухати співбесідника. Сприймавши лише частину чужого висловлювання або запитання, діти не можуть підтримувати бесіду. Труднощі в організації бесіди в значній мірі пов'язані з тим, що учні ніби ухилиються від розмови. У відповідь на запитання дорослого вони мовчать, інколи рухають напруженими губами, як ніби не в силі почати говорити. В інших випадках відповідають «не знаю» [3].

Труднощі при участі в бесіді пояснюються і бідністю активного словника школярів. Однак ці причини не потрібно перебільшувати. Зустрічаються діти з інтелектуальними порушеннями, які володіють бідним запасом слів, але можуть підтримувати просту розмову.

Необхідно відмітити, що спілкування розумово відсталих дітей є не лише неповноцінним, але і обмеженим.

Рівень розвитку мовленнєвих здібностей дитини – один із факторів, що визначають вибір співбесідника. Більш часті і довготривалі мовленнєві контакти виникають між дітьми з приблизно однаковим рівнем загального розвитку. Тому дитина з порушеннями вимови віддає перевагу говорити не зі своїми ровесниками, а з дітьми значно молодшого віку. А це створює несприятливі умови для розвитку її вміння спілкуватись.

Спілкування розумово відсталих учнів з іншими дітьми і з дорослими не лише обмежене, але і проходить без належної активності, в'яло. Порушення спілкування, в свою чергу, гальмує розвиток пізнавальної діяльності дітей.

Удосконалення усного мовлення учнів, одна з необхідних ланок роботи, направленої на підвищення їх загального розвитку. Велике значення має вироблення у дитини з інтелектуальними порушеннями вміння запитувати. Дитячі запитання розкривають педагогу коло інтересів дитини, її розуміння оточуючого світу, відношення до тієї або іншої події. Вони сприяють і мовленнєвому і загальному розвитку школярів. Якщо дитина протягом бесіди самостійно запитує про щось, то її мовленнєва діяльність активізується. Запитання учнів наближують попередню організацію педагогом діалогу до природного, до невимуснено минаючої бесіди [3].

Для того щоб спонукати дитину з інтелектуальними порушеннями до побудови запитань, можна користуватись різними прийомами. В одних випадках цьому може слугувати показ приваблюючих увагу, але незнайомих предметів. В інших – при розповіді або читанні цікавого тексту зупинитись на тому моменті, коли кінець ще невідомий. Це стимулює дитину з інтелектуальними порушеннями до розпитування про подальші події. Запитання, які ставлять діти, поступово стають більш різноманітними, ускладнюються і за формою, і за змістом. Якщо спочатку дітей цікавило лише те, що це за предмет то надалі їх цікавить з чого він складається, кому він належить і як ним користуватись.

Важливо поставити дітей в умови необхідності спілкування, викликати бажання до обміну думками і враженнями на основі все більшого ускладнення різної виконаної ними діяльності.

Успіхи розвитку мовлення значно залежать від цікавості дитини, від намагання отримати все нові і нові відомості про різні об'єкти. Тому дуже важливо пробудити у

дитини з інтелектуальними порушеннями інтерес до оточуючого, стимулювати дітей до збагачення досвіду. Це в свою чергу підготує основу для того, щоб вчити дітей ставити запитання і відповідати на них.

Отже, основним способом і засобом корекції порушених зв'язків особистості, емоційно-вольової і поведінкової сфер з метою приведення їх до соціально припустимих границь і адаптації дитини з інтелектуальними порушеннями є зміна її відношення за допомогою організованого спілкування. І тому, ми можемо прийти до висновку, що ведучим принципом корекційної дії в умовах педагогічного спілкування має бути формування у суб'єктів позитивного відношення до самої діяльності спілкування і до інших людей, а передусім до самого себе та своїх можливостей.

Список використаних джерел:

1. Бойков Д. И. Общение детей с проблемами в развитии: коммуникативная дифференциация личности. Санкт-Петербург: КАРО, 2005. 288 с.
2. Гавриш Н. В. Развитие мовленнєвої творчості в дошкільному віці. Донецьк: Лебідь, 2001. 218 с.
3. Дегтяренко Т. М. Корекційно-реабілітаційна робота в спеціальних дошкільних закладах для дітей з особливими потребами: навчальний посібник. Суми: ВТД «Університетська книга», 2008. 302 с.
4. Дети с ограниченными возможностями: проблемы и инновационные тенденции в обучении и воспитании / сост. Н. Д. Соколова, Л. В. Калиникова. Москва: ООО «Аспект», 2005. 448 с.
5. Миронова С. П. Олігофренопедагогіка. Компактний навчальний курс: навчальний посібник. Кам'янець-Подільський державний університет, 2008. 204 с.
6. Руководство по работе с детьми с умственной отсталостью / под ред. М. Пищек. Санкт-Петербург: Речь, 2006. 276 с.

The article reveals the features of the development of communicative abilities of children with intellectual disabilities, the direction of the teacher's work on the formation of skills in this category of children to express their opinions and perceive the speech addressed to them.

Key words: conversation, communication, speech, understanding, communication, perception.

Отримано: 16.03.2021

УДК 616.89

*О. А. Логвіна, кандидат психологічних наук, доцент,
Ю. П. Данчук, кандидат психологічних наук, старший викладач*

КАТАТИМНО-ІМАГІНАТИВНА ПСИХОТЕРАПІЯ: ПЕРСПЕКТИВИ ЗАСТОСУВАННЯ У ПСИХОТЕРАПЕВТИЧНОМУ ПРОСТОРІ

Стаття присвячена аналізу чинників ефективності імагінативних технік у психотерапевтичній практиці. Окреслені теоретичні підходи для використання символдрами як інструменту розвитку емоційного інтелекту. Розкриті переваги та особливості кататимно-імагінативної психотерапії як сучасного психодинамічного методу.

Ключові слова: кататимно-імагінативна психотерапія, символдрама, психотерапія, емоційний інтелект.

З усіх відомих на сьогодні напрямів психотерапії, які використовують роботу з уявними образами, символдрама є найглибше опрацьованим, системно організованим методом, який має фундаментальну теоретичну та експериментальну базу. Її ефективність підтверджена також сучасними науковими дослідженнями, які проводилися, зокрема, в Німеччині та Австрії.

Кататимно-імагінативна психотерапія (Символдрама) – це один з напрямків психотерапії, що базується на принципах глибинної психології, в якому використовується особливий метод роботи з уявою (імагінація) для того, щоб унаочнити несвідомі бажання людини, її фантазії, конфлікти і механізми захисту.

В основі методу лежать концепції класичного та сучасного психоаналізу. Метод має також багато спільного з теорією архетипів К.-Г. Юнга та розробленим ним методом активного уявлення.

Психотерапія за методом символдрами застосовується при: неврозах та невротичних розладах особистості; невротичних страхах і фобіях; депресивних розладах; психосоматичних розладах; психотерапії межових станів (Borderline); вирішенні сексуальних проблем; допомозі в розв'язанні сімейних проблем; психотерапії дітей та підлітків; допомозі людям, що пережили горе втрати близької людини; супроводі і підтримці помираючих; роботі з екзистенційними проблемами.

Символдрама також успішно використовується в психологічному консультуванні та коучингу. Елементи символдрами можуть бути застосовані у тренінгах особистісного росту, а також у програмах розвитку креативності для дітей, підлітків і дорослих.

Психотерапія за методом символдрами може проводитись у формі:

- індивідуальної психотерапії;

- групової психотерапії;
- психотерапії пари (шлюбних партнерів чи дитини і когось з батьків).

Офіційна назва методу в Німеччині, Австрії, Швейцарії, Чехії, Словаччині, Естонії, Литві, Латвії – Кататимно-імагінативна психотерапія; офіційна назва методу в Нідерландах, Швеції, Україні, Республіці Білорусь та Республіці Казахстан – символдрама.

Метод розроблений відомим німецьким психотерапевтом професором Ханскарлом Льюйнером (1919–1996). Появі символдрами як самостійного напрямку в психотерапії передувала тривала експериментальна робота, проведена Льюйнером на базі клініки нервових хвороб Марбурзького університету в 1948-1954 рр. Сьогодні символдрама поширена в Німеччині, Австрії, Швейцарії, Нідерландах, Швеції, Чехії, Словаччині, Україні, Республіці Білорусь, Республіці Казахстан, Естонії, Литві та Латвії. Метод офіційно визнаний системою медичного страхування ряду європейських країн. Висока ефективність символдрами доведена численними дослідженнями (Льюйнер Х., 1996; Обухов Я.Л., 2005; Омельченко Я.М.; Боев І.В., Обухов Я.Л., 2009; Leuner H. 1954, 1955; Stigler M; Pokorny D., 2008, 2012; Ullmann H.; Wilke E., 2012 та ін.).

У 2014 р. в Україні – була зареєстрована незалежна громадська організація «Інститут розвитку символдрами і глибинної психології» (ІРСГП).

З відомих на сьогоднішній день напрямків психотерапії, що використовують образи, символдрама є найбільш глибоко і системно розробленим та технічно організованим методом, що має фундаментальну теоретичну базу. В основі методу лежать концепції класичного психоаналізу, а також його сучасного розвитку (теорія об'єктних стосунків М. Кляйн, егопсихологія А. Фрейд, психологія «Я» Х. Хартмана і «Self-Psychology» Х. Когута та їх наступне опрацювання в працях Ш. Ференці, М. Балінта, Е. Еріксона, Р. Шпітца, Д.В. Віннікота, М. Малера, О. Кернберга, Й. Ліхтенберга).

Залишаючись на принципових психоаналітичних позиціях, багато спільного метод має з теорією колективного несвідомого К.Г. Юнга і з розробленим ним методом активної уяви.

З феноменологічної точки зору можна прослідкувати паралелі методу символдрами з дитячою ігровою психотерапією, психодрамою Я. Морено і Г. Лейнца, з гештальттерапією за Ф. Перлзом.

У технічному плані символдрамі близькі елементи ведення психотерапевтичної бесіди за К. Роджерсом і деякі стратегії поведінкової терапії, наприклад, за Й. Вольпе.

В символдрамі успішно поєдналися переваги багатого спектру психотерапевтичних технік, що займають полярне положення у психотерапевтичному просторі: класичного та юнгіанського аналізу, поведінкової психотерапії, гуманістичної психології, аутотренінгу. Тим не менше, символдрама – це не комбінація з суміжних психотерапевтичних методів, а самостійна, оригінальна дисципліна, багато еле-

ментів якої з'явилися завдяки до того, як вони виникли в інших напрямках психотерапії.

За ефективністю і швидкістю досягнення терапевтичного ефекту символдрама можна порівняти з сучасними методами поведінкової терапії. Зокрема, при лікуванні фобій ефективно застосовується покрокове «декондиціонування», що нагадує методи поведінкової терапії. Проходячи психотерапію за методом символдрами, пацієнт не лише позбувається симптому, а й набуває глибинного досвіду самостійного подолання своїх внутрішніх труднощів і конфліктів. У зв'язку з цим довів свою ефективність комбінований підхід у лікуванні деяких розладів.

Символдрама дозволяє працювати у 3х «вимірах»: з актуальним станом клієнта, з переживаннями минулого і на перспективу – через розвиток творчого потенціалу особистості.

Символдрама добре поєднується з іншими не директивними психотерапевтичними підходами – клієнт-центрованою, тілесно-орієнтованою, танцювально-руховою терапією, арт-терапією та ін.

До переваг використання методу символдрами відносять екологічність методу, його наочність, бачення клієнтом «дива» перетворення й короткостроковість. Крім того, згідно з Е. Вільке, триступінчаста модель створює умови роботи навіть для тих учасників, які ще не готові до роботи на емоційному рівні і для яких першим кроком може бути розвиток здатності до емоційних переживань і умінь їх виразити.

Отже, символдрама стає важливою ланкою у вітчизняній психотерапії. Цей метод добре відповідає очікуванням, традиціям, установкам і ментальності в цілому, характерним для пацієнтів у нашій країні, орієнтованих скоріше на емоційно-образне, ніж на чисто раціональне переживання й вирішення психологічних конфліктів. Її поширення має велике значення для становлення й розвитку системи психотерапевтичної допомоги й підготовки нових висококваліфікованих фахівців, істотно збагачуючи теорію й практику психотерапії.

Список використаних джерел:

1. Обухов Я. Л. Основи символдрами. Вступ до основного ступеня. Київ: Главник, 2007. 112 с.
2. Турецька Х. Фактори ефективності імагінативних технік психотерапії. *Вісник ХДУ Серія Психологічні науки*. Херсон, 2017. С. 187–192.

The article is devoted to the theoretical analysis of the factors of the effectiveness of imaginative techniques in psychotherapeutic practice. Theoretical approaches are indicated for the use of symboldrama as a tool for the extension of emotional intelligence. The advantages and features of Guided Affective Imagery psychotherapy as a modern psychodynamic method are revealed.

Key words: guided affective imagery psychotherapy, symboldrama, psychotherapy emotional intelligence.

Отримано: 16.03.2021

УДК 376:159.944.4-053

І. П. Марціновська, асистент

ФОРМУВАННЯ СТРЕСОСТІЙКОСТІ У ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ ПСИХОФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ У ІНКЛЮЗИВНОМУ ЗАКЛАДІ

У статті розглядається проблема формування стресостійкості в підлітковому віці. Обґрунтовано та представлено комплексний підхід щодо формування стресостійкості у підлітків з порушеннями психофізичного розвитку у інклюзивних навчальних закладах. Представлено провідні напрямки дослідження стресу та стресостійкості. Описуються завдання та етапи психокорекційної програми формування стресостійкості особистості.

Ключові слова: підліток, стрес, стресостійкість, копінг-поведінка, підлітки з порушеним розвитком; програма психолого-педагогічної корекції.

Психолого-педагогічна підтримка дітей з порушеннями психофізичного розвитку у інклюзивному середовищі є важливим завданням сучасної системи освіти. Одним із напрямків такої підтримки у підлітків з ООП є формування у них стресостійкості.

Теоретико-методологічною основою дослідження стали положення про: копінг-поведінку і резилієнс у корекції стресу (М. Лаад, Р. Лазарус, Р. Моос, С. Мадді, А. Мас-тен, С. Фолкман та ін.); прояви стресу у дітей та підлітків з типовим (М. Магомед-Емінов, І. Нікольська, Т. Панько,

І. Силенок, Н. Коцур, К. Ясперс та ін.) та порушенням розвитку (Н. Макачук, Н. Михайлова, О. Орлов, J. Matson, W. Hiesel, T. Ollendick, R. Spitz та ін.). Теоретичні дослідження феномену стресу дозволили зробити висновок, що для підлітків, які переживають постійні стресові ситуації, але не володіють конструктивними формами протистояння стресу, характерні проблеми психологічного характеру, що проявляються на когнітивному, емоційно-вольовому та поведінковому рівнях (Н. Михайлова, К. Ясперс та ін.) [1]. Наявність психофізичного порушення у розвитку дитини, частіше ніж у дітей з типовим розвитком, є підґрунтям зниження стресостійкості (Е. Алишкевич, Н. Калижнюк, Е. Крижко та ін.).

Метою статті є представлення програми психолого-педагогічної корекції порушень, обумовлених стресом у підлітків з порушеннями психофізичного розвитку у інклюзивному закладі.

У програмі розвитку стресостійкості підлітків ми використовували підхід резилієнсу та формування копінгового ресурсу особистості (Е. Вангер, І. Добряков, Р. Лазарус, С. Мадді, Л. Мерфі, А. Мастен, G. Bonanno, A. Greeff та ін.). Процеси копінгів – це інструментарій, за допомогою якого особистість здійснює контроль над стресовими ситуаціями; цей інструментарій засобів опанування можливо розширяти та формувати. Визначено необхідність комплексного підходу у формуванні стресостійкості у підлітків, що передбачає активне включення у процес корекції дітей, батьків та педагогів (М. Лаад, М. Баум та ін.) [2;3]. Відповідно до означених теоретичних основ, програма розвитку стресостійкості у підлітків з порушеннями психофізичного розвитку, передбачає реалізацію таких заходів: корекційно-розвивальну тренінгову програму для підлітків з розвитку копінг-поведінки та формування арсеналу стратегій виходу із критичних життєвих ситуацій; навчально-просвітницького тренінгу для батьків підлітків щодо наслідків хронічного стресу на психіку дітей та шляхів компенсації цих наслідків у виховному просторі сім'ї; навчально-просвітницького тренінгу для педагогів, які працюють із цією категорією дітей, щодо впливу деструктивного стресу на дитячу психіку, шляхів допомоги та підтримки підлітків у навчально-виховному процесі.

Заняття для підлітків змістовно мають спрямовуватись на формування дієвого арсеналу копінгових поведінкових стратегій у вирішенні ситуацій у різних сферах життя дитини. Заняття плануються із використанням різних форм та методів навчально-корекційної роботи: брейнстормінг, мозковий штурм, аналіз відео матеріалів, вправи на візуалізацію, релаксації, вправи когнітивного аналізу ситуацій, арт-терапевтичні вправи, інформаційні повідомлення та ін.

Апробована нами програма тренінгу для підлітків складається із двох модулів: «Формування копінг-ресурсу особистості підлітка» та «Технологія подолання стресових життєвих ситуацій «BASIC PH». Модулі тренінгу представлені такими темами: «Пізнаємо один одного», «Міст над прірвою», Стратегії виходу із складних життєвих ситуацій», «Віра, як один із шляхів до стресостійкості», «Почуття та їх роль у формуванні стресостійкості», «Я та інші. Спілкування, як важливий фактор вправління у складних ситуаціях», «Уява людини та її вплив на емоційну стабільність у стресовій ситуації», «Навички аналітичного мислення у подоланні стресових ситуацій», «Я господар свого тіла! Корисні навички подолання стресу», «Складні життєві ситуації як можливості особистісного зростання», «Від мрій до постановки життєвих цілей».

Заняття для батьків спрямовуються на формування навичок підтримуючої поведінки у взаємодії з підлітками; розуміння особистісного копінгів та активної ролі батьків у розвитку стрес-долаючої поведінки дітей. Тренінгові заняття для батьків включають два модулі: «Нормальна реакція на ненормальні життєві події. Стрес та його прояви у дітей та підлітків» та «Фактори адаптації у складних життєвих ситуаціях. Формування копінг-поведінки у підлітковому віці. Технологія подолання стресових життєвих ситуацій «BASIC PH».

Заняття для педагогів передбачають формування мотивації до створення атмосфери безпеки, спокою та допомоги дітям з ООП; формування навичок підтримуючої педагогічної взаємодії та передбачають висвітлення двох тем: «Школа як безпечне місце для дітей, що знаходяться в ситуації стресу», «Роль педагога у формуванні резилієнсу підлітків» [4].

Навчання підлітків з порушеннями психофізичного розвитку під час тренінгових занять, відбувається за тими ж методами що і навчання школярів з типовим розвитком, проте тип порушення, обумовлює особливості застосування навчальних методів. Ці особливості необхідно враховувати при розробці тренінгової програми для підлітків з різними типами порушень психофізичного розвитку. Основною особливістю методів навчання та розвитку дітей з ООП є їх корекційно-розвиваюча спрямованість [3; 5; 6].

Представлена програма формування стресостійкості підлітків з порушенням розвитком, довела свою ефективність та доцільність щодо впровадження у інклюзивному навчальному закладі.

Список використаних джерел:

1. Психосоціальна допомога внутрішньо переміщеним дітям, їхнім батькам та сім'ям з дітьми зі Сходу України: посіб. для практиків соціальної сфери / за ред. Л. С. Волинець. Київ: ТОВ «Видавничий дім «Калита», 2015. 72 с.
2. Чернов С. А., Чернова О. В. Модель системной развивающей психолого-педагогической помощи подросткам. *Современные проблемы науки и образования*. 2016. № 3.
3. Артемьева Т. В. Стратегии совладающего поведения детей с ограниченными возможностями здоровья. *Актуальные проблемы спец. психологии и коррекционной педагогики*. Альманах Казанского федерального университета / под ред. А. И. Ахметзяновой. Казань: Из-во Отечество, 2013.
4. Підготовка вчителів до розвитку життєстійкості/стресостійкості у дітей в освітніх навчальних закладах: навч.-метод. посіб. / заг. ред.: В. М. Чернобровкін, В. Г. Панок. Київ: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2017. 208 с.
5. Миронова С. П. Олігофренопедагогіка. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, 2008. 204 с.
6. Колупасва А. А., Таранченко О. М. Навчання дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі: навчально-методичний посібник. Харків: Вид-во «Ранок», 2019. 304 с.

The paper addresses the problem of forming stress in adolescence. Identifies theoretical approaches and conducts an experimental study of the problem of disorders caused by stress in adolescents with mental and physical disabilities. Psychological and pedagogical support of correctional work with children with psychophysical disorders who have stress is substantiated and presented. Describes the tasks and stages of psycho-stress program for the formation of personality.

Key words: teen, stress resistance, coping behaviour, program of psychological and pedagogical correction, adolescents with impaired psychophysical development.

Отримано: 16.03.2021

I. I. Матвійчук, аспірантка

ВИКОРИСТАННЯ БЕСІДИ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ З УЧНЯМИ, ЯКІ МАЮТЬ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ПОРУШЕННЯ

У статті виокремлено види бесід, які застосовуються на уроках географії, також виділено загальні вимоги до їх проведення з учнями, які мають інтелектуальні порушення.

Ключові слова: учні з інтелектуальними порушеннями, бесіда, географія, освітній процес.

Географія є одним із предметів, який потребує ефективного підбору з боку педагога адекватних методів та прийомів пояснення нового матеріалу. Особливо, це торкається навчання учнів з інтелектуальними порушеннями (далі – учні з ІП). Для дітей з особливими освітніми потребами, джерелом нової інформації, знань є вчитель. Живе слово вчителя органічно поєднується з матеріалом підручника, навчальних посібників тощо. Бесіда – це такий метод навчання, при якому основне місце займають питання вчителя і відповіді учнів. Бесіда готує і включає учнів з ІП в самостійну роботу з посібниками, активізує процес навчання. Вона відкриває великі можливості для індивідуального підходу, адже вчитель при підготовці до проведення бесіди має підбирати питання таким чином, щоб кожна дитина активно була включена в освітній процес. Тому й дотепер методика проведення бесіди на уроках географії залишається актуальною до вивчення.

У загальній методиці навчання географії бесіду, як один із видів словесних методів навчання, вивчалися: Ю. Бабанським, Л. Вішнікіною, О. Герман, С. Коберніком, Л. Покасем, О. Топузовим та ін. У спеціальній дидактиці вивченням бесіди в освітньому процесі присвячені праці таких вчених: О. Вержиковської, І. Єременка, М. Кузнецової, В. Липа, С. Миронової, В. Синьова та ін.

Метою нашої статті було визначити види бесід, які використовуються на уроках географії з учнями з ІП та виділити вимоги до них.

Згідно визначення, яке дає В.М. Синьов, бесіда – це діалогічна форма усного мовлення, яка широко використовується у навчанні дітей з ІП на уроках з усіх предметів і як самостійний метод, і як прийом, що входить до складу інших методів [4].

На уроках географії з учнями з ІП використовують такі види бесід: вступну, пояснювальну та узагальнюючу. Кожна із них має свої особливості проведення. Наприклад, вступна бесіда відновлює в пам'яті учнів раніше отримані знання, які необхідні для засвоєння нових знань. На багатьох уроках географії виклад нового матеріалу слід починати із з'ясування з вивченого питання, тобто з вступу бесіди. Слід враховувати, що вступну бесіду можна проводити в тому випадку, коли в учнів наявні хоча б невеликі пізнання з того чи іншого питання [3].

Пояснювальна бесіда дає пояснення нового матеріалу, але на основі вже існуючих знань. Тобто, в пояснювальній бесіді, в процесі вивчення матеріалу, який містить причинно-наслідкові залежності викладається такий важливий і корисний корекційний прийом, як встановлення двостороннього зв'язку між компонентами цих залежностей. Прийом полягає в тому, що при початковому вивченні якого-небудь географічного явища вчитель з допомогою відповідних питань підводить учнів до встановлення причинно-наслідкових зв'язків в одному напрямку (від причини до наслідку), а потім в зворотному (від наслідку до причини). Пояснювальна бесіда у всіх випадках поєднується з розповіддю, часто із поясненнями вчителя.

Узагальнююча бесіда застосовується з метою закріплення, повторення, поглиблення і систематизації знань учнів. Узагальнююча бесіда проводиться після вивчення великої теми чи розділу. Після розповіді в узагальнюючій

бесіді вчитель з'ясовує правильність засвоєного, виділяючи ще раз головні моменти і закріплює знання учнів [3].

Всі три види бесіди широко використовуються на уроках географії з учнями з ІП і часто перетинаються, поєднуючись в одній бесіді, включаючи розповідь з поясненням.

Дослідження В.М. Синьова, показали, що успішність проведення бесіди залежить не тільки від правильної постановки питань, але і від своєчасності виправлення невірних відповідей учнів, так як не можна допустити закріплення неправильно сприйнятих учнями знань. Педагоги по різному вирішують це питання. Одні, виправляючи неправильну відповідь учня, пропонують йому запам'ятати правильний висновок, інші пояснюють учню причину неправильної відповіді. Останнє найбільш правильне і ефективне. Значно більших успіхів може домогтися вчитель, якщо він створює умови, при яких учень сам зрозуміє помилковість свого висновку [4].

Отже, виокремимо загальні вимоги до проведення бесіди на уроках географії з учнями з інтелектуальними порушеннями:

- заздалегідь визначити систему запитань і характер їх відповідей;
- потрібно продумувати запитання не лише репродуктивного характеру, а й пізнавально-пошукового;
- запитання варто ставити послідовно, щоб кожне з них було, продовженням попереднього, впливало з нього;
- під час бесіди питання потрібно ставити до всього класу, надати кілька хвилин на роздуми, після цього викликати окремого учня;
- слід реагувати на помилки, які допускають учні, виправляти їх і пояснюючи, де у міркуваннях вони допустили помилку.

Отже, ми описали особливості проведення бесід на уроках географії та виділили загальні вимоги до її проведення. Наше дослідження не претендує на повноту висвітлення проблеми, а лише частково описує її. Подальшу перспективу дослідження будемо вбачати у розробці системи бесід з географії та впровадження їх в освітній процес учнів з ІП.

Список використаних джерел:

1. Вішнікіна Л. П., Топузов О. М. Методичні прийоми навчання географії. *Географія та основи економіки*. 2011. № 6. С. 33-36.
2. Миронова С. П. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка: підручник. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. 312 с.
3. Пороцкая Т. И. Обучение географии во вспомогательной школе. Москва: Просвещение, 1977.
4. Синьов В. М. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка. Частина 1. Загальні основи корекційної психопедагогіки (олігофренопедагогіки): підручник. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. 238 с.

The article highlights the types of conversations that are used in geography lessons, and also highlights the general requirements for conducting interviews with students with intellectual disabilities.

Key words: students with intellectual disabilities, conversation, geography, educational process.

Отримано: 16.03.2021

Ж. В. Мельник, кандидат психологічних наук, доцент

СУТНІСТЬ, ПРИНЦИПИ, РОЛЬ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ ТА ЙОГО ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ

У статті розглядається проблема ролі соціального страхування та його державного регулювання, зокрема наукові підходи до розуміння поняття «загальнообов'язкове державне соціальне страхування». Розглянуто основні складники механізму державного регулювання соціального страхування в Україні на сучасному етапі.

Ключові слова: загальнообов'язкове державне соціальне страхування, соціальні послуги, механізм державного регулювання.

Постановка проблеми. В умовах трансформації соціально-економічних процесів у суспільстві відповідний рівень розвитку страхування забезпечує не тільки грошові виплати в разі настання страхових випадків, а й створює правові та економічні умови для стимулювання ефективної праці. Основою системи соціального захисту населення має бути державне соціальне страхування, здійснюване на обов'язкових засадах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам та перспективам розвитку системи загальнообов'язкового державного соціального страхування в Україні приділяли увагу в своїх наукових працях такі автори, як: Н. Болотіна, М. Бондарук, І. Гуменюк, О. Коваль, О. Москаленко, С. Прилипко, С. Синчук, С. Сільченко, О. Соловійов, О. Ярошенко та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Враховуючи, що практично жодна високорозвинена країна, не в змозі побудувати таку систему соціального страхування, яка б була спроможною повністю й ефективно задовольнити потреби усіх верств населення, **метою статті** є – необхідність подальшого дослідження стану та проблем загальнообов'язкового державного соціального страхування в Україні в сучасних реаліях.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 1 «Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» загальнообов'язкове державне соціальне страхування розуміють як систему прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що включає матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом (роботодавцем), громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом [2].

Соціальне страхування ґрунтується на таких принципах, викладених у Законі України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»:

- законодавчого визначення умов і порядку здійснення соціального страхування;
- обов'язковості страхування осіб відповідно до видів соціального страхування та можливості добровільності страхування у випадках, передбачених законом;
- державних гарантій реалізації застрахованими особами своїх прав;
- обов'язковості фінансування фондом витрат, пов'язаних із наданням матеріального забезпечення, страхових виплат та соціальних послуг, в обсягах, передбачених цим законом;
- формування та використання страхових коштів на засадах солідарності та субсидування;
- диференціації розміру виплати допомоги залежно від страхового стажу;
- диференціювання страхового тарифу з урахуванням умов і стану безпеки праці, виробничого травматизму та професійної захворюваності на кожному підприємстві;

- економічної зацікавленості суб'єктів страхування в поліпшенні умов і безпеки праці;
- цільового використання коштів соціального страхування;
- відповідальності роботодавців та фонду за реалізацію права застрахованої особи на матеріальне забезпечення та соціальні послуги [3].

У законодавстві України зазначається, що загальнообов'язкове державне соціальне страхування поділяється на такі види, як: пенсійне страхування, медичне страхування, страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням і похованням, страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, що спричинили втрату працездатності, страхування від безробіття. Кожен із цих видів передбачає надання державою певних видів матеріального забезпечення та соціальних послуг.

Система державного управління соціальним страхуванням передбачає сукупність органів, що здійснюють управління та нагляд за діяльністю фондів соціального страхування. Управління фондами здійснюється державою, представниками застрахованих осіб і працедавців. Управління соціальним страхуванням передбачає такі види діяльності, як: планування коштів, акумуляція та облік платників, нарахування і виплата матеріального забезпечення, звітність, контроль, розгляд суперечливих питань [1].

Отже, питання підвищення рівня захисту населення України і, зокрема, розвитку соціальних видів страхування обумовлює необхідність розроблення державної політики ефективного розвитку соціального страхування в поєднанні із загальнонаціональними економічними пріоритетами, яка б передбачала умови для подальшого розвитку законодавчої та удосконалення нормативної бази, запровадження сплати єдиного соціального внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, розвитку системи загальнообов'язкового медичного страхування тощо.

Список використаних джерел:

1. Мерзляк А. В., Бубнов А. О. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування в Україні: сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку. *Публічне адміністрування: теорія та практика*. 2018. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Patp_2018_1_10
2. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 14 січня 1998 р. № 16/98-ВР. URL: <http://rada.gov.ua/>
3. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України станом на 17 березня 2020 р. №533-ІХ. URL: <http://rada.gov.ua/>

The article considers the problem of the role of social insurance and its state regulation, in particular, scientific approaches to understanding the concept of «compulsory state social insurance». The main components of the mechanism of state regulation of social insurance in Ukraine at the present stage are considered.

Key words: compulsory public social security, social services, mechanism of public regulation.

Отримано: 16.03.2021

Л. П. Мельник, кандидат педагогічних наук, доцент

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ СІМЕЙ З ДІТЬМИ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Стаття присвячена аналізу зарубіжного досвіду соціального захисту сімей з дітьми. Головну увагу зосереджено на особливостях соціального захисту сімей у країнах Європи, Канади та США.

Ключові слова: соціальний захист, сім'ї з дітьми, зарубіжний досвід.

Проблема соціального захисту сімей з дітьми у сучасних соціально-економічних умовах набуває особливої актуальності. Сучасну сім'ю спіткає велика кількість соціальних ризиків, серед яких традиційні (вагітність та пологи, утримання дитини) та нетрадиційні (малозабезпеченість, виховання дитини одноосібно, хвороба дитини та ін.). Вивчення досвіду зарубіжних країн має для України важливе значення для розбудови власної системи соціального захисту сімей з дітьми.

Певна увага цим питанням приділялась у наукових працях: В. Авер'янова, С. Алексеева, Ю. Битяка, К. Бориченко, К. Дубич, А. Добрянського, В. Закриницької, Н. Карпачової, Л. Князької, Б. Цветкової, І. Ярошенко та ін. Проте, аналіз зарубіжного досвіду соціального захисту сімей з дітьми висвітлений недостатньо.

Метою статті є аналіз зарубіжного досвіду, який варто враховувати для подальшого вдосконалення соціального захисту сімей з дітьми в Україні.

Соціальний захист сімей з дітьми включає в себе юридичні, організаційні, економічні та фінансові заходи, спрямовані на забезпечення реалізації сім'ями з дітьми права на захист від несприятливих наслідків соціальних ризиків, їх подолання або пом'якшення [2, с.14-15].

В Законі України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», зазначено, що встановлений гарантований державою рівень матеріальної підтримки сімей з дітьми шляхом надання державної грошової допомоги з урахуванням складу сім'ї, її доходів та віку дітей і спрямований на забезпечення пріоритету державної допомоги сім'ям з дітьми у загальній системі соціального захисту населення [6].

Що стосується тенденцій сучасного розвитку західних систем соціального захисту, привертає увагу насамперед досвід розвинених країн, таких як Швеція, Франція, Німеччина, Канада та США.

Так, у Швеції соціальне забезпечення складається з соціального страхування і соціальної суспільної допомоги і регулюється Законом про загальне страхування, який передбачає три типи дотацій: систему страхування при захворюванні і страхування батьків; систему народних пенсій; систему додаткових пенсій. Зокрема, на всіх дітей у Швеції з дня народження до 16 років держава сплачує допомогу; багатодітні сім'ї з трьома і більшою кількістю дітей щорічно отримують додаткову матеріальну допомогу на дітей; кожний з батьків має право на державну підтримку у разі хвороби дитини; стоматологічна допомога дітям і молоді до 20 років надається безкоштовно; категоріям хворих повністю компенсується придбання ліків, хворий безкоштовно може перебувати в лікарні до 2-х років [5].

О. Березін, М. Безпарточний та Л. Нікілева визначили особливості французької системи соціального захисту населення, до яких віднесли розгалужену систему професійно-галузевих схем соціального страхування, розвинену систему родинних виплат, яка стала результатом тривалої еволюції, значну роль додаткових систем соціального захисту, особливо у сфері пенсійного й медичного страхування [1, с.50-51]. У Франції вагітній жінці надається безкоштовне обов'язкове медичне обслуговування. До шестирічного віку дитини їй надається допомога по оплаті ясел або няні. Крім того, Франція запровадила державну програму «Велика сім'я», яка адресована багатодітним сім'ям. Їм надаються податкові пільги. Кожна наступна дитина зменшує базу оподаткування, так що сім'ї з чотирма дітьми практично взагалі не платять податків. Поширюються пільги на всіх громадян незалежно від достатку, навіть на мільйонерів.

У Німеччині кожен місяць виплачують кошти на дітей, незалежно від доходів батьків. Коли жінка йде в декрет, її місце роботи за нею закріплюється. Під час вагітності та 2 місяці після народження немовляти, вона отримує 100% своєї зарплати. На наступні 12 місяців батьки отримують відсоткову частину від зарплатні. Окремо у Німеччині можна оформити дотацію на дитину, зокрема, якщо дохід батьків не достатній для утримання дітей. Також школярі отримують соціальні виплати на освіту.

Крім того, Німеччина запровадила бонусну систему підтримки багатодітних сімей. В багатодітних сім'ях за народження кожної дитини мати отримує додатковий податковий бонус. Право на отримання дитячої дотації мають всі громадяни Німеччини, які мають дітей, що проживають спільно з ними [3].

У Канаді допомога на дитину залежить від доходу сім'ї та кількості дітей. Кожна провінція самостійно визначає параметри доходу сім'ї та рівень необхідної допомоги. Органи місцевого самоврядування призначають допомогу зважаючи на рівень доходу в сім'ї та надходження до місцевого бюджету і тому по всій території Канади розмір допомоги може різнитися в рази [4, с.17-18].

В США на сьогодні існує понад декілька значних і понад 70 обмежених державних програм допомоги. Головними серед них є програма забезпечення гарантованого доходу, програма допомоги сім'ям з дітьми (ПФДС), продовольча програма, програма житлових субсидій і програма медичної допомоги (Медикейд). Допомогу за цією програмою отримують багатодітні сім'ї з низьким доходом, вдови з дітьми, матері-одиначки, розведені жінки, які виховують дітей. В межах продовольчої програми надається допомога бідним матерям з немовлятами до року, надаються безкоштовні шкільні сніданки тощо. Програма Медикейд надає безкоштовну медичну допомогу дітям з бідних сімей [5].

Також в США надзвичайно велика кількість приватних (комерційних) соціальних організацій, які фінансуються як за рахунок благодійних внесків, надходжень як від приватних осіб, так і урядових асигнувань на окремі програми. Основною ланкою в цій системі виступають так звані соціальні агентства. До таких організацій в США відносяться наступні:

- ✓ Американська служба сім'ї (Family Service America). Це агентство забезпечує громадські зв'язки і освітні програми, виступає спонсором досліджень і публікацій в галузі соціальної роботи з сім'ями, бере участь у формуванні державної і надає рекомендації законодавчим органам про потреби американських сімей. Місцеві підрозділи забезпечують сімейну і шлюбну терапію (особливо для молодих сімей), розробляють навчальні програми, надають соціальні послуги громадам.

- ✓ Організація з надання послуг сім'ям (Family Service Organization), першочерговим завданням якої є надання послуг сім'ї, особливо молодим та багатодітним сім'ям.

- ✓ Лютеранська соціальна служба представляє собою мережу агентств, які надають головним чином допомогу дітям і людям похилого віку. В систему соціального захисту дітей та молоді входять й так звані неприбуткові організації. Типовим прикладом такої організації є, наприклад, Американський Червоний Хрест. Не дивлячись на те, що її щорічний бюджет складає декілька сотень мільярдів, доходи організації не підлягають оподаткуванню, тому що весь отриманий прибуток направляється на розширення благодійної діяльності. До сфер діяльності подібних структур відносять систему соціального обслуговування (доставка продуктів, дружні візити і консультації сімей, які опи-

нилися у тяжких умовах), захист їх прав, збір засобів для благодійництва.

Аналіз соціального захисту сімей з дітьми у зарубіжних країнах дозволяє зазначити, що система соціального захисту сімей з дітьми в Україні потребує поглибленого наукового аналізу з позицій виявлення нових шляхів і напрямів її удосконалення. Крім того, доцільним буде розширення кола недержавних структур, які б хотіли займатися благодійництвом, опікуватися соціальним захистом сімей з дітьми, а також надання більших повноважень місцевим органам державної влади і місцевого самоврядування для вирішення проблем соціального захисту сімей з дітьми.

Список використаних джерел:

1. Березін О. В., Безпарточний М. Г., Нікілева Л. О. Механізми формування та методологія розвитку закладів і підприємств соціального обслуговування. Полтава: Інтер Графіка, 2013. 210 с.
2. Бориченко К. В. Соціальний захист сімей з дітьми за законодавством України: монографія. Одеса: Фенікс, 2015. 302 с.

3. Добрянський А. Зарубіжний досвід вирішення проблем багатодітних сімей (на прикладі деяких країн ЄС). URL: http://www.lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/edu_44/fail/ch_1/14.pdf (дата звернення 20.01.2021).
4. Дубич К. В. Практика соціального забезпечення конкретних категорій населення: навчальний посібник. Львів: Магнолія 2006, 2017. 429 с.
5. Закриницька В. О. Зарубіжний досвід соціального захисту сім'ї, дітей та молоді: особливості організації та правового забезпечення. URL: [file:///C:/Users/Home/Downloads/uy_2012_4_8%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Home/Downloads/uy_2012_4_8%20(1).pdf) (дата звернення 11.02.2021).
6. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України №2811-ХІІ, чинний, поточна редакція від 24.10.2020, підстава – 930-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12#Text> (дата звернення 16.12.2020).

The article is devoted to the analysis of foreign experience of social protection of families with children. The main focus is on the features of social protection of families in Europe, Canada and the United States.

Key words: social protection, families with children, foreign experience.

Отримано: 16.03.2021

УДК 005:37-056.2/3

С. П. Миронова, доктор педагогічних наук, професор

СУЧАСНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

У статті визначені основні проблеми сучасного менеджменту інклюзивної освіти. Сучасний менеджмент інклюзивної освіти є дещо відмінним від звичайної освіти, адже передбачає наявність системно організованої роботи міждисциплінарної команди спеціалістів. Управління інклюзивним закладом здійснюється не лише на внутрішньому рівні, а й на зовнішньому, тому ускладнюється взаємодією з інклюзивно-ресурсними центрами, батьками.

Ключові слова: інклюзивна освіта; діти з особливими освітніми потребами; менеджмент освіти; інклюзивно-ресурсний центр; управління закладом.

Постановка проблеми. Однією з умов ефективності роботи будь-якого закладу освіти є правильно організована система планування, організації діяльності та контролю за результативністю професійної діяльності педагогічного колективу, тобто освітній менеджмент. Сучасний менеджмент інклюзивної освіти є дещо відмінним від звичайної освіти, адже передбачає наявність системно організованої роботи команди спеціалістів, яка забезпечує соціальну адаптацію і оптимальний розвиток учнів з особливими освітніми потребами на основі врахування особливостей взаємодії усіх учасників цього процесу – учнів, батьків, педагогів, психологів. До того ж до роботи команди закладу необхідно залучати медиків, соціальних працівників, фахівців інклюзивно-ресурсних центрів, громадських організацій. Все це вносить корективи в управління закладом, що й підтверджує актуальність проблеми.

Аналіз останніх досліджень. Управління інклюзивною освітою здійснюється на підставі Закону України про освіту, чинних документів МОН України. У літературі оприлюднені питання взаємодії суб'єктів інклюзивної освіти (М. Буйняк, М. Матвєєва, М. Порошенко, Н. Софій та ін.), організаційно-методичні засади діяльності інклюзивно-ресурсних центрів (Т. Обухівська, Л. Прохоренко, М. Ярошук та ін.), особливості професійної діяльності директора інклюзивної школи (М. Буйняк, С. Миронова, Н. Плохотнюк та ін.). Втім окремих досліджень, присвячених управлінню інклюзивною освітою в українській науці не здійснювали.

Метою публікації є визначення основних проблем сучасного менеджменту інклюзивної освіти.

Вклад основного матеріалу. В організаційній структурі системи управління інклюзивною освітою виділяються три рівні: вищий (парламентсько-президентський), центральний і місцевий. Зупинимося на особливостях місцевого рівня, зокрема, взаємодії місцевих органів управління, інклюзивно-ресурсних центрів (далі – ІРЦ) і безпосередньо закладів.

Аналіз чинної нормативної бази інклюзивної освіти свідчить про те, що окремі з позицій її менеджменту є суперечливими. Особливо це стосується взаємодії ІРЦ і за-

кладів освіти, державних установ і батьків [2; 3]. Наприклад, ІРЦ має здійснити комплексну оцінку розвитку дитини з ООП і рекомендувати їй форму освіти, проте сам заклад обирають батьки. І це є первинною проблемою управління процесом інклюзивного навчання. Адже доволі часто батьки обирають школу, не враховуючи її можливостей щодо забезпечення освіти дітей з ООП. У таких випадках менеджмент ускладнюється відсутністю необхідних фахівців, неможливістю створити відповідні умови дітям.

Організація інклюзивного навчання та контроль за його результативністю у багатьох закладах унеможливаються недостатністю в штаті корекційних педагогів, логопедів, психологів, через що інклюзія є лише декларативною. Щоб реалізувати всі її складові внутрішній менеджмент має узгоджувати свої дії із зовнішніми суб'єктами: ІРЦ, батьки, позашкільні організації тощо.

Ще однією проблемою є організація внутрішнього контролю і моніторингу якості освіти. Моніторингове дослідження реалізації інклюзивної освіти здійснюється у визначених напрямках: управлінська діяльність, професійна майстерність, успішність навчання і розвитку дітей з ООП. Втім постає питання: чи може адміністрація закладу виконати свої функції щодо другого і третього напрямку без фахових компетентностей? Водночас з 2020 року функції моніторингу корекційної складової інклюзивної освіти покладені на ІРЦ, проте її реалізація ускладнюється суперечністю із самостійністю закладу відповідно до Закону України про освіту.

Висновки. Отже, проблеми освітнього менеджменту інклюзивної освіти обумовлені недосконалістю чинного законодавства, відсутністю механізмів відповідальності батьків за вибір закладу освіти, недосконалістю міждисциплінарної взаємодії всіх суб'єктів інклюзії. Тому перспективним напрямом дослідження проблеми має стати визначення особливостей сучасного управління інклюзивним закладом і розробка шляхів його реалізації.

Список використаних джерел:

1. Індекс інклюзії: загальноосвітній навчальний заклад: навчально-методичний посібник / кол. упорядників: Патри-

- кеєва О. О., Софій Н. З., Луценко І. В., Василяшко І. П.; за заг. ред. В. І. Шинкаренко. Київ: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2011. 96 с.
- Наказ МОН України «Про затвердження примірного положення про команду психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами в закладах загальної середньої та дошкільної освіти» № 609 від 8 червня 2018 р. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-primirnogo-polozhennya-pro-komandu-psihologo-pedagogichnogo-suprovodu-ditini-z-osoblivimi-osvitnimi-potrebami-v-zakladi-zagalnoi-serednoi-ta-doshkilnoi-osviti>
 - Положення про інклюзивно-ресурсний центр. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/545-2017-%D0%BF>

The article identifies the main problems of modern management of inclusive education, which is somewhat different from conventional education, and involves the existence of a systematically organized work of an interdisciplinary team of specialists. The management of an inclusive institution is carried out not only at the internal level, but also at the external level, so it is complicated by the interaction with inclusive resource centres, parents.

Key words: inclusive education; children with special educational needs; education management; inclusive resource centre; institution management.

Отримано: 16.03.2021

УДК 159.922-053.6:376.1

С. А. Михальська, доктор психологічних наук, доцент

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОКОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ З ПОРУШЕННЯМИ ПСИХОФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ

У статті розглянуто особливості психологічної корекції дітей з порушеннями психофізичного розвитку. На основі науково-практичних робіт дослідників даної проблеми описано специфіку психокорекційної роботи в залежності від психофізичного порушення. Підкреслюється, що корекційна робота має охоплювати усіх учасників інклюзивного простору.

Ключові слова: психологічна корекція, діти, психофізичні порушення, корекційна робота.

Сьогодні психологічна корекція широко використовується в системі психологічної допомоги дітям з порушеннями психофізичного розвитку. Корекція входить до єдиної системи спеціальної освіти як цілісного педагогічного процесу в освітньому закладі. Здійснення корекційної роботи у спеціальному освітньому закладі на основі доцільно організованого педагогічного процесу передбачає визначення мети та очікуваних ефектів впливу відповідно до його предмета [9].

Корекційна робота у спеціальній освіті спрямована на виправлення порушень та розвиток пізнавальної та емоційно-вольової сфери; особистісних властивостей дітей з порушеннями психофізичного розвитку.

О. Малина [3] прийшла до висновку, що корекція психічного розвитку дітей з ЗПП – складний і багатограний процес. Він торкається не лише усунення чи пом'якшення недоліків у пізнавальній діяльності, а й потребує вирішення особистісних проблем кожної дитини, її ставлень до самої себе, ровесників і дорослих.

Враховуючи індивідуальні особливості дітей із затримкою психічного розвитку, психолог повинен спрямовувати зміст навчання на корекцію конкретних порушень мотиваційно-пізнавальної діяльності.

Диференційований зміст корекційного процесу повинен визначатися такими параметрами:

- загальним розумовим розвитком;
- рівнем знань та уявлень про навколишній світ;
- рівнем розвитку пізнавальних процесів;
- рівнем працездатності;
- сформованістю системи мотивів.

О. Мамічева [5, с.58-63] умовами успішної корекції затримки психічного розвитку дитини вважає такі:

- ранній початок, оскільки від того, наскільки рано почнеться корекція, залежить ефективність її результатів;
- формування батьками або педагогом програми корекції з обов'язковим урахуванням особливостей розвитку конкретної дитини;
- важливою умовою діяльності вихователів повинен бути добір видів гри з дітьми, наявність відповідних іграшок та допомога в побудові дитиною ігрових ситуацій;
- зацікавленість та інтерес дитини в тому, що вона робить;
- стимулювання дитини до виконання фізичних навантажень, які здійснюються у вигляді гри;
- спілкуватися з дитиною бажано на цікаву для неї тематику з акцентом на зосередженні уваги, запам'ятовуванні, розв'язанні простих розумових завдань;

- підтримання активності та зацікавленості дитини тією справою, що вона виконує, з обов'язковою позитивною оцінкою опанованого нею завдання;
- активізація чуттєвого пізнання світу, оскільки початком формування вищих психічних функцій є саме чуттєве ставлення до навколишнього середовища;
- корекція має бути постійна, систематична і їй необхідно підпорядковувати всю діяльність дитини.

О. Семенцова [8] прийшла до висновку, що корекційна допомога дітям із ЗПП в умовах інклюзивної освіти повинна здійснюватися на групових та індивідуальних заняттях, в які необхідно включити ігри та вправи для поширення репертуару засобів спілкування, розвитку комунікативних навичок та навичок взаємодії, формування потреби у спілкуванні та толерантності до однолітків.

О. Косарева зазначає, що розвивальна робота з дітьми з інтелектуальними порушеннями повинна бути спрямована на:

- формування у них різних видів сприйняття;
- формування об'єму пам'яті, розвиток прийомів запам'ятовування;
- навчання дітей предметно-практичним діям, знаряддєвим операціям;
- розвиток наочно-образного мислення, навчання елементарним логічним операціям [2].

У процесі планування занять необхідно дотримуватися таких принципів:

- принцип послідовності, який передбачає поступове ускладнення занять;
- принцип доступності завдань;
- принцип систематичності занять, який передбачає певну частоту занять (бажано не менше двох разів на тиждень);
- принцип закріплення засвоєного із залученням батьків, корекційних педагогів, логопедів.

У процесі навчання дітей з інтелектуальними порушеннями предметно-практичним маніпуляціям психолог формує у них пошукові способи орієнтування в завданні, навчає дитину засвоєнню форми, кольору і величини предметів. В ході занять дитині необхідно показати такі дії, при яких вона могла б зрозуміти, що від умінь визначити форму залежить результат її діяльності [4, с. 43-50].

Д. Шульженко встановлено, що виховання аутичної дитини – це цілісний корекційний безперервний процес, який діє в усіх сферах соціального і мікросоціального життя людини, ґрунтується на врахуванні системних міжкомпонентних зв'язків у психіці та поведінці особистості [10].

На думку В. Башиної, корекційна робота з дітьми з аутизмом повинна проводитися комплексно, групою фахівців різного профілю (включаючи дитячих психіатрів, невропатологів, логопедів, психологів, вихователів) та здійснюватися поетапно, виходячи зі ступеня вираженості аутистичного дизонтогенезу дитини з РСА. Використовувати слід адаптовані для роботи з дітьми з аутизмом звичайні програми з навчання та організації ігор, які мають як загально-дидактичну, так і корекційну спрямованість. Адаптація дитини до умов корекційної роботи базується на використанні найпростіших – тактильних, пантомімічних, моторних форм контактів, протопатичних форм діяльності в умовах вільного вибору [1].

О. Паламар зазначає, що основними шляхами корекції та компенсації недоліків пізнавальної діяльності дитини з порушеннями зору в молодшому шкільному віці є цілеспрямоване формування елементарних функцій сенсорних систем (засвоєння способів сприймання та розпізнавання об'єктів, розвиток сенсомоторної координації та ін.) та активізація вищих психічних процесів – мислення, мовлення, пам'яті (розвиток наочно-дійового та наочно-образного мислення, формування навичок словесного опису предмета, засвоєння прийомів запам'ятовування навчального матеріалу тощо) [6].

І. Саранча, Н. Синчук, З. Моргунова визначали роль засобів педагогічної арт-терапії для корекції емоційної сфери у дітей з порушенням функцій опорно-рухового апарату. Ними був зроблений висновок, що використання ізотерапії та мистецтва орігамі у роботі психолога та корекційного педагога з дітьми з порушенням функцій опорно-рухового апарату є ефективним та позитивним елементом у структурі корекції емоційної сфери, який сприяє гармонійному розвитку особистості вищезазначеної категорії дітей [7].

Отже, аналіз наукових психологічних і спеціальних педагогічних досліджень стосовно особливостей проведення психологічної корекції дітей з порушеннями психофізичного розвитку показав необхідність раннього початку роботи, індивідуальний підхід, врахування психофізичного порушення та залучення усіх учасників інклюзивного простору.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо у дослідженні особливостей прояву та психокорекції емоційних станів дітей з психофізичними порушеннями.

УДК 373.2

*Ю. А. Михальська, кандидат психологічних наук, асистент
І. Л. Рудевич, кандидат психологічних наук, доцент,*

ПСИХОГІМНАСТИКА, ЯК МЕТОД КОРЕКЦІЇ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглянуто найбільш ефективні та рекомендовані механізми впливу психогімнастики на розвиток емоційно-особистісної сфери особистості. Підкреслюється, що заняття з психогімнастики сприяють усуненню перешкод для спілкування, розвитку кращого розуміння себе та інших, зняття психічного напруження, створення можливостей для самовираження. Описано важливість збалансованості емоцій для психічного здоров'я.

Ключові слова: емоції, психогімнастика, спілкування, етюди, ігри, емоційні розлади, психокорекція, психічне здоров'я.

Актуальність проблеми. Емоції є індикатором стану і настрою дитини, її ставлення до навколишнього світу та самої себе, а також – самі істотно впливають на поведінку, розумову і рухову діяльність. Чим менша дитина, тим більше вона перебуває в полоні емоцій. Їй важко управляти своїми почуттями, діями, вона схильна до імпульсивної поведінки.

Розбалансування почуттів сприяє виникненню емоційних розладів, що призводять до відхилення в розвитку особистості дитини, до порушення у неї соціальних контактів. Тому вчасна корекція емоційної сфери особистості є надзвичайно актуальною [4, с.5-32].

Викладення основного матеріалу. Емоції впливають на всі компоненти пізнання: на відчуття, сприйняття, уяву, пам'ять і мислення. Емоційний тон присутній у відчуттях, які можуть бути приємні і неприємні. Вплив емо-

Список використаних джерел:

1. Башина В. М. Ранний детский аутизм. *Исцеление*: Альманах. Москва, 1993. С. 154–165.
2. Косарева О. І. Розвиток пізнавальних процесів дітей з розумовою відсталістю. *Наукові записки РДГУ*. 2014. Вип. 10. С. 36–38.
3. Малина О. Г. Особливості психологічної допомоги дітям із ЗПР. *Проблеми сучасної психології*. 2018. № 1. С. 91–97.
4. Мамайчук І. І. Психокоррекционные технологии для детей с проблемами в развитии. Санкт-Петербург: Речь, 2006. 400 с.
5. Мамічева О. В. Корекція затримки психічного розвитку засобами фізичного виховання. Слов'янськ, 2008. 168 с.
6. Паламар О. М. Психологічні особливості навчально-пізнавальної діяльності дітей з порушеннями зору молодшого шкільного віку: шляхи корекції та компенсації. *Актуальні питання корекційної освіти*. 2017. Вип. 9(2). С. 134–144.
7. Саранча І. Г., Синчук Н. В., Моргунова З. П. Корекція емоційної сфери у дітей з порушенням функцій опорно-рухового апарату засобами арт-терапії. *Актуальні питання корекційної освіти*. 2017. Вип. 9(2). С. 168–177.
8. Семенцова О. М. Теоретичні уявлення про затримку психічного розвитку та визначення напрямків корекційної допомоги дітям в умовах інклюзивної освіти. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2019. Вип. 37. С. 111–120.
9. Хохліна О. П. Психолого-педагогічні основи корекційної спрямованості трудового навчання учнів з вадами розумового розвитку. Київ: Педагогічна думка, 2000. 288 с.
10. Шульженко Д. І. Основи психологічної корекції аутистичних порушень у дітей: монографія / М-во освіти і науки України; НПУ ім. М. П. Драгоманова. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. 385 с.

The article considers the features of psychological correction of children with psychophysical development disorders. On the basis of scientific and practical works of researchers of this problem the specificity of psychocorrectional work depending on psychophysical disturbance is described. It is emphasized that correctional work should cover all participants in the inclusive space.

Key words: psychological correction, children, psychophysical disorders, correctional work.

Отримано: 16.03.2021

цій, перш за все позначається на сприйнятті: для радісної людини все навколо приємно, розсерджена помічає в предметі свого гніву лише те, що підсилює її роздратування.

Для психічного здоров'я необхідна збалансованість емоцій, тому при вихованні емоцій у дітей важливо не просто навчити їх стимулювати себе в процесі вольової дії за допомогою позитивних емоцій, але і не боятися негативних емоцій, що неминуче виникають в процесі діяльності, творчості.

Корисною для корекції емоційної сфери особистості є психогімнастика, оскільки емоції, а особливо їх активні мімічні, жестикулярні та пантомімічні прояви не дають досягти негативним переживанням до патологічного рівня: вони сприяють необхідному розрядженню емоцій, адже через вікові особливості діти часто не усвідомлюють свої психічні проблеми. Крім того, коли діти відтворюватимуть виразні рухи, вони можуть згадати історії, у яких ці про-

блеми виникли, а це правильний шлях до аналізу та спроби подолання цих проблем [2, с.5-54].

Як правило, на заняттях психогімнастикою використовується методика М.І. Чистякової, яка насамперед, спрямована на навчання елементів техніки виразних рухів, на використання виразних рухів у вихованні емоцій і вищих почуттів і набуття навичок в саморозслабленні. У цьому психогімнастика зближується з великою групою методик, що використовують мову тіла в психотерапії порушень спілкування у дітей. Основною метою цих занять є усунення перешкод для спілкування, розвиток кращого розуміння себе та інших, зняття психічного напруження, створення можливостей для самовираження [1, с.5-30; 4, с.5-32].

Сприймання зовнішнього виявлення емоцій збуджує відповідні емоційні переживання та реакції в людей і відіграє суттєву роль у спілкуванні.

Також необхідно враховувати, що вираз обличчя відіграє важливу роль у спілкуванні. К. Ізард вважав, що відображені на обличчі емоції виражають більше, ніж мовлення. Тому для формування взаємної прихильності між матір'ю та малям, для його повноцінного розвитку необхідно, щоб мати розуміла, що їй «повідомляє» дитина, а та має «побачити» та відчувати емоційну реакцію матері [3, с.5-55].

Варто не забувати, що у процесі оволодіння технікою виразних рухів дитина вчиться розпізнавати відповідні почуття і емоційні стани оточуючих, називати їх словами й адекватно реагувати на них. Розвиток емоційного словника, вміння усвідомити і висловити свої переживання запобігає виникненню у малюка емоційних проблем, нервового напруження.

Один з провідних механізмів впливу психогімнастики на розвиток емоційно-особистісної сфери дитини ґрунтується на психотерапевтичній природі гри та мистецтва. Дітей спонукають до відображення своїх емоційних переживань у розповідях, малюнках, інсценівках. Зображаючи уявні небезпечності і переживаючи перебільшені страхи, через пересичення звільняються від психотравмуючої дії емоційних переживань. Цей механізм психокорекції поширюється не тільки на страхи, а і на гнів, агресивність, гидливість, ревності та ін.

Протягом занять психогімнастикою необхідно звернути увагу на дітей із пониженим фоном настрою, а також на реакцію однолітків, на депресивний вигляд та поведінку цих дітей.

Слід не забувати, що під час зображення емоцій страху та гніву, незважаючи на дуже виразне зовнішнє відтворення та деяке збудження, у дітей завжди залишається розуміння, що вони переживають їх не насправді. Цей нюанс потрібно використовувати в подальшому для знецінення деяких реальних страхів у дітей. Розвиток у дитини здатності говорити про емоції свідчить про оволодіння не просто

відповідними термінами, але й засобами міжособистісної взаємодії.

Особливо важливо пам'ятати про значення називання емоцій у психогімнастиці. Оскільки це допомагає в емоційному усвідомленні дитиною себе [2, с.5-54].

Під час проведення занять психогімнастикою може з'явитися психоемоційне напруження, в таких випадках, часто використовують психом'язове тренування.

При проведенні занять психогімнастики використовуються спеціальні етюди та ігри для тренування уваги, пам'яті, спостережливості, витримки, а також оволодіння певним компонентом відповідних психічних станів (увага, зосередженість, розслабленість, гнів, страх). Можливість, граючи, уявно пережити зосередженість або страх робить ці стани більш контрольованими, більш залежними від людини.

Дітям, які пройшли курс психогімнастики, стає простіше спілкуватися з однолітками, легше висловлювати свої почуття і краще розуміти почуття інших. У них виробляються позитивні риси характеру (впевненість, чесність, сміливість, доброта і т. п.), з часом зникають невротичні прояви (страхи, різного роду побоювання, невпевненість) [4, с.5-32].

Отже, психогімнастика прилягає до психолого-педагогічних та психотерапевтичних методик, спільним завданням яких є збереження психічного здоров'я та попередження емоційних розладів.

Список використаних джерел:

1. Алябьева Е.А. Психогимнастика в начальной школе: методические материалы в помощь психологам и педагогам. Москва: ТЦ Сфера, 2003. 88 с.
2. Психогимнастика. Старший дошкольный возраст / упоряд. О. А. Атемасова. Харьков: Вид-во «Ранок», 2010. 60 с.
3. Психогимнастика у початковій школі / упоряд. О. А. Атемасова. Харьков: Вид-во «Ранок», 2010. 160 с.
4. Чистякова М. И. Психогимнастика / под ред. М. И. Буянова. 2-е изд. Москва: Просвещение: ВЛАДОС, 1995. 160 с.

The article considers the most effective and recommended mechanisms of influence of psychogymnastics on the development of the emotional and personal sphere of personality. It is emphasized that psychogymnastics classes help to remove obstacles to communication, develop a better understanding of yourself and others, relieve mental stress, create opportunities for self-expression. The importance of emotional balance for mental health is described.

Keywords: emotions, psychogymnastics, communication, sketches, games, emotional disorders, psychocorrection, mental health.

Отримано: 16.03.2021

УДК 617.7+612.85

*Ю. А. Михальська, кандидат психологічних наук, асистент,
В. В. Грубляк, кандидат медичних наук, доцент*

ОГЛЯД СУЧАСНИХ МЕТОДІВ ДІАГНОСТИКИ СЕНСОРНИХ ПОРУШЕНЬ

У статті розглянуто найбільш ефективні та рекомендовані методи комплексної діагностики зору та слуху. Підкреслюється, що рання діагностика сенсорних порушень в дітей дає змогу вчасно надати їм необхідну допомогу. Описано важливість правильної інтерпретації результатів об'єктивних методів дослідження сенсорних функцій.

Ключові слова: сенсорні порушення, зір, слух, діагностика, обстеження, лікар, діти.

Актуальність проблеми. Сенсорне сприйняття світу є основою інтелектуального розвитку дитини. Загальна картина світу починає складатися у новонародженого з моменту зорового, слухового, тактильного, нюхового і смакового контакту з навколишнім світом. Диференціюючи сенсорні системи за кількістю отриманої інформації, необхідно підкреслити, що більш важливими для навчання є зір і слух. Саме через зоровий та слуховий аналізатори людина отримує найбільше вражень від навколишнього світу.

За допомогою зору пізнаються істотні ознаки різноманітних об'єктів (світло, колір, величина), здійснюється орієнтування в просторі, сприймається образотворче та архітектурне мистецтво, спостерігаються складні зміни в природі. А найважливіша роль слуху в оволодінні людини мовою [4, с.80-111].

При порушенні їх діяльності у дитини виникають значні труднощі в пізнанні світу та орієнтуванні в ньому, в здійсненні контактів з людьми, у різних видах діяльності.

Викладення основного матеріалу. На сьогодні в світі розроблений значний діагностичний інструментарій, що спрямований на виявлення функціональних можливостей та порушень розвитку у дітей раннього віку. В Європі широко відома «Мюнхенська функціональна діагностика розвитку» дітей раннього віку, створена в Мюнхенському університеті та Інституті соціальної педіатрії. Дана діагностика була розроблена групою фахівців під керівництвом професора, доктора медичних наук Теодора Хельбрюгге. На підставі його десятирічних наукових досліджень дитячого розвитку були отримані нові знання з напрямку ранньої діагностики, ранньої терапії та ранньої соціальної адаптації дітей з обмеженими можливостями [3, с.13-17].

На сьогоднішній день існує багато методів ранньої діагностики сенсорних порушень.

Обстеження слуху – найважливіша частина слухової діагностики. Ще в 1976 році Джеймсом Джергером і Дебрю Хаес запропонований принцип комплексної діагностики слуху у дітей раннього віку. Згідно з яким в педіатричній аудіології при визначенні ступеня і характеру зниження слуху не можна покладатися на результати одного тесту. Діагностика слуху у дітей раннього віку повинна бути комплексною і включати в себе об'єктивні методи дослідження слуху і поведінкову аудіометрію.

В даний час загальноприйнятими компонентами комплексного об'єктивної діагностики слуху у дітей раннього віку є такі види діагностики:

- **об'єктивна аудіометрія** – дослідження, результати якого не залежать від відповіді пацієнта;
- **імпедансна аудіометрія** застосовується при диференціальній діагностиці захворювань середнього вуха та для отримання даних про функціональний стан VII і VIII пар черепно-мозкових нервів і стовбура мозку;
- **реєстрація викликаного отоакустичної емісії** може проводитися без вікових обмежень. Суть полягає в тому, що кожне здорове вухо у відповідь на звук реагує вібрацією клітин внутрішнього вуха. Ця вібрація спричиняє власний, дуже слабкий, специфічний звук – своєрідне відлуння, що з'являється, якщо дитина чує. Тривалість обстеження 10-20 хв. [1, с.17-35];
- **реєстрація коротколатентних слухових викликаних потенціалів** застосовується для дослідження слуху у дітей молодших вікових груп (можна зареєструвати вже в перші години життя дитини) і осіб з певним психоневрологічним станом, які не здатні адекватно виконувати інструкції лікаря.

Проаналізувавши результати всіх тестів, лікар з фрагментів становить справжню картину стану слуху. Результати об'єктивних методів дослідження, згідно з принципом комплексної об'єктивної діагностики слуху в дитячому

віці, перевіряють за допомогою поведінкової аудіометрії, використовуючи відповідний віку метод.

Сучасна техніка, в свою чергу, розширює можливості офтальмолога. До найбільш популярних методів проведення діагностики можна віднести наступні процедури:

- **візометрія** – допомагає визначити гостроту зору за допомогою використання різних таблиць;
- **пневмотонометрія** – вимірювання внутрішньоочного тиску безконтактним методом;
- **біомікроскопія** – даний спосіб дозволяє здійснити максимально докладне візуальне дослідження ока;
- **ультразвукове дослідження** – дозволяє розглянути двовимірне зображення склоподібного тіла, орбіти і задню частину ока;
- **електроретинографія** – дозволяє реєструвати зміни електричної активності клітинних елементів сітківки під дією світлового подразника. Ця процедура допомагає оцінити функціональний стан шарів сітківки зорового нерву [2, с.25-41].

Отже, завдяки сучасним технологіям повинна проводитися рання діагностика сенсорних порушень в дітей, що дає змогу вчасно надати їм необхідну допомогу. І відповідно, в майбутньому надає можливість багатьом дітям з порушеннями сенсорних функцій навчатись у звичайних класах або, при наявності супутніх соматичних, психічних та неврологічних захворювань, за індивідуальною програмою.

Список використаних джерел:

1. Дитина зі світу тиші: на допомогу батькам нечуючої дитини: науково-методичний посібник / уклад.: Н. А. Зборовська та ін.; за ред. С. В. Кульбіди Київ: СПКТБ УТОГ, 2011 328 с.
2. Лекішвілі С. Е. Практична офтальмологія: навч. посіб. Суми: Сумський державний університет, 2015. 234 с.
3. Основи діагностичної діяльності корекційного педагога в роботі з дітьми з комплексними порушеннями розвитку: методичні рекомендації / Чеботарьова О. В., Гладченко І. В., Ярмола Н. А.). Київ, 2019. 46 с.
4. Михальський А. В., Жигульова Е. О., Михальська Ю. А. Здоров'язберігаючі технології при роботі з дітьми із особливими освітніми потребами: навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2020. 228 с.

The article considers the most effective and recommended methods of comprehensive diagnosis of vision and hearing. It is emphasized that early diagnosis of sensory disorders in children allows them to provide the necessary assistance in a timely manner. The importance of correct interpretation of the results of objective methods of research of sensory functions is described.

Key words: sensory disturbances, vision, hearing, diagnosis, examination, doctor, children.

Отримано: 16.03.2021

УДК 159.922.6-053.4.-056.313

А. В. Мішеніна, аспірант,

Т. О. Докучина, кандидат педагогічних наук, доцент

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ ДОШКІЛЬНИКІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

У статті здійснено теоретичний аналіз проблеми психічного розвитку дітей дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями. Визначено особливості психічного розвитку дошкільників з інтелектуальними порушеннями.

Ключові слова: психічний розвиток, дошкільники з інтелектуальними порушеннями, пізнавальна діяльність.

Постановка проблеми. Одним із актуальних питань спеціальної освіти є організація корекційної роботи з дітьми дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями. Психічний розвиток дітей з інтелектуальними порушеннями має свої особливості, які слід враховувати з метою забезпечення якісної корекційно-розвиткової роботи.

Аналіз останніх досліджень. Значну увагу вчених у корекційній психопедагогіці привертає проблема психічного розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями та організації корекційної роботи з ними (В. Бондар, Л. Ваніна,

В. Липа, С. Миронова, В. Синьов, О. Хохліна та ін.). Вивчення особливостей розвитку дошкільників з інтелектуальними порушеннями, шляхів та засобів корекції порушень психічного розвитку у них висвітлено у працях таких вчених як Л. Виготського, К. Лебединської, М. Певзнер, М. Семаго, Н. Серомахи, Г. Сухарєвої, М. Шеремет, Д. Шульженко [2; 4]. Психологічні особливості дітей дошкільного віку з порушеннями пізнавальної діяльності розглядалися у працях М. Матвєєвої, С. Миронової, В. Синьова, О. Хохліної та ін. Не зважаючи на значний доробок досліджень вчених, питан-

ня психічного розвитку дошкільників з інтелектуальними порушеннями залишається актуальним.

Метою нашого дослідження є визначення особливостей психічного розвитку дошкільників з інтелектуальними порушеннями.

Виклад основного матеріалу. Динаміка психічного розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями характеризується повільністю розвитку вищих психічних функцій. У структурі психофізичного порушення наявні психомоторні розлади, недорозвиток мовлення, емоційні реакції з'являються значно пізніше, несформована предметна діяльність та низький рівень пізнавальної діяльності [2; 4].

В. Синьов зазначає, що у дітей з інтелектуальними порушеннями починають низька допитливість та уповільнена навчальність, тобто здатність засвоювати суспільний досвід у вигляді знань, умінь та навичок. Через порушення всіх пізнавальних процесів спостерігаються недоліки й в розвитку емоційно-вольової сфери [4].

У дошкільному віці (від 3 до 7 років) у дітей з типовим розвитком посилюється пізнавальна активність, їх цікавить не лише форма і вигляд предметів, а й залежності між ними. Однак, у дітей з порушеннями пізнавальної діяльності спостерігається знижений темп розвитку сприймання. Лише на п'ятому році життя дошкільники з інтелектуальними порушеннями починають здійснювати вибір за зразком (колір, форма, розмір), адже страждає цілісність їхнього сприймання. Діти з інтелектуальними порушеннями не можуть користуватися практичним орієнтуванням. Виділяючи певну властивість на занятті, вони не використовують ці знання і досвід у повсякденному житті [1].

Л. Виготський зазначав, що наочно-дійове мислення дошкільників з інтелектуальними порушеннями характеризується значним відставанням у темпі розвитку. Не всі старші дошкільники здатні самостійно вирішити прості практичні завдання. Навіть набутий досвід стосовно використання певних предметів дитина з інтелектуальними порушеннями не здатна переносити у нову ситуацію [5]. Як зазначає М. Семаго, дії дітей цієї категорії є непродуктивними. У мовленні наявна лише оцінка результату – «ніяк», «не можу», «не хочу» тощо. Страждає і становлення абстрактно-логічного мислення. Розвиток пам'яті дітей з порушеннями інтелекту теж має певні особливості. У дошкільників спостерігаються труднощі у збереженні та відтворенні інформації, знижений обсяг пам'яті [3].

І. Мамайчук зазначає, що у дошкільників з інтелектуальними порушеннями відзначається свосвідність опанування діями. В діях з предметами наявні маніпуляції, які не спрямовані на виявлення властивостей та відношень пред-

метів. Хоча продуктивні види діяльності сприяють формуванню цілісного образу предмета. Лише на шостому році життя з'являються відповідні процесуальні дії, однак ігрова діяльність без спеціального навчання не формується [2].

У дітей з інтелектуальними порушеннями передусім формуються навички самообслуговування відносно предметної діяльності. Цей процес є складним і довготривалим, оскільки їх предметні дії характеризуються несформованістю і недосконалістю [4]. Дітям важко зрозуміти логіку та послідовність дій, які треба виконати. Хоча в цілому, у них може бути різний рівень сформованості елементів трудової діяльності.

Висновки. Отже, проблема психічного розвитку дошкільників з інтелектуальними порушеннями є актуальною, оскільки це створює основу для формування уявлень про навколишній світ, навичок самообслуговування, правильної поведінки та особистості в цілому. Аналіз літературних джерел засвідчив, що психічний розвиток дітей дошкільного віку з порушеннями інтелектуальними порушеннями не сприяє гармонійному пізнанню навколишнього світу. Знання особливостей розвитку психічних процесів дає змогу створити сприятливі умови для організації якісної корекційно-розвиткової роботи з цією категорією дітей.

Список використаних джерел:

1. Дидактичні та методичні засади спеціальної освіти розумово відсталих дошкільників: навч.-метод. посіб. / Н. О. Макаруч, А. М. Висоцька, О. В. Чеботарьова, А. В. Міненко, С. В. Трикоз, Г. О. Блеч., І. В. Бобренко, І. В. Гладченко. Київ. 2014. 337 с.
2. Мамайчук И. И. Психокоррекционные технологии для детей с проблемами в развитии. Санкт-Петербург: Речь, 2010. 400 с.
3. Семаго Н. Я., Семаго М. М. Проблемные дети: Основы диагностической и коррекционной работы психолога. Москва: АРКТИ, 2000. 208 с.
4. Синьов В. М., Матвеева М. П., Хохліна О. П. Психология разумово відсталої дитини: підручник. Київ: Знання, 2008. 359 с.
5. Спеціальна психологія. Тексти: навч. посіб. / за ред. М. П. Матвеевої, С. П. Миронової. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 2001. Ч. II. 140 с.

The article provides a theoretical analysis of the problem of mental development of preschool children with intellectual disabilities. It is determined of mental development of preschool children with intellectual disabilities.

Key words: mental development, pre-schoolers with intellectual disorders, cognitive activity.

Отримано: 16.03.2021

УДК 159.923

L. A. Onufriieva, Dr. in Psychology, Professor, Head of the Department of General and Applied Psychology

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL POTENTIAL IN THE STRUCTURE OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF PERSONALITY OF SPECIALISTS OF SOCIONOMIC PROFESSIONS

Констатовано, що соціально-психологічний потенціал особистості є рушійною силою розвитку та успіху. Показано роль сімейного виховання, емоційної родинної підтримки та сімейних традицій у психологічному потенціалі у структурі професійного становлення особистості фахівців соціономічних професій. З'ясовано, що у сім'ї відбувається розвиток, продовження і заглиблення професійного самовизначення особистості: розширюється та корегується образ професіонала, Я-концепція успішного професіонала, відбувається прийняття і самоусвідомлення себе як професіонала, переглядається відношення до професії і себе в ній. Встановлено, що сімейний та автобіографічний масштаб професійного становлення особистості фахівців соціономічних професій визначає межі їх особистісної успішності засобами вчинків акме-змісту, які за своєю важливістю й значущістю для фахівця відображають соціально-психологічний потенціал особистісної успішності, професійну та особистісну компетентність.

Ключові слова: особистість, соціально-психологічний потенціал, професійне становлення, сімейне виховання, сім'я, соціономічні професії, професіонал, самореалізація, самоусвідомлення, особистісна успішність, професійна та особистісна компетентність.

The introductory part. The analysis of psychological studies on the problem of personal progress demonstrates the lack of a clear, logically structured understanding of the necessary system of indicators on which there could be possible to determine the social and psychological potential level of human

success achievement. The most successful variant of this research is to study social and psychological potential in the structure of the professional formation of a specialist of socio-economic professions. Having really lived a life, having experienced the whole range of personal and family events, the per-

son is being improved, self-realized, overcoming passivity and randomness of his existence.

The aim of the research is to study the social and psychological potential in the structure of professional becoming of specialists of socioeconomic professions.

The basis for the **theoretical and methodological study** includes the scientific and psychological conception of a man as a subject of mental activity and position of the subject and action paradigm of a personality study (K.O. Abulhanova-Slavska, A. Brushlynskyi, V. Romenets, S. Rubinshtein, V. Tatenko, T. Tytarenko and others), conceptual views on the nature of personal success (A. Maslow, M. Papucha, O. Kresan, H. Lozhkin, V. Rudniev and others); life and professional personal development within the ontogenetic studies on the problems of vital temporal perspective (D. Elkin, V. Zinchenko, V. Kovaliov, O. Laktionov, N. Lohinova, T. Tytarenko, V. Romenets and others), and autobiographical field of a personality as a part of his life development (Y. Holovakha, Y. Zabrodin, I. Kon, O. Kronyk, I. Manokha, O. Starovoienko and others); the formation of personality as a subject of professional activity, in particular of socionomic type (M. Ginzburg, Yu. Zabrodin, Ye. Klimov, O. Konopkin and others); the specifics of life and professional self-determination of personality (B. Ananiev, Ye. Holovakha, L. Orban-Lembryk, O. Savchuk and others). The problem on life perspectives, programs, aims and predictions is highlighted (B. Ananiev, O. Asmolov, H. Ball, O. Bondarenko, N. Lohinova, H. Lozhkin and others). The study on the analysis of professional activity of socionomic type and improving its productivity was held (O. Bondarenko, N. Volianuk, L. Dolynska, N. Poviakel, I. Popovych, N. Prorok, O. Romanova, O. Sannikova, N. Shepeliava, N. Shevchenko and others).

Results of research and their discussion. The success is a concept that comprises not a single accidental phenomenon, but repeatedly verified life experience, formed through positive thinking and lifestyle, based on the motivation to achieve the goal through targeted activities, the desire to develop harmoniously.

According to K.O. Abulkhanova-Slavska, the indicator of the development of the personality is the level of subjectivity, the ability to active transformation of their life conditions and personal attitude to it (Абульханова, 1999). The main mechanism of personal activity of the subject is social and psychological potential, which provides the orientation on social changes, development of new life guides, understanding, awareness and understanding of what is happening, its synthesis and prediction of development. An integral indicator of such a mechanism work should be the level of individual social adaptability to changing life conditions. A particular interest concerning the problem of the subject's success is presented in works of the scientific researches guided by K.O. Abulkhanova (Абульханова, 1999).

The professional self-determination of a person begins far in his childhood, when a child in the children's game takes on a social and psychological potential and plays the associated behavior. The life plan covers the personal self-determination, i.e. moral image, lifestyle, level of claims. The choice of profession is essential for a human. Professional self-determination begins in childhood and ends in early adolescence, when it is necessary to take certain decision that will affect the further life.

The correct choice of profession is often influenced by parents' directives who want the children to compensate for their shortcomings in the future in the same activities which they were not able to realize themselves. The study shows that most of the children agree with the choice of parents. But children forget that they will work on the chosen specialty, but not their parents.

There is no perfect age to start personal business, i.e. life experience and professional knowledge, skills are important for successful professional activities. Most people in order to take the first step, wait for the financial support or help from the family. Good health is a natural need for successful professional activities. A large amount of work and psychological stress requires normal emotional state, which largely depends on the emotional state of the family. It is important to be ready to cede personal interests in order to achieve success and work tirelessly until the goal is reached at the initial phase of professional activities, as well as at the next stages of the development.

Family relations play an important role in the business and personnel decisions, but they are too limited by a narrow circle of close relatives. The role of family relations in the establishment of social and psychological potential of a personality can not be overstated, whether the influence of parents and family education, or the relationship between spouses. Most workers are married before the start of professional activities. The support of a spouse can play a great and significant role, especially when a woman is making a professional career. Family usually can provide a financial support and show understanding and psychological support (Onufrieva, 2015).

In modern stage of society development the character features of modern specialists' psychological portrait are developed and organized intuition, creativity, constant desire for self-actualization and self-realization, focus on the end result and the system of psychological defense.

B. Ananiev notices that the psychological potential of the personality is the driving force of society development and may be exhausted and filled at different levels of activities, so you should cleverly treat the human resources (Ананьев, 2001). The conscious analysis and assessment of personal capabilities and achievements becomes the key in creating psychological potential of the personality.

In the studies Y. Ilin concluded concerning the correlation between motivation and personality traits, noting that the characteristics of motivation, being consolidated, become properties of the personality (Ильин, 2006). If a personality of a future specialist is focused on the success, he/she moves steadily to the purpose of his/her activities, waiting for successful results. The researcher Y. Klimov in the position on the success of professional work focuses on a human as a subject and initiator of business activity. He notices that the main problem is the adaptation to a particular social organization and the problem on subject's self-realization through business activity, innovation (Климов, 1995).

The basic empirical referents of social and psychological potential of a successful personality consist of: psychological stability; self-esteem; sense of social support; personal referentness; the level of conflict; moral and ethical normativity (Онуфриева, 2015).

The development of the personality as a subject of professional activity, and the effectiveness of acquiring professional experience is a derivative of the adequacy degree of the subject's reflection of the requirements of professional activity, professional suitability, the nature of professional motivation and the development level of the individually unique ways of solving professional problems. It has been proved that in this context, a harmonious combination of personal and professional maturity of the subject of professional activity is important. This makes not only its effectiveness, but also the development of social and psychological potential of personality, the formation and development of Me as a professional, self-affirmation and self-actualizing in professional socionomic type activity, professional socialization in general (Онуфриева, 2020).

Conclusions. It is established that social and psychological potential of a personality is the driving force of society's development and the key to long life and can be manifested in two behavioral tendencies: in forming a constructive idea in the society and psychological guidance on the vital need for joint formation of creative activity of a healthy lifestyle, interested attitude to the personal life and in the formation of directives of a passive-waiting type. It is found that the social and psychological potential is based on the aggregation of mental and psychophysiological properties of the personality. It is established that family education, emotional family support and family traditions play a key role in the social and psychological potential of personal progress and professional development of socionomic specialists' personalities, formation and development of personality's progress in professional activities, which contribute to the formation of personal «Me» of the personality as a regulatory function in unstandard situations of interaction. Me-concept of a successful professional are being enriched and corrected, the acceptance and self-realization of oneself as a professional takes place, the relation to the profession is being

reviewed. Family and autobiographical scope of professional formation of socio-economic specialists' personality defines the limits of their personal progress by means of actions of acme-content that reflect psychological potential of personal progress, professional and personal competence by their importance and significance for a specialist.

Список використаних джерел:

1. Абульханова К. А. Психология и сознание личности: избр. психол. труды. Москва: Моск. психолого-соц. институт; Воронеж: НПО «МОДЭК», 1999. 224 с.
2. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания. Санкт-Петербург: Питер, 2001. 282 с.
3. Ильин Е. П. Эмоции и чувства. Санкт-Петербург: Питер, 2006. 544 с.
4. Климов Е. А. Образ мира в разнотипных профессиях. Москва: МГУ, 1995. 224 с.
5. Онуфрієва Л. А. Розвиток професіоналізму майбутніх фахівців соціономічних професій: соціально-психологічний вимір: монографія. Київ: Видавець Бихун В. Ю., 2020. 320 с. ISBN 978-617-7699-08-7.
6. Онуфрієва Л. А. The issue of professional formation and development of future socio-economic specialist's personality. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, III (25), Issue: 49, Budapest, 2015. P. 72–75.
7. Onufrieva L. A. The psychological potential of socio-economic specialists' personal progress in the light of family education. *Проблеми сучасної психології: зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України* / за наук. ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої.

Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2015. Вип. 30. С. 448–457.

8. Onufrieva L. A. The Psychology of Professional Realization of a Future Specialist's Personality: Theoretical and Methodological Aspect. Monograph. BonusLiber: Rzeszów, 2017. 194 s. ISBN 978-83-65441-83-6.
9. Фромм Э. Душа человека. Москва: Республика, 1992. 430 с.

It is stated that social and psychological potential of a personality is the driving force for the development and success. The role of family education, emotional family support and family traditions in the psychological potential is shown in the structure of the professional development of socio-economic specialists' personality. It is found out that the family is the place of development, formation and deepening of professional self-determination of the personality: the image of a professional, Me-concept of a successful professional are being enriched and corrected, the acceptance and self-realization of oneself as a professional takes place, the relation to the profession is being reviewed.

It is established that family and autobiographical scope of professional formation of socio-economic specialists' personality defines the limits of their personal progress by means of actions of acme-content that reflect the social and psychological potential of personal progress, professional and personal competence by their importance and significance for a specialist.

Key words: personality, social and psychological potential, professional development, family education, family, socio-economic professions, professional, self-realization, self-consciousness, personality success, professional and personal competence.

Отримано: 16.03.2021

УДК 37.01378

О. М. Опалюк, кандидат педагогічних наук, доцент

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО СПІЛКУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА

У статті описується соціокультурні особливості спілкування соціального працівника. Враховуючи важливість культури спілкування соціального працівника в життєдіяльності індивіда чи групи людей, розглянуто основні елементи культури, які безпосередньо стосуються процесу професійного спілкування соціального працівника.

Ключові слова: національна самосвідомість, міжособистісна взаємодія, культура спілкування, культура мовлення, соціокультурні та етнопсихологічні особливості спілкування, соціальний працівник.

Спілкування соціального працівника невід'ємне від соціокультурної ситуації, яка по-різному впливає на його структуру, функції, способи прояву. Щодо змісту поняття «культура» (від лат. *cultura* – догляд, освіта, розвиток), то воно є багатограним і розглядається в широкому й вузькому розумінні. Широкий план культури охоплює все, властиве людині, набуває вихованням, все те, що її формує і за допомогою чого вона стає соціально активною, цілісною особистістю. Водночас до культури належать і суспільно санкціоновані способи діяльності й поведінки індивідів. Тобто культура – це протилежність природі, сукупність результатів людської діяльності; це процес і результат виокремлення людини з природи, створення нової реальності і способу свого існування. Культура втілює стиль мислення людини, вона охоплює всі аспекти суспільного життя, характеризує широту і глибину знань особистості, її вихованість, уміння висловити свою думку, вислухати іншу людину і зробити правильні висновки. Саме таке розуміння культури передбачає, що її змістом стає історична зміна природних і соціальних умов життя, розвиток соціальних сил і здібностей, тобто становлення й розкриття як сутності самої людини, так і всього багатства й розмаїття створюваної нею дійсності. Вузьке значення культури пов'язують із способом людської діяльності і спілкування, із організацією цих процесів, виявленям того ґрунту, який дає змогу сприяти ефективній життєдіяльності суспільства та особи в цілому.

Складовою культури людини й того соціального середовища, в якому відбувається її взаємодія із собою подібними, є культура спілкування. В ній відбиваються ціннісні орієнтації, позиції, соціальні ролі, які виконує індивід у суспільстві. Культура спілкування соціального працівника визначає спо-

соби взаємодії людей у конкретних ситуаціях, виходячи з норм, традицій, національної своєрідності суспільства. Кожна епоха позначена певною своєрідністю культури спілкування, яка, з одного боку, відповідає загальнолюдським цінностям, а з іншого – етнопсихологічній специфіці конкретного соціуму. Варто виокремити два рівні контекстів культури. Стосовно культури високого контексту, то вона характеризується тим, що в ній інформація подається в неявній формі: вона зрозуміла тільки тим, хто має досвід перебування в даному культурному середовищі. Сутність культури низького контексту полягає в тому, що в ній між індивідами постійно підтримується певна психологічна дистанція, саме тому інформація, яка доходить до суб'єктів, повинна мати відкритий характер [4].

Культура спілкування соціального працівника залежить не лише від особистості, її комунікативних можливостей, але й від набутих людською знань, умінь та навичок встановлювати контакти. Важливе значення мають також комунікативні установки особистості на спілкування з іншою людиною, яка розглядається як найвища цінність суспільства. Культура спілкування соціального працівника пов'язана із культурою мовлення, тобто здатністю індивіда використовувати оптимальні для конкретної ситуації мовні засоби, етичні норми. Відповідно до сучасних уявлень культура спілкування може визначатися такими показниками й характеристиками: ступінь довершеності в оволодінні комунікативною системою знань; сукупність умов, що забезпечують високу комунікативну компетентність, а також рівень комунікативної підготовки людини; мова та інші допоміжні засоби комунікації (жестикаліція, мистецтво, а на найвищому щаблі розвитку культури – письмо), ступінь

відповідності мови літературним нормам; комунікативна установка на спілкування з іншою людиною як найвищою цінністю; сукупність моральних вимог, які стають для людини складовою її звичок і навичок, що виявляються в її повсякденній манері спілкування; уміння застосовувати етичні норми спілкування, комунікативні знання відповідно до етнопсихологічних особливостей індивіда, норм моралі конкретного суспільства та з урахуванням загальнолюдських цінностей; система суспільно визнаних категорій, настанов, забобонів, звичаїв, традицій, які регламентують міжособистісні стосунки [6].

Кожна група чи конкретна людина має свою специфічну культуру спілкування, що складається протягом усього їх розвитку та враховує суспільно-історичний, соціокультурний, соціально-психологічний, політико-економічний, правовий, міжнародний, екологічний впливи. Щодо культури спілкування соціального працівника в групі, то вона не обмежується особливим морально-психологічним кліматом чи цінностями, які закладено в основу взаємодії, вона формується протягом певного проміжку часу й не піддається простому маніпулюванню. Приміром, складовими культури ділового спілкування соціального працівника в організації можуть бути: етико-психологічна система норм і цінностей спілкування; засоби, що містять технології спілкування та стиль взаємодії; способи внутрішньої згуртованості тощо. Вплив культури спілкування соціального працівника в організації на становлення зайнятих у ній працівників виявляється в засвоєнні ними комунікативних особливостей взаємодії, етико-психологічних норм спілкування, цінностей і способів поведінки, видів і форм спілкування, засобів впливу на партнерів та ін. Культура спілкування соціального працівника в організації впливає на поведінку і сферу взаємодії як керівника, так і всіх інших працівників, зокрема на: вибір форми та стилю спілкування; використання тактичних засобів взаємодії з погляду морально-психологічних та естетичних цінностей; особисту манеру спілкування, міру такту, культуру мовлення й мовний етикет; сферу й рівень спілкування за відповідними моральними нормами.

На рівень культури спілкування соціального працівника в групі (організації) впливають такі чинники: рівень загальнокультурного розвитку країни, її матеріальний, духовний стан у конкретний період становлення, що визначає комунікативну культуру конкретної групи та її суб'єктів; рівень розвитку конкретної особистості, стан її комунікативного потенціалу, зв'язки із соціумом; комунікативний рівень розвитку групи, стан її соціально-психологічного простору; система зовнішніх зв'язків, наявність зовнішніх партнерів зі взаємодії, зовнішніх каналів доступу сторонньої культури спілкування, ступінь інтенсивності таких зв'язків, їх об'єктивний чи суб'єктивний характер; комунікативно-правовий та організаційно-культурний порядок у групі, в установі чи навчальному закладі; загальні, національні, галузеві, конкретно групові схеми взаємодії учасників спілкування, які забезпечують запрограмований рівень культури спілкування членів групи [5].

Враховуючи важливість культури спілкування соціального працівника в життєдіяльності індивіда чи групи людей, детальніше розглянемо ті основні елементи культури, які безпосередньо стосуються процесу спілкування. Щодо символів, то під ними розуміють слова, речі та жести, які мають суто конвенційне значення. До символів на рівні національної культури належать весь мовний спектр, специфічна група понять з історії етносу та його традиційної емблематики, а на рівні асоціативного контексту – абрєвіатури, жаргон, усталені вирази, манера одягатись і ознаки належності до певного визначеного суспільного кола, що дає змогу вирізняти одне одного членам тієї чи іншої соціальної групи. Як бачимо, мова є однією з основних ознак етносу, першоосновою будь-якої культури. У культурі спілкування соціального працівника мова є засобом комунікації, ділового взаємозв'язку учасників комунікативного процесу. Водночас проголошене співрозмовником слово стає відображенням психічного стану індивіда, його культури в спілкуванні. На сьогодні культура спілку-

вання й мова соціального працівника виявилися об'єднаними в царині духовних вартостей. Культура мовлення соціального працівника – це надійна опора учасників спілкування у вираженні думки, виробленні етичних норм ділової взаємодії. Інший елемент культури – ритуали (від лат. *ritualis* – обрядовий) характеризується як сукупність обрядів, церемоній, звичаїв, що застосовуються у спілкуванні як колективні дії, які не мають технічного значення, хоча в тій чи іншій культурі спілкування відповідають певним соціальним потребам. У спілкуванні ритуали передусім використовують у проведенні зборів, діловому листуванні, обговоренні планів, підведенні підсумків тощо. Ритуали у спілкуванні здійснюються відповідно до традицій (від лат. *traditio* – передача; форма передавання соціального досвіду, ідей, звичаїв, норм від покоління до покоління), які є елементом загальної соціальної та культурної спадщини народу, що передається від покоління до покоління і зберігається в суспільствах упродовж тривалого часу. У спілкуванні традиції виступають у формі звичаїв, що відтворюють норми взаємодії й забезпечують стійкість комунікативної культури. В тій чи іншій культурі етносу традиції відіграють більшу чи меншу роль.

Як елемент культури цінності є своєрідним соціальним механізмом соціального працівника, що відтворює, зберігає, захищає, розвиває й передає все те корисне, що накопичилось у суспільстві, охоплюють не завжди чітко усвідомлені, але стійкі уявлення про добро і зло, красиве і спотворене, істинне чи облудне, справедливе чи несправедливе. У спілкуванні цінність розуміють як здатність індивіда вдовольняти людську потребу в соціальних контактах, як усвідомлення свого місця в системі соціальних і міжособистісних зв'язків. Якщо визначається значущість суб'єктивних спілкування один для одного в якісних і кількісних показниках, якщо добір і використання потрібних комунікативних властивостей характеризується інтересами й потребами людей, то цінність є об'єктивною. Серед суб'єктивних цінностей виокремлюють оцінки, установки, норми, закріплені в людській свідомості як способи й критерії, на основі яких оцінюється дійсність та організовується спілкування. В культурі спілкування закладена сукупність історично вироблених цінностей, вартостей духовно-етичного світу людей, що дає змогу оцінити потреби людини, у тому числі й потребу в спілкуванні, способи їх вдоволення, збагнути спілкування як підтвердження «Я» іншими, осягнути світ соціальних і міжособистісних зв'язків, в якому живе індивід. Складовою культурного освоєння людиною реальних взаємозв'язків є соціальні цінності, які характеризують значущість для суспільства чи індивіда певних особливостей взаємодії.

Отже, щодо соціокультурних та етнопсихологічних особливостей спілкування соціального працівника, слід зазначити, що проблему спілкування необхідно вивчати, аналізувати, розв'язувати й вирішувати інтегровано і водночас диференційовано як на макрорівні щодо окремих країн (регіонів), так і на мікрорівні стосовно окремої ситуації міжособистісної взаємодії чи конкретної групи з урахуванням сформованої культури й відповідних загальнолюдських цінностей. Іншими словами, з одного боку, культура спілкування не має меж і кордонів, тобто все найкраще, що дає світова теорія і практика з проблем спілкування, має бути надбанням кожного, а з іншого – традиційно-побутові, етнопсихологічні характеристики спілкування, особливості поведінки, такі як ритуали привітань і прощань, поводження з представниками протилежної статі, рідними, гостями, старшими, засоби та атрибути спілкування (жести, міміка, деталі одягу), табу, стереотипи спілкування тощо, відіграють важливе значення у встановленні контактів між людьми. Отже, феноменологія спілкування фіксує як стандарти взаємодії й комунікації, так і соціокультурні та етнопсихологічні їхні особливості.

Список використаних джерел:

1. Куньч З. Українська риторична термінологія: історія і сучасність: монографія. Львів: Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2006. 216 с.

2. Куньч З., Городилівська Г., Шмілик І. Риторика. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2016. 496 с.
3. Олійник О. Б. Риторика: навч. посібн. Київ: Кондор, 2009. 170 с.
4. Олійник О. Б. Сучасна ділова риторика: навч. посібн. Київ: Кондор, 2010. 166 с.
5. Ораторське мистецтво: навч.-метод. посіб. / авт.-уклад.: І. М. Плотницька, О. П. Левченко, З. Ф. Кудрявцева та ін.; за ред. І. М. Плотницької, О. П. Левченко. 2-ге вид., стер. К.: НАДУ, 2011. 128 с.
6. Риторика: навчально-методичний посібник з курсів «Основні риторичні» та «Професійна риторика» / укл. І. І. Гузенко. Львів, 2014. 328 с.

This article describes the socio-cultural features of social worker communication. Given the importance of the culture of communication of a social worker in the life of an individual or group of people, the main elements of culture that are directly related to the process of professional communication of a social worker are considered.

Key words: national self-consciousness, interpersonal interaction, culture of communication, culture of speech, sociocultural and ethnopsychological features of communication, social worker.

Отримано: 16.03.2021

УДК 378.147:364-43

Т. Л. Опалюк, доктор педагогічних наук, доцент

ОСВІТНІЙ СТАНДАРТ МАЙБУТНЬОГО СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА ЯК ЦІЛЬОВИЙ ОРІЄНТИР РОЗВИТКУ ЙОГО ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ

У статті розглянуто сутність освітніх стандартів соціального працівника, які цілеспрямовують та регулюють систему його професійної підготовки, а також визначають критерії її ефективності. Доведено, що професійна майстерність, як і професійна компетентність фахівця цієї галузі є особистісним надбанням кожного здобувача освіти, а тому більшою мірою забезпечується через самоосвітню діяльність, саморозвиток.

Ключові слова: освітній стандарт, майбутній соціальний працівник, соціальний педагог, професійність, професійна компетентність, професійна майстерність.

Професія соціального працівника, як і соціального педагога, складна та поліфункціональна. Про це переконливо свідчать результати досліджень М. Котикової, яка проаналізувала репертуар ролей, виділених різними науковцями, що актуалізуються у професії і згрупувала їх за домінуючими характеристиками. З-поміж них: «координатор», «учитель соціальних цінностей, навичок вирішення проблем», «фасилітатор», «аналітик», «виконувач програм», «адвокат», «агітатор», «брокер» (J. Rothman, J. Troman); «організатор», «захисник прав», «розхитувач устрою», «вчитель соціальних умінь», «порадник» (А. Гілхрст); «консультант-помічник», «експерт», «посередник (брокер)», «вчитель», «адвокат», «аналітик», «агент змін (мобілізатор)» (Б. Тукумцев). Найширший репертуар професійних ролей соціального працівника пропонує І. О. Зимня: «відшукувач клієнта», «брокер», «посередник (буфер)», «адвокат (захисник)», «оцінювач», «мобілізатор», «учитель», «коректор поведінки», «консультант», «проектант співтовариств», «менеджер інформації», «адміністратор», «практик» (І. О. Зимня) [2, с.67].

Поняття «професійність», «професійна компетентність», «професійна майстерність» є спорідненими, близькими за своєю сутністю, змістовим наповненням. Професійна майстерність соціального працівника характеризується наявністю у нього комплексу професійно значущих компетентностей, які визначають готовність до продуктивної професійної діяльності. «Професійність (професійна майстерність) у соціальній роботі» також дефініціюється як інтеграція професійно значущих знань, умінь, особистісних якостей фахівця, які постійно вдосконалюються і обумовлюють його здатність до ефективної діяльності, що оцінюється за визначеними стандартами якості.

Відповідно до стандартів професійної діяльності фахівця визначаються державні стандарти освіти – вимоги до обов'язкових результатів навчання та компетентностей здобувача освіти відповідного рівня.

Освітні стандарти для майбутнього соціального працівника обумовлені, передусім, нормативними документами, які регулюють таку сферу діяльності як соціальна робота, з-поміж яких основними є закони України, урядові документи, які регулюють цю сферу діяльності («Про освіту», «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей», «Про соціальні послуги», «Про соціальну роботу», «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні», «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю», «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають

чи відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» та інші.

Фокус освітнього стандарту – формування цілісної здорової особистості фахівця загальної практики соціальної роботи: а) готового до професійної діяльності на всіх рівнях практики, творчого розв'язання різного роду соціальних проблем і задоволення потреб клієнтів на основі результатів наукового пошуку та фактичних даних практики соціальної роботи, сприяння суспільному розвитку; б) здатного до саморозвитку, самоактуалізації, самореалізації, орієнтує на подальшу фахову самоосвіту.

Розвиток педагогічної майстерності в контексті визначених освітніх стандартів стосуються таких видів діяльності:

- консультативна практика;
- менеджмент соціальної ситуації клієнта;
- соціальне забезпечення;
- соціальна експертиза, соціальне прогнозування та проектування;
- дослідницька практика;
- тренінгова практика;
- посередництво та представництво інтересів;
- соціальне управління та менеджмент соціальних інституцій.

Важливо знати, що освітні стандарти у концентрованому виді представляють комплексне уявлення про якісну професійну діяльність, вимоги до спеціаліста як її суб'єкта, організатора. «Професійна підготовка майбутніх соціальних працівників у вищих навчальних закладах здійснюється відповідно до Державних освітніх стандартів, впровадження яких зумовлене необхідністю забезпечення встановленого рівня якості вищої освіти.

Отже, йдеться, насамперед, про підхід, що визначає необхідність комплексного вирішення проблеми, відповідно до якого переосмислюється модель професійної освіти з іншою цільовою спрямованістю, за критеріями підготовки фахівця, здатного до якісної професійної роботи. Так, І. Д. Зверева стверджує: «Мета професійної підготовки майбутніх соціальних працівників у ВНЗ полягає у створенні оптимального освітньо-виховного простору для професійно-особистісного формування майбутнього фахівця, забезпечення пролонгованої діагностики з метою визначення відповідності рівня професійної підготовки освітньо-кваліфікаційним стандартам, визначення спеціалізації і майбутнього місця роботи [3, с.234].

Акцентування уваги на особистісний складовій професійної підготовки соціального працівника (професійно-особистісне формування) вказує на освітні стандарти, пов'язані з компетентностями, які формуються на основі «Я-концепції», інтегруючи професійне та особистісне. Також звертається увага на діагностичну складову системи, що дозволяє не лише визначати його якісні показники, а і регулювати процес, постійно звіряючи результати підготовки фахівця з освітньо-кваліфікаційними стандартами, конкретно поставленими цілями та завданнями.

У підручнику «Соціальна робота» зазначається, що «державний компонент освітніх стандартів у галузі соціальної роботи включає: загальні вимоги до освітньо-професійної програми та освітньо-кваліфікаційної характеристики соціальних працівників; вимоги до обов'язкового мінімуму змісту основних освітніх програм вищої освіти, умов її реалізації, практики та кінцевої (підсумкової) атестації випускників; терміни засвоєння освітніх програм вищої професійної освіти за фахом «Соціальна робота»; максимальне навчальне навантаження. Відповідно регіональний компонент державних освітніх стандартів відображає регіональні особливості підготовки майбутніх соціальних працівників і визначається вищим навчальним закладом, який готує соціальних працівників самостійно [1, с.304-305].

Посвідчення загального, регіонального та особистісного у стандартизації системи професійної освіти соціальних працівників сприяє тому, щоб студент міг сформулювати більш чітко та рельєфно уявлення про професію та себе у ній, орієнтуватися на концепцію «Я-майбутній соціальний працівник», конкретні показники якості.

Отже, перспективність імплементації освітніх стандартів майбутнього соціального працівника у контексті компетентної системи професійної освіти є очевидною. Про-

блеми полягають у підвищенні рівня розуміння сутності цих складних процесів усіма суб'єктами освітньої діяльності, організації спільного пошуку адекватних особистісно орієнтованих моделей забезпечення їх професійної мобільності. Знання та усвідомлення сутності компетентності соціального працівника, прийняття безпосередніх освітніх стандартів, визначених в Україні, які за своєю суттю є рамковими, складають основу для формування концепції та програмування компетентної системи професійної підготовки цих фахівців в умовах функціонування та розвитку кожного навчального закладу, як і окремо взятої навчальної дисципліни.

Список використаних джерел:

1. Капська А.Й. Соціальна робота: технологічний аспект: [навч. посіб.]. Київ: ЦСССДМ, 2004. 364 с.
2. Малихін О. В., Павленко І. Г., Лаврентьева О. О., Матукова Г. І. Методика викладання у вищій школі: навч. посіб. Кривий Ріг: КДПУ, 2010. 270 с.
3. Соціальна робота в Україні: навч. посіб. / І. Д. Зверева, О. В. Безпалько, С. Я. Харченко та ін.; за заг. ред.: І. Д. Зверєвої, Г. М. Лактіонової. Київ: Центр навч. літ., 2004. 256 с.

The article considers the essence of educational standards of a social worker, which aim and regulate the system of his professional training, as well as determine the criteria for its effectiveness. It is proved that professional skill, as well as professional competence of a specialist in this field, is the personal property of each student, and therefore is largely provided through self-educational activities, self-development.

Key words: educational standard, future social worker, social pedagogue, professionalism, professional competence, professional skill.

Отримано: 16.03.2021

УДК 159.9:378

Н. П. Панчук, кандидат психологічних наук, доцент

ВПЛИВ СОЦІАЛІЗАЦІЇ НА СТАНОВЛЕННЯ ЦІННІСНОЇ СФЕРИ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ

Стаття присвячена проблемі впливу процесу соціалізації на становлення професійних ціннісних орієнтацій майбутнього фахівця. Автор описує результати дослідження ціннісних орієнтацій майбутніх фахівців; аналізує чинники опосередкованого впливу соціального середовища на становлення ціннісних орієнтацій.

Ключові слова: ціннісні орієнтації, професійні цінності, інтерналізація, соціалізація, професійне самовизначення, життєвий шлях.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Процес становлення особистості майбутнього фахівця в ранньому юнацькому віці як особистісного, так і професійного, проходить в сучасному суспільстві в умовах розширення соціальної самостійності та ініціативи. Динаміка цінностей сучасного суспільства детермінована суспільними факторами та особистісними задатками відносно педагогічної професії, адже це пов'язано із зміною соціального статусу та соціальної ролі педагога, та з ціннісними орієнтаціями учнів і ставить нові вимоги до професійної підготовки вчителя.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженням ціннісних орієнтацій студентської молоді займалися Н.С. Бондар, А.А. Козлов, З.В. Сікевич, В.Т. Лісовський, К.А. Нечаєва, І.А. Райгородська, Н.І. Стрелянова, Є.А. Подольська, А.М. Мордовець, І.Г. Попова, Н.І. Приходько, Б.В. Анісімов, Є.Р. Куц, М.Х. Титма, Ю.А. Щербаков та ін. Дана проблематика висвітлена у працях І.Д. Беха, М.В. Богуславського, О.В. Бондаревської, М.Й. Боришевського, Б.С. Братуся, Г.Л. Будинайте, В.І. Додонова, Л.В. Долинської, В.П. Зінченка, І.Ф. Ісаєва, З.С. Карпенко, В.І. Слободчикова, Н.В. Чепелевої, М.С. Яницького та ін. Постає питання трансформації ціннісної сфери свідомості сучасної молоді, як своєрідної контрольної групи суспільства. Невідворотна в умовах кризи переоцінка цінностей призводить до зміни їхніх позицій в ієрархії. Юнацтво як соціально-психологічна та вікова група є предметом дослідження

багатьох психологів, а саме: К.О. Абульханової-Славської, Б.Г. Ананьєва, І.Д. Беха, В.Т. Лісовського, І.С. Кона, С.Л. Рубінштейна, В.Е. Чудновського та ін. Проте, недостатньо розглянуто особливості впливу процесу професіоналізації на формування системи ціннісних орієнтацій молоді; не повністю висвітлено питання про суть та ієрархічні структури ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя на сучасному етапі розвитку суспільства. Таким чином, соціальна значущість проблеми та її недостатнє вивчення визначає актуальність проблеми.

Метою статті є розкриття проблеми впливу процесу соціалізації становлення ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ціннісні орієнтації майбутнього вчителя знаходять свій конкретний вияв в життєво-професійних цілях та планах. Життєво-професійні цінності не мають чіткої визначеності у часі, вони лише визначають спрямованість життєвого шляха, а тому потребують конкретизації в певних планах та цілях, досягнення яких і призводить до реалізації цінностей.

Система ціннісних орієнтацій задає основну лінію життя особистості і в ній є як пріоритетні цінності, так і похідні, другорядні, а спрямованість на реалізацію певних цінностей утворює певний тип особистості. Орієнтація на певні цінності означає не лише переважну спрямованість життя, а й накладає відбиток на усі інші відносини особистості зі світом та іншими. Струнка несуперечлива система

ціннісних орієнтацій визначає продуктивність життя. Встановлення пріоритетів спрощує ситуацію життєвого вибору.

Свідомий вибір пріоритетів вперше відбувається при виборі професії в юнацькому віці. Однак, результати дослідження мотивації отримання професії та усвідомлення ними вимог до сучасного вчителя показали наявність широкого діапазону мотивів вибору професії педагога; переважання у студентів предметних мотивів та низький рівень їх поєднання з професійними, а значить відсутність установки на роботу в школі, падіння в зв'язку з соціальною ситуацією в країні питомих ваг мотивів престижності педагогічної професії; зміщення професійних мотивів вибору педагогічної професії до закінчення навчання в університеті на нижчі ранги, що є свідченням того, що навчально-виховний процес закладу вищої освіти мало впливає на формування професійно-педагогічної спрямованості майбутнього вчителя. С.В. Яремчук сутність професійно-психологічної спрямованості визначає як «динамічне психічне утворення, яке характеризується усвідомлюваними особистістю домінуючими професійними мотивами, що визначають стійке, тривале, активно-дійове позитивне ставлення особистості до опанування психологічних знань, умінь, навичок, і забезпечує ефективність виконання виховних, освітніх і розвивальних завдань у майбутній професійній діяльності» [2, с.90].

Інтерналізація виступає складовою частиною соціалізації людини, її суть у внутрішньому засвоєнні цінностей. Процес інтерналізації базується на соціальних цінностях, нормах, установках, оцінних уявленнях у результаті взаємодії суб'єктів навчально-виховного процесу.

Ціннісні орієнтації пов'язані із навчально-професійною діяльністю студента. Інтеріоризація провідної діяльності і перехід її в ціннісні орієнтації та використання особистістю в якості регулятора соціальної поведінки проходить дві фази: соціальну орієнтацію та психологічну орієнтацію. В процесі соціальної орієнтації суспільні цінності доводяться до свідомості з метою переорієнтації загальних психологічних характеристик. Тут особистість не є активним учасником орієнтації, на неї впливає хтось інший. В процесі психологічної орієнтації має місце перебудова структури особистості, формування її ціннісних орієнтацій. І в цьому випадку особистість виступає активною, є не тільки об'єктом впливу оточуючого середовища, але і суб'єктом орієнтації. Психологічна орієнтація слідує за соціальною, її формування більш тривале та значно стійкіше, порівняно із соціальною.

Цінними для нас виступають теоретичні положення та дослідження, в яких справедливість розглядається в контексті моральних цінностей особистості. Зокрема, Л. Кольберг доводив що ставлення особистості до моральних ціннісних орієнтацій, серед яких є справедливість, впливає на рівень її морального розвитку [1].

Ми наголошуємо на тому, що слід враховувати в навчально-виховному процесі вищого навчального закладу особливості процесу формування цінностей майбутніх вчителів, оскільки педагогу властива тісна пов'язаність із характером діяльності та її мотиваційними, операційно-виконавчими та суб'єктивними характеристиками; опосередкованість спілкування індивіда з індивідом (у різних сферах, із реалізацією різних ролей, статусних відношень, функцій тощо). Цей процес відображає смисложиттєву активність особистості та пов'язаний з оцінюванням, яке супроводжує практично всі акти психічної активності суб'єкта, що ве-

дуть до формування суб'єктивного образу об'єктивного світу. Ціннісні орієнтації особистості майбутнього вчителя – це такі соціальні цінності, які виступають для педагога в якості стратегічних цілей його діяльності, посідають визначальний щабель у мотиваційно-регулятивній системі поведінки та професійної діяльності і впливають на зміст і спрямованість його потреб, мотивів і інтересів.

Висновки. Процес формування цінностей та ціннісних орієнтацій є соціальним за своєю природою, пов'язаний з характером діяльності, опосередкований оцінюванням та спілкуванням і відображає смисложиттєву активність індивіда.

Фундаментом формування світогляду молоді людини є соціальні цінності, які існують у свідомості кожного. Вони виконують роль фундаментальних норм, забезпечують інтеграцію суспільства, допомагають особистості здійснювати соціально визначений вибір своєї поведінки в життєво важливих ситуаціях. Серед факторів, що опосередковують вплив соціального середовища на становлення ціннісних орієнтацій, найбільш суттєвими є: мікроклімат у колективі, членом якого є особистість, сімейне оточення з його традиціями, наявність доступу до засобів освіти та культурних досягнень покоління, а також інші «внутрішні умови», які впливають на формування індивідуального ціннісно-забарвленого світобачення.

Професійне самовизначення юнака як ціннісно-життєвий вибір відбувається на основі загальної орієнтації в соціально-економічній ситуації в країні та прогнозування престижності обраної професії, усвідомлення її цінності та виділення віддаленої професійної мети, її узгодженість з іншими важливими життєвими цілями. Специфіка професії вчителя вимагає розвиненості гуманістичної спрямованості системи ціннісних орієнтацій, що забезпечує успішну аксіологічну діяльність, формування світоглядних позицій та визначення особистісного смислу педагогічної діяльності, а тому метою навчально-виховного процесу в педагогічному навчальному закладі має бути формування професійно-значущих утворень особистісної структури і, перш за все, ціннісних орієнтацій. Ефективність формування ціннісних орієнтацій вчителя та всієї системи його підготовки залежить від того, наскільки зовнішні виховні впливи відповідають завданням та змісту його самовиховання.

Список використаних джерел:

1. Бучко В.Б. Проблема справедливості: психологічний аспект. *Збірник наукових праць РДГУ*. Випуск 4. 2015. С. 43-49.
2. Яремчук С. В. Професійно-психологічна спрямованість особистості майбутнього вчителя. *Педагогіка і психологія*. 2001. № 1 (30). С. 89-96.

The article is devoted to the problem of the influence of the socialization process on the formation of professional value orientations of the future specialist. The author describes the results of research of value orientations of future specialists; analyses the factors of indirect influence of the social environment on the formation of value orientations.

Key words: value orientations, professional values, internalization, socialization, professional self-determination, way of life.

Отримано: 16.03.20201

І. Л. Рудзевич, кандидат психологічних наук, доцент

НАУКОВО-ДОСЛІДНА ДІЯЛЬНІСТЬ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ 016 СПЕЦІАЛЬНА ОСВІТА

У статті розкрито особливості та значення науково-дослідної діяльності майбутніх фахівців спеціальності 016 Спеціальна освіта. Визначено, що головним фактором формування компетентностей майбутнього фахівця та ефективний засіб забезпечення якості освіти є організація науково-дослідницької діяльності.

Ключові слова: діяльність, науково-дослідна діяльність, фахівці, дослідження, формування компетентностей фахівця.

Постановка завдання. Процес інтелектуального виховання майбутніх фахівців вимагає цілеспрямованого підпорядкування освітнього процесу його цілям, нормам, вимогам, правилам, тобто змісту науково-дослідницької діяльності яка є головним фактором формування компетентностей майбутнього фахівця та ефективний засіб забезпечення якості освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання науково-дослідної діяльності в аспекті розумінні увяленн про науку, її структуру та функції вивчали П. Лаплас, В. Вернадський, А. Аверьянов, Є. Мамчур та інші. Науковці К. Абульханова-Славська, Д. Богоявленська, М. Матюшкін досліджували зв'язок творчості та активності пізнання особистості; Л. Виготський, А. Леонтьєв, А. Петровський, С. Рубінштейн аналізували психологічні прояви особистості та її самореалізацію під час творчої діяльності.

Проблеми розвитку навчально-дослідницької діяльності і науково-дослідницької діяльності студентів аналізували вчені О. Абдуліна, О. Адаменко, О. Вілкова, О. Дубанесюк, І. Карасьова, О. Крушельницька, Н. Кузьміна, О. Мороз, Н. Рогальська, В. Сластьонін та інші. Питання організації науково-дослідницької діяльності у вищій школі досліджують вчені Л. Гаврилюк, Л. Зеленська, Г. Клован, Н. Пузирьова, Н. Сидорчук, І. Степанець, О. Микитюк, О. Тарасенко та інші.

Метою статті є визначення особливостей науково-дослідної діяльності майбутніх фахівців спеціальності 016 Спеціальна освіта.

Виклад основного матеріалу. Науково-дослідницька діяльність у сучасному суспільстві є надзвичайно важливою складовою діяльності закладу вищої освіти та ключовим фактором формування особистості.

Оволодіння дослідницькими вміннями, методами наукового пізнання, опрацювання наукових джерел забезпечують основу самостійних наукових досліджень: реферування наукових видань, написання курсових і дипломних робіт тощо. Науково-дослідницька діяльність студентів під час навчання у закладі вищої освіти є необхідною умовою соціалізації та професійної самореалізації молоді.

Науково-дослідницька діяльність – це прикладні наукові дослідження, які спрямовані на застосування нових знань для досягнення практичних завдань [1; 4]. Науковець О. Рогозіна зазначає, що науково-дослідницька діяльність студентів має носити системний характер [4].

Науково-дослідницька діяльність здійснюється самостійно і спрямована на з'ясування об'єктивно існуючих закономірностей та процесів. Науково-дослідницька діяльність має об'єктивний характер, передбачуваний розвиток процесів, певна послідовність подій, теоретичне узагальнення отриманих результатів дослідження, різноманітність форм представлення результатів дослідницької роботи.

Мета науково-дослідницької діяльності полягає в оволодінні різними науково-методичними підходами і сучасними дослідницькими методами наукового пізнання та вирішення навчальних і наукових завдань. Усвідомлення студентами мети сприяє самостійному пошуку раціональних шляхів досягнення результату. Головна мета всіх видів наукової діяльності – отримання і застосування нових наукових знань на користь суспільства [2; 3].

Предметом науково-дослідницької діяльності є наукові дослідження в галузі спеціальної освіти, застосування результатів яких має практичне значення для об'єктивного вирішен-

ня протиріч або проблем. Спосіб здійснення науково-дослідницької діяльності студентів під час навчального процесу у закладі вищої освіти передбачає проведення досліджень, спрямованих на вирішення різних наукових та навчальних завдань шляхом виконання певних експериментальних досліджень, які забезпечать якісне досягнення результату.

Тобто, це послідовність дій відповідно до логіки наукового дослідження. До засобів науково-дослідницької діяльності студентів належить особистий досвід, високий рівень знань, технічне обладнання, наукова література, інформаційні та комп'ютерні програми, інтернет тощо.

Здійснення науково-дослідницької діяльності вимагає від студентів певних знань, умінь, навичок, емоційно-вольових зусиль, здібностей.

Підготовка студентів до науково-дослідницької діяльності вимагає послідовного і ґрунтовного оволодіння ними усіма складовими цієї діяльності: вміння усвідомлювати проблему, висувати гіпотезу, аргументовано її доводити, самостійно працювати з науковими джерелами, виступати з доповідями, повідомленнями, рефератами. У подальшому студент має навчитися методам наукового дослідження, моделювання, аналізу отриманих результатів, практичній реалізації завдань дослідницької діяльності [2].

Слід зазначити, що результатом цієї діяльності має бути сформоване ставлення до науки як до головного засобу діагностики та власної самореалізації і самовдосконалення на підставі сформованого світогляду, практичної спрямованості самостійної роботи з широким використанням інформаційних технологій та статистично-математичних методів обробки отриманих результатів [2].

Отже, науково-дослідницька робота створює умови для реалізації і розвитку творчих зусиль особистості студента. До організаційних форм науково-дослідницької діяльності студентів належать: виконання індивідуальних завдань під час виробничої практики; лабораторні роботи з елементами наукового дослідження; підготовка та захист курсових робіт, дипломних проектів, наукові студентські спілки; лекторські групи; участь в розробці тем науково-дослідницької роботи; на кафедрі; участь у наукових конференціях різних рівнів [1; 2].

Висновок. Таким чином, науково-дослідницька діяльність студентів трактується вченими як пошукова діяльність наукового характеру, яка пояснює явища, процеси, факти та забезпечує формування компетентного фахівця. Результати науково-дослідницької діяльності використовуються для задоволення реальних потреб особистості та суспільства.

Список використаних джерел:

1. Акатсьєв А. П. Механізм активації науково-дослідницької роботи студентів. *Аналітичні огляди основних напрямів розвитку вищої освіти: оглядова інформація*. НДДВО. 2005. № 6. С. 1-37.
2. Богословський В. И. Организация и содержание научно-исследовательской работы студентов педагогических вузов; методическое пособие. Санкт-Петербург, 1999. 87 с.
3. Педагогіка вищої школи. Київ: Знання, 2005. 486 с.
4. Рогозіна О. В. Формування дослідницьких умінь майбутніх учителів трудового навчання: дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2007. 215 с.

The article reveals the features and significance of research activities of future specialists in the specialty 016 Special Education. It is determined that the main factor in the for-

mation of competencies of the future specialist and an effective means of ensuring the quality of education is the organization of research activities.

Key words: activity, research activity, specialists, research, formation of specialist competencies

Отримано: 16.03.2021

УДК 159.9:378

О. В. Савицька, кандидат психологічних наук, доцент

ПСИХОЛОГІЧНИЙ МОНІТОРИНГ РОЗВИТКУ МЕТОДОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ ОСВІТЬНОГО ПРОЦЕСУ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті проаналізовано основні етапи психологічного моніторингу розвитку методологічної компетентності студентів в умовах освітнього процесу закладу вищої освіти. З'ясовано особливості реалізації психологічного моніторингу та визначено психологічний інструментарій його здійснення.

Ключові слова: особистісно-професійний розвиток, психологічний моніторинг, методологічна компетентність, наукова діяльність.

Постановка проблеми. Важливим завданням становлення майбутнього фахівця з вищою освітою є формування системи професійних компетентностей в умовах освітнього процесу закладу вищої освіти, зокрема, методологічної компетентності. Через необхідність відстеження особливостей розвитку методологічної компетентності на різних етапах професіоналізації особистості та своєчасне корегування цього процесу найдоцільнішим є застосування процедури психологічного моніторингу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивчення та аналіз психолого-педагогічної наукової літератури з проблеми методологічної компетентності засвідчує її різновекторність та різнорівневість. Зокрема, досить широко представлені дослідження формування та розвитку методологічної компетентності як невід'ємної складової професійної діяльності, зокрема педагогічної та науково-педагогічної [2].

Відповідно до сучасних уявлень методологічна компетентність є складовою будь-якої професійної (практичної) діяльності, а не лише науково-дослідної. Невизначеність професійних ситуацій, неоднозначність їх вирішення, відсутність алгоритму професійних дій підштовхує до творчості та передбачає у фахівця наявність специфічних здатностей, які утворюють методологічну компетентність. Останню вважають основою розвинутого професійного мислення (як теоретичного, так і практичного) (С.А. Гільманов) [5], включають у структуру методологічної свідомості (В.А. Пісачкін) [7], визначають як культуру мислення, яка ґрунтується на методологічних знаннях, складовою яких є рефлексія (Е.В. Бережнова, О.Г. Вегнер) [2; 3], тлумачать як готовність і здатність до наукового пошуку, особливий тип організації знань і дослідницьких вмінь, що пов'язаний зі світоглядом, життєвою позицією фахівця (З.В. Ніконова) [6], конкретизують як сукупність, набір здібностей (прогностичних, проєктних, організаторських, експертних та імпровізаційних) (Т.Б. Волобуєва) [4].

Тому, говорячи про методологічну компетентність, ми маємо на увазі багатовимірне утворення, що містить методологічні знання в галузі наукової дисципліни, яка утворює підґрунтя професійної діяльності; комплекс дослідницьких умінь (визначення причинно-наслідкових зв'язків; збереження логічних зв'язків з науковим арсеналом; проєктування та конструювання дій та процесів; актуалізація та творче застосування теорії, концепції при пошуку розв'язку задачі), методологічну рефлексію, творчі здібності та мотиваційну складову [4; 5; 6; 7].

Становлення цього системного утворення є тривалим, багаторівневим процесом, який передбачає системні зміни у когнітивній, особистісній, емоційній сферах та поведінці майбутнього фахівця. Керування розвитком методологічної компетентності можливе за умови здійснення психологічного моніторингу.

Метою дослідження є виокремлення етапів реалізації психологічного моніторингу розвитку методологічної компетентності майбутніх фахівців в умовах освітнього процесу закладу вищої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття моніторингу є міждисциплінарним. Як багаторівнева, ієрархізована система організації, збору, зберігання, обробки та поширення інформації про досліджувану систему або окремі її елементи, моніторинг орієнтований на інформаційне забезпечення управління, що дозволяє робити висновок про стан об'єкта моніторингу в будь-який момент і забезпечує прогноз його розвитку [1, с.70].

Специфіка моніторингу полягає у цілеспрямованому, системному, планомірному та поетапному відстеженні динаміки явищ та прогнозуванні можливих труднощів і викривлень у розвитку, а також здійсненні на основі отриманої інформації корекції. Як правило, процедура психологічного моніторингу здійснюється стосовно розвитку або загалом особистості, або окремого психічного явища в заданих соціально-педагогічних та професійних умовах. Тобто об'єктом психологічного моніторингу зазвичай виступає діяльність та ті психічні й особистісні зміни, які вона спричиняє.

Психологічний моніторинг розвитку методологічної компетентності переслідує мету не тільки збору інформації про особливості її розвитку в освітньому середовищі закладу вищої освіти, але й проєктування такого середовища, в якому і завдяки якому відбувається цей розвиток.

Психологічний моніторинг методологічної компетентності уявляється нами як поетапний процес: 1 етап – підготовчий, метою якого є визначення наукового апарату дослідження, розробка його методології, планування та організація моніторингових досліджень, створення ідеальної моделі психічного феномену або діяльності, які вивчатимуться; 2 етап – реалізація пілотного дослідження; 3 етап – польова стадія, збір емпіричного матеріалу; 4 етап – обробка та аналіз результатів; 5 етап – формулювання рекомендацій, розробка системи корекційних заходів [1]. На кожному з цих етапів використовується комплекс діагностичного інструментарію та система методів збору, обробки та аналізу інформації про розвиток методологічної компетентності. На першому етапі психологічного моніторингу методологічної компетентності ми пропонуємо використовувати такі методи: теоретичного моделювання, методи наукового порівняння, узагальнення тощо. На другому та третьому етапах дослідження психологічного моніторингу методологічної компетентності основним є комплекс інструментарію з діагностики основних складових методологічної компетентності, який реалізовуватиметься під час проміжної експрес-діагностики, стартової та фінішної діагностики рівня розвитку методологічної компетентності студентів університету.

Стартова діагностика переслідуватиме мету виявлення потенційних можливостей студентів до навчання у закладі вищої освіти та дослідницької діяльності, а тому використовуватимуться такі методики: методика САМОАЛ (розроблена Н.Ф. Калініною), методика діагностики спрямованості особистості, методика «мотиви вибору професії», оціночна шкала спрямованості студентів за сукупністю показників тощо.

Фінішна діагностика може проводитися на випускно-курсі з використанням такого інструментарію: методика «Мотивація учіння студентів педагогічного вишу», методика С.А. Пакуліної «Мотивація досягнення успіху студентів у вищі», методика вивчення мотиваційного профілю особистості (Ш. Річі, П. Мартін), методика «Самооцінка метакогнітивних знань та метакогнітивної активності» (М.М. Кашапов, Ю.В. Скворцов), діагностика реалізації потреби в саморозвитку (Н. Фетіскіна), тест СМІЛ тощо.

Проміжна експрес-діагностика включатиме діагностику рівня розвитку рефлексивності (методика визначення рівня рефлексивності» А.В. Карпова, В.В. Пономарьовой), діагностику особистісної креативності (методика С. Тунік), тест вербальної креативності С. Медніка, питальник креативних досягнень САQ (Карсон), методика біографічного аналізу креативної поведінки ВІСВ, тест структури інтелекту Р. Амтхауера, тести інтелектуальних, комунікативних та організаторських здібностей, індивідуально-психологічних особливостей пізнавальної та емоційно-вольової сфери (методика А. Лачинса, коректурна проба, методики шкала оцінки рівня тривожності Ч.Д. Спілберга, Ю.Л. Ханіна, тест Люшера та ін.).

Висновки і перспективи подальших розвідок. Запропонована нами процедура психологічного моніторингу методологічної компетентності дозволить не лише виявити особливості динаміки становлення методологічної компетентності в конкретному освітньому середовищі, але й відстежити індивідуальну траєкторію розвитку методологічної компетентності, що дозволить спроектувати модель становлення суб'єкта наукової діяльності.

Список використаних джерел:

1. Алехина С. В. Психологический мониторинг – инструмент развития образования. *Вестник практической психологии образования*. 2007. № 1. С. 70-72.
2. Бережнова Е. В., Краевский В. В. Методология педагогики: новый этап: учебн. пособие. Москва: Академия, 2006. 400 с.
3. Вегнер Е. Г. Формирование методологической компетентности будущего учителя географии средствами модульного обучения: автореф. дис...канд. пед. наук: 13.00.08, 13.00.02. Москва, 2007. 18 с.
4. Волобуева Т. Б. Методологическая компетентность учителя: методическое пособие. Донецк: Каштан, 2007. 206 с.
5. Гильманов С. А. Субъектно-моделирующий подход к формированию методологической компетентности будущих педагогов-психологов. *Образование и наука*. 2012. № 1 (90). С. 63-72.
6. Никонова З. В. Сущность методологической компетентности научно-педагогических работников высшей школы. *Культурная жизнь Юга России*. 2009. № 3 (32). С. 39-41.
7. Писачкин В. А. Интеграционность науки и методологическая компетентность. *Регионология*. 2013. № 4.

The article analyses the main stages of psychological monitoring of the development of methodological competence of students in the educational process of higher education. The peculiarities of the implementation of psychological monitoring are clarified and the psychological tools of its implementation are determined.

Key words: personal and professional development, psychological monitoring, methodological competence, scientific activity.

Отримано: 16.03.2021

УДК 373-056.2/3

Ю. В. Сербалюк, кандидат історичних наук, доцент

СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ ВІДПОВІДНО ДО ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

У статті досліджено стан реалізації розвитку освіти для дітей з особливими освітніми потребами в Україні відповідно до Цілей сталого розвитку. Показані позитивна динаміка розвитку шкіл з інклюзивною формою навчання та зміни у законодавстві стосовно організації інклюзивної освіти. Визначені подальші перспективні кроки розвитку інклюзивної освіти.

Ключові слова: інклюзивна освіта, Цілі сталого розвитку, Україна

В Україні набуває поширення інклюзивна освіта. Це відповідає загальним світовим тенденціям. У підсумковому документі Саміту ООН зі сталого розвитку (2015 р.) «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 р.» серед 17 цілей сталого розвитку четвертою ціллю визначено забезпечення всеохоплюючої і справедливої якісної освіти та заохочення можливості навчання впродовж усього життя для всіх. Це поширюється і на дітей з особливими освітніми потребами, про що свідчать визнання у документі зобов'язання забезпечити якісну інклюзивну та рівноправну освіту на всіх рівнях, як-от: дошкільне виховання, початкова, середня, вища освіта, а також професійно-технічна підготовка і до 2030 р. забезпечити рівний доступ уразливих груп населення, зокрема людей з інвалідністю, до освіти та професійно-технічної підготовки [2]. Цим документом міжнародна спільнота визначила освіту дітей з особливими освітніми потребами серед пріоритетних завдань людства на найближчу перспективу.

Україна також включилась у роботу по досягненню цих цілей. Створено було національну систему завдань та показників, які забезпечують міцну основу для комплексного моніторингу країни. Вони знайшли своє відображення в Національній доповіді «Цілі сталого розвитку: Україна» Національна доповідь (2017 р.), «Цілі сталого розвитку: Україна» Моніторингова доповідь (2019 р.), «Цілі сталого розвитку для дітей України» (2019 р.), «Цілі сталого розвитку: Україна». Добровільний національний огляд (2020 р.). У цих доповідях подається бачення орієнтирів досягнення Україною Цілей сталого розвитку. З урахуванням принципу «нікого не залишити осторонь» та з використанням широкого кола інформаційних, статистичних та аналітичних

матеріалів було розроблено національну систему Цілей сталого розвитку (86 завдань національного розвитку та 172 показники для їх моніторингу), що має забезпечити міцну основу для подальшого планування розвитку.

30 вересня 2019 року Президент України видав Указ «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року», в якому підтримав забезпечення досягнення глобальних цілей сталого розвитку та результатів їх адаптації з урахуванням специфіки розвитку України, викладених у Національній доповіді «Цілі сталого розвитку: Україна». Національна доповідь (2017 р.).

Стосовно інклюзивної освіти, то зазначимо, що до неї відношення мають такі складові досягнення 4 цілі «Якісна освіта», визначені у Національній доповіді «Цілі Сталого Розвитку: Україна»: забезпечення доступності шкільної освіти для всіх дітей і підлітків, забезпечення доступності якісного дошкільного розвитку для всіх дітей, створення в школах сучасних умов навчання, включаючи інклюзивне, на основі інноваційних підходів. Індикаторами реалізації цих завдань визначені частка населення, задоволеного доступністю та якістю послуг шкільної освіти, чистий показник охоплення дошкільним навчальними закладами дітей віком 5 років, частка сільських денних загальноосвітніх навчальних закладів, що мають доступ до Інтернету, частка сільських денних загальноосвітніх навчальних закладів, що мають комп'ютерні програмні засоби навчання, частка денних загальноосвітніх навчальних закладів, в яких організовано інклюзивне навчання. В документі, де характеризуються проблемні моменти у досягненні цілі «Якісна освіта» зазначено, що інклюзивна освіта переживає етап становлення, тому не може повністю охопити такою формою

освіти всіх дітей з особливими освітніми потребами. Окрім того зазначались проблеми щодо охоплення дітей дошкільною освітою – відсутність необхідної кількості дитячих садків, їх переповнення, застарілість матеріально-технічної бази, практична відсутність альтернативних форм підготовки до школи, висока вартість послуг у приватному секторі [6, 34]. Значною мірою з цим пов'язана проблема дошкільної підготовки дітей з особливими освітніми потребами.

Серед позитивних тенденцій в організації інклюзивної освіти відзначимо зростання частки денних закладів загальної середньої освіти, де таке навчання організовано: з 8,98% у 2016 році до 35,14% у 2019 році і до 40% у 2020 р. Цього досягнуто значною мірою завдяки реалізації положень прийнятого у 2017 році Закону України «Про освіту», у якому з'явилось багато нових положень, що стосуються дітей з особливими освітніми потребами. Зокрема, закріплюється право на освіту осіб з особливими освітніми потребами та надається їм можливість здобувати освіту в усіх навчальних закладах, в тому числі безкоштовно в державних і комунальних навчальних закладах, незалежно від «встановлення інвалідності». Також передбачається можливість введення дистанційної та індивідуальної форми навчання; визначаються поняття «особа з особливими освітніми потребами», «інклюзивне навчання»; надається можливість особам з особливими освітніми потребами отримати психолого-педагогічну та корекційно-розвиваючу допомогу, створити для таких осіб інклюзивні та спеціальні групи (класи).

З 2017 року на інклюзивну освіту з державного бюджету почали виділяти субвенцію (цільову дотацію), при цьому КМУ змінив первісний розподіл коштів субвенції на проведення занять і придбання корекційних засобів (з 80/20 відповідно на 65/35,%) та схвалив їх закупівлю для спільного користування, якщо у закладі освіти є одночасно кілька дітей з однаковими потребами. Наразі потребують розробки критерії розподілу фінансової підтримки для забезпечення якісної освіти дітей з особливими освітніми потребами [4].

Загалом станом на 1 січня 2020 року в інклюзивних класах навчається 19345 учнів із особливими освітніми потребами. Ця кількість у 7 разів перевищує дані п'ятирічної давнини. На початок 2020 року в Україні створено 13782 інклюзивні класи. Так, у 2019/2020 навчальному році 35% від загальної кількості закладів загальної середньої освіти організували інклюзивне навчання. У закладах дошкільної освіти станом на 1 січня 2020 року здобувають освіту 4681 вихованців із особливими освітніми потребами. Також із 2019/2020 навчального року інклюзивне навчання запроваджено в закладах професійної, професійно-технічної та вищої освіти, де інклюзивно навчаються 1312 здобувачів освіти з особливими освітніми потребами. У закладах дошкільної освіти станом на 1 січня 2020 року здобувають освіту 4681 вихованців із особливими освітніми потребами [3]. Держава також гарантує інклюзивне професійно-технічне навчання для здобуття професії або професійних навичок особам з особливими освітніми потребами з урахуванням їх індивідуальних потреб, можливостей, здібностей та інтересів. Наразі закладам професійно-технічної освіти надано право створювати інклюзивні групи та включати до освітніх програм корекційно-розвитковий складник. Прийом до за-

кладів професійно-технічної освіти осіб з особливими освітніми потребами, яким не протипоказане навчання за обраним напрямом (спеціальністю), у разі складення вступних іспитів здійснюється поза конкурсом [4]. Не дивлячись на ці досягнення, загальний показник інклюзії в Україні становить 7% та є одним з найнижчих в Європі [1, с.54].

Для забезпечення досягнення четвертої Цілі сталого розвитку стосовно інклюзивної освіти необхідно прийняти Національну стратегію розвитку інклюзивної освіти на 2020-2030 рр. та план заходів до неї, що дозволить консолідувати зусилля центральних та місцевих органів влади, закладів освіти, громад, міжнародних та українських громадських організацій щодо розвитку інклюзивної освіти, створити умови для подальшої деінституалізації закладів освіти в інтересах дитини [5].

Додатковою державною підтримки для здобуття вищої освіти потребують особи з особливими освітніми потребами, у тому числі щодо: створення спеціальних умов для проходження ЗНО або вступних випробувань до закладів вищої освіти у формі співбесіди; забезпечення вільного доступу до освітнього процесу та інфраструктури закладів вищої освіти; забезпечення спеціальним навчально-реабілітаційним супроводом.

Список використаних джерел:

1. Гевко І. В. Інклюзивна освіта в Україні: сучасний стан та проблеми розвитку. *Науковий вісник Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. Миколаїв, МНУ ім. В. О. Сухомлинського, 2019. № 1(64). С. 52–58.
2. Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року. Резолюція, прийнята Генеральною Асамблеєю 25 вересня 2015 року. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU15167> (дата звернення 11.01.2021).
3. Статистичні дані. Міністерство освіти і науки України (офіційний сайт). URL: <https://mon.gov.ua/ua/statistichni-dani#> (дата звернення 19.01.2021).
4. Цілі Сталого Розвитку для дітей України (2019 р.). URL: <https://bit.ly/3eQAoR2> (дата звернення 12.02.2021).
5. Цілі Сталого Розвитку: Україна. Добровільний національний огляд (2020 р.). URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=a0fc2a99-ada3-4a6d-b65b-cb542c3d5b77&title=DobrovilniiNatsionalniiOgliadSchodoTsileiStalogoRozvitkuVUkraini> (дата звернення 20.01.2021).
6. Цілі Сталого Розвитку: Україна. Національна доповідь (2017 р.). URL: <https://bit.ly/2ABMKxz> (дата звернення 11.01.2021).

The state of development realization of children's with special needs education in Ukraine according to the Goals of sustainable development is investigated. The positive dynamics of schools development with inclusive education and changes in legislation regarding the organization of inclusive education are shown. Further promising steps for the development of inclusive education have been identified.

Key words: inclusive education, Sustainable Development Goals, Ukraine.

Отримано: 16.03.2021

Ю. В. Сербалюк, кандидат історичних наук, доцент

КІЛЬКІСНИЙ ТА ЯКІСНИЙ АНАЛІЗ ОСІБ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ У ГУБЕРНІЯХ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ XIX ст.

У статті проаналізовано результати перепису населення 1897 р. стосовно осіб з особливими потребами у губерніях Російської імперії, що розташовані на території сучасної України. Виявлено, що до такої категорії відносили лише сліпих, глухих, глухонімих, божевільних. Досліджена частка таких осіб відносно загальної кількості населення, а також по кожній з груп заявлених фізичних вад.

Ключові слова: перепис населення 1897 р., особи з особливими потребами.

У сучасному світі особи з інвалідністю перестали бути тягарем для суспільства. Їм створюють необхідні умови для реалізації своїх можливостей, гарантовано доступ до освіти, трудової діяльності участі у спортивних змаганнях тощо. Для визначення прогресу у ставленні до людей з порушеннями інтелектуального і фізичними розвитку актуальним є виявлення особливостей їх місця і ролі у соціумі в історичному минулому.

Проблема осіб з порушеннями інтелектуального та фізичними розвитку в історичному аспекті у наукових дослідженнях розглядалась у контексті благодійної діяльності кінця XIX – початку XX ст. Найбільше наукових праць стосуються різних її напрямків в окремих регіонах України (Ю. Гузенко, Т. Курінна, Г. Махорін, С. Поляруш, Ф. Ступак та ін.), стосовно освіти сліпих та глухонімих дітей (Ж. Бойчук, О. Кравченко, С. Козярицька, С. Федоренко та ін.). Кількісні характеристики населення українських територій наприкінці XIX ст. досліджували О. Авдєєва, О. Балицький, Ю. Давиденко, О. Іванюк, В. Малій, О. Солошенко та ін. Однак, кількісний і якісний аналіз осіб з особливими потребами в історичному аспекті на сьогодні недостатньо вивчений.

Метою нашого дослідження є вивчення кількісних та якісних характеристик осіб з фізичними та інтелектуальними порушеннями в українських губерніях наприкінці XIX ст.

Важливим джерелом статистичної інформації щодо населення Російської імперії кінця XIX ст. є матеріали Всеросійського перепису населення 1897 р. У них відзначені такі соціальні групи як «сліпі», «німі», «глухонімі», «божевільні». У нашій роботі для означення таких людей ми послуговуватимось терміном «особи з особливими потребами».

Були опрацьовані матеріали перепису по губерніях, які включали в себе більшість земель сучасної України. А саме – Волинська, Катеринославська, Київська, Полтавська, Подільська, Таврійська, Харківська, Херсонська, Чернігівська, а також місто Одеса (її виділено в окремий регіон). Ми узагальнили статистичні дані по кожній з цих адміністративних одиниць стосовно осіб з особливими потребами і отримали наступні результати.

Частка осіб з особливими потребами від загальної кількості населення по українським губерніям і місті Одеса за даними перепису 1897 р. становила 90 810 осіб, або 0,4% від всього населення. Серед них сліпих було 37 649 осіб (41,5%), глухонімих – 24 070 (27,5%), німих – 7 066 (7,8%), з порушенням інтелекту (божевільних) – 21 044 (23,2%) [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10].

За даними Державної служби статистики в Україні на 01.01.2020 р. нараховувалось 2 703 тис. осіб з інвалідністю [12 с. 57]. Враховуючи середню чисельність населення України у січні-грудні 2020 р., їх частка становила 6,5%. На перший погляд – це вражаюча різниця. Але зауважимо, що у досліджуваній період саме поняття «особа з інвалідністю» мала дещо інше значення. Це була людина, яка отримала видимі фізичні ушкодження, що унеможлилювали їй повноцінну діяльність. Люди із захворюваннями, що зовні не проявлялись, не відносились до цієї категорії. Окрім того, опис населення 1897 р. не містить даних про людей з інвалідністю. До людей з фізичними вадами відносились лише сліпі, глухі, глухонімі, божевільні. Отже, відображені у переписі люди з фізичними вадами не відображали повну картину у державі з людьми, які у сучасному розумінні є особами з особливими потребами.

За нашими підрахунками найбільша частка людей з особливими потребами була у Харківській (0,44%), Чернігівській (0,42%), Полтавській (0,41%) губерніях. Найнижчі показники було зафіксовано в Одесі (0,32%), Катеринославській (0,33%), Волинській, Таврійській та Херсонській (по 0,34%) губерніях. Дві губернії Правобережної України мали середні показники: Подільська – 0,39%, Київська – 0,4% [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10].

Проведений аналіз кількісних і якісних характеристик осіб з особливими потребами за даними перепису населення в Російській імперії у 1897 р. дав нам можливість зробити висновок, що відзначені у статистичних звітах люди з фізичними вадами не відображали повної картини щодо осіб з особливими потребами у державі. Дані не враховували людей з вадами опорно-рухового апарату, із захворюваннями внутрішніх органів, що унеможлилювало їх повноцінне існування і робило залежними від сторонньої допомоги. Тому показники частки такого населення, які у сучасному світі відносяться до категорії осіб з особливими потребами, досить незначні, особливо у порівнянні з показниками стану інвалідності в сучасному світі.

Серед відзначених у переписах осіб з вадами фізичного розвитку у губерніях, що розташовувались на території сучасної України, найбільшу частку становили сліпі (від народження і ті, що осліпли пізніше).

Найбільше осіб з особливими потребами було у губерніях Лівобережної України – Полтавській, Харківській, Чернігівській. Найменше – у губерніях Південної України – Херсонська, Таврійська, місто Одеса.

У перспектива подальших досліджень виявлення особливостей соціального статусу означених у переписі 1897 р. осіб з фізичними вадами – належність до певного соціального стану, особливості сімейного життя, етнічна належність, вікові характеристики тощо.

Список використаних джерел:

1. Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. Т. 8: Вольнская губерния / под редакцией Н. А. Тройницкого. Санкт-Петербург: Издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел, 1904. 312 с.
2. Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. Т. 13: Екатеринославская губерния / под редакцией Н. А. Тройницкого. Санкт-Петербург: Издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел, 1904. 254 с.
3. Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. Т. 16: Киевская губерния / под редакцией Н. А. Тройницкого. Санкт-Петербург: Издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел, 1904. 310 с.
4. Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. Т. 47: Город Одесса / под редакцией Н. А. Тройницкого. Санкт-Петербург: Издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел, 1904. 196 с.
5. Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. Т. 32: Подольская губерния / под редакцией Н. А. Тройницкого. Санкт-Петербург: Издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел, 1904. 306 с.
6. Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. Т. 33: Полтавская губерния / под редакцией

- Н. А. Тройницкого. Санкт-Петербург: Издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел, 1904. 354 с.
7. Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. Т. 41: Таврическая губерния / под редакцией Н. А. Тройницкого. Санкт-Петербург: Издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел, 1904. 341 с.
 8. Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. Т. 46: Харьковская губерния / под редакцией Н. А. Тройницкого. Санкт-Петербург: Издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел, 1904. 330 с.
 9. Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. Т. 48: Херсонская губерния / под редакцией Н. А. Тройницкого. Санкт-Петербург: Издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел, 1904. 341 с.
 10. Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. Т. 48: Черниговская губерния / под редакцией Н. А. Тройницкого. Санкт-Петербург: Издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел, 1905. 378 с.
 11. Соціальний захист у 2019 р. Статистичний збірник. Київ, 2020. 116 с. URL: http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/07/zb_szn_2019.pdf (дата звернення: 20.01.2021).

The results of the 1897 census concerning persons with special needs in the provinces of the Russian Empire located on the territory of modern Ukraine are analyzed. It was found that only the blind, deaf, deaf-mute, and insane were included in this category. The share of such persons in relation to the total population, as well as for each of the groups of declared physical defects was studied.

Key words: 1897 census, persons with special needs.

Отримано: 16.03.2021

УДК 61:615.8-159.943

*А. В. Сімко, кандидат психологічних наук, старший викладач,
В. О. Штулінська, здобувач вищої освіти*

ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ ЕРГОТЕРАПЕВТИЧНИХ ТЕХНІК НА ПСИХОМОТОРНИЙ РОЗВИТОК ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

У статті теоретично обґрунтовано вплив ерготерапії та її складових на психомоторний розвиток дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами.

Ключові слова: ерготерапія, психомоторний розвиток, діти дошкільного віку з особливими освітніми потребами.

Постановка проблеми. Однією із характерних особливостей дитячого організму є невпинний ріст, психомоторний розвиток, удосконалення структури та функцій органів і систем. Завдяки цьому кожен період життя дитини має свої специфічні особливості. Знання цих особливостей дозволяє оцінювати гармонійність розвитку дитини, своєчасно діагностувати та правильно коригувати різноманітні патології дитячого віку, проводити конкретні заходи профілактики та реабілітації.

Філософія ерготерапії – цілеспрямована, вона має для дитини дошкільного віку певний сенс в діяльності, допомагає поліпшити її функціональні можливості: рухові, емоційні, когнітивні і психічні.

Досліджуючи рушійні сили і умови розвитку психомоторики дитини психологи надають перевагу таким факторам, як спадковість, навколишнє середовище, власні інтенції психіки, або відстоюють їх конвергенцію. Проблему умов і рушійних сил розвитку психомоторики дитини вирішують також з метафізичних, ідеалістичних чи діалектико-матеріалістичних позицій [1; 5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Даною проблематикою займалися: Л.О. Вакулєнко (2010), Н.Ф. Демєнтьєва (2009), В.А. Епіфанов (2005), І.Р. Мисула (2005), А.А. Модестова (2010), А.В. Сімко (2014), І.В. Таран (2016), А.І. Шинкарук (2005).

Мета – теоретично обґрунтувати та окреслити шляхи впливу ерготерапії на психомоторний розвиток дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами.

Викладення основного матеріалу. Застосування ерготерапії полягає в специфічному виконанні певних визначених видів діяльності, відповідних технік і прийомів для того, щоб повторно досягти, поліпшити і / або підтримати (зберегти) особисту компетенцію дій людей з особливими освітніми потребами в повсякденному житті і роботі. Застосування ерготерапії ґрунтується на досягненнях медичної, психолого-педагогічної та соціальної наук і рекомендується людям будь-якого віку, які страждають руховими, сенсомоторними розладами, порушеннями сприйняття і / або психосоціальними недоліками.

Обстеження психомоторного розвитку дітей з особливими освітніми потребами показує, що на всіх ступнях органічного порушення пізнавальної діяльності в обтяже-

них психофізичними вадами дітей спостерігається певна координаційна ригідність. Дітям з психомоторною недорозвиненістю важко відійти від координаційних механізмів, що вони засвоїли раніше [4]. О.В. Запорожець розглядав психіку як орієнтувально-дослідницьку діяльність, а отже патологія розвитку дітей з особливими освітніми потребами це не патологія моторики чи психіки як окремих феноменологічних субстанцій, а патологія цілісної психомоторики як функціонального органу. Ця патологія орієнтувально-дослідницьких можливостей дітей з особливими освітніми потребами заважає їм змінити зміст своїх дій, навіть тоді, коли рухи стають недоцільними [2].

Збільшити координаційну лабільність можна тільки через виконання різноманітних фізичних вправ, побутових завдань у змінних умовах, починаючи з раннього дитинства. Така штучно створена варіативність просторових, часових, динамічних та топологічних характеристик дій буде стимулювати орієнтувально-дослідницьку активність дитини. Особливо корисними для корекції психомоторного розвитку дитини можуть бути варіації смислових завдань дій, які пропонуються в ерготерапії.

Застосування фізичних вправ і побутових завдань не має за мету досягти повного відновлення втрачених м'язових відчуттів у дітей з органічними порушеннями пізнавальної діяльності, але вони можуть і повинні допомогти дитині збільшити її можливість щодо регуляції тону м'язових напружень шляхом розвитку збереженої пропріоцептивної чутливості та її включення в керування діями [4].

У дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами основними завданнями є: самообслуговування (харчування, туалет, одягання), продуктивність (відвідування навчальних закладів, школа садок, гуртки) та відпочинок (гра, улюблені заняття та хобі) [3].

У результаті занять з ерготерапії дитина повинна досягти максимальної самостійності у своїй діяльності – підвищити навички самообслуговування, стати більш соціально активною, отримати можливість реалізовувати свій потенціал.

Для когось це може бути здатність повністю одягнути себе, піти до туалету, вчитися в колективі, а для когось великим досягненням стане можливість просто утримувати ложку. Усе це дуже індивідуально.

Тонкі рухові навички: координація дрібних м'язів руки (звичай, у координації з очима). Щоб дитина могла трима-

ти, досліджувати та маніпулювати іграшками чи предметами, такими як: олівець, ложка, зубна щітка. Тонкі рухові навички використовуються в таких видах діяльності, як писмо, шнурування, годування та використання ножиць.

Готовність до навчання та школи: ці заходи, як правило, є очікуваними вимогами під час відвідування дитячого навчального закладу. Наприклад: малювання зображень, вирізання, поведінка дитини на робочому місці, виконання завдання, виконання інструкцій та завдань.

Навички самообслуговування: маніпуляція ножом та виделкою для самостійного харчування, одягання (шнурування, заціпання гудзиків), самостійне використання ванної кімнати (особиста гігієна та туалет).

Навички гри: це ті, які використовуються в повсякденній грі, такі як: різання, розмальовування та відгадування головоломки, а також творчі, соціальні та комунікативні вимоги [3].

Отже, формування в дітей з особливими освітніми потребами психомоторних дій самообслуговування і фізичної культури засобами ерготерапії виступає тим пунктом, на основі якого розгортається процес їх психічного розвитку, соціалізації та посиленої трудової діяльності. Позаяк формування в дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами розумової сфери нерозривно пов'язане з корекцією їх рухових можливостей.

За допомогою фізичних вправ і побутових завдань можуть бути реалізовані взаємопов'язані процеси навчан-

ня, виховання і корекційного розвитку в цілісній спеціальній освіті дітей з особливими освітніми потребами.

Список використаних джерел:

1. Загальна психологія: підручник для студентів вищих навчальних закладів / С. Д. Максименко, В. О. Зайчук, В. В. Клименко, В. О. Соловієнко. Київ: Форум, 2000. 543 с.
2. Запорожец А. В. Избранные психологические труды: в 2-х т. Москва: Педагогика, 1986. Т. 1. 320 с. Т. 2. 297 с.
3. Малятко: програма виховання дітей дошкільного віку. 2-е вид., доопрацьоване і доп. Київ: АПН України, Інститут проблем виховання, 1999. 243 с.
4. Сімко А. В. Фізична реабілітація дітей з особливостями інтелектуального розвитку: навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друк-Сервіс», 2014. 136 с.
5. Шинкарьок А. І. Психомоторно-рівнева структура активності та свободи суб'єкта. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. 448 с.

The article theoretically substantiates the influence of occupational therapy and its components on the psychomotor development of preschool children with special educational needs.

Key words: occupational therapy, psychomotor development, preschool children with special educational needs.

Отримано: 16.03.2021

УДК 159.943.8:159.944.4

Р. Т. Сімко, кандидат психологічних наук, старший викладач

ВНЕСОК М. ЛАНГЕ У СТВОРЕННЯ ЛАБОРАТОРІЙ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

У статті представлено погляди М. М. Ланге щодо необхідності створення при університетах кабінетів та лабораторій експериментальної психології.

Ключові слова: експериментальна психологія, лабораторія експериментальної психології, психологічний експеримент.

Постановка проблеми. Перша в світі лабораторія експериментальної психології була створена в Лейпцігському університеті в 1879 році. Засновником її став німецький психолог, фізіолог і філософ Вільгельм Вундт (1832-1920). Учений висунув одну з програм побудови психології як самостійної науки і в історії психології є думка, що ця наука остаточно відділилася від філософії саме в 1879 році, коли було здійснено спробу вивчати психіку експериментально [1; 7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Даною проблематикою займалися: В. Вундт, Е. Крепелін, О. Кюльпе, Е. Мейман, Г. Холл, Дж. Кеттелл, Е. Тітченер, Ф. Крюгер, Г. Мюнстерберг, В. Бехтерев, М. Ланге, О. Лазурський, Д. Узнадзе та ін. [7].

Мета статті – розкрити внесок М. Ланге у створення лабораторій експериментальної психології.

Викладення основного матеріалу. Микола Миколайович Ланге народився в 1858 р. (помер в 1921 р.). Закінчив історико-філологічний факультет Петербурзького університету в 1882 р. і залишився на кафедрі філософії для подальшої роботи. Наступного року, перебуваючи у відрядженні за кордоном, працював в експериментально-психологічній лабораторії В. Вундта, де самостійно досліджував коливання уваги, результатом якого стало створення моторної теорії уваги. Суть її полягає в тому, що, застосовуючи м'язові рухи, організм (на ґрунті мимовільної поведінки) прагне посісти певну позицію щодо зовнішніх об'єктів, яка б сприяла найбільш чіткому і повному їх сприйманню [4; 7]. Німецькою мовою Ланге опублікував статтю «Теорія вольової уваги», яка зацікавила психологів, і став всесвітньовідомим.

У 1888 р. він захистив магістерську роботу з філософії, а у 1894 р. – дисертацію «Психологічні дослідження.

Закон перцепції. Теорія вольової уваги» в Московському університеті. В дискусії із опонентами С.С. Корсаковим та Л.М. Лопатиним здобувач відстоював правомірність застосування експериментального методу в психології.

У дисертаційній роботі М. Ланге обґрунтовує необхідність створення при університетах кабінетів та лабораторій експериментальної психології, виводить закон перцепції: сприймання має стадіальний характер, і образ предмета змінюється від узагальненого до все більш диференційованого. Власне, це перше у Росії і в Україні експериментальне психологічне дослідження, яке було визнане класичним [3; 7].

Отримавши науковий ступінь доктора філософії, М.М. Ланге читає лекції в Одеському університеті, збирає кошти, а в 1896 р. відкриває першу у Росії і в Україні лабораторію експериментальної психології, відокремлену від кафедр психіатрії та фізіології, і стає засновником вітчизняної експериментальної психології. Він вважає, що саме експеримент сприяє об'єктивному вивченню психічної реальності [2; 7].

М.М. Ланге зацікавився психологією за краху класичного асоціанізму, коли розвивався структуралізм В. Вундта. Його наукове самовизначення співпало з розгортанням функціоналізму Джеймса. Проте він формує і свої погляди на природу психічного, застосовуючи таке поняття, як «психосфера», що охоплює все різноманіття психічних форм життя, які не співпадають з біологічною (живою) матерією, але, водночас, вони невід'ємні від неї. «При співвіднесенні уявлень М.М. Ланге про психосферу з фундаментальними ідеями В.І. Вернадського про біосферу і ноосферу виникає перспектива зрозуміти й описати дійсне місце психосфери в єдиному просторі, які утворюють природу і соціум» [5, с.515; 7].

Розмірковуючи над роллю рухів і дій в психічному житті людини, Ланге підкреслює, що будь-який психічний

процес включає в себе руховий компонент, а отже, він психомоторний. Психологію вчений також трактує як об'єктивно-суб'єктивну науку. Без об'єктивності психологічне знання не може бути науковим, а без суб'єктивності психологія втратить свій предмет. Події психічного світу так само реальні, як і фізичні чи фізіологічні процеси, водночас вони суб'єктивні.

«Розвиваючи думку про те, що для вивчення психологічних проблем необхідне використання точного експерименту, М.М. Ланге підкреслював принципову відмінність психологічного експерименту від природознавчого. Основними ознаками психологічного експерименту він вважав, по-перше, самоспостереження, по-друге, злиття суб'єкта і об'єкта наукового дослідження в одній особі» [1, с.7]. Для розуміння особливостей експериментального дослідження психомоторики М.М. Ланге важливо підкреслити, що в моторній теорії вольової уваги, її ще називають моторною теорією активного цілевпорядкованого сприймання, автор виходив з рефлекторного характеру функціональних мозкових одиниць і описував їх за принципом кільцевої реакції. Така схема практично пояснила механізми асимільуючої відчуття функції образів. Воля у працях М. Ланге виступає практичним знанням про доцільні рухи, які виникають завдяки минулому досвіду, а увага – як процес підсилення або зміни сприймання [7].

Аналізуючи розвиток психічного життя, М.М. Ланге зазначає, що якщо це життя не має ніякого впливу на організм і його рухи, то теорію еволюції неможливо застосовувати до психології. Психіка відтак непотрібна живій істоті, якщо та спроможна так само діяти без неї. Вчений обґрунтовує принципи біологічної детермінації психічного життя, розвитку, інтеграції та диференціації психіки, причинності

у психології, об'єднує ідею розвитку та експерименту [6; 7], за допомогою експерименту перевіряє гіпотези принципового характеру.

Праці Ланге високо оцінювали Л.С. Виготський, Б.Г. Ананьєв, Б.М. Теплов, А.С. Смірнов, С.Л. Рубінштейн, Н.Ф. Добринін, М.Г. Ярошевський та інші.

Список використаних джерел:

1. Акімова Л. Н. Становлення і розвиток вітчизняної експериментальної психології: на матеріалі Південноукраїнського регіону: автореф. дис. ... канд. психол. наук. Одеса: Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2001. 19 с.
2. Ананьєв Б. Г., Ланге Н. Н. Очерки истории русской психологии XVIII и XIX века. Москва: Госполитиздат, 1947. С. 136–141.
3. Бондарчук О. І. Експериментальна психологія: курс лекцій. Київ: МАУП, 2003. 120 с.
4. Ланге Н. Н. Теория волевого внимания: хрестоматия по вниманию. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1976. С. 107–143.
5. Петровский А. В., Ярошевский М. Г. Основы теоретической психологии. Москва: ИНФРА-М, 1999. 528 с.
6. Роговин М. С. Введение в психологию. Москва: Высш. шк., 1969. 382 с.
7. Сімко Р. Т., Шинкарук А. І. Історія експериментальної психології (від передумов до перших наукових шкіл): навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друк-сервіс», 2014. 136 с.

The article presents the views of Lange M. M. on the need to create offices and laboratories of experimental psychology at universities.

Key words: experimental psychology, laboratory of experimental psychology, psychological experiment.

Отримано: 16.03.2021

УДК 159.92

Н. С. Славіна, кандидат психологічних наук, доцент

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ ДОШКІЛЬНИКІВ

Сьогодні емоційна сфера особистості стає предметом досліджень. Але розробка у психологічній науці ефективних методів розвитку емоцій та почуттів, розкриття базисних категорій емоційної сфери, проблеми модальності емоцій особистості досі не набули достатнього обґрунтування. З одного боку, через труднощі у дослідженні емоційних явищ, зумовлених природою емоційних процесів, їх невловимістю, короткочасністю перебігу, залежністю від індивідуальних особливостей та спрямованості особистості, умов її суспільного розвитку, з іншого – складністю експериментального (об'єктивного) та діагностичного вивчення.

Ключові слова: психічний розвиток, емоційна сфера дошкільників, емоції та почуття, емоційні явища, емоційні процеси.

Дослідженням загальних умов та закономірностей психічного розвитку дитини присвячені праці відомих вітчизняних психологів (Б.Г. Ананьєв, Л.І. Анциферова, Ш.О. Амонашвілі, Л.І. Божович, Л.А. Венгер, Л.С. Виготський, П.Я. Гальперін, В.В. Давидов, Д.Б. Ельконін, О.В. Запорожець, Г.С. Костюк, В.О. Крутецький, Н.С. Лейтес, О.М. Леонтьєв, Н.О. Менчинська, А.В. Петровський, М.М. Поддьяков, С.Я. Рубінштейн, П.Р. Чамата та інші)

Ними встановлено залежність психічного розвитку від власної активності дитини як суб'єкта різних видів діяльності і спілкування, а також детермінацію психічного розвитку та формування особистості біологічними та соціальними факторами. Зроблено висновки про те, що ефективним є таке навчання та виховання, яке враховує досягнутий рівень психічного розвитку підростаючої особистості та сприяє формуванню психічних структур на основі актуалізації її потреб у нових знаннях та видах діяльності.

Ці дослідження окреслюють головні орієнтири проблеми загальних закономірностей психічного розвитку дітей. Однак гуманізація педагогічної роботи з дітьми як одна з ключових позицій перебудови у сфері виховання актуалізує психологічні дослідження в галузі психології розвитку емоційно-почуттєвої сфери.

Щодо психіки дитини подібні думки висловлені Л.І. Божович. Вона надає ключового значення проблемі емоційних переживань у загальному психічному розвитку

дитини. При цьому підкреслює важливість розуміння афективного ставлення дитини до соціального середовища: «Ми розглядаємо афективні стани як тривалі, глибокі емоційні переживання, безпосередньо пов'язані з активно діючими потребами та прагненнями, що мають для суб'єкта життєво важливе значення».

О.В. Запорожець наголошував на необхідності розгортання фундаментальних наукових досліджень емоційної сфери дитини, особливо у зв'язку з розповсюдженням суспільного дошкільного виховання. Вчений вважав, що психологічна наука без вчення про емоції нічого не вартує.

У працях Л.С. Виготського, О.В. Запорожця, В.П. Зінченка доведено, що емоції є не тільки однією із найважливіших психічних функцій, а виступають ядром у цілісному розвитку особистості дошкільника.

Як бачимо, провідні вітчизняні психологи розглядають емоції як найбільш яскравий феномен, що виявляється у поведінці дитини та відіграє чільну роль у її психічному та особистісному розвитку.

У сучасній психології емоціями називають будь-які переживання, що відбуваються на різному рівні і виступають у різних формах. Однак вищого пізнавальні, моральні, естетичні почуття властиві тільки людині.

Почуття виникають у спільній з іншими людьми суспільно корисній діяльності, в ній вони формуються і в свою чергу впливають на її протікання. Тільки бажана мета

і досягнуті результати надають усій діяльності спрямованого, стійкого характеру, спонукають людину до ініціативи і творчості, мобілізують її сили й винахідливість.

Розглядаючи проблему соціально-емоційного розвитку дошкільника, О.Л. Кононко інтерпретує емоцію як таку, що «відбиває певне переживання дошкільника, а почуття – стійке емоційне ставлення до навколишнього і самого себе». Оперуючи поняттям «переживання», О.Л. Кононко має на увазі самостійну діяльність дошкільника, під час якої співвідноситься його внутрішній світ і навколишня дійсність.

Отже, найчастіше емоції визначаються як переживання особою в певний момент свого ставлення до чогось або до кого-небудь (до наявної або майбутньої ситуації, до інших людей, до себе тощо).

Більшість авторів, характеризуючи зміст емоцій дитини, розглядають їх як специфічне переживання. Емоція, на думку В.І. Кульчицької, тісно взаємодіє першим враженням, виникає у конкретній ситуації, має певний зміст і супроводжується виразними рухами.

Отже, найчастіше емоції визначаються як переживання особою в певний момент свого ставлення до чогось або до кого-небудь (до наявної або майбутньої ситуації, до інших людей, до себе тощо). Переживання ж особистістю свого ставлення до когось чи чогось визначає її почуття.

Спираючись на аналіз вищезазначених праць, доцільно визначити основні напрями розвитку емоцій та почуттів, які зумовлюють гармонійне особистісне зростання дошкільника:

1) розвиток здатності розпізнавати основні емоції за характерними зовнішніми ознаками від загального до тонко диференційованого сприймання і визначати емоційні стани, свої і не свої переживання;

2) засвоєння, розширення та збагачення репертуару соціальних форм вияву своїх почуттів, що свідчить про поступовий розвиток соціальних емоцій;

3) розвиток емоційних переживань від менш стійких і швидкоплинних, ситуативних до стійких і глибоких, пов'язаних із внутрішнім смислом, тобто до почуттів;

4) розвиток емоційної чутливості, емпатії – співпереживання;

5) розвиток здатності до емоційного передбачення – випереджальної корекції дій;

6) набуття емоціями більш узагальненого, більш усвідомленого, «розумного» характеру, довільності та позаситуативності;

7) формування вищих почуттів – моральних, естетичних, інтелектуальних.

Рівень інструментальних емоцій формується у дитини в процесі спільної діяльності з дорослим, внаслідок чого дії дитини набувають таких властивостей, як предметність та соціальність. Перші дії дитини є діями соціального походження і лише значно пізніше вони наповнюються різним предметним змістом. Поява у дитини власних практичних дій спонукає механізм виникнення інструментальних емоцій. З цього моменту відбувається процес диференціації соціальних та предметних дій як важливої основи виникнення соціальних та предметних емоцій та почуттів. Рівень власне соціальних емоцій характеризується зародженням та розвитком у межах емоційної підсистеми "дитина-мати"

соціальних емоцій, що пізніше особливо яскраво виявляються у становленні достатньо автономної емоційної підсистеми – «дитина-ровесник». Таким чином, домінування у свідомості дитини предмета її переживань слугує основою для побудови багаторівневої системи емоційної регуляції поведінки у дошкільному віці. Внаслідок становлення цих рівнів у процесі онтогенезу у дитини появляється емоційне світовідчуття як складно організоване почуття. Узагальнюючи цей підхід, його автори дійшли до таких висновків:

- кожен рівень має свій період особливої актуальності та свого внеску у визначенні модальності емоційного світовідчуття як складного базисного почуття;
- кожна підсистема функціонує у цілісній системі емоційної регуляції поведінки дитини досить автономно, але в той же час у тісному взаємозв'язку з іншими підсистемами;
- негативні емоції та афекти, що виражені в одній із підсистем, можуть суттєво спотворювати емоційно-чуттєве тло, характерне для інших рівнів;
- сприятливий вплив на емоційне світовідчуття дитини, на її відносини з близькими дорослими дозволяє здійснити проблемне психологічне консультування та застосування соціально-психологічного тренінгу [2; 3].

Висновки. Дошкільний вік є важливим й відповідальним періодом у житті людини, як і момент народження особистості. У цей період відбувається прискорений розвиток психічних процесів і властивостей особистості, маленька людина активно освоює широкий спектр різних видів діяльності. Від народження до 6 років дитина проходить велику частину свого розвитку.

Отже, на самому початку життя дитини закладаються динамічні властивості її психіки та формуються її здібності.

Список використаних джерел:

1. Запорожец А. В. Эмоциональное развитие дошкольника: пособ. для воспитанников детского сада. Москва: Просвещение, 1985. 176 с.
2. Запорожец А. В., Неверович Я. З., Кошелева А. Д. Развитие социальных эмоций у детей дошкольного возраста. Москва: Просвещение, 1986. 176 с.
3. Кульчицька О. І. Розвиток емоцій у дошкільному віці. Київ: Освіта, 1997. 37 с.

Today, the emotional sphere of personality is becoming the subject of research. But the development in psychological science of effective methods for the development of emotions and feelings, the disclosure of the basic categories of the emotional sphere, the problems of modality of emotions of the individual have not yet received sufficient justification. On the one hand, due to difficulties in the study of emotional phenomena due to the nature of emotional processes, their elusiveness, short course, dependence on individual characteristics and orientation of the individual, the conditions of its social development, on the other – the complexity of experimental (objective) and diagnostic study.

Key words: mental development, emotional sphere of pre-schoolers, emotions and feelings, emotional phenomena, emotional processes.

Отримано: 16.03.2021

УДК 376:37.035-058.862

В. І. Снівак, кандидат психологічних наук, доцент

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ-СИРОТАМИ

У статті розглядаються особливості діяльності соціального педагога в закладах інтернатного типу.

Ключові слова: соціально-педагогічна діяльність, реабілітація, соціалізація, діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування.

У роки економічного, духовного і культурного розвитку нашої держави, коли життя ставить нам підніжки, постає чимало різних проблем, які носять значні негативні наслідки, що впливають на нас і на наших дітей.

Особливої уваги наразі потребує соціально-педагогічна діяльність у навчальних закладах інтернатного типу,

оскільки вона вимагає особливих педагогічних основ життєвого самовизначення дитини, спрямованих на нейтралізацію деприваційних умов розвитку вихованців та реалізацію їх внутрішньоінтенційної спрямованості.

Педагогічна наука і практика останнім часом довела, що найпрогресивнішою формою соціально-педагогічної

реабілітації та соціалізації названої категорії дітей є їх виховання у прийомних сім'ях. Оскільки це практично здійснити неможливо, то найближчим часом основною формою соціалізації таких дітей залишатиметься державна система інтернатного виховання, хоча на основі досліджень Л.М. Артюшкіної та А.О. Полянничко доведено, що виховання дитини в умовах сімейної депривації і «закритого» навчального закладу закономірно призводить до її соціальної депривації [1]. Для дітей-сиріт та дітей, які залишилися без батьківського піклування, нерідко характерна невпевненість у собі, неуважливості власної самоцінності, відсутність життєвої перспективи; у багатьох випадках у них формується комплекс безнадійності та безпорадності; їм важко визначити сенс і мету свого життя, сформулювати потребу жити для когось, що засвідчує розвиток екзистенційної депривації – глибинного почуття втрати сенсу життя в поєднанні з відчуттям порожнечі.

Метою статті є аналіз проблеми діяльності соціального педагога з дітьми-сиротами в закладах інтернатного типу.

Різним аспектам діяльності навчально-виховного процесу в школі-інтернаті для дітей сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки, присвячені дослідження І.Б. Іванова, Л.В. Канішевської, Б.С. Кобзаря, Є.П. Пустовойтова, В.Г. Слюсаренка, Н.М. Огренич, Л.С. Дробот, В.В. Семенюк, Т.В. Шатохіна, В.С. Яковенка.

Феномен соціального сирітства, на жаль, характерний для багатьох країн світу. Кожна держава визначає власні шляхи подолання цього явища та надання соціального захисту дітям, які залишилися без піклування батьків.

В Україні здійснюється централізований облік дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Законодавчо визначено обов'язок керівників закладів, де перебувають або виховуються такі діти, щодо надання інформації про вихованців, що залишилися без піклування батьків, до місцевих органів з опіки та піклування з метою усиновлення даної категорії дітей, передачі їх під опіку чи на виховання у сім'ї громадян.

Окрему групу дітей-сиріт становлять діти, від яких батьки відмовилися ще в пологових будинках, або, народивши, покинули чи «підкинули» дитину будь-кому або залишили будь-де. Нерідко такі факти, на думку спеціалістів, спричинені соціально-фізіологічною незрілістю матері, що народжує дитину, легковажним ставленням до вагітності та її наслідків, намаганням приховати від близьких факт народження дитини, а іноді й глибоким порушенням стану психіки та світосприйняття тощо. Однак найчастіше це пов'язано все ж таки з асоціальною поведінкою матері. Перерахувати всі можливі причини важко, оскільки вони є надто чисельними. В багатьох випадках відмова від дитини у заявах на ім'я головного лікаря полового будинку чи відділення, де дитина народжена, пояснюється поганим матеріальним становищем породіллі та її сім'ї. Також досить часто відмовляються від вочевидь хворої новонародженої дитини.

Виявлення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також неповнолітніх, які перебувають у неблагополучних умовах життя, є одним із основних завдань і обов'язків органів опіки та піклування. Закони встановлюють, що заклади та особи, яким стане відомо про неповнолітніх сиріт та тих, хто залишився без батьківського піклування, або про зловживання батьківськими правами, зобов'язані сповістити про це органи опіки та піклування за фактичним місцезнаходженням осіб, які підлягають опіці та піклуванню. У свою чергу органи опіки та піклування це завдання повинні виконувати в координації з іншими зацікавленими органами та службами, тобто кримінальною міліцією у справах неповнолітніх, службою у справах неповнолітніх, закладами освіти, охорони здоров'я, житлово-комунальними органами тощо [2].

Усиновлення (удочеріння) є найбільш прийнятною і сприятливою формою виховання дітей, залишених без піклування батьків, за якої дитина в правовому відношенні повністю прирівнюється до рідних дітей, набуває в особі усиновителів батьків та сім'ю.

Іншою формою влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є передача їх під опіку, піклування. Це одна з найбільш вдалих для розвитку та виховання дитини форм влаштування через те, що дитина проживає у сім'ї, ходить у звичайний дитячий дошкільний заклад, загальноосвітню школу, знає свій родовід. Вона оточена турботою та увагою близьких людей.

Але, на жаль, кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування є досить велика і всіх їх не можливо усиновити (удочерити) чи віддати під опіку, тому більша частина з них змушена проживати в закладах інтернатного типу без належної батьківської любові.

З початком в Україні процесу трансформації політичної, соціальної та економічної систем суспільства становище дітей в інтернатних закладах принципово змінилося. Перш за все, значно погіршилися матеріальні умови утримання дітей. Держава через великий дефіцит бюджету не може виділяти достатньо коштів на потреби дітей, які утримуються та виховуються в інтернатних закладах. Але не дивлячись на це, безперечно дуже позитивним моментом є те, що порівняно недавно в цих закладах ввели посаду нового, дуже потрібного спеціаліста – соціального педагога.

Соціальному педагогу інтернатного закладу доводиться розв'язувати завдання дещо відмінні від тих, які стоять перед його колегою у звичайному загальноосвітньому навчальному закладі. Це пов'язано з тим, що в школах-інтернатах формується особливий тип особистості, для соціалізації якої необхідне своєчасне подолання кризових ситуацій та розв'язання проблем вихованця на основі самоусвідомлення ним ставлення до самого себе, оточуючих та навколишнього середовища. Наставнику необхідно вчити дітей, які, будучи позбавленими батьківського тепла та ласки, нерідко встигнувши зневіритися і втратити будь-яку надію у своєму житті, сприймати життя оптимістично. На думку Л.М. Артюшкіної та А.О. Полянничко [1], у центрі уваги соціального педагога повинна бути соціалізація вихованця інтернату, інтеграція його у суспільство як альтернатива відособлення, «випадання» із унормованих соціальних стосунків. Тобто дитину необхідно вчити бути «архитектором» власного життя, який відчуває впевненість у майбутньому і здатний виявляти повагу та довіру не лише до самого себе, а й до всього світу.

Хоча на сьогоднішній день існують певні вимоги щодо роботи соціального педагога в закладах інтернатного типу, але не є секретом те, що виконання вищезгаданих вимог не завжди під силу спеціалістам в закладах даної категорії. Це пов'язано з тим, що технології діяльності закладах інтернатного типу розроблені не досконало. Саме тому подальші наші дослідження будуть спрямовані на розробку більш досконалих технологій соціально-педагогічної діяльності в цих закладах.

Список використаних джерел:

1. Артюшкіна Л. М., Полянничко А. О. Специфіка професійної діяльності соціального педагога загальноосвітньої школи-інтернату для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Практична психологія та соціальна робота*. 2004. № 2. С. 42-47.
2. Картер Р. Опіка над дітьми: сім'я і держава. Вплив інституційної форми виховання на розвиток дітей (моніторинговий звіт). Київ: Логос, 2005. 88 с.

In the article are examined the features of activity of social teacher in establishments of school-boarding type.

Key words: social pedagogical activity, rehabilitation, socialization, children-orphans, to put, deprived paternal caring.

Отримано: 16.03.2021

О. Б. Столяренко, кандидат психологічних наук, доцент

ПРОБЛЕМА РОЗВИТКУ ДИТЯЧОЇ ОБДАРОВАНОСТІ У ВІТЧИЗНЯНИХ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

У статті проаналізовано теоретико-методологічні підходи до проблеми виявлення і розвитку обдарованих дітей дошкільного віку та визначено загальні наукові тенденції, яких дотримуються більшість вітчизняних фахівців у галузі психології та педагогіки обдарованості.

Ключові слова: обдарованість, креативність, задатки, здібності, талант, геніальність.

Постановка проблеми. Пошук шляхів психолого-педагогічного супроводу розвитку обдарованих дітей, створення умов для розкриття їх унікальних творчих можливостей є у наш час одним із основних напрямків модернізації системи освіти в Україні. Ранній вияв, навчання та виховання обдарованих дітей стає пріоритетним завданням національної освіти. Про це свідчить зміст Закону України «Про дошкільну освіту», «Базовий компонент дошкільної освіти» та інші державні документи, в яких розвиток творчих здібностей дитини розглядається як першочергове завдання.

У дошкільному віці розвиток інтелектуальних і творчих здібностей відбувається інтенсивніше ніж у наступні роки, тому педагогічні помилки періоду дошкільного дитинства надалі важко виправити. Обдарованість у дошкільному віці слід розглядати лише як потенційну можливість подальшого психічного розвитку зростаючої особистості. При відсутності належних педагогічних умов для розвитку розумових здібностей мислительні процеси дитини обмежуються, гальмується формування інтелектуальної гнучкості, бажання й уміння мислити самостійно.

Мета статті. Науково-теоретичний аналіз результатів класичних та сучасних вітчизняних психолого-педагогічних досліджень щодо виявлення та розвитку обдарованості у дитячому віці.

Виклад основного матеріалу. Історія розвитку досліджень і практики навчання обдарованих дітей у нашій країні пройшла низку етапів, що відповідали соціальним потребам суспільства і рівню розвитку психологічної науки. Проблемі обдарованості присвячено наукові дослідження ряду вітчизняних психологів: Б. Ананьєва, І. Беха, Д. Богоявленської, Л. Виготського, Г. Костюка, О. Кульчицької, О. Леонтєва, С. Максименко, В. Моляко.

На основі проведеного аналізу вітчизняних досліджень з проблеми обдарованості у дитячому віці, нами було виділено три основні наукові підходи до розробки проблеми виявлення і розвитку обдарованості: діяльнісний, продуктивний та суб'єктивний.

Принцип розвитку здібностей під час діяльності стає об'єднувальною тенденцією досліджень науковців *діялісного підходу* (В. Давидов, Л. Виготський, О. Леонтєв, С. Рубінштейн).

Оточення дитини як джерело розвитку її вищих психічних функцій обґрунтував Л. Виготський [2, с.19]. Учений характеризував розвиток психіки людини як процес виникнення на кожному наступному рівні розвитку нових якостей, специфічних для неї і зумовлених усім попереднім її розвитком. Дослідник зазначає, що усі ці нові якості зароджуються у людини лише в процесі її діяльності.

У творах класика вітчизняної психології С. Рубінштейна конкретизуються джерела походження обдарованості і дається глибока характеристика суттєвих понять проблеми. Учений переконує, що ми маємо справу зі схожими поняттями, зміст яких частково співпадає, але кожний з термінів має свій специфічний зміст. Задатки ми відносимо до вроджених, але ж одразу після народження з'являються умовно-рефлекторні зв'язки. Отже, у чистому вигляді задатки існують лише у пренатальному періоді. А одразу після народження формуються мозкові механізми різних здібностей. Тобто, існує неподільний сплав вродженого і набутого.

Аналізуючи умови позитивного розвитку обдарованості, представники підходу *продуктивної діяльності* (Д. Богоявленська, Н. Довгань, В. Загребельна) провідного значення надають внутрішнім і зовнішнім факторам особистісного розвитку.

Особливе місце у низці сучасних концепцій обдарованості посідає «Робоча концепція обдарованості» за редакцією Д. Богоявленської яка є аналізом і узагальненням усього, що накопичила класична і сучасна наука, у чому були найбільш однотайні провідні вчені цієї галузі знань.

Н. Довгань [3], модернізуючи та об'єднуючи суб'єктивний і діяльнісний підходи, характеризує обдарованість як цілісний прояв здібностей у діяльності, як загальну властивість, що інтегрована в діяльності та сукупності здібностей.

В. Загребельна [4] терміном «обдаровані діти» позначає особливу групу дітей, що випереджають однолітків у розвитку. Вчена наголошує, що термін «дитяча обдарованість» передбачає, що кожна людина має певний інтелектуально-творчий потенціал.

Суттєвий внесок у вивчення психологічних особливостей обдарованості зробили психологи, представники *суб'єктивного підходу* (Б. Ананьєв, Г. Костюк, С. Максименко), які пропонують здійснювати аналіз психологічних ресурсів як передумов креативних можливостей особистості на прикладі провідних типів обдарованості. Творчу діяльність суб'єкта, як вважають представники даного підходу [5; 6], слід аналізувати на основі таких психологічних ресурсів: «потенційна обдарованість», «актуальна обдарованість», «реальна обдарованість» або «талант».

Проблему обдарованості постійно вивчають сучасні українські психологи. З цього приводу відбуваються багаточисленні вітчизняні та зарубіжні наукові конференції. Основною їх метою є пропаганда знань із проблеми обдарованості, ознайомлення з новітніми досягненнями психології в цій галузі, акцентуація уваги педагогічної громадськості на важливості ранньої діагностики та розвитку дитячої обдарованості.

Значний внесок у розкриття проблем обдарованості зробив дійсний член НАПН України, доктор психологічних наук В. Моляко. Особливо цінним є розроблений ним підхід до вивчення обдарованості, у якому він структурував це психологічне явище, виділивши шість основних його параметрів: сферу реалізації обдарованості; прояви творчості; прояви інтелекту; динаміку діяльності; рівні досягнень; емоційну забарвленість. На думку В. Моляко [7], обдарованість – це свого роду рівень генетично та досвідно зумовлених можливостей людини адаптуватися до життя. Науковець вважає, що здібності становлять різні грані обдарованості, а не її автономні складові.

Висновки. Вітчизняні психологи розглядають обдарованість як інтегральну якість, яка не зводиться лише до інтелекту, креативності або когнітивних функцій особистості. Більшість дослідників визнають якість своєрідність і характер розвитку обдарованості як результат складної взаємодії природних задатків, соціокультурного середовища та безпосередньої діяльності дитини. При цьому особливе значення має власна активність дитини, а також психологічні механізми саморозвитку особистості, що лежать у основі формування і реалізації індивідуальної обдарованості. Обдарованість у дошкільному віці розглядається вітчизняними вченими лише як потенціал психічного розвитку стосовно подальших етапів життєвого шляху особистості.

Список використаних джерел

1. Бех І. Д. Виховання особистості. Київ: Либідь, 2013. 344 с.
2. Виготський Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте. Москва: Просвещение, 2011. 93 с.
3. Довгань Н. Обдарованість дошкільників як предмет психологічного дослідження. *Педагогічна освіта: теорія і*

- практика. Педагогіка. Психологія: зб. наук. пр. / редкол.: І. Д. Бех, Л. Л. Хоружа. Київ: Університет, 2008. № 9. С. 114-120.
4. Загребельна В. Дослідження проявів інтелектуальної і творчої обдарованості. *Обдарована дитина*. 2008. № 8. С. 63-67.
 5. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психологічний розвиток особистості. Київ: Вища школа, 2009. 280 с.
 6. Максименко С. Д. Психологія в соціальній та педагогічній практиці. Київ: Наукова думка, 2014. 224 с.
 7. Моляко В. Ціннісна когнітивна складність у дослідженні творчо обдарованої особистості. *Наука і освіта*. Одеса, 2016. № 4. С. 118-121.

The article deals with theoretical and methodological approaches of revealing and development of the gifted infant children. Here common scientific tendencies were defined which the most researchers in the psychology and the science of education of giftedness follow.

Key words: gifted, talented, genius, capable, ability.

Отримано: 16.03.2021

УДК 376-056.263:37.016

*О. М. Ткач, кандидат педагогічних наук, старший викладач,
Р. А. Станчак, здобувач вищої освіти*

ВИКОРИСТАННЯ ІГРОВИХ ПРИЙОМІВ У КОРЕКЦІЇ ФОНЕМАТИЧНОГО СПРИЙМАННЯ

У статті висвітлені етапи формування фонематичних процесів як цілісної багатогранної системи корекційного впливу, що за допомогою ігрових прийомів у дошкільному віці може розвиватися достатньо успішно. Визначені основні психічні функції, що беруть участь в їх розвитку (сенсо-моторні, гностико-практичні, мнестичні та інтелектуальні) та описано їх вплив на гармонійний розвиток фонематичного слуху.

Ключові слова: мовлення, слухове сприймання, фонематичний слух, ігрові прийоми.

Формуючи підходи до організації процесу корекції фонетичної складової мовлення ми передбачали, що цей процес має бути комплексним, ієрархічно вбудованим в структуру занять з формування правильної звуковимови та корекції фонематичних процесів.

Метою дослідження був цілісний розгляд кожного напрямку та етапу проведення корекційної роботи з врахуванням рівня та особливостей розвитку у дітей функцій та процесів сенсо-моторного, гностико-практичного, мнестичного та інтелектуального рівнів, онтогенетично-відповідну послідовності розвитку мовлення у дітей, а також з урахуванням онтогенетичної послідовності розвитку фонематичних процесів. **В основу сформованої системи** було покладено теорію розвитку розумових дій П. Гальперіна та теорію формування рухів Н. Бернштейн. Передбачалося, що лише багатоаспектний підхід дозволить вибудувати корекційний процес таким чином, щоб можна було досягнути чіткого та правильного сприймання, повної автоматизації та усвідомлення фонем настільки, щоб забезпечити її правильну артикуляцію і контроль вимови.

Виклад основного матеріалу. Ми вважаємо, що поетапне проведення роботи по подоланню порушень звуковимови внаслідок недорозвитку фонематичних процесів можна представити у системному вигляді (табл. 1).

Таблиця 1.

Система корекції порушень звуковимови обумовленої недорозвитком фонематичних процесів

Формування правильної вимови фонем	Формування фонематичного сприймання та диференціації	Формування навиків фонематичного аналізу і синтезу
Підготовчий: формування артикуляційної моторики та мовленнєвого дихання	Підготовчий: формування кінестетичного-праксису, слухового та фонематичного сприймання	Підготовчий: формування сенсо-моторних координацій, кінестетичного праксису
Формування правильної артикуляції фонем	Формування уявлення про фонему як артикуляцію, звук мовлення та букву	Формування уявлення про позицію фонем у слові
Формування усвідомленого контролю за вимовою звуків мовлення	Формування уявлення про фонему як складову слова мовлення	Формування навиків фонематичного аналізу та синтезу
Формування повного контролю за вимовою фонем	Формування усвідомленого контролю та точності сприймання і відтворення фонем у процесі спілкування	Введення сформованої навички в писемне мовлення

Таким чином, нами було виділено три напрямки проведення корекції таких порушень у дітей: 1) формування

правильної артикуляції фонем; 2) формування фонематичного сприймання та диференціації; 3) формування навиків фонематичного аналізу і синтезу.

Корекційну роботу по кожному з зазначених напрямків передбачається проводити поетапно. Ряд науковців (М. Савченко, О. Ревуцька, М. Шеремет та інші) узагальнено розглядають процес корекції порушень фонетичного боку мовлення як чотирьох етапний, що включає: 1) підготовчий етап; 2) етап формування нової навички; 3) етап усвідомленої автоматизації сформованої навички; 4) етап повної автоматизації сформованої навички та введення її в писемне мовлення. Ми, взявши за основу цю модель, розглянули зміст роботи на кожному з зазначених напрямків, визначивши основні його цілі, засоби корекції та можливі вікові терміни початку логопедичної роботи у даному напрямку та на заданому етапі.

Напрямок формування фонематичного сприймання та диференціації

Кінцевою метою проведення логопедичної роботи у напрямку формування фонематичного сприймання та диференціації є відновлення усвідомленого контролю за якістю вимови фонем у словах будь якого рівня складності. Виявлено, що для формування контролю за якістю вимови звуків мовлення у певній групі дітей необхідно відновити цілісність уявлення про фонему як багатокомпонентну структуру, яка включає акустичні частотні характеристики, кінестетичне уявлення про артикуляційну позицію та сформувати чіткі асоціативні зв'язки фонем з звуками оточуючого середовища, з правильним еталонним звучанням слова. Таку роботу можна проводити лише у віці, коли дитина уже готова спочатку у грі на недовільному рівні, а потім довільно та організовано виконувати поставлені логопедом завдання. Переважно такого рівня зрілості досягають діти, в середньому, у чотири роки. При наявності затримок у психічному розвитку дитини цю роботу проводять пізніше. Логопедичну корекцію у цьому напрямку доволі ефективно проводити у групі де кожна дитина може мати не ідентичні, але подібні проблеми розвитку фонетичного боку мовлення.

Етап формування кінестетичного праксису, слухового та фонематичного сприймання.

Отож, на першому етапі передбачається розвиток точності базових, для усвідомленого сприймання фонем, процесів і функцій пізнавальної діяльності до яких нами були віднесені: слухове, фонематичне сприймання та кінестетичний праксис. З цієї метою нами було використано ієрархічно побудовану систему корекційного навчання згідно якої на першому етапі передбачався розвиток кож-

ного з зазначених психічних процесів окремо, на другому – формування вільних асоціативних зв'язків в межах слухової та тактильно-кінстетичної аналізаторних систем, на третьому – формування цілеспрямованих асоціативних зв'язків в межах зазначених аналізаторних систем.

Напрямок формування навиків фонематичного аналізу і синтезу

Досліджено А. Богуш (2010), що навчання у напрямку формування навиків фонематичного аналізу і синтезу доцільно проводити починаючи з п'ятирічного віку при наявності розумового розвитку в нормі, що і було закладено в основу навчальних програм для дітей дошкільного віку. З цього ж періоду, при наявності розумового розвитку дитини в нормі можна включати і корекційні завдання з метою інтенсифікації процесу розвитку у дітей навиків фонематичного аналізу та синтезу. Орієнтована програма для формування навиків фонематичного аналізу та синтезу з метою підготовки дітей з порушеннями розвитку мовлення до школи була розроблена Г. Каше. Опираючись на програми для загальноосвітніх дошкільних закладів, для спеціальних логопедичних груп та з урахуванням проведених нами досліджень було визначено зміст етапів проведення корекції навчання з метою формування фонематичного аналізу і синтезу.

Головними засобами проведення логопедичної роботи на цьому етапі залишається дидактична гра. Ефективним доповненням також являються і тематичні комп'ютерні програми при використанні яких відпрацьовується звуко-буквенний синтез, навик послідовного викладання букв з метою утворення слів до автоматизму. Також корисними є і тренувальні вправи по здійсненню фонематичного аналізу слова усно, оскільки вони мають значне розвиваюче значення для збільшення обсягу пам'яті, формуванні навички контролю, точності вимови та, у наступному, написання слів.

Висновки. Отож, аналіз науково-теоретичних джерел та результати проведеного нами експериментального дослідження дозволили нам визначити, що поняття «фонетична складова мовлення» є складним і багатокomпонентним. Фонема у процесі розвитку дитини у її свідомості еволюціонує, спочатку як акустична та артикуляційна форма необ-

хідна для спілкування, потім як знак, що може мати буквенний і графічний еквівалент, а тоді як символ, що є складовою мовлення в цілому і засобом спілкування, зокрема. Ведучими для формування фонетичного боку мовлення у дітей являються психічні процеси сенсо-моторного та гностико-практичного рівнів.

Передбачено, що планування напрямків та етапів проведення корекційної роботи з дітьми повинно здійснюватися індивідуально з урахуванням структури та рівня недорозвинення фонетичного боку мовлення у дітей.

Список використаних джерел:

1. Гаврилова Н. С. Порушення фонетичного боку мовлення у дітей. Кам'янець-Подільський: Друк-Сервіс, 2011. 200 с.
2. Данілавічюте Е. Методика подолання фонемографічних відхилень у молодших школярів з ДЦП. *Теорія і практика сучасної логопедії*: зб. наук. праць. Київ: Актуальна освіта, 2007. № 4. 168 с.
3. Марченко І. С. Спеціальна методика початкового навчання української мови. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2010. 288 с.
4. Соботович Є. Ф. Психолінгвістична періодизація мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку. *Теорія і практика сучасної логопедії*: зб. наук. праць. Київ: Актуальна освіта, 2004. Вип. 1. С. 7-35.
5. Тищенко В. В. Ієрархія фонематичних процесів в онтогенезі дитячого мовлення. *Теорія і практика сучасної логопедії*: зб. наук. праць. Київ: Актуальна освіта, 2007. № 4. С. 3-18.

The article highlights the stages of formation of phonemic processes as a holistic multifaceted system of corrective action, which with the help of game techniques in preschool age can develop quite successfully. The main mental functions involved in their development (sensory-motor, gnostic-practical, mnestic and intellectual) are determined and their influence on the harmonious development of phonemic hearing is described.

Keywords: speech, auditory perception, phonemic hearing, game techniques.

Отримано: 16.03.2021

УДК 373.3.015.3

О. М. Чайковська, кандидат психологічних наук, доцент

ПСИХОЛОГІЧНІ ПРИЧИННИ ВИНИКНЕННЯ ШКІЛЬНОЇ ДЕЗАДАПТАЦІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті розглянуто питання сутності «шкільна дезадаптація молодших школярів». Виділено причини виникнення шкільної дезадаптації у учнів молодшого шкільного віку, проаналізовано прояви соціальної дезадаптації.

Ключові слова: дезадаптація, молодший шкільний вік, тривожність, агресивність, невпевненість.

Постановка проблеми. Сучасні умови життя та діяльності людини в Україні характеризуються кардинальними змінами в сфері системи освіти. Реалізація загальнодержавних програм передбачає розробку нових психологічних підходів до розвитку особистості учнів різного віку, що потребує нових психологічних досліджень.

Посилення явищ дезадаптивного характеру в навчальному процесі пов'язане із збільшенням непередбачуваних критичних ситуацій, які загострюються в період вступу до школи. Система виховання та освіти вимагає суттєвих змін методики, цінностей та змісту підготовки нової генерації до життя. Тому проблема соціальної адаптації дітей до школи є актуальною і потребує уваги зі сторони психологів, учителів і батьків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Успішна адаптація до шкільного життя є предметом дослідження багатьох авторів. Проблеми готовності до шкільного навчання приділяється значна увага в методологічних, теоретичних експериментальних і прикладних дослідженнях педагогів, психологів, фізіологів: Л. Божович, Л. Виготського, З. Калмикової, Г. Кравцової, Р. Овчарової, Д. Ельконтіна та інших.

Проблемами виникнення та прояву дезадаптації займалися такі українські науковці як: О. Єжова, Н. Бігун, К. Борисова, В. Гур'єва, Л. Кальченко, О. Максимова, В. Оржеховська, Г. Федоришин та ін.

Мета статті – проаналізувати основні причини виникнення шкільної дезадаптації молодших школярів.

Виклад основного матеріалу. Перехід від умов виховання в сім'ї та дошкільних установ до іншої атмосфери шкільного навчання у багатьох відношеннях являє собою стресову ситуацію для дитини і призводить до кардинальних змін її життя. Школа пред'являє нове, складне коло вимог, яке складається із сукупності розумових, емоційних і фізичних навантажень, а також висуває нові, більш складні вимоги до особистості дитини та її інтелектуальних можливостей. Діти, які відчують труднощі у виконанні шкільних вимог, складають «групу ризику» виникнення шкільної дезадаптації.

Аналізуючи роботи різних авторів, можна побачити різне пояснення поняття шкільної дезадаптації, яке може трактуватися як, наприклад, «порушення пристосування до навчання» [2], або «сукупність ознак, що свідчать про не-

відповідність соціопсихологічного і психофізіологічного статусу дитини вимогам ситуації шкільного життя» [3].

Т. Азарова і М. Бітянова пропонують визначати дезадаптацію як відсутність норми. Автори вважають, що ознаки, за якими визначають приналежність дитини до групи дезадаптованих, викликають багато питань, а в самих формулюваннях соціально-психологічної дезадаптації видимим є клінічний відтінок [1].

З поняттям «шкільна дезадаптація» пов'язують певні відхилення у навчальній діяльності школярів. Шкільна дезадаптація, згідно з визначенням К. Лазаренко та Є. Кучеренко, – це утворення неадекватних механізмів пристосування дитини до школи, які проявляються у вигляді порушень навчальної діяльності, поведінки, конфліктних відносин з однокласниками і дорослими, підвищеного рівня тривожності, порушень особистісного розвитку [4, с.77].

Аналіз вітчизняних і зарубіжних джерел свідчить, що терміном «шкільна дезадаптація» визначають будь-які ускладнення, що виникають у дитини у процесі шкільного навчання. Саме тому проблема шкільної дезадаптації набуває рис універсальності, об'єднуючи зусилля дослідників у галузі психології, педагогіки та дитячої психопатології.

Науковці виділяють такі варіанти шкільної дезадаптації: дезадаптація, що виникає на фоні особливостей навчального процесу молодших школярів; дезадаптація – як невміння дітей доволно регулювати свою поведінку, увагу, адекватно сприймати вимоги; дезадаптація – як невміння дітей увійти в темп шкільного життя. Вони зазначають, що проблема шкільної дезадаптації може проявлятися в різних формах, мати різні причини, наслідки і локус скарг. І головна причина шкільної дезадаптації в молодших класах у характері сімейного виховання [2;3].

Варто зазначити, що соціальна дезадаптація дітей молодшого шкільного віку має такі прояви: підвищена тривожність та агресивність, невпевненість у собі, депресивність; нерозуміння професійної ролі вчителя; недостатній рівень розвитку комунікативності та здатності взаємодіяти з іншими дітьми; неадекватне ставлення дитини до самої себе, своїх можливостей, здібностей, своєї діяльності та її результатів тощо.

Більшість дітей початкової школи з труднощами соціального пристосування достатньо добре піддаються психолого-педагогічному впливу, якщо педагоги та психолог виступають в ролі фасилітаторів. Емоції дітей молодшого

шкільного віку ще доволі перемінні, вони легко піддаються емоційному зараженню, а задовольняючи потребу у прийнятті швидко відновлюють позитивний настрій та забувають образи. Важливою умовою також є налагодження спілкування з батьками чи особами, що замінюють їх, тільки з їхньою допомогою дитина здатна віднайти достатньо ресурсів для відновлення після психологічної травми та успішно долає труднощі соціальної адаптації.

Висновки. Отже, психологічні причини дезадаптації молодших школярів криються в особистісних якостях самих учнів: невміння спілкуватися, невміння будувати свої взаємини, контролювати поведінку, невпевненості в собі. Гостро постає потреба в розробці психокорекційних методик, спрямованих на розвиток вміння ефективно взаємодіяти з оточуючими людьми, долати проблемні ситуації. Також слід звернути увагу на вдосконалення професійної підготовки фахівців, здатних ефективно працювати з дезадаптованими молодшими школярами.

Список використаних джерел:

1. Бітянова М. Р. Работа психолога в начальной школе. Москва: Просвещение. 1998. 137 с.
2. Дзюбка Л. В. Феномен ранньої школьної дезадаптації глазами учителя и родителя. *Вісник Харківського державного університету. Матеріали III Харківських Міжнародних психологічних читань «Особистість і трансформаційні процеси в суспільстві. Психолого-педагогічні проблеми сучасної освіти»*. Харків, 1999. Ч. 3. С. 37–40.
3. Кочергова С. А. Психокоррекция и профилактика дезадаптации младших школьников [Електронний ресурс]. *Електронний журнал «Психологическая наука в образовании»*. 2011. № 1. URL: http://psyedu.ru/files/articles/2335/pdf_version.pdf
4. Лазаренко К. П. Диагностика шкільної адаптації учнів першого класу спеціалізованого навчального закладу. *Медичний форум: науково-періодичне видання*. Львів: Львівська медична спільнота, 2016. № 8. С. 77–79.

The article deals with the problem of the essence of "school maladaptation of junior students". The causes of school maladaptation in primary school students are highlighted. The manifestations of social maladaptation are analyzed.

Key words: maladaptation, early school age, anxiety, aggression, uncertainty.

Отримано: 16.03.2021

УДК 378.147.091.31-051:373-056.2/3

О. В. Чонік, кандидат педагогічних наук, доцент

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ ГОТОВНОСТІ ВЧИТЕЛІВ ПРЕДМЕТІВ ДО ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ ДІТЕЙ З ООП

Стаття присвячена проблемі готовності вчителів інклюзивних закладів до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами. Подано результати анкетування педагогів закладів загальної середньої освіти.

Ключові слова: вчителі, інклюзивне навчання, діти з особливими освітніми потребами.

Сьогодні не втрачає своєї актуальності проблема формування інклюзивної компетентності педагогів закладів загальної середньої освіти. Учителі є важливою ланкою в організації інклюзивного навчання. Проте досить часто вони є психологічно і методично неготовими до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами (далі – ООП).

Питання готовності педагогів до інклюзивного навчання дітей з ООП досліджували В. Бондар, М. Буйняк, О. Гносська, Л. Гречко, Л. Демченко, В. Засенко, Т. Ілляшенко, А. Колупаєва, І. Кузава, М. Матвеева, С. Миронова, В. Синьов та інші.

Метою нашого дослідження є аналіз проблеми готовності вчителів предметів до інклюзивного навчання дітей з ООП.

Відповідно до «Примірного положення про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої та до-

шкільної освіти» функціями вчителів предметів у закладі загальної середньої освіти з інклюзивним навчанням є:

- забезпечення освітнього процесу дитини з ООП з урахуванням особливостей її розвитку та ІПР;
- підготовка інформації для учасників засідання Команди супроводу про особливості навчально-пізнавальної діяльності дитини з ООП, її сильні сторони та потреби; результати виконання дитиною навчальної програми;
- участь у підготовці індивідуального навчального плану дитини з ООП;
- розробка індивідуальної навчальної програми в закладі загальної середньої освіти;
- визначення спільно з іншими педагогічними працівниками рівня досягнення кінцевих цілей навчання, передбачених ІПР;
- створення належного мікроклімату в колективі;
- надання інформації батькам про стан засвоєння навчальної програми дитиною з ООП [2].

У вчителів предметів часто виникають труднощі у процесі реалізації перерахованих функцій, що обумовлено різними чинниками. С.П. Миронова зазначає, що педагоги мають низький рівень психологічної і методичної готовності до навчання дітей з ООП; вони не сприймають інклюзивну освіту; не налаштовані на навчання цієї категорії учнів; не володіють прийомами індивідуального підходу та методами навчання школярів з ООП; не розуміють своєї ролі у команді супроводу; не залучають дітей з ООП до колективної взаємодії; не завжди включають їх у систему колективних стосунків; вважають, що відповідальність за рівень їхнього навчання лежить на асистентів вчителя; ігнорують рекомендації фахівців інклюзивно-ресурсних центрів, лікарів, психолога, корекційного та соціального педагога, логопеда; нерідко чинять мовчазний супротив щодо виконання методичних рекомендацій корекційних педагогів, логопедів, психологів, оскільки вважають, що виконувати їх мають батьки й асистенти вчителів [1, с.59-60].

Ми провели дослідження, метою якого було вивчення готовності педагогів до роботи в інклюзивних класах. Вивчалось їхнє ставлення до інклюзивного навчання; з'ясувалось, які категорії дітей, на їхню думку, не підлягають інклюзивному навчання, які труднощі перешкоджають успішній інклюзії дітей з ООП, які умови слід створити у закладі загальної середньої освіти для успішного інклюзивного навчання дітей з ООП, яких компетентностей потребують педагоги для роботи в інклюзивному закладі, які форми методичної роботи, на їхню думку, є доцільними для підготовки педагогів до роботи з дітьми з ООП в інклюзивному закладі.

У дослідженні брали участь 36 вчителів предметів закладів загальної середньої освіти з інклюзивним навчанням. Методом дослідження було анкетування. Анкету кожен респондент заповнював індивідуально, у письмовій формі. Анкетування було анонімним.

Аналіз результатів дослідження свідчить, що 66,7% респондентів позитивно ставляться до інклюзивного навчання, 11,1% опитаних заперечують таку форму навчання, 22,2% – не можуть визначитися зі своїм ставленням.

Педагоги вважають, що наступні категорії дітей не підлягають інклюзивному навчання: «з дефектами психічного розвитку», «з глибокою розумовою відсталістю», «діти з важкими порушеннями мовлення, слуху, зору», «з важкими порушеннями психофізичного розвитку», «з аутизмом важкої форми» тощо. Проте дехто з опитаних зазначив, що «всі діти мають право на навчання». 19,4% опитаних не дали відповіді на запитання, що свідчить про їхню некомпетентність у категоріях дітей з ООП.

69,4% фахівців вказали на такі перешкоди успішному навчання дітей з ООП в інклюзивному класі, як: «мале забезпечення розвивального середовища навчального закладу», «недостатність матеріалів, необхідних умов, співпраці з батьками», «недостатня компетентність педагогів», «не вистачає спеціалістів, які потрібні для інклюзії дітей», «дефіцит уваги з боку педагогів», «відсутність достатнього методичного і корекційного обладнання, неприйнятність дітей з ООП іншими учнями», «неприйняття оточуючими особливих дітей», «бездіяльність батьків», «немає системи», «брак спеціалістів», «нескоординованість дій вчителів інклюзивного класу», «відсутність матеріально-технічної бази» тощо. 31,6% респондентів не відповіли на поставлене питання, що свідчить про відсутність знань про особливості психофізичного розвитку школярів з ООП.

Педагоги наголосили на наступних умовах, які необхідно створити у закладі загальної середньої освіти для успішного інклюзивного навчання дітей з ООП: «заохочення за допомогою середовища та дидактичного матеріалу», «створення відповідного середовища для дітей з ООП», «організувати навчально-виховний процес так, щоб він задовольняв потреби всіх (дітей, батьків, педагогів)», «позитивний мікроклімат створити у середовищі», «розумін-

ня вчителями і батьками особливостей дитини і їхня співпраця, успішні корекційні заходи спеціалістів», «поділити клас на дві групи, підключити педагогів реабілітологів, посилену увагу вчителя», «системний підхід усіх учасників психолого-педагогічного супроводу», «менша наповнюваність класу», «робота вчителя-реабітолога та педагогів у комплексі», «насамперед створити фізичні умови» тощо.

91,7% опитаних зазначили, що потребують наступних компетентностей для роботи в інклюзивному класі: «підвищення рівня знань з методики викладання», «як правильно працювати з такими дітьми», «методичні рекомендації», «допомога у веденні документації», «додаткові знання з дефектології і психології», «навчитися оцінювати, прогнозувати особистісний розвиток дитини», «методики навчання і виховання дітей з РАС» тощо. 8,3% фахівців не дали відповіді на запитання, оскільки не передбачають можливості роботи з дітьми з ООП, не озайомлені з методиками роботи з цими школярами та їхніми особливостями.

86,1% респондентів вказали про доцільність таких форм методичної роботи для підготовки педагогів до роботи з дітьми з ООП у закладі загальної середньої освіти з інклюзивним навчанням, як: «курси, семінари», «семінари, лекції, круглі столи, методичні години», «проведення післяурочних бесід, консультацій», «перегляд вебінарів, відвідування відкритих занять», «курси підвищення кваліфікації», «більше практичних занять», «лекції, відео», «проведення семінарів, конференцій», «тренінгові заняття», «інноваційні технології» тощо. 13,8% не відповіли на запитання, оскільки вони негативно ставляться до інклюзивного навчання, тому, мабуть, і не вважають необхідності у підготовці педагогів до роботи з дітьми з ООП.

Аналіз результатів дослідження дозволяє зробити висновок, що більшість вчителів позитивно ставляться до інклюзивного навчання, розуміють труднощі, які перешкоджають успішній інклюзії дітей з ООП, що потрібно змінити у закладі для того, щоб покращити умови навчання школярів з ООП, проте значна частина педагогів є недостатньо компетентними у питаннях інклюзивної освіти. Це пов'язано як з недостатнім рівнем забезпечення науково-методичної та матеріально-технічної бази навчального закладу, так і з недостатньою сформованістю емоційної та методичної готовності вчителів до роботи з учнями з ООП в умовах закладу загальної середньої освіти з інклюзивним навчанням. Варто зазначити, що переважна більшість вчителів предметів прагнуть підвищити свій професійний рівень.

Актуальним перспективним напрямом дослідження є розробка спеціального методичного забезпечення з підготовки вчителів до роботи з дітьми з ООП у системі інклюзивної освіти.

Список використаних джерел:

1. Миронова С. П. Нова українська школа: особливості організації освітнього процесу учнів початкової школи в інклюзивних класах: навчально-методичний посібник. Тернопіль: Астон, 2020. 176 с.
2. Наказ МОН від 08.06.2018 р. № 609 «Про затвердження примірною положення про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої та дошкільної освіти». URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-primirnogo-polozhennya-prokomandu-psihologo-pedagogichnogo-suprovodu-ditini-z-osobliviviosvitnimi-potrebami-v-zakladi-zagalnoyi-serednoyi-ta-doshkilnoyi-osviti>

The article is devoted to the problem of readiness of teachers of inclusive institutions to work with children with special educational needs. The results of the survey of teachers of general secondary education have been presented.

Key words: teachers, inclusive education, children with special educational needs.

Отримано: 16.03.2021

УДК 373.3.015.31:111.852]:7-047.84

О. С. Аліксійчук, кандидат педагогічних наук, доцент

МУЗИЧНО-ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ В УМОВАХ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ СІМ'Ї ТА ШКОЛИ

Стаття присвячена питанням, які виникають на сучасному етапі у процесі спільної роботи сім'ї та школи в умовах їх соціального партнерства. Визначено шляхи оптимізації музично-естетичного виховання молодших школярів за допомогою взаємозв'язку сім'ї та школи.

Ключові слова: сім'я, школа, взаємозв'язок, освітній процес, музично-естетичне виховання.

У період сьогодення залишається актуальною проблема формування естетичної культури та естетичного виховання учнів молодшого шкільного віку. Одним з головних завдань сучасної освіти є залучення учнів молодшого шкільного віку до опанування естетичного досвіду людства, що в свою чергу, є базисом естетичного розвитку особистості.

Проблема естетичного виховання учнів початкової школи досить широко розглядалась у працях вітчизняних та зарубіжних науковців. Зокрема: Л. Ахмедзянова, А. Верхова, А. Зімічева, О. Купріна, А. Шевченко, А. Ліненко, Л. Нечипоренко, В. Семиченко, Р. Хмелюка та ін.

Специфічні особливості процесу естетичного виховання молодших школярів в загальноосвітній школі висвітлювали у своїх наукових розвідках: О. Берак, Е. Карпова, З. Курлянд, Н. Мартинович, О. Саган, В. Сластьонін; проблема естетичної культури була у полі зору дослідників: Л. Гарбузенко, С. Гармаша, П. Кравчук, Г. Кутузова, С. Мельничук, М. Пічкур та ін.

Провідна роль в процесі естетичного виховання підростаючого покоління належить саме музичному мистецтву. «Залучення дітей молодшого шкільного віку до мистецтва не лише підвищує художній потенціал особистості, а й мобілізує її духовні ресурси, сприяє виробленню естетичного смаку. Результати соціологічних досліджень свідчать, що у структурі ціннісних орієнтацій учнів різних вікових груп мистецтво посідає сьогодні одне з найперших місць» [1, с. 59].

У процесі естетичного становлення учнів молодшого шкільного віку важливе місце займає сімейне виховання. Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття) включає розділ «Родинне виховання», у якому розглянуто вектори створення сприятливих умов для повноцінного розвитку особистості, формування у них художніх смаків, естетичних потреб, інтересів за допомогою взаємодії сім'ї та школи [2]. Адже саме у в сім'ї дитина одержує перші враження та знання про світ, який її оточує, саме у сімейному середовищі формується психологічний, соціальний, морально-естетичний базис особистості. Досить велика когорта вчених присвятили свої дослідження питанням функційних особливостей сімейного виховання: А. Антонов, В. Бойко, Н. Гаврилюк, В. Кравець, М. Мацковський, М. Соловійов, А. Харчев та ін. У працях Т. Алексєнко, О. Докукіної, В. Кравця, В. Постового, М. Стельмаховича, Н. Стрельникової, В. Сухомлинського, К. Ушинського, П. Щербаня розглядаються ідеї щодо цінностей родинного виховання.

Однак проблематика музично-естетичного виховання молодших школярів в умовах взаємозв'язку сім'ї та школи потребує подальшого дослідження, це обумовлюється труднощами, пов'язаними з керівництвом процесом виховання в сім'ї, особливо у молодшому шкільному віці, коли вплив сімейного виховання є домінуючим.

Мета статті – розглянути процес взаємодії сім'ї та школи як важливої складової естетичного виховання молодших школярів засобами музичного мистецтва.

Однією з форм виховання дітей є саме сімейне виховання, що об'єднує педагогічні дії батьків із щоденним впливом сімейного побуту. «Головне завдання сімейного виховання – підготовка дітей до життя в наявних соціальних умовах, набуття ними знань, умінь і навичок, необхідних для нормального формування особистості в умовах родини. У шкільному віці основою родинного виховання є формування в дітей гуманістичної моралі, готовності до праці, до захисту рідної землі, патріотичних почуттів, а також естетичної культури» [3, с.29].

Ефективне естетичне виховання дітей молодшого шкільного віку може відбуватися за умов прилучення сім'ї до засобів культури і мистецтва. Проте велика частина сімей не надають належної уваги культурно-мистецькій діяльності, адже досить рідко відвідують разом з дітьми концерти, вистави тощо. Більшість сімей займають пасивну позицію, передавши головну роль культурного виховання дітей школі. Але найбільш оптимальних результатів у естетичному вихованні молодших школярів можна досягти за допомогою спільної діяльності школи та сім'ї засобами впровадження активних культурно-дозвіллевих форм та різноманітних видів самодіяльної творчості, зокрема: сімейні домашні вистави, музично-поетичні вечори, сімейні свята ігри та розваги.

За допомогою взаємозв'язку сім'ї та школи завдання естетичного виховання учнів молодшого шкільного віку умовно можна розділити на дві групи: формування естетичного ставлення учнів до навколишнього світу (розвивати вміння відчувати і розуміти красу у вчинках, в природі, мистецтві, виховувати художні смаки, розвивати естетичні інтереси та потреби); та формування художніх знань, умінь та навичок у сфері синтезу різних видів мистецтв (спів, рухи під музику, розвитку мовлення, образотворче мистецтво тощо).

Взаємозв'язок сім'ї та школи може бути реалізований за допомогою наступних *форм роботи*: батьківські збори та лекторії; культурно-масові заходи з батьками, спільні виступи батьків та учнів у естетичних заходах школи та класу (концерти, музично-літературні вечори, спектаклі, святкові ранки та розваги, музичні вітальні та абонементи, зустрічі з цікавими людьми тощо); дні родини; рольові ігри; семінари; відкриті уроки; спільні екскурсії; демонстрації фільмів на педагогічну тематику.

Для сімейно-шкільного виховання можна використувати матеріали педагогічної періодики: «Світ сім'ї», «Сім'я», «Обдарована дитина», «Журнал для батьків», «Розкажіть онуку», «Мистецтво та освіта», «Початкова школа», «Шкільний світ», «Методист», «Шлях освіти», «Завуч» (газета), «Сучасна школа України» (газета).

У ракурсі даної проблематики варто запроваджувати потенціал сім'ї, залучаючи батьків до освітнього процесу з метою підтримки дитини в реалізації індивідуальних творчих проєктів. Можна практикувати завдання, в яких будуть висвітлюватись родинні історії, перекази, реліквії тощо. Спільно з батьками ми можна організувати проведення мистецьких проєктів. Наприклад: «Музичні інструменти наших пращурів», «Краса народного строю мого краю (регіону)», «Духовні скарби рідного краю», «Творча родина», «Народна пісня – код українського народу» тощо.

Враження молодших школярів набудуть більш яскравого та змістовного характеру, якщо батьки будуть використовувати у процесі сімейного виховання: пластичне відтворення творів музичного мистецтва, метод знаходження аналогії музичних творів з кольорами, мелодекламацію, музичні казки, інсценізації пісень, спільне виготовлення дитячих музичних іграшок-інструментів тощо.

Отже, цілеспрямована взаємодія батьківського комітету, сім'ї та школи, яка базується на принципах гуманістичної педагогіки, сприятиме становленню повноцінної, різнобічно розвиненої особистості молодшого школяра. Запровадження у шкільну практику окреслених методів, форм і засобів взаємодії сім'ї та школи є важливим фактором оптимізації музично-естетичного виховання учнів початкової школи.

Проблема музично-естетичного виховання молодших школярів в умовах взаємозв'язку сім'ї та школи потребує подальшої наукової розвідки ракурсі: дослідження ефекти-

вних засобів естетичного виховання школярів різних вікових груп та специфічних особливостей музично-естетичного виховання молодших школярів у сім'ях різного соціального статусу.

Список використаних джерел:

1. Барвінок І. Визначення рівня розвитку музично-естетичної культури у школярів. *Початкова школа*. 1999. № 5. С. 59-61.
2. Державна національна програма «Освіта. Україна XXI століття». Київ: Райдуга, 1996. 125 с.
3. Мадорский Л. Р. Музыка начинается в семье. Москва: Знание, 1982. 96 с.
4. Міляєва В. Взаємодія сім'ї і школи як психолого-педагогічна проблема. URL: <https://www.politik.org.ua/vidmagcontent.php3?m=6&n=64&c=1446>
5. Наумчик О. Ф. Сім'я в системі національного виховання. *Національна програма виховання дітей і молоді в Україні: стан та перспективи*: [матеріали Всеукр. наук.-прак. конф. 15-17 травня 2003 р.]. Херсон, 2003. С. 109-114.

The article is devoted to the issues that arise at the present stage in the process of joint work of the family and the school in the conditions of their social partnership. Ways to optimize the musical and aesthetic education of primary school children through the relationship between family and school are identified.

Key words: family, school, relationship, educational process, music and aesthetic education.

Отримано: 19.03.2021

УДК 378.147.091.33:78.087.68:[37.011.3-051:78

Т. В. Борисова, кандидат педагогічних наук, доцент

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ХУДОЖНЬО-ІНТЕРПРЕТАЦІЙНИХ УМІВ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА НА ЗАНЯТТЯХ З ХОРОВОГО ДИРИГУВАННЯ

У статті висвітлюються методичні аспекти формування й розвитку художньо-інтерпретаційної вправності майбутніх вчителів музики як основи їх ефективної музично-педагогічної діяльності. Розкриваються методичні алгоритми та педагогічні умови формування художньо-інтерпретаційних умів студентів у процесі їх музично-виконавської, зокрема диригентсько-хорової підготовки.

Ключові слова: художньо-інтерпретаційні уміння, майбутні вчителі музичного мистецтва, музичне виконавство, методичні засади, хорове диригування.

На сучасному етапі розвитку вітчизняної музичної педагогіки особлива увага акцентується на необхідності віднайдення ефективних шляхів і засобів залучення зростаючого покоління до світу прекрасного, формування у дітей та молоді інтересу до вивчення й різнопланового пізнання високого мистецтва музики, осягнення алгоритмів створення та виконання музичних шедеврів.

Результативність вирішення цих завдань знаходиться у безпосередній залежності від майстерності вчителя музичного мистецтва, який має бути не лише носієм і ретранслятором навчальної інформації, пов'язаної із музичним мистецтвом, але й вправним провідником школярів у музичну царину, здатним у найбільш доступний спосіб донести до них закодовані у музичних творах сенси, ідеї, цінності, почуття, викликати щире захоплення й спонукати до більш детального вивчення музичного мистецтва, вдосконалюючись у цьому впродовж всього свого подальшого життя.

У контексті висловлених міркувань особливо актуалізуються питання підготовки таких фахівців, які будуть спроможними ефективно й у повному обсязі вирішувати такого типу мистецько-педагогічні задачі.

Відповідна підготовка повинна передбачати спрямованість на формування художньо-інтерпретаційних умів майбутніх вчителів музичного мистецтва як основи їх виконавської майстерності та музично-педагогічної вправності, що дозволить їм творчо тлумачити музичні твори, віднаходити найбільш яскраві й довершені засоби донесення тих або інших музичних зразків до широкої учнівської аудиторії, спонукаючи учнів до усвідомленого їх сприйняття та детального опрацювання.

Найбільш оптимальні умови для формування художньо-інтерпретаційних умів майбутніх вчителів музичного мистецтва існують на індивідуальних заняттях з хорового диригування. Так, в межах вивчення цієї навчальної музично-виконавської дисципліни студенти опановують не лише технічні аспекти диригентської майстерності, а й обов'язковою складовою їх є написання аналізу хорового твору, що дозволяє більш глибоко зануритись у мистецтвознавче, теоретико-інформаційне поле, пов'язане із відповідним музичним твором, більш детально й прискіпливіше осягнути його форму, метро-ритм, гармонію, елементи хорового письма, засоби художньої виразності тощо. Таким чином, необхідність інтелектуальних дій, пов'язаних із аналізом музичних матеріалів, спонукає майбутніх вчителів до детального «розкодування» кожного музичного елемента, розмірковування над його важливістю, доцільністю, над його призначенням для донесення думок, почуттів, ідей композитора тощо. Це, в свою чергу, стимулює їх до творчого пошуку власних, оригінальних варіантів виконання хорових творів, що вивчаються, розробки авторської виконавської концепції, більш всеосяжнішого й глибшого художньо-інтерпретаційного трактування музики.

Зазначимо, що ефективність інтерпретації залежить від поєднання художнього й технічного у процесі опрацювання музичного твору, адже справжнє осягнення суті виконуваної музики виключає механічне застосування стандартних прийомів і правил. Безумовно, виконавська інтерпретація спирається на відповідні знання та аналітичні навички, але передбачає розвинену інтуїцію, художнє чуття [1].

Музична педагогіка розглядає поняття «інтерпретація» як індивідуальне бачення предмета інтерпретації, особистісне до нього ставлення. В.М. Крицький зауважує, що формування інтерпретації відбувається в свідомості інтерпретатора як ідеальне утворення у вигляді розуміння предмету інтерпретації, а вже потім реалізується, чи може бути реалізованим у виконанні або якійсь іншій формі. Тобто, здійснення інтерпретації – розуміння змістовної сутності музичного твору та втілення розуміння у виконанні [2].

Основною ознакою виконавської інтерпретації хорошої музики є художність, яку доцільно розглядати не як об'єктивну реальність, а як потенціал хорového твору, що втілюється лише у процесі його художньо-інтерпретаційного виконання. Художня інтерпретація передбачає глибоке проникнення в зміст музичного твору, виявлення ціннісного ставлення до музики, відтворення набутого досвіду в усій його цілості.

Художньо-інтерпретаційні уміння майбутніх вчителів музичного мистецтва відображають рівень їх образного сприймання, культури почуттів, естетичних ідеалів і смаку, творчих здібностей. Формування умінь художньої інтерпретації музики має такі стадії: ознайомлення з музичним твором, усвідомлення його змісту; опанування драматургії твору; самостійне виконання музичної концепції.

Варто наголосити, що чим глибше студент зануриться у емоційний, естетичний світ музики, чим тонше він відчує тонкі енергетичні струмені, закладені у музичному матеріалі, зрозуміє, що ця музика породжує у його душі й які послання несе слухачам, тим менше зусиль буде покладено на вправління у подачі відповідних афтаків, показі адекватних жестів рухів, маніпуляцій диригентським апаратом тощо.

Тому викладачі по класу хорového диригування мають націлювати студентів на те, щоб вони у процесі роботи над хоровим твором втілювали у життя те, чого прагнув, про що мріяв і про що хотів висловитись композитор, вони повинні ставати немов співавторами композитора і в жодному разі не мають бути відстороненими і байдужими трансляторами нотного тексту. Недаремно славетний К.С. Станіславський, домагаючись від своїх учнів правдивості музичного виконавства, вимагав: «Я хочу чути не просто ноти, а думки-ноти!» [3, с.88].

Натомість, викладач має спрямовувати навчальну роботу так, щоб у процесі глибокого аналізу всіх елементів музичної мови, засобів музичної виразності тощо студенти глибоко, до найтонших деталей відчули написану автором музику, пронесли її крізь власний інтелект, крізь власну душу і лише потім за допомогою диригентських засобів увиразнили її, доносячи до інших найважливіші композиторські й особисті послання.

Наприклад, по-справжньому талановитий диригент не буде сліпо наслідувати, а лише орієнтуватиметься на загальні побажання автора щодо швидкості музичного виконання, агогічних видозмін, а натомість, у відповідності до «розкодованого» ним особисто сенсу музики, зможе віднайти свою швидкість плину музичної матерії, відшукати «золоту точку» перетину авторських настанов та своїх власних уявлень

щодо темпу, характеру хоровой музики, що виконується. Звичайно, диригент не має щось кардинально змінювати, однак у виконанні кожного твору має відчуватись творчість художника-інтерпретатора, який доносить естетичне послання з минулого крізь призму сучасної енергетики, пульсації нинішнього часу, власні відчуття тощо.

Для цього йому необхідно сформувати свій неповторний, осмислений ним особисто внутрішній ідеал звучання хоровой музики. Досягти цього можливо лише шляхом формування у власній уяві ідеального виконавського колективу, який відтворить музичний твір саме так, як він собі уявляє.

Форма такого уявлення має бути довершеною, виплеканою інтелектом і фантазією диригента, чітко видимою і чутною, вивреною до останніх дрібниць і нюансів (на зразок режисерського плану театрального спектаклю, де автор розробляє власні варіанти мізансцен, декорацій, манери акторської гри, стилістики вистави, бутафорії, костюмів згідно із своїм особистим уявленням про конкретну п'єсу).

Необхідно пам'ятати, що ефективність художньо-інтерпретаційної діяльності студентів забезпечується дотриманням відповідних педагогічних умов, головними з яких виступає психологічна підтримка усіяких проявів самостійності, спонукання до пошуку оригінальних виконавських ідей, думок, вільного вияву емоцій і почуттів, невимуженість спілкування із викладачем тощо.

Узагальнюючи висвітлене вище, зазначимо, що викладачі хорového диригування повинні перебувати у постійному пошуку дієвих методичних інструментів, здатних активізувати творчу ініціативу, самостійність студентів в процесі проектування власної художньо-інтерпретаційної моделі виконаного хорového твору, адже саме художньо-інтерпретаційні уміння є однією із запорок їх успішності як майбутніх музичних педагогів, здатних зацікавити своїх вихованців мистецтвом музики і спонукати їх до глибокого й різноаспектного осягнення цієї мистецької царини.

Список використаних джерел:

1. Ержемский Г. Л. Дирижёры XXI века. Психолінгвистика профессии. Санкт-Петербург: Деан, 2007. 240 с.
2. Крицький В. М. Формування умінь художньої інтерпретації у студентів музичних факультетів педагогічних закладів вищої освіти: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01; Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 1999. 20 с.
3. Станіславський К. С. Реформатор оперного искусства. Москва: Искусство, 1985. 532 с.

The article highlights the methodological aspects of the formation and development of artistic and interpretive skills of future music teachers as the basis of their effective musical and pedagogical activities. Methodical algorithms and pedagogical conditions of formation of artistic and interpretive skills of students in the process of their musical and performing, in particular conducting and choral training are revealed.

Key words: artistic and interpretive skills, future teachers of musical art, musical performance, methodical principles, choral conducting.

Отримано: 19.03.2021

УДК 371.134:78

А. М. Бориуляк, кандидат мистецтвознавства, доцент

РИТОРИЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ВЧИТЕЛЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

У статті розглянуто сутність риторичної компетентності в структурі професійної підготовки майбутнього вчителя музичного мистецтва. Риторична компетентність розглядається як здатність вчителя до реалізації своїх риторичних знань для успішної діяльності як у професійно-педагогічній сфері, так і в соціально-культурному житті.

Ключові слова: майбутній учитель музики, риторична компетентність, фахова підготовка.

Сучасний етап модернізації мистецької освіти, що пов'язаний з інтеграцією України до європейського простору вищої освіти, актуалізує проблему якості професійної підготовки майбутнього вчителя музичного мистецтва. Важливу роль відіграє впровадження оновленої системи

мистецької освіти, що характеризується зміною підходів до змісту, форм та методів пізнавальної діяльності студентів.

Інструментально-виконавська підготовка майбутнього вчителя музичного мистецтва має інтегративний характер та спрямована на комплексне вирішення практичних

виконавських і педагогічних проблем. Успішність творчо-педагогічних завдань пов'язана із отриманням глибоких, системних знань та професійних навичок гри на музичному інструменті. Застосування музично-риторичної доктрини в процесі фахової підготовки майбутнього вчителя музики дозволить не лише посилити інформаційний рівень знань студентів, розвинути риторичну компетентність, але й сформувати інструментально-виконавські уміння й навички, необхідні для стилістично вірного відтворення художнього задуму твору.

Попри велику кількість наукових праць присвячених дослідженням компетентнісного підходу до навчання, зокрема В. Андрущенко, О. Зіневич, В. Лугового, І. Надольного, О. Олексюк, М. Степко, музично-риторична компетентність не була предметом спеціального дослідження.

Отже, **мета статті** – розкрити сутність риторичної компетентності майбутнього вчителя музики в процесі фахової підготовки.

Риторика як «універсальна царица гуманітарного знання» (О. Щербакова) впевнено продовжує входити в освітню систему педагогічних університетів України і світу. Науковець О. Щербакова зазначає, що без ґрунтовного вивчення ролі, значення, місця і потужного потенціалу риторикознавчих дисциплін важко говорити про позитивні зрушення щодо якості вищої освіти [7, с.222]. Значне місце в даному процесі належить музичній риториці – системі музичних прийомів, які опираються на риторику – ораторське мистецтво.

Оновлення мистецької освіти пов'язане із впровадженням компетентнісного підходу до навчання, який стає пріоритетним у формуванні освітньої політики України. Більшість вчених, як вітчизняних, так і зарубіжних вбачають в компетентнісному підході до професійної підготовки фахівців у вищій школі значний інноваційний потенціал (В. Андрущенко, О. Зіневич, В. Луговий, І. Надольний, О. Олексюк, М. Степко та ін.). На думку О. Олексюк, впровадження компетентнісного підходу буде сприяти переходу до неокласичної моделі, що «ґрунтується на новому типі постнеокласичної раціональності» [4, с.125].

Необхідно зазначити, що володіти риторичною компетентністю повинні не лише педагоги філологічного напрямку, де дана проблема викликає широку дискусію, але й мистецького, адже студенти зможуть «аргументовано доводити власну думку, переконувати інших людей, уміло володіти словом, а саме ці вміння є основою успіху в будь-якій галузі діяльності» [1, с.168]. В наш час учні порізному тлумачать риторичну компетентність. Зокрема, О. Симакова трактує риторичну компетентність як володіння якостями, що визначають здатність особистості до ефективної комунікації, ціннісним ставленням до спілкування та досвідом, спрямованим на здійснення продуктивної діяльності [6].

Серед багатьох компетентностей, якими має оволодіти вчитель музики з метою реалізації успішної педагогічної діяльності, на нашу думку, особливого значення набуває музично-риторична компетентність, яка передбачає здатність майбутнього вчителя до реалізації своїх риторичних знань для успішної діяльності як у професійно-педагогічній сфері, так і в соціально-культурному житті. Погодимось із О. Олексюк, що сучасне розуміння компетентності передбачає «обов'язкове включення майбутнього фахівця в міждисциплінарні зв'язки. Загальною методологічною основою компетентнісного підходу має стати інтеграція освітнього простору» [4, с.125].

Музика і мова як форми вираження, що формуються, з одного боку, здебільшого з семантично навантажених акустичних складових, з іншого, завдяки цим складовим, – мають характер висловлювання або передачі інформації, вважалися в усіх культурах і часах спорідненими. А тому з давніх-давен музика йшла поруч з риторикою. Часто навіть навчали музиці та риториці ті ж самі викладачі. І як відмічав О. Захарова, риторика знаходить сприятливий ґрунт в області мистецтва, де «в основу поставлений вплив на людину, який звертається до її розуму і, особливо, до емоцій» [2, с.6].

Кореляція між музикою та красномовством є очевидною та водночас дещо незрозумілою. Довгий час музика Західної цивілізації була вокальною і, таким чином, пов'язаною зі словом. Мистецтво співу було еталоном для всіх інструментів. Й. Маттезон підкреслював тісний зв'язок музики з мовою: «хто не здатний говорити, той ще менше здатний співати; хто не може співати, той не може і грати» (Й. Маттезон «Музичний капельмейстер»). Композитори перебували під впливом доктрин риторики, які визначали правила написання текстів до музики. З розвитком незалежної інструментальної музики, риторичні принципи продовжували використовуватись не лише у вокальних, а й в інструментальних творах.

Звернення до актуальної проблематики провідних напрямків музичного мистецтва вирізняли музичну риторику та підкреслювали її значущість. В період музичних реформ (перехід від суворого письма до вільного) риторика допомагала осмислити ряд важливих музичних принципів, новітніх прийомів письма. Насамперед, великого значення риторика набувала стосовно музичної практики, напрацьовуючи власний музичний «лексикон». Звертаючись до етимології слова «риторика», О. Олійник виводить на цікаві архетипові сполучення «ріки» та «мовлення».

Володіючи музично-риторичною компетентністю, як педагог, так і виконавець зможе спілкуватися з слухачами музичними звуками та доносити певну інформацію. Адже багато композиторів і, зокрема Ференц Ліст вважали ораторське мистецтво найвищою формою поезії, яке немов би синтезувало всі інші мистецтва. Гра Ліста також часто набувала форми ораторських виступів, оскільки композитор прагнув наполегливо переконувати, і це дійсно йому вдавалось. Він хотів «дії, дії і дії» [3, с. 425].

Музично-виконавська практика спонукає музикантів до застосування принципів музичної риторики. Український науковець О. Олійник позначає особливий тип художньої самореалізації як риторично-узагальнюючий спосіб мистецького спілкування. В ньому «індивідуальне вольове ствердження образу-ідеї невіддільне від понадіндивідуального вираження служіння Традиції, лірична монологічність якої вбирає полілогічні розгалуження академічно-симфонічних творів, народних інструментальних витоків, салонно-камерного домашнього музикування минулого – аж до джазоворокових і фолкових творів молодіжної мас-культури» [5, с.184].

Отже, оволодівши риторичною компетентністю майбутній педагог музичного мистецтва зможе не лише переконливо доводити власну думку та вміло володіти словом, але й спілкуватися з учнями музичними звуками.

Список використаних джерел:

1. Башманівська Л. А. Проблема формування риторичної компетентності студентів-філологів: теоретичний аспект. *Педагогічна риторика: історія, теорія, практика*: монографія / за ред. О. А. Кучерук. Київ: КНТ, 2016. С. 153–170.
2. Захарова О. Риторика і західноєвропейська музика XVII – першої половини XVIII віка. Москва: Музыка, 1983. 76 с.
3. Мильштейн Я. И. Ф. Лист. Москва: Музыка, 1971. Т. 1. 863 с.
4. Олексюк О. Компетентнісний підхід у вищій мистецькій освіті. *Оптимізація циклу соціально-гуманітарних дисциплін у вищій освіті України в контексті євроінтеграції*: монографія / за заг. ред. Г. В. Онкович. Київ, 2014. С. 123–125.
5. Олійник О. Риторичні засади композиторської та виконавської творчості для домри: дис. ... канд. мист. 17.00.03. Одеса, 2016. 205 с.
6. Симакова Е. С. Риторическая компетентность специалиста в системе профессиональной подготовки. URL: <http://www.vshu.ru/files/letters237/simakova.doc> (дата звернення: 05.02.2021).
7. Щербакова О.А. Риторика як інтегративна дисципліна у системі вищої гуманітарної освіти України: започаткування осмислення сучасного стану вивчення проблеми. *Оптимізація циклу соціально-гуманітарних дисциплін у вищій освіті України в контексті євроінтеграції*: монографія / за заг. ред. Г. В. Онкович. Київ, 2014. 326 с.

The article considers the essence of rhetorical competence in the structure of professional preparation of future music teachers. Rhetorical competence is interpreted as the ability of a teacher to implement their rhetorical knowledge for successful activities in the professional and pedagogical sphere, as well as in socio-cultural life.

Key words: future music teacher, rhetorical competence, professional preparation.

Отримано: 19.03.2021

УДК 7.025.4

О. В. Бучачий, асистент

ОСОБЛИВОСТІ ВІДНОВЛЕННЯ ТВОРІВ ЖИВОПИСУ З СЛАБКИМ ЗВ'ЯЗКОМ МІЖ ҐРУНТОМ ТА ФАРБЮЮ

У статті описуються основні реставраційні та консерваційні методи відновлення втраченого зв'язку між ґрунтом та олійною фарбою творів станкового живопису. Описуються причини руйнування зв'язку між ґрунтом та олійною фарбою. Розглядається вплив порушення консолідації шарів картини на збереження твору. Описуються практичні методи консервації творів станкового живопису в реставраційній практиці.

Ключові слова: полотняна основа, волокно, руйнування, ґрунт, проклейка, відновлення, консервація, реставрація, живопис, олійні фарби, олійний живопис, станковий живопис, усунення, відшарування, тріщина, кракелюр, осипання.

Постановка проблеми. Частими проблемами картин написаних олійними фарбами на полотні є: тріщини, осипання, відшарування фарби різного характеру. Часто це відбувається в результаті природнього старіння твору живопису, що може привести до часткового, або повного руйнування твору. Причиною цього також є: вплив вологи, в результаті якого клей розм'якшується і втрачає сполучну силу; надмірне пересихання, також несприятливо відображається на ґрунті. Ці причини поглиблюються механічним впливом: натисками, поштовхами, ударами, розтягненнями. Часто виникають осипи ґрунту і живопису по краях розривів. Найдрібніші частинки при осипанні тут же губляться, але більші відшарування можуть бути збережені і їх слід зміцнити до початку реставрації. Процес відновлення зв'язку між ґрунтом та фарбою представляє собою певну складність. Від реставратора потрібні професійні знання, акуратність, що виражається в збереженні самого фарбового шару від подальшого руйнування, і дотримання всіх норм при роботі з хімічними речовинами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних літературних джерелах пов'язаних з реставрацією станкового живопису зустрічаються дані про методологічні прийоми відновлення творів олійного живопису. Опис причин руйнування зв'язку фарби з ґрунтом зустрічається у книгах авторів: «Выгонная А., Калнин В. – Основы реставрации. Москва: Мн. Дизайн ПРО, 2000» та «Иванова Е.Ю., Постернак О.П. – Техника реставрации станковой масляной живописи. Москва: Индрик, 2005», де в загальному описуються види і причини виникнення руйнувань зв'язку між фарбою та ґрунтом.

Мета роботи – описати основні методи та засоби відновлення втраченого зв'язку між ґрунтом та олійною фарбою на полотняних основах.

Виклад основного матеріалу. Ґрунт складається з сполучного речовини (клей, масло, емульсія), наповнювача (крейда, сухі пігменти) та добавок: пластифікаторів і антисептиків. В залежності від вибору сполучного ґрунту бувають клейові, олійні, емульсійні і напіволійні.

Клейовий ґрунт характеризується тим, що в ньому зовсім не міститься олії. Він складається з однієї або двох проклеюючих і нанесених на них шарів власне ґрунту, що складаються з розчину клею з розм'якшеним в ньому пігментом: біллалами, крейдою, гіпсом та введеними в нього пластифікатором і консервуючою речовиною. Клейовим ґрунтам властиво сильно вбирати масло з накладених на них олійних фарб. Багато картин, написаних на клейових ґрунтах: А. Герасимовим, С. Герасимовим, В. Габаром, Б. Йогансоном, П. Кончаловським, П. Кориньом, А. Купріним, С. Чуйковим та іншими художниками, збереглися протягом декількох десятків років дуже добре.

Емульсійний ґрунт складається з послідовно нанесених на попередньо проклеєне полотно емульсійних шарів

різного складу. В залежності від щільності плетіння полотна його проклеюють в один або два шари, при рідкому плетінні необхідно робити не менше двох проклеюючих [1, с.118].

Особливість емульсійних ґрунтів полягає в поступовому переході від шарів, що містять малу кількість масла, до шарів, насичених великою кількістю масла [6, с.127].

Необхідно застерегти від користування чисто масляними ґрунтами, з-за яких гине чимало картин, написаних у XVIII і XIX століттях. Як багато шкоди приніс для збереження живопису олійний ґрунт видно на ряді творів найбільших художників. Наприклад, на картинах Рєпіна: «Иван Грозный и сын его Иван», «Запорожцы», «Проводы новобранца», «Портрет профессора Пирогова» – фарби тримаються дуже слабо, місцями відстають; ці картини не раз реставрували і вимагають постійного спостереження за ними художників-реставраторів. Слабо тримаються фарби і на деяких картинах Сурикова, виконаних на масляних ґрунтах, наприклад на картинах: «Степан Разин», «Покорение Сибири», «Взятие снежного городка». Те ж відноситься до деяких картин на масляних ґрунтах Левітана, Полєнова, Верещагіна, братів Маковських, Нестєрова та інших. Однак тонко написані на масляних ґрунтах картини Айвазовського збереглися добре. Враховуючи слабкість зчеплення фарб з масляними ґрунтами і виникаюча з цієї причини погана збереженість живописних творів, масляними ґрунтами користуватися не слід, особливо для пастозного живопису, тим більше, якщо врахувати можливість перетяжок картин.

У яких же випадках утворення осипання та відставання фарби від ґрунту вимагає втручання реставратора і яким має бути це втручання.

Якщо кракелюр не пов'язаний з швидким наступаючим відпаданням фарби, поспішати реставрувати картину не слід. Якщо ж при ретельному обстеженні фарбового шару і ґрунту встановлюється, що частки їх втратили необхідну зв'язку з основою і можуть в найближчому майбутньому осипатися, картину потрібно негайно захистити від подальшого руйнування. В даному випадку ми говоримо про захворювання окремих місць живопису, тому і реставрація буде полягати в місцевому зміцненні пошкоджених ділянок. Для цього на пошкоджені місця вводиться клеюча речовина, щоб скріпити фарбу з ґрунтом або фарбу і ґрунт із полотном, дошкою або іншою основою. Операція проводиться з метою попередження можливого відпадання фарби і ґрунту, укріплення вже відпадаючих частинок та відновлення втрат у тому випадку, якщо шматки фарби збереглися (наприклад, між склом і картиною тощо).

Характер пошкоджень визначає ті чи інші прийоми роботи. В якості клеючих речовин застосовується риб'ячий клей (осетровий). Операція проводиться в наступному порядку: якщо картина знаходиться на підрамнику, у першу чергу підбирають невелику дошку або мармурову плиту в товщину планок підрамника, причому її розміри повинні відповідати площі ділянки яку будуть укріплювати [5, с.102].

Картину кладуть на стіл лицьовою стороною вгору. Місце, яке підлягає укріпленню, намазують клеєм за допомогою щетинною або м'яким пензлем. Густина клейового шару і ступінь натиску на пензель залежать від того, наскільки міцно тримаються частинки фарби. При намазуванні потрібно намагатися, щоб клей як можливо краще проник в тріщину, під відстаючий шар. В даному випадку краще деякий надлишок, ніж нестача. Беруть шматочок цигаркового паперу розміром трохи більше закріплюючого місця, накладають на намазану ділянку живопису і дуже обережно і плавно притискають пальцями і пригладжують. Прикладити його потрібно можливо ретельніше, намагаючись не залишати бульбашок повітря. Потім піднімають один бік картини і підкладають підготовлену дошку під те місце полотна, яка співпадає з ділянкою яку укріплюють. Картину залишають на деякий час у спокої, якщо не потрібно проводити подібним же чином зміцнення інших її місць. Коли клей підсохне і папірець почне біліти, можна приступати до наступного етапу [3].

На заклеєне місце накладають шматок звичайного паперу і обережно пропрасовують слабо нагрітою праскою. Перший час праску треба тримати майже на вазі, потім слід поступово опускаючи її на полотно колоподібним рухом, причому тиск не повинен перевищувати тяжкості праски. При такому прогладжуванні відсталі шматки фарби не отримують зламів, клей під дією тепла розм'якшується і проникає в глиб тріщини, а потім поступово просихає. Папір, накладений на заклеєне місце, час від часу треба відсувати і піднімати для спостереження за приляганням відшарованих частинок живопису і просиханням клею. Теплу праску не слід довго залишати на одному місці, так як клей може перегрітися, занадто сильно розплавитися, просочитися через цигарковий папір. Нарешті, якщо праска була перегріта, вона, залишена на одному місці, може підпалити, поцувати лак і навіть фарбу. Якщо ж праска охолола, а обставини справи вимагають більш тривалого пресу, його можна залишити на кілька годин [2, с.87].

Коли з'ясується, що фарба щільно прилягла і клей достатньо просох (це можна визначити на дотик і з папірця, який повинний побіліти), слід приступити до видалення паперового заклеювання.

При деяких випадках відшарування фарби і ґрунту промазування хворих місць пензлем виявляється недостатнім, і доводиться вводити клей за допомогою медичного шприца через наявні тріщини, через місця випадіння фарби, а у випадках крайньої необхідності, проколюючи у невідповідальних місцях фарбовий шар. В такому випадку, якщо на картині утворилося здуття фарби та ґрунту у вигляді міхура, але тріщин немає, ввести клей під здуття можна, тільки проколовши полотно з вивороту товстою голкою. Якщо реставраційна картина написана на дошці, каменю або металі, то прокол з вивороту неможливий. Доводиться йти на деяку жертву і, вибравши саме невідповідальне місце, зробити прокол у фарбовому шарі. Проколувати або взагалі діяти шприцом слід дуже обережно (так як він грубіше пензля), тримаючи його похило, під кутом 15-30° до картини, і підтримуючи руку зі шприцом другою рукою, як би відводячи її назад, потрібно знаходити легку точку опори і не допускати різкого проколу. При роботі шприцом клей повинен бути добре проциджений, і стаканчик з ним слід весь час тримати в гарячій воді. Так як клей швидко застигає, особливо в голці, потрібно останню перед проколом також зігріти, зануривши в гарячу воду. Прийом накладення цигаркового паперу і прасування залишається той же, що і при роботі пензлем [4, с.22].

Дуже часто в практиці реставратора його реставраційна робота потребує повного укріплення фарбового шару з ґрунт, тому зараз ми розглянемо способи загального укріплення та з'ясуємо, що саме має під собою значення загального укріплення.

Описаний прийомом проводиться укріплення фарбового шару з лицьової сторони картин. Можуть зустрітися явища й дещо іншого характеру. При добрій збереженості фарбового шару і основи, тобто полотна, ґрунт картини сам по собі може перебувати в поганому стані. При незадовільному якості

зв'язуючого матеріалу ґрунт втрапить свою міцність. Вивітрившись, він може зробитися розсипчастим і не буде служити нормальним, міцно утримуючим прошарком між полотном і живописом. Крім того, маючи достатній зв'язок з фарбовим шаром, ґрунт може не мати такого зв'язку з полотном. Полотно тоді буде відділятися від нього дрібними або великими ділянками. У таких місцях живопис опиниться в небезпеці, тому зміцнення ґрунту буде необхідним.

Фарбовий шар який гарно зберігся (без кракелюру, випадів тощо) не пропустить клейової речовини, тому більш доцільним буде укріплення картини з тильного боку тобто введення клею через полотно [9, с.302-303].

Подібне укріплення чудово здійснюється при такому радикальному методі як "дублювання", про який мова буде нижче, але в реставраційній практиці існує один проміжний прийом, дуже рідко застосовуваний. Він носить назву «помилкового дублювання» і полягає в наступному: картину заклеюють з лицьової сторони папером і після висихання знімають з підрамника, кладуть на дерев'яний щит або стіл (якщо живопис дуже "фактурний", то на підстилку з матерії), розправляють кромки і "приживляють" їх цвяхами до щита або столу. За допомогою жорсткої щітки і ножа очищають полотно від пилу, кітви і бруду. Після цього його покривають клеєм з медом один або два рази, дивлячись за обставинами. Коли клей піде всередину полотна і почне інтенсивно підсихати, проклеєну площину пропрасовують теплою праскою через мокру матерію або папір, не даючи їй приклеюватися до полотна. Прогладжування праскою сприяє пресуванню полотна, ґрунту і фарбового шару та скріплення їх клеєм.

Самим раціональним прийомом укріплення фарбового шару і ґрунту з одночасним виправленням дефектів основи є дублювання новим полотном, тобто зчеплення полотна, оригінального і допоміжного нового [8, с 274].

Висновки. Під впливом атмосферних чинників, пилу часу та механічних впливів на твір станкового олійного живопису відбувається його руйнування, причому частим явищем є саме відшарування фарби від ґрунту. Тріщини кракелюру, осипання ускладнюють подальше збереження твору та неминуче ведуть до майже повного знищення картини. Саме перед реставраторами творів станкового живопису лежить завдання щодо збереження безцінних творів.

Тільки добре та професійно виконане укріплення фарбового шару при нормальному режимі може прекрасно зберігати твір на довгий час, тому ми не рекомендуємо не вдаватися до яких би то не було зайвих самостійних заходів. Процес відновлення втраченого зв'язку між ґрунтом та олійною фарбою це – складний і відповідальний реставраційний захід, який має індивідуальний характер підбору техніки та методів в кожному окремому випадку.

Список використаних джерел:

1. Алексеев-Алурви, Ю. В. Красочное сырье и краски, используемые в живописи. Анализ, рецепты приготовления красок. Москва: Сварог и К, 2000. 350 с.
2. Бергер Э. История развития техники масляной живописи / пер. с немецкого. Москва, 1961. 245 с.
3. Библиотека реставратора. URL: <http://art-con.ru/libraries>. Назва з екрана.
4. Голиков В. П. Структура живописи, причины ее повреждения и качество реставрации. *Художественное наследие. Хранение, исследование, реставрация*. 1995. № 16. С. 18-43.
5. Киплик Д. И. Техника живописи. Москва: Сварог, 1998. 235 с.
6. Малачевская Е. Л. Материалы для реставрации станковой масляной живописи. *Художественное наследие. Хранение, исследование, реставрация*. 2009. № 24. С. 19-38.
7. Никитин М. К., Мельникова Е. П. Химия в реставрации. Ленинград: Химия, 1990. 207 с.
8. Фармаковский М. В. Консервация и реставрация музейных коллекций. Москва, 1947. 356 с.
9. Яхонт О. В. Проблемы консервации, реставрации и атрибуции произведений искусства. Москва, 2010. 463 с.

The article describes the main restoration and conservation methods of restoring the lost connection between the soil

and oil paint of easel paintings. Describes the reasons for the destruction of the bond between the soil and oil paint. The influence of violation of consolidation of layers of a picture on preservation of a product is considered. Practical methods of conservation of easel paintings in restoration practice.

Key words: linen base, fiber, destruction, soil, sizing, restoration, conservation, restoration, painting, oil paints, oil painting, easel painting, removal, peeling, crack, crackle, shedding.

Отримано: 19.03.2021

УДК 75.041.5–055.2«18»:061.51(477.43–21)

В. А. Вішаченко, кандидат мистецтвознавства, старший викладач

АТРИБУЦІЯ ЖИВОПИСНОГО ПОРТРЕТУ XIX ст. НА ПРИКЛАДІ ЖІНОЧОГО ПОРТРЕТУ З ФОНДІВ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ-ЗАПОВІДНИКА

У статті зроблена спроба виявити роль костюма в атрибуції живописного портрета та розкрити розвиток костюма в художній культурі XIX ст. на прикладі жіночого портрета з колекції Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника

Ключові слова: атрибуція, портрет, костюм, живопис, дослідження.

Змістове наповнення портретних образів яскраво відображає художню особливості певної епохи та світогляд художника. Саме портрет серед інших жанрів образотворчого мистецтва є найбільш духовно і інформаційноємним. Портрет є найдавнішим і ключовим жанром образотворчого мистецтва. У портреті всі деталі важливі для сприйняття художнього образу людини, в тому числі і костюм.

У мистецтві термін «костюм» став активно використовуватися в першій половині XVIII століття. Костюм – це система предметів одягу, взуття, аксесуарів, зачіски, гриму, парфумів, пов'язаних єдністю призначення [1, с.5]. Саме костюм є виразником соціальної та індивідуальної характеристики людини, її віку, статі, характеру, естетичного смаку. У будь-яку історичну епоху і в культурі будь-якої нації костюм відіграє найважливішу роль. Одяг та аксесуари несуть велику кількість інформації, зберігають пам'ять минулого, визначають місце людини в світі в соціально-культурному середовищі.

Костюм, є важливою складовою портрета, і в художньому творі виступає досить значущою деталлю. Костюм вказував не тільки на приналежність людини до певного соціального середовища, а й давав художнику можливість виразити характер та світогляд портретованого.

Вивчаючи костюм методами мистецтвознавчого дослідження, дослідник наче «розкладає» його на складові. Кожен елемент костюма виступає одночасно і об'єктом самостійного вивчення, і розглядається в рамках єдиного костюмного комплексу, єдиного художнього образу, який формується при цілісному сприйнятті твору [3]. Костюм становить зі своїм власником єдине ціле, висловлюючи його смаки, бажання, настрої, і немає точнішого матеріалу для написання характерного портрета.

Особливе значення багатоаспектність костюма набуває в портретному творі. Костюм, вказуючи на національну і класову приналежність персонажа, стать, вік і багато іншого, дає тим самим уявлення не тільки про його зовнішній вигляд, але і внутрішній світ, про ставлення самого автора до особи з якої написаний портрет. Цікаву думку з приводу цього висловила Р.М. Кірсанова: «З плином часу збільшувалася кількість понять, які можна було донести до оточуючих кольором і якістю тканини, орнаментом і формою костюма, наявністю або відсутністю якихось деталей. Коли мова йшла про вік, то можна було вказати масу подробиць – чи досягла дівчина, наприклад, шлюбного віку, засватана вона, а може, вже перебуває у шлюбі. Тоді костюм міг розповісти тим, хто не знає її сім'ї, чи є у жінки діти» [2, с.8].

Костюм XIX століття вельми інформативний. Зміни, які в ньому постійно відбувалися, можуть дати вказівки на певні десятиліття, провінційний вигляд або супермодні деталі та ін. Костюм завжди пов'язаний з авторським задумом.

Костюм в портреті стає непрямим аспектом атрибуції або визначення історичного контексту портрета, способом характеристики персонажа, засобом відображення художнього світу героїв і їх самовизначення в ньому, а також, що важливо, способом відображення авторської концепції портрета.

У жіночому портреті з фондів Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника визначити епоху у якій був написаний портрет вдалося завдяки вивченню одягу та головного убору жінки. А також порівняльного аналізу з подібними жіночими зображеннями у мініатюрі (що виступають одним з найдостовірніших іконографічних джерел). Порівняльний аналіз дозволив визначити стиль даного портрета – бідермаєр, напрям у німецькому та австрійському мистецтві 1830-1840-х. Бідермаєр вважається перехідним періодом між класицизмом і романтизмом. В цей час художники, незалежно від своїх мистецьких уподобань, шукали ідеальне в домашньому затишку, в поезії сімейних і дружніх відносин, головним було абсолютно конкретне, без ідеалізації відтворення дійсності, що відбулося в поетичному баченні жіночого образу, яка втілює затишок, спокій, умиротворення [1, с.39].

Жінка на портреті зображена у сукні темних тонів, що характерно для даного стилю – дівчата найчастіше носили сукні більш світлих кольорів, а жінки – сукні темних тонів. Поверху сукні – широкка світла шаль або польською *tuftyk*, котра вказує на заможне становище портретованої, адже шалі були надзвичайно популярні та дорогі, часто прикрашені по краях або по периметру візерунком; колірна гамма різноманітна. Окрему увагу варто приділити рукавам суконь стилю бідермаєр. Рукава таких суконь завжди були широкими і об'ємними. Ми можемо помітити, що на портреті навіть була і широка шаль не може повністю закрити об'ємні рукава сукні жінки. Речі були прості, без складних прикрас, з рисами класицизму та ампіру. Скромною, але вишуканою прикрасою жіночої сукні на портреті є шемізетка виконана з тонкого мережива (від франц. *chemisette* – блузка, манишка, накидка різноманітної форми що прикрашає сукню і закриває область декольте). Особливою популярністю шемізетками користувалися саме в середині XIX століття, вони доповнювали як повсякденний, так і бальний туалет, надаючи сукні завершальний романтичний штрих. Шемізетки виготовлялися з різних мережив, вишивалися шовком, іноді прикрашалися дорогоцінним камінням.

На стиль бідермаєр вказує і зачіска жінки: волосся завивали з боків у локони, збивали і спускали на скроні. Пішні зачіски підтримували бантами, капелюшками, чіпцями з дорогого мережива. Саме така зачіска у жінки з портрета, що дивиться на нас уважним спокійним поглядом.

Проведений аналіз переконливо доводить, що деталізація предметного світу як засіб створення портрета персонажа інформативна, і це не прикраса, а суть образу. Підсумовуючи все сказане вище, підкреслимо багатофункціона-

льність костюма, його елементів, які є деталлю художнього образу.

Список використаних джерел:

1. Войченко Л. П. Історія костюма в тезах та ілюстраціях: навч. посіб. Ужгород, 2011. 120 с.
2. Кирсанова Р. Б. Портрет неизвестной в синем платье. Москва: Кучково поле, 2017. 544 с.
3. Косолапов Б. А. Некоторые примеры использования историко-предметного метода при исследовании портретов. *Государственный Эрмитаж. Материалы и исследования: сборник научных трудов*. Ленинград, 1983. С. 91.

4. Тимченко Т. Р. Експертиза творів образотворчого мистецтва: живопис (історія та методологія): навч. посіб. Київ: НАКККІМ, 2017. 120 с.

In this article makes an attempt to identify the role of the costume in the attribution of a picturesque portrait and to reveal the development of the costume in the artistic culture of the XIX century. on the example of a female portrait from the collection of Kamianets-Podilskiy State Historical Reserve Museum

Key words: attribution, portrait, costume, painting, research.

Отримано: 19.03.2021

УДК 37.01(06)

Л. М. Воєвідко, кандидат педагогічних наук, доцент

ОРІЄНТИРИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

У статті розглядаються професійні компетентності та програмні результати навчання у підготовці здобувачів першого бакалаврського рівня вищої освіти освітньо-професійної програми Середня освіта (Музичне мистецтво).

Ключові слова: освітньо-професійна програма, бакалавр, компетентності, програмні результати навчання, парадигма, орієнтири, реалізація, заклад загальної середньої освіти, заклад вищої освіти, музичне мистецтво, вчитель, музично-педагогічна діяльність, музична педагогіка, Нова українська школа.

Нова українська школа вимагає від майбутнього вчителя музичного мистецтва високої педагогічної культури та методичної майстерності. Особливого значення це питання набуває при підготовці вчителів музичного мистецтва в закладах вищої освіти. Вчителів музичного мистецтва необхідно мати сформовані компетентності для успішної музично-педагогічної діяльності в закладі загальної середньої освіти. У зв'язку з цим, в освітньо-професійній програмі Середня освіта (Музичне мистецтво) першого бакалаврського рівня вищої освіти постають серйозні завдання, стрижневим серед яких є формування професійних компетентностей здобувача вищої освіти, які дозволять йому ефективно виконувати обов'язки вчителя музичного мистецтва в Новій українській школі.

Вважаємо за необхідне висвітлити необхідні професійні компетентності музичного педагога, згідно стандарту, що має тимчасовий характер. Надзвичайно важливими професійними компетентностями, що мають бути розкриті в освітніх компонентах освітньої програми є: здатність користуватися символікою і сучасною термінологією музичної мови; здатність розкривати системно-структурні зв'язки музикознавчих, музично-педагогічних, культурологічних та частково-методичних понять; здатність до перенесення системи фахових знань у площину навчального предмету музичне мистецтво, структурування навчального матеріалу, проектування та організації власної педагогічної діяльності; вміння виявляти музикальність, виконавські (вокально-хорові, диригентські, інструментальні), інтерпретаційні та артистичні уміння, виконавську надійність учителя музичного мистецтва; здатність застосовувати елементи теоретичного та експериментального дослідження для підвищення ефективності мистецько-педагогічної діяльності; здатність відчувати і демонструвати емоційну чутливість, рефлексію, ціннісне ставлення до музичних творів, здійснювати активне сприймання, запам'ятовування, збереження, відтворення і художньо-педагогічне тлумачення змісту і смислу творів мистецтва; здатність здійснювати добір методів і засобів діагностування, корекції особистісного і музичного (художнього) розвитку учнів, педагогічного супроводу процесів соціалізації та професійного самовизначення художньо обдарованих учнів; здатність формувати в учнів предметні (спеціальні) компетентності; уміння свідомо обирати шляхи вирішення непередбачуваних проблем у професійній діяльності; відповідальність за забезпечення охорони життя і здоров'я учнів у навчально-виховному процесі та позаурочній діяльності.

Відповідно знань парадигми здобувачі вищої освіти першого бакалаврського рівня мають здобути насту-

пні результати в процесі навчання: знання музичної термінології, розуміння основних концепцій, теорії та загальної структури музикознавчих наук; знання сучасних теоретичних основ музичної педагогіки, педагогіки мистецтва, теорії художньої культури; знання та розуміння специфіки використання методів, способів, форм музично-педагогічної та музично-інформаційної діяльності вчителя музичного мистецтва; дотримання системи духовних, професійно-педагогічних, етико-естетичних, мистецьких цінностей у навчально-виховній та організаційній діяльності вчителя мистецтва, музичного мистецтва; вміння інтегрування та вирізнення знань про зміст методичного інструментарію музично-педагогічної діяльності вчителя мистецтва, вчителя музичного мистецтва, знання засобів і методів активізації мистецько-творчого розвитку учнів, виховання художньо обдарованої особистості; здатність розуміти специфіку теоретичного та експериментального дослідження в музично-педагогічній діяльності вчителя; вміння критичного ставлення до світоглядних теорій у процесі розв'язання соціальних і мистецько-професійних завдань; знання психолого-педагогічних аспектів навчання, виховання, розвитку учнів; здатність реалізовувати державний стандарт і навчальну програму з одного навчального предмету, а також курсу за вибором, виду позакласної роботи в закладах загальної середньої освіти та виду позашкільної роботи з учнівською молоддю.

Щодо програмних результатів умінь здобувачів першого бакалаврського рівня вищої освіти, то майбутній учитель музичного мистецтва має: виявляти моральну та естетичну спрямованість з метою утвердження ідеалів Добра і Краси в фаховій діяльності вчителя; інтегрувати складні професійні уміння гри на музичному інструменті, співу, хорового диригування музичними колективами, музичного сприймання, запам'ятовування та інтерпретації музичних творів, артистизм, виконавську надійність (самооцінку, самоконтроль, саморегуляцію); володіти сукупністю гностичних, проєктувальних, комунікативних, організаторських умінь; виявляти здатність до самоактуалізації, саморозвитку та самокорекції у процесі мистецької й музично-педагогічної діяльності; демонструвати уміння вирішувати музично-педагогічні проблеми, оригінальність і гнучкість творчого мислення у процесі конструювання, інтерпретації та реалізації музично-педагогічних ситуацій; володіти елементами логічного і образного мислення, здатний до аналізу, виділення головного і синтезу в навчально-виховній та організаційній діяльності вчителя музичного мистецтва; навички знаходження, обробки та аналізу інформації з різних джерел (передусім – за допомогою цифрових техноло-

гій); здатність застосовувати методи діагностування досягнень учнів, здійснювати педагогічний супровід процесів соціалізації та професійного самовизначення учнів.

Таким чином, орієнтири професійної підготовки майбутніх вчителів музичного мистецтва лежать в площині організаційно-методичного процесу формування у здобувачів першого бакалаврського рівня вищої освіти їх професійних компетентностей, активної життєвої позиції, внутрішньої культури, здатності до продуктивного спілкування з навколишнім світом для професійно-особистісної та соціальної реалізації, навчання та самоосвіти упродовж життя. Реалізація висвітлених компетентностей та програмних результатів навчання у професійній підготовці здобувачів вищої освіти освітньої програми Середня освіта (Музичне мистецтво) дасть змогу ефективно здійснювати музично-педагогічну фахову діяльність в закладах загальної середньої освіти та конкурувати на сучасному ринку праці.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про вищу освіту». URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
2. Національна рамка кваліфікацій. Додаток до постанови Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1341. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-p>
3. Національний класифікатор України: «Класифікатор професій» ДК 003: 2010. Київ: Видавництво «Соціформ», 2010.

4. Перелік галузей знань і спеціальностей. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/266-2015-p>
5. Наказ МОН України від 01.06.2016 за № 600 «Про затвердження та введення в дію Методичних рекомендацій щодо розроблення стандартів вищої освіти». URL: http://old.mon.gov.ua/files/normative/2016-06-01/5555/nmon_600.zip
6. Наказ МОН України від 31.05.2016 за № 506 Про затвердження Переліку предметних спеціалізацій спеціальності 014 «Середня освіта (за предметними спеціалізаціями)», за якими здійснюється формування і розміщення державного замовлення та поєднання спеціальностей (предметних спеціалізацій) в системі підготовки педагогічних кадрів. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0798-16>
7. Порядок внесення інформації, яка повинна міститися в документах про вищу освіту державного зразка. Постанова Кабінету міністрів України від 5 травня 2016 р. № 325. URL: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd.docid=249014993>

The article considers the professional competencies and program learning outcomes in the preparation of applicants for the first bachelor's degree in higher education educational and professional program Secondary Education (Music).

Key words: educational-professional program, bachelor, competencies, program learning outcomes, paradigm, guidelines, implementation, general secondary education institution, higher education institution, music art, teacher, music-pedagogical activity, music pedagogy, New Ukrainian school.

Отримано: 19.03.2021

УДК 378.147.091.33:75

І. А. Гуцул, кандидат мистецтвознавства, доцент

КОРОТКОСТРОКОВІ НАВЧАЛЬНІ РИСУНКИ (НАЧЕРКИ І ЗАМАЛЬОВКИ) В СИСТЕМІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ ОБРАЗОТВОРЧИХ ДИСЦИПЛІН ЗВО

У статті розглядається значення короткострокового рисунку в системі фахової підготовки майбутніх художників, проаналізовано методологічну доцільність такого типу рисунку, звернено увагу на різні типи виконання начерків та технологію їх виконання, підкреслено особливості виконання начерку і замальовок та їх виняткову дієвість в процесі набуття професійних навичок студентів-художників.

Ключові слова: короткостроковий рисунок, начерки, замальовки, художник, зорова пам'ять.

Мета. Дослідження впливу виконання начерків та замальовок у освітньому процесі майбутніх художників. **Методика.** Застосовано загальновідомий метод теоретично-аналітичного дослідження особливостей виконання короткотермінових рисунків студентів в освітньому процесі. **Наукова новизна.** Сформульовано специфічні вимоги до організації роботи студентів-художників при виконанні ними короткострокових рисунків. **Практична значимість.** Запропоновано рекомендації щодо навчання, які дозволяють створити умови для формування художньо-освітньої бази студентів, розкривати і розвивати їх творчі здібності та професійні навички.

Рисунок – провідна дисципліна в процесі навчання в образотворчому мистецтві. І це зрозуміло, адже рисунок лежить в основі будь-якого реалістичного зображення дійсності. Саме завдяки рисунку розкривається зміст художнього твору, ним транслюється думка, вирішується сюжетна і композиційна побудова, надається життєвість і виразність зображенню.

Рисунок служить одночасно засобом пізнання, вивчення життя і засобом предметно-образної мови, що дозволяє спілкуватися з глядачем і так чи інакше впливати на нього, передавати йому певне ставлення до побаченого.

Призначення короткотермінових рисунків (начерків та замальовок) спрямоване на глибоке розуміння та опанування всіх тонкощів, деталей технології виконання рисунку та підвищення загального художньо-освітнього професійного рівня. Начерки та замальовки допомагають майбутнім фахівцям виховувати та зміцнювати в собі почуття загостреного сприйняття оточуючої дійсності (в статичній та динамічній), спостерігати і свідомо узагальнювати побачене [1; 3].

Спостереження може бути тривалим, безперервним або дуже коротким, уривчастим (що пов'язано із зовнішніми об'єктивними умовами), і в результаті у свідомості художника виникає неповний, але досить стійкий образ предмета або явища, який є відправним для правдивого зображення побаченого. Тому вміння гостро спостерігати навколишнє життя треба вважати головним і вирішальним у творчій практиці художника-реаліста.

Цільне бачення художника – це специфічне, професійне, аналітико-синтетичне бачення. Це цінна здатність зорово сприймати предмет або явище, відділяючи при цьому головне від малозначного. Бачити суттєве, типове, характерне, визначаючи при цьому внутрішній зв'язок між окремими частинами предмета чи явища.

Здатністю візуально запам'ятовувати побачене мають багато людей. Але сильно розвинена зорова пам'ять, тобто здатність на основі зорового сприйняття і отриманих при цьому уявлень, відтворити цей образ є однією з особливостей психічного складу художників [2].

В мистецькій освіті завжди існувало паралельно дві форми навчання рисунку: тривалі навчальні студії в аудиторіях і начерки, які, як правило, робилися поза стінами навчального закладу

Начерки це дуже швидкі рисунки – від п'яти до п'ятнадцяти хвилин. Завдання начерку – використовуючи мінімум художніх засобів, без моделювання і деталізації, передати враження від моделі або зафіксувати свій задум.

Замальовки це теж швидкі за часом малюнки, як правило, не більше години. Їх завдання – передати не тільки враження, але і зафіксувати якомога більше інформації в короткий проміжок часу. Цей вид рисунку часто викорис-

товують для збору матеріалу до художніх творів, а також при створенні портретів.

Різниця між начерком і замальовкою полягає не стільки в часі, що витрачається на виконання того чи іншого, але головним чином в самих способах роботи. Замальовка повинюється з початку до кінця тільки з природи; начерк ж може бути виконаний не тільки з природи, але і по пам'яті, за поданням, по уяві, а також із застосуванням комбінацій декількох або всіх способів.

Різниця способів, які використовують при виконанні начерків, узагальнено ділиться на шість типів начерків:

1. Начерки, виконані від початку і до кінця безпосередньо з природи, одночасно з паралельним її спостереженням.

2. Начерки, виконані комбінованим способом (спочатку з природи, а потім без природи – по пам'яті).

3. Начерки, виконані тільки по пам'яті, тобто через деякий проміжок часу після спостереження, на основі зорового сприйняття, що закріпилися в свідомості

4. Начерки з поданням («від себе»), пов'язані зі здатністю людини викликати у свідомості уявлення про окремі, раніше побачені предмети, живі об'єкти і явища оточуючої дійсності.

5. Начерки, виконані комплексним способом, тобто із застосуванням всіх вищевказаних способів роботи, включаючи і роботу за поданням («від себе»).

6. Начерки по уяві – початкове втілення в узагальненому зображенні будь-якого творчого задуму або художнього образу, теми, сюжету і т. п. (начерк-ескіз), що виконується на основі відновлення та комбінування своїх уявлень про предмети і явища.

Використання того чи іншого способу в роботі над начерками може бути викликано різними причинами: призначенням начерку, виробничими міркуваннями (в прикладному мистецтві), чисто навчальним завданням, кількістю і складністю одночасно зображуваних об'єктів і їх станів (спокій і рух), інакше кажучи самим змістом начерку, а також об'єктивними умовами, з якими доводиться стикатися на практиці [4]:

✓ **Начерки з природи.** Малюнок з спостереженням з природи може бути виконаний від початку і до кінця за однієї неодмінної умови – повної нерухомоті природи.

Потрібно відразу ж, не відволікаючись на дрібні дургорядні і випадкові подробиці, схопити головне, саму суть предмета, і відобразити його на аркуші гостро і виразно, користуючись мінімальною кількістю простих графічних засобів.

Перш за все необхідно швидко намітити декількома впевненими штрихами (або тональними плямами) місце і розмір майбутнього зображення – його абрис. Після чого узагальнено або схематично слід нанести всю масу природи (її обриси) з урахуванням основних частин, конструкцій, пропорцій і руху.

✓ **Начерки комбіновані** (спочатку з природи, потім по пам'яті). Як тільки природа починає рухатися, змінювати своє положення по відношенню до художника, або зовсім зникає, а нанесене схематично зображення ще не відображає сутності природи і виглядає недостатньо, то для завершення начерку доводиться підключати зорову пам'ять.

Розвинена зорова пам'ять може допомогти доповнити вже зроблене елементами, які дадуть зображенню життєву правдивість. Рисунок, розпочатий з природи, а закінчений вже без неї, по пам'яті, є «комбінованим».

✓ **Начерки по пам'яті.** Особливо важкою для студента є ситуація, коли доводиться робити начерк з природи яка постійно рухається. В цьому випадку необхідно все розглянути відразу, в один момент, і негайно, без затримки, наносити сприйняте на папері, щоб зберегти свіжість отриманого враження і передати відчуття руху. Вирішення такого завдання практично можливо тільки при дуже швидкому, але надзвичайно активному спостереженні моделі, щоб не тільки вибрати найбільш виразний момент руху, а й визначити взаємне розташування і синхронні рухи основних її частин.

Слід мати на увазі, що особливо добре запам'ятовується те, що уважно спостерігалось і вивчалось, в якійсь мірі хоча б частково (або у вигляді схеми) було зафіксовано на папір з природи. Механічно, тобто без аналізу, змальоване, як правило, в пам'яті не утримується.

✓ **Начерки за поданням.** Начерки за поданням не пов'язані з безпосереднім спостереженням природи. Вони виконуються лише на основі раніше сприйнятих, стійких образів предметного світу і явищ, які осіли в свідомості.

Порівняно зі сприйняттям, уявлення, як правило, мають ще більш загальний характер. Вони бідніші подробицями і фіксують лише найголовніші риси предметів і явищ. Тому начерк, зроблений за поданням (як кажуть – «від себе»), відрізняється більшою лаконічністю, ніж виконаний з природи по безпосередньому спостереженню.

Основна ж функція начерків за поданням у всіх видах і жанрах образотворчого мистецтва – це сприяти в роботі над створенням художнього образу. Тому в навчанні образотворчому мистецтву начерки за поданням отримують особливе значення при проходженні навчального курсу «Композиція».

✓ **Комплексні начерки** (із застосуванням всіх способів). Останній і самий складний тип навчальних начерків – це начерки, виконані комплексним способом, тобто частковим застосуванням всіх зазначених вище способів: з природи, комбінований (спочатку з природи, а потім по пам'яті), тільки по пам'яті і за поданням.

Необхідність застосовувати комплексний спосіб, найчастіше виникає при потребі виконання начерків з багатьох фігур, що одночасно рухаються, зокрема з груп людей в певному розташуванні один до одного.

✓ **Начерки по уяві.** Рисунок по уяві – це дуже узагальнений начерк-ескіз, в якому втілюється художній образ, що виникає як конкретний графічний результат художньої уяви.

Уява художника спирається на наявний у нього запас сприйняття і раніше отриманих уявлень про предмети та явища об'єктивної дійсності. Перетворюючи ці уявлення на своє бачення, комбінуючи їх, встановлюючи між ними зв'язок або протиставляючи їх, художник домагається цілісності художнього образу, максимальної його виразності [5].

Необхідно відзначити, що в практичній роботі при підготовці майбутніх фахівців використовують короткотермінові рисунки двох видів [6]: перший – начерки, особливої ваги та значення яких було розглянуто, а також, другий – замальовки, мета яких спрямована на розширення та збагачення фахових навичок рисунку і, особливо, в зображенні фігури людини. Однак, треба відзначити, що начерки більш дієві засіб в формуванні творчих можливостей студентів за технікою виконання зображення та характером рисунку (обмежений час виконання, цілісне бачення природи, статичне чи динамічне положення тощо).

Характерність замальовки це, зображення об'єкту яке виконується тільки з природи, з прорисовкою окремих деталей. Ці замальовки спрямовані на фіксацію та збереження в графічному зображенні об'єктів, подій, які неможливо запам'ятати в деталях. Тому, вони часто використовуються як допоміжний матеріал для подальшої творчої роботи. Замальовки виконуються для вирішення певного композиційного задуму, для розв'язання конкретних творчих проблем при впровадженні нових розробок. Відмінністю виконання замальовок є й те, що час їх виконання не обмежується, тому створюються додаткові умови для детального спостереження та всебічного аналізу природи (події). Постійна практична робота замальовками розширює творчі та технічні можливості майбутніх художників, та націлені на розвиток та зміцнення зорової пам'яті, окоміру, здатності узагальненого бачення та логічного аналізу об'єктів спостереження.

Висновки. Проведений аналіз підтверджує позитивний вплив використання в освітньому процесі короткотермінових рисунків (начерків та замальовок) при підготовці майбутніх художників. Означено, що їх виконання підсилює розкриттю й формуванню творчих здібностей і можли-

востей майбутніх фахівців, спрямованості творчої роботи студентів на розвиток особливих, характерних якостей, властивих творчим професіям: спостережливості; цілісне бачення природи, зорову пам'ять, вмінню миттєво визначати співвідношення та пропорції природи в зображенні, швидко-го передавання характерних, неповторних рис природи. Встановлено, що в освітньому процесі необхідно надавати належну увагу виконанню начерків, які значно активізують творчі здібності майбутніх художників і створюють творчу базу для подальшого зростання професійних можливостей при виконанні замальовок та довгострокового рисунка.

Список використаних джерел:

1. Колесніков В. Г., Осипчук М. В., Басанець О. П. Рисунок: навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів. Київ: КНУТД, 2008. 158 с.
2. Павлов И. П. Собрание сочинений. Т. 1, 1897. 238 с.
3. Колесніков В. Г. Людина, яка пахне мистецтвом.: в 2-х т. Полтава; Київ: АГАТ ПРИНТ, 2012. 776 с.

4. Методы обучения рисункам по памяти и по представлению очень хорошо и подробно изложены в статье проф. М. Н. Алексича. *Школа изобразительного искусства*. Москва: Изд-во Академии художеств СССР, 1960. Вып. 1. С. 74-81.
5. Ростовцев Н. Н. Академический рисунок: учебник для студентов худож.-граф. фак. Москва: Просвещение, 1984. 240 с.
6. Пармон Ф. М., Кондратенко Т. П. Рисунок и графика костюма: учебник для вузов. Москва: Легпромбытиздат, 1987. 208 с.

The article considers the importance of short-term drawing in the system of professional training of future artists, analyses the methodological feasibility of this type of drawing, draws attention to different types of sketches and technology of their execution, emphasizes the features of sketching and sketches and their exceptional effectiveness in acquiring professional skills-artists.

Key words: short-term drawing, sketches, sketches, artist, visual memory.

Отримано: 19.03.2021

УДК 7.06:741

О. А. Кліц, кандидат архітектури

ПРОЕКТНА ГРАФІКА ЯК ЗАСІБ ПРЕЗЕНТАЦІЇ ХУДОЖНЬОГО ЗАДУМУ

У статті розкрито своєрідність графічної мови, проаналізовано засоби зображення і види проектної графіки. Наголошено, що володіння технікою проектно-графічної візуалізації інформації, відтворення її у простій і наочній формі є необхідною умовою творчої діяльності.

Ключові слова: проектна графіка, художні засоби, творчий задум.

Постановка проблеми. Виявлення основних прийомів та засобів виразності проектно-графіки з метою формування у студентів професійних вмінь та навичок виконання графічних зображень відносно методики процесу проектування, виховання високої культури, творчого відношення до проектно-графічної діяльності, спроможності переконливо довести особисту концепцію.

Аналіз джерельної бази. Теоретичними питаннями побудови зображень на площині займалися художники та архітектори доби Відродження Леон-Батіста Альберті, Леонардо да Вінчі, Альбрехт Дюрер, Джакомо да Віньола та ін. Вважається, що саме креслення Леонардо да Вінчі стали першими зразками проектно-графіки в сучасному розумінні цього слова. Мову візуальних форм розглянуто у фундаментальних працях У. Боумана [2], де розкрито методи графічного подання інформації та Р. Уілсона [6], яку присвячено розгляду основних елементів дизайну – лінії, двовимірної і тривимірної форми, простору, фактури і кольору. З позицій семіотики цікавою є праця Т. Козлової [3], де проектна графіка розглядається як особливий вид комунікації, тобто набір знаків, який в цілому має назву «костюмографічна мова». Сучасні дослідники [1, 4, 5] відзначають, що специфічна графічна мова є універсальним інструментом проектування, дозволяє досягнути високих результатів у проектуванні та є міждисциплінарним засобом спілкування спеціалістів (Н. Пантус) [4]. А ясність візуального вираження досягається не тільки в результаті тривалого досвіду, а й на основі знання проектно-графічної мови, розуміння принципів її ефективного використання (М. Хоменко) [5].

Мета дослідження полягає у визначенні ролі проектно-графіки в творчості митців із різних галузей і ознайомленні з її образотворчими засобами.

Виклад основного матеріалу. Для початку, варто зібратись із походженням поняття проектно-графіки та сфер її застосування. Отож, багато мистецтвознавців відносять проектну графіку до жанру художньо-творчої діяльності. Не так давно художниками активно використовувався «станковий проєкт», який виконувався для того, щоб показати майстерність експозиціонера, його здатність до творчого, образного бачення теми і пошуки адекватних вираз-

но-графічних засобів. По якості графічної подачі проєкту визначався професіоналізм автора, його творчий рейтинг. Сьогодні ж необхідність графічної подачі задуму, в основному, існує на ринку дизайнерських послуг як фактор переконання замовника, який часто не має асоціативної фантазії. Це, в свою чергу, спонукає користуватись такими засобами графіки, що передають проєктне зображення максимально наближеним до реального вигляду майбутнього об'єкту (як от рендеринг тривимірної векторної моделі). В такому випадку ми помічаємо зникнення авторської самоідентифікації, а всі твори набувають певної подібності один на одного. Це негативно відбивається на творчому пошуковому процесі.

Відомо, що проектування – це універсальний тип діяльності, характерний для різних областей життя людини: промислового виробництва, будівництва, освіти, побуту, дозвілля, політики, культури тому і виражальні засоби проектно-графіки різноманітні. Невипадково проектна графіка має особливий художній статус в творчій діяльності митців і відіграє провідну роль у створенні образнопластичного рішення майбутнього твору (образотворчого, дизайнерського, декоративно-ужиткового, промислового, архітектурного та ін.).

Здійснюючи аналіз праць з теми дослідження [1, 2, 5, 6], бачимо, що зображення в проектній графіці у будь-якому випадку виконується за допомогою традиційних засобів, а саме: точки, лінії, форми, тону і кольору.

Лінія є найпоширенішим образотворчим засобом у графіці. Володіння навичками лінійної графіки надає змогу легко моделювати положення об'єкта у просторі, його масштабність, створювати антураж і стафаж. Лінійна графіка є основою у побудові будь-якого зображення, зокрема тонового, кольорового, фактурного і текстурного, особливо якщо йдеться про виконання проектно-графіки вручну. Вона, як і раніше, посідає провідне місце серед інших технік проектно-графіки [5].

Площинне або просторове сприйняття зображення (виявлення основних і другорядних деталей, визначення частин предмета, які перебувають на передньому чи дальньому планах), його статичність або динамічність ґрунтується на контрастному співвідношенні паперу і лінії певної товщини, нахилу, кривизни і протяжності. Якщо в академічному малю-

ку контур виникає у результаті поступового моделювання форми, то в проектному нарисі контурна лінія є основою зображення і першою з'являється на аркуші.

Тон, як і лінія, може виражати різні властивості форми. Основна властивість тону – його ахроматичність, тобто відсутність яскраво виражених кольорних характеристик. Поняття «тон» завжди невіддільне від поняття «поверхня». Тональну графіку глядач сприймає легше, ніж лінійну, адже зображення із застосуванням тону дає найбільш достовірну інформацію про властивості предмета. Тон може вводитися у зображення в різних кількісних відношеннях. До лінійно-тональної техніки вдаються при включенні в проект середовищного оточення.

В результаті пошуку творчої подачі проектних рішень виробляється індивідуальний характер графічної мови. З цих причин в навчальних закладах необхідно заохочувати індивідуальність кожного студента образотворчих мистецьких спеціальностей. Повнота та інформативність цієї мови залежить від її специфічних якостей – стилю, умовності, лаконізму.

Стиль зображення – невід'ємна якість, що показує складний комплекс поглядів, смаків і настроїв, характерних даному часу. В кожен історичний період творчості графіків, малярів, дизайнерів, архітекторів виробляється деякий загальний стереотип оформлення зображувальної інформації, своєрідний «стиль» професійної зображувальної лексики.

Умовність – якість зображення, яка виявляє найсуттєвіші риси об'єкта, ідею його змісту. Спрямованість до умовності – навмисне узагальнення зображувальної інформації. Умовність розуміють як відображення найголовнішого і одночасно відкидання другорядних рис об'єкта зображення. На всіх етапах навчання необхідно розвивати здібності до усвідомленої умовності. Перенавантаження графічного твору лініями, другорядними деталями приводить до багатомовності, лишає зображення інформаційної чіткості.

Лаконізм – властивість графіки, визначена простотою зображувальних прийомів. Спрямованість до лаконізму – навмисна простота графічної мови, економне використання засобів зображення. Умовність графіки обов'язково передбачає лаконізм її зображувальної реалізації.

Такі поняття як стиль, умовність, лаконізм змінюються в залежності від використання графіки лінійної, тональної, кольорової. Стильова єдність є необхідною умовою естетичного сприйняття.

Висновки. Отже, проект – це представлений у формі наочного графічного рішення задум, а проектна графіка – частина проектної культури, область професійної діяльності художника, де володіння різноманітним видів зображення дозволяє більш виразно і переконливо передати задум. В результаті проведеного аналізу визначено, що проектна графіка – основний засіб розв'язання композиційних, проектних та презентаційних завдань у художньо-творчій діяльності.

Список використаних джерел:

1. Бердинських С. О. Синтез традиційних та сучасних засобів проектної графіки в художньому формоутворенні: автореф. дис. ... канд. техн. наук: 05.01.03. Київ: Нац. ун-т будівництва і архітектури, 2016. 23 с.
2. Боумен У. Графическое представление информации. Москва: Мир, 1971. 228 с.
3. Козлова Т. В. Основы теории проектирования костюма. Москва: Легпромбытиздат, 1984. 452 с.
4. Пантус Н. М. Проектна графіка. Сучасні підходи до формування художньо-графічних умінь майбутніх дизайнерів. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтва*. 2012. № 15. С. 19-21. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/had_2012_15_7
5. Хоменко М. О. Традиційні і нові виражальні засоби й види графіки промислового дизайнера. *Часопис Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського*. 2015. № 1. С. 134-139. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chasopys_2015_1_15
6. Wilson R. An alphabet of visual experience. Scranton, PA: International Textbook Company, 1996. 228 p.

Working knowledge of the project, the graphical visualization of information technique and the ability to present it in a simple and understandable form are necessary conditions for the profession of artists.

Key words: project, graphic, artistic means, creative idea.

Отримано: 19.03.2021

УДК 75:27-526.62«18»

Н. І. Кучма, магістр, асистент

ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ІКОНОПИСУ БОРИСІВСЬКОЇ СЛОБОДИ ХІХ СТОЛІТТЯ НА ПРИКЛАДІ ІКОНИ БОЖОЇ МАТЕРІ «ОДИГІТРІЯ»

У статті висвітлено своєрідність народного іконопису Борисівської слободи ХІХ – початку ХХ століття; розглянуто характерні особливості іконописання та оздоблення святого образу на прикладі ікони Божої Матері «Одигітрія».

Ключові слова: ікона, іконопис, церковне мистецтво, іконник, майстер.

Іконописне ремесло Борисівської слободи ХІХ – початок ХХ століття вважається унікальним художнім явищем української культури. «Борисівські» ікони здобули популярність завдяки оригінальній техніці іконопису, декору та іконографічному трактуванню. В кінці ХІХ століття в іконописних майстернях слободи працювало до пів сотні художників, було створено близько 300 тис. ікон, які крім України і Росії продавались на Кавказі, Болгарії та Сербії [6].

Історія іконописання цього регіону ХVІІІ – початку ХХ століття на даний час має дуже фрагментарне і недостатньо повне висвітлення. Незважаючи на те, що перші статті на цю тему стали з'являтися з середини – другої половини ХІХ століття, наукова інформація в повній мірі не відображена.

Різні грані проблематики були описані та досліджені рядом авторів: архієпископ Анатолій (1845), А.І. Сахаров (1849), П.П. Пекарський (1865), Н.В. Покровський (1901, 1910), Н.П. Кондаков (1901), Д.К. Треньов (1902, 1910), Л.А. Успенський (1989), Т.Є. Гребенюк (1998), М.В. Кочергіна (1998), М.А. Комова (2006), І.В. Гончар, В. Шуліка (2019).

Також слід відмітити збірку статей «Русское церковное искусство Нового времени» [4] в якій викладено розвиток іконографії чудотворних Богородичних ікон і святих, історія окремих пам'яток, взаємодія традиції і новаторства.

У 2019 році онук І.М. Гончара, в миру Іван Гончар, а в монашестві – ієродиякон Януарій з В'ячеславом Шулікою видали альбом «Українська ікона: Слобода Борисівка кінця ХІХ – початку ХХ століття» [2]. Це об'ємне видання з великою кількістю чудових кольорових репродукцій, розповідає про іконопис Слобожанщини. Альбом цікавий ще й тим, що Борисівку автори подали як український центр іконописання у той час як російські дослідники презентують борисівський іконопис як явище російського іконопису, проте це не відповідає дійсності, адже етнічний склад слободи та первісна територіальна приналежність (Охтирський полк, потім Харківське намісництво) дозволяє впевнено віднести борисівську ікону до художнього явища української культури.

Мета даної статті – дослідити та описати особливості борисівської ікони Божої Матері «Одигітрія» кінця ХІХ – початку ХХ століття.

Виникнення іконописного ремесла в Борисівській слободі, що належала графу Б. П. Шереметеву не випадкове. Білгород з другої половини XVII століття стає центром Білгородсько-Обоянської єпархії. На території губернії будується велика кількість храмів. Назривала необхідність мати місцевих майстрів. В 1711 році граф заснує в селі Борисівка Богородично-Тихвинський жіночий монастир. Для розпису якого запрошувалися художники з відомих іконописних центрів, які крім основного заняття стали навчати іконопису місцевих селян.

З іконописним промислом були тісно пов'язані і інші промисли: деревообробний, кіотний, іконооздоблюючий. В XIX столітті з збільшенням борисівських умільців вишло багато знатних художників, ікони яких починають користуватися великим попитом. Незважаючи на те, що масштаби іконного виробництва і якість продукції Борисівки, в порівнянні з такими визнаними центрами пізнього іконописання як Мстера, Холуй і Палех виглядають менш професійними і художньо цікавими, все ж Борисівські ікони стають невід'ємною частиною храмового оздоблення і домашнього молитовного ужитку.

Шанування Божої Матері як першої Заступниці людського роду знайшло своє місце в іконографії Борисівської слободи. Але відома одна ікона Діви Марії, яка стала прототипом майже усіх її ікон – це Одигітрія [5, с.115-116].

Одигітрія, у перекладі з грецької означає «Та, що веде». Цю назву трактують у літургічному контексті, що Богородиця веде, приводить до Христа. В історичному сенсі ікона Одигітрія отримала назву від храму, у якому знаходилась.

У 2020 році в реставраційну майстерню Кам'янець-Подільського національного університету імені І. Огієнка надходить одна з реліквій, що потребує реставраційного втручання – ікона Божої Матері «Одигітрія». Після дослідження структури та стилю живопису ікони було виявлено характерні ознаки іконопису Борисівської слободи.

Техніка виготовлення Борисівських ікон особливою складністю не вирізняється. Для основи використовували готові, переважно вільхові або липові дошки невисокої якості. Дошка попередньо не оброблялася, не вирівнювалась по розмірах, шпонки з тильної сторони відсутні [3].

Грунт накладався іконописцем тільки в тих місцях, де передбачалося написання лику, рук і ніг. Іноді шар ґрунту дуже тонкий або зовсім відсутній. Прорізь виконувалась схематично темно-коричневим майже чорним кольором, після чого з більшою або меншою ретельністю, в залежності від умінь і навичок іконника, писалось личне. Фарби використовувалися масляні. У невибагливих «личкунів» фарби були дешеві і дуже низької якості. Золотом ікони не покривали, його заміняли дешевим аналогом – фольгою та металевим окладом. Після завершення живописний шар покривався оліфою для захисту поверхні від зовнішніх факторів.

Лик Богородиці дуже миловидний, написаний світло-тінювим моделюванням, рівний блідо-охристий санкір,

поверх якого нанесений темний контур, що виділяє риси обличчя, пальці рук і ніг. Під оліфою прослідковується карнація золотисто охристого тону. Лик Богонемовляти надмірно округлий, по манері письма нагадує російські портрети XVIII століття. Очі як і в Богородиці великі, круглі (але блакитні), ніс прямий, губи пухлі. Фігури окуті в притаманні їм одяжі: Богородиця в туніку та мафорій, Спаситель – хітон та гіматій.

Іконопис Борисівки завжди позиціонував себе як духовно-мистецький феномен нового часу. Звідси непрофесійне наслідування світло-тінювого моделювання, ідеалізована реальність, примітивний живопис, помилки в композиційній побудові. В характеристиці борисівських ікон лежить трансформована на російському і українському ґрунті західноєвропейська художня культура та народна образотворча культура, що «знижувала» високий канонічний зразок. Сюжети, обумовлювалися специфікою православного віросповідання: богослужіння, кола свят і святкових днів, внутрішнього устрою і оздоблення храмів. Взаємодія зазначених двох впливів і умінь бори сівців, дозволила виробити їм оригінальні художні прийоми, своєрідність і повтор яких допомагають безпомилково ідентифікувати їх ікони.

Список використаних джерел:

1. Успенский Л. А. Искусство XVII века Расслоение и отход от церковного образа. *Богословие иконы Православной церкви*. 1989. С. 275-314.
2. Українська ікона: Слобода Борисівка кінця XIX – початку XX століть: альбом / автор проекту, упорядник ієродиякон Януарій (Гончар), автор тексту В'ячеслав Шуліка. Київ: Майстер книг, 2019. 660 с.
3. Успенский Л. А. Искусство XVII века Расслоение и отход от церковного образа. *Богословие иконы Православной церкви*. 1989. С. 113.
4. Русское церковное искусство Нового времени. Москва, 2004. 320 с.
5. О кустарных промыслах Курской губернии. Курск, 1885. С. 115-116.
6. История иконописного промысла в Юго-Западной России (на примере слободы Борисовки): XVIII-начало XX века. URL: <https://deinekagallery.ru/sveden/publikatsii/stati-i-monografii-sotrudnikov/ne-chyudnii-oni-no-preslovushchii-ikonopistsi/#5>

The article highlights the originality of folk iconography of the Borysiv settlement of the XIX – early XX centuries; the characteristic features of icon painting and decoration of the holy image on the example of the icon of the Mother of God "Odigitria" are considered.

Key words: icon, icon painting, church art, icon painter, master.

Отримано: 19.03.2021

УДК 745.071.1(=161.2)(477-87)(092)

І. В. Лауко, асистент

МАЙСТРИ ПЕЧВОРКУ В ІМІГРАЦІЇ

У статті розглядається творчість митців печворку та квілтингу в імміграції. Вплив їх творчості на культуру та естетику країн що їх прихистили.

Ключові слова: печворк, квілтинг, мистецтво, творчість, імміграція.

Постановка проблеми. Для реалізації художнього обдарування мистецтво вимагає підтримки таланту і створення умов, забезпечення більшого простору особистої ініціативи й індивідуальних нахилів, простору думок і фантазії, форми і змісту.

Інколи за життя митця доводиться неодноразово змінити своє місце роботи чи проживання. Зміни не завжди на краще, але одиницям вдається створити те, що цінується їхнім новим оточенням і приносить суттєву користь куль-

турі, та розвитку мистецтва на новій батьківщині чи ланцюжку з країн свого перебування. Аналіз літературних джерел свідчить про те, що дана проблема має актуальність і потребує вивчення. Адже втрата мистецького надбання спричиняє зубожіння творчого потенціалу країни походження митця.

Мета роботи – проаналізувати творчість митців печворку та квілтингу в імміграції.

Виклад основного матеріалу. Важливо знати, як вплинула імміграція на творчість митців та їх історію. Іммігрант зі Східної Європи чи будь-якої країни, прибув до іншої з різних причин: щоб уникнути дискримінації, проблем з законом, чи неспроможності забезпечити безпеку або виживання сім'ї.

Історично квілтинг та печворк розглядають як звичайні покривала з трьох шарів тканини. Стьобані вироби мали багато застосувань, таких як виготовлення одягу, підвишування ліжок та стьобані джеркани, які вояки носили під бронєю в середні віки. Існує багато видів стьобання, таких як суцільна тканина, печворк, аплікація, трапунто або фаршироване стьобання [3].

Стьобання зазвичай виконували жінки в утилітарних цілях, для тепла та збереження залишків тканин. Квілти також забезпечували жінкам вихід для прояву своєї творчості та спілкування. Квілтинг надає творцю засіб для творчої виразності та причину для спілкування з глядачем. Історії, в тому числі сімейні, розповідаються через конструкції ковдр. Сучасні майстри розвинули старовинні техніки і розширили поняття квілт з «ковдрочки» до арт-об'єкту, від рукоділля до високого мистецтва..

Одна з майстрів іммігрантів, квілтер Валерія Межибовська народилась в Україні в Харкові, здобула вищу освіту в ХГУ на механіко-математичному факультеті і певний час працювала програмістом. На даний момент проживає в невеликому містечку Гейдельберг в Німеччині, господарка. Вона відомий майстер клаптикового шиття, арт-квілту, художнього стібка, об'ємних технік та авторка першого сайту про клаптикове шиття на теренах Східної Європи. За словами самої Валерії її становлення, як квілтера нерозривно пов'язано з традиційним печворком, до якого вона долучилась ще на батьківщині. «Комусь це здається банальністю, але, виявляється, до вершин клаптикового шиття ведуть багато доріг, і традиційний квілтинг та печворк – тільки одна з них»[2]. Валерія захопилася клаптевим шиттям саме через сувору геометричність класичних квілтів. Звичайно, спочатку вона копіювала старовинні зразки, але з часом її увагу привернуло застосування серйозної математики в квілті. Для своїх «клаптевих» справ, вона стала застосовувати різні математичні об'єкти, такі як геометрична лінза «риб'яче око», *діаграма Вороного*, застосовує параметричне моделювання у дизайні своїх творів, вона опанувала потужні інструменти скриптингу [1].

Як професійний математик вона знайшла спосіб виражати себе у високому мистецтві, створюючи унікальні квілти які для відтворення потребують складного математичного розрахунку.

Інша майстриня Галла Гротто родом з Тверській області Росії. Закінчила Національну школу витончених мистецтв А.Г. Венеціанова за фахом «Декор інтер'єрів»[4]. Далі по закінченні навчання працювала в Україні в місті Енергодар Запорізької області у галузі дизайну інтер'єрів, науковим співробітником в художньому виставковому залі та на телебаченні. При її активній участі проходили вечори літературного клубу «ИТАК» [6].

Галла працювала журналістом у журналах та газетах, телевізійним диктором і головним редактором, керівником дизайну в майстерні одягу; вона написала кілька книг, зняла кілька шоу та декілька документальних фільмів. До Енергодарського періоду світ побачив дві книги Галли: «Соло на почуттях» і проза «Жіночі нісенітниці». У 2006 році переїхала до Франції. Галла – дуже багатогранна жінка, її творча кар'єра охоплює безліч різних тем. Живопис та її текстильне мистецтво добре відомі, але вона ще проектує і створює прикраси, а також одяг, реставрує меблі, фотографії, малює і розфарбовує стіни. Галла дуже різносторон-

ній художник. З видатних досягнень це-перше місце в конкурсі за портрет Карла Лагерфельда. Їй подобається змішувати різні техніки і експериментувати з новими завданнями. Її творчість здається невичерпною, і це відображено в творах мистецтва в різних областях[5]. У відомий художниця відбуваються персональні виставки з живопису та клаптикового шиття по всьому світу. Галла проводить курси з техніки печворку не тільки у Франції а і в інших країнах викладає живопис у власній школі-студії [7].

Естетичне самовираження іммігрантів є центром уваги даного дослідження. Відірваність від коренів та їх постійний пошук, підстьобує інтерес до культурних традицій нової «батьківщини». Творчо активні іммігранти долають «травму» від попадання в незвичне оточення. Створення творів для них це не тільки плекання власної культурної ідентичності або форма переживання «внутрішнього емоційного травмування», але перш за все – можливість вступу в діалог, знаходження відповіді на запит про визнання іммігрантів, що були змушені покинути рідні країни заради покращення життя. Хтось переїжджає слідуючи за певною мрією, а когось штовхають на це непрості обставини. В деяких країнах, зокрема на пострадянському просторі інколи бути вільним художником просто було неможливим, тому іноді не залишалось нічого іншого, окрім як покинути батьківщину за свої погляди. В країнах Заходу вважають, що якщо ви були успішні в своїй країні і могли заробляти використовуючи свої знання і таланти, то в цьому випадку зможете перенести свій позитивний досвід і бути успішним всюди. Люди вільних професій – Валерія Межибовська та Галла Гротто скористались можливістю й знайшли спосіб реалізувати свій творчий потенціал у високому мистецтві клаптикового шиття і досягли визнання в імміграції по при всі тяготи відірваності від батьківщини.

Список використаних джерел:

1. Дудина К. Параметрическое проектирование в дизайне тканей, сумок и аксессуаров. URL: <https://skyarchmag.com/2020/02/13/parametric-modelling-in-design-of-bags-and-accessoires/>
2. Лоскутний курс молодого бойца от Валерии Межибовской. URL: http://golubevasb.blogspot.com/2011/01/blog-post_25.html
3. Sharon Gordon. Multi-Ethnic America Investigated Through Quilting. T. H. Rogers Middle School. URL: https://1.facebook.com/1.php?u=https%3A%2F%2Fuh.edu%2Fhonors%2FPrograms-Minors%2Fhonors-and-the-schools%2Fhouston-teachers-institute%2Fcurriculum-units%2Fpdfs%2F2008%2Fwhat-does-it-mean-to-be-american%2Fgordon-08-american.pdf%3Ffbclid%3D%3A%2FwAR26lcZ8Eksjmixm18sqnxPr3mrD2POkJSuxm25fVL0uhHnw4iTPyLk_Mk&h=AT15ced5_HppU49euGOUp9zUtwZeNwU_bUTqLJQkt1F-1_2so1j3knPxfHq_qOxQaXofuOURRy7LCGMRkLiMw0lwsBtHITRX4AyGJRYxFf6jL8KRWrtdpU7EyKfVguUTF0TMw
4. Galla Grotto. URL: <https://olfa.pl/en/event/galla-grotto>
5. Galla Grotto. Biographie. URL: <https://textile.galla.fr/>
6. Galla Grotto – Энциклопедия. URL: http://энепродар.е.укр > title=Galla_Grotto
7. Galla Grotto w Polsce. URL: <https://polskipatchwork.pl/index.php/2019/05/15/galla-grotto-w-polsce/>

The article examines the work of patchwork and quilting artists in immigration. The influence of their work on the culture and aesthetics of the countries that sheltered them.

Key words: patchwork, quilting, art, creativity, immigration.

Отримано: 19.03.2021

С. В. Луць, кандидат мистецтвознавства, старший викладач

ТЕХНОЛОГІЇ СУЧАСНОГО ЮВЕЛІРСТВА: ТРАДИЦІЇ ТА ІННОВАЦІЇ

У статті розглядаються альтернативні методи та принципи експериментального формотворення сучасного ювелірного мистецтва, де в основі закладаються традиційні технології художнього металу, що є віддзеркаленням сукупності назрілих формотворчих проблем не тільки в українському, але й у світовому ювелірному мистецтві та дизайні.

Ключові слова: сучасне ювелірство, художній метал, традиції, експериментаторство, методи, формотворення.

З давніх часів виробу художнього металу як виду декоративно-прикладного мистецтва вирізнялися багатогранністю технологічних процесів, наділених широким спектром технік, що завдяки певній специфіці оперування виокремилася у самодостатні види мистецтва, серед яких і ювелірство. Нині типологічний діапазон ювелірського мистецтва, представлений різноманітним виробом як утилітарного так і декоративного характеру, що все частіше звучить сучасною мовою художньо-образної філософії, побудованої на принципах концептуальної стилізації, застосовуючи методи креативного формотворення.

Аналізуючи досліджені матеріали в галузі сучасного ювелірного мистецтва України, спостерігаємо, що вирізняються наукові праці у вигляді окремих публікацій та монографій відомих українських мистецтвознавців: З. Чегусової, Р. Шмагала, Л. Пасічник та ін. [3; 4; 2; 1].

Метою статті є аналіз основних чинників, які ведуть до формування нових тенденцій, методів та принципів формотворення у творчих процесах сучасного українського ювелірного мистецтва, що базуються на традиціях технології художнього металу.

Нині, як і в XIX – XX ст. спостерігається розвиток українського художнього металу, де помітно акцентується на відродженні традиційних технологій ковальства, емальєрства, обробки коштовного каміння, авторського ювелірського мистецтва, що звучать креативним експериментаторством всіх набутих людством традиційних технологій у різних форматах, поєднуючи при цьому як традиційні матеріали, так і не типові (альтернативні). Як і за часів епохи європейського модерну в різних його проявах, українські художники сучасного авторського ювелірного мистецтва черпають «... натхнення з традиційних ремесел (зокрема емальєрства, ковальства, мосяжництва), з природи, фантастичних образів, архаїчних асоціацій», проте трансформуючи їх у інноваційну технологічну площину формотворення [4]. Можна стверджувати, що нові методи та принципи експериментального формотворення, де в основі закладено традиційні технології художнього металу, є віддзеркаленням сукупності назрілих формотворчих проблем не тільки в українському, але й у світовому ювелірному мистецтві та дизайні. Це яскраво демонструється на чисельних традиційних виставках ювелірського мистецтва у різних країнах світу, де можна спостерігати активне запровадження новаторських стилістичних ідей у формотворчі процеси, що побудовані як на традиційних так і на сучасних технологіях художнього металу [5].

Аналізуючи низку Всеукраїнських виставок авторського ювелірського мистецтва, які відбулися за останні роки («Квадра – міні – метал», м. Київ, 2014, 2018, м. Львів, 2019; «Тендітна мить торкає вічність», м. Київ, 2017; «Ювелірство нової доби: грані дизайну та рукотворності», м. Кам'янець-Подільський, 2018) можна стверджувати, що багатогранність технологічних процесів художнього металу в сучасному ювелірстві, трактується як своєрідна технологічно-технічна «палітра», що у синтезі з тим чи іншим матеріалом викристалізовується в мову ювелірського дизайну. В сучасному формотворенні ювелірних виробів присутні технології ковальства, емальєрства, гравіювання, кріплення каменів, де поряд з традиційними технологіями такими як: ковальство, лиття, емальєрство, широко застосовуються і інноваційні технології «3-D» моделювання, що впевнено зайняли свою нішу в сучасному ювелірному дизайні [2; 1].

Зокрема, аналізуючи формотворчі процеси в новітньому українському ювелірстві, виразно виокремлюється ряд митців, що оперуючи традиційними технологіями ху-

джного металу системно експериментують і шукають ексклюзивні формотворчі рішення, утворюють власні технологічно-технічні концепції та формують індивідуальну мову сучасного ювелірського дизайну. Серед них вирізняються: Андрій Болух (м. Львів) та Андрій Сегінович (м. Одеса) у техніках ковальства та «макуме-гане», Станіслав Дрокін (м. Харків), Руслан Окіпняк (м. Одеса) та Дана Мамчур (м. Хмельницький) в особливих винаходах моделювання та методики лиття, Володимир Дицьо (м. Одеса), Олександра Барбалат та Ірина Пастернак (м. Київ) у креативних дослідженнях техніки гарячої емалі, Михайло Гуцул (м. Дрогобич) та брати Кочути (м. Ужгород) в специфіці методів новітнього «3 – D моделювання», що є основою для втілення у подальші формотворчі процеси, Олександр Ковальчук (м. Київ) в сучасній мові об'ємно-пластичного формотворення та багато інших нині відомих українських митців, які знаходяться в пошуках новітніх технологічно-технічних прийомів сучасного формотворення ювелірного мистецтва та художнього металу загалом. Варто також відмітити, що нині існує доволі велика когорта молодих і допоки не відомих українських майстрів художнього металу та ювелірного мистецтва зокрема, які в основі своєї творчості активно несуть та впроваджують експериментальні процеси ексклюзивного синтезування технологій та матеріалів, що формують нові тенденції формотворення, а також стилістику у світовому контексті сучасного ювелірного мистецтва.

Спостерігаємо, що авторські технологічно-технічні винаходи та напрацювання – це результат еволюційно-творчих експериментів із застосуванням особливих методів та прийомів формотворення, що власне і відтворюють трансформацію традиційних технологій художнього металу у сучасну мову ювелірського мистецтва та дизайну означеної галузі. Використання давніх традиційних ремісничих методів та технічних прийомів, що завжди були в арсеналі «старих майстрів» на кшталт кування, карбування, висікання, гравіювання та інших в поєднанні з новими технологіями додає сучасним ювелірним творам виразної художньо-естетичної енергетики, а також особливого натхнення митцям авторського ювелірного мистецтва. Вироби сучасних художників-ювелірів є результатом аналізу технологічних експериментів, що виходять з традиційних і класичних технологій художнього металу як основи для розвитку технік сучасного ювелірського мистецтва та принципів філософії звучання новітнього ювелірського дизайну.

Отже, традиційні технології художнього металу є основою для подальших креативних методів та пошуків формотворення, народження сучасних стилістичних форм, нових засобів вираження художнього образу через призму експериментів з тим чи іншим матеріалом, поєднанням традиційних і новітніх технологічно-технічних процесів та ефективного розвитку сучасного ювелірського мистецтва та дизайну.

Список використаних джерел :

1. Луць С. Ювелірство нової доби: грані дизайну та рукотворності. *Ковальська майстерня*: журнал. Київ, 2018. Ч. 2. С. 6–10.
2. Пасічник Л. Квадра міні-метал. Ювелірне – мистецтво – міні-емалі: каталог., вступ. ст. А. Ф. Вялець, Л. Пасічник, Т. Ільїна; упоряд. та ред. Л. Пасічник. Київ, 2014. 63 с.
3. Чегусова З. Декоративне мистецтво України кінця XX століття. 200 імен: альбом-каталог. Київ: ЗАТ «Атлант Юем СІ», 2002. 511 с.
4. Шмагало Р. Т. Художній метал України XX – поч. XXI ст. *Енциклопедія художнього металу*: монографія. Львів, 2015. Т. 2. 276 с., 668 іл.

5. klimt02, 2021. URL: <http://www.klimt02>

The article considers alternative methods and principles of experimental shaping of modern jewellery, which is based on traditional technologies of artistic metal, which is a reflection

of a set of pressing design problems not only in Ukrainian but also in world jewellery and design.

Key words: modern jewellery, artistic metal, traditions, experimentation, methods, shaping.

Отримано: 19.03.20201

УДК 787(477.43)

І. Г. Маринін, кандидат педагогічних наук, доцент

СИМБІОЗ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИХ ФАКТОРІВ В ЖАНРОВИХ ФОРМАХ АКАДЕМІЧНОГО АКОРДЕОННО-БАЯННОГО ВИКОНАВСТВА

У статті висвітлено еволюційний процес становлення та розвитку жанрових форм у творах українських композиторів для акордеона/баяна на багатостічній народно-тематичній основі.

Ключові слова: акордеонно-баянна музика, народно-музичний тематизм, українські композитори.

Ведучи мову про виняткову роль фольклору в музиці дослідниця акордеонно-баянної музики Л. Понікарова зазначає, що: «професійно-академічна школа гри на народних інструментах не відкидає етнонаціональний фактор в усьому його поліетнічному різноманітті, а навпаки, використовує музичний досвід регіонів, історичних епох такою мірою, щоб в умовах навчального закладу вивчення самотності і багатоманітності народної музики стало предметом підвищеної уваги» [5, с. 3].

Проблеми синтезу традицій і новаторства в розвитку культури й мистецтва України досліджує науковець В. Барка [1]. Фольклорна традиція і сучасний розвиток народно-інструментальної музики презентовані в дослідженнях Б. Водяного [2] та Л. Кушлика [4]. Висвітлення неофольклоризму у баянно-акордеонній творчості українських композиторів представлено у дисертаційному дослідженні А. Гончарова «Неофольклористичні тенденції у баянній творчості В. Зубицького» (2006) [2].

Мета статті – висвітлити процес прояву етнонаціональних факторів в жанрових формах акордеонно-баянного виконавства в Україні.

Розвиток концертного напрямку акордеонно-баянного виконавства у композиторській творчості спричиняє поступовий відхід від традиційних обробок варіаційного типу до створення творів із більш ускладненою композиційною формою (фантазій, рапсодій, парафразів), де народна тема є підґрунтям для творчої імпровізації, пошуків нових музичних та техніко-виконавських можливостей інструмента, шляхів реалізації творчої особистості баяніста/акордеоніста. У цьому контексті простежується репертуарний відхід від основного призначення інструмента – виконання фольклорних творів. Натомість, за короткий історичний шлях розвитку баяністи/акордеоністи досягнули репертуарні надбання інших академічних інструментів (фортепіано, скрипка, орган) та надалі набули змогу інтерпретувати на інструменті інноваційні авангардно-модерністичні ідеї.

Таким чином, доробок українських баяністів/акордеоністів значно розширив низку жанрових груп. З'явилися мініатюри, цикли, масштабні концертні п'єси, сюїти, рапсодії та різновиди сонатних форм.

Зауважимо, що перші фольклорні твори та жанрові орієнтири окрім національних ознак містять численні зразки звернення композиторів до народно-музичного тематизму інших народів, зокрема болгарського, хорватського, югославського, іспанського, бразильського, ромського, молдовського, румунського, угорського, російського тощо.

Традиційний акордеонно-баянний репертуар найбільш консервативно представлений у жанрі **інструментальної мініатюри**. Варто зауважити про перевагу традиційних побутово-танцювальних п'єс («Українські танці» g-moll та f-moll А. Штогаренка, «Український козачок», «Жартівлива українська полька» М. Різоля, «Танець з полонини» А. Онуфрієнка), інструментальних опрацювань обрядово-фольклорних жанрів («Веснянка», «Колядка», «Гаївка» В. Власова) та зразки звернення до фольклорних

джерел інших народів (Самба на бразильську тему «Аморато» О. Назаренка, «Здравейте, другарі», «Весняна хора» А. Гайдєнка).

В окрему групу виокремлені великі **концертні п'єси**. На ранній стадії формування акордеонно-баянної літератури зазначений сегмент представлений варіаційними циклами на народні теми. Тут простежуються фактурні, вільні романтичні та концертні варіації (Варіації на тему української народної пісні «Дощик» М. Різоля, Варіації на теми пісень «Подоланочка» та «У Харкові дощ іде» В. Гальчанського, Варіації на тему народної пісні «Ой, за гасм, гасм», Варіації на тему народної пісні «Взяв би я бандуру» В. Власова, Варіації на тему лемківської народної пісні «Кеде ми прийшла карта» В. Чумака.

Надалі з'являються зразки романтичних концертних жанрів – **фантазія та парафраз на фольклорні теми** (Фантазія на теми українських народних пісень і танців М. Різоля, фантазії на теми українських, російських, неаполітанських, єврейських народних пісень. Серед них: Елегійна фантазія на тему пісні «Повій, вітре, на Україну», фантазії на теми «Ой, чий то кінь стоїть», «Ой кум до куми залився», «Ой, ходила дівчина бережком», «Російська фантазія», «Ліричний хоровод» на тему народної пісні «Ой, у гаю при Дунаю» О. Назаренка, Парафраз на українські теми О. Чуєва, Фантазія «Коло» А. Гайдєнка, Парафраз на народну тему (коломийка) В. Власова, Парафраз на тему українських народних пісень «Сусідка», «Ой на горі два дубки», «Ой там на горі», А. Марценюка.

В окрему жанрову підгрупу увійшли **концертні п'єси**. За обсягом, емоційною амплітудою, драматургією концертні п'єси переросли мініатюру, однак не демонструють ознак циклічності: «Українське каприччіо» В. Подгорного, «Скіфи ХХ століття» О. Пушкаренка, Концертна п'єса на тему української народної пісні «Гандзя» В. Булавка, «Свято на Молдаванці» В. Власова, «Дума-імпровізація», «Бассо-остинато», «Імпровізація і бурлеска» І. Шамо, «Українська акварель» В. Гальчанського.

Цикл мініатюр утворили проміжний жанровий різновид. Їх циклічність представлена різною за видами організацією, де об'єднуючими чинниками слугують єдність жанру, образність, програмність, наскрізність розвитку. Зразками циклічності є наступні твори: «Фольк-зошит» А. Сташевського, цикл «Дитячий альбом» В. Власова, цикли «Дружба народів» та «Дитячий альбом» № 1 К. Мяскова, цикл «Прикарпатські візерунки» Е. Мантулева, «Три народні танці» В. Зубицького.

Сучасний акордеонно-баянний репертуар також представлений **сюїтами та рапсодіями** з різноманітним народним тематизмом. Наприклад, «Російська сюїта» Г. Шендерьова, триптих «Вечір у горах», «Палехські замальовки», А. Гайдєнка, Сюїта № 1 «Пори року» (українська), № 3 «Спанська», № 4 «Із глибини століть» (давньоруська) А. Білошицького, «Карпатська сюїта», дитяча сюїта № 3 «Українська» В. Зубицького, «Три фольклорні п'єси» В. Рунчака, «Давньокіївські фрески» (сюїта-зошит) А. Сташевського.

Велика група **сонат і сонатних різновидів** для баяна/акордеона соло також наповнена фольклорним чи похідним від фольклорного тематизмом. Оскільки цей жанр є зразком суто академічного мистецтва, то в національних культурах Європи він має подвійне трактування, адже в контексті традиції чи національно специфічного опосередкування жанру нерідко зазначені напрями синтезуються.

Жанр сонати та її різновиди в сольному акордеонно-баянному репертуарі українських музикантів представлені численними зразками творів із народнопісенним тематизмом. Серед них: Соната на західноукраїнські теми, Соната № 2 «Предковічні відлуння» А. Гайдена, Соната-експромт «Буковинська» В. Власова (1985), Соната для баяна № 1 (1978) у 2-х ч., Соната № 2 «Слов'янська» у 6 ч. та Соната № 3 «Fatum» В. Зубицького, Соната-рапсодія В. Довганя «Верховинська» (1977), Соната для баяна № 1 «Passione» (1985–1989) та «Музика про життя», спроба самоаналізу (Quasi sonata № 2) В. Рунчака (2001) написання, Соната для готово-виборного баяна В. Подвали, Три сонатини для баяна соло М. Чемберджі, сонати для баяна М. Імханицького (1981), Л. Самодаєвої, Г. Ляшенка, «Соната-балада» Я. Олексіва (2007).

Процес прояву фольклорних ознак у сольній музиці для баяна/акордеона має своєрідну еволюцію, яка проходить декілька фаз – від аматорської виконавської фольклорної практики до академічного інструменталізму, естради та академічної професійної творчості й виконавства.

Наразі репертуарний здобуток українських композиторів має вагомі напрацювання, які сформували самостійну академічну національну акордеонно/баянну композиторську

школу з виокремленими регіональними композиторськими гілками, які вирізняються специфічними національними етнічними рисами й ознаками.

Список використаних джерел:

1. Барка В. Проблеми синтезу традицій і новаторства в розвитку культури і мистецтва України. *Народна творчість у етнографія*. 2003. № 4. С. 52–56.
2. Водяний Б. Народна інструментальна музика Західного Поділля: проблема еволюції традиційних форм музичного мистецтва: дис. канд. мистецтвознавства: спец. 17.00.03. «Музичне мистецтво». Київ, 1994. 156 с.
3. Гончаров А. Неофольклористичні тенденції у баянній творчості В. Зубицького: автореф. дис. ...канд. мистецтвознавства: спец. 17.00.03 «Музичне мистецтво». Київ, 2006. 17 с.
4. Кушлик Л. Традиционные и модернизированные народные музыкальные инструменты в современной культуре. *Традиционные музыкальные инструменты в современной культуре*. Санкт-Петербург, 1999. С. 45–48.
5. Поникарова Л. Баян в народно-инструментальном жанре Украины: уч.-метод. пособ. [по курсу «Теория и история народно-инструментального исполнительства»]. Харьков: Торнадо, 2003. 104 с.

The article highlights the evolutionary process of formation and development of genre forms in the works of Ukrainian composers for accordion / accordion on a multiethnic folk theme.

Key words: accordion and accordion music, folk music themes, Ukrainian composers.

Отримано: 19.03.2021

УДК 81.373.21:686(477.43)

Н. В. Мендерецька, магістр, асистент

ТЕХНОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИГОТОВЛЕННЯ ХУДОЖНЬОГО СКЛА

Стаття присвячена питанням дослідження технологічних особливостей виготовлення художнього скла. Технології розглядаються як інформативний ресурс для вивчення розвитку склярства на теренах Кам'янецьчини.

Ключові слова: технологія, склярство, дослідження, Кам'янецьчина, регіон.

Постановка проблеми. Значний інтерес до вивчення міського ремесла спостерігається у 20-30-х рр. ХХ ст. Найвагомішою постаттю серед дослідників цехового ремесла того періоду був П.В. Клименко. Чималу увагу він звертав на специфіку розвитку промисловості регіону, що базувалася на основі землевласницького господарства, а також міську промисловість, пов'язану з «міщанським суспільством і капіталом».

До унікальних цехових пам'яток належить віднайдена і опублікована П. Клименком книга кам'янецького бондарсько-стельмахівсько-колодійського столярського цеху від 1601 до 1803 рр. Особливо цінними для нас є записи у книзі рубежу XVIII – XIX ст. На основі останніх робимо висновок, що цехове життя подільських міст в період переходу Поділля під владу Росії не зазнало суттєвих змін [3].

Кустарне виробництво на теренах губернії стало предметом дослідження колективу авторів у праці «Кустарные промыслы Подольской губернии», за редакцією О. Прусевича. Ця робота зафіксувала стан ремісничого й кустарного виробництва на рубежі 1912-1913 рр., однак значний матеріал подано і про більш ранній період. Достатньо інформативними є нариси підготовлені особисто О. Прусевичем про такі види традиційних подільських ремесел і промислів, як гончарство, ткацтво, килимарство, чоботарство, виправка шкір, кожухарство, камнетеслярство, деревообробка та кошикоплетіння.

Праці технологічно-технічного характеру представлені, насамперед, роботами В. Гагенмейстера та Н. Онацького. Одними з перших, хто застосував науковий підхід до вивчення українського гутного скла, були дослідники В.Ф. Рожанківський та Ф.С. Петрякова, котрі всебічно та комплексно розглядали різні аспекти проблематики.

Виклад основного матеріалу. Гутне скло (від нім. *die Hütte* – будівля, в якій знаходиться скловарна піч). Перші згадки про вітчизняні скляні майстерні – гути зустрічаються в документах XV-XVI ст., тобто набагато пізніше існування склярства в Київській Русі. При трактуванні терміну розрізняють три аспекти. Перший пов'язаний з традиційною схильністю дослідників усе давнє українське скло називати гутним, виходячи з найпоширенішої у давнину назви склоробних майстерень. Гутними називають також лише ті старі виробы, що дістали своє завершення біля скловарної печі. Третій погляд виник за принципом аналогії: гутним склом називають також виробы сучасних майстрів-гутників.

Термін вказує насамперед на особливості технології виробництва, суть якої полягає в тому, що формування виробу відбувається без використання спеціальних форм і тому називається вільним видуванням, або вільним формуванням.

Відродження українського скловиробництва почалося у XIV-XV століттях, а надзвичайний розвиток – у наступні два століття. Саме тоді виникли перші гуты – невеликі підприємства з виготовлення скла.

Покращення низки технологічних та технічних прийомів у другій половині XVII ст. спричинило не лише підвищення якості скломаси, а й рівня майстерності гарячого формування виробів, наслідком чого стало відкриття нових можливостей для їх художнього опрацювання. З XVIII ст. гутні виробы щоденного вжитку могли поєднувати одночасно багатий колір самого виробу та різні відтінки фарб розпису – білі, жовті, червоні, блакитно-сині, коричнево-червоні, чорні, що надавало виробу небаченої доти колористичної глибини та художньої виразності. Деякі «похідні»

відтінки виникали випадково, залежно від температурного режиму при другому «гартуванні», яке робили, щоб закріпити шар фарб. Істотні зміни у складі скломаси пов'язані із вдосконаленням технології її підготовки до виробничого процесу. До початку XVII ст. насиченість кольору скляних виробів залежала переважно від вмісту в піску оксиду заліза. Зварене у відновному середовищі скло мало зазвичай зелений колір. У рідкісних випадках, коли середовище було оксидним, скло набувало жовтого або жовто-коричневого забарвлення. Якщо використовували сировину (пісок) з незначним вмістом оксиду заліза, одержували безбарвне скло [2, с.907].

В українських гутах майже виключно застосовувалась одна з найдавніших у скляному виробництві техніка вільного видування. Вона давала можливість максимально використовувати властивості скла, відзначалася простотою та відсутністю готових форм чи шаблонів. Кожен складув мусив бути одночасно і техніком, і художником.

Гути, де працювали обезземлені селяни, майже до кінця XIX ст. зберігали на Україні старі форми виробів та примітивну техніку, провадили роботу по старовинним, наслідуваним від минулого таємницям-рецептам; не дивлячись на давність скляної техніки, вона розвивалась незалежно від успіхів теоретичних знань [1].

Висновки. Вивчення технологічних особливостей художньої обробки скла є цінним джерелом інформації для розуміння особливостей економічного та культурного розвитку на теренах Кам'яниччини. Надають безпосередні докази існу-

вання розвиненого склоробства у нашому регіоні. Документальні відомості і праці різних авторів, дають можливість стверджувати про наявність і поширення промислового виробництва скла у Подільській губернії у першій і другій половині XIX ст., а також про існування і кількість промислових закладів, пов'язаних з цим. Це перш за все гути, поташні, а також, дотично, заводи з виробництва напоїв, які так потребували скляної тари місцевого виробництва.

Список використаних джерел:

1. Гагенмейстер В. Гутне скло Поділля. Кам'янець-Подільський: Наука, 1931. 34 с.
2. Історія українського мистецтва: в шести томах. Київ, 1968. Т. 3: Мистецтво другої половини XVII-XVIII століття.
3. Клименко П. В. Промисловість і торгівля в Подольській губернії на початку XIX віку. Ювілейний збірник на пошану академіка Дмитра Івановича Багалія. Київ: УАН, 1927.
4. Компан О. С. Міста України в другій половині XVII ст. Київ: АН УРСР, 1963.
5. Ланцетти А. Г., Нестеренко Л.М. Изготовление художественного стекла. Москва, 1987. 304 с.

The article focuses on the research of technological features of the art glass production. The technologies as an informative resource for studying the development of glassmaking in the territory of the Kamianets-Podilskyi region are considered.

Key words: technology, glassmaking, research, Kamianets-Podilskyi, region.

Отримано: 19.03.2021

УДК 655.3.066.32«1900/1917»:72(477.43-21)(=411.16)

І. В. Паур, кандидат історичних наук, доцент кафедри

ІКОНОГРАФІЯ ЄВРЕЙСЬКИХ АРХІТЕКТУРНИХ ПАМ'ЯТОК КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО НА ПОШТОВИХ ЛИСТІВКАХ ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті проаналізовано документальні листівки початку ХХ ст. із видами єврейських житлових і культових споруд Кам'яниччини-Подільського, що як візуальні джерела майже не використовувалися дослідниками історії краю. Встановлено коло видавців листівок єврейської тематики, відзначено інформаційний потенціал цих візуальних джерел, акцентовано увагу на можливостях їх використання в дослідженнях, присвячених етнічній і конфесійній історії Поділля.

Ключові слова: Кам'яниччини-Подільський, єврейська община, поштова листівка, зображальне джерело, синагога.

Тривалий час життєвим простором єврейських громад Поділля були замкнуті місця їх поселень із різною за призначенням забудовою, де відбувалося усталене упродовж століть життя. Архітектура єврейських кварталів або містечок мала особливості, зумовлені соціальною роллю євреїв у міських поселеннях, місцевими традиціями, їх особистими уявленнями, сформованими в єврейській культурі. Від 70-х рр. XVII ст. єврейським центром Поділля був Кам'яниччини-Подільський. Цей статус зберігався незалежно від того, що покращення громадського, соціального і культурного життя єврейської громади міста змінювалося трагічними подіями. На початок 1900-х рр. у місті було 2 синагоги, 24 молитовні будинки, була зареєстрована 31 єврейська релігійна громада [2, с.62; 1, с.125].

Єврейська архітектура Поділля ставала об'єктом дослідження І. Березіної, Р. Бернштейн-Вишницера, Т. Геврика, О. Качковського, Г. Ківільши, Є. Котляра, С. Кравцова, А. Соколова та ін., які спеціально не розглядали документальні листівки із видами іудейської архітектури регіону.

Метою даної статті є аналіз документальних листівок початку ХХ ст. із видами єврейських житлових і культових споруд Кам'яниччини-Подільського як іконографічного джерела аналізу етноконфесійної та культурної історії краю.

Історичні краєвиди адміністративно центру Поділля, єврейська містечкова забудова вздовж каньйонів річки Смотрич, типажі його мешканців другої половини XIX – початку ХХ ст. залишилися для нащадків завдяки світлинам місцевих фотомитців М. Грейма, А. Енгеля, Ф. Кодеша, а згодом тиражувалися на поштових листівках. Серед видавців вирізнялися єврейські підприємці Л. Варгафтінг,

І. Гутман, Р. Кнопінг, Д. Лахманович, К. Розенберг, Г. Шпізман.

Перші документальні поштові листівки із видами Кам'яниччини-Подільського видав власник магазину канцелярського та оптичного приладдя на Центральному майдані Лазар Варгафтіг [4, с.78-87]. Він був єдиним видавцем документальної видої листівки «Східний бік. Синагога та турецька башта» [5], у назві якої було вказано єврейський молитовний будинок в адміністративному центрі Поділля.

На листівці Л. Варгафтіга зафіксовано частину кам'яниччинської Єрусалимки (єврейської дільниці/кварталу – авт.), де наприкінці XIX ст. компактно мешкала більшість єврейського населення губернського центру. Їх територіальне відособлення диктувалося глибоко традиційним життєвим укладом євреїв, їх уявленнями про комфортність життєвого простору і суботніми законами ерува, що не дозволяли долати великі відстані у свято шаббат. Центральне місце в Єрусалимці, як видно із зображального ряду, посідала Велика стара синагога, навколо якої з кінця XVII ст. сформувався релігійний центр єврейської дільниці міста, який включав молитовну школу (синагогу) юнаків-гробарів, притулок, а також чотирьохповерхову Велику ремісничу синагогу, уперше позначеною на плані Кам'яниччини-Подільського 1872 р. Східний фасад останньої виразно домінує на листівці, а позаду неї проглядаються будівлі Великої старої синагоги, молитовної школи юнаків-гробарів і притулку.

Велику стару синагогу після її перебудови 1886 р. й інші будівлі єврейської дільниці зафіксувало зображення поштової листівки із серії, виданої підприємцем В. Вінарським у 1912 р. [3, с.50]. На ній чітко видно надбудований третій поверх і відремонтований гонтовий дах синагоги [3, с.179]. Ймовірно, під час ремонтних робіт було втрачено характерний для

кам'яних синагог Правобережної України аттик, що з кінця XVIII ст. знаменував поширення у єврейській архітектурі та мистецтві нового стилю – бароко. Атик виконував оборонну і протипожежну функцію та став синагогальною ознакою – ними прикрашали деякі святині в XIX ст. Із західного боку Великої старої синагоги видно одноповерхову кам'яну будівлю з дерев'яним мезоніном – Молитовну школу юнаків-гробарів. Архаїчність її архітектури дозволяє припустити, що вона була найдавнішою синагогою, спорудженою в межах єврейської дільниці міста відразу після 1672 р. [2, с.62]. Припускаємо, що одночасно із синагогою з її східного боку над скелею було споруджено притулок.

Північніше від Великої старої синагоги на поштівці видно двоповерхову кам'яну будівлю синагоги Сандегурського на високому цоколі, відому наприкінці XIX ст. за цією назвою по заповіту Гологорського (могло розміститися до 500 осіб). Одразу біля неї з південного боку по вулиці Довгій розташовувалася ще одна синагогальна будівля – синагога Зінківська. Характерною особливістю побудови всіх згаданих синагог був вхід до садіб з боку скелястого берегу річки, де на місці тогочасних укріплень була пішохідна доріжка, що отримала назву Єврейський бульвар [2, с.63].

Велику ремісничу синагогу з південного боку зафіксували документальні листівки видавців Р. Кнопінга «На березі річки Смотрич» і Д. Лахмановича «Новий міст та річка Смотрич» [5]. Так, на поштівці Р. Кнопінга зображено східну частину міста по лівій бік Новопланівського мосту. Будівлі першого і другого ряду формували вулицю Довгу, яка в південному напрямку переходила у вулицю Різницьку, що вела до Гончарської башти та комплексу згаданих синагог. На передньому плані листівки зображено юрбу дітей на місточку, що сполучав обидва береги річки Смотрич. Більшість із них походила з єврейських родини, які упродовж кількох поколінь мешкали в кам'янецькій Єрусалимці, отримавши для цього дозвіл російського уряду й міської управи. Очевидно, що архітектурна оздоба будинків уздовж вулиці Різницької демонструвала багатство їх власників, але, як зазначав Ю. Сіцінський, її санітарний стан був незадовільний.

Східну частину Старого міста з південної позиції вразно відтворив польський художник М. Тшебінський на акварельному малюнку, що став основою кольорового зображення листівки, виданої в 1913 р. В. Вінарським [3, с.168]. На ній видно р. Смотрич, ліворуч якої є дорога від Польської брами до Руської, а праворуч – житлова забудова на лівому березі річки, що простяглася до Новопланівського мосту. Художник зафіксував забудову на правому березі річки, зокрема Фурлейський провулок, що з долини річки стрімко піднімається вгору й виводить до будівель синагог на вулиці Різницькій. Із зображення стає зрозумілим, що на верхній терасі від Руської брами була дорога, на

якій розміщувалися Кравецька, Різницька і Гончарська вежі, які нависають над скелями півострова. Над баштами знаходилося верхнє плато півострова, щільно забудоване приватними садибами.

Отже, важливе значення у вивченні етноконфесійної і культурної історії Кам'янця-Подільського мають іконографічні матеріали, зокрема видові документальні листівки перших десятирічч 1900-х рр. Їх аналіз дозволяє створити цілісну картину формування і розвитку єврейських дільниць міських поселень Поділля за їх планувально-просторовими і стильовими характеристиками, сформулювати рекомендації щодо реставрації збережених і реконструкції спотворених архітектурних пам'яток, зокрема синагог, що були важливим елементом сакрального простору міст і містечок регіону.

Список використаних джерел:

1. Качковський О. Про діяльність єврейських релігійних громад у Кам'янці-Подільському у XIX – 20-х роках XX ст. *Міжнаціональні відносини в контексті українського державотворення: історія і сучасність*. Кам'янець-Подільський, 2001. С. 125-126.
2. Ківільша Г. Б. Єврейська дільниця старого міста Кам'янця-Подільського. *Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: історія і сучасність*: зб. наук. праць за підсумками Міжнар. наук.-практ. конф. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, 2004. С. 62-64
3. Копилов С. А., Паур І. В. Кам'янець-Подільський на поштових листівках кінця XIX – початку XX ст.: історико-іконографічне дослідження. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2019. 240 с.
4. Копилов С. А., Паур І. В. У пошуках першої поштівки з видами Кам'янця-Подільського (друга половина 1890-х рр.). *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки*. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня Рута», 2019. С. 78–87.
5. Приватна колекція поштових листівок І. Паур (м. Кам'янець-Подільський).

The article analyzes the documentary postcards of the early XX centuries with the views of different Jewish dwellings and places of worship in the territory of Podillya Governorate, which were hardly used as pictorial sources by researchers of the history of the region. A circle of publishers of Jewish thematic postcards is defined, the information potential of these pictorial sources is noted, and attention is paid to the possibilities of their use in the studies devoted to the ethnic and confessional history of Podillya.

Key words: Kamianets-Podilskyi, Jewish community, postcard, pictorial source, synagogue.

Отримано: 19.03.2021

УДК 378.147.091.33:004.92:[37.011.3-051:75

І. С. Підгурний, кандидат мистецтвознавства

ВИВЧЕННЯ КОМП'ЮТЕРНОЇ ГРАФІКИ ПРИ ПІДГОТОВЦІ ВЧИТЕЛЯ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

У статті розглядаються особливості вивчення комп'ютерної графіки на кафедрі образотворчого декоративно-прикладного мистецтва та реставрації творів мистецтва Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, майбутніми учителями образотворчого мистецтва. Також висвітлюється роль інформаційних технологій в художній освіті.

Ключові слова: інформаційні технології, комп'ютерна графіка, цифрове мистецтво, цифровий живопис, векторна графіка, компетенції.

Питання вивчення комп'ютерної графіки не нове, йому уже понад два десятиліття років. Відколи з'явилися персональні комп'ютери з операційною системою Windows все нові і нові користувачі опановують технічні засоби і прийоми створення зображень у цифровому варіанті. За цей час шкільна програма з інформатики значно розширилася. Сучасні школярі упродовж опанування шкільного курсу знайомляться із основними поняттями, програмними засобами та багатьма іншими питан-

нями комп'ютерної графіки. Проте варто розглянути це поняття у іншому ракурсі.

Комп'ютерна графіка – це відносно новий вид образотворчого мистецтва. Якщо розібратися, то початково це взагалі не мистецтво. За визначенням комп'ютерна графіка належить до сфери інформаційних технологій. Але через те, що результатом цього виду діяльності є зображення, і той хто створює ці зображення як правило володіє навика-

ми створення зображень (попросту вмiє малювати), то все таки цю галузь все частiше вiдносять до iнновацiйного, але все таки виду мистецтва. Окрiм того CG або комп'ютерну графiку, iнодi digital art або цифрове мистецтво вiдносять до так званих постмодернiстських течiй новiтньої iсторiї мистецтва. I це одна iз галузей, якi активно останнiм часом розвиваються поряд iз традицiйними технiками малярства, графiки та iнших видiв образотворчого i декоративно-прикладного мистецтва.

Дослiдженнями згаданої тематики займалися багато вчених, практично у кожному закладi вищої освiти є науково-педагогiчнi працюючi, якi забезпечують викладання освiтнiх компонентiв пов'язаних iз компетенцiями iнформацiйно-комунiкацiйних технологiй. Вiдповiдно наявнiсть публiкацiй з даної тематики достатньо. Окрiм того iснує кiльканадцять навчальних та навчально-методичних посiбникiв, якi допомагають готувати фахiвцiв у рiзних галузях знань. Варто вiдзначити, що вивчення комп'ютерної графiки для дизайнера чи для iнженера, для архiтектора чи медика потребує висвiтлення особливих аспектiв притаманних конкретному фаху.

Завдання, якi ми ставимо у цьому дослiдженнi передбачають висвiтлення власних поглядiв на комп'ютернi графiку у сферi мистецтва та специфiку її викладання в Кам'янець-Подiльському нацiональному унiверситетi iменi Iвана Огiєнка.

Для багатьох художникiв опанування нових способiв, прийомiв, технiк та технологiй створення зображень є природним процесом, а iнодi потребою. Справжнiй художник завжди знаходиться у творчому пошуку. Про це свiдчать наступнi факти: пiсля оприлюднення дагеротипiя – винаходу Дагера багато не дуже успiшних художникiв кинулися опановувати нову на той час професiю фотографа. Творчi натури схильнi до свого роду авантюризму, вони могли витратити останнi заощадження, щоб придбати модифiковану камеру обскура i поїхати свiт за очi у невідомому напрямку, у невідомi свiтi, щоб започаткувати дагеротипiю (першi фотографiї на сiрбних пластинах). Буквально за кiлька рокiв новий вид мистецтва – фотографiя, на той час ще дагеротипiя, поширився у всiй Європi та Америцi, i це у тi часи, коли їздили ще на каретах запряжених кiньми.

Комп'ютерна графiка показує сьогоднi безперечнi вiдмiнностi перед традицiйними видами образотворчого мистецтва, в першу чергу за рахунок неймовiрної гнучкостi графiчних редакторiв, швидкостi роботи i можливостi внесення поправок, як в сам хiд втiлення творiв, так i в уже кiнцевий результат. Будучи невидiмною частиною сучасного мистецтва, цифрове мистецтво розвивається швидкими темпами у всьому свiтi. Стильове розмаїття цифрового живопису i графiки надзвичайно велике, причому не тiльки в дотриманнi традицiйних форм образотворчого мистецтва, а й розвитку абсолютно нової мови, властивого цифровим його формам [1].

Можна стверджувати, що не кожен вчитель образотворчого мистецтва є художником, але переважна бiльшiсть художникiв можуть бути учителями у сферi образотворчого мистецтва. Традицiйна художня освiта була організована за принципом майстерень. Багато вiдомих художникiв починали саме як помічники бiльш старших та вiдомих художникiв переймали у них талант i згодом ставали самостiйними майстрами. Тому сучасна художня освiта у закладi вищої освiти передбачає здобуття компетенцiй пов'язаних iз фахом художника наряду iз фахом учителя. Учитель образотворчого мистецтва який сам не вмiє малювати нiколи не буде авторитетом серед учнiв i вiдповiдно iнтересу вчитися у дiтей не буде. Тому проекти стандартiв вищої освiти спецiальностi середня освiта Образотворче мистецтво передбачають розвиток фахових компетентностей пов'язаних iз розвитком практичних навичок з образотворчого мистецтва, простими словами навичками малювання будь-якими матеріалами, способами, прийомами, технiками та технологiями. А враховуючи згаданi вже досягнення у сферi комп'ютерної графiки, важливим є також стають опану-

вання прийомiв цифрового живопису та векторної графiки, ретушi цифрових фотографiй та створення комп'ютерних колажiв та iншого. Загалом усього, що може статися у нaгодi у майбутнiй професiйнiй дiяльностi. Також усi навички i умiння будуть передумовами для опанування технологiй що з'являться у майбутньому.

При пiдготовцi учителiв образотворчого мистецтва у Кам'янець-Подiльському нацiональному унiверситетi iменi Iвана Огiєнка, можна умовно виокремити цiлий цикл навчальних дисциплiн, або їх змiстових модулiв, якi у бiльшiй чи меншiй мiрi торкаються комп'ютерної графiки, серед них Кольорознавство, Нарисна геометрiя i перспектива, Композицiя, Художньо-прикладна графiка, Художнє конструювання, Тривимiрне моделювання, Вiртуальне моделювання, Технiки iлюстрування, Шрифтова графiка, Методика застосування комп'ютерних технологiй при вивченнi курсу Мистецтво.

Вивчення комп'ютерної графiки дозволяє впровадити наукове обґрунтування кольору як фiзико-оптичного явища, наочно продемонструвати проєкцiйно-перспективнi законiмiрностi простору, розвивати конструктивно-композицiйне мислення, вдосконалювати навички малювання i цифрової грамотностi.

За останнi роки студенти все частiше залучаються до розробки певних дизайнерських проєктiв для унiверситету, публiкують свої науковi дослiдження якi торкаються сфери комп'ютерної графiки, творчi роботи студентiв виконанi засобами CG, або обробленi за допомогою сучасних iнформацiйних технологiй беруть участь у конкурсах рiзного рiвня.

Список використаних джерел:

1. Иван Підгурний. Місце цифрового мистецтва у сучасній візуальній культурі. *Гареммейстерські читання. До 145 річниця від дня народження визначного українського художника-педагога В'ячеслава Розвадовського*: тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. К-ПНУ ім. І. Огієнка, 19-20 лист. 2020 р. Кам'янець-Подiльський: Видавець Панькова А. С. 2020. С. 242.
2. Підгурний І. С. Комп'ютерне моделювання в мистецтві. *Наукові праці Кам'янець-Подiльського нацiонального унiверситету iменi Iвана Огiєнка*: збiрник за пiдсумками звітної наукової конференцiї викладачiв, докторантiв i аспiрантiв: у 3-х томах. Кам'янець-Подiльський: Кам'янець-Подiльський нацiональний унiверситет iменi Iвана Огiєнка, 2019. Вип. 18. Т. 1. С. 196-197.
3. Близнюк М. М. Метод творчих дослiдницьких проєктiв як основа формування iнформацiйної культури фахiвцiв художньо-мистецьких спецiальностей. *Комп'ютерно-орiєнтованi системи навчання*: зб. наук. праць. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова. 2001. Вип. 3. С. 95-101.
4. Майовець А. Комп'ютерна графiка й iлюстрування творiв для дiтей: художньо-стилистичнi особливостi (на прикладi випускникiв ЛНАМ). *НАРОДОЗНАВЧI ЗОШИТИ = The ethnology notebooks*: наук. журн. / НАНУ, Ін-т народознав. НАН України; гол. ред. С.Павлюк. Львів: [б. в.], 2013. С. 171-182.
5. Мельник О. Комп'ютерна графiка у сучаснiй книжковiй iлюстрацiї: проблеми технiки та стилю. *Науковi записки Тернопiльського нацiонального педагогiчного унiверситету iменi Володимира Гнатюка. Серiя: Мистецтвознавство*. 2015. №1. С. 157-161. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NZTNPUm_2015_1_24
6. Сидоренко Олег, Коломiєць Тарас. Використання комп'ютерних технологiй для стилiзацiї малюнкiв пiд рiзнi види художньо-творчих робiт. *Трудова пiдготовка в закладах освiти*. 2004. № 3. URL: <http://www.ostriv.in.ua>

The article considers the peculiarities of the study of computer graphics at the Fine and Applied Arts and Artworks Restoration Department of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, future teachers of fine arts. The role of information technologies in art education is also highlighted.

Key words: information technologies, computer graphics, digital art, digital painting, vector graphics, competencies.

Отримано: 19.03.2021

О. М. Прядко, кандидат педагогічних наук, доцент

ВЗАЄМОДІЯ РОЗВИТКУ МУЗИЧНО-СЛУХОВИХ ТА ВОКАЛЬНО-ТЕХНІЧНИХ НАВИЧОК СТУДЕНТІВ

У статті розглядаються проблеми фахової підготовки студентів музично-педагогічних спеціальностей вищих навчальних закладів, здійснюється аналіз особливостей формування оцінювально-аналізувальних навичок під час вивчення вокально-хорових дисциплін, зокрема, вивчається специфіка взаємодії розвитку музично-слухових та вокально-технічних навичок майбутніх педагогів-музикантів, розкриваються інноваційні підходи до удосконалення процесу співацького розвитку студентів.

Ключові слова: майбутній педагог-музикант, вокальна підготовка, музично-слухові навички, педагогічна майстерність.

Фахова підготовка майбутніх учителів музичного мистецтва передбачає вивчення музично-теоретичних, вокально-хорових, музично-інструментальних дисциплін. Педагогічна діяльність педагога-музиканта у школі вимагає володіння вокальними виконавськими навичками, навичками гри на музичних інструментах, ґрунтовною методично-теоретичною базою, умінням аналізувати та давати оцінку сучасним музичним течіям, скеровуючи інтерес учнів до висококультурних та естетично цінних творів мистецтва. Робота вчителя на уроках музичного мистецтва та в позаурочний час, у гуртковій роботі, підготовці учнів до виступів на оглядах художньої самодіяльності, олімпіадах, творчих змаганнях, шкільних культурно-виховних заходах вимагає уміння готувати дітей до сольного виконання пісень або співу у вокальних ансамблях. Тому важливе місце у фаховій підготовці майбутнього педагога-музиканта посідає вивчення методики розвитку співацьких голосів дітей різного віку, високий рівень володіння власними вокально-виконавськими навичками.

Проблеми фахової підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва розкриваються у працях О. Олексюк, С. Горбенко, Г. Падалки, А. Козир, М. Ткачук, О. Ростовського, О. Рудницької, О. Щолокової. Основи сучасної вокальної педагогіки висвітлено у дослідженнях вітчизняних вчених В. Антонюк, Н. Гребенюк, О. Стахевича, І. Колодуб, Л. Прохорової. Специфіку вокальної підготовки майбутніх педагогів-музикантів вивчають Л. Василенко, О. Маруфенко, Г. Стасько, Ю. Юцевич. Природу виникнення музично-слухових уявлень досліджували Н. Гарбузов, Є. Назанкінський, Д. Кірнарська, К. Мальцева, Б. Теплов, М. Старчеус. Особливої уваги вимагає дослідження питань удосконалення процесу співацького розвитку студентів шляхом встановлення тісної взаємодії розвитку вокально-технічних та оцінювально-аналізуючих навичок, що стало метою написання статті.

Музичний слух як специфічна здібність значно відрізняється від біологічного слуху людини. Ця здібність формується і розвивається в ході безпосереднього сприймання музичного матеріалу, набуття спеціальних знань, вмінь та навичок. За визначенням С. Оськіної «Музичний слух – виключно складне, комплексне, багатогранне явище, яке торкається багатьох сторін інтелекту, має різні форми, різновиди, властивості і володіє безкінечним різноманіттям різноманітних якостей» [1, с.7]. А. Готсдинер називає музичним слухом «здатністю розрізнати музичні звуки, сприймати, переживати і розуміти зміст музичного твору» [2, с.46]. Розвиненість внутрішнього музичного слуху сприяє удосконаленню навички читання музичного матеріалу з листа, пришвидшує процес вивчення музичного твору напам'ять.

Необхідною передумовою розвитку співацьких голосів майбутніх педагогів-музикантів є формування навичок усвідомленого координування роботи голосового апарату за рахунок розвитку вокально-слухових навичок, діагностування внутрішніх відчуттів під час фонації. Керування процесом голосоутворення здійснюється за допомогою системи зворотних зв'язків, які інформують мозок людини про акустичний результат роботи голосового апарату.

Сприйняття звучання власного голосу відіграє велику роль у процесі співацького розвитку. Л. Дмитрієв наголошує: «Аналіз відчуттів – це єдиний спосіб оцінювати діяльність голосового апарату, і керувати його роботою» [3, с.257]. В основі вокального слуху, різновиду музичного слуху, притаманного вокалістам, лежить м'язова чутливість організму, здатність аналізувати роботу власного голосового апарату за допомогою кінестетичних відчуттів, та підсвідомого чи усвідомленого накладання вокальних рухів під час прослуховування інших вокалістів.

Музичні слухові уявлення не обов'язково є чисто слуховими, тобто вони можуть включати, окрім слухових, також зорові, рухові та інші уявлення. Існує особливо тісний зв'язок слухових уявлень з процесом моторики, руховий момент відіграє надзвичайно важливу роль у процесі формування слухових уявлень. Тому можемо говорити про необхідність формування у студентів установки на цілеспрямоване сприйняття вокального матеріалу через формування слухових уявлень у їх взаємодії з моторикою голосового апарату, що пов'язано з наслідуванням вокальних рухів. Удосконалення музично-слухових умінь в ході фахової підготовки майбутніх педагогів-музикантів вимагає розширення знань про природу виникнення слухових уявлень, вивчення механізмів активізації функціонування різних видів музичного слуху у процесі музичного навчання та виховання.

Досвід роботи з вокалістами переконує в тому, що працюючи над розвитком співацького голосу студентів музично-педагогічних спеціальностей, розвитку їх оцінювально-аналізуювальних умінь потрібно приділяти велику увагу, оскільки вокальний слух надає майбутнім педагогам можливість оцінювати якість звучання власного голосу, контролювати його та вдосконалювати, робить процес фонації усвідомленим. Тісний зв'язок формування слухових вокальних уявлень з моторикою голосового апарату покладено в основу розвитку вокально-технічних навичок.

Список використаних джерел:

1. Оськіна С. Е., Парнес Д. Г. Музыкальный слух: теория и методика развития и совершенствования. Москва: ООО «Издательство АСТ», 2003. 78 с.
2. Готсдинер А. Л. Музыкальная психология. Москва: NB Магистр, 1993. 190 с.
3. Дмитрієв Л. Б. Основы вокальной методики. Москва: Музыка, 2007. 368 с.

The article considers the problems of professional training of students of music and pedagogical specialties of higher educational institutions, analyses the peculiarities of the formation of assessment and analysis skills in the study of vocal and choral disciplines, in particular, studies the specifics of interaction of musical and auditory musicians, innovative approaches to improving the process of singing development of students are considered.

Key words: future teacher-musician, vocal training, musical-auditory skills, pedagogical skill.

Отримано: 19.03.2021

Т. Д. Пухальський, кандидат педагогічних наук

СИСТЕМА МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ ЗВ'ЯЗКІВ У ДИРИГЕНТСЬКО-ХОРОВОЇ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

У статті розкривається роль та значення міждисциплінарних зв'язків у системі диригентсько-хорової підготовки майбутнього учителя музичного мистецтва та його професійній діяльності.

Ключові слова: міждисциплінарні зв'язки, учитель музичного мистецтва, дисципліни професійної підготовки, диригентсько-хорова підготовка.

Постановка проблеми. Модернізація професійної підготовки вчителів музичного мистецтва у закладах вищої педагогічної освіти тривалий час вимагає запровадження нових дієвих форм і методів формування їх професійної компетентності. Не підлягає сумніву той факт, що одним із способів вдосконалення їх підготовки є її орієнтація на об'єктивні потреби закладів загальної середньої освіти, за якими одним з провідних видів роботи є пісенна діяльність учнів. Це актуалізує процес вдосконалення диригентсько-хорової складової професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва, а також ставить нові вимоги до його організаційного та методичного супроводу, зокрема побудови збалансованої компонентної системи формування фахівця з тісними міждисциплінарними зв'язками.

Вивчення досвіду підготовки учителів музичного мистецтва на музично-педагогічних факультетах ЗВО та аналіз навчально-методичного забезпечення диригентсько-хорових дисциплін дозволили виокремити низку проблем, серед яких: надмірна предметноцентричність (автономність); недостатній рівень міжпредметних взаємозв'язків з дисциплінами загальноосвітнього, психолого-педагогічного циклів; надмірна сконцентрованість на оволодінні диригентською та вокально-хоровою технікою; недостатня спрямованість підготовки студентів до організації вокально-хорової роботи школярів.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Проблема збалансованості компонентів професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва привернула увагу чимало науковців, серед яких Л. Бірюкова, А. Козир, А. Растрігіна, Н. Тарарак та ін. Дослідниками розроблено різні підходи вирішення, проте через виняткову складність наукової проблеми пошук ефективних рішень у формуванні системи міждисциплінарних зв'язків у диригентсько-хоровій підготовці майбутніх учителів музичного мистецтва триває.

Зазначимо, що міждисциплінарні зв'язки розглядаються науковцями як: принцип навчання, який забезпечує розв'язання педагогічних завдань у підготовці фахівців (В. Максимова); система знань, вмінь і навичок навчальної діяльності і їх проєкція з одного предмета на інший (В. Медведєв); діалогічна взаємодія у процесі впливу на особистість (Г. Шевченко); принцип комплексного впливу на особистість у процесі навчання і виховання (О. Михайличенко); виявлення фактичних зв'язків, що встановлюються в процесі навчання або в свідомості учня, між різними навчальними предметами (Г. Красильникова).

Мета статті – розкрити роль та значення системи міждисциплінарних зв'язків у диригентсько-хоровій підготовці майбутніх учителів музичного мистецтва.

Виклад основного матеріалу. Система – це «порядок, зумовлений правильним, планомірним розташуванням і взаємним зв'язком частин чого-небудь; продуманий план» [1, с.1320]. Ідея цілісності є внутрішньою властивістю системи, що актуалізує її використання у розв'язанні проблем освіти через вдосконалення її змісту, структурування навчального матеріалу [4, с.78]. Те, що саме диригентсько-хорові дисципліни мають всі можливості утворити таку систему підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва, підтверджують дослідження А. Козир, яка визначає їх опорними в його підготовці [3, с.20]. Тому можемо стверджувати, що систематизація освітнього процесу за рахунок інтеграції змісту у циклі диригентсько-хорових дисциплін

та посилення їх міждисциплінарних зв'язків з іншими циклами професійної підготовки, сприятиме подоланню наявних проблем у професійній підготовці підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва.

Забезпечення такої системи вимагає комплексного підходу до її розв'язання через: реалізацію міжпредметних зв'язків усіх блоків навчальних дисциплін як по вертикалі, починаючи від загальноосвітніх, завершуючи спеціальними, фаховими, так і по горизонталі – у рамках відповідних змістових модулів; інтеграція знань і вмінь з дисциплін диригентсько-хорового циклу та методичного забезпечення з боку викладача, об'єднаних навколо виконання головних та субпідрядних цілей. З цією метою була розроблена комплексна програма формування професійної компетентності майбутніх учителів музичного мистецтва у процесі вивчення диригентсько-хорових дисциплін [5]. Програма передбачає інтегроване вивчення диригентсько-хорових дисциплін (хорознавства, хорового диригування, хорового класу, хорового аранжування) як окремих частин єдиного курсу підготовки, а також налагодження міжпредметних зв'язків з дисциплінами психолого-педагогічного, методичного та музично-теоретичного циклів. За програмою передбачено використання аудиторних (лекційних, практичних (групових, індивідуальних), лабораторних занять) і позааудиторних (СР, педагогічної практики, хорової лабораторії, участі у хорових колективах, конкурсу диригентської майстерності, диригентської практики) форм навчання. Такий розширений перелік форм організації процесу формування професійної компетентності відповідає специфіці диригентсько-хорової підготовки та покликаний реалізувати завдання у таких технологічних напрямках: забезпечення можливостей для інтеграції змісту загальноосвітніх, педагогічних, фахових дисциплін (фахових як системотвірної основи) в структурі професійного становлення вчителя музики; формування комплексу фахових диригентсько-хорових компетенцій на особистісно орієнтованій основі, спрямованих на збагачення досвіду диригентсько-хорової діяльності; актуалізація діяльнісної складової навчання, активізуючи професійну комунікацію студентів та викладачів, забезпечуючи можливість для творчої самореалізації, професійного саморозвитку.

Висновки. Результати проведеного дослідження засвідчили, що організація системи міждисциплінарних зв'язків у диригентсько-хоровій підготовці майбутніх учителів музичного мистецтва сприяє системному формуванню професійних знань, вмінь і навичок студентів, посилює їх мотивацію до диригентсько-хорової діяльності, збагачує професійний досвід через нові форми організації самостійної роботи та диригентську практику, формує у студентів прагнення до професійного самовдосконалення, вдосконалює практичні навички роботи з хором колективом, формує здатність до педагогічної творчості.

Список використаних джерел:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
2. Бірюкова Л. А. Психолого-педагогічні умови підготовки керівника хору в системі вищої музично-педагогічної освіти: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. Київ, 2007. 21 с.
3. Козир А. В. Диригентсько-хорова підготовка як основа фахового становлення майбутнього вчителя музики. *Модель і ринок*. 2011. № 11. С. 19–24.

4. Кульчицький О. Інтегративний зв'язок психічних функцій і явищ. *Основи філософії і філософських наук*. Мюнхен-Львів, 1995. С. 75–89.
5. Пухальський Т. Д. Програма комплексного забезпечення формування професійної компетентності майбутніх учителів музики у процесі вивчення диригентсько-хорових дисциплін: програма та методичні рекомендації. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2018. 88 с.

The article reveals the role and importance of interdisciplinary connections in the system of conducting and choral training of future music teachers and their professional activities.

Key words: interdisciplinary connections, music teacher, professional training disciplines, conducting and choral training.

Отримано: 19.03.2021

УДК 376+78.07+37.011.3-051

Т. В. Совік, кандидат педагогічних наук, доцент

ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА В ІНКЛЮЗИВНІЙ ОСВІТІ

У статті висвітлено особливості викладання музичного мистецтва в інклюзивній освіті: подано загальні аспекти інклюзивної освіти, розглянуто форми роботи, основні методи і прийоми музичного навчання і виховання, що застосовуються в інклюзивному освітньому процесі закладів загальної середньої освіти.

Ключові слова: музичне мистецтво, інклюзивна освіта, заклад загальної середньої освіти.

Постановка проблеми. Сьогодні важливим вектором освітньої парадигми в Україні є інклюзивна освіта. «Інклюзивне навчання акумулює систему освітніх послуг, гарантом яких виступає держава, заснованих на «принципах недискримінації, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників. Основними перевагами інклюзивного навчання є зняття в освітньому просторі бар'єру для дітей з особливими освітніми потребами; їх спроможність соціалізації та розвитку інтересів, талантів...» [2].

Закон України «Про освіту» (05.09.2017 р.) чітко визначає права дітей з особливими освітніми потребами: «дистанційна та індивідуальна форми навчання; психолого-педагогічна та корекційно-розвиткова допомога; інклюзивні та спеціальні класи у загальноосвітніх навчальних закладах; корекційні педагоги, тьютори, психологи; адаптовані навчальні плани та програми, методи та форми навчання, ресурси спеціальної освіти...» [2].

У контексті зазначеного, особливої уваги заслуговує музичне мистецтво, яке містить великий корекційно-розвитковий потенціал: широке застосовується в арт-терапії, корекції дикції, дихання, постави, моторики тощо.

Аналіз наукових досліджень. Дослідженням феномену інклюзивної освіти у педагогічному спрямуванні займалися Т. Лорман, М. Малофєєв, Ю. Найда, Дж. Демпелер, Л. Шепіцина, А. Колупаєва висвітлюючи у своїх працях особливості інклюзивної освіти, її забезпечення в сучасному освітньому просторі. Однак, музично-педагогічних досліджень з вказаної проблеми недостатньо: О. Вахромеєва, А. Поліхроніди, А. Чумакова розглядають проблеми професійної діяльності вчителя музичного мистецтва в умовах інклюзії.

Мета статті. Розглянути особливості викладання музичного мистецтва в інклюзивній освіті: визначити основні методи і прийоми, вказати форми роботи з дітьми із особливими освітніми потребами.

Виклад основного матеріалу. Діти з особливими освітніми потребами часто мають як фізичні вади (порушення зорового аналізатора, слухового аналізатора, опорно-рухового апарату) так і психічні. Розглянемо детальніше корекційно-розвитковий вплив музичного мистецтва під час освітнього процесу в інклюзивних класах закладів загальної середньої освіти.

Основними формами роботи в інклюзивних класах є індивідуальна (вчитель музичного мистецтва працює безпосередньо з одним учнем, чи дає йому персональне завдання); підгрупова (вчитель працює з 3-5 учнями – наприклад, під час удосконалення певних музично-ритмічних рухів чи гри на дитячих музичних інструментах), групова (фронтальна: вчитель працює з усім класом над вирішенням одного завдання). Такі форми роботи обов'язково мають бути присутні на уроках музичного мистецтва в інклюзивному класі, оскільки дають змогу вчителю якнайкраще

пояснити матеріал, донести його до кожного учня, працювати над корекцією вторинних відхилень учнів, а колективне музикування сприяє адаптації дітей з особливими потребами в соціумі, їх розкряпанню.

В освітньому процесі слід застосовувати ефективні методи та прийоми навчання музики, під дією яких поряд із розвитком музичних здібностей учнів буде відбуватися їх корекційний розвиток та соціальна адаптація. Так, для розвитку музичного слуху продуктивними є:

- спів технічно легких пісень із зрозумілим текстом,
- слухання різноманітної, доступної розумінню дітей музики,
- мовні ритмічні вправи, що розучуються за графічним записом,
- елементарне сольфеджіо (читання нот з назвою, використовуючи посібник «німа клавіатура»),
- спів інтервалів з використанням посібника «музична драбина»),
- написання диктантів (5-7 класи),
- спів а cappella,
- гра на музичних інструментах.

Розвиткові відчуття ритму сприятиме застосування таких прийомів:

- ритмічні вправи (ритмічні рухи під музику, ігри, танці, ігрові пісні, ритмо-слухові вправи для розвитку моторики, різні шиккування та перешикування, зміна рухів за музичним сигналом без мовної команди тощо) (1-3 класи),
- тактування (5-7 класи) 2/4, 3/4, 4/4 знайомих пісень, маршів, вальсів,
- ігрові пісні (один з основних видів діяльності дітей молодшого віку і засобів виховання).

Такі ігри розвивають у дітей увагу, пам'ять, мову, рухи. В них діти закріплюють отримані знання (заспів, приспів, музична фраза, голосне і тихе звучання, низькі й високі звуки, довжина звуку, розмір твору, ритмічний малюнок, швидкий і повільний рух). Перед проведенням пісні-гри слід добре вивчити з дітьми текст пісні і її мелодію, тільки після цього вивчаються рухи. В ігрових піснях слід уникати швидких темпів. Ігрову пісню можна проводити на початку і в кінці уроку.

Корекції голосових вад сприяє спільна робота логопеда і вчителя музичного мистецтва над співацьким диханням, звуком і дикцією. Слід застосовувати вокально-артикуляційні вправи на різні приголосні звуки, на розвиток дихання; спів на спокійному, чітко розміреному глибокому диханні, в нешвидкому темпі, наспівно, на помірному звуці.

Для розвитку правильного дихання слід проводити дихальні вправи, проте обережно, тривалістю 1-2 хв., оскільки в учнів з особливими потребами можуть бути присутні хвороби бронхів і легень. Наприклад: 1-2 класи *вправа «Квіти»*:

Дітям роздаються на долоню намальовані квіти і пропонується понюхати квітку: на «раз, два» – глибокий вдих носом, на «три» – затримати повітря, на «раз, два, три» – повільно видих ротом» [4, с.67-69].

Для кращого сприйняття теоретичного матеріалу, розвитку музичного слуху, набуття учнями музичних умінь і навичок варто активно застосовувати словесний і наочно-слуховий методи (дозволяють зменшити навантаження на зоровий аналізатор) та метод практичної діяльності (рух під розмірену музику, синхронізація рухів із музикою – корекція вад опорно-рухового апарату) [4].

Висновки. Багатий корекційно-розвитковий потенціал музичного мистецтва потребує його компетентного застосування в інклюзивній освіті – вчитель музичного мистецтва повинен досконало володіти методикою музичного виховання, мати знання про корекційний вплив музики на дітей з особливими освітніми потребами, консультуватися з психологом, логопедом, батьками, постійно удосконалювати свою педагогічну та виконавську майстерність – лише тоді заняття принесуть користь учням: відбуватиметься

корекція їх вторинних вад та соціальна адаптація в закладі загальної середньої освіти.

Список використаних джерел:

1. Бекетова Ю. В. Особливості впливу музики на дітей з особливими потребами. URL: www.sportpedagogy.org.ua/html/journal/.../09byvcsn.pdf
2. Інклюзивне навчання. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/inklyuzivne-navchannya>
3. Основи інклюзивної освіти: навч.-метод. посіб. / за ред. А. А. Колупаєвої. Київ: «А.С.К.», 2012. 308 с.
4. Совік Т. В. Методика викладання музичного мистецтва в спеціалізованих навчальних закладах: навчально-методичний посібник. Харків: Діса плюс, 2021. 122 с.

The article highlights the features of teaching music in inclusive education: presents general aspects of inclusive education, considers forms of work, basic methods and techniques of music education and upbringing used in the inclusive educational process of general secondary education.

Key words: music art, inclusive education, general secondary education institution.

Отримано: 19.03.2021

УДК 75.025.4:75Гегамян

Т. Н. Такіров, старший викладач

ОСОБЛИВОСТІ РЕСТАВРАЦІЇ ЖИВОПИСУ В. ГЕГАМЯНА

У статті розглянуто процес реставрації однієї з картин відомого художника В. Гегамяна та його внесок у мистецьку спадщину країни.

Ключові слова: В. Гегамян, реставрація, розшарування, розчистка, записи, тонування, живописний шар.

Реставрація творів мистецтва – це не просто повернення художніх образів до життя. Реставрація творів мистецтва – це унікальне явище, яке включає в себе справжній науковий пошук, кропіткий технологічний процес з консервації та відновлення живописного твору. Починаючи реставрацію живопису на полотні чи на дошці, майстер стикається з численними таємницями, які відкриваються йому поступово, крок за кроком. І ось, кропітка робота завершена і як її результат з'являються буйство кольорів, ліній, образи, а головне – подих часу. Зберегти автентичність шедевра і не порушити задуму автора – це найбільша нагорода для реставратора.

Автору статті довелося пережити подібні відчуття, працюючи над реставрацією твору відомого українського художника вірменського походження, педагога, засновника і декана художньо-графічного факультету в Одеському педагогічному інституті Валерія Арутюновича Гегамяна (1925-2000). Його творчий доробок – монументальні полотна, великі тематичні цикли й графічні серії. Також писав портрети, пейзажі й натюрморти. Серед найбільш відомих його робіт, створених у різні часи, – «Криваве весілля», «Апокаліпсис», «Кипариси», «Портрет колекціонера» та ін.

Дослідники творчості В. Гегамяна (Гудима М., Жадейко О., Панафідіна Н., Пелена А., Кудлач В., Раух К., Голубовський Е., Деменок Е., Рябенко В. та ін.) опублікували результати вивчення педагогічної майстерності та творчої манери художника, мистецтвознавчого аналізу низки його творів.

Величезне розмаїття жанрів, великий обсяг тем, буйство кольору, експресія мазка, монументальність форм, стрункість ліній, міцний етнічний стрижень, академізм – все це, сутність самого художника. Завдяки його творчості існує галерея робіт Валерія Гегамяна, відзнята документальна стрічка про життєвий шлях митця, сформована мистецтвознавча думка, але дослідження феномену на ім'я Валерія Арутюновича Гегамяна триває [3, с.567]. Однак окремі твори видатного майстра важко аналізувати через пошкодження.

Історія реставрації роботи видатного художника – це історія врятованого неперевершеного шедевра. Це історія, яка залишила значний слід у творчості наступних поколінь у мистецтві.

На реставрацію потрапив складний об'єкт – з обох боків тонкого художнього картону знаходився авторський олійний живопис Валерія Арутюновича. З одного боку натюрморт Мартіроса Сарьяна, вчителя та духовного наставника майстра, пропрацьований Гегамяном (такий метод роботи художник практикував відносно творів багатьох великих митців), а з другого – сюжетна композиція в автентичній манері письма Валерія із серії «Осміяння Повстання».

Зберегти, а тим більше експонувати двосторонній живопис виявилось неможливим, оскільки тонка основа не витримає випробувань часом та згодом почне руйнуватись. Було вирішено, відповідно до проведеного мистецтвознавчого аналізу та в інтересах збереження безцінного доробку художника, відкрити оригінальну сюжетну композицію Валерія Арутюновича Гегамяна, яка була приклеєна до МДФ. Проте питання абсолютного знищення натюрморту також не розглядалось.

Перш за все було захищено сторону з натюрмортом: два шари мікалентного паперу було наклеєно на 10% розчин желатину у воді з додаванням пластифікатора і антисептика. Далі чекав складний шлях відшарування плити МДФ від сторони з авторською композицією. Розшарувати живопис і МДФ за допомогою поступового підвищення температурного режиму та дозованого введення ацетону не вдалось. Лише механічне розшарування за допомогою електричного рубанку дозволило, спочатку, зняти верхній шар МДФ. А згодом, забираючи шар за шаром, вдалось добратись до живописної поверхні твору. В процесі реставраційних заходів сторона з натюрмортом була наклеєна на МДФ через два шари мікалентного паперу – такі кроки дозволять врятувати і цю картину.

Після відкриття оригінального твору на композиції був підведений реставраційний ґрунт за допомогою спеціальних інструментів, живописна поверхня покрита двома ізолюючими шарами домарного лаку з піноном, потім було проведено тонування олійними фарбами (методом пуантель і штриховки) в місцях втрат авторського живопису та покрито захисним шаром лаку.

Шедевр великого майстра врятовано. Композиція Валерія Гегамяна поповнить галерею його робіт, картину вже

експонують на виставках і вона радує око небайдужих поціновувачів мистецтва.

Врятовано не просто твір мистецтва, а ще одну сторінку літопису життя художника, врятовано ще один погляд Валерія Артюновича на вічну тему... Використані ж у процесі реставрації технології можуть бути застосовані для реставрації творів з подібними пошкодженнями.

Список використаних джерел:

1. Гудыма М. Гегамян, ученик Сарьяна. *Зеркало недели*. 2001. 20 октября.
2. Панафидина Н. «Африканку» Гегамяна оценили в \$40 тыс. *Экономические известия*. 2011. 14 ноября.
3. Паньків Г. С. Образна геометрія як визначний принцип рішення композицій В. А. Гегамяна. *Мистецтвознавство України*. 2008. Вип. 9. 257 с.

4. Пелена А. Художник и галерист. URL: www.gazeta.lv. 2012. 27 января.
5. Кудлач В. Сергей Лыков: разомкнутый круг мифа. *Вечерняя Одесса*. 2010. 21 октября.
6. Раух К. Диалог с будущим. *Тиква*. 2006. 1 ноября.
7. Голубовский Е, Деменок Е. «Смутная алчба – 2»: Василий Рябенко (недоступная ссылка). URL: www.artukraine.com.ua. 2011. 16 августа.

The article considers the process of restoration of one of the paintings of the famous artist and his contribution to the artistic heritage of the country.

Key words: restoration, stratification, clearing, records, toning, painting layer.

Отримано: 19.03.2021

УДК 002.2:726«18/19»:726.01(477)

Н. О. Урсу, доктор мистецтвознавства, професор

ВИБРАНІ АРХІТЕКТУРНІ ПУБЛІКАЦІЇ XVIII-XIX ст. ЯК ДЖЕРЕЛО РОЗВИТКУ ТЕОРІЇ ЗОДЧЕСТВА В УКРАЇНІ

У статті розглядаються деякі умови появи публікацій з теорії військової, цивільної та сакральної архітектури в Україні XVIII-XIX ст. Фахові видання слугували поштовхом для становлення і розвитку теоретичних досліджень в галузі зодчества різного призначення. Вони були джерелом вивчення передових ідей, стилів, технічних і технологічних новинок західноєвропейських зодчих. Різномовні трактати вказують на тісні зв'язки українських теоретиків і практиків архітектури із закордонними колегами.

Ключові слова: архітектура, публікації, стиль, теоретичні дослідження.

Постановка проблеми. Розгляд будь якої галузі мистецтва тісно пов'язаний з вишукуванням спеціальної літератури та архівних джерел. Мало уваги приділяється науковцями першим теоретичним виданням, якими керувались фахівці у відповідні епохи. Варто відмітити вітчизняного автора Д. Косенка, що висвітлює перші архітектурні трактати, акцентуючи увагу на публікаціях у Львові XVIII ст. Серед авторів минулих століть, теоретичні пошуки яких привертють особливу увагу, можна назвати імена І. Богатка [3], Б. Хмельовського [4], Т. Новака [8] та ін. Інший бік проблеми представлений браком інформації про зодчих, для яких публікації їх сучасників у царині архітектури правила за взірцем і користувались значною популярністю.

Пошук архітекторів, які брали участь у створенні пам'яток зодчества, ускладнюється значною мірою з причини відсутності джерельної – фактологічної та архівної інформації. Тасмниця, за деяким виключенням, щодо зазначення імен архітекторів, малярів, представників ужиткового мистецтва простежується протягом близько ніж шестисот століть, іншими словами часу, коли активно зводилися споруди різних конфесій в Україні. Аналіз архівних відомостей, так званих «Інвентарних книг» костелів, практично не містить відомостей про майстрів. Не збереглися книги «фабрик» – хроніки загального цехового будівництва цивільних та сакральних споруд. Те, що нечисленна кількість імен все ж дійшла до нащадків, сьогодні сприймається певною мірою як виназок з регул. Бракує в мистецтвознавчій літературі серйозних публікацій щодо творчості як окремих митців, так і конкретних архітектурних і художніх шкіл, що, без сумніву, з огляду на велетенську кількість справжніх архітектурних об'єктів, існували на наших землях. Тому метою статті стала спроба розглянути вибрані архітектурні видання, які вплинули на розвиток теорії зодчества в Україні.

Виклад основного матеріалу. На землях Галичини та Поділля упродовж кількох минулих століть існували власні потужні архітектурно-інженерні школи. На західноукраїнських землях, що входили до складу Речі Посполитої, у XVII ст. будівництво було прерогативою спеціально для цього створених цехів. Питання архітектури і будівництва розміщувалися в трактатах господарського змісту, які розповсюдились з кінця XVI ст., насамперед, як поради з проблем сільського господарства. В середині XVII ст. у

Кракові було видано працю, яку можна вважати першозразком серед цілого ряду архітектурно-будівельних трактатів у Польщі, в тому числі й на Галичині, попри те, що вона призначалася для замовників – «Коротка будівельна наука» [7, с.114-116].

В Україні першим аналогічним виданим твором стала безпрецедентна на той час праця Йоахима Бенедикта Хмельовського «Нові Атени» [4]. Його автор, ксьондз з Фірлейова, містечка на Люблянщині, упродовж 1715-1722 років навчався у Львівському університеті. Свої теоретичні труднощі він публікував у Львові. Надрукувавши низку книг теологічного, природничого, генеалогічного змісту, 1745 року почав видання «Нових Атен» [6, с.84]. Чотири томи цього опусу вийшли друком у Львові протягом 1745-1756 років.

Інший корпус технічної літератури, так чи інакше пов'язаної з питаннями архітектури та будівництва, становлять трактати з військового мистецтва. Дуже популярним у Польщі було видання твору Адама Фрейтага з Торуня «Військова архітектура нова та давня» [5] (вийшов друком 1631 року в Лейдені латинською мовою). Ця праця, а також розповсюджені видання західних авторів широко використовувались як у практиці будівничими, так і в формуванні університетських курсів точних та технічних наук [1, с.226].

Першим таким курсом в Україні, від якого залишились не лише згадки та рукописи, але й друковані підручники, був математичний курс філософського відділу Львівського університету. Його засновником, а також протягом 1743-1749 років директором та викладачем був Фаустин Гродзіцький [6, с.148].

З іменем Ф. Гродзіцького пов'язане відкриття кафедри математики в Академії єзуїтів у Львові. Народився Ф. Гродзіцький 10 лютого 1710 року (за іншими джерелами – 15 лютого 1709 року) в с. Дивин тепер Брусилівського району Житомирської області. Вивчав риторику в Ярославі, філософію в Каліші (1724-1732). Проїшов спеціальні студії з математики у Красноставі (1732-1734) і теології у Любліні (1734-1738). До ордену єзуїтів вступив 26 серпня 1726 року у Кракові, священник – з 1737 року.

Гродзіцький одержав типову для ченця-єзуїта університетську освіту, спеціалізувався на риториці. Риторику він викладав у Львові з 1741 року, аж поки у 1743 році не було проголошено новий метод викладання цієї дисципліни в

езуїтських колегіумах. Гродзіцького було відсторонено від викладання і водночас доручено організувати математичну школу. Програма школи обіймала курси арифметики, геометрії, статистики, механіки, гідростатики, перспективи, цивільної та військової архітектури, тактики та полеміки.

Ще за часів викладання самого Гродзіцького у Львові вийшло друком три виклади різних його курсів Й. Козловського (1744), І. Богатка (1747) та К. Зданського (1749) [3]. Два з них вважаються першими в Україні виданнями з архітектури, перший – з військової, другий – цивільної.

«Елементи цивільної архітектури» Кастана Зданського є польським варіантом конспекту латинських лекцій, що їх автор прослухав у Львові – ймовірно, саме в математичному класі Гродзіцького. Книгу цілковито присвячено питанням зведення житлових будинків. Не можна стверджувати, чи був курс лекцій саме таким, чи Зданський вилучив лише проблеми, які його цікавили. Питань військової архітектури він торкається дуже побіжно й лише там, де вони безпосередньо пов'язані з головною темою житлового будівництва. Є підстави вважати, що думки і переконання Гродзіцького в цьому конспекті викладено досить послідовно.

Польськими архітектурознавцями названі видання було проаналізовано в контексті розвитку архітектурної науки в Польщі [8, с.125]. Ситуація в Україні відрізнялася набагато більшою складністю культурних зв'язків. Традиції цехової організації будівництва (теж мало досліджена проблема, особливо з погляду на зв'язки з академічною наукою) в українських містах багато в чому сягали ще елементів візантійських. Цікавою також постає історія класу математики, створеного в Києво-Могилянській академії в другій половині XVIII ст., курси якого містили виклад цивільної та військової архітектури, механіки, гідростатики, гідравліки, оптики та інших технічних наук [2, с.101].

На сьогодні виклади цих курсів не досліджено навіть текстологічно, не кажучи вже про їх зв'язки, з одного боку, – з західноєвропейською наукою та конкретно з Польщею (обидві школи – Гродзіцького у Львові та математичний клас у Києві – було створено майже одночасно; можна припустити й їхнє спільне походження з традицій європейської освіти), з іншого – з російською наукою часів реформ Петра I та наступних років, що також опанувала європейський матеріал, але з інших джерел та на інших підставах [1, с.224].

Висновки. Українська архітектурна школа мала, крім практичного досвіду, ще й солідне теоретичне підґрунтя, що безперечно віддзеркалювалося на рівні архітектурного будівництва Галичини та всієї західної України, зокрема в спорудах католицької конфесії. Публікації вказують на тісні зв'язки українських теоретиків і практиків архітектури із закордонними колегами. Особливо вражає обізнаність фахівців у сфері передових ідей, стилів, технічних і технологічних новинок західноєвропейських зодчих. Безперечно, дані розвідки потребують подальшого розвитку і наукового аналізу на базі наступних знайдених матеріалів.

Список використаних джерел:

1. Косенко Д. Перші архітектурні трактати в Україні (Львів, XVIII ст.). *Архітектурна спадщина України*. Київ, 1994. С. 224-226.
2. Хижняк З. І. Києво-Могилянська академія. Київ: Вища школа, 1981. 235 с.
3. Bogatko I. *Scientia artium militarium Architecturam, Pyrotechnicam, Tactiam, Polemicam, Perspectivam*. Leopoli: Typis Collegii Soc: Jezu. 1747. 161 s.
4. Chmielowski B. *Nowe Ateny albo Akademia Wszelkiej Scyencyj pełna: Na różne Tytuły, jak na Classes Podzielona*. Lwów: Drukarnia jezuitów, 1754. 2 cz. 783 s.
5. Freytag A. *Architektura miliaris nova et aukta*. Leiden, 1631.
6. *Historia Nauki Polskiej*: T. 7. Wrocław etc., 1974.
7. *Krótką Nauka Budownicza Dworów, Pałaców, Zamków podług nieba i zwyczaju Polskiego*. Kraków, 1659 // *Mieszkowski Z. Podstawowe problemy architektury w Polskich traktatach od poł. XVI do pocz. XIX w.* Warszawa, 1970. S. 114-116.
8. Nowak T. *Cztery wieki Polskiej książki technicznej, 1450-1850*. Warszawa, 1961. 357.

The article studies some conditions of appearance of the publications on the theory of military, civil and sacral architecture in Ukraine in the 18-19th centuries. Professional editions were the impulse for establishing and developing theoretical researches in the sphere of various functioning architecture. They were the source of study of Western-European architects' advanced ideas, styles, technical and technological innovations. Treatises in different languages point at close connections between Ukrainian theoreticians, practical architects and foreign colleges.

Key words: architecture, publications, style, theoretical researches.

Отримано: 19.03.2021

ЗМІСТ

Секція ІСТОРИЧНИХ НАУК

<i>Адамовський В. І.</i> Аналіз правових аспектів реалізації державної політики у сфері забезпечення якості вищої освіти.....	3
<i>Бабюк Д. С.</i> Особливості художнього оформлення фотографічних бланків у Кам'янці-Подільському в другій половині XIX – на початку XX століття	4
<i>Баженов Л. В.</i> Регіональна історія Правобережної України в дослідженнях і працях польських науковців та краєзнавців I-ї половини XIX ст.	6
<i>Боровець І. І.</i> Зміни польсько-чехословацького кордону на Спіші та Ораві (жовтень-листопад 1938 р.).....	8
<i>Бортна Л. В.</i> Особливості кримінального судочинства після судової реформи 1864 року.....	9
<i>Верстюк В. В.</i> Участь М. Костомарова в діяльності Санкт-Петербурзької громади наприкінці 50-х – на початку 60-х років XIX століття.....	10
<i>Віннічук О. В.</i> Мій безпечний інформаційний простір: як навчитися довіряти політикам	12
<i>Вонсович С. Г.</i> Концепції авторитарного пригнічення: конформність та «втеча від свободи»	13
<i>Вонсович Г. Б.</i> Латентність у політичному дискурсі	14
<i>Газін В. П.</i> ООН в умовах сучасних тенденцій світової політики	16
<i>Глушковецький А. Л. П. М. Балашов: штрихи до біографії</i>	16
<i>Грачов А. Я.</i> Василій Захарофф у британській боротьбі за Грецію в роки Першої світової війни.....	18
<i>Гриськова Н. Р.</i> Формування органів церковного управління в Подільській губернії наприкінці XVIII століття.....	19
<i>Гуменюк А. О.</i> Етно-демографічна ситуація в Польщі протягом 1950-х – 1989 рр.....	22
<i>Дубінський В. А.</i> Микола Порш про сутність і шляхи вирішення аграрного питання в Наддніпрянщині на початку XX ст.....	24
<i>Завальнюк О. М.</i> Канцелярія студентських справ у житті Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918-1920 рр.).....	25
<i>Заводовський А. А.</i> Йосиф Левицький у польсько-русинському націоналістичному дискурсі щодо модерної мови русинів Королівства Галиції і Лодомерії у першій половині XIX ст.	27
<i>Задорожнюк А. Б.</i> Виробництво і обіг фальшивих монет Риму на теренах Поділля	29
<i>Климчук Л. В.</i> Становлення книгозбірні Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту в 1950–1960-х рр.	31
<i>Кліщинський П. В.</i> Фонд Надзвичайного уповноваженого з устрою біженців в Подільській губернії як джерело з вивчення біженського руху в регіоні в роки Першої світової війни (1914 – лютий 1917 рр.)	33
<i>Ковальчук А. П.</i> Підготовка соціал-демократів до виборів в IV Державну думу за матеріалами газети «Правда» (Віденська).....	34
<i>Комарницький О. Б.</i> Виконання плану прийому студентів до педагогічних закладів освіти УСРР у другій половині 1920-х рр.	36
<i>Лубчинський А. А.</i> Місцева та регіональна преса як джерело дослідження нової економічної політики	38
<i>Лякович Р. С.</i> Організація та результативність призовних кампаній до Дієвої Армії УНР на території Поділля та Волині влітку-восени 1919 р. (за архівними джерелами)	39
<i>Лякович Т. В.</i> Документи ЦДАВО України як джерело вивчення стану забезпечення армії УНР продовольством та обмундируванням (1919–1920 рр.).....	40
<i>Маркітантов В. Ю.</i> Особливості формування іміджу політичного лідера: сучасні українські реалії	42
<i>Марчук О. І.</i> Співпраця головноуповноваженого уряду УНР І. Огієнка і польського генерала Ф. Крайовського на Поділлі: пошук консенсусу (1919-1920 рр.)	43
<i>Михайлик А. О.</i> До питання формування ідеологічних засад українського радянського кіномистецтва в 1920-х роках	46
<i>Найчук А. В.</i> Становлення держав стародавнього сходу: філософсько-політологічний дискурс.....	47
<i>Олійник С. В.</i> Записки «Русского Народного Совета» як джерело з освітньої політики галицьких москвофілів у 1914-1916 роках	49
<i>Опря І. А.</i> Авторитарні режими XX ст. та їх специфіка: приклад Латинської Америки	50
<i>Пінкас Я.</i> Інформаційно-психологічний вплив в українському медіапросторі (на прикладі телеканалів ZIK, 112, NewsOne, НАШ).....	51
<i>Плахтій М. П.</i> Філософія дидактики у контексті теорії поколінь	53
<i>Починок О. О.</i> Значення публіцистики у дослідженні питання регіональної еліти (на матеріалах газети «Подолія»).....	55
<i>Ребрик О. В.</i> Активізація закордонної хлібної торгівлі в Правобережній Україні в 30–50-х рр. XIX ст. та зміни торговельних шляхів у регіоні	56
<i>Семенюк-Прибатьєв А. В.</i> Кримінальна відповідальність за знищення та пошкодження майна: традиції вітчизняної законодавчої практики	57
<i>Сидорук С. А.</i> Практика найму рекрутів–«охотників» на військову службу в Правобережній Україні	59
<i>Степанков В. С.</i> Чи існує проблема пошуку місця локалізації Пилявецької битви? Спроба відповіді	61

Степанков В. В. Замість 1648 року – стратегічний прорахунок Б. Хмельницького, його причини та політичні наслідки	62
Стецюк В. Б. Кампанія зі збору коштів на створення «Суворовського музею» у Правобережній Україні (1899-1901 рр.).....	64
Сулятицька Т. В. Діалог культур.....	65
Тимофійко С. О. Національне питання у програмних документах неонародницьких організацій (90-ті рр. XIX ст. – 1901 р.)	67
Трубчанінов С. В. Німецька історіографія першої половини XIX ст. про Скіфію та етнічну приналежність скіфських племен	69
Філінюк А. Г. Проблема інкорпорації Правобережної України в праці Д. Бовуа «Трикутник Правобережжя: царат, шляхта і народ. 1793–1914 рр. Київ: ТОВ «Вид-во «Кліо», 2020».....	71
Чабанов В. Г. Діалектика європейської інтеграції	72
Юга О. А. «Українська проблема» у сприйнятті короля Речі Посполитої (1648 – перша половина 1649 рр.).....	73
Яблонська Д. Р. Професор М. М. Хведорів (Федоров): науково-педагогічна та управлінська діяльність у Кам'янець-Подільському ІНО	76
Ярич В. П. Концепція ОУН «Олег» щодо залучення молоді до лав організації.....	78

Секція КОРЕКЦІЙНОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ І ПСИХОЛОГІЇ

Белова О. Б. Педагогічна готовність до шкільного навчання дітей старшого дошкільного віку.....	80
Бугера Ю. Ю. Використання індивідуального підходу до учнів з ЗПР в умовах інклюзивного навчання	81
Бугера Ю. Ю. Особливості використання дидактичних ігор в логопедичній роботі.....	82
Буйняк М. Г. Профілактика синдрому професійного вигорання у вчителів інклюзивних класів	83
Валько Т. І. Уявлення про сім'ю дорослих осіб з інтелектуальними порушеннями	84
Вержиковська О. М. Залежність професійного самовизначення корекційного педагога від рівня сформованості його особистісних якостей	85
Гаврилов О. В., Завтур Н. В. Характеристика аутичних розладів у суб'єктів педагогічного впливу	87
Гаврилова Н. С., Куц І. С. Особливості розвитку навички комунікації у дошкільників з розладом спектру аутизму та порушенням інтелекту	88
Галецька Ю. В. Вплив порушень інтелекту на розвиток усного мовлення учнів молодших класів спеціальної школи	90
Гевчук Н. С. Переваги та недоліки засобів масової інформації як агентів соціального виховання молоді	91
Гончарук Н. М., Онуфрієва Л. А. Психологічні засади використання альтернативних педагогічних комунікацій у роботі з дітьми підліткового та юнацького віку в умовах карантинних обмежень.....	92
Гоцуляк Н. Є. Консультування клієнтів з психосоматичними порушеннями.....	94
Грубляк В. В. Застосування анксиолітиків та β_1 -адреноблокаторів в поєднанні з когнітивно-поведінковою терапією для зменшення тривожних розладів при вегето-судинній дистонії в осіб молодого віку	95
Гудима О. В. Психологічний аналіз функцій соціального інтелекту.....	97
Данилюк О. І. Щодо проблеми міждисциплінарної інтеграції при формуванні професійних компетентностей майбутніх менеджерів соціальної сфери.....	98
Дідик Н. М. Самоорганізація особистості соціального працівника	100
Дідик Н. М. Сучасні технології реабілітаційної роботи з дошкільниками з особливими освітніми потребами	101
Дмитрієва О. І. Особливості психолого-педагогічного супроводу батьків дошкільників з порушеннями слуху.....	102
Докучина Т. О. Актуальність проблеми професійної мобільності фахівців спеціальної освіти.....	104
Дорофей С. В. Ознаки та закономірності творчості в молодшому шкільному віці.....	104
Дуткевич Т. В. Соціокогнітивний конфлікт як чинник розвитку педагогічного мислення студентів.....	106
Константинів О. В., Ткач О. М. Забезпечення безперервної освіти дітей з особливими освітніми потребами.....	107
Косовська А. О. Теоретичне обґрунтування «командної роботи» як загальної компетентності корекційного педагога	108
Куриця А. І., Бірчак З. М. Значення стилю сімейного виховання у мовленнєвому розвитку дошкільника.....	110
Куриця Д. І. Стрес як фактор впливу на рівень працездатності	111
Левицький В. Е. Особливості формування навички читання у дітей із затримкою психічного розвитку 1-2 класу	112
Лісова Л. І. Особливості навичок комунікації у дітей з порушеннями інтелектуального розвитку.....	113
Логвіна О. А., Данчук Ю. П. Кататимно-імагінативна психотерапія: перспективи застосування у психотерапевтичному просторі	114
Марціновська І. П. Формування стресостійкості у дітей з порушеннями психофізичного розвитку у інклюзивному закладі	115
Матвійчук І. І. Використання бесіди на уроках географії з учнями, які мають інтелектуальні порушення	117
Мельник Ж. В. Сутність, принципи, роль соціального страхування та його державне регулювання.....	118
Мельник Л. П. Соціальний захист сімей з дітьми: зарубіжний досвід.....	119
Миронова С. П. Сучасний менеджмент інклюзивної освіти	120
Михальська С. А. Особливості психокорекційної роботи з дітьми з порушеннями психофізичного розвитку.....	121
Михальська Ю. А., Рудзевич І. Л. Психогімнастика, як метод корекції емоційної сфери особистості.....	122
Михальська Ю. А., Грубляк В. В. Огляд сучасних методів діагностики сенсорних порушень.....	123
Мішеніна А. В., Докучина Т. О. Особливості психічного розвитку дошкільників з інтелектуальними порушеннями	124

<i>Onufriieva L. A.</i> Social and psychological potential in the structure of professional development of personality of specialists of socionomic professions	125
<i>Опалюк О. М.</i> Особливості соціокультурного спілкування соціального працівника	127
<i>Опалюк Т. Л.</i> Освітній стандарт майбутнього соціального працівника як цільовий орієнтир розвитку його професійної майстерності	129
<i>Панчук Н. П.</i> Вплив соціалізації на становлення ціннісної сфери майбутнього фахівця	130
<i>Рудзевич І. Л.</i> Науково-дослідна діяльність майбутніх фахівців спеціальності 016 Спеціальна освіта	132
<i>Савицька О. В.</i> Психологічний моніторинг розвитку методологічної компетентності студентів в умовах освітнього процесу закладу вищої освіти	133
<i>Сербалюк Ю. В.</i> Стан і перспективи інклюзивної освіти відповідно до цілей сталого розвитку	134
<i>Сербалюк Ю. В.</i> Кількісний та якісний аналіз осіб з особливими потребами у губерніях України наприкінці XIX ст.	136
<i>Сімко А. В., Штулінська В. О.</i> Особливості впливу ерготерапевтичних технік на психомоторний розвиток дітей з особливими освітніми потребами	137
<i>Сімко Р. Т.</i> Внесок М. Ланге у створення лабораторій експериментальної психології	138
<i>Славіна Н. С.</i> Психологічні особливості розвитку емоційної сфери дошкільників	139
<i>Співак В. І.</i> Особливості соціально-педагогічної роботи з дітьми-сиротами	140
<i>Столяренко О. Б.</i> Проблема розвитку дитячої обдарованості у вітчизняних психолого-педагогічних дослідженнях	142
<i>Ткач О. М., Станчак Р. А.</i> Використання ігрових прийомів у корекції фонематичного сприймання	143
<i>Чайковська О. М.</i> Психологічні причини виникнення шкільної дезадаптації молодших школярів	144
<i>Чопік О. В.</i> Окремі аспекти проблеми готовності вчителів предметів до інклюзивного навчання дітей з ООП	145

Секція МИСТЕЦЬКИХ ДИСЦИПЛІН

<i>Аліксійчук О. С.</i> Музично-естетичне виховання учнів молодшого шкільного віку в умовах взаємозв'язку сім'ї та школи	147
<i>Борисова Т. В.</i> Методичні засади формування художньо-інтерпретаційних умінь майбутніх учителів музичного мистецтва на заняттях з хорового диригування	148
<i>Борищуляк А. М.</i> Риторична компетентність вчителя музичного мистецтва	149
<i>Бучачий О. В.</i> Особливості відновлення творів живопису з слабким зв'язком між ґрунтом та фарбою	151
<i>Віштакенко В. А.</i> Атрибуція живописного портрету XIX ст. на прикладі жіночого портрету з фондів Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника	153
<i>Воевідко Л. М.</i> Орієнтири професійної підготовки майбутнього вчителя	154
<i>Гуцул І. А.</i> Короткострокові навчальні рисунки (начерки і замальовки) в системі фахової підготовки студентів образотворчих дисциплін ЗВО	155
<i>Кліщ О. А.</i> Проектна графіка як засіб презентації художнього задуму	157
<i>Кучма Н. І.</i> Характерні особливості іконопису Борисівської слободи XIX століття на прикладі ікони Божої Матері «Одигітрія»	158
<i>Лашко І. В.</i> Майстри печворку в імміграції	159
<i>Луць С. В.</i> Технології сучасного ювелірного мистецтва: традиції та інновації	161
<i>Маринін І. Г.</i> Симбіоз етнонаціональних факторів в жанрових формах академічного акордеонно-баянного виконавства	162
<i>Мендерецька Н. В.</i> Технологічні особливості виготовлення художнього скла	163
<i>Паур І. В.</i> Іконографія єврейських архітектурних пам'яток Кам'янця-Подільського на поштових листівках початку XX ст.	164
<i>Підгурний І. С.</i> Вивчення комп'ютерної графіки при підготовці вчителя образотворчого мистецтва	165
<i>Прядко О. М.</i> Взаємодія розвитку музично-слухових та вокально-технічних навичок студентів	167
<i>Пухальський Т. Д.</i> Система міждисциплінарних зв'язків у диригентсько-хоровій підготовці майбутніх учителів музичного мистецтва	168
<i>Совік Т. В.</i> Особливості викладання музичного мистецтва в інклюзивній освіті	169
<i>Такіров Т. Н.</i> Особливості реставрації живопису В. Гегаяна	170
<i>Урсу Н. О.</i> Вибрані архітектурні публікації XVIII-XIX ст. як джерело розвитку теорії зодчества в Україні	171

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

НАУКОВІ ПРАЦІ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА

**Збірник за підсумками звітної наукової конференції
викладачів, докторантів і аспірантів**

2-3 березня 2021 року

Випуск 20

Том 1

Підписано до друку 24.06.2021. Формат 60 x 90 1/8.
Гарнітура "Таймс". Папір офсетний. Друк різнографічний.
Умовн. друк. арк. 22,0. Обл.-вид. арк. 29,4.
Тираж 50. Зам. № 937.

Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка,
вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300.
Свідоцтво серії ДК № 3382 від 05.02.2009 р.

Надруковано в Кам'янець-Подільському національному
університеті імені Івана Огієнка,
вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300.